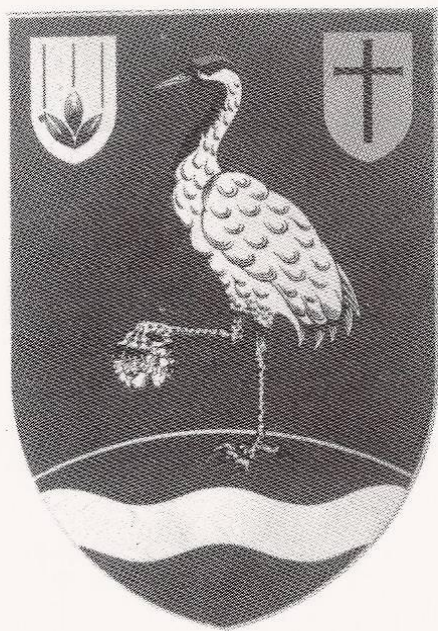

TISZA ÖRS

Tanulmányok a falu múltjából

TISZAÖRS

T I S Z A Ö R S

Tanulmányok a falu múltjából

SZERKESZTETTE:

SZABÓ ISTVÁN

DEBRECEN, 1992

ETHNICA KIADÁS

ISBN 963 471 814 0

Készült a Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata nyomdaüzemében

Felelős vezető: DR. GERE KÁLMÁN vezérigazgató

Munkaszám: 92-649

ELŐSZÓ

1985. július 15—24. között Tiszafüred központtal került sor a főleg történészekből álló első táborformájú kollektív munkára. A három megye (Heves, Szolnok, Borsod-Abaúj-Zemplén) múzeológusaiból, levéltárosaiból álló munkaközösséghez felkérésünkre csatlakozott a kecskeméti, nagykőrösi, váci és a Budapest Történeti Múzeum több munkatársa is. Az első közös munka a területtel való ismerkedést eredményezte. Közösén, egyéni szempontokat is figyelelembe véve jelöltük ki a kutatandó területet a Közép-Tiszavidék térségében. Egy szűkebb és egy tágabb kutatási körzetet a települések felsorolásával, amely a kutatandó témáktól függően esetenként tágítható. A tágabb körzet Mezőkövesd —Heves — Tiszasüly — Tiszaszentimre — Egyek — Polgár — Tiszaújváros (Lenínváros) térségébe eső településekre terjedt ki, s az e vonalon túl fekvő települések már vizsgálatainkon kívül rekedtek. A fő szempont az volt, hogy a vízparti községek mindenképpen elsőséget kapjanak. A bejárt településeken pedagógusokat, lelkészeket és helytörténettel foglalkozókat is megnyertünk a későbbi munka számára. A táborban pedig esti beszélgetésekkor a tiszafüredi kutatóktól, vízügyi szakemberektől jelentős információt és támogatást kaptunk. Felmérhettük így a környék kutatottságát, számba vehettük aktív kutatóit, helyi írásos forrásait, egyházi levéltári és egyéb forrásait. A következő években a megindult kutatásokról konferenciákon számoltunk be, majd közös elhatározással megindítottuk a Tiszai Téka sorozatot, s a Tiszafüredi Füzeteket A konferenciák anyagát nem publikáltuk, mert sokszor még lezáratlan kutatásokról adhattunk csak számot, ám ezek anyaga a múzeumi adattárba került Szolnokra. Ez az eddig kutatatlan térség azért is fontos, mert igazolódott a kutatás korai fázisában, hogy e térségben legfontosabb kérdéskör a Tisza és annak hatása a térségben fekvő településekre, illetve a hegyvidék lábánál fekvő települések kétirányú kapcsolata, átmeneti jellege. Alföldi és hegyvidéki érintkezés, egymást kiegészítő földrajzilag jól elkülöníthető tájak hatása vizsgálható itt. S ez adja a községek jellegzetességét is, azt, amit a kutatás eddig jellegetelennek, mert kétirányúsága miatt karakter nélkülűnek tekintett. Ez a kutatómunka immár tizedik évéhez közelít, egyre inkább elmélyül, s az egyes települések jellege kirajzolódik.

Így vállalkozhattunk arra, hogy amikor Tiszaörs önkormányzata megkeresett bennünket egy tanulmánykötet kiadása ügyében, rövid idő alatt eleget tehattünk a kérésnek, s a település fennállásának 700. évfordulójára, sokszempontú, a község történetének és életének lényeges korszakait feldolgozó tanulmánykötetet hozhattunk létre olyan gárdával, amelynek tagjai Szekszárdtól Tiszafüredig dolgoznak múzeumokban, s ugyanakkor kapcsolatot tartanak fenn a debreceni egyetem Néprajzi Intézetével is. Ma úgy véljük, hogy nem ez az egyetlen település, amelyről e térségben mondanivalónk van, s nem ez az egyetlen kutatópont, amelyről úgy szólhatunk, hogy nemcsak belső történetét ismerjük, de az egész tájban betöltött szerepét is mérlegelni tudjuk

A hétszáz éves község lakosságát, önkormányzatának vezetőit, egyházát köszöntjük mi is, s áldozatkészségüket, segítőkészségüket példaként állíthatjuk a vizsgált térség más települései elé.

Szabó István

*E könyv Tiszaörs község fennállása 700. évfordulója alkalmából jelent meg.
Az évforduló eseményeinek megrendezését — így e kötet megjelenését is —
támogatták:*

AGROBER Irodája, Szolnok
TISZATÁJ ÁFÉSZ, Tiszafüred
Állami Biztosító, Tiszafüred
Állatforgalmi és Húsipari Vállalat, Szolnok
Bizalom-Minőség Kft, Tiszafüred
Bordás Lászlóné vállalkozó, Tiszaörs
Borsodi Sörgyár Kirendeltsége, Tiszafüred
Budapest Bank Rt. Fiókja, Tiszafüred
COLONIA Biztosító Rt, Jászberény
Debreceni Magas-, Mély- és Útépítő Részvénytársaság
Füred DISCONT Áruház, Tiszafüred
Gyógyszertári Központ, Szolnok
Kardos Istvánné vállalkozó, Tiszaörs
Kelet-Magyarországi Tüzép Tiszafüredi Telepe
Kende Károly magánvállalkozó, Tiszaörs
KUNSÁG FÜSZERT, Szolnok
KUNTEJ, Tiszafüred
KÚRIA Kft, Tiszafüred
Lendvay Imre vállalkozó, Tiszaörs
Magyar Posta, Debrecen
Magyar Távközlési Vállalat, Debrecen
Megyei Önkormányzati Hivatal, Szolnok
MIRHO Kiszfoki Vízgazdálkodási Társulat, Kunhegyes
Morvay Gyula vállalkozó, Tiszaörs
Nagy József vállalkozó, Tiszaörs
Országos Takarékpénztár, Szolnok
Pónus József vállalkozó, Tiszaörs
Pro-Homo Nyomda, Tiszaörs
SIKK Ruhaipari Szövetkezet, Budapest
Sporthivatal, Szolnok
Szekér Antal vállalkozó, Tiszaörs
Takarékszövetkezet, Tiszafüred
Temetkezési Vállalat, Szolnok
Termelőszövetkezet, Tiszaörs
TIGÁZ, Hajdúszoboszló
TISZAKER BT, Tiszafüred
UTÁSZ Üzemigazgatósága, Karcag
Tóth Józsefné vállalkozó, Tiszaörs
Ugró Józsefné vállalkozó, Tiszaörs
Vadásztársaság, Tiszaörs
Vas- és Fémipari Szövetkezet, Tiszafüred-Kócs
Víz-és Csatornamű Vállalat, Szolnok
Községi Önkormányzat, Tiszaörs

TISZAÖRS TERMÉSZETI VISZONYAI

Tiszaörs a természetföldrajzi értelemben vett Nagykunság (Szolnoki-löszös- hát) É-i részén, a település nevében szereplő folyótól távolabb, attól K-re fekszik. A község nevét tanulmányozva, a település határát járva felmerül bennünk a kérdés: hogyan alakult ki a környék felszíne, milyen természeti erők játszottak szerepet a terület formálásában, s mi köze községünkhöz hazánk második legfontosabb folyójának, a Tiszának.

Már első szemrevételezéskor megállapítható, hogy *Tiszaörs felszínének kialakításában fontos szerepe lehetett a Tiszának, hisz egykori folyása* (az örsi Nagy-tó helyén) *még a falu alapterületét is befolyásolta.* Tiszaörs az egykori folyómeder partján, közel az életet jelentő vízhez, az ármentes térszín peremén, 89-91 m tengerszint feletti magasságon alakult ki. A falu hosszú főutcája, illetve a vele csaknem párhuzamosan futó Kossuth utca nyomvonala szinte mérnöki pontossággal követi az egykori folyómeder irányát. Ugyanakkor, *a buckák felszínközi sárga homokját látva azt is elmondhatjuk, hogy a szélnek is igen nagy része volt a faluhatár külső képezének megformálásában*

A terület fejlődéstörténete

Az alföldi viszonylatban mozgalmas felszín alaposabb tanulmányozását az elmúlt geológiai időszakok tárgyalásával kell kezdenünk. *A középső pliocén időszakban* (mintegy 6 - 7 millió évvel ezelőtt) *hazánk területének legnagyobb részét az úgyn. pannon beltó foglalta el.* Ez a tó azonban a felső-pannóniai időszak végére fokozatosan feltöltődött. Az így szárazzá vált felszínen megindult az új vízrajzi viszonyok kialakulása (kb. 4,5 millió évvel ezelőtt). Az Északi-Középhegység felől ÉNY—DK-i, É-ÉNY—D-DK-i irányban lefutó folyók (a Tarna, a Laskó, az Eger, az Ostoros, a Hór, a Kácsi-patak és a Sajó ősei) vastag finomszemű üledéket halmoztak fel a Nagykunság lassan süllyedő pannóniai rétegeire.

A pliocén és a pleisztocén határán ugyanis a Nagykunság korábban kiemelkedő pannóniai hátsága süllyedni kezdett, sőt a tábla az egységes lezökkenés

mellett DK felé enyhén megbillent. Az Északi-Középhegységből lefutó folyók munkaerejét ez csak fokozta, ebből következik, hogy a pleisztocén folyamán igen sok durva üledék is került a Nagykunság felszínére. Ezzel együtt, hozzávetőlegesen 2,5 millió évvel ezelőtt az éghajlat is nedvesebb lett. Ez a hordalékszállítást módosította, lehetővé téve, hogy a folyók, patakok folyóvízi homokot, durvább szemcséjű üledéket rakjanak le a felszínre.

Vízföldtani kutatások után ma már biztosra vehető, hogy Tiszaörs határának felszíne az ős-Eger patak hordalékkúpjának része. Ez a folyó ugyanis hordalékát Füzesabonytól kiindulva a Poroszló-Tiszafüred-Karcag vonalon rakta le, úgy, hogy a mellette lefutó ős-Tarna törmelékkúpjának K-i széle Kunmadaras területén érhetett véget.

A pleisztocén üledékeit vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a folyóvízi rétegek igen változatosak. A durvább homok mellett igen nagy mennyiségben fordul elő apró és kis-középszemű homok. A sok helyen iszapos-agyagos lencsékkel tagolt folyóvízi homok felhalmozódása az utolsó glaciális időszak elejéig tarthatott. *Ezután a tiszai határ nagy része egy időre élővíz nélkül maradt. A laza, homokos üledékekkel borított, árvízmentessé vált területen az erős É-ias, ÉNY-ias szelek akadálytalanul támadhattak és homokformákat alakítottak ki.* Ez mintegy 20000—25000 évvel ezelőtt történhetett. A futóhomok mozgását jelentősen megkönnyítette, hogy a hideg, száraz (periglaciális) éghajlaton ezt a területet igen gyér sztyepp-növényzet fedte, mely nem tudott a laza felszínnek kellő védelmet nyújtani. A futóhomok mozgása nem tarthatott hosszú ideig, mert az éghajlat újabb változása révén a kialakuló növényzet ismét megkötötte a homokot, sőt több helyen a löszös köpeny képződése is kezdetét vette. Ez a löszös köpeny végül a homokformákat napjainkig konzerválta. A kialakult löszös takaró ugyanis a későbbi homokmozgásokat fékezte, illetve megakadályozta.

Az utolsó glaciális vége felé ugyanis a tiszai határban ismét megjelentek az Északi-Középhegységből jövő folyók, patakok (az ős-Eger és kisebb vizek), melyek a hordalékkúpon medrüket gyakran változtatták. Ezek a vizek áradáskor finomszemű üledéket raktak le a mélyebb laposokban, felszíni mélyedésekben, a buckák közötti alacsony fekvésű területeken. Ebbe a finomszemű üledékbe természetesen a szél által hozott hullópor is keveredett, s így ez az anyag - más, éghajlati tényezők hatására - löszös külsőt vett fel.

Az eddigiekből az is kitűnik, hogy a terület formálásában a Tisza még a pleisztocén végén sem vett részt. Amikor ugyanis a tiszai határ homokbuckái keletkeztek, a Tisza még az Ér-völgyén (kb. a mai magyar-román határ mentén) át folyt le a Körösök vidékén lévő mélyedés felé. Később, a holocén kezdetén sem volt még jelen a Tisza az őrsi határban. Még ekkor is az Eger és mellékvizei szelték át a környéket.

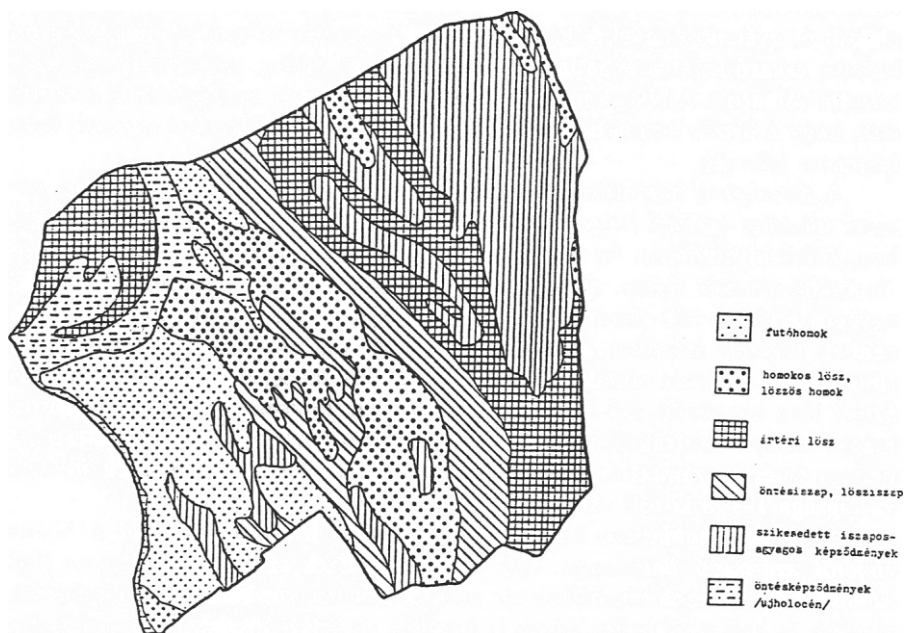
Gyökeres változás 5-6000 évvel ezelőtt következett be, amikor a Heves- Borsodi ártér DNY-i oldalának lezökkenése a Tiszát folyásirányának megváltozására kényszerítette. A folyó a Tiszafüred-Szolnok közötti szerkezeti vonal mentén jelent meg. A süllyedés legmélyebb pontján feltűnő folyó erőteljes felszínformáló munkába kezdett. Oldalazó erózióval pusztította a korábbi buckás

felszínt, s hosszú idők munkájával széles ártéri síkot dolgozott ki, miközben ide - oda vándorolt a területen.

Természetes, hogy a Tiszának az említett süllyedésben való megjelenése a korábbi vízrajzi viszonyokat alaposan megváltoztatta. Az Északi-Középhegység-ből lejövő vizek többé már nem keresztelték a Nagykunságot, így a tiszaoärsi határt sem. Így a felszín nagyobb része árvízmentessé vált. A tiszaoärsi határ NY-i részén megjelenő Tisza oldalazó eróziójával az újholocén folyamán letarolta a buckákat, s közben többször is támadta az ármentes szint peremvonalát. Ennek nyomait őrzi az örsi Nagy-tó és az ettől NY-ra fekvő, övzátonyokkal tarkított terület.

Tiszaörs határának geológiai képződményei

1. Területünkön a legidősebb felszíni képződmény az utolsó glaciális korban keletkezett futóhomok. Ez aránylag nagy területen található meg (Tinórd, Szőlőalja, Fagyal-, Csige-, Nádas-dűlő, Homokhát, falu alatti szőlők területe, Kilences) (1. ábra.) Azonban viszonylag kevés helyen van a felszínen, mert többnyire 5-80

1. ábra. Tiszaörs határának geológiai képződményei

cm-nyi kötött homok, homokos lösz vagy iszapos-agyagos lösz borítja. Ezt a pleisztocén futóhomokot korábban a Tiszából származónak feltételezték. Eszerint a futóhomokot a Tisza medréből alacsony vízállás idején fújták ki a szelek és parti dűnékké halmozták fel. A későbbi vizsgálatok azonban beigazolták, hogy a buckák anyaga valójában az Északi-Középhegység patakjainak hordalékából származik. *Tiszaörs határában a pleisztocén végi futóhomoknak elsősorban az Eger hordalékkúp anyaga az anyakőzete.*

2. A falu K-i határában találtunk egy elhagyott homokbányát, ahol megállapítható, hogy *a későglaciálisban minden bizonnyal volt még egy újabb futóhomok képződés.*

3. Az utolsó glaciális futóhomokja nem túl nagy területen van közvetlenül a felszínen, *hisz a buckákat zömmel homokos lösz, illetve elsősorban löszös homok fedi.* A löszös homoktakaró a buckák közötti mélyedésekben és a buckák oldalán a legvastagabb (100-200 cm). Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy ez a köpeny a buckák tetején hiányzik (pl. a Homokháti szőlők DK-i oldalánál. A záporok, hóolvadások hatására ugyanis az areális leöblítés nyomán a löszös homok a tetőn fokozatosan elvékonyodott, majd a lejtő aljára került.

E löszös köpeny poranyaga egyébként eolikus eredetű. Az utolsó glaciális idején a nagy erővel támadó szél fújta ki a hordalékkúpok felszínéből a homokot, s ekkor a levegőbe hatalmas mennyiségű poranyag is került. Ez a poranyag a távolabbi területekre eljutva a buckák homokanyagába épült be, vagy a már kialakult és gyér növényvel fedett homokbuckák tetején telepedett meg. Ez a hullóporos takaró sajátos éghajlati feltételek mellett (hideg, száraz sztyepp) löszös kőzetté válhatott. A Nagy-kunság több pontján is végzett megfigyelések arra utalnak, hogy a löszös homoktakaró kialakulása nem volt mindenhol egyszeri és folyamatos jelenség.

4. *Községünk határában nagy területen találunk ártéri lösz és ártéri löszszerű üledéket* (az örsi Nagy-tótól NY-ra, a Kilencestől D-re a Kis-aszottas dűlőben, a Rövid dűlőben). Az ártéri löszökben a jellegzetes löszfrakció mellett a finomabb szemcsék (iszap, agyag) aránya az 50%-ot is megközelíti. Az iszapos-agyagos ártéri löszök alapanyaga folyóvízi eredetű. Ez a felszín igazából pleisztocénbeli folyami árterület, ahol a folyók áradásai alkalmával nagymennyiségű finomszemű üledéket raktak le, melyből a pleisztocénvégi hideg, száraz éghajlaton ártéri lösz képződött. Az iszapos-agyagos ártéri löszben helyenként előforduló magas arányú löszfrakció ugyanakkor arra is utal, hogy bizonyos területeken a nedves árterre számottevő hullópor is lerakódott. Az ártéri löszszerű üledékek vastagsága 1-3 m között változik.

5. *A falu határának ÉK-i, K-i részén nagy területet foglal el a holocén elejéről származó öntésiszap, vagy lösziszap.* Ezek az üledékek nagyon finom szeműek. Ez az óholocén öntésiszap sokszor színére, szerkezetére, szemcseösszetételére és mésztartalmára nézve is hasonlít az ártéri löszhöz, de mint tudjuk, attól fiatalabb.

6. *A határ É-i, ÉK-i (Kilences és Bogárvíz közötti) részén, a DK-i laposok, fertők közelében (Dobogó, Nagy-fertő, Csige-lapos), mélyebb fekvésű területeken*

több helyen is megfigyelhető, hogy az egykori áradások alkalmával lerakódott iszapos-agyagos képződmények elszikessedtek. A szikessedést a talajvíz függőleges irányú mozgása és sófelhalmozó tevékenysége erőteljesen segíti.

7. Az örsi Nagy-tó egykori medrében újholocén öntésképződmények borítják a felszínt. A szürkessárga, sárgás szürke, szürke iszap, iszapos homok, folyóvízi homok, agyag, agyagos iszap képződményeket a Tisza áradásai alkalmával rakta le. Ennek a képződménynek a legfelső rétege egészen fiatal üledék.

A tiszaoärsi határ természetföldrajzi egységei és felszíni formái

Felszínünk mozgalmasnak mondható fejlődéstörténete és az egyes geológiai képződmények elterjedése alapján területünk természeti földrajzi szempontból több részre osztható.

Legelőször is szembetűnik, hogy az örsi határ alföldi viszonylatban mozgalmas felszínnű. A legalacsonyabban fekvő terület az örsi Nagy-tó mélyvonala, mely 85-86 m tszf-i magasságú. A legmagasabb pontokat jelölő kunhalmok

2. ábra. Tiszaörs határának felszíni viszonyai

(Hegyes-halom: 94,1 m, Karsai-halom: 96,4 m [Fagyai-halom], Kálvária-halom, Hegyes-határhalom), viszont 94-98 m tszf-i magassággal jellemezhetők. Igen feltűnő, hogy a határ nagy része, az őrsi Nagy-tó K-i és D-i peremétől K-re és D-re 90 m tszf-i magasság fölött helyezkedik el, s 90-98 m között aránylag nagy változatosságokat mutat. Különösen érvényes ez a belterülettől D-re fekvő területekre, a Tinórd-, a Csige-, a Fagyai-, a Szőlőalja- és a Nádas-dűlők felszínére. A belterülettől távolabbi ÉK-i területeken ugyanakkor a kisebb reliefű felszín a jellemző. (2. ábra.)

1. Mind területi kiterjedése, mind pedig keletkezési ideje szerint elsőként a pleisztocén végi hordalékkúp felszínét kell megvizsgálnunk. Ez ÉNY-on, NY-on határozott peremmel emelkedik ki a Tisza újholocén árteréből és É-on, K-en és D-en átnyúlik a szomszédos települések határába. A pleisztocén végi hordalékkúp két egységre tagolható Tiszaörs határában.

a) A nyugati rész a Tinórd-folyástól a belterületről Nagyivánra vezető műút kezdeti szakasza - Nádas-halom - Nagyfertő vonaláig terjed. A felszín tengerszint feletti magassága itt mindenhol 90 m feletti, sőt igen sok helyen a 92 m-t is meghaladja. A terület formáinak kialakításában egyértelműen a szélnek volt döntő jelentősége. Itt mélyebb fekvésű, vizenyős, lapos felszín csak kevés helyen fordul elő (Csige-lapos). Az említett terület nagy része zárt buckás felszín, jórészt ez is okozza változatosságait. Jellemzően szélbarázdás terület ez, ahol szélbarázdák, maradéngerincek és garmadák fordulnak elő. A belterület DK-i szélétől kezdődő szőlő egy hosszanti buckavonulaton helyezkedik el. E buckavonulatokat, szélbarázdákat és maradéngerinceket szemlélve egyértelműen leszögezhetjük, hogy a felszín kialakításában az É-ÉNY-D-DK-i szelek játszották a fő szerepet. Nem parti dűnék ezek tehát, mint ahogyan azt korábban gondolták.

A fent leírt hosszanti vonulatok mellett egy-két hosszabban elnyúló, de kisebb mélységű deflációs lapost is megfigyelhetünk. A terület legdélibb, s egyben talán legérdekesebb része a Nádas-halom környéke. Ez a szélbarázdákkal, maradéngerincekkel és deflációs laposokkal körülvett kunhalom egy hosszanti buckára épült. 6-7 m-rel emelkedik környezete fölé. Határhalom volt a paraszti kezelésű földek és a földesúri határrész között: létrehozásában az ember is tevékenyen részt vett.

b) A nagyiváni műút őrsi bevezető szakaszán - Első-Töviskes dűlő - Nagy-fertő vonaltól K-re, ÉK-re - az előzőektől jórészt eltérő kép fogad bennünket. Itt a szél eolikus felszínformáló tevékenysége jóval kisebb jelentőségű volt, mint a korábban bemutatott határrészekben. Az egykori pleisztocén hordalékkúp felszíne itt gyengébben tagolt, a széles, csekély mélységű deflációs laposokat (pl. Nagyfertő, Dobogó-fertő, Nagy-állás, Első-lapos) néhány méterrel magasabb buckaformák, szélbarázdás területek veszik körül, sőt az egyes mélyedéseket lapos hátaik választják el egymástól (Tanya-hely). Több helyen feldarabolódott régi folyómeder nyomait vélhetjük (Kurva-lapos, Vékony-ér, Görbe-ér, Sarkad-ér). A nagy, lapos felszíneket finomszemű ártéri üledék borítja, így ezeket a szél nem tudta megtámadni. A buckák elhelyezkedéséből is látható, hogy a vonulatok formálásában

igen fontos szerepe volt az ÉÉNY-DDK-i irányú töredék mederszakaszoknak, mélyfekvésű laposoknak.

Ezen a területen belül külön kell szólnunk a Nagy-állás vonulatáról és a Kilences-gerincről. Itt a felszín igen változatos: szélbarázdák, buckavonulatok teszik mozgalmassá ezt a határrészt. Ezek a felszíni formák a Tinórd-, vagy a Fagyal-dűlőre emlékeztetnek bennünket.

2. NY-on, az egykori tiszai Nagy-tó területe és a tőle NY-ra fekvő, övzátónyokkal kialakított határrész nagyon egyhangú, 85-88 m tszf-i magasságú sík felszín. *Az örsi Nagy-tó a Kunság egyik legfiatalabb Tisza meder-maradványa.* A tó vizét még 100 évvel ezelőtt is hullámozni látták, 1000 évvel ezelőtt pedig még folyó Tisza-víz is lehetett a mederben.

Az övzátónyokkal tarkított magasabb térszín ugyanakkor jól jelzi, hogy itt az egykori pleisztocén, ártéri lösszel fedett felszín átformálásához döntő mértékben a folyó oldalazó eróziós és akkumulációs munkája járult hozzá. A folyó kanyarulat-fejlesztő tevékenysége által létrehozott övzárak jelentik itt a felszín enyhe terephullámain.

Tiszaörs éghajlata

Mivel Tiszaörsön is van időjárás-megfigyelő állomás, így az éghajlati elemekre vonatkozó adatokból elég pontosan meg tudjuk állapítani a település környékének éghajlatát.

A falu éghajlatát döntően a település alföldi fekvése határozza meg. Az aránylag közeli Északi-Középhegységnek is van némi éghajlatformáló befolyása, de a falu nevében is jelenlévő Tisza az éghajlatot lényegében nem módosítja. Tiszaörs éghajlatáról akkor kapunk pontos képet, ha áttekintjük az egyes éghajlati elemeket.

1. A napsugárzás

Egy terület energiabevitelét döntően a napsugárzás mennyisége határozza meg, azt azonban több tényező, s mindenekelőtt a felhőzet befolyásolja.

Tiszaörs és környéke a napsugárzás szempontjából igen kedvező helyzetben van. A falu a Közép-Tiszavidéknek egy olyan sávjában van, ahol a felhőzet évenként csupán az égbolt 50-55%-át borítja, sőt *Tiszaörsön ez az érték 51% (1901-1950).* Feltűnő, hogy a három téli hónapban (december: 68%, január: 61%, február: 57%) igen alacsonyak a felhőzet havi középértékei. Ezt a kevés felhőzetet az Északi-Középhegységből jövő szelek felhőoszlató hatásával lehet magyarázni.

A felhőzet havi középértékeinek ismeretében nyilvánvalóan nem meglepő, hogy Tiszaörsön a derült napok és a napsütéses órák száma magas. *A napfénytartam évi átlagos összege az 1901-1950. közötti felmérések alapján 2062 óra, mely érték országosan is kiemelkedő.* Tudjuk ugyanis, hogy 2100 óra fölötti értékkel csak az Alföld déli része jellemezhető

(Szeged: 2102 óra), s Tiszaörs

értéke a bajai adatokhoz (2076 óra) közelít. Tiszaörs évi összegét kissé csökkenti, hogy a Karcag-Tiszafüred közötti sávban húzódik az Alföld legködösebb foltja. A sávban észlelhető ködös napok száma (40-50 nap/év) csaknem duplája a debreceni, vagy szarvasi értékeknek (20-30 nap/év). *Tiszaörsön a ködös napok 50 évi átlaga 44,2 nap/év.*

A mezőgazdaság szempontjából öröndetes, hogy az évi napfénymennyiség 73%-a (1505 óra) a tenyészőidőszakra (április-szeptember) esik. Különös, hogy a június-július-augusztusi értékek (278, 306, 273) felülmúlják, vagy megközelítik a Szeged környéki jellemzőket (271, 309, 286 óra).

2. A hőmérséklet

Tiszaörs esetében is ez az éghajlati elem mutatja leginkább, hogy Magyarország, s benne az Alföld kontinentális éghajlattal jellemezhető. Főleg az évi közepes hőingás, a nyári és a téli hónapok közötti hőmérsékletkülönbség mutatja ezt, mely Magyarországon éppen ezen a vidéken a legnagyobb.

1. táblázat:

*A havi és évi középhőmérséklet és évi közepes ingása
(C°-ban 1901-1950. Magyarország Éghajlati Atlasza alapján)*

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Évi köz- ép	IV-IX. hó közép	Ingás
Tiszaörs	-2,9	-0,9	4,9	10,5	16,1	19,2	16,0	19,3	21,6	20,8	16,4	10,4	4,4	0,0	10,0
Hortobágy (Mátá)	-2,9	-0,9	4,8	10,4	16,0	19,3	21,6	20,8	16,4	10,4	4,4	0,0	10,0	17,4	24,5
Túrkeve	-2,4	-0,5	5,1	10,7	16,2	19,5	21,8	20,9	16,6	10,8	4,6	-0,1	10,3	17,6	24,2

Az évi középhőmérséklet Alföldünkön délről észak, illetve ÉK felé fokozatosan csökken (11 C°-ról 9 C°-ra). *Tiszaörs értéke pontosan ezek között van.* Jellemző lehet, ha összevetjük Szeged, Tiszaörs és Mátészalka legmelegebb és leghidegebb hónapját.

Szeged: július 22,3 C°, január -1,2 C°, ingás: 23,5 C°

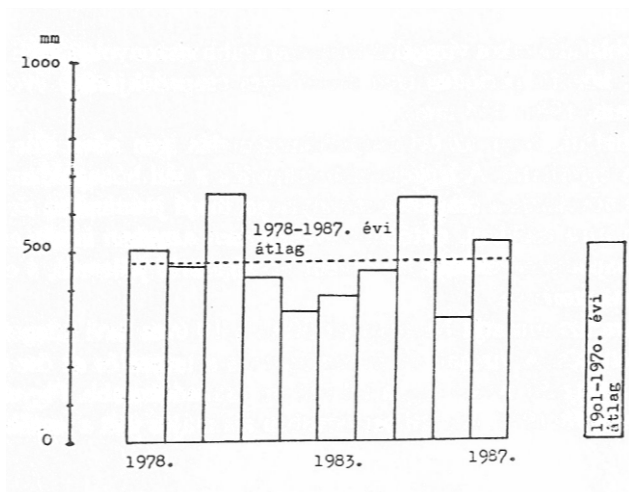
Tiszaörs: július 21,6 C°, január -2,9 C°, ingás: 24,5 C°

Mátészalka: július 20,4 C°, január -3,0 C°, ingás: 23,4C°

Az adatokból jól látható, hogy a júliusi középhőmérséklet délről észak, észak-kelet felé kisebb mértékben és egyenletesen, a januári viszont Szeged és Tiszaörs között erőteljesen, Tiszaörs és Mátészalka között viszont alig csökken. A hőingás viszont Tiszaörsön a legnagyobb.

Tiszaörs környékén a tél hideg. A téli napok (maximális hőmérséklet <0 C°) száma 33,6, a zord napoké (minimális hőmérséklet >-10 C°) 15,3 évi átlagban.

Vizsgált településünkön aránylag gyorsan tavaszodik, a hőmérséklet növekedése azonban április-május idején kissé lelassul. Ezt jelzi a 0, 5, 10 és 15 C°-os napi középhőmérsékletek tavaszi határnapjai (febr. 21., márc. 16., ápr. 11., máj. 8.) között egyre növekvő időtartam is. Bár a legmagasabb nyári hőmérsékletek

3. ábra. Tiszaörs évi csapadéka 1978—1987 között, valamint a 70 éves átlag (1901—1970)

nem sokkal maradnak el a dél-alföldi maximumoktól, a nyári (maximális hőmérséklet 25 C°) napok évi száma (79,6 valamint 23,7 nap/év Tiszaörsön) már nagyobb különbségekre utal. A napi átlagok december 15-én süllyednek 0 C° alá. Az első fagyok azonban már október 22. körül jelentkeznek, az utolsó fagyos nap pedig április 17. *A fagymentes időszak tehát több mint fél esztendő.*

3. A csapadék.

Az Alföldön a mezőgazdasági termelés miatt igen kitüntetett szerepe van az éghajlati elemek között. Tiszaörs azonban az Alföldnek azon a részén fekszik, ahol az egyik legszárazabb folt található. Az 502-531 mm csapadékkal jellemezhető folt egyik legalacsonyabb értékét éppen Tiszaörs jelenti. Nem változtat ezen a tényen a nagyobb időtávlatban (1900-1970) végzett észlelés sem, hisz *a 70 éves csapadékatlag is mindössze 516 mm.*

2. táblázat:

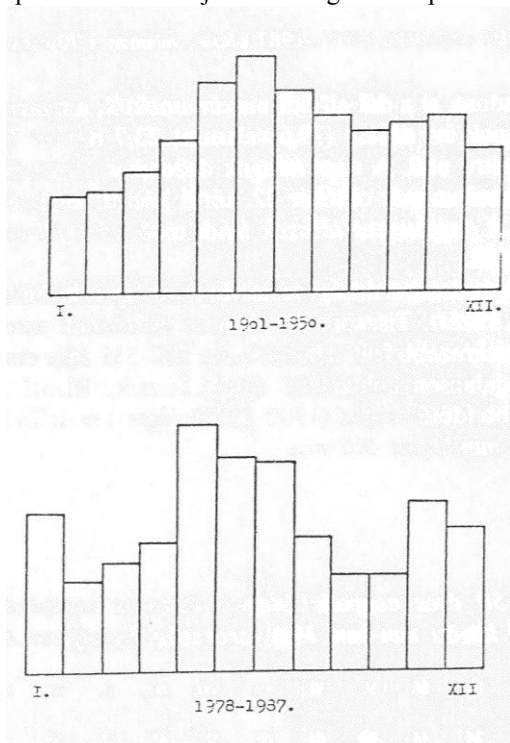
50 éves csapadékatlagok Tiszaörs környékén
(1901-1950 között mm-ben, Magyarország Éghajlati Atlasza alapján)

Állomás:	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Évi	IV-X.
Tiszafüred	28	29	34	44	56	65	58	51	47	48	50	41	551	321
Hortobágy (Halastó)	26	28	31	40	53	67	53	52	43	47	46	38	524	308
Nagyiván	26	27	32	40	55	63	54	47	42	45	47	38	516	301
Tiszaörs	26	27	32	40	55	62	53	46	42	44	46	37	510	298
Abádszalók	25	27	32	39	52	60	52	46	41	44	47	37	502	290
Kunmadaras	27	28	33	41	58	65	55	48	43	46	48	39	531	310
Mezőtúr	25	29	32	42	56	61	52	48	40	45	44	36	513	302

A legutóbbi időszakot vizsgálva még szárazabb viszonyokat találunk. (3. ábra.) Az 1978-87. közötti periódus igen szélsőséges csapadékjárású éveket tartalmaz (1980: 648 mm, 1986: 324 mm).

Elmondhatjuk, hogy az évi csapadékmegoszlás igen hűen tükrözi az Alföld kontinentális éghajlatát. A legkevesebb csapadék a téli hónapokban hull, azt követően egyre növekszik a csapadék mennyisége, majd júniusban eléri a maximumot. Később újra csökken, október-novemberben azonban ismét emelkedik. Az őszi-középi csapadéknövekedés egyébként országszerte jellemző, s ez mediterrán hatások következménye.

A 4. ábra azt mutatja be, hogy az 50 és a 10 éves havi átlagok között igen lényeges az eltérés. A vizsgált 10 évben ugyanis a tavasz és az őszi sokkal szárazabb volt, mint az 50 éves átlag, a tél viszont csapadékosabb. Figyelmet érdemel még, hogy az 1978-1987. közötti periódusban a május volt a legtöbb csapadékot hozó hónap.

4. ábra. Az átlagos havi és évi csapadék 1901—1950 és 1978—1987 között

Ezen évek részletes adatai jól mutatják, hogy Tiszaörs környékén a csapadék eloszlása eléggé szélsőséges és bizonytalan. Ez a gazdasági életre igen káros hatással van. Különösen a havi csapadékmennyiség erős ingadozása teszi próbára a mezőgazdaságot. Példaként elegendő megemlíteni az 1980-as évek elejét és az 1985-ös esztendőt, melyek csapadékmennyisége megközelítőleg kétszerese volt a rákövetkező 1982-es és 1986-os évekének.

A csapadékkal kapcsolatban szólnunk kell még a hóról is, mivel a hótakaró a gazdálkodás (fagyvédelem) szempontjából igen hasznos. Az Alföldön azonban a hótakaróval jellemezhető napok száma a hideg télhez viszonyítva kevés (évi 30 nap körüli). *Tiszaörs viszont nem tartozik a leginkább hőszegegy vidékekhez, mivel itt 40,7 nap a jellemző érték.* A hótakaró kialakulása ellenben igen bizonytalan, vastagsága pedig nem mindig megfelelő.

4. Szélviszonyok

A levegő mozgása nemcsak a hőmérséklet, hanem a csapadék alakulását is befolyásolja. Az Alföld szélviszonyait részben az északnyugat felől betörő óceáni légtömegek, részben pedig a Kárpátokból lebukó ÉK-i áramlatok határozzák meg. *Tiszaörs e két áramlat ütközőzónájában van, bár az É-i, ÉK-i összetevő itt erősebb.* (5. ábra.)

A többéves mérési eredmények alapján elmondható, hogy környékünk már kissé kiesik a nagyerejű és elég rendszeres É-i, ÉK-i légáramlatok útjából, hisz a szélcsendes napok aránya Újszentmargitán (22%) nagyobb, Szolnokon (8%) és Debrecenben (13,4%) viszont lényegesen kisebb.

5. Általános éghajlati kép

Összegzésül Tiszaörs éghajlatáról megállapítható, *hogy a település az éghajlati szélsőségek egyik gyűjtőhelye.* Az ország egészét tekintve ez a környék meleg vidéknek számít. A nyár mérsékelt forróbb, mint a tőle D-re eső alföldi tájak nyara, a tél viszont számottevően hidegebb. Erre utal az évi vízhiány igen magas értéke (168 mm/év). Ezt a jellemzőt csak a Berettyó-Körösvidék (Szeghalom környéke), a Tiszazug, és az attól D-re fekvő foltok értékei haladják meg (175 mm/év fölött). További kellemetlen éghajlati jellemző még az egyes éghajlati elemek szélsőséges járása is. A későőszi és a koratavaszi fagyok okozta hátrányok mellett meg kell említenünk a nyári aszályokat is, továbbá a szélsőségesen alakuló hóviszonyokat. Ugyanakkor előnyös a napfénytartam magas értéke, melynek túlnyomó többsége a tenyészidőszakra esik.

Tiszaörs vizei

Több mint egy évszázaddal ezelőtt a település legfontosabb vízrajzi tényezője a Tisza volt, hisz a folyó nemcsak a településhatár vizeit gyűjtötte össze, hanem a már korábban leírt módon a felszín formálásában is tevékenyen vett részt. Ma már azonban a község belterületétől távol van (13-15 km) a Tisza, egykori me-

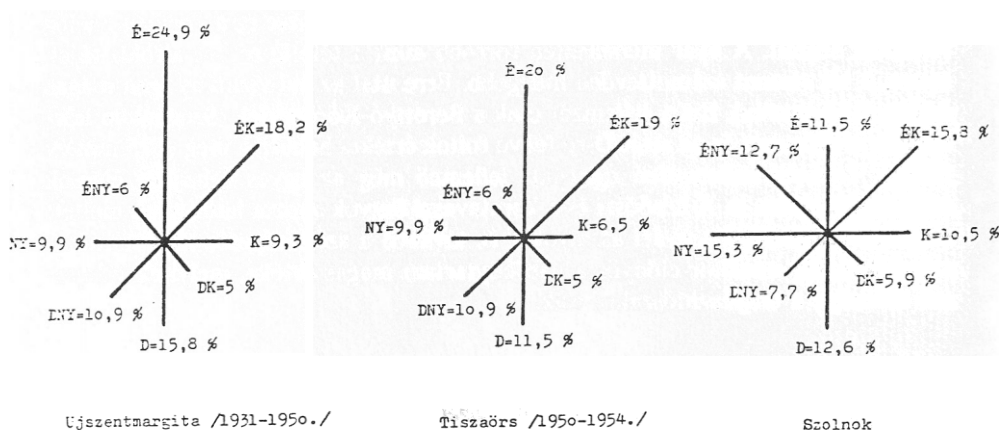
dermaradványai a belvizek összegyűjtésére szolgálnak. A folyó vize azonban mesterséges csatornákon át ma is eljut a falu határának legtávolibb részébe is.

1. Felszíni vizek

A falu határa felszíni vizekben elég szegény. Állandó vizü természetes vízfolyásnak talán csak a határ ÉK-i szegletében található Sarkad-ér tekinthető, bár ennek felső szakasza teljes egészében csatornázott.

Csatornázott vizei egyébként a mélyebb fekvésű felszínek vizeit kötik össze és csapolják le, másrészt a keletkező belvizek levezetését szolgálják. Ugyanakkor igen jelentős az öntözőcsatornák hossza is. A csatornák vizének egy része a Sarkadéri-főcsatornába, más része pedig az örsi Nagy-tó helyén vezetett Nagyfoki- (1. sz.) belvízcsatornába kerül. Az öntözővíz pedig a tisztaörvényi vízkiemelés után, a Tiszafüredi-öntözőfőcsatorna útján jut el az örsi határba.

A község határának legjelentősebb csatornája a Tiszafüredi öntözőfőcsatorna, mely a határ É-i részén lép be a tisztaörsi területekre. Elhalad a belterület K-i vége előtt, DK-DNY-i kanyarodással, a szőlőt átszelve megkerüli a falut, majd a kunmadarasi műúttal párhuzamosan futva elhagyja az örsi földeket. Útja során két nagyobb és több kisebb csatorna ágazik ki belőle. Az egyik a Kilences, a másik a Hegyes határ felé vezeti az öntözővizet. Ezt az öntözőcsatorna-rendszert még az 1930-as években hozták létre. Napjainkban a tisztaörsi határ négy pontján alakítottak ki öntözésre berendezett területeket: a Faluvégghalma és a Kis-szék határrészen, továbbá a Hegyes-határ közelében, illetve a "Karcagi út" kezdeti szakasza mellett.

5.ábra. A szélirány évi megoszlása Tiszaörs környékén az Éghajlati Atlasz (Újszentmargita), PÉCZELY Gy. (Tiszaörs) és BERÉNYI D. (Szolnok) alapján

Egészen más szerepe van a falu ÉK-i határát átszelő Sarkadéri-főcsatornának, vagy az egykori örsi Nagy-tó helyén kanyargó Nagyfoki- (1. sz.) belvízcsatornának. A Sarkadéri-főcsatorna a tiszafüredi határból kiindulva az igari földeken át az örsi, egykor káptalani rész legelőjét átszelve a Bogárcsón át jut el a nagyiváni határba áthúzódó Sarkad-ér néhány évtizede még erősen mocsaras világába. Közben felveszi a Kilences felől betorkolló, illetve a D-ről (Pap-tója, Görbe-ér, Dobogó-lapos) jövő lecsapoló, vízlevezető csatornákat, árkokat. A Nagyfoki- (1. sz.) belvízcsatorna viszont az egykori Tisza-meder mélyvonalán haladva gyűjti össze a határ ÉNY-i, illetve DK-i részéről származó belvizeket. Említést érdemel még az egykori Tisza (Tinórd) nyomvonalát kihasználó levezető csatorna, továbbá a strandfürdő használt és túlfolyó vizét elvezető mesterséges meder is.

A tisaörsi határban több rossz lefolyású vagy lefolyástalan terepmélyedés is van. Ezek az évek jelentékeny részében, illetve a csapadékosabb tél után, a belvízi elöntések révén különösen figyelmet érdemlő kiterjedésűek. Napjainkban is 16 kisebb-nagyobb vizes-mocsaras "folt" található a határban. A nagyobbak közül ÉK-en ki kell emelnünk a Kilences környéki mocsaras foltokat, K-en a Paptójtát, a Vékony-eret, a Görbe-eret és a Kurva-lapot. Délkeleten van a Dobogó-fertő, D-en a Nagy-fertő és a Csige-lapos. A belvízkárok megelőzése érdekében azonban az utóbbi évtizedekben is igen jelentős munkálatok folytak: elvezető és lecsapoló csatornák rendszerét alakították ki a tisaörsi határban is.

2. A felszín alatti vizek

A felszín alatti vizek jelentősége igen nagy. *Sajnos, Tiszaörs határában a talajvíz szennyezett, sőt erősen ásványosodott. Éppen ezért használhatatlan.* A rétegvizek azonban részben a lakosság ivóvízellátása, részben pedig az idegenforgalom és az üdülés szempontjából alapvető fontosságúak.

A talajvíztükör nyugalmi szintje Tiszaörs határában eltérő mélységben van. Ez szorosan kapcsolódik a rétegtani felépítéshez, továbbá a felszín morfológiájához. A talajvíz átlagos szintje a belterület zömén és a határ nagy részén 3-4 m-rel van a felszín alatt. Legmélyebben a futóhomok formálta határrészek alatt van (pl. Nádas-dűlő, Tinórd-dűlő). A talajvízszint játéka azonban a legtöbb helyen érezteti hatását a talajképződésre is. A mélyfekvésű (90 m tengerszint feletti magasság alatti) részek talajvíze megközelíti a felszínt. Az örsi határ három nagyobb foltján a talajvíz szintje közepes vízállásnál 2 m, magas vízállásnál pedig 1 m körüli mélységben van: az egykori örsi Nagy-tó övzátonyos részein, a nagyiváni műút mellett a Kis-tag — Kis-szék — Görögház-dűlő — Tanya-hely — Hegyeshatár — Görbe-ér területén, illetve a Kilencestől Ny-ra és K-re lévő laposabb határrészekben. Nyilvánvaló, hogy ezeken a helyeken a talajvíz olykor el is áraszthatja a felszínt.

A talajvízszint alakulását jól nyomon lehet követni a tisaörsi (88,00 m tszf.), a nagyiváni (88,14 m tszf.) és a kunmadarasi (87,62 m tszf.) talajvíz kutak adatsorainak elemzésével (Vízrajzi Évkönyvek). A részletes adatok közlésétől most eltekintve elmondhatjuk, hogy a tisaörsi megfigyelő kútnál tapasztalt (1957-1986.) átlagos középvíz 241 cm, az eddigi legnagyobb 148 cm, a legkisebb víz pedig 833 cm volt.

A két szomszédos falu kútjával összekötve azt láthatjuk, hogy Tiszaörsön a talajvíz játéka nagyobb, mint a kunmadarasi vagy a nagyiváni kutaknál tapasztalt ingadozás. Ez azonban egyértelműen összefüggésben van a tiszsaörsi volt Tanácsháza udvarán mélyített volt talajvízkút fúrásszelvényének geológiai adataival. Itt ugyanis 0,00-0,25 m között humuszos homok, 0,25-1,80 között sárga bucka homok, 1,80-3,45 m között sárga agyagos iszap, 3,45-5,84 m között pedig zöldessárga iszapos homok található.

A talajvíz ásványosodása többé-kevésbé változatos képet mutat. A belterülettől D-DK felé haladva az oldott anyagok mennyisége határozottan növekszik. A falu DK-i szélén (a gépműhely közelében) mért 1500-2000 mg/l értékről a Nádas-halom, illetve a Kilences környékén 5000 mg/l fölé emelkedik, amely már eléggé magas mutató. A talajvíz nátrium tartalma a belterületen 100-300 mg/l közötti, máshol azonban ettől nagyobb, sőt a Nádas-halom - Nagy-fertő - Dobogó határrészen 2000 mg/l körüli. A kloridtartalom 100-1000 mg/l, a magnézium és kalcium oldott mennyisége pedig 100-300 mg/l között váltakozik.

A határ talajvizeire a nátrium (Na) és a hidrokarbonát (HCO₃) ionok túlsúlya a jellemző, azzal a megjegyzéssel, hogy az Első-Töviskes- és a Görögház-dűlőben a nátriumot felülmúlva a hidrokarbonát ion az uralkodó, a Fagyaldűlő, a Nádas-halom és a Kilences környékén azonban a nátrium ionok aránya mindent felülmúló. Ez a víztípus szikes jellegű, ezért sem alkalmas öntözésre. A szulfát (SO₄) részeseése a belterületen 100 mg/l körüli, de a Nádas-halom és a fürdőtelep környékén az 1000 mg/l-t is meghaladja. Ez az ion okozza a talajvizek agresszivitását.

A rétegvizek kihasználása nagyon intenzív, mivel a tiszsaörsi vízmű biztosítja Tiszaigar vízigényét is. A korábbi kutatások azt bizonyították, hogy Tiszaörsön 100-150 m mélységben található a legjobb vízadó réteg, melynek fajlagos vízhozama 50 l/perc/m körüli. A vízmű 1970-1985. között fűrt 3 kútja 243, 121 és 85 m mélységből termeli ki a vizet. Az egyes kutaknál a kitermelhető víz 300, 220 és 600 l/perc.

Az idegenforgalom és az üdülés szempontjából Tiszaörs legfontosabb rétegvíz-termelője az 1920-as években fűrt hévízkút. Ezt a Csige-dűlőben, Tóth Sz. József földjén mélyítették annak idején. Az alsópannon rétegekből (1882,4 m) nyert 51 C°-os hévíz kloridos, hidrogén-karbonátos jellegű, a kút vízhozama (kezdeti) 390 l/perc. A később mélyített második kút 660 m-ről 47 C°-os vizet ad.

Tiszaörs talajföldrajzi viszonyai

Tiszaörs határának talajtakaróját többféle szempontból is jellemezhetjük. Látszólag kevésbé változatos a talajtakaró, ha a talajok genetikai csoportosítását vesszük szemügyre. A néhány genetikai főtípus azonban több talajtípusra, altípus-

ra és változatra osztható. Ha azonban a hasznosíthatóság és a termelés szempontjából vizsgáljuk a talajféleségeket, rendkívül színes képet kapunk.

A talajtípusok kialakulásában az éghajlati tényezők mellett a geológiai adottságoknak és a domborzati viszonyoknak volt nagy szerepe. A talajvíz szerepe is lényeges, mivel a víztükör felszínhez közeli elhelyezkedése - a határ legmagasabb pontjaitól eltekintve - közvetlen, vagy a kapilláris emelés révén közvetett hatással van a talajképződési folyamatokra. Különösen lényeges a talajvíz szerepe, mert a múlt században végzett ármentesítés és vízrendezés a talajvízszint csökkenését eredményezte, ami kiváltotta a talajtípusok átalakulását is.

Az uralkodó éghajlati viszonyoknak megfelelően általában az *ún. zonális talajtípus a csernozjom*. A típusos csernozjom talajok kialakulásához azonban a löszös talajképző kőzet mellett az is kell, hogy a talajvíz mélysége legalább 5 m alatt legyen. Valódi csernozjomok így a tiszai határban csak foltszerűen fordulnak elő. Inkább a réti jellegű csernozjomok uralják a magasabb fekvésű felszín nagyobb részét, mivel a talajvíz korábbi és jelenlegi befolyása ennek kedvez. *A mélyebb fekvésű területeken viszont réti, illetve szikes talajok vannak*. A magas felszínek előbukkanó homokablakait és azok környékét *humuszos homoktalajként írhatjuk le*.

Részletes genetikai talajtérképet nem tudunk bemutatni, a rendelkezésre álló talajtérképek, talajtani és agrotopográfiai megfigyelések alapján azonban viszonylag pontos képet kaphatunk a tiszai határ talajviszonyairól.

A löszön kialakult csernozjom egyik előfordulási helye a tiszai határban a Faluvégfalma-dűlő öntözőcsatorna melletti területe. A löszös köpennyel fedett, magasan fekvő felszíneken a talajvíz játéka ugyanis már nem befolyásolhatta a talajképződés folyamatát. A faluhatár magasabb felszínének zömét azonban nem a típusos csernozjomok, hanem inkább a *csernozjom barna erdőtalajok*, s méginkább a *régi csernozjomok fedik*. A csernozjom barna erdőtalajok a korábbi, évezredekkel ezelőtti erdő pusztulásával és pusztításával alakulhattak ki, a régi csernozjomok viszont az egykori réti talajok csernozjomosodása révén keletkeztek. A régi csernozjomok középmagas felszíneken fordulnak elő (90-91 m tszf-i magasság): ilyen például az Első- és a Második-Töviskes-dűlő, a Nagy- és a Kis- Asztottas, a Tanya-hely-dűlő és a Hegyes-határ. A réties talajbélyegek kialakulását a korábbi bő nedvességi viszonyok (pl. a talajvíz játéka, a felszínalatti vizek közelsége) tették lehetővé. Így nem véletlen, hogy ezek a talajok jelentik a határban az egyik legjobb, legtermékenyebb talajféleségeket.

A nagyobb reliefenergiájú futóhomokformák felszínén (a Tinórd-, a Fagyal-, a Homokhát-dűlők nagy része, a falu alatti szőlők területe, a Nádas-dűlő, a Kilences és a Nagy-állás hátsó részei) *teljes talajszelvény ki sem alakulhatott*. A felszínhez közeli, vagy a közvetlenül a felszínen lévő homokon *humuszos homoktalaj alakult ki*. A humuszos réteg általában igen vékony (pl. a homokhát szőlők D-i részén 1-2 cm, máshol 15-20 cm). Érdekes azonban, hogy még nagyobb vastagság esetében (pl. a Tinórd-dűlő magasabb részein) sem alakult ki teljes talajszelvény, hisz a humuszos homok alatt közvetlenül finom homok található. Ezek a határrészek mindig is kedveztek a szőlő-gyümölcs kultúra telepítésének.

A réti talajokat a felszínhez közeli talajvíz, vagy az időszakos vízborítás miatti levegőtlen viszonyok és a sók kimosódása jellemzi. Magas humusztartalmú felső szintjük fekete, mélyebb szintjeikben előfordulhat a sófelhalmozódás, mely már szikesedésre vall. Ezek a talajok hajdani mocsaras-lápos, vízborította területeken jöttek létre. Talajképző körzetük vályog, agyagos vályog. Számottevő humusztartalmuk és megfelelő tápanyagkészletük miatt ezen talajok termelékenysége - a túlságosan nedves esztendőktől eltekintve - jó. Laposok, erek, egykori tavak környékén fordulnak elő a réti talajok az örsi határban.

A szikesek (szolonyecek) általában olyan határrészeken alakultak ki, ahol a magasan álló talajvíz sótartalma (főleg a nátrium-sók aránya) magas, illetve a sók talajból való kimosódásának valamilyen akadályai vannak. Korábban már láthattuk, hogy a tiszai örsi határ K-i felében a talajvíz igen sok nátriumot tartalmaz, sőt az is ismert, hogy a talajképző kőzetek sok helyen akadályozzák a sók mélyebb szintre kerülését. Szikes talajokat elsősorban a Sarkadéri-főcsatorna mentén, a Bogárczó határrészen, a Sánta- és a Kardos-dűlő mélyebb részein, a Dobogó-lapos és a Nagy-fertő környékén, továbbá az egykori örsi Nagy-tó övzóna részein figyelhetünk meg. Típusos réti szolonyecek azonban jórészt csak a Sarkad-ér környéki legelőkön találhatók, a többi terület talajai inkább sztyeppesedő réti szolonyecek. E talaj már átmenetet jelent a réti csernozjomok felé. A Sarkad-ér környéki legelőkön ugyanakkor szologyosodás is megfigyelhető: a talaj felső rétege kifakul, s a felszínt finom fehér por (kovasavat tartalmaz) borítja.

Tiszaörs földrajzi viszonyait áttekintve megállapítható, hogy a különböző talajtípusok elhelyezkedése szorosan összefügg az egyes területrészek felszínének magasságával. A legmagasabb felszínen a humuszos homok-, illetve foltszerűen a csernozjom talajok helyezkednek el. A réti csernozjomok és a réti talajok szintje között található a sztyeppesedő réti szolonyecek. A réti szolonyecek rendszerint a vidék térszínének legmélyebb elemeit foglalják el, s ezen belül is a szologyosodott foltok a legalacsonyabbak.

A fenti mozaikszerű talajföldrajzi kép ellenére a tiszai örsi határt kettősség jellemzi. A település határának D-i, DK-i és a belterülethez közvetlen közeli ÉK-i részét a jó, vagy jobb termőképességű talajok alkotják. Ugyanakkor az örsi Nagytó területén, illetve az egykori örsi puszta ÉK-i, É-i és K-i részein gyengébb talajok fordulnak elő. Ezek a talajadottságok már a korábbi évszázadokban is meghatározták a gazdálkodás jellegét. A határ D-i, DK-i és É-i részein már a XVIII-XIX. században is a szántóföldi művelés, illetve az intenzívebb mezőgazdasági hasznosítás volt a jellemző. ÉK-en, illetve K-en viszont a legeltető állattartás és a réti hasznosítás volt a hagyományos.

JEGYZETEK

1. Urbancsek J. 1961.
2. Schmidt E. R. 1939.
3. Borsy Z.—Szabó J. 1985.
4. Sugár I. 1989.
5. Cholnoky J. 1907.
6. Tóth A. 1988.
7. Tariczky E. 1892., Borsy Z. 1968.
8. Péczely Gy. 1965.
9. Berényi D. 1964.
10. Rónai A. 1975.
11. Rendezési terv.
12. Rónai A. 1975., Rónai A. 1985.
13. Nemzeti Atlasz
14. Stefanovics P.—Szűcs L. 1955.
15. Kreybig L. szerk., Dömsödi J. 1984.
16. Máté F. 1962., Mados L. 1939.
17. Szabolcs I. 1961.

IRODALOM

BERÉNYI Dénes

1964: Észak- és Közép-Tiszántúl éghajlati viszonyai. Földrajzi Értesítő, 4. pp. 447-471.

BORSY Zoltán

1968: Geomorfológiai megfigyelések a Nagykunságban. Földrajzi Közlemények, pp. 129-151.

BORSY Zoltán - SZABÓ József

1985: Tiszafüred természeti viszonyai. In: Tiszafüredi Tanulmányok 1. Szerk: Füvessy A.-Szilágyi M.) pp. 4-40.

CHOLNOKY Jenő

1907: A Tisza meder helyváltozásai. Földrajzi Közlemények, pp. 381-405, 425-445.

DÖMSÖDI János 1984: Talajjavítási útmutató. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

MADOS (KOTZMANN) László

1939: Öntözési és vízgazdálkodási tanulmányok a tiszafüredi öntözőrendszer területén. Öntözésügyi Közlemények, pp. 89-150.

MÁTÉ Ferenc

1962: Talajterképezési kérdések a Nagykunságban. I. A Nagykunság talajainak leírása. OMMI, Budapest.

PÉCZELI György

1965: Az Alföld éghajlata. Földrajzi Közlemények, 2. pp. 105-133.

RÓNAI András

1975: Az Alföld földtani atlasza. Tiszafüred. Budapest.

RÓNAI András

1985: Az Alföld negyedidőszaki földtana. Geologica Hungarica, Tomus 21. Budapest.

SCHMIDT E. R.

1939: A kincstári csonka-magyarországi szénhidrogénkutató mélyfúrásai. Földtani Intézet Évkönyve, Budapest,

STEFANOVITS Pál - SZŰCS László

1955: Magyarország genetikai talajtérképe. 1:200000, Budapest.

SUGÁR István

1989: A Közép-Tiszavidék két kéziratosa térképe. Tiszai Téka 1. Eger.

SÜMEGHY József

1932: A Nagykunság felszíni képződményei. Földtani Intézet Éves Jelentései 1929-1932. pp. 409-436.

SZABOLCS I.

1961: A vízrendezések és öntözések hatása a tiszántúli talajképződési folyamatokra. Budapest.

TARICZKY Endre

1892; Tiszafüred és vidéke a népvándorlástól kezdve. Érseki Lyceumi Nyomda, Eger.

TÓTH Albert

1988: Szolnok megye tiszántúli területének kunhalmjai. Zounuk - A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 3. pp. 349-410.

URBANCSEK János

1961: Szolnok megye vízföldtana és vízellátása. Budapest.

Agrotopográfiai térkép. Tiszafüred. MÉM Földügyi és Térképészeti Hivatala. Budapest, 1987.

Magyarország éghajlati atlasza. I-II. (Szerk. Kakas J.) Budapest, 1960.

Magyarország geológiai és talajismereti térképe. 1:25000 (Szerk. Kreybig L.) Budapest, é.n.

Magyarország Nemzeti Atlasza. Budapest, 1989.

Tiszaörs Község Összevont Rendezési Terve I. kötet. Előzmények, vizsgálatok. Szolnokterv, 1988.

Vízrajzi Évkönyv 1978-1987. közötti kötetei.

TISZAÖRS NÖVÉNY- ÉS ÁLLATVILÁGA

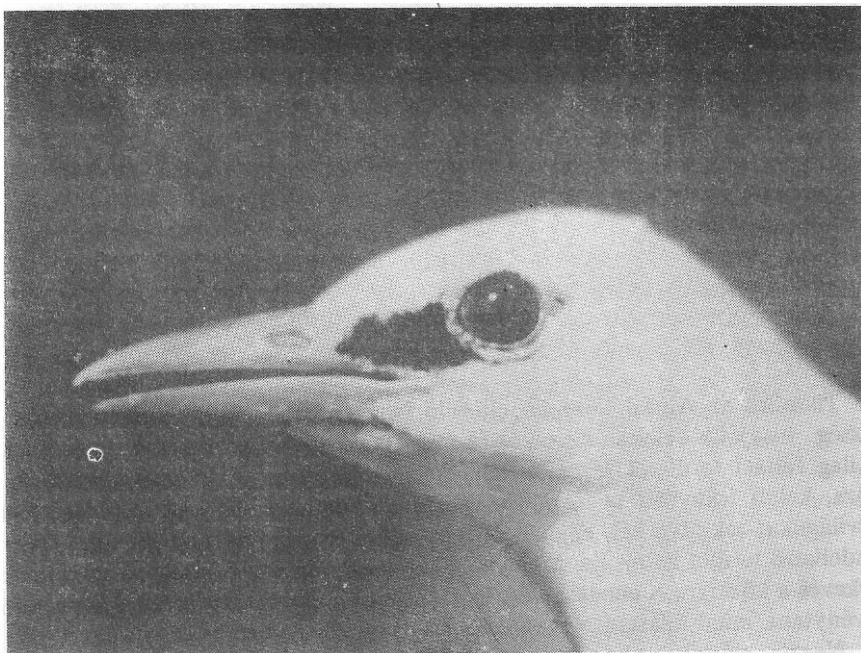
Tiszaörs az Alföld közepén elterülő Nagykunság északi részén fekszik. A község - sajátos fekvése következtében - nem tartozik a botanikailag és zoológiailag feltárt területek közé. A településtől átlagosan 14 kilométerre folyik a Tisza, keleti irányban pedig a Hortobágy pereme húzódik. A települést tehát élővilágukat tekintve két, egymástól igen eltérő, gazdag növény- és állatvilággal rendelkező terület határolja. Mivel azonban a két tájegység peremén helyezkedik el, kevés a községre, s annak határára vonatkozó konkrét megfigyelési adat, mind növénytani, mind állattani vonatkozásban.

Nézzük először ezeknek a határterületeknek a sajátos és egyedülálló élővilágát, s az erre vonatkozó összefoglaló irodalmi ismertetéseket!

A Hortobágyi Nemzeti Parkot - hazánk első nemzeti parkját - 1973-ban alapították. Elsődleges feladata a pusztai élőhelyek megőrzése, növényzetük és állatviláguk fenntartása. Ezek kialakulása a folyószabályozások utáni elszikesedéshez kapcsolódik. Főbb élőhelyei is ezt tükrözik: a száraz, szikes puszták, az időszakos vízállású rétek és mocsarak, s a löszhátak. A Hortobágyi Nemzeti Park fokozottan védett, kiemelt jelentőségű területével, a Nagyiváni-pusztával határos Tiszaörs község. Ez a pusztarész száraz, patkás sziki gyepjével a szolonyec szikesek eróziós formakincsének mindegyikét őrzi.

Egybefüggő területet borít a szikes pusztarét (*Achileo- és Artemisio Festucetum pseudovinae*) társulás. A sziki kopárokat tavasszal a kamilla (*Matricaria chamomilla*) borítja, majd megjelennek a bárányparék (*Chamoprosma annua*). Ezeknek a sziki területeknek a madárvilága is rendkívül gazdag. Tavasszal a vízzel borított területeken óriási csapatokban látni vadrécéket, vadludakat, cankókat, godákat. Ősszel a darvak pihenőhelye a vidék. Rendkívül értékesek a terület fészkelő- és költőfajai is. Ilyen a székipacsirta (*Calandrella brachydactyla*), a székiacsér (*Glareola pratincola*) és az ugartyúk (*Burhinus oedicnemus*).¹

Tiszaörs határában található a Nagykunság egyik legfiatalabb Tisza-meder maradványa az örsi Nagy-tó. Ezer évvel ezelőtt még élő Tisza-víz is lehetett a mederben.² Ma a Tisza a településtől 14 kilométerre folyik. A folyószabályozási munkák nagymértékben járultak hozzá a vízi élőhelyek csökkenéséhez, eltűnéséhez. Azonban a folyóval kapcsolatos, közelmúltban végzett fejlesztési munkák a

1. kép. Sárgarigó

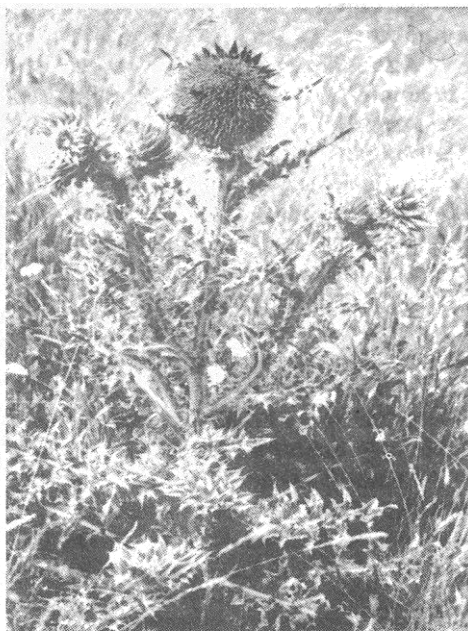
2. kép. Nádirigó fészke

korábbiakkal ellentétesen hatnak a természetre. A Kiskörei-víztározónak - vagy újabb elnevezését használva Tisza-tónak - mint emberi tevékenység nyomán kialakított új vízi élőhelynek óriási természetvédelmi jelentősége lett, ami ésszerű beavatkozások esetén az évek múlásával egyre növekszik. A Tiszaörs irányába eső déli öblözet védetté nyilvánításával kapcsolatos első lépések már megtörténtek.³

E rövid kitekintés után nézzük a község természetrajzát. Nehezíti az élővilág képének felvázolását az, hogy ma már csak a gabonátáblák, répa- és kukoricaföldek meglehetősen egyhangú képe tárul elénk, melyet az ősi vízereknek, morotváknak, az elszórt mocsár- és löschréteknek a maradványai tesznek csak némileg változatossá.

Más volt azonban néhány évszázaddal ezelőtt a határ arculata. Az állandó és bőséges vízellátottság gazdag és változatos növénytakaró kialakulásához vezetett, s ez a sokszínű élettér hatással volt az állatvilág faj- és egyedszámának alakulására is.

Az adott táj növénytakaróját és állatvilágát csak akkor ismerhetjük meg valójában, ha nemcsak a mai állapotok leszűkített nézőpontjából szemléljük, hanem, amennyire lehetséges, megkíséreljük az ősi állapotok rekonstrukcióját is elvégezni.

3. kép. Bókoló bogáncs

A község ősi növény- és állatvilága

A község élővilága növényföldrajzilag az Alföld (Eupannonicum) flóraidékén belül a tiszántúli flórajáráshoz (Crisium), állatföldrajzilag pedig a nagyalföldi faunajáráshoz (Eupannonicum) tartozik.

A jégkorszak előtti növényzetnek gyakorlatilag nincs hatása a jelenlegire. Magában a jégkorszakban az Alföldön szubarktikus klíma következményeként fenyvesek és mohalápok alakultak ki. A glaciális periódusok száraz, hideg klímájában hideg sztyepp, majd erdős tundra borítja a területet. Az interglaciálisok

közepén mérsékelten nedves, vagy szubmediterrán klímában lehúzódik a területre a lomboserdő.

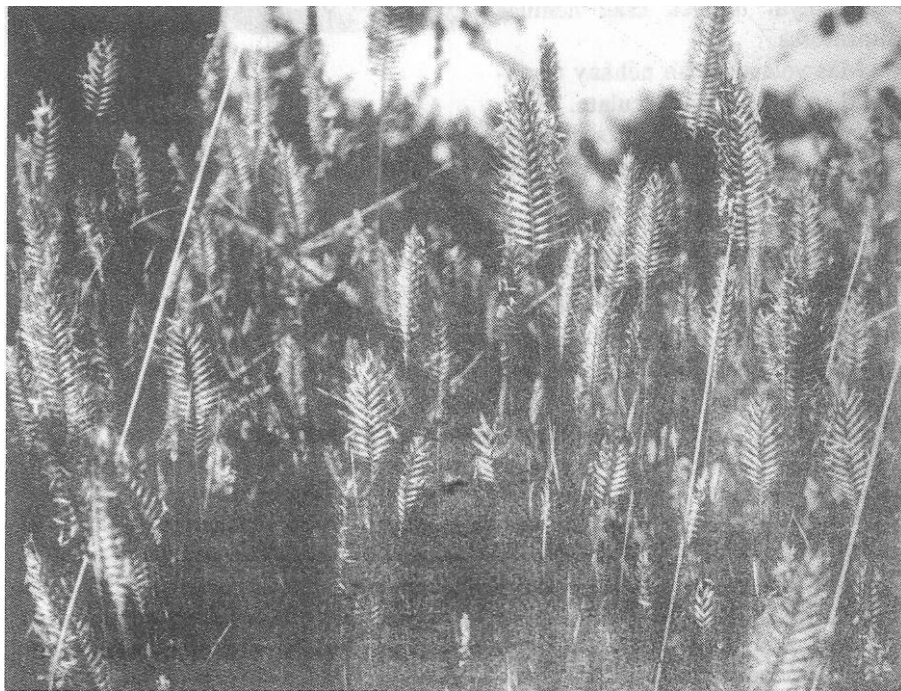
Az Alföld ma erdőtlen közepéből származó történelem előtti faszemek mutatják a neolit és korai bronzkori kultúrák idejétől a tölgyesek szakadatlan jelenlétét.

Az Alföldön az utolsó természetes kép az erdőkkel, lápokkal, mocsarakkal, kisebb lösz- és homokpuszta-foltokkal alakított táj, az erdős sztyepp, amelyet a népvándorlások, a török hódoltság, a múlt századi nagy vízszabályozási munkákat követő erdőirtások, s az ezek nyomán a mind jobban tért hódító szántóföldi gazdálkodás szorította még szűkebbre az eredeti természetes vegetációt.

Közvetlenül a község területét a múlt század nagy botanikusai rendszeresen nem vizsgálták, de útjaik során érintették a vidéket. Kitaibel Pál a tiszántúli területet számos útján érinti (1796, 1798, 1815.). Konkrét adatokat Tiszaörsről nem találunk, de mégis érdemes kéziratát felhasználni.⁴

A múlt század derekán járt a Tisza mentén Tiszafüred és Szeged között Anton Kerner, a bécsi egyetem világhírű professzora, az ökológiai növényföldrajz egyik megteremtője. Bihari útján a Nagykunságot is érintette (1867-1879).

Rapaics Raymund a Hortobágy vidékét kutatta. Jelentősebbek azonban Soó Rezső és Máthé Imre vizsgálódásai, és a területről megjelent adatai (1933, 1938.). A legutóbbi évekből Kovács Gábor, Tóth Albert, Endes Mihály adataira támaszkodhatunk.

4. kép. Tarajos búzafű

Községünk határában kevés a természetes tájalakulat, s ezért ha megközelítőleg is pontos képet akarunk adni a község élővilágáról, akkor elsősorban a mesterséges társulásokat vehetjük alapul. Mielőtt azonban az emberi beavatkozás hatására létrejött társulásokat vizsgálánk, nézzünk néhány ősi állapotra utaló maradvány foltot.

Löszpusztarétek maradványai. A növénytakaró és a talaj között olyan szoros fejlődéstörténeti kölcsönhatás van, amely mind a tiszántúli talajok, mind növénytakaróik jelen állapotát, jellemzőit, illetve összetevőit nagymértékben befolyásolják. Különösen érvényes ez a megállapítás a pusztai vegetáció és termőhely viszonyainak vonatkozásában. A löszháton díszlő pusztai növénytakaró kialakulását a csernozjom talajok nyújtotta száraz termőhelyi viszonyok tették lehetővé. A jégkorszakok száraz periódusaiban az észak-nyugati szelek által ide juttatott löszpor, a területet borító sztyeppnövényzet révén megkötődött és felhalmozódott. Az ősi növénytakaró az intenzív mezőgazdasági művelés megvalósítása folyamán a legnagyobb átalakuláson ment keresztül, így e tájrészlet túlnyomó hányada ma már úgynevezett "kultúrpusztá". Kalászos és kapás kultúrtársulások váltották fel az ősi löszpusztarétek végeláthatatlan gyepszőnyegét. A löszpusztagyeppek utolsó maradványai vasúti töltésoldalakra, nehezen művelhető kunhalmokra, dűlőutak mezsgyéjére menekülve azonban napjainkig is megmaradtak.

E kis foltok összetételéből következtetések vonhatók le az ősi löszpusztagyeppek változatos, szemet gyönyörködtető, fajgazdag társulásvizonyaira. Tudományos igénnyel történt feltárásuk Zólyomi Bálint nevéhez fűződik (1959).

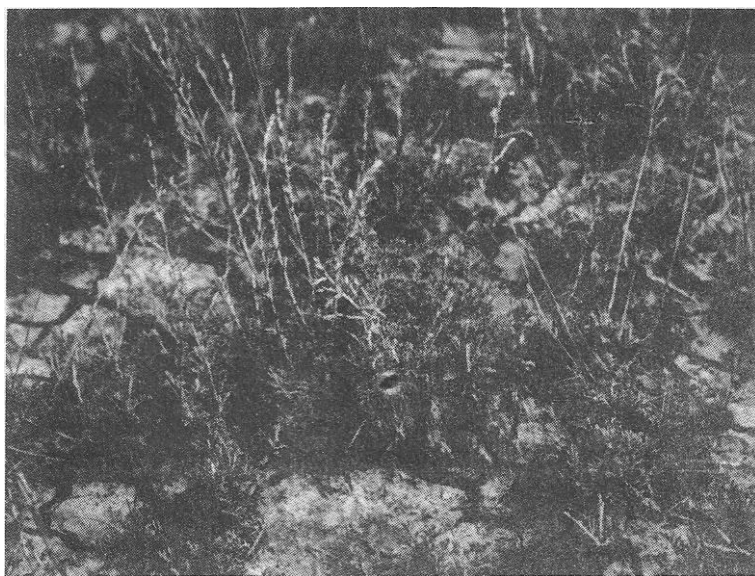
Tiszaörs község területén a löszgyep vegetáció utolsó menedékei a kunhalmok. Ezek az enyhe domborzatú tájon 5-10 méter magas kiemelkedések ennek ellenére mégis feltűnőek és jellegzetesek. Jól megkülönböztethetők a homokháaktól, dűnevonulatoktól. A kunhalmok feltárása oldotta meg a keletkezésükre vonatkozó kérdéseket. A kunhalmok csak néhány méter magasra emelkednek a felszín fölé, meredekebb, vagy laposabb lejtőjű térszíni formák többnyire az ármentes térszín peremén helyezkednek el. Többféle funkciójuk lehetett. Egyrészt őrdombokként szolgáltak a nomád népek táborai körül, s temetkezési helye lehetett a vándorlók előkelőinek. Mindenképpen emberi kéz hordta össze, mégpedig a felső csernozjom talajrétegből, ezeket a ma erősen pusztuló, tompuló formákat. A tiszai dűnés vonulat halmaival Tóth Albert (1987) foglalkozott részletesen. Az általa vizsgált halmok (Hegyes-, Csárda-, Nagy-állás, Határ-halmok) közül a Tiszaörs és Nagyiván közötti homokháton mesterségesen emelt három határhalm középső halma a legérdekesebb. Ezen halmok keleti oldala megsemmisült, másutt akácfa telepítés miatt is károsodott. A középső halom azonban őrzi a löszpuszta maradványát. Az itt elhelyezkedő társulás névadója a bókóló zsálya (*Salvia nutans*). A társulás neve *Salvia-Festucetum sulcatae*. Löszhátainkon a *Festuca culcata*, vagy más néven a pusztai csenkesz mindenütt jelen van, a kaszálást és a nem túlzott legeltetést jól tűri.

Megtalálható itt a kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*), a közönséges borkóró (*Thalictrum minus*). Jelenléte, minthogy ez a faj még nem védett, jelzi a löszháti gyepek bolygatatlanságát. Nem jól tűri a legeltetést és a gyomosodást, tömegesen nem fordul elő. A macskahere (*Phlomis tuberosa*) védett növény, a löszgyepek legértékesebb növénye. A legeltetést nehezen tűri, mivel erősen visszaveti a virágzásban. Száraz és nedves években egyaránt gyakran megtámadják gombás betegségek. Ahol megtelepszik, állománya jól terjed. A nem bolygatott kunhalmok értékes fűve a *taréjos tarackbúza* (*Agropyron pectinatum*). A löszpuszták élőhelytípusa mára már csaknem teljesen eltűnt. Az előzőekben felsorolt néhány növényt kivétel szinte kivétel nélkül a kunhalmok őrizték meg.

Szikes puszták. A szikes puszták kialakulásánál is rendkívül szoros a talaj és a növénytakaró közötti kölcsönhatás. Ezért kialakulásuk és fejlődésük egymástól szinte elválaszthatatlan.

A szikes puszták és növénytakarójuk kialakulásával kapcsolatban a XVIII. századtól kezdve számos felfogás látott napvilágot.⁵ A diluviális időszakban hazánkban is sztyepp klíma uralkodott, hatására a talajokban a kilúgozódási folyamatok csak minimális mértékben érvényesülhettek. Ezáltal a káros sók felhalmozódásának feltételei biztosítottak voltak, és a szikes talajok kialakulásához vezettek.

A múlt századokban a vidék nagy része vízjárta terület volt, és a fennsíkszerű kiemelkedések, valamint nedves lapályok mocsár- és lápvilágának tarka képe jellemezte. A belvízrendezés után szemmel láthatóvá vált az elszikesedési folyamatok fokozódása.⁶

5. kép. Űrmös szik

Kisebb szikes foltok is előbukkannak a területen. Közismert a szikesek mozaikossága, azaz a talaj-, víz- és klimatikus viszonyok szinte lépésről lépésre mutatózó változása. Ezek a különbségek függőleges irányban is kimutathatók. A szikes pusztarétek növényzetéről megállapíthatjuk, hogy az alacsony termetű, s a szárazságot, a hőt, valamint a talajban lévő sókat jól tűri.

Községünk határában a réti szolonyec tartalmú szikes puszta típusa a jellemző. Ez végső soron az ürmös szikes pusztarétek (*Artemisio – Festucetum pseudovinae*) társulása. Ez a kitűnő birkalegelőként hasznosítható sovány csenkesz, vagy más néven veresnadrág csenkesz (*Festuca pseudovina*) és a gumós perje (*Poa bulbosa* var. *vivipara*) mellett a sziki pozdor (*Scorsonera cana*), csombormenta (*Mentha pulegium*), és a mezei fátyolvirág (*Gypsophyla muralis*) a gyakori fajkomponensek. Kedvező tavaszi időjárás esetén az egy éves herefajok itt is elszaporodhatnak, gazdagítva az ürmöspusztá gyep fajszámát. Így az említetteken kívül az alsó gyepszint képviselője a cickóros gyepeknél szerepelt herefajokon kívül a sziki here (*Trifolium angulatum*) is. Ezáltal a gyeppálmány nyár elején kaszálásra is alkalmas lehet, megoldást nyerve kettős hasznosításra.

A szikes gyepek azonban itt nem tipikusak, padkásodásuk nem jellemző, de ürmös szikes foltocskák vannak. Ahol a terület nedvesebb, megjelenik a hernyópázsit és a sziki mészpázsit is.

Vízi élőhelyek élőlényei. Természetes felszíni vizekben a község te-

6. kép. Széleslevelű gyékény

7. kép. Rizsgyékény

rülete szegény. Kivételt képez a Sarkad-ér, de ennek is csak a csatornázott felső szakasza. Vízi élőhelyekként így módon csak a belvív- és öntözőcsatornákat említhetjük meg.

A nagyobb vízfelületű csatornák⁷ sajátos életközösségeknek adnak otthont. A nádist mindenütt megtaláljuk, de megfigyelhetjük a széles levelű és a keskeny levelű gyékényt (*Typha latifolia*, *T. angustifolia*), valamint a virágkákát (*Botanocyperus umbellatus*) foltjait. Gyakori még a csatornák partján a vízi hídör (*Alisma plantago-aquatica*), az ágas békabuzogány (*Sparganium erectum*), a mocsári ló rum (*Rumex palustre*), a közönséges klizinka (*Lysimachia vulgaris*).

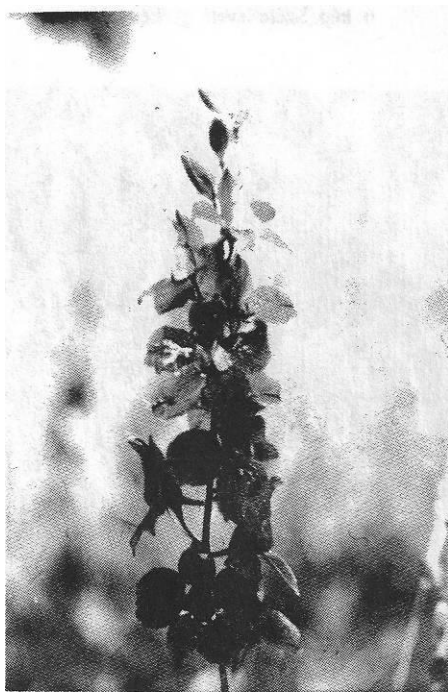
A szennyvízfolyások hatására az öntözőcsatornák vizét több szakaszon sűrű hínár borítja. A sekélyebb, gyorsan átmelegedő vizekben nyári napokon vízvirágzást okozhat. Ilyenkor a különböző kéalgák és zöldmoszatok szaporodnak el nagy tömegben.

Ezeknek az élettereknek a kételtűi közül gyakori faj a kecskebéka (*Rana esculenta*) és a kacagó béka (*R. ridibunda*), továbbá a pocsolyákban, tocsogókban a vörös hasú unka (*Bombina orientalis*). Egyaránt előfordul a tarajos göte (*Triturus cristatus*) és a tarkább pettyes göte. A gátoldalakon gyakran sütkérezik a fűregyík (*Lacerta agilis*). Gyakori a vízisikló (*Natrix natrix*) is.

A csatornák, gödrök a vízimadarak gyakori táplálkozási helyei. Nagy csapatokban járnak a dankasirályok (*Larus larus*), de megjelennek a bakcsók (*Nycticorax nycticorax*) is. Tömegesen jöhetnek récék, főként a tőkés réce (*Anas platyrhynchos*). Kevésbé gyakori, de jellegzetes faj a bőjtű réce (*Anas querquedula*), a barát és cigányréce (*Aythya ferina*, *A. nyroca*). A kisebb mélyedések, vizes helyek madara a szárcsa (*Fulica atra*) és a vízityúk (*Gallinula chloropus*). Itt fészkel a nádi tücsökmadár (*Locustella luscinioides*), a cserregő és énekes nádiposzáta (*Arocephalus scirpaceus*, *A. palustris*).

Az emlősök közül igen gyakori a fészket a nád- és a gyékényszárakra erősítő törpeegér (*Arvicola terrestris*). Rendkívül elszaporodott a kagyló, valamint a nád- és gyékénypusztító pézsmapocok (*Andatra zibethica*).

Külön kell szólnunk a rossz lefolyású, vizes-mocsaras foltok (Kilen-

8. kép. Keleti szarkaláb

ces környéke, Papp-tó, Vékony-ér, Görbe-ér, Dobogó-fertő, Nagy-fertő) élővilágáról. Ezeknek a laposoknak a mélyén több hónapon át megmaradhatnak a tavaszi vizek, s bennük mocsári vegetáció alakulhat ki. A nád, a sás és a gyékény mellett jellemző a vízi harmatkása, a virágkáká, a hernyópázsit előfordulása. A víz szélétől a magasabb térszín felé haladva a réti ecsetpázsit és a fehér tippán magas füves vegetációját a csiki csenkesz társulása váltja fel.

A mezőgazdasági területek élővilága. Jelenleg a község határának döntő hányada szántó. A vetésterület nagy részét kalászos és kapás növények foglalják el. Jelentős a szálastakarmány (lucerna) termesztése is. Az egykori természetes társulások helyét a mai nagyüzemi táblákon a kalászosokra jellemző szarkaláb-, tarlóvirág (Consolido-orientali-Stachyetum) társulás foglalta el. De ez a gyomtársulás is gyökeres változáson ment át, fajtaösszetétele teljesen megváltozott, elszegényedett, kicserélődött. A kalászosok között nyíló pipacs, szarkaláb, búzavirág, konkoly tarkasága a rendszeresen végzett gyomirtás hatására megfakult, eltűnt. Évek óta nem látni kék búzavirágot (Centaurea cyaros). Az egykor rettegett gyom, a konkoly (Agrostemma githago) csaknem kiveszett. A mezei szarkaláb (Cosolida regalis), a keleti szarkaláb (C. orientalis), a pipacs (Papaver rhoas) a táblák szélére szorult vissza.

A kapás kultúrák gyomflórájában ma is uralkodnak az egykori jellemző gyomok. A disznóparéj, libatop (Amarantho-Chenopodentium) társulásban tömegesen jelentkezik a muharok (Setaria sp.). Nehezen irtható a tarackbúza (Agropyron repens), s az egykori vízjárta lapályokban, a ma rossz lefolyású vizes frontokban a közönséges nád megjelenése is gondot okoz. A magról kelő egyéves kétszikűek közül legjellemzőbb a disznóparéj félék, a fehér libatop és a vadrepce.

A bolygatott helyeken megjelenik az árvacsalán (Lamium purpureum), a nagy csalán (Urtica dioica), és a foltos bürök (Conium maculatum). Eltűnt viszont a mezei iringó (Eryngium campestre) és a tövises iglice (Ononis spinosa).

A termesztett növényekhez számos kórokozó és kártevő is kötődik. A gabonaféléknél a különféle gombák okoznak megbetegedéseket. A kukoricánál, burgonyánál a gomba mellett a vírusos fertőzés is megjelenik. Jelenleg több mint 20 betegség ellen kell védekezni, bár várhatóan a belterjes, és rendkívül érzékeny hibrideket még több fertőzés érheti, betegségeik száma így növekedni fog.

Az állatvilágból elsősorban a rovarkártevők kötődnek a termesztett növényekhez. A búza kártevője a gabona futrinka (Zebrus tenebroides), az osztrák szipoly (Anisophia austriaca), az osztrák- és a mórpoloska (Eurigaster austriaca, E. manua). A kukoricát a pattogó bogarak lárvái, a drótférgek károsítják. A lucernában a csipkéző barkók (Sitonia sp.) okoznak károkat.

Megjelennek azonban ezek természetes ellenségei is, a levéltetvekkel elfedett táblákat tömegesen lepik el a katicabogarak, az aranyszínű fátymolka lárvái is. A változatos gyomflóra sok egyéb rovarfajnak is táplálékot és búvóhelyet nyújt. Gyakori a gammabagoly és a vetési bagolylepke.

A mezőgazdasági területek leggyakoribb madara a fácán (Phasianus colchicus). A vadásztársaságok tenyésztik is. Nagyon megritkult a fogoly (Perdix perdix), s még ritkább a fűrj (Coturnix coturnix). A szántások jellegzetes madara a

barázdabillegető (*Motacilla alba*), és a hantmadár (*Oenathe oenathe*). Az útmenti fasoroknak, bokroknak igen gyakori madara a töviszúró gébics (*Lanius collurio*).

Az emlős fauna legtömegesebb fajai a nagy kárt okozó mezei pocok (*Microtus arvalis*) és az újabban robbanásszerűen elszaporodó hörsög (*Cricetus cricetus*). Gazdasági épületek környékén a közönséges vándorpatkány (*Rattus norvegicus*) és a güzüegér (*Mus musculus spicilegus*). A mezei nyúl és az őz állománya egyre inkább elszaporodóban van. A ragadozókat a róka, a görény és a menyét képviseli.

A község belterületének élővilága. A község belterülete, s a községhez közel eső kertek, szőlők teljes egészében mesterséges társulások. Ezeket nagyfokú tarkaság jellemzi, megtalálható a zöltség, a takarmány, a vegyes gyümölcskultúra növényei és a szőlő. Így e területek nem különülnek el élesen a szomszédos nagyüzemi, mezőgazdasági táblák élővilágától. Ennek ellenére mind a kertnek, mind a község belterületének megvannak azok az élőlényei, amelyek a nagyobb civilizációs terhelést, az ember okozta zavaró hatást elviselik. A természetes vegetációt főleg az erős taposást is eltűrő ruderalis gyomok képviselik. Utak, terek, árokpartok jellemző növényeit találjuk meg a legnagyobb tömegben. Ilyen például a porcsinkeserűfű, vagy madárkeserűfű (*Polygonum aviculare*), az útifűvek (*Plantago* sp.), papsajt mályva (*Malva neglecta*), egérárpa (*Hordeum murinum*), a cigánybúza

9. kép. Házi veréb

(*H. hystrix*). Tavasszal az útszéli zsázsa (*Lepidum draba*), felemás zsázsa (*L. perfoliatum*), a piros árvacsalán (*Lamium purpureum*). Legjellemzőbb utcasorfa az akác (*Robinia pseudo-akacia*). Emellett megfigyelhető még a kislevelű hárs, a japán akác, a nyár, a vadgesztenye stb.

Az állatvilág több faja is jól alkalmazkodott az emberi környezethez. A közismert zöld varangyok (*Bufa viridis*) nyári estéken, eső után tömegesen jelennek meg a járdákon, árokpartokon. Gyakran hallani a leveli béka (*Hyla arborea*) hangját a lombok között. Megpillantani azonban annál nehezebb, mivel rejtőszínével tökéletesen beolvad a zöld lombkoronába.

A madarak egy része is szívesen talál otthont az ember közelében. Ezek közé tartozik az emberi településeket követő gólya (*Ciconia ciconia*). Sajnos a vízlecsapolások mellett a lakóházak építési módjának megváltozása sem kedvez megtelepülésüknek, hiszen a modern építkezés nem nyújt megfelelő fészekalapot a gólyák számára. Az emberi települések gyakori fészkelő madara a házi veréb (*Passer domesticus*), a füstifecske (*Hirundo rustica*), a molnárfecske (*Delichon urbica*). Gyümölcserés idején tömegesen jelenik meg a seregély (*Sturnus vulgaris*). Gyakori fészkelő még a balkáni gerle (*Streptopelia decaocto*). A cserje- és lombkorona szint lakói a zöldikék (*Chloris chloris*), a tengelic (*Carduelis carduelis*). Épületek zugaiban rakja fészket a búbosbanka (*Upupa epops*), a házi rozsdafarkú (*Phoenicurus olerurus*). A szécinege (*Parus major*) olykor még a postaládába is beköltözik. A csóka (*Corvus monedula*) a magas épületek, kémények, a kuvik (*Athene noctua*) padlások és tornyok lakója.

Az emlősök közül a rendkívül falánk sün (*Erinacerus europeus roumanicus*), és a vakond (*Talpa europea*) számít mindennapos vendégnek a kertekben, udvarokban. Ősszel jelenik meg nagy számban a gízüegér (*Mus musculus*), a házi egér nálunk élő alfaja. A ragadozókat a görény (*Putorius putorius*) és a nyest (*Martes foina*) képviseli. A templomtorony, és a magasabb épületek padlásai az egyre ritkább denevérek búvóhelyeivé váltak.

E rövid ismertetés során a községre jellemző leggyakoribb és legjellegzetesebb fajokat igyekeztünk számba venni, s abban a környezetben bemutatni, amelyre előfordulásuk a leginkább jellemző. A növény- és állatvilág azonban a valóságban ennél sokkal összetettebb, s így a róluk alkotott kép még igen vázlatos. A terület további kutató és feltáró munkát igényel.

JEGYZETEK

- 1 Lásd továbbá: Kovács G-né - Salamon F., 1976. és Tóth A., 1988.
- 2 Tariczky E., 1892., Borsy Z., 1968.
- 3 Lásd még: Karcagi G. - Bancsi I. (szerk.) 1987.
- 4 Gombocz E., 1945.
- 5 Treitz P., 1896.
- 6 Bogdánffy O., 1926.
- 7 Zólyomi B., 1947

IRODALOM

BORSY Zoltán

1968: Geomorfológiai megfigyelések a Nagykunságban. Földrajzi Közlemények, pp. 129-151.

BORSY Zoltán - SZABÓ József

1985: Tiszafüred természeti viszonyai. In: Tiszafüredi Tanulmányok, 1. (Szerk. Szilágyi M.-Füvessy A.) Tiszafüred. pp. 4-40.

ENDES Mihály

1983: A Nagykunság gerinces faunájáról. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, pp. 285-301.

ENDES Mihály

1989: Nagykunsági barangolások. Karcag.

FÉNYES Elek

1837: Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest.

GOMBOCZ Endre

1945: Diaria itinerum Pauli Kitaibelii. Budapest.

KÁROLYI Zsigmond - NEMES Gerzson

1975: A Közép-Tiszavidék vízügyi múltja. I-II. Vízügyi Történeti Füzetek, 8-9. Szolnok.

KOVÁCS Gergelyné - SALAMON Ferenc

1976: Hortobágy- a nomád pusztától a Nemzeti Parkig. Debrecen.

MADOS (KOTZMANN) László

1939: Öntözési és vízgazdálkodási tanulmányok a tiszafüredi öntözőrendszer területén. Öntözésügyi Közlemények, pp. 89-150.

RAKONCZAY Zoltán (Szerk.)

1988: Csévharaszttól Bátorligetig. Az Észak-Alföld természeti értékei. Budapest.

SUGÁR István

1989: A Közép-Tiszavidék két kéziratoss térképe. Tiszai Téka, 1. Eger.

TÓTH Albert

1987: A Nagykunság vidék nyugati és északi térségének halmai. (Tiszai dűnés vonulat.) Kézirat.

TÓTH Albert (Szerk.)

1988: Tudományos kutatások a Hortobágyi Nemzeti Parkban. 1976-1985.

TREITZ Péter

1896: Székes területek Magyarországon. Földtudományi Közlemények.

ZELENYÁNSZKI Antal (Szerk.)

1988: Szolnok megye természeti értékei. Szolnok.

ZÓLYOMI Béla

1947: Természetes növénytakaró a tiszafüredi öntözőrendszer területén. Öntözésügyi Közlemények, 1945-1946. pp. 62-64.

TISZAÖRS RÉGÉSZETI EMLÉKEI

A Tisza II. tájvédelmi körzetben folytatott kutatások keretében végzett terepbejárások során összegyűjtöttük Tiszaörs régészeti emlékeit. Ennek során számba vettük a falu határában, ill. annak közvetlen közelében található régészeti lelőhelyeket.¹

Az itt talált leletek és a rendelkezésre álló irodalmi adatok alapján megpróbálom felvázolni a terület történetét az őskortól a magyar középkorig. A témát lezáró időszak kutatásánál különösen a középkori Örs falu helyének meghatározására és a falu határában egykor létező, oklevelek által is említett települések elhelyezkedésére leszek figyelemmel. Megvizsgálom azt is, hogy az Árpád-korban ez a terület kapcsolódott-e - s ha igen milyen módon - egy nagyobb földrajzi, gazdasági egységhez.

A munka szépségét egy régészeti szempontból alig ismert terület felfedezése, jelentőségét pedig a leletek és lelőhelyek összegyűjtésén túl az elpusztult falvak helyének meghatározása, a középkori településszerkezet esetleges felvázolása adta.

A régészeti terepbejárásokat sokszor nehezítette a magas növényzet, de a táborlakók, és néhány lelkes helybeli segítségével² sikerült bejárnunk az emberi megtelepedés szempontjából ezen a területen számbajöhető 89 m tengerszint feletti magasságú hátakat.

Mivel a korábbi időkből mindössze három régészeti lelőhelyre utaló adat volt, különösen sokat jelentett az, hogy Farkas Imre, Somodi András és Zám György megmutatták gyűjteményüket, valamint az általuk ismert lelőhelyeket.

Az önkormányzat vezetése térképeket bocsátott rendelkezésünkre, Ágfay Antal plébános úr pedig lehetővé tette, hogy megpihenjünk a plébánián, és értékeljük a napi munka eredményét. Társaim nevében ezúton is szeretnék köszönetet mondani nekik - és minden falubelinek, aki akár csak egy útbaigazítással is segítségünkre volt.

Régészeti lelőhelyek Tiszaörsön és környékén

Templomdomb (1.) — /középkor/

A település központjában lévő katolikus templomot egy őskori kurgán dombjára építették. A templom dombjának keleti oldalán a járdához vágott rézsűben mindössze egyetlen darab középkori edényperemet találtunk. A templom építésekor - mint azt könyvében Ágfay plébános említi - faragott köveket találtak, amiből arra lehet következtetni, hogy a középkori templom is ezen a helyen állt.

Plébániakert (2.) — /őskor/

A templom melletti kövesút túloldalán lévő plébánia keletre lejtő kertjében a néhány erősen lekopott felületű, pontosabban nem meghatározható őskori edénytöredék, valamint egy folyami kavicsból készített örlőkődarab került elő.

Aradi utca 11. (3.) — /középkor/

Az utca a falu középső részén az egykori Tiszaig nyúló, ÉNy-DK irányban húzódó 90-91 m magas hát déli szélén található. Farkas Imre elmondása szerint házalap ásásakor itt Ulászló-dénárt talált.

Benzinkút (4.) — /Árpád-kor/

A falu északi részén, az egykori Tisza meredek partján található a benzinkút. Füvessy Anikó füredi múzeumigazgató közlése szerint állítólag itt 1991 kora tavaszán középkori pénzlelet került elő, amelynek további sorsát nem sikerült kideríteni. A falubeliek szerint csak friesachi dénárokból állt a kincs.

Vízmű (5.) — /újkor, bronzkor, Árpád-kor, középkor/

A lelőhely a falu északi végén, az igari út keleti oldalán, a vízmű előtti kis szántóterületen, az egykori Tisza partján van. A felszínen az alföldi vonaldíszes kerámia népének leletei /V.4./, bronzkori edénytöredékek /V.5./, valamint szórva-nyosan Árpád-kori cserépdarabok voltak.

A közelben fekvő vízmű építésekor - mint azt Zám György elmondta - agyaggolyó, valamint egy virágcserephez hasonló formájú edény került elő. Ez az edény vastag falú volt, sima oldalú, belül feketére, kívül pirosra égetett. A leírás alapján feltehető, hogy egy középkori kályhaszemet találtak.

Újtemető (6.) — /gepida/

A község déli végétől 500 m-re, a kunmadarasi út nyugati oldalán lévő 90-92 m magas homokdombon található az Újtemető. Petruska József sírjának ásásakor Zám György egy régi sirt talált, amelyben egy hanyatt fekvő, fejfelé nyugatnak tájolt csontváz volt, nyakában egy kis kerek, átlukasztott koronggal. Ezt a római kori bronzpénzt /V.6./ a múzeumnak ajándékozta.

Egy másik sírban vékony sávokban cirmos, 1,5-2 cm átmérőjű, kék színű, üvegpasztá-gyöngy volt. Farkas Imre ugyancsak sírásáskor egy szürke, korongolt,

bepecsételt díszítésű gepida edényt talált, melyet a múzeumnak adott /VI.7./. A terepbejárás során a sírhalmok földjében néhány gepida edény apró, szürke, korongolt töredékére találtunk.

Téglavető (7.) — /Árpád-kor/

A falu déli végénél, a kövesúttól nyugatra kezdődik az egykori Tisza-parton lévő Homokhát-dűlő. A településtől ezt a területet egy vízenyős mélyvonulat - egykori meder - választja el.

A Homokhát-dűlő falu felőli szélében található a korábbi téglavető 40 m széles, 70 m hosszú munkagödre, melynek északi oldalában az 1970-es években egy 12. századi, csak friesachi denárokat tartalmazó leletet találtak. Sajnos a kincslelet egy részét széthordták, csak töredéke került a szolnoki múzeumba.

Szántás után, kapáláskor még ma is sokan járnak ki a faluból denárokat gyűjteni. Farkas Imre a terepbejárási adatok kiegészítésére 1 db ezen a helyen gyűjtött friesachi denárt ajándékozott a múzeumnak /VI.6./. Zám György ugyanitt, de a földesút másik oldalán 1 db - III. Béla által bizánci mintára veretett, poncolt - pénzt talált.

A téglavető gödör oldalában és partjain mintegy 130 m széles, 240 m hosszú, a mélyvonulat partjának vonalát követő területen nagy mennyiségű Árpád-kori edénytöredéket - közte cserépbográcsok peremtöredékeit -, sávós díszítésű oldal-töredékeket találtunk /IV.2-22./. A felszínen látható rengeteg állatsont, őrlőkódarab, valamint a hamus, paticosos foltok egyértelművé tették, hogy itt korábban egy falu volt.

Balázsy F. Őrs déli határában, az Inavásárra vezető út mellett egy Gyama nevű települést említ.⁴

Homokhát (8.) — /újkor/

A lelőhely a Homokhát-dűlő északi részében, az egykori Tisza partjához közel, egy viszonylag széles, 90 m magasságú lapos területen van. A felszínen mintegy 150 m sugarú foltban az alföldi vonaldíszes kerámia népének leletei között pelyvával soványított edénytöredékek, köeszközök - köztük nyéllyukas kőbalta töredéke - kerültek elő /V.1-3./. A szántásban látható állatsontok, patics- és őrlőkódarabok egy nagyterjedésű településre utalnak.

Homokhát-halom (9.) — /őskor/

A község nyugati határában, az egykori Tisza partján lévő Homokhát-dűlő északi végében található egy, a környezetéből 5,6 m-re kiemelkedő, közel 100 m átmérőjű kurgán. Az egykori halomsír tetején és attól főleg délre pontosan meg nem határozható korú, apró, erősen lekopott felületű őskori edénytöredékeket, köpengéket, valamint temetőre utaló porlékony, ill. egészen apró égett emberi csontdarabokat találtunk. Egy kannelúrázott edény oldaltöredéke arra mutat, hogy a leletek legalább egy része a késő bronzkorra datálható. /IV.1./

Tinord-dülő (10.) — /újkőkor, késő bronzkor, kelta/

A falu Ny-i határát záró Tinord-árok K-i partján található a Tinord-dülő, melynek északi végében folyt egykor a Tisza. A dülő közepén egy ÉNy-DK irányú dombvonulat van, amelynek északi végében az egykori meder partján környezetéből 4,6 m magasan kiemelkedő, 30 m átmérőjű őskori kurgán látható. A halom környékén apró, az alföldi vonaldíszes kerámia népének lekopott felületű, pelyvával soványított edénytöredékei, valamint kihajtó peremű ill. kannelúrázott késő bronzkori, és korongolt kelta cserepeket találtunk.

Tinord (11.) — /újkőkor, késő bronzkor, kelta, Árpád-kor/

A Szentimrére vezető földesút és a Tinord-árok keresztezése előtt, közvetlenül az egykori Tisza meredek partján található a lelőhely. A valamikori Tisza és a mai Tinord-árok által határolt domb 90-92 m magas, 160 m széles, 280 m hosszú területén találtunk régészeti leleteket.

Néhány apró, az alföldi vonaldíszes kerámia népéhez sorolható, pelyvával soványított edénytöredék és pattintott köeszköz /II.10-11./ mellett erősen lekopott felületű, nehezen értékelhető őskori kerámatöredékek is voltak. Egy szalagfüles- és egy kannelúrázott oldaltöredék alapján ez utóbbiak késő bronzkorinak határozhatók meg /II.12-13./.

A szürke, fekete korongolt kelta edénytöredékek között volt egy erősen grafitos oldal töredék is /II.14./.

A felszínen viszonylag sok, de egészen apró tört, homokkal soványított, vörösre égetett, érdes felületű Árpád-kori edénytöredéket találtunk. A domb tetején látható különböző korú paticsdarabok, állatsontok azt mutatják, hogy az ember ezt a kétoldalról is folyóvízzel határolt dombot szívesen választotta megtelepedésre.

Györffy Gy. szerint Tinódtő Árpád-kori falu volt a mai Tiszaörs határában.⁵

Kozma-dülő (12.) — /Újkőkor, késő bronzkor, Árpád-kor/

A falu határának Ny-i szélét jelentő Tinord-árok Tiszaszentimre felőli oldalán a Kozma-dülőt kettéosztó földesút mentén lévő két 90-92 m magas dombon található a lelőhely. A két kiemelkedésen és a köztük található kis mélyedésben, É-D-i irányban mintegy 360 m hosszúságban, 160 m szélességben újkőkori leleteket találtunk.

Az alföldi vonaldíszes kerámia népének vékony- és vastagfalú, díszítetlen edénydarabjai /I.3-6./ között egy oldaltöredékből készített orsókarika részlete /I.1./, valamint egy gondosan retusált élű, szürkésfehér színű köpenge is volt /I.2./.

Mindössze egyetlen kis szalagfültöredék utalt a későbronzkori lakosságra /I.7./.

Elszórtan néhány egészen apró, homokkal soványított, vörösre égetett, érdes felületű Árpád-kori edénytöredék /I.8-9./ - köztük egy cserépbogrács peremtöredéke /I.10./ - került elő.

Kozmahát (13.) — /Újkőkor, bronzkor, Árpád-kor, középkor/

Az Örsöt és Szentimrét összekötő földút D-i oldalán, a Kozma-dűlő ÉK-i sarkában két 91 méteres domb magasodik a Tinord-lapos fölé. Az egykori meder szélén található 100 m széles, 350 m hosszú lelőhelyen néhány, az alföldi vonaldíszes kerámia népéhez sorolható edénytöredék és obszidián penge /I.11-13./, valamint egyetlen, külső oldalán simított felületű bronzkori kerámiadarab /I.14./ mellett zömében Árpád- és középkori leletek voltak.

Az Árpád-kori leletek között homokkal soványított, vörösre, ill. feketére égetett, érdes felületű oldaltöredékek /II.1-2./, cserépbográcsok peremtöredékei /II.3-4./ kerültek elő.

Néhány itt talált edénytöredék a XI-XV. századra keltezhető /II.5-7./. A lelőhely Ny-i részén elkülönülő kis dombon középkori tégladarabokat találtunk /II.8-9./.

Pesty Frigyes a Kozmaháton templomromokat, Györffy György pedig egy Szentkozmadamján nevű falut említ.⁶

Örsi út (14.) — /Újkőkor, kelta, szarmata, honfoglalás kor?, Árpád-kor/

A Szentimrére vezető földesút két oldalán a Tinord-árokktól kezdődően 600 m hosszan, 250 m szélességben a 89-90 m magasság közötti kiemelkedéseken mindenütt edénydarabok találhatók. Az egykori Tisza mellett félkör alakban elnyúló lelőhelyen túlnyomó részt az alföldi vonaldíszes kerámia népének vonalakkal /III.1-5./ és becsípett /III.6-7./ díszítésekkel ékített edénytöredékei, kova- és obszidiánpengéi kerültek elő /III.8-11/.

A számos korongolt edénytöredék között vegyesen fordultak elő a kelta- /III.12-13./ és a szarmata kori /III.14./ cserepek.

A leletek között néhány Árpád-kori cserépbogrács-töredék is volt. Az egykori településekre utalt a felszínen mindenfelé látható rengeteg állatsont, paticsdarab, hamus folt és őrlőkődarab.

A földesút északi oldalán a terület meliorációjakor árkot húztak, amellyel fejjel nyugatnak fekvő sírokat bolygattak meg. A halottak mellé - a falubeliek elmondása szerint - lovaikat is eltemették, de csak a koponyát és a lábakat tették a sírba. Az árok partjain és a kidobott földben sok embercsont - közte számos zöld patinával színezett darab - volt. A terepbejárás során a sírok korát egyértelműen meghatározó leletet nem találtunk, de a temetkezési rítus arra mutat, hogy itt egy honfoglalás kori temető van.

Csárdahalom (15.) — /újkőkor, bronzkor/

A falu határának északi szélén, az igari kövesút keleti oldalán magasodik a Csárdahalomnak nevezett őskori halomsír. A kurgán átmérője eléri a 100, magassága pedig a 8 métert. Felszínén régészeti leleteket nem találtunk.

A halomtól északnyugatra a kövesút mellett, az egykori Tisza-meder partján az alföldi vonaldíszes kerámia népe és a bronzkor idejére keltezhető cserepeket, paticsdarabokat, állatsonttöredékeket találtunk.

Ettől északabbra a Jobbágy-tanya közelében lévő 95,2 m magas dombon embercsontok töredékeit és őskori edénydarabokat találtunk. Az emberi csontok valamint egy fekete, grafitos felületű, síkozott peremtöredék /V.7./ alapján feltételezhető, hogy itt egy késő bronzkori temető volt. A temető területe azonban már az igari határhoz tartozik.

Csernushát (16.) — /honfoglalás kora/

Eredetileg a tiszai határ délkeleti részéhez tartozott a Csernushát nevű dűlő. Csak a legutóbbi időkben, csere útján került ez a falutól északkeletre fekvő határrész az őrsiekhez.

Az említett terület az egykori Tisza mentén húzódó magashát legkeletibb széle három kis dombbal, melyek tövében egy kiszáradt meder fut. A parttól keletre, ameddig csak a szem ellát, valaha már csak mocsár volt.

Somodi András elmondása szerint amikor a meliorációs munkák során az első, legészakabbra fekvő dombot kezdték elhordani a földgépek, lovas sírokat találtak. A fejfelnyugatnak fekvő halott mellé csak a ló koponyáját és lábsontjait tették a sírba.

A leletek előkerülése után a földmunkát a szomszédos dombon folytatták, de ott is sírok kerültek elő. A harmadik domb elhordásához nem kezdtek hozzá, a tereprendezést abbahagyták.

A szétdúlt sírokból aranyozott ezüst veretek kerültek elő, amelyekből egyet Somodi András a szolnoki múzeumnak ajándékozott /V.8-10.; VI.8-10./. A földmunkán dolgozó Puskás György pedig két S-végű hajkarikát és egy kis szíjvéget őrzött meg az előkerült leletek közül.

A terepbejárás során az északi valamint a középső dombon zöld oxidos ló- és embercsontokat találtunk. A felszíni jelenségek és a korábbi leletek, visszaemlékezések arra mutatnak, hogy itt egy honfoglaláskori temető volt.

Faluvég-halom (17.) — /őskor/

A lelőhely a falutól északra, az igari határszáron található. A környezetéből 3 m-re kiemelkedő, 100 m átmérőjű halomsír oldalán néhány apró, jellegtelen őskori edénytöredéket találtunk.

Kilencsi homokbánya (18.) — /avar kor/

A térség a nyolcvanas évek közepén homokbányát nyitott a községtől keletre lévő kilencsi dűlő középső részén. A homokbányászás során mintegy 2 m vastagságban elhordták a felső réteget.

Somodi András elmondása szerint a homokbányászáskor kicsi, kb. kétöklömnyi köcsögöket és emberi csontokat találtak. Ezeket a leleteket jelentették a szolnoki múzeumnak. A leletmentést végző Madaras L. 4 sírt tárt fel. A sírokban hullámvonalakkal díszített, kézi korongon készített edényt és két kis vaskolompot talált. A mellékletek alapján a sírokat a VIII. század végére keltezte.⁷

A dűlő nevét minden bizonnyal a megközelítően ÉNy-DK-i irányban húzódó halomsorról kapta. A kurgánok közül hét még ma is jól látható, kettő valószínűleg a homokbányászaskor pusztult el.

Paptói homokbánya (19.) — /honfoglalás kor/

A Tiszafüred-Tiszaörs-Nagyiván hármas határ találkozásától a Paptónak nevezett egykori mocsárvilágban déli irányban húzódik egy keskeny dombhát. A lelőhely ezen a magaslaton, az Örs-Nagyiván földesút mellett található.

Somodi András elmondása szerint 1985-ben homokbányászaskor vaskengyel került elő, melynek felülről lapított szárát téglalap alakú lyukkal törték át. A kengyel talpaló része enyhén ívelt volt, és lemezét kétoldalra lehajtották - megerősítésnek. A kengyel leírása alapján a lelőhelyet a honfoglalás korra lehet keltezni.

Közelebbi helymeghatározás nélkül Pesty Frigyes is említi, hogy a paptói részen edényeket találtak.⁸

Közös legelő (20.) — /őskor/

A lelőhely a már említett, a nagyiváni határszélen húzódó keskeny dombhát középső részén található. A keskeny, szigetszerű kiemelkedés nyugati oldalán futó, a kétoldali árokból kidobott földdel kiemelt út töltésében apró, közelebből meg nem határozható őskori edénytöredékeket találtunk. A dombvonulaton déli részén több halomsír kerek kiemelkedése is megfigyelhető.

Dobogóhát (21.) — /bronzkor/

A falutól DK-re lévő Dobogóhát dűlőben található a lelőhely. A másként Eörs pusztja néven is ismert terület délnyugati részében, az egykori meder partján lévő domb tetején és oldalán néhány jellegtelen bronzkori edénytöredéket valamint apró paticsdarabokat találtunk.

Tanyahely-dűlő (22.) — /bronzkor/

A nagyiváni út nyugati oldalán lévő Tanyahely-dűlőben a gazdasági épületektől délre található egy halomsír. A 4,4 m magas, 90 m átmérőjű kurgán tetején szórványosan egészen apró, közelebből nem meghatározható bronzkori edénytöredékeket találtunk.

Szőlőskertek (23.) — /bronzkor, szarmata, népvándorlás kor, avar/

A lelőhely a falu déli végében kezdődő, DK-i irányban húzódó Szőlőskertek ÉK-i oldalának közepén van. A domb oldalán lévő szőlőkben és a laposabb részen lévő szántott területen vegyesen kerültek elő apró bronzkori, szürke korongolt szarmata és népvándorlás kori, valamint hullámvonal-köteggel díszített avar cse-repek, ill. állatcsonttöredékek, paticsrögök /V.11-13./. A Szőlőskertek magasabb területeit is bejártuk, de a homokos magashát tetején csak elvéve találtunk pár őskori edénytöredéket.

Csige-dűlő (24.) — /őskor/

A községtől délre, a kunmadarasi út keleti oldalán van a Csige-dűlő. A lelőhely a terület középső részén, a Fürdőteleptől északnyugatra található. A 90-92,3 m magas kiemelkedést két oldalról egy-egy mélyvonulat határolja, melyben régen víz lehetett. A felszínen apró, közelebből meg nem határozható bronzkori, és hullámvonal-köteggel díszített avar edénytöredékeket, paticsrögöket, valamint állatsontokat találtunk /V.14-18./.

Természetesen egyetlen falu határában talált szórványos leletek alapján nem lehet messzemenő történeti következtetéseket levonni, és erre a jelen kötet keretei sem adnak lehetőséget. Remélhetően azonban az újabb lelőhelyek anyagának közreadása elősegíti a további kutatásokat, megteremti az alapjait a főbb szakmai problémák tisztázását célzó ásatásoknak.

A fejlődés minden időszakát sem lehet követni az itteni adatok alapján. Ezért egy-egy nagyobb időszak rövid leírása mellett a történeti, időrendi problémák részletesebb tárgyalására csak akkor térek ki, ha azt a vizsgált lelőhely anyaga indokoltá teszi.

A Tisza szabályozás előtti medre és az alacsonyfekvű, mocsaras területből kiemelkedő kisebb-nagyobb szárazulatok elhelyezkedése messzemenően behatárolta az ember számára szóbajöhető területeket.

A huzamosabb megtelepedésre utaló régészeti lelőhelyek a község belterületén, ill. attól nyugatra, az egykori Tisza partján, vagy kisebb folyókák mentén voltak. A Nagyvíván felé eső mocsarasabb terület kicsi, keskeny kiemelkedésein a leletek kis száma arra mutat, hogy ezeket a részeket inkább csak ideiglenesen, a szárazabb időszakokban lakták.

A tengerszint feletti magasságot tekintve a régészeti leleteket általában 90- 92 m magasságú hátakon találtuk, de már 89 m magasságban is volt néhány töredék. A magassági adatok azt jelzik, hogy a meghatározó vízszint 90 m alatt volt, de időnként a 89 m magas részeken is folyhatott az élet. A legnagyobb kiemelkedéseknek számító halmok oldalán szórványosan talált néhány későbbi cserép (nem számítva az esetleges rátemetkezéseket) szintén az ideiglenes - talán a nagyobb áradások idején való emberi tartózkodásra utal.

Tiszaörs határában a legkorábbi leletek az újkőkorra keltezhetők. Az Alföld újkőkori történetének kialakulását az i.e. 6-5. évezredben a déli részekben a Körös-kultúra termelő gazdálkodást folytató népessége, az északi területeken pedig az alföldi vonaldíszes kerámia népe határozta meg. Számos vitát váltott ki, hogy a hegyvidék és a Kunhegyes-Berettyóújfalú-vonal közé eső terület régészeti anyaga a Felső-Tisza vidékén Szatmár II. néven önálló csoportként elkülöníthető-e, vagy az alföldi vonaldíszes kerámia legkorábbi megjelenése a késő-Körös időszakban.¹⁰

A vizsgált lelőhelyek közül /Örsi út, Tinord, Tinord-dűlő, Kozmahát, Kozmadűlő, Homokhát, Vízmű, Csárdahalom/ az Örsi út anyaga értékelhető leginkább. A jellegzetes, pelyvával soványított edénytöredékeken egyaránt megtalálhatók a

Körös-kultúra edényeire jellemző csipett díszítések /III.6-7./, és az újabb, az alföldi vonaldíszes kerámia népére jellemző bekarcolt vonalak. A díszítőelemek hasonló keveredése figyelhető meg pl. a tisztaörvényi leletben, de Tiszavalk-Négyesen is.¹¹

Részben ez utóbbi lelőhely kapcsán Raczky P. arra a következtetésre jut, hogy nem volt megalapozott korábban a Szatmár II. csoport elkülönítése. A sajátos keveredést mutató leletcsoport nem más, mint az alföldi vonaldíszes kerámia kialakuló, legkorábbi időszakát jelentő leletanyag. Ez egyben a Felső-Tiszavidéken a középső neolitikum kezdetét is jelöli.¹²

A párhuzamok, Trogmayer O. által Gyálarét-Szilágyi majorban feltárt gödör-időrendje¹³, valamint Raczky P. érvelése alapján¹⁴ az Őrsi út lelőhely anyaga az alföldi vonaldíszes kultúrához sorolható, és a Körös-kultúrával azonos időszakra keltezhető.

A terepbejárások során az újkőkor későbbi periódusaira utaló leletek nem kerültek elő. A Kárpát-medencében a kőkor és a bronzkor közé ékelődő rézkor az alföldi táj legjellegzetesebb régészeti emlékeit: a halmokat hagyta maga után. Ezekhez a kurgánokhoz különböző népi hiedelmek kapcsolódtak. A kutatók és kincskereső fantáziáját is foglalkoztatta a kérdés: kik, mikor és miért emelték ezeket a hatalmas mesterséges dombokat, mi található bennük.

Az egyik legkorábbi halombontás Tiszaörsön történt, amikor az 1850-es években a tagosított - volt úrbéri birtok - területre eső nagy halmot széthordták. Közepén halotti kamra volt, melynek leletei elkallódtak.¹⁶ A tiszafüredi múzeum szervezőinek, Tariczky Endrének és Milesz Bélának a századfordulón sikerült feltárni az igari határban lévő Kettőshalom egyikét.¹⁷ A kurgánban talált sír, a tölgyfa törzséből vájt koporsóba temetés végképp bizonyította, hogy ez a halom nem természetes alakulat, hanem - mint ahogy ők fogalmaztak - "földpyramis" volt.¹⁸

A száraz, homokos, agyagos talaj jól megőrizte a 40-45 éves, legalább 175 cm magas, a combcsontok ferdesége szerint sokat lovagoló ember maradványait - még hajszálak is voltak a sírban.¹⁹ A feltárók szerint a hunok temették halottaikat ilyen kurgánok alá a 3-4. században.²⁰ A későbbi feltárások során talált leletek azonban azt mutatták, hogy ezeket a halmokat valójában jóval régebben, a rézkorban emelték.

A Kaukázus északi előterében és a Dnyeper és az Urál folyók között élő nagyállattartó népesség, az úgynevezett gödörsíros kultúra az i.e. 3. évezred végén előzőnlötte az Alföldet. Véget vetett az itt élő bodrogkeresztúri kultúrának. A betelepülők újabb hulláma már a péceli kultúra idején érte el a kelet-magyarországi területeket. E keleti eredetű rézkori népek halott pásztorfőnökeiket gerendából készített kamrákba, értékes bőrök, prémek közé ültették, vagy fektették, és mellé vörös földfesték- (okker) röggöt helyeztek, majd az egész sírt földdel fedték be.²¹ Ezek a mocsárvilágból kiemelkedő kurgánok a későbbiekben más népeknek is temetkezésre alkalmas helyül szolgáltak - mint a Homokhát-halom, vagy újabban a Kápolnahalom -, ill. ideiglenes menedéket nyújtottak a magas árvizek esetén.

A faluban és határában számos helyen található halomsír, melyeken bár régészeti leleteket nem találtunk, szintén a régészeti lelőhelyek közé tartoznak. Az alábbiakban azoknak a domboknak a nevét sorolom fel, amelyeknél a terepbejárás alkalmával a formájuk, elhelyezkedésük alapján meggyőződünk, hogy valóban kurgánok, és nem természetes alakulatok.

A falu belterületén található halomsírok:

— Templomdomb (1), Kápolnadomb.

A kunmadarasi úttól Ny-ra található halomsírok:

— Homok-hát halom (9), Tinórd-dűlő (10).

A nagyiváni országúttól É-ra található halomsírok:

— Csárda-halom (15), Faluvég-halom (16), Kegyes-halom, Kilencesi-halmok (18), Nagy-állás-halom, Közös-legelő (20).

A nagyiváni országúttól D-re található halomsírok:

— Fagyal-dűlő, Tanyahely-dűlő (22), Nádas-dűlő.

Jelenleg összesen 23 halomsír figyelhető meg a községhez tartozó területen. A kurgánok száma ennél nyilván nagyobb volt, hiszen pl. a térkép tanúsága szerint a kilencesi homokbánya művelése során legalább két kurgánt elhordtak. A szél, víz munkája ill. a talajművelés is a felismerhetetlenségig lekoptatható halmokat.²²

A bronzkorra utaló leletek nagy részén nincs olyan díszítés, vagy egyéb olyan jellegzetesség, amely alapján valamely régészeti kultúrához lehetne sorolni. A Homokhát, Tinord és Csárda-halom lelőhelyeken talált edények oldaltörédekeinek széles, bemélyedő bordái - ún. kannelúrázott díszítése /II.13./ -, ill. a kihajló, grafitos bevonatú síkozott peremdarab /V.7./ a késői bronzkorra keltezhető. A hasonló töredékek gyakoriak a Gáva-kultúra alföldi anyagában.²³

A vaskor népei közül a kelták korongolt, gyakran grafitos edénytörédekei /II.14./ kerültek elő a Tinord, Tinord-dűlő, Örsi út lelőhelyeken. Az egyik legjelentősebb svájci lelőhelyük alapján La Tène-kultúrának nevezett kelták terjeszkedése az Alpoktól északra eső területekről indult el. Az i.e. 4. században a Dunántúlt, majd az i.e. 3. században az Alföldet is megszállták. A vas fegyverek és eszközök, valamint a korongolt kerámia tömeges Kárpát-medencei elterjedése e népcsoporthoz köthető.²⁴

A római korban az Alföld a szarmaták fennhatósága alatt volt. Régészeti leleteik a Szőlőskerteknél és az Örsi út mellett kerültek elő.²⁵

A római birodalom bukása után ezen a sík, mocsaras területen keletről érkező népcsoportok telepedtek meg rövidebb-hosszabb időre. Közülük a gepidák temetője az Újtemetőnél található. A más lelőhelyeken talált szürke, korongolt, nehezen meghatározható edénytörédekek egy része is valószínűleg erre az időszakra keltezhető /pl.: Tinord, Csige-dűlő/.

A gepidák a hunok szövetségesei voltak, majd királyuk, Ardarik seregével felkelt Attila fiai ellen, és megszerezte a Kárpát-medence keleti felét. A gepidák földjét 567-ben a langobardokkal kötött katonai szövetségük értelmében az avarok kapták meg.²⁶ Ez utóbbi népesség településének nyomaira szintén a Szőlőskertek északkeleti oldalán, valamint a Csige-dűlőben bukkantunk. Temetőjük már korábban, a kilencesi homokbánya művelésekor előkerült.²⁷ Az avar korszakot követő magyar honfoglalás idejéből több temető helyét is sikerült azonosítanunk: Örsi út, Csernus, Paptói homokbánya. Értékelhető leletet sajnos, csak Csernusról ismerünk. Különösen figyelemre méltó az egyik lyukvédő ezüstlemez /VI.9./ és a kisszíjvég. Az aranyozott ezüst szíjvég /VI.11./ hosszúsága 3,4 cm, szélessége 1,3 cm. Az előlapján lévő palmetta minta jól ismert más környékbeli honfoglaláskori leletekről, főként a tarsolylemezekről. A Tisza mentén Szolnoktól északra előkerült számos gazdag honfoglaláskori lelet ismert, amelyek valamely törzs vagy nemzetség szállásterületének határát körvonalazhatják. Ez a probléma szorosan összefügg a későbbi kemeji részekként emlegetett terület kialakulásával. Ennek megvilágítása azonban már inkább történészek feladata.

Az Árpádkorban kialakuló településszerkezet a továbbiakban máig ható szerepet játszik egy-egy falu határának alakulásában. Az alábbiakban megpróbálom összevetni az Árpád-kori lelőhelyeket az ismert okleveles adatokkal.

Tiszaörs határában összesen négy helyen találtunk nagyobb, önálló Árpád-kori településre utaló leleteket, ebből három a Szentimrére vezető földesút közelében helyezkedik el.

A belterületen talált Árpád- és középkori leletek (Templomdomb, Aradi u., Benzinkút, Vízmű) alapján az 1292-ben már oklevélben említett Örs falut a mai község középső és északi részére, az egykori Tisza partjára lehet helyezni.²⁸

Ettől a középkori falutól délre, egy kisebb vízfolyás túlsópartján található a következő Árpád-kori lelőhely (Téglavető). A 15-16. századi cserepek teljes hiánya arra mutat, hogy ez a település még a török előtt elpusztult. Csánki D. Örs határában említ egy Gyama nevű falut²⁹, amely Balázsy F. szerint pontosabban a falutól délre, az Inavásárra vezető út mellett volt, és 1472-ben már, mint pusztát említik.³⁰

A Téglavetőnél talált régészeti leletanyagból levonható következtetések és az okleveles adatoknak a falu helyére vonatkozó megjegyzései olyan mértékben fedik egymást, hogy a lelőhely egyértelműen azonosítható az Árpád-kori Gyama településsel.

A következő lelőhely, Tinord szintén a Tisza partvonalát követő földesút mellett van. A felszíni régészeti jelenségek arra utalnak, hogy a település még az Árpád-korban elpusztult. A lelőhely, a helynév és az itt talált Árpád-kori leletanyag alapján azonos lehet a Györffy Gy. által említett Tinód tő településsel.³¹

A Tinord-árok túlsópartján egy nagyobb kiterjedésű, a tégladarabok tanúsága szerint templomos település volt. Pesty F. könyvében a Kozmaháton még látható romokat említ, ami valószínűleg az általunk is megtalált templom maradványaival lehet azonos.³² A régészeti megfigyelések és a helynév alapján a lelőhely a

Györffy Gy.-nél Szentkozmadamján néven említett középkori faluval azonosítható.³³ Szent Kozma és Szent Damján nevének összevonása a keleti, bizánci hatások mellett a védőszentekre is utal.

A Tomaj nemzetség birtokainak 1335-ös megosztásakor említik, hogy Tinódtőn az imént említett személyek tiszteletére szentelt kőtemplom volt.³⁴ Ez alapján felvetődhet az a feltételezés, hogy Tinódtő és Szentkozmadamján egyetlen település különböző időszakokban használt neve. Azonban a valaha a Tiszába ömlő ér két oldalán lévő Kozmahát és Tinord között fut a mai Szentimre-Örs közötti határvonal, amely mint folyó, korábban egyben földrajzi határ is volt. Ez a határvonal és a két terület eltérő helyneve, a jól elkülönülő régészeti lelőhelyek mind azt mutatják, hogy két önálló, területileg elkülönülő Árpád-kori településről van szó. Az azonban lehetséges, hogy Tinódtő lakosainak egy része a 14. században a szomszéd faluba húzódott, és a korabeli elnevezés tekintetében ez okozott némi keveredést. Tinódtő ugyanis a régészeti leletek tanúsága szerint 1335-ös említése után nem sokkal elpusztult. Szentkozmadamját is rövidesen elnyelte a pusztásodási folyamat, a 15. században még pusztaként említik, 1483 után azonban neve már nem fordul elő.³⁵

Az elpusztult települések helyén talált edénytöredékek lehetőséget adtak az egykori falvak pontos helyének, korának - sőt az okleveles adatokkal együtt nevének - meghatározására. Hiteles feltárások hiányában viszont egyelőre alig tudunk valamit gazdálkodásukról. A más területek kutatásai alapján levont általános érvényű következtetéseket kiegészítheti az Örs közelében talált friesachi denárok alaposabb vizsgálata.

A karintiai Friesach városában I. Konrád (1106-1147) Salzburg érseke denárokat kezdett veretni a környéken felfedezett gazdag ezüstbányákra alapozva, kölni mesterek segítségével. A kiváló minőségű veretek hamar elterjedtek, sőt a világi uralkodók is készíteni kezdték - de némi változtatással, pl. egyes típusoknál az éremképen a pásztorbot helyén kard látható.

Ezúttal azonban nem az éremtani kérdésekre, hanem inkább a történeti, gazdasági összefüggésekre szeretnék rávilágítani.

Tiszaörs környékén viszonylag kis területen három zárt, az elmondások szerint csak friesachi denárokat tartalmazó kincslelet került elő.³⁶ A teljes anyag ismerete nélkül csak az biztos, hogy a Téglavetőnél talált pénzek között voltak L 6 típusú, a 12. század végén leginkább elterjedt érseki veretek. Az L 6 típus verését a gyakori utánzás miatt II. Eberhard (1200-1246) salzburgi érsek leállította. A nagyiváni leletben /VI.1-5./ vegyesen került elő a közkedvelt L 6 típus és IV. Berthold herceg (1180-1204) - akinek testvére, Gertrúd II. Endre magyar király felesége lett - L 130, valamint IV. Henrik isztriai örgróf (1204-1234) L 142 típusú denárja.³⁷

A pénzleletek kapcsán magától adódik a kérdés: milyen értékes árucikke volt ennek a vidéknek, amiért cserébe nagy mennyiségű ezüstpénz áramlott be a mai Ausztria területéről.

Európa nyugati felében a Karoling-kor óta a mezőgazdasági termelés szerkezeti átalakulása miatt nagyállathány volt, amit behozattalal igyekeztek csökkenteni.³⁸ Magyarország területe - ezen belül is különösen a Hortobágy - hagyományosan a nagyállattenyésztő vidékek közé tartozik. A magyar királyok, Szent László, majd Kálmán is törvényben tiltotta meg, hogy engedelmük nélkül bárki lovat vagy ökröt az ország határán túl vigyen.

A törvény tiltása önmagában is jelzi, hogy egy meglévő gyakorlatot akartak megszüntetni, de mint azt az ismételt tiltás mutatja, nem sok sikerrel. Pohl A. szerint a friesachi denárok magyarországi elterjedése szoros összefüggésben van a marhakereskedelemmel⁴⁰ - az említett pénz gyakorisága pedig jelentős mennyiségű kivitelre mutat. Magyarországról főleg az itáliai piacokra hajtották a szürke marhát, melyért cserébe az olasz kereskedők saját rossz minőségű pénzüket Friesachban az állandó értékű ezüstpénzre váltották és azzal fizettek.

A három vizsgált, egymáshoz közel fekvő lelőhelyen felhalmozott ezüst mennyisége jól mutatja, hogy a 12-13. század fordulóján az Alföldön jelentős fölösleget termelő nagyállattartás volt, mely piacát Európa nyugati részein - főleg az itáliai területeken találta meg. A pénzletek viszonylag egysíkú összetétele pedig elárulja, hogy az áruért kapott pénzt nem forgatták, hanem kincsként felhalmozták - tehát nem vonták be a gazdasági élet fellendítésébe.

Azonban azzal, hogy a nyugat-európai fejlődési folyamat következtében beálló hiányt ez a terület képes volt árucikkével kielégíteni, egy nagyobb, egy európai gazdasági rendszer szerves részévé vált - ha a későbbi történelmi események miatt csak időlegesen is.

JEGYZETEK

- 1 A régészeti terepbejárásokat Szabó Géza régész, Bagi Gábor és Havassy Péter történészek végezték. Az egyes lelőhelyek nevét a különböző névalakok gyakori előfordulása miatt az egységes jelölés érdekében az 1 : 10 000 topográfiai térkép alapján, az érvényben lévő helyesírási szabályoknak megfelelően használok.
- 2 A terepbejáráson alkalmanként Balogh Csilla, Gulyás Katalin, Kovács Zsuzsanna, Szabó Ágnes, Szabó G. Tamás táborlakók és Farkas Imre, ifj. Farkas Imre, Somodi András helyi lakosok is részt vettek.
- 3 Ágfay A., 1990. 14-16.
- 4 Balázs F. - Szederkényi N., 1890.1. 318-321; Csánki, D., 1890.1. 62.
- 5 Györffy Gy., I. 142; Bodnár A., 1979. 133.
- 6 Bodnár A., 1979. 133; Györffy Gy., 1987.1. 142.
- 7 Madaras L., 1980. 10.
- 8 Bodnár A., 1979. 133.
- 9 Ezek a halmok viszonylag kicsik, 15-20 m átmérőjűek és 3-4 m magasak.
- 10 Raczky P., 1983. 161-1951; Uő., 1986. 25-43; Kalicz N. - Makkay J., 1972. 77-92; Uők., 1977.; Makkay J., 1982.
- 11 Kalicz N. - Makkay J., 1972. 9; Raczky P., 1983. 187.
- 12 Raczky P., 1986. 32-33.
- 13 Trogmayer O., 1972. 71-76; Uő. 1966. 35-40.
- 14 Raczky P., 1986. 32-33.

- 15 A nagyiváni határba eső Bűrök-halom névmagyarázata pl. a következő: "A hagyomány szerint (harchalom) harc-ütközet színtere vót, a kuruczok - labanczok ütköztek itt meg, sok ember elesett, sok ott hagyta a bőrét" innen a név: Bűrök-halom". Ágfay A. gyűjtése, közlését ezúton is köszönöm.
- 16 Tariczky E., 1906. 13.
- 17 Milesz B., 1899. 79-84; Uő: 1900. 7-9.; Uő: 1902. 5-6; Uő: 1903. 8-9.; Tariczky E., 1906.
- 18 Tariczky E., 1906.9.
- 19 Milesz B., 1899.; Uő: 1900. 7-9.
- 20 Tariczky E., 1906. 9.
- 21 Bővebben: Ecsedy I., 1979.
- 22 A térképek alapján az 1970-es években még 26 halmot számoltak össze. Ecsedy I., 1979. 132.
- 23 Kemenczei T., 1984.
- 24 Szabó M., 1971.
- 25 Bóna I., 1977.
- 26 Bóna I., 1984. 265-373
- 27 Madaras L., 1980. A szerző újabban a kilencesi leleteket nem az avarok hagyatékának tartja. Madaras L. szíves szóbeli közlése.
- 28 Őrsöt először Őrsi Imre 1292-ben kelt végrendeletében említik, mint Tisza mellett lévő birtokát. Ágfay A., 1990. 7-8.
- 29 Csánki D., 1890, I. 62.
- 30 Balázs F. - Szederkényi N., 1890.I. 318-321;
- 31 Györffy Gy., 1987. III. 142.
- 32 Bodnár A., 1979. 33.; Györffy Gy., 1987. III. 142.
- 33 Uo.
- 34 Lásd Bagi G. tanulmányát.
- 35 Sajnos a Téglavetőnél talált kincsből mindössze kb. 200 db jutott a szolnoki múzeumba, a benzinkútnál előkerült pénzek sorsa egyelőre ismeretlen, Nagyiván-Harchalom lelőhelyről pedig csak 5 db denár került Csontos István ajándékként a Damjanich Múzeumba.
- 36 Gedai I., 1964. 357-369; Uő: 1961. 318-321; Uő: 1975. 3-19; Uő: 1981. 13-16.
- 37 Duby, G., 1978. 13.
- 38 Magyar Törvénytár. 1000-1526 törvénycikkek. (Budapest 1899) Szent László: II. k. 17. fejezet, 73. p. Kálmán: I. k. 77. fejezet, 2., 117. p.
- 39 Pohl, A. 1974. 98-99;
- 40 Uo.: 94-95.

IRODALOM

ÁGFAY Antal

1990: Tiszaörs egyházának története. Tiszaörs, 1990.

BALÁZSY Ferenc - SZEDERKÉNYI Nándor

1890: Heves vármegye története. Eger, 1890-1897.

BODNÁR András

1979: Pesty Frigyes helynévtárából. III. Külső-Szolnok. Kecskemét - Szolnok, 1979.

BÓNA István

1977: A középkor hajnala. A gepidák és langobárdok a Kárpát-medencében. Budapest, 1977.

1984: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története. I. Budapest, 1984.

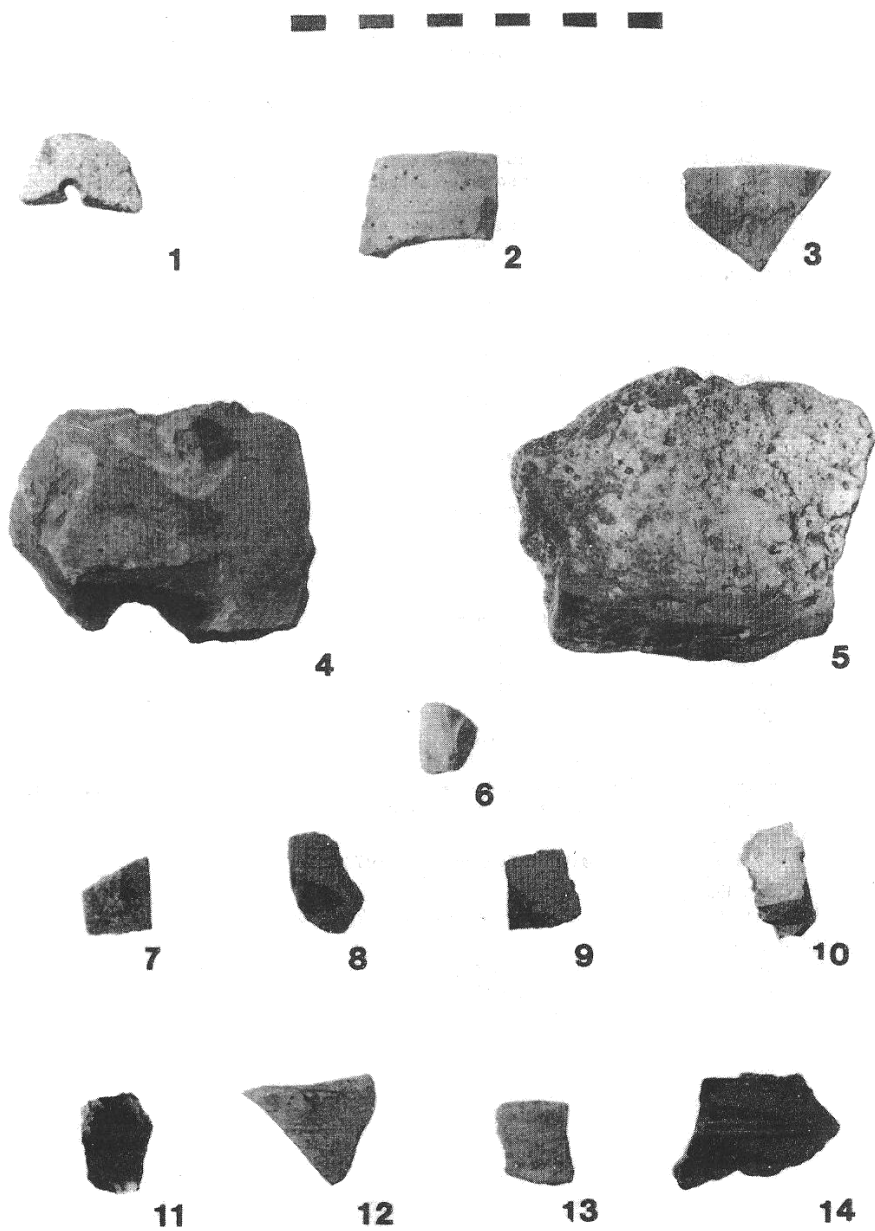
CSÁNKI Dezső

1890: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890.

DUBY, Georges

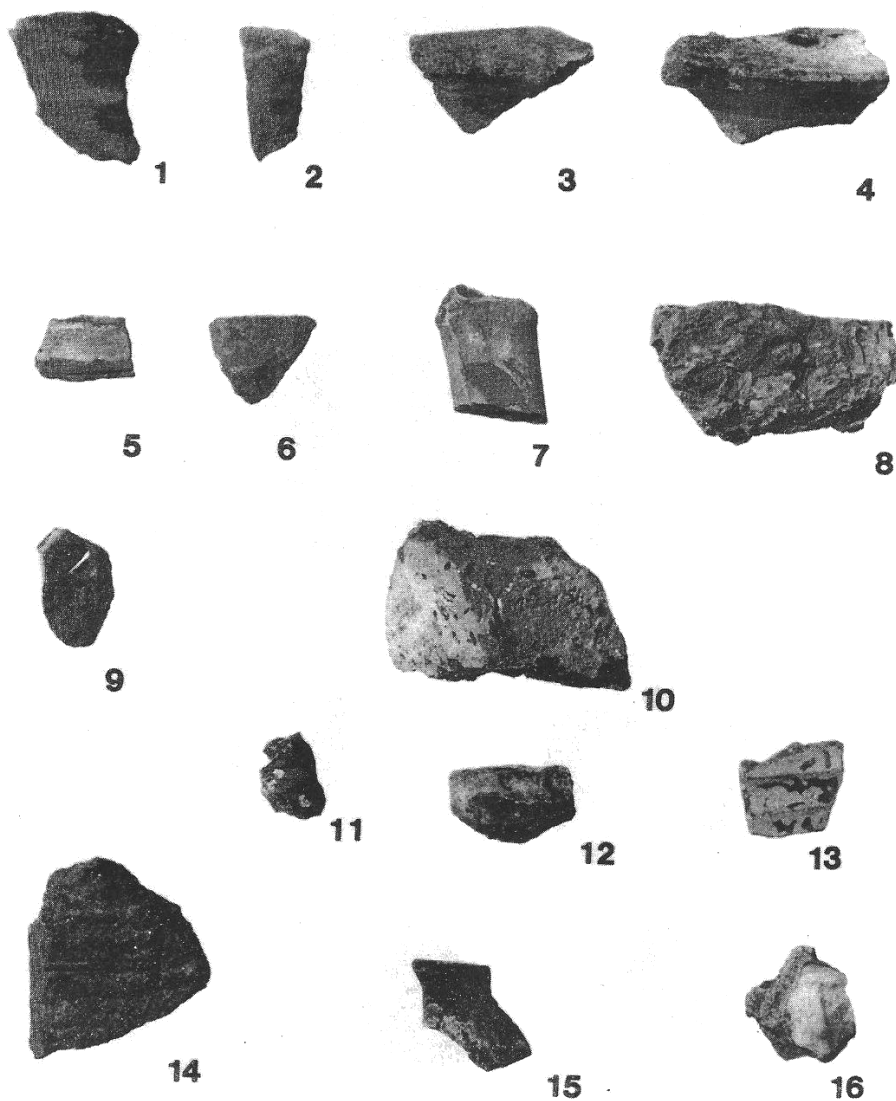
1978: Emberek és struktúrák a középkorban. Budapest, 1978.

- ECSED István
1979: The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary. Budapest, 1979.
- GEDAI István
1961: Friesachi típusú pénzek Magyarországon. Az érem, 1961.
1964: A hajdúszoboszlói friesachi éremlelet. A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve, 1962-1964. Debrecen, 1964.
1975: A friesachi dénárok és magyarországi forgalmuk oka. Az érem. 1975. 2. szám.
1981: A Merániak Magyarországon. Az érem, 1981.
- GYÖRFFY György
1987: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. Budapest, 1987.
- KALICZ Nándor - MAKKAI János
1972: Probleme des frühen Neolithikums der Nördlichen Tiefebene. In: Aktuelle Fragen der Bandkeramik. Székesfehérvár, 1972.
1977: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarische Tiefebene. Budapest, 1977.
- KEMENCZEI Tibor
1984: Die spatbronzezeit Nordostungarns. Budapest, 1984.
- MADARAS László
1980: Tiszaörs - Kilences halom - Homokbánya. Régészeti Füzetek, Ser. 33.
- MAKKAY János
1982: A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Budapest, 1982.
- MILESZ Béla
1899: A tiszafüredi múzeum köréből. Archeológiai Értesítő. 1899.
1900: A Tiszafüredi Múzeum és Könyvtáregylet működése az 1899. évben. Eger, 1900.
1902: A Tiszafüredi Múzeum és Könyvtár az 1901. évben. Eger, 1902.
1903: A Tiszafüredi Múzeum és Könyvtár az 1902. évben. Eger, 1903.
- RACZKY Pál
1983: A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Középső- és a Felső-Tiszavidéken. Archeológiai Értesítő, 1983.
1986: Megjegyzések az "alföldi vonaldiszes kerámia" kialakulásának kérdéséhez. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Debrecen, 1986.
- SZABÓ Miklós
1971: A kelták nyomában Magyarországon. Budapest, 1971.
- TARICZKY Endre
1906: A tiszavidéki hun földpyramis-halmok ismertetése. Eger, 1906.
- TROGMAJER Ottó
1966: Bemerkungen zur Chronologie des frühneolithikums auf dem Süd-Alföld. A Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1966-1967. Szeged, 1967.
1972: Körös Gruppe - Linienbandkeramik. In: Aktuelle Fragen der Bandkeramik. Székesfehérvár, 1972.

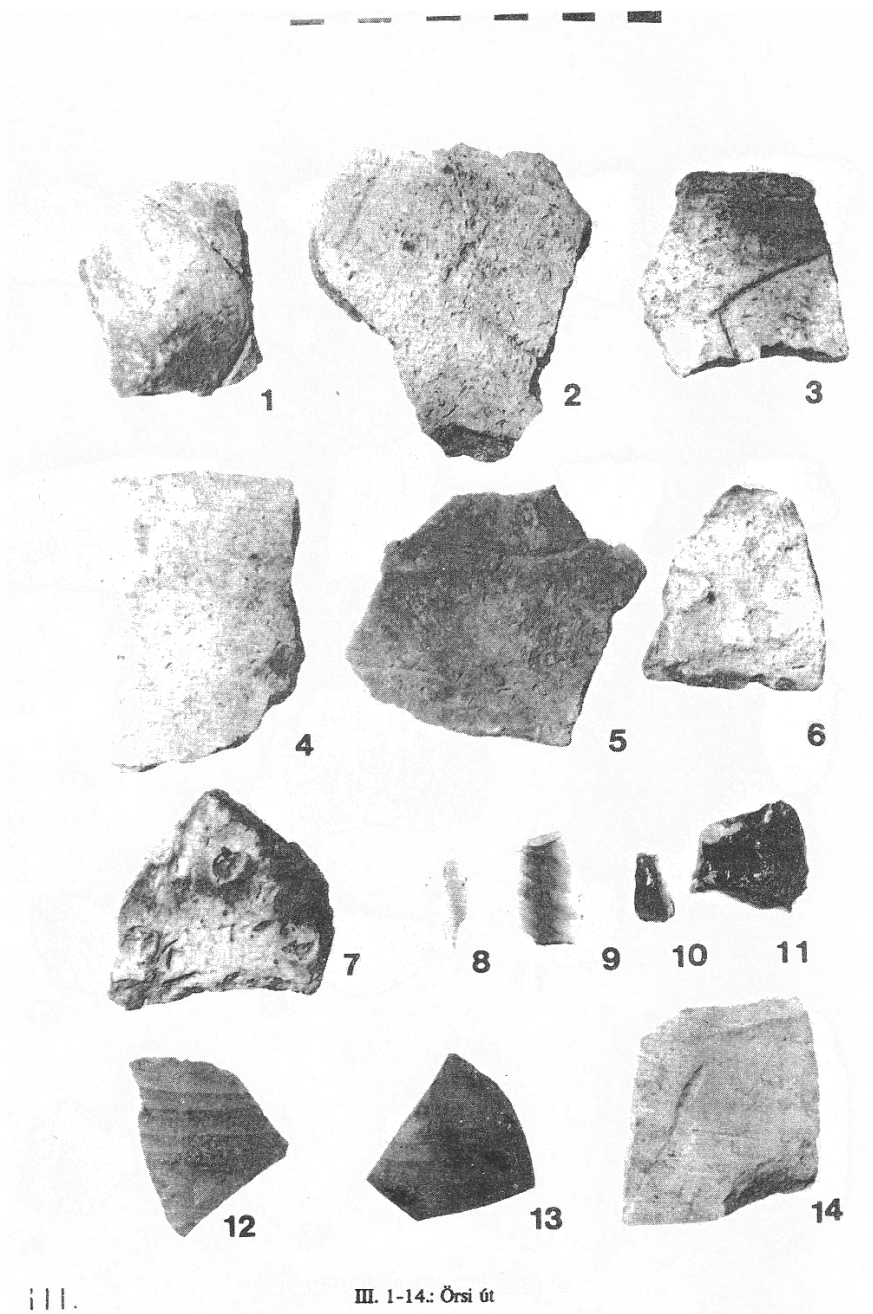
I. 1-10.: Kozma-dűlő; 11-14.: Kozmahát

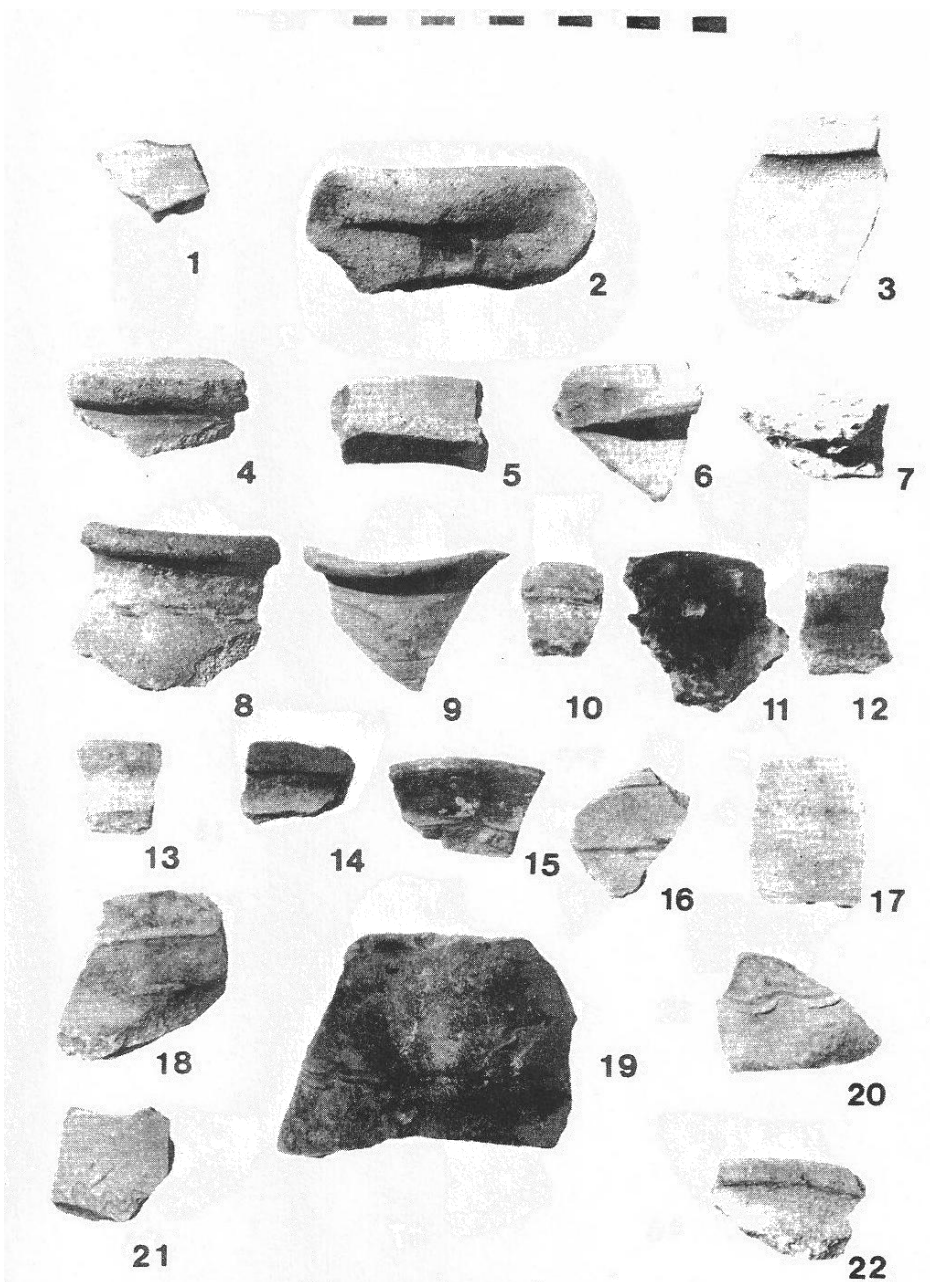
I.

II.

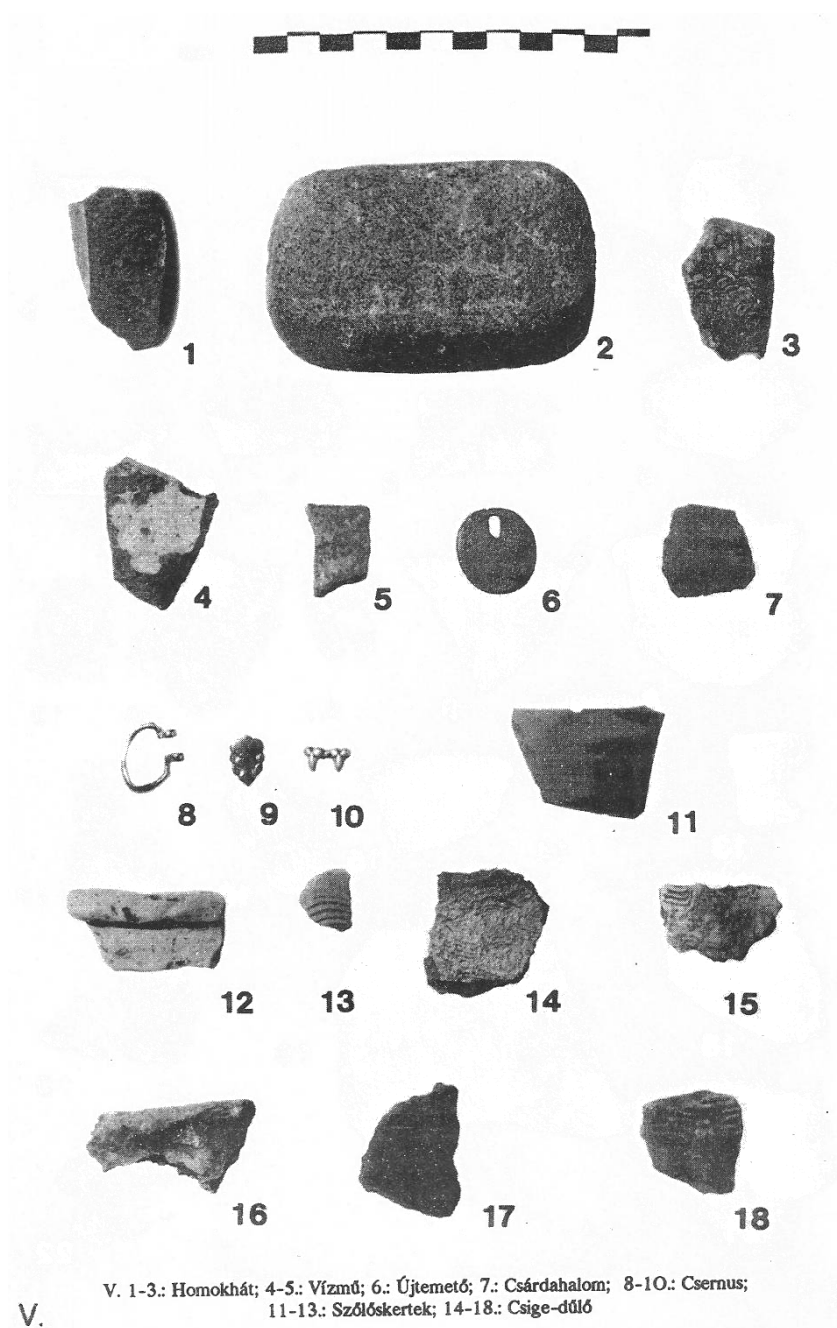
II. 1-9.: Kozmahát; 10-16.: Tinord

IV.

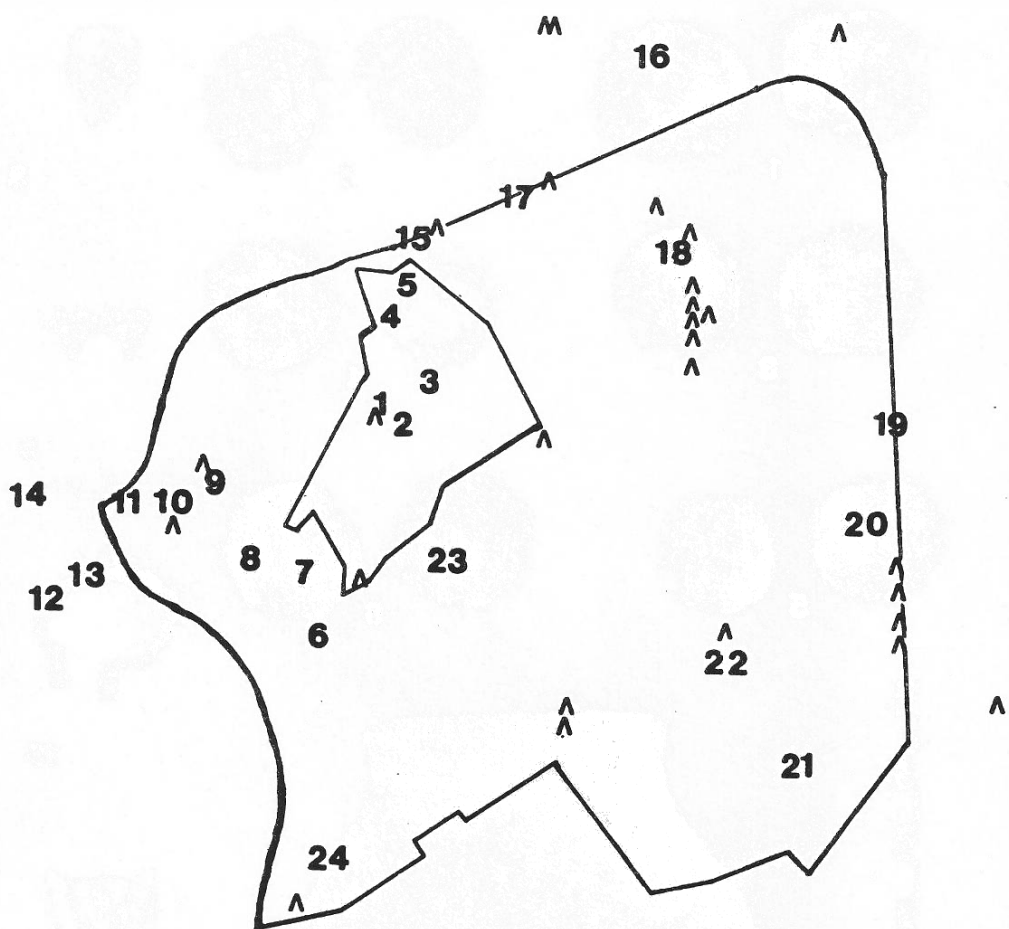
IV. 1.: Homokhát-halom; 2-22.: Téglavető

VI.

V. 1-5.: Nagyván; 6.: Téglavető; 7.: Újtemető; 8-11.: Csernus

Lelőhelyek a határban

KORSZAK	LELŐHELY	KOR
ÚJKŐKOR	Vízmű, Homok-hát, Tinord-dűlő, Tinord, Kozma-dűlő, Kozmahát, Őrsi út, Csárdahalom	--- 5000
RÉZKOR	HALMOK /pl.: Homok-hát halom, Faluvég-halom, stb./	--- 2500
BRONZKOR	Vízmű, Kozmahát, Csárdahalom, Dobogóhát, Tanyahely-dűlő, Szőlőskertek Tinord-dűlő, Tinord, Kozma-dűlő	--- 2100
VASKOR		--- 850
RÓMAI	Őrsi út, Tinord-dűlő, Tinord	--- 0
KOR	Őrsi út, Szőlőskertek	
NÉPVÁNDORLÁS	Újtemető	
ÓRÁSKOR	Kilencesi homokbánya, Szőlőskertek	--- 567
HONFOGLALÁSKOR	Őrsi út, Csernushát, Paptói homokbánya	--- 896
ÁRPÁD-KOR	Benzinkút, Vízmű, Téglavető, Tinord, Kozma-dűlő, Kozmahát, Őrsi út	--- 1302

Időrendi táblázat

TISZAÖRSI KRÓNIKA

Először 1292-ben, meglehetősen korán említik a falut, amikor Örsi Imre az egri püspökségre hagyományozza. Ezzel közigazgatásilag is átkerül Heves megyéhez.¹ Az 1472-es oklevél Tiszaigarral és Nagyivánnal együtt említi. Ekkor Szőlősi György és László igari birtokosok kérelmére Báthory István országbíró határjárást rendel el Igar és az egri püspökség tulajdonában lévő Örs között. 1494-ben az egri püspökség számadáskönyvében fordul elő.² 1551-ben népes falu, 27 portájával szerepel az egri püspöki urbáriumban.³ 1571-ben több olyan család él itt, akinek neve a húsz évvel korábbi urbáriumban is előfordult.⁴ A helybenmaradók mellett sok ide-oda költöző is van. A törökök terjeszkedése folytán Pest megyéből menekült nemesek is betelepednek az üres lakóházakba.⁵ A lakosság erre az időre református lett. 1621-ben református lelkész nyugtázza az egyházi dézsmának a plébánost illető nyolcadrészét. Ezt követően Tiszaörs nem szerepel összeírásokban. Debreceni Ember Pál is az elpusztult egyházak között tartja számon.⁶ 1703-ban lakott pusztá 16 családdal. Községgé akkoriban nem szerveződött. 1719-1721 között szállják meg református lakosok, akik Szabolcs megyéből telepedtek át (Bakó György, Mihály István, Varga Mátyás és társaik). Ők 1721-ben a Pesti Commissio előtt igazolták a szomszédos községeket. Örs azonban nem kérte a szabad vallásgyakorlatot, mert nem tartotta tanácsosnak bolygatni az egri érsek birtokán e kérdést. A telepesek fizették a cenzust, minden termésből dézsmáltak, a külön kenyerek 2 napi kaszálással tartoztak és feltakarították a szénát is. Ajándéku adtak borjút, 2 bárányt, 15 lúdat, 12 kappant, 150 darab tojást, 6 icce vajat és néhány csirkét. Fél évig a földesúr borát tartoztak kimérni a korcsmában. A szerződés a szabad elköltözést engedélyezte.⁷

1766-ban Kállai István elaggott örsi lelkipásztor azzal folyamodik az egri püspökhöz, hogy továbbra is a lelkészlakban maradhasson. Ezt Esterházy Károly meg is engedte neki azzal a kikötéssel, hogy helyette katolikus lelkész következzen rendes lelkészi szolgálatra. Az örsiek azonban Erdélyi Sámuel jászkiséri lelkészt hívták meg, akit a kerület ki is küldött. Ekkor a püspök-főispán az új lelkészt Cserényi István rektorral és Király Mihály leánytanítóval együtt karhatalommal eltávolította, elűzte a híveket, s leromboltatta a templomot. Helyére saját birtokáról telepített jobbágyokat.

Az újonnan létesített egyház papjává Tar András jászjákóhalmi káplánt nevezte ki, aki még néhány hónapig Igaron lakott, majd midőn egy ideiglenes kápolnát felépítettek, átköltözött. A püspök megparancsolta az új plébánosnak, hogy a protestánsokkal ne álljon szóba, ha az mégis megtörténne, azok kötelesek neki engedelmesskedni, parancsára elhagyni a plébániát. Az engedetlenséket a faluból való kiűzéssel is megfenyegette. Jóllehet a templomot a XVII. században a protestánsok használták, s 1721-ben ők hozták helyre, mégis 1768-ban Ulrich püspöki jószágkormányzó arra hivatkozik, hogy "A templom az övék nem volt. Hogy pedig valóságos urának vissza adatott, törvény sérelme nélkül esett..."⁸

Száz esztendővel később az akkori bíró, Kun András és Molnár Endre jegyző Pesty Frigyes kérdőívére adott válaszából kitűnik, hogy ezek a korántsem simán zajló események hogyan őrződtek meg a falu lakosságának emlékezetében: "...Hagyomány (:traditio:) szerint e' község régente Reformátusok lakhelye volt; hanem midőn az, az Eszterházy Egri Püspök birtoka lévén, innen a Reformátusok kivesztek; akik pedig születés helyöket elhagyni vonakodtak, olly feltétel alatt engedtetett meg maradniok, hogy katolikussá legyenek; és csakugyan maradtak itt néhányan, 's katolizáltak; bár kevesen találkoznak már olyanok, kik elődeikről illyforma állítást beszélnek. A 'többi kiűzöttek a' szomszéd református községekben, úgy mint Szent Imre, Madaras, Tisza Szöllös, 's Tiszafüred' sat. helyekre szélledvén 's telepedvén le. A' fent czimzett Püspök Úr pedig, e' vallási surlódás korszakában, más Katholikus helyekről népesítette meg a' községet." ⁹

Esterházy püspök halála után 1799-1804 között a püspöki székküresedés időszakában a püspökség birtokait a királyi kamara kezelte. Amikor 1805-től a régi egri püspökségből kialakították a kassai és szatmári püspökséget, Tiszaörs a kassai káptalan birtokává lett. Ez a XIX. század első évtizedeiben bérbeadta a falut Vida Lászlónak, majd 1812 után saját kezelésben használta.¹⁰ 1818 körül a falu külterületében lévő "Tisza Örsi pusztát a Nemes Kassai Káptalantul valóságossan Elek Istvány Tábla Bíró Ur árendálván ki, Gajzágó Jakabot tsak mint Gondviselőjét helyezhette be."¹¹

Valószínűleg ekkor alakul ki a község ma is ismert, bár csak maradványaiban megmaradt képe. A XVIII. században végrehajtott soros falukialakítás ekkor már korszerűbb építési anyagokból egységes stílusban épült fel. A nagy telkek, az utcás, soros elrendezés szinte kínálta a lehetőséget az azonos telekelrendezéshez, s az egységes stílusú házhomlokzatokhoz. A lakosokat építési szabályok is kötötték. Az építési anyagot pedig biztosította az uradalom (úsztatott fenyőszálat a ház egyes vagy iker oszlopaihoz, nádvágás lehetősége, a vályogveréshez szükséges agyagos föld). Ez eredményezte, hogy Tiszaörs az 1970-es évek közepéig a legegységesebb építkezési stílusú falu volt a megyében. Ugyanakkor a házstílus beilleszkedett a Közép-Tisza vidéki kismemesi hatást mutató, oszlopos-tornácos átfogóbb stílusba. Képmellékleteink ezt a múltbeli faluképet idézik fel az 1960-as évekből.

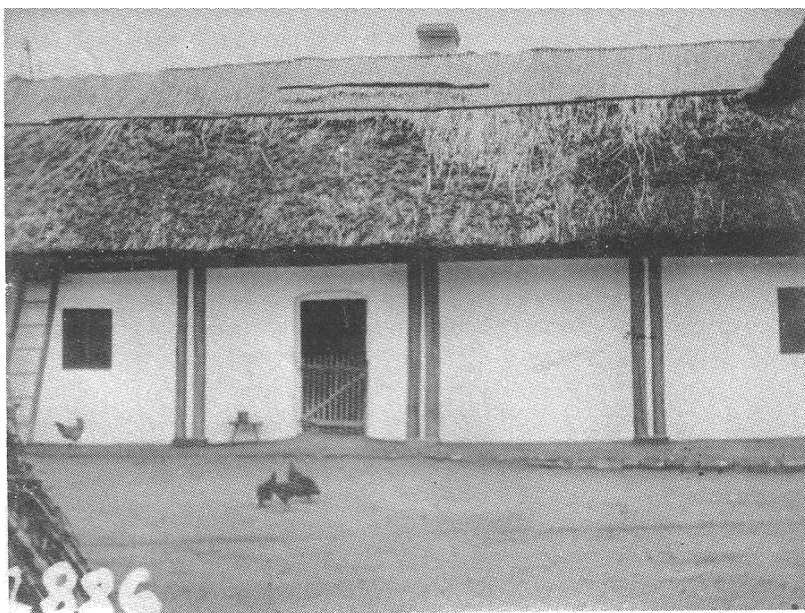
1. kép. Utcarészlet — Rákosi M. u., 1964

2. kép. Tornácrészlet, Rákosi M. u. 60., 1964

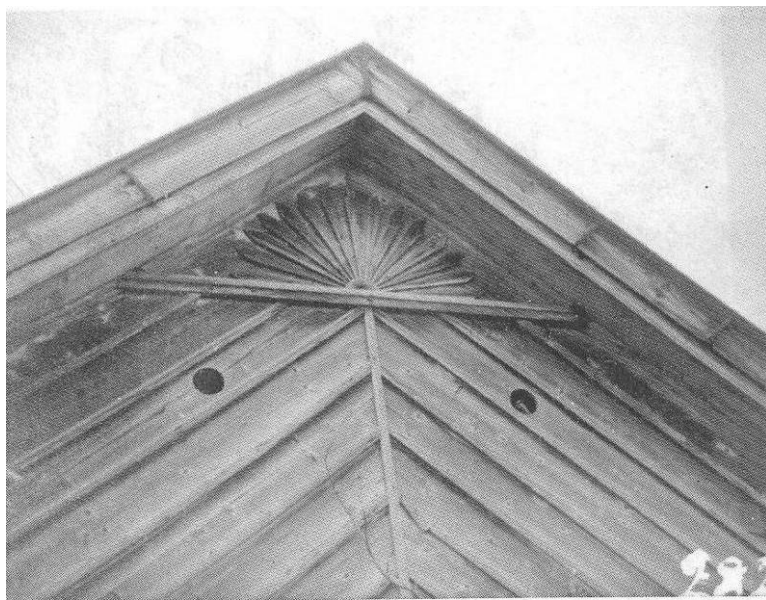
3. kép. Lakóház, Rákosi M. u. 66., 1964

4. kép. 150 évesnek tartott ház, Vörös Hadsereg u. 36., 1964

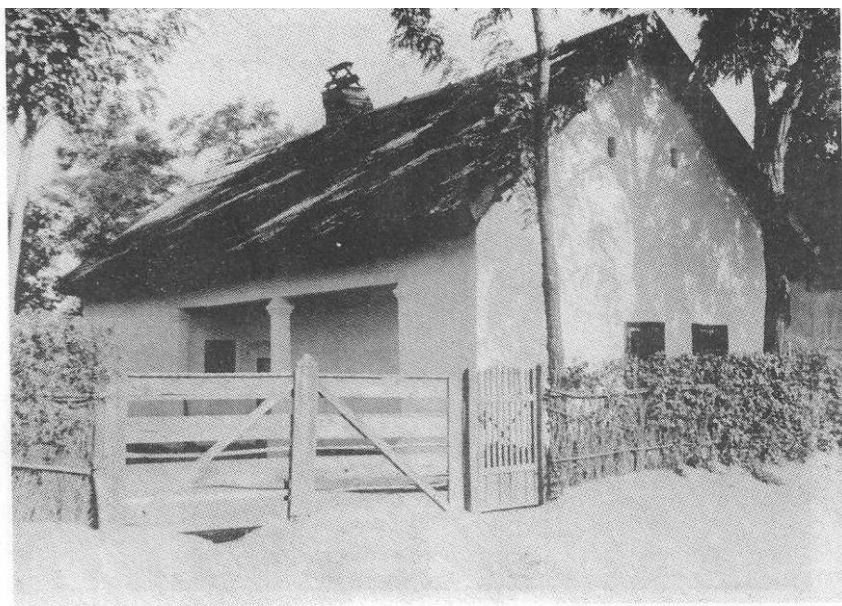
5. kép. Lakóház, Aradi vértanúk u. 1., 1964

6. kép. Napsugaras vértetek, 1887-ből, Rákosi M. u. 59., 1964

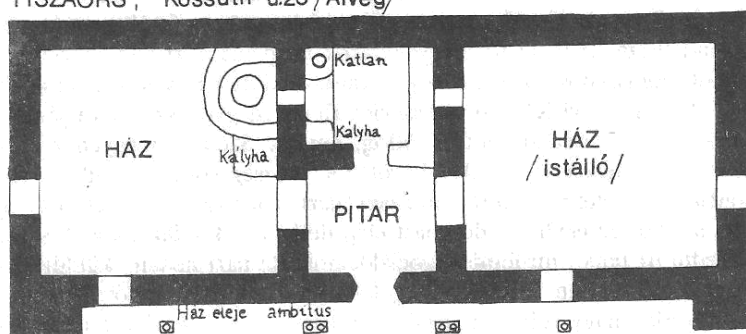
7. kép. Lakóház, 1938

8. Lakóház, 1938

TISZAÖRS, Kossuth u.25 /Alvég/

9. kép. Lakóház és alaprajza, Kossuth u. 25., 1964

10. kép. Utcai kapu,
Rákosi M. u. 17., 1964

A szabadságharc alatt nagyszámú honvédsereg állomásozott a községben. A móri csata után Perczel lovaskatonái voltak elszállásolva Tiszaörs házáinál. 1871-ben a törvényhatósági közgyűlésen rendelkeztek az új járások kialakításáról. A rendelkezés már az új megyehatárok megvonásával volt összefüggésben. Tiszaörs öt szomszédos községgel együtt ragaszkodott a Heves megyei közigazgatáshoz.¹³ Az 1876. évi XXXIII. tc. szerint Heves megye tiszafüredi járásához is nyert besorolást, s odatartozott 1950-ig, amikor Szolnok megyéhez csatolták. Szervezet tekintetében 1871-1949 között nagyközség volt, belterülete rendészet szempontjából tizedekre oszlott. 1895-ben "párbér-lázadást" említenek az egyházi források, amikor az egyházi adó miatt elégedetlenkedik a lakosság. A századfordulón kezdte itt tanait hirdetni a szociáldemokrata párt néhány küldötte. A szocialista agitáció folytán 1902-ben megalakult a Tiszaörsi Népkör. Miután a századforduló táján nagy volt itt a vándormunkások száma, e nincstelének körében a szocialista tanítások gyorsan terjedtek. 1906-ban 42 tagja volt a szociáldemokrata párt helyi csoportjának. 1907-ben az örsi puszta bérlőjénél (Klein Sámuel) az aratómunkások bérköveteléseik számukra eredményes megegyezéssel értek véget.¹⁴ Az őszirózsás forradalom tiszzaörsi eredményeiről Szepeszy Antal helyi plébános november 5-i jelentéséből tájékozódhatunk: "Tiszaszőlősről átragadt zendülésen Tiszaörs községünk is átesett... A zendülést harcterről, a legközelebbi fővárosi forradalmon keresztül hazaszökött circa 10 katona együttes lövöldözése, köztársaság hangoztatása, ennek éltetése, nincs törvény, nincs király, nincs kormány hangoztatása és forradalomra való

felhívása és úszítása indította meg községünkben Mindszentek ünnepének délutánján, mikor a községbe megérkeztek. Az abszolút terméshiány miatt sokat nélkülöző, s a Haditermény által kenyérnekvalóról még eddig nem biztosított napszámos néposztály elkeseredettebb és izgékonyabb és hiszékenyebb része engedett az úszításnak. Másnap, november 2-án már több mint 250-en, férfiak és nők vegyesen, a fegyveres lázító katonákhoz csatlakoztak, s eznap este a nemrég alakult Fogyasztási Szövetkezet kocsmájában összegyűlve... fosztogatni kezdtek." November 3-án az iskolában népgyűlést hívtak össze, ahol 60 főből álló nemzetőrséget szerveztek, melynek 2 nap múlva már 120 tagja volt. "Az éhes és émegvadult néposztály fosztogatását", mely a tehetősebbek ellen irányult november 5-re lefűkeztek. Ekkor azonban még a statárium bevezetésére is - főszolgabírói rendelkezés - sor került. A fentiekhez hasonló események történtek Tiszaigaron és Tiszaszőlősen is.¹⁵

Az első világháborúban 54 tiszai lakos esett el a különféle harctereken.¹⁶

1936-ban a községben nem találunk egyetlen kőépületet sem a lakóházak között, azok többségükben vályogból készültek, s csak elenyésző részük épült téglalapra.¹⁷

1932-ben bevezették ugyan a községbe a villanyt, a teljes villamosítás azonban csak 1961 és 1965 között következett be.¹⁸

1944. október 16-án Karcag felől gépesített szovjet csapatok érkeztek Kisújszállásra, majd onnan tovább vonultak nyugat felé. Támadásuk azonban Törökszentmiklósnál és Fegyverneknél elakadt, a németek tartani tudták a két települést. Északkelet felé Kunhegyes és Kunmadaras végleges felszabadítása után a szovjet csapatok számára Tiszafüred megközelítése volt a legfőbb cél, s ezt három irányból is igyekeztek elérni. Az egyik irány Tiszaörs - Tiszaigar.¹⁹ Még ezen a napon jelentős harcok alakultak ki a Budapest térségéből érkező 24. páncélos hadosztály erői, valamint a szovjet csapatok között. A II. Ukrán Front támadó egységei október 17-én több települést is felszabadítottak, s ezek között volt Tiszaörs is.²⁰ A füredi helyettes főszolgabíró 1945. január 30-án azt jelenthette, hogy a településen öt demokratikus párt működik, s a falu életét elindító 15 tagú nemzeti bizottságban egy-egy pártot három fő képvisel.²¹ Egy 1945. február 8-i jelentés szerint a nemzeti bizottságnak 12 tagja van. A kommunista párt részéről Makó Péter, Bolya Vilmos, ifj. Turi Ferenc, a kiscsászai párt részéről Bakos Károly, Smigura Géza, Müller István, a polgári demokrata Mikola Mátyás, Borsos István, Lengyel Elek, míg a Nemzeti Parasztpártot Soós János, Morvai Imre, és Sári István képviselte a bizottságban.²² 1945. október 10-én az FKgp-nek a községben 667 tagja volt, a PDP-nek 255, az NPP-nek 513, a SZDP-nek 96, az MKP-nek pedig 132.²³ A tanács 1950. október 26-án alakult meg Tiszaörsön, elnöke Sinka János volt. A tanács tagok száma ebben az évben 51 fő, a póttagoké 24 fő.²⁴ Az 51 tanács tagból 3 volt ipari munkás, 39 szegényparaszt, 4 középparaszt, 1 kisiparos vagy kiskereskedő, 4 pedig értelmiségi.²⁵

A földigénylők száma 1945-ben 381 fő volt, ebből földet kapott 260 fő. A 151 házigénylőt illetően mindannyiok igényeit kielégítették, 47200 négyzetméter házhelyet osztva ki.²⁶ A Földigénylő Bizottság is elnöke ugyanebben az évben

Turi Ferenc, jegyzője ifj. Bakos Károly, tagjai: Kovács Flórián, Lengyel Zoltán, Czakó Béla, ifj. Molnár József, Czinege Károly, Hunyadvári Géza, Török László, Tóth Gusztáv, Varga Géza Borsos István.²⁷ 1947. november 30-ig 592 személynek összesen 2757-es kh földet osztottak ki.²⁸ 1950. február 8-án alakult meg az Új Élet Termelőszövetkezet 96 kh földterületen, 22 fővel. Első elnöke: Szanyi András volt.²⁹

Az 1930-as évek elején, az alföldi szénhidrogén-kutatás során a község határában 54 fokos, ivásra is alkalmas gyógyvizet találtak, s ez sajátos szerepet játszott a település életében. Erre, a földgázkutatás szempontjából meddő, ám egyéb célra jól hasznosítható kútra a község 1935-ben egy közfürdőt és fejleszthető üdülőtelepet épített. 1967-ben egy újabb kút fúrása után valóságos üdülőtelep építése kezdődött meg: 1969-ben 120 hétvégi házhelyt jelöltek ki, s 1990-ben is újabb 13 üdülő épült a községben.³⁰

Ugyancsak a 30-as évek községbeli eseményeivel függ össze az a vállalkozás, amire 1945 után, a földosztással nyílt lehetőség. Vagyis, hogy az 1930-as években épült tiszafüredi öntözőcsatornára alapozva a falubeliek rizstermeléssel kezdtek foglalkozni. Ez kezdetben jól jövedelmezett, később azonban a vállalkozás egyre gazdaságtalanabbnak bizonyult. A tapasztalatok hiányában ugyanis nem építettek vízlevezető csatornákat, minek következtében a rizsföldek elmocsarasodtak, elnádásodtak. Emiatt 1950 után a rizs vetésterülete a korábbi 700 kat. holdról jelentősen lecsökkent.³¹

A tisaörsi szövetkezetnek 1991-ben 135 aktív tagja, 156 nyugdíjasa és 30 alkalmazottja volt. A gazdaság összterülete 3,285 hektár, amelyből 2,359 hektár a szántó. A legnagyobb területen búzát, napraforgót, lóbabot, lucernát, herét termelnek. 1991 novemberéig 30 hektár földet igényeltek vissza a tsz-től.

A tisaörsi önkormányzati testület tisztségviselői

Polgármester: Bordás Imre

Jegyző: Zám Györgyné

A képviselőtestület tagjai

(független jelöltek voltak)

Bényei Sándorné boltvezető

Bordás Józsefné tanárnő

Müller Lászlóné, a polgármesteri hivatal főelőadója

Jobbágy Sándor tsz elnök

Nagy Zoltán tsz főkönyvelő

Hatta József, a művelődési ház igazgatója

Varga József tsz ágazatvezető

Szabó László tanár

A pártok helyi szervei és vezetőik

Tóth Flórián (FKgP)

Szécsi Ottó (SZDSZ)

Tiszaörs közéletében fontosabb szerepet tölt be

Ágfay Antal rk. plébános

dr. Szentcsanak János körzeti orvos

dr. Bóka Márta fogorvos

Dr. Varga Mihály állatorvos

dr. Herczeg Ferenc gyógyszerész

Szakácsné Csurgó Erzsébet, a könyvtár vezetője

Hajnal Imre iskolaigazgató

Varga Józsefné, a postahivatal vezetője

Sós János körzeti megbízott

Légrádi Józsefné vezető óvónő

Haga Erika, az Idősek Klubjának vezetője

Rapcsák Lászlóné, a Sikk Ruhaipari Szövetkezet vezetője

JEGYZETEK

1. Borovszky S. (szerk.), 1909. 85.p.
2. U.o. 83., 85.p.
3. HML Egri Érs. Gazd. lt. Liber 30. 218.p.
4. Györfly L., 1956. 28.p.
5. Maksay F. (szerk.), 1959. 707.p.
6. Tóth D., 1942. II. 9.p. - HML Egri Érs. Gazd. lt. I. clasis Fasc. QQ No. 962.
7. Benedek Gy., 1981. 116.p. - Tóth D., 1942. II. 9.p. - HML Egri Érs. Gazd. lt. I. clasis Fasc. QQ No. 962.
8. Tóth D., 1942. II. 9-10. p. - Soós I., 1985. 265 - 266.p. - HML Közgyűl. ir. 1730. 60. - HML Egri Érs. Gazd. lt. Liber 44. 130-131.p.
9. Pesty F., 1979.
10. HML Urbéri perek. Tiszaörs. - Közgyűl. jkv. 1812. 293.p.
11. HML Közgyűl. jkv. 1818. 549.p.
12. Ladányi M., (főszerk.), 1939. 294.p.
13. Holló J., 1976. 9-10.p.
14. Egri Érs. lt. Parochialia Tiszaörs, 6096\1918. - J., 1956. 42.p. - HML Alisp. jel. 1903. 39.p., 1906. 68.p., 1907. 64.p. 15 EÉL Parochialia Tiszaörs 6096/1918.
16. Balogh L., 1970. 23.p.
17. Ladányi M., (főszerk.), 1939. 294.p.
18. Balogh L., 1970.
19. Borus J., 1971. 22.p.
20. Ungor T. (szerk.), 1971. 17.p. - DAMHA H 1920. Tiszaörs.
21. HML Főisp. ir. 10/1945.
22. SZML Tiszafüredi járás közig. iratai 5/1945.
23. SZML Tiszafüredi járás közig. iratai 56/1945.

15. SZML MTVB Elnöki ir. 5227/1950.
16. Uo.
17. SZML Tiszafüredi járás főszolgabírója ir. 516/1945.
18. SZML Tiszafüredi járás főjegyzői ir. 536/1945.
19. Heves megyei földhivatal ir. 1947-1949. 17614/947.
20. Balogh L., 1970. 22.
21. Simon B., 1992.

IRODALOM

BALOGH Lajos

1970: Tiszaörs története. SZML Szakdolgozatok és pályázatok gyűjteménye 42.

BENEDEK Gyula

1981: Szolnok megye újjátelepülése a török hódoltság után. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok. 1981. 103-122.p.

BOROVSKY Samu (szerk.)

1909: Heves vármegye. Magyarország megyéi és városai. Bp. 1909.

BORUS József

1971: Szolnok megye felszabadítása (1944. október 7, November 17.) Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 19. (szerk. Kaposvári Gyula) Szolnok, 1971.

GYÖRFFY Lajos

1956: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. (Az 1571-es szolnoki török defter fordítása.) Jászkunsági Füzetek 4. Szolnok, 1956.

HOLLÓ József

1976: Heves és Külső Szolnok vármegyék közigazgatási területének változása a XVII-XIX. században. Eger, 1976.

LADÁNYI Miksa (szerk.)

1936: Hevesvármegyei ismertető és adattár. Budapest, 1936.

MAKSAY Ferenc (szerk. és bev.)

1959: Urbáriumok. XVI-XVII. század. Budapest, 1959.

PESTY Frigyes

1979: Pesty Frigyes Helynévtárából. II. Külső Szolnok. Közzéteszi Bognár András. Kecskemét Szolnok, 1979.

SOÓS Imre

1958: A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon. 1711-1770. Damjanich János Múzeum Közleményei I. (szerk. Kaposvári Gyula). Szolnok, 1958.

SIMON Béla

1992: Szülőföldem, a Jászkunság. Helytörténeti Olvasókönyv. Kézirat. Megjelenés alatt. Szolnok, 1992.

TÓTH Dezső

1942: A Hevesnagykunsági Református Egyházmegye múltja. I-II. Az egyházi élet hétköznapijai. Debrecen, 1942.

UNGOR Tibor (szerk.)

1971: A felemelkedés útján 1944-1970. Dokumentumok Szolnok megye negyedszázados történetéből. Szolnok, 1971.

TISZAÖRS ÉS KÖRNYÉKÉNEK TÖRTÉNETE A HONFOGLALÁSTÓL A TÖRÖK KIÚZÁSÉIG

A régészeti leletek egyértelmű tanúsága szerint a magyarok már a honfoglalás korában megszállták Tiszaörs környékét, s ott tartósan meg is telepedtek.¹ A honfoglalók alighanem e területen is igen szórványos és kevert szláv, avar és bolgár népességet találtak. E népelemek IX. századi jelenlétére feltételezhetően a Tiszaörs - Kilencesi homokbánya lelőhely régészeti leletei utalnak.² A vidéket megszálló magyarság törzsi hovatartozását nem lehet egyértelműen meghatározni, minthogy a magyar történettudomány a honfoglaló magyar törzsek és nemzetségek Kárpát-medencei letelepedési körzeteit egyelőre még nem tudta általánosan elfogadható módon behatárolni.³

Egyes történészeink (Györffy György) és régészeink (Szabó János Győző) feltételezik, hogy a mai Szolnok megye tiszántúli része, illetve ennek - a XI. századtól rendszerint "kemeji részekként" említett - északi fele a X. század elejétől, vagy középtől az Árpádok (esetleg Árpád törzsének) uralmi körzetéhez tartozott.⁴ Közvetve erre következtethetünk Anonymus azon utalásából, amely szerint Taksony fejedelem idejében a besenyők földjéről Magyarországra jött egy Tanuzaba nevű, vezéri nemzetségből származó vitéz, aki aztán Taksonytól (nyilvánvalóan annak hatalma alatt álló területen) a kemeji részekben kapott lakóföldet a Tiszáig, ahol az Abád-rév is van.⁵ Az Árpádok kemeji birtoklására utalhatnak még az Abádszalóktól délre meglévő Taksony, a Karcag északkeleti határából ismert Taskond, a Tiszapüspökinél előforduló Décse, a Kunmadaras és Tiszabura környéki Üllő, valamint a Tiszafüred melletti Tarhos helynevek.⁶ Györffy György ezekben a hasonló nevű X. századi Árpád-házi hercegek helyi birtoklásának bizonyosságát látja,⁷ s bár a földrajzi nevek egyedüli bizonyító erejét a történeti kutatásban joggal kérdőjelezte meg Kristó Gyula,⁸ e személynevek itteni tömeges előfordulása mindenképp elgondolkodtató.

A kemeji részekre történő besenyő telepítés anonymsi adatát történészeink tényként fogadják el. Györffy György itteni megjelenésüket is Talmács nevű törzsük 965 utáni Magyarországra költözésével hozza kapcsolatba, míg Nagy Árpád a Bizánc elleni 969—971-es sikertelen orosz-magyar-besenyő hadjárat utáni

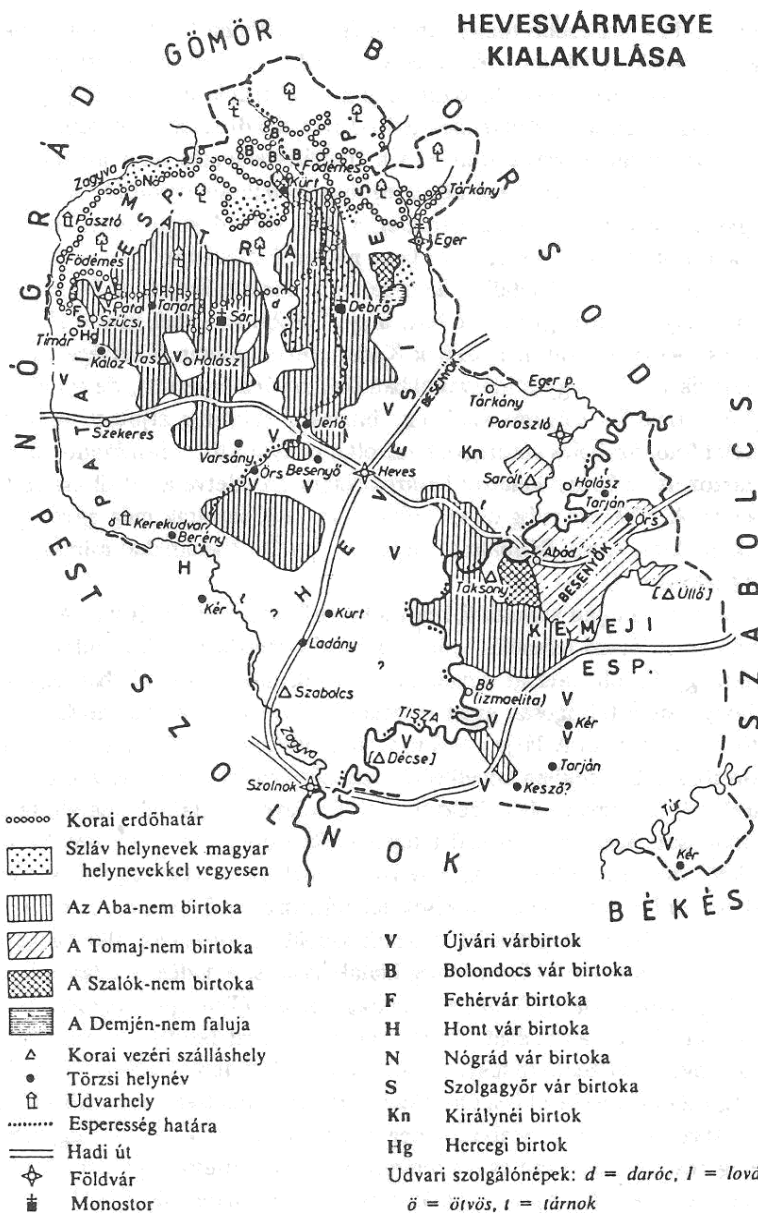
eseményekkel kapcsolja össze.⁹ A kemeji besenyő betelepülés méreteit mindazonáltal nagyon nehéz meghatározni, s máig bizonytalan, hogy a jövevények Tiszaörsnek és közvetlen környékének népességére milyen hatással voltak. A magát Tanuzaba fiától Urkundtól származtató Tomaj főúri nemzetsége a XIII. század végén ugyan a mai abádszalóki, tomajmonostori, szentimrei (és újszentgyörgyi), kunmadarasi és igari határterületek zömét birtokolta, ám e földek egy részét adomány, vásárlás, házasság révén is megszerezhették a XI-XII. században. Így e birtoktesteket a X. századi besenyő szállásterülettel teljes egészében egyezőnek nem tekinthetjük. Ugyanakkor elgondolkodtató Györffy György azon feltételezése, amely szerint Tanuzaba a kemeji részeken már a magyar köznép által megült földet kapott, ahová besenyő vitézeket hozott magával, mintegy katonai kíséretként.¹⁰

Teljes bizonyossággal ugyan nem zárható ki Tiszaörsnek és környékének átmeneti besenyő megszállása, ám épp a település neve bizonyítja, hogy annak egy besenyőtől különböző törzs-, vagy nemzetségtörődék adott nevet, valamikor a honfoglalás és a tatárjárás közötti időszakban. Az Örs helynévről már közel száz éves ismeretes, hogy a Kárpát-medencében való elterjedése (pillanatnyilag 44-et ismerünk) a magyar törzsnevekhez hasonló méretű, s kapcsolatba hozható a XIII. századtól említett, döntően Borsodban birtokló Örsur nemzetséggel, illetve az egyes krónikákban szereplő Örs nevű honfoglaló törzsfővel, vagy vezérrel.¹¹

Anonymus Örsurt Ocsád "kun" vezér fiaként szerepelteti, míg Kézai Simon a Képes Krónikában magyarok hét vezérének egyikét említi Örs néven. Ez utóbbi név szerepel még egy kétes hitelű nyugati forrásban is, egy X. század második felében élt kalandozó magyar vezér (fejedelem?) nevéként. Újabban Györffy György és Török Sándor feltételezik, hogy az Örs elnevezés a hét honfoglaló magyar törzzsel együtt beköltözött, s a magyarok katonai segédnépeként ismert három kabar törzs egyikét jelölte. Ezt bizonyíthatja Anonymus, aki Ócsadot nem magyarnak (a "kun" Anonymus korában minden steppei nép összefoglaló neve volt) tartja, s a később személynévvé vált Örsur elnevezés, amely eredetileg az Örs törzs mindenkori urának (törzsfőjének) fejedelmi titulusa lehetett.¹²

Az Örs törzs honfoglalás utáni megtelepedésének területe vitatott. Török Sándor közelmúltban végzett vizsgálatai szerint az Örs helynevek teljesen hiányoznak a Fehér-Körös vidékén, valamint Bihar és Szabolcs megyék területén, ahol Györffy György a kabarok egyik fő települési körzetét (s a vitatott bihari dukátust) sejti. Mivel pedig az elfogadott vélemény szerint a törzsi helynevek leginkább egy adott terület törzslakosságától eltérő törzsi hovatartozású elemek megkülönböztetésére alakultak ki, pillanatnyilag az Örs törzs (egyik ?) megtelepülési körzete a jelzett vidéken sejtethető.¹³

A törzsi helynevek kialakulásának időpontja igen bizonytalan. Zömük talán akkor keletkezett, amikor a magyar államszervezés a törzsi-nemzetségi kereteket

1. ábra. Györffy Gy. 1987. III. 45.

már szétverte, de a szélesebb tömegekben még élt a törzsi hovatartozás emléke. Részint gondolnunk kell keletkezésüknél a fejedelmek, majd első királyaink tudatos telepítő törekvéseire, de a feudális rend megszilárdulásával együttjáró spontán Vándormozgalmakra is, melyeknek a XI-XII. századi felélénkülésében a személyi szabadság megőrzésének igénye, s a feudális alávetés előli menekülés is közrejátszott. Az Őrsnek nevet adó népesség megtelepülésének idejét - a régészeti adatok figyelembe vételével - valószínűleg a XII. század vége előtti időszakra tehetjük, pontosabban az ezt megelőző két-, három évszázadra.¹⁴

Tiszaörs és vidéke a feudális államszervezet kialakulásával a Szent István által alapított Ujvár vármegye része lett, majd később az ebből kiváló Heveshez került. Heves megye tiszántúli részének Kemej neve nyomán lehetséges, hogy e terület a tatárjárás előtt egyes időszakokban önálló vármegye volt, de feltehetően a vármegyévé alakulás folyamatának egy bizonyos szintjéig eljutott. A kemeji részeket kelet felől Szabolcs vármegye határolta, melyhez több évszázadon keresztül hozzátartozott az Őrssel keletről határos Nagyiván, illetve az ettől északabbra fekvő Kócs is. A XVI. századig olykor rövid időre ide sorolták még egyes hevesi települések (pl. Igar, Abád, Bánhalma) részeit is, ám Őrs tudtunkkal mindig Heves megyéhez tartozott.¹⁵

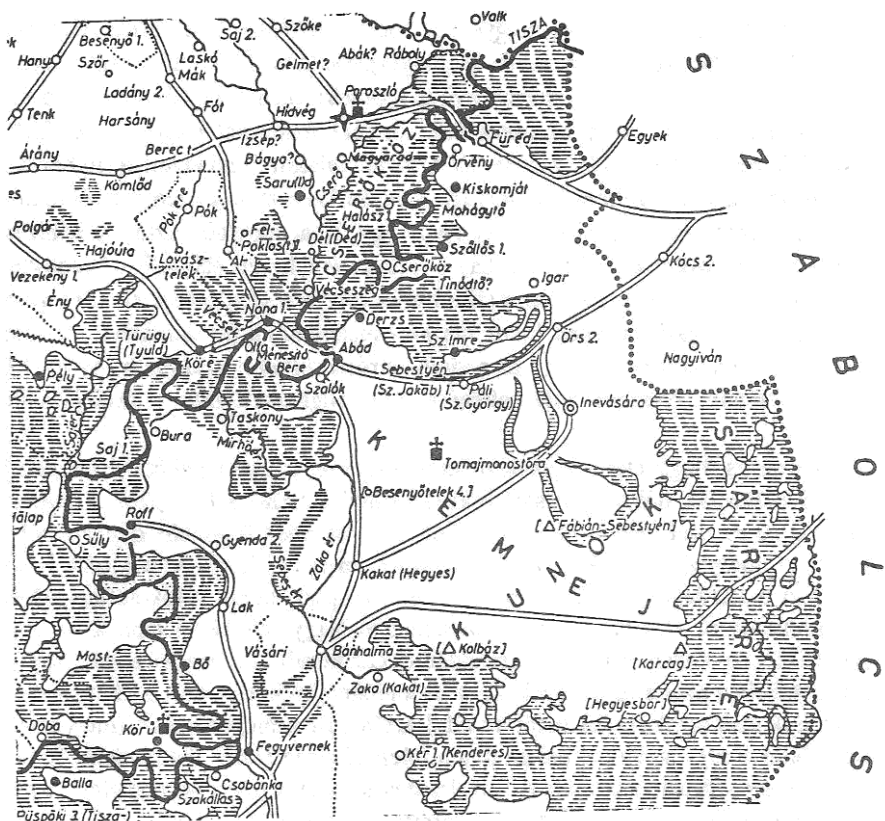
Írott források alapján valószínű, hogy a kemeji részekben Őrvény és Abád már Szent István alatt létező település volt.¹⁶ A pogánylázadásoknak a vidék településhálózatára gyakorolt hatását ugyan nem tudjuk meghatározni (bár elgondolkodtató, hogy a nem túlságosan messze székelő békési Vataban Kristó Gyula egy magyar törzs egykori urát látja¹⁷), ám a földművelés terjedése, s az I. István halálát követő, s belharcokban bővelkedő közel négy évtized lezárulása után Szent László király plébániagyarapító törekvései itt is felgyorsították az állandó települések kialakulását. Számos környező település (Szentimre, Szentgyörgy, Szentjakab, stb.) két évszázad múlva egyháza védszentjének nevét viselve jelenik meg az oklevelekben, ami a templomépítkezések településszervező hatását bizonyítja.¹⁸ Alighanem az egyházi igazgatás XI. századi kiépülésének részét alkotta az egri püspökségen belül a kemeji főesperesség kialakulása is. A vidék, s talán a kemeji részek egyházi központja a Tomaj nemzetség tomaji (Tomajmonostora) bencés monostora volt. Ennek alapítását Györffy György Szent István korára, vagy inkább az azt követő évtizedekre teszi, s Tanuzaba fia Urkund utódának Tomajnak, a nemzetség őseinek nevéhez köti. Őrs életére hatással lehetnek még a közeli óhati és zámi apátságok is, már Szabolcs megyében. A római katolikus egyház XI. századi megerősödése ellenére egyes templomok patrociniumai (pl. Szent Miklós, Szent Kozma és Szent Damján) nyomán a bizánci kereszténység itteni jelenlétét sem zárhatjuk ki teljesen.¹⁹

Az állandó települések kialakulása, a kereskedelmi forgalom, az árucsera megjelenése és fejlődése jelentős hatással volt a vidék úthálózatának alakulására.

Örsnél az Árpád-kori Heves megye két fontos útvonala találkozott. Egyrészt a hevesi földvárból az abádi révet és Szentgyörgyöt (a mai Újszentgyörgy, Szentimrétől délre) érintő útvonal, másrészt a szolnoki várból Erdély felé vivő útnak egy Bánhalmán, Kakaton és Inevásán (a mai madarasi határ Örssel határos részén) keresztül haladó leágazása. Ez a továbbiakban északkeleti irányban vezetett tovább, a már Szabolcsához tartozó Kócson keresztül, s ezen túl csatlakozott a hevesi várból az örvényi révén át vivő nagy útba, melynek aztán később kelet felé (a Dész és Szolnok közötti sóútba), s északra is lehetett elágazása. Bizonytalan, hogy az erdélyi só és nemesfém szállítása mennyiben érintette ezeket az útvonalakat, ám a nyugati irányban folyó állatkereskedelemből (ló és marha) - a tájegységek közötti árucserével együtt - ez a vidék is részesülhetett. Inevására neve (1251-ben) a település vásáros hely jellegére utal, alighanem még a tatárjárás előtti időkből.²⁰

Kérdéses, hogy élénk kereskedelmi forgalomra utaló jelként értékelendő-e az örsi belterület délnyugati sarkánál (nézetünk szerint a középkori Gyama helyén) a 70-es évek végén előkerült több ezer darabos friesachi dénárokból álló pénzlelet, melyből közel kétszáz a szolnoki Damjanich János Múzeumba is bekerült. Ezt a kérdést egyedül a tiszaoärsi lelet alapján talán indokolatlan feltenni, elgondolkodtató azonban, hogy a szomszédos Nagyiván közelében, a harchalmi temetőnél, ugyancsak több ezer friesachi dénár került elő, melyet a lakosság széthordott. Mivel más alföldi vidékekhez hasonlóan Örs környékén is ekkoriban még a gazdálkodás szerkezetén belül az állattartás volt a meghatározó (melyet a fejlődő földművelés mellett a halászat, s a települést nyugatról övező tiszai holtágak egyéb haszonvételei egészítettek ki), kérdéses, hogy ezek a pénzletek vajon az állatkereskedelemben való aktív részvételre utalnak-e.²¹

A tatárjárás pusztításai Tiszaoärs környékét is súlyosan érintették. A határos Nagykunság népességvesztése olyan méretű volt, hogy oda kunokat kellett betelepíteni. A Tisza közelében fekvő településeknél valamivel jobb volt a helyzet. Itt a korábbi lakosság számottevő csoportjai megmaradtak, amit a nemesi birtoklás folytonossága is bizonyít. A tatárjárást követő évszázadokban azonban itt is számos egykori település vált pusztává, bár a falupusztásodás mögött más tényezők hatásával is számolni kell. A tatárjárás nyomán hanyatlottak le a feldúlt tomaji, óhati és zámi monostorok is. A XIII. század második felében a feudális belvillongások okozta károk is jelentősek lehettek. A legnagyobb pusztulás azonban alighanem az 1281/1282 közötti kun lázadások nyomán következett be. Örs környékére ugyan nincs adatunk, ám elgondolkodtató, hogy 1284-ben a Szalók nembeli Szalók fia Márk azért kérte az uralkodótól egy Tizzaszalókra (ma Abáddal összevont település) vonatkozó korábbi oklevél megújítását, mivel azt a kunok elől való meneküléskor, a Tisza átúszása közben a vízbe ejtette, s az ott megrongálódott.²²

2. ábra. Tiszaörs és környéke az Árpád-korban (Györffy Gy. 1987. III. térképmelléklete.)

Tiszaörs története 1526-ig az írott források tükrében

Tiszaörs település tatárjárás előtt meglétnek bizonyítására régebben több kutató is idézte a "Várad Regestrum" néven ismert tüzesvaspróba-könyvet, mely történeti forrás az 1212-től Váradon megjelent peres ügyeiben hozott ítéleteket tartalmazza. Ennek 206. számú bejegyzése említi a Kandra Kabos által Örs falubelinek tartott Magdot, Michadeust és Pétert, akik Fegyvernek és "Scmula" fálvak néhány lakosával együtt bizonyos "Echek" településre valókkal pereskedtek, azt állítva ezekről, hogy velük együtt a hevesi vár népeihez tartoznak, és hozzájuk hasonlóan századokba vannak szervezve. Az utóbbiak tagadták, hogy a századokhoz tartoznak, de elismerték a szabad dénárok fizetését, amit más hevesi várné-

pek is megerősítettek. 1216 körül a feleket Váradra küldték, ahol a vádlók elálltak a tüzesvas próbától, s visszavonták a vádat.²³

Kandra Kabos olvasatát később többen is elvetették. Karácsonyi János a korábban Örsként értelmezett falunevet "Asn"-ként olvasta, Györffy György pedig a Szolnok alatti Alcsival azonosította, míg Echeck falut (a korábbi Egyekkel való egyeztetést felülbírálván) a Békés megyei Ecseggel.²⁴ Így el kellene vetnünk azt a feltételezést, hogy Örs a tatárjárás előtt a királyi vármegyeszervezethez tartozott, s hevesi várjobbágyok és várnépek lakták. Figyelmet érdemlő és elgondolkodtató azonban Györffy György ama feltételezése, amely szerint Hevesben a törzsnévvel nevezett falvak (köztük az Örs nevűek is) eredetileg várbirtokok lehettek. Ha ez igaz, úgy előbbi feltételezésünk talán mégis helytálló lehet.²⁵

Tiszaörsöt bizonyíthatóan csak a XIII. század végén említik okleveles források. 1292-ben a gyermektelen, s beteg Örsi Imre comes végrendelezvén, a Tisza mellett lévő, általa régóta bírt Örs nevű birtokát minden hasznával és tartozékaival, s a Szent István mártírról elnevezett egyház kegyuraságával örök joggal András egri püspökre, s az egri püspökségre hagyta. A település ekkor Tizsaszentimre felől a Tomaj, míg a másik oldalról (gyaníthatóan Nagyiván felől) a Hontpázmán nembeliek birtokaival volt határos.²⁶ Hogy az egri püspökség mikor került ténylegesen Örs birtokába, azt pontosan meghatározni nem lehet, talán már pár évvel a végrendelet elkészülte után. Nem lehetetlen, hogy a XIV. század elején, a tartományurak hatalmának teljes letéréséig a püspökség földesúri jogait a településen nem is mindig gyakorolhatta. Erre utalhat esetleg, hogy Károly Róbert 1324-ben Csanád egri püspök kérésére átíratta az 1292. évi végrendelezést.²⁷

Örsi Imre végrendelete alapján ugyanakkor az a kérdés is felvetődik, hogy vajon az Örsúr nemzetség tagjaként végrendelezett-e Örs felől, vagy esetleg más nemzetség, vagy család tagja volt. Az Árpád-kori magyar nemzetségek kutatói közül Wertner Mór ugyan megemlékezett munkájában erről a végrendeletéről, ám Örsi Imrét mégsem sorolta az Örsúr nemzetség tagjai közé.²⁸ Hasonlóan vélekedett Karácsonyi János is, aki már a végrendeletet sem említette meg.²⁹ Véleményünk szerint - bár a kérdést véglegesen tisztázni talán soha nem lehet - Örsi Imre nem az Örsúr nem tagja volt. Örsi Imrét soha nem említi a végrendelet az Örsúr (Örs) nemből valónak, bár az előkelő nemekből való származásra hivatkozás általános szokás volt a korban. Valószínűbb, hogy egy várjobbágyok közül, katonai érdemei révén kiemelkedő családról lehet itt szó, amely Örs birtokát királyi adományként szerezte, talán a végrendelező, vagy annak egyik őse révén. (Erre utalhat esetleg az oklevél "ahogy ő régtől birta" kitétele.) Az Örsi nevet is inkább a birtok neve után vehették fel, ahogyan ez a XIII. század második felében már általános gyakorlat volt a birtokhoz jutott nemesi famíliáknál. Számos Örs faluban ismerünk Örsi nevű családot, ezek azonban aligha lehettek mind az Örsur nem tagjai.³⁰

Véleményünknek látszólag ellentmond az a tény, hogy Örsi Imre végrendekezése kor jelen volt a kácsi apát is. A Borsodban fekvő kácsi monostorról ismeretes, hogy az valóban az Örsúr nem ősi, s talán legelső nemzetségi monostora volt,³¹ apátjának 1292-es jelenléte azonban nem csupán Örsi Imrének az Örsúr nemmel való rokonságával magyarázható.³² Alighanem Kácson volt akkoriban a leginkább elérhető, működő monostorok egyike, hisz a hasonló egyházi intézmények a közeli alföldi részeken a tatárjárás után jórészt elsorvadtak, vagy már igen hanyatló szakaszban voltak. Ugyancsak elgondolkodtató, hogy a kácsi mellett a poroszlói apát is jelen volt 1292-ben, Örsi Imre betegágyánál. A poroszlói monostort a XIII. században a Sártivány-Vecse nem nemzetségi monostoraként említik, s apátja jelenléte alapján a végrendelkezőnek a nemből való származására is következtethetnénk, ami természetesen szintén bizonyíthatatlan.³³ A két apát jelenléte legfeljebb azt tanúsíthatja, hogy Örsi Imre ispán köztisztvisletben álló, s alighanem mélyen vallásos ember lehetett (gyóntatója Miklós örvényi pap volt), aki a katolikus egyházzal igen jó kapcsolatokat tartott fenn.

Tiszaörs települést 1292 után rendkívül ritkán említik írott források. Minthogy teljes egészében az egri püspökség birtokává vált, leginkább csak határjárások alkalmával, s feudális hatalmaskodások idején emlékeztek meg róla. Birtokperekre, birtokelkülönítési törekvésekre így eleve nem lehetnek adataink, s tudunkkal soha nem formáltak rá jogot sem világi birtokosok, sem egyéb egyházi méltóságok. Ez magyarázza, hogy a következő alkalommal csak a XV. század elején történik Örsről említés.

Egy 1413. március 31-én keltezett oklevél szerint az egri káptalan Zsigmond királynak jelentést tett arról, hogy a Tomaj nemzetségből származó Abádi (Szentimrei) Sebestyén fiai György és Lőrinc kérésére az akkor Heves megyéhez tartozó Nagyiván határait megjárták, s a főbb határjeleket újra hányták, vagy pedig megerősítették. A rendkívül rongált, nehezen olvasható oklevélben egyebek mellett a Nagyiván és Tiszaörs között húzódó határszakaszt is leírták. A kiolvasható határnevek közül a "Berekhalom" feltételezhetően a Nagyivánról Örsre vivő országút jobb oldalán fekvő Bürök halommal lehet azonos, amely csaknem a mai községhatárt jelöli. Ennek alapján valószínűnek tűnik, hogy a két település között húzódó egykori határ főbb vonalaiban a mai Tiszaörs és Nagyiván közötti határvonalat követte.³⁴

A Tiszaörs és Nagyiván közötti XV. századi határnak a maival való megközelítőlegesen egyezésére utal egy Mátyás király korából való, átiratban megmaradt oklevél is. 1482. június 26-án az uralkodó meghagyta a budai káptalannak, hogy Tiszaörs, illetve a Nagylucsei Dóczi Orbán győri püspök és királyi kincstartó, valamint Szentgyörgyi (Szentimrei) Gáspár és Menyhért által birtokolt Nagyiván nevű ingatlanok közötti határokat állapítsa meg. A káptalan határjáró leveléről készült XVIII. századi másolat a határ leírásánál két jelentősebb, azonosítható

földrajzi nevet is rögzített. Az első északon a "Szarka fő" helynév, míg a második a már említett Börekhalma volt. A Börekhalma és a mai Bürök halom azonossága szerintünk nyilvánvaló, míg a "Szarka fő" kiemelkedés a nagyiváni, örsi és füredi (egykor kócsi) hármashatár közelében, de már iváni területen lévő Fő Sarkad halommal tűnik egyezőnek.³⁵

Jóval nehezebb a középkori Örs település másik három irányba eső határainak megrajzolása. Az északi és nyugati határpontokra egy ugyancsak Mátyás király korából származó oklevél adatai szolgálnak támpontokkal. 1472. július 11-én Szőlősi László és György kérésére Báthori István országbíró elrendelte, hogy a két Szőlősi Igar és Gyama nevű birtokait határjárással különítsék el az egri püspökség Örs nevű falujától. A határok megjárását Hassaghy István országos ítélmester hajtotta végre.

A kelet felől induló határjárás Igar és Örs között az alábbi földrajzi neveket sorolta föl: "papastahalom" nevű domb, "Sombokos fertő", "Apróhalom", "Hoszsúbérc", és a mellette lévő "Approhalomeley", "Paphalma" és az "Érnek nevezett nagy víz" (a Tisza holtága Örs és Igar között), amellyel kapcsolatban lehettek még az "Igarberek kezepeer" és az "Ewrsyberেকেzeer" elnevezések, részint már nyugat felől.³⁶ Sajnos a megadott földrajzi nevek az utóbbi három kivételével jórészt azonosíthatatlanok, bár a Paphalmát nagy valószínűséggel a mai Csárdahalommal tekinthetjük egyezőnek, Igar és Örs között. Különösen az zavaró, hogy nem tudjuk, vajon észak felé Örs csak Igaral volt-e határos, vagy pedig a mai igari határban sejthető Kisigar és Petritelek települések valamelyikével, vagy esetleg mindkettőjével. Így teljes bizonyossággal nem tudjuk azonosítani a megadott helyneveket, ám fölöttébb valószínű, hogy Örs északi határa nem térhetett el jelentősebben a mostanitól, míg az északnyugati határvonal a Tisza itteni holtágával egyezett.³⁷

A régi és a mai határok között nézetünk szerint a legnagyobb eltérések a délnyugati irányban mutatkoztak. A határjárásból úgy tűnik, hogy az Örsöt jórészt nyugatról határoló Tisza-holtág, valamint az Örsről Szentgyörgyre (a mai Újszentgyörgy környékén, Szentimrétől délre) vezető út által közrezárt részen feküdt az olykor "Szőlős-Gyama", általában azonban csak Gyama néven említett falu, illetve puszta. Ez a régészeti terepbejárások szerint a mai tiszaoörsi határ másik jelentős középkori településének tekinthető, s a mai örsi belterület délnyugati széle mellett feküdt. Ennek határa feltehetően a mai örsi határ délnyugati sarkára terjedt ki, s amelyet észak felől a Tisza holtága, nyugat felől a Tiszába ömlő Tinord nevű ér, míg kelet felől az Örsről déli-délkeleti irányban Apaszentmiklóstra vezető nagy út határolt be.³⁸

Apaszentmiklós (korábban Inevására) nagy valószínűséggel már a mai kunmadarasi határban fekvő település volt. Örs déli határát a XV. században már kizárólag csak apaszentmiklósi földek alkották, s így elgondolkodtató, hogy a

korábbi évszázadokban vajon más volt-e a helyzet. Az 1482-es nagyiváni határjáró oklevélből kiderül, hogy az Örs és Nagyiván közötti határ déli végpontját jelentő Börekhalomtól délre már apaszentmiklósi földek terültek el, tehát itt is három határ találkozott egykor.³⁹

1486-ban a Nagyiván, Egyek és Örs helységekről történik említés. A XV. század végén Tiszaörs feltűnik az egri püspökség udvartartásának számadásaiban is. 1494-ben a település királyi taxaként 38, a következő évben pedig 47 forintot fizetett, majd még rendkívüli adóként 36 forintot.⁴⁰ Ennek alapján a településnek mintegy 36 jobbágyportája lehetett. Minthogy ekkoriban egy jobbágytelken átlagosan 1,8 jobbágycsalád élt, s egy családra rendszerint 5 lelket számolhatunk, a település XV. század végi népességét 324-423 főre becsülhetjük. Amennyiben becslésünk helyes, úgy Örs a korban a kimondottan nagy népességű jobbágyfalvak közé tartozott.⁴⁰

A Mohács előtti időszak utolsó általunk ismert okleveles említése 1513. július 7-ről származik. Ekkor a budai káptalan előtt Felsőfügedi Oláh István a még Mátyás király által gyermekként az egri püspöki székre emelt, s Beatrix királynéval rokon Estei Hippolit bíboros nevében tiltakozott az ellen, hogy az egri püspökség birtokához tartozó Halász (Tiszahalász) és Örs birtokokon lévő kaszálókat Bodi Menyhért, Szántói Osvár, valamint Szőlősi Márton és Szőlősi Pál elfoglalták, s használják. A pereskedést lezáró bírói ítéletről egyelőre nincs tudomásunk.⁴¹

A Tiszaörs Mohács előtti történetével kapcsolatos vizsgálódásunkat itt akár be is fejezhetnénk, ám mindenképpen ki kell térnünk a nézetünk szerint a mai határterületen belül fekvő Gyama település problematikájára. Az 1472. évi határjárással kapcsolatosan már utaltunk rá, hogy ez a mai belterülettől délnyugati irányban feküdt, s feltételezett határait is megrajzoltuk. A régészeti terepbejárás a település helyét is egyértelműen behatárolta, melyet az oklevél a Tisza holtága, s a Szentgyörgyre (Újszentgyörgy) vivő út között jelölt meg. Mivel világi nemesek birtoka volt, kicsiny határa és jelentéktelensége ellenére is aránylag sok okleveles utalás maradt fenn vele kapcsolatban.

Gyama a jelek szerint már a tatárjárás előtt is lakott hely, kis halászfalu volt, mely eredetileg más, ma már ismeretlen nevet viselt. Feltehetően már 1241 előtt a kemeji részek északi felén jelentős birtoktestekkel rendelkező Szőlősi család tulajdonát képezte. E család eredete homályba vész, bár bizonyosra vehető, hogy Szőlős (a mai Tiszaszőlős) faluról nyerhette nevét. A család első ismert tagja az 1250 körül élt Szőlősi Gyama volt,⁴³ akinek harmadik és negyedik nemzedékbeli leszármazottai 1360-ban Gyamatelke és több más környékbeli birtok tulajdonosaiként jelentkeznek az oklevelekben.⁴⁴ A nevek egyezése alapján bizonyosra vehetjük, hogy Gyama, vagy Gyamatelke a tatárjárás utáni első birtokosáról, Szőlősi Gyamáról nyerte nevét, aki talán az elnéptelenedett birtok benépesítésére is kísérletet tett.

(Hasonló módon, a tatárjárás utáni első birtokosról - a Tomaj nembeli Nagy Inéről, vagy Jünéről - nyerte nevét a közeli Inevására település.) A névalak "-telke" utótagja a település már ekkor előrehaladott pusztásodására utalt.⁴⁵

1360-tól a gyamai birtokokban a Tomaj nembeliek is részeket szereztek. Ez év augusztus 20-án az egri káptalan előtt hosszas pereskedés után a Tomaj nembeli Szentimrei (másként Abádi) Loránd fiai Imre és Sebestyén anyjuk szőlősi birtokrésze miatt kiegyeztek Antal fia Tamás fiával, (Szőlősi) János ispánnal, s ennek Antal, Gergely, Simon, László és Mihály nevű fiaival. A fogadott bírák döntését elismerve a felek abban egyeztek meg, hogy Szentimrei Loránd özvegye Igaron (ma Tiszaigar) lévő lakatlan birtokrészét átengedi a Szőlősieknek, míg azok Szőlős hatod részét, s az ott lévő Szűz Mária templom kegyuraságát, valamint Gyamatelke felét és Petri birtok negyedét adják át az özvegynek.⁴⁶ A későbbi eseményekből arra következtethetünk, hogy ez a birtokcsere ténylegesen le is zajlott.

1412. július 3-án kelt oklevelében az egri káptalan bizonyította, hogy Zsigmond király parancsára Gyama, Szentimre és Szentgyörgy birtokok határait megjárta, s meghatározta. Gyamát meghagyta a nemes tulajdonosok közös birtoklásában, míg az utóbbi kettőt Szentimrei Sebestyén fiai György és Lőrinc részére új határokkal látta el. Az oklevélből kitűnik, hogy Gyama birtokban a Szentimreiek mellett még Szőlősi János fia Istvánnak és László fia Tamásnak is elismert jogai voltak.⁴⁷ A két család itteni közös birtoklása alighanem a birtok csekély értékéből, s talán már végleges pusztásodásából fakadt. Tény, hogy 1472-ben, amikor az egri püspök Örs, illetve Szőlősi László és György Igar és Gyama birtokai között határjárást hajtottak végre, Gyama már pusztaként szerepelt.⁴⁸

A XV. század második felében a Szőlősiek mellett a Szentimreiek is változatlanul jelen voltak Gyamán. 1480. március 2-án Gecsei Györgyné, Szentimrei (Abádi) Sebestyén fia György lánya a budai káptalan előtt Abád hatodát, s az itteni révvám beszedésének jogát, Szentgyörgy (ekkor Páli-Szentgyörgynek nevezik) és Szentimre (más néven Kőláb) birtokát az itt lévő kúriával, továbbá Nagyiván, Szentjakab (talán Tiszaszentimre délnyugati határrészén), Szentkozmadamján (Tiszaszentimre keleti határrészén) és Kisigar (feltehetően Tiszaigar határában) felét, valamint Szőlős hatodrészének felét, Gyama negyedét, Kagymat pusztá (alighanem Tiszaszentimre északnyugati határrészén) felét, Cserököz (Tiszaderzs mellett), Szentmiklós (Nagyiván környékén) és Petri (valószínűleg Tiszaigar határában) részeit, melyek őt örökösi jogon illették, Bessenyei János alnádornak 2.000 aranyforintért zálogba adta. Két nappal később (március 4-én) Bessenyei az összes említett birtokrészeket tovább zálogosította 1.000 aranyért a Gyamában egyébként is birtokos Szőlősi Györgynek.⁴⁹

A jelek szerint a fenti nemesi jószágok gyorsan visszakerültek özvegy Gecseiné, Szentimrei Borbála tulajdonába, mivel már 1482 elején eladta azokat Nagylucsei Dóczi Orbán győri püspök és királyi kincstárnoknak, valamint testvéreinek.

Az új birtokosok beiktatására Országh Mihály nádor a budai káptalant, majd Mátyás király a székesfehérvári keresztes konventet hívta fel. Ez utóbbi 1482. június 16-án kelt jelentése szerint a Nagylucseiek beiktatása a megvásárolt Szentimrei-féle birtokrészekbe ellentmondás nélkül meg is történt, ám Gecseiné unokatestvérei, Szentimrei Menyhért és Gáspár mégis hamarosan pert indítottak, minthogy az eladott birtokrészekben nekik is voltak bizonyos örökösödésen alapuló jogaik. A váratlan bonyodalom aránylag gyors megegyezéssel ért véget. 1482. december 4-én Országh nádor előtt a Szentimrei testvérek Nagyiván felét Nagylucsei Dóczi Orbán püspöknek és rokonainak adományozták, cserében a Nagylucseiek visszaadták a többi érintett birtokrészeket.⁵⁰

Gyama pusztája történetével kapcsolatban még egy utolsó adattal rendelkezünk a XVI. század elejéről. 1512. október 29-én a budai káptalan előtt Szölösi Mátyás Szölös és Igar birtokokban, valamint Gyama és Petri pusztákban lévő birtokrészeit 100 aranyforintért elzálogosította Vajai Benedek diáknak, s egyben kötelezte magát, hogy a zálogost megvédi a zálogba vett javak birtokában. Tudunkkal Gyamát a későbbiekben soha nem említik, sem a magyar források, sem a török adóösszeírások. Alighanem még a XVI. században beolvadt a tiszai határba.⁵¹

Az Örszel és Gyamával határos települések a Mohács előtti korban

A mai Tiszaörs Nagyiván, Tiszaigar, Tiszaszentimre és Kunmadaras által határolt település, melynek 1526 előtti határai részben eltértek a maiaktól. Ezért fontos az egykori határos birtokok (falvak, puszták) történetének rövid ismertetése, minthogy ezek egyes határrészei az idők folyamán beolvadhattak az örsi és gyamai határba, bár lehetséges, hogy ez a folyamat fordítottnak is lezajlott. Az azonos birtokosok ugyanakkor az egyes települések közötti esetleges kapcsolatokra is utalhatnak.

Tiszaörs keletről régen és ma egyaránt Nagyivánnal határos. E település a XV. századig leginkább Szabolcs megyéhez tartozott, ám ezt követően lassanként már Heveshez sorolták. Feltehetően az Árpád-kortól lakott, noha oklevelek csak a XIV. századtól említik.⁵² A tatárjárás előtti meglétére utalhat esetleg a harchalmi dénárlelet is. Örsi Imre végrendelete szerint 1292-ben itt a Hontpázmán nembeliek birtokai terültek el.⁵³ Tudunkkal elsőnek Károly Róbert 1328. március 23-án kelt adománylevele említi. Ebben az uralkodó az ismeretlen körülmények között reá háramlott Szabolcs megyei Máta, Nagymiklós és Nagyiván birtokokat, valamint egy bihari falut Debreceni Dózsa nádor fiainak adományozott.⁵⁴ A jelek szerint azonban Nagyiván nem sokáig tartozott a Debreceni család Debrecen körül kialakult hatalmas uradalmához. 1347. november 12-én már Domokos fia István királyi jegyző és István nevű unokaöccse közötti birtokmegosztásakor említik a szabolcsi települést.⁵⁵

A XV. század elején a Tomaj nembeli Szentimreiek birtokaként említik ismét. 1413. március 15-én az egri káptalan Szentimrei Sebestyén fiainak, Györgynek és Lőrincnek a Nagyiván birtokba való beiktatását bizonyította.⁵⁶ Ekkoriban pusztának számíthatott. Szentimrei György és Lőrinc 1414. október 26-án Nagyiván nevű pusztá birtokukat Ezeni László fiainak adták át benépesítés végett.⁵⁷ Ezeni László és Mihály a Heves megyében lévőnek mondott Nagyivánt egy 1424. február 23-án kelt oklevél alapján adták vissza a Szentimrei testvéreknek.⁵⁸

1480-ban Gecsei Györgyné Szentimrei Borbála Nagyiván felét Bessenyei alnádornak zálogosította el, aki néhány nap múlva Szőlősi Györgynek adta tovább zálogba. Borbála asszony 1482-ben e fél részt Nagylucsei Dóczi Orbán győri püspöknek és rokonainak adta el, ám unokatestvérei (Szentimrei Lőrinc fiai Menyhért és Gáspár) az eladást megtámadták. Végül 1482. december 4-én a Szentimrei testvérek Nagyiván vitatott feléről lemondtak a Nagylucseiek javára.⁵⁹ Orbán győri püspök és királyi kincstartó, valamint rokonai nagyiváni birtoklása azonban nem volt folyamatos. 1486. május 15-én a budai káptalan előtt a Nagylucseiek a Heves megyében fekvő Nagyiván felét, minthogy az egyéb birtokaiktól távol esett, elcserélték Mátyás király nagylucsei birtokrészeivel.⁶⁰ Mátyás király halála után a nagyiváni birtokrészeket is Corvin János herceg örökölte, mint az uralkodó egyetlen leszármazotta. Corvin János 1490. május 5-én Nagylucsei Dóczi Orbán püspök megbékítése, s trónutódlási jogának elismertetése végett neki ajándékozta nagyiváni fél birtokrészét.⁶¹ A Corvinnal továbbra is szembenálló Orbán püspök halála azonban nagyiváni birtokrészeinek sorsára is döntő hatással volt. Ez végrendeletében, melynek végrehajtását végül unokaöccse, István szerémi püspök végezte 1492 nyarán, az egri káptalanra hagyta nagyiváni birtokait is.⁶² A budai káptalant II. Ulászló 1492. szeptember 19-én utasította az egri káptalan Egyek és Nagyiván részeibe, az egyeki rév birtokába, s más javakba történő bevezetésére.⁶³

1494-ben és 1495-ben Nagyivánnak a káptalan birtokában lévő része 15-15 forintnyi királyi taxát fizetett, ami feltételezhetően ugyanennyi adózó portát, s azon legalább 135 főnyi népességet jelentett.⁶⁴ Az egri főegyházmegye Szent János könyve az ekkor Szabolcs megyében fekvő település lakosainak szolgáltatásait is közli.⁶⁵ E forrás végső összeállításának időpontja ugyan vitatott, s a Mohács utáni időszakra esik, a Nagyivánra vonatkozó szolgáltatások jegyzéke azonban részben talán még a XV. század végi állapotokra vezethető vissza.⁶⁶

Az 1480-tól kezdődő birtoklástörténeti adatok tárgyalásánál - adatok hiányában - csak a Szentimreiek által birtokolt birtokrész (Nagyiván fele) sorsát tudtuk végigkövetni. A település másik felének történetével kapcsolatban sajnos a XV. század második felére vonatkozólag nincs egyértelmű utalásunk. Csak annyi tűnik bizonyosnak, hogy ez az 1526 előtti időszakban a Pálóczi családé volt. Miután az utolsó Pálóczi a mohácsi csatában elesett, s a család kihalt, e rész is az egri káptalan birtokába került.⁶⁷

Noha a XV. században a Tiszaörs és Nagyiván közötti határt már többé-kevésbé véglegesnek kell tekintenünk, nem teljesen kizárt, hogy a korábbi időszakban Örs azzal a Nagymiklós, majd talán Szentmiklós nevű birtokkal is határos

volt, amelyet a XIV-XV. században - talán már pusztaként - rendszerint Nagyivánnal együtt említenek. Zoltai Lajos kezdetben a nagyiváni belterülettől északi irányban, de a mai település határában jelölte meg a helyét, majd még két lehetőséggel állt elő. Eszerint vagy a Nagyiván délkeleti határpontját jelölő Nagy Darvas halomnál található templomromokkal lehetett azonos, vagy pedig a kápolnási pusztával, Kunmadaras keleti határrészén.⁶⁸ Véleményünk, s az újabb kutatási eredmények alapján az ismertetett három koncepció közül inkább az első kettő érdemelhet figyelmet.⁶⁹

A feltehetően az Árpád-kortól lakott, de a tatárjárás során elpusztult települést alighanem 1328-ban, Nagyivánnal együtt, Nagymiklós néven említik elsőnek, mikoris Dózsa nádor fiai kapják meg, a bennük lévő egyházak kegyuraságával együtt.⁷⁰ Korábbi birtokosai ismeretlenek, bár a Nagyivánhoz való kapcsolódás, illetve Örsi Imre 1292-es végrendeletének utalása alapján elképzelhető, hogy ez is a Hontpázmán nem birtokaihoz tartozott.⁷¹ Talán már a XIV. században pusztásodott ez a templomos település, melynek patrocíniuma Szent Miklós lehetett. Temploma védszentjének neve bizánci kapcsolatot is feltételezhet.⁷²

Nagymiklós esetleg azonos lehet azzal a Szentmiklós nevű pusztával, melynek fele részét Gecseiné Szentimrei Borbála 1480-ban a Bessenyeieknak zálogosította el, s amit azok pár nap elteltével Szőlősi Györgynek zálogoltak tovább. 1482-ben alighanem e javakat is a Nagylucseieknek adta el Borbála asszony, bár nem kizárt, hogy Szentimrei Menyhért és Gáspár fellépése nyomán ez a rész újra a Szentimreieké lett.⁷³ Egyes, bizonytalan adatok szerint Szentmiklós fele 1492-ben Nagyiván felével együtt került az egri káptalan birtokába,⁷⁴ míg a másik része valamikor az utolsó Pálóczi Mohácsnál bekövetkezett halála után, Nagyiván többi részével együtt.⁷⁵ Minthogy a XV—XVI. században Inevására (Apaszentmiklós) helységen kívül még egy Szabolcs, és két Heves megyei Szentmiklós birtokot is gyakran említenek, nem zárható ki, hogy az ezekre vonatkoztatott egyes utalások esetleg az általunk vizsgált településhez kapcsolódnak. Erre vonatkozólag újabb ismereteket azonban csak igen részletes forrásfeltárások hozhatnak.⁷⁶

Tiszaörs északi határosa hosszú évszázadok óta Igar (Tiszaigar), mely az Árpád-kortól létező település. A XIV. század elején Szőlősi Gyama fia Mihály kezében volt örökjogon, ki aztán itteni birtoka negyedét lányának, Almágyi Tamásnénak adta. Almágyiné megözvegyülévén, 1314-ben e részt lányának Annusnak, Pércsi Miklósénak, illetve vejének engedte át. 1323-ban Pércsi Miklós ugyanezen negyed részt visszaadta sógorának, Szőlősi Tamás fia Jánosnak.⁷⁷ 1325. szeptember 1-én a Tomaj nembeli Szentimrei Uz fia Péter özvegye és lánya Szentimrei Sebestyén fia Loránd javára hitbér, hozomány és leánynegyed fejében kifizetendő 50 marka ellenében lemondottak Abád, Pályi-Szentgyörgy, Szentimre, Tinódtő és Igar helységekben meglévő minden birtokaikról, és ezekhez fűződő összes jogaikról.⁷⁸

1328-ban Szentimrei Loránd fiai azért tiltakoztak, mivel Szőlősi János igari részbirtokát elidegenítette Miklós fiainak Bekeunek és Jánosnak, valamint Roland fia Gergelynek. 1332-ben sor került az 1323. évi oklevél átírására is. Ugyanebben az évben Szőlősi Tamás fia János, nagyanyja hitbére és anyja leánynegyede felől kielégítette Kuchety-i Paznan fia István özvegyét Margarétát, Szőlőstre, Petrire és Igarra támasztott igénye felől, majd elcserélte Igar negyedét is.⁷⁹

1334-ben Szentimrei Sebestyén fiai György, Pál és Jakab testvéreik, Imre, Tamás, Dénes, László és Sebestyén nevében is tiltották apjukat, hogy a Tomaj nemzetség addig osztatlan birtokait Losonczi Dénes fia Istvánnal, s annak testvéreivel megossza.⁸⁰ Ennek ellenére 1335. április 4-én a király előtt Szentimrei Sebestyén fia Loránd és Losonczi István úgy egyeztek meg, hogy a peres és osztatlan birtokok közül Igar és Tinódtő Losonczi Istvánra, míg Szentimre és Paulitelek (Pályi-Szentgyörgy), továbbá egy abádi birtokrész, a Szent Istvánról elnevezett egyházzal a Szentimreiekre marad.⁸¹ 1344-ben Szinyei Merse formált eredménytelenül jogot Szőlőstre és Igarra, azzal az indoklással, hogy a már ismert Szőlősi Gyama fia Benedek fia Merse fia Benedek fia. I. Lajos király Benjámint füredi kun részére adott beiktatási parancsot ekkoriban szőlősi, igari, derzsi és más birtokrészekbe.⁸²

1360-ban, midőn Szentimrei Imre és Sebestyén anyjuk szőlősi birtokrésze miatt Szőlősi János ispánnal és fiaival perbe keveredtek, ismét szó esik a településről. A felek megegyezése értelmében Szentimrei Loránd özvegye Igaron lévő lakatlan birtokrészét átadta a Szőlősieknek, cserébe azok bizonyos szőlősi, gyamai és petri jószágaiért.⁸³ 1433-ban Miklós egri püspöki helynöknek az igari plébánoshoz intézett felhívását említik.⁸⁴ 1455-ben V. László a Bajoniak és a Stariak igari birtokrészeit Szabolcs megyébe helyezte át, s ettől kezdve az addig teljes egészében hevesi település e részét pár évtizedig itt említik.⁸⁵ 1472-ben határjárással különítették el Szőlősi György és László igari és gyamai birtokait az örsi püspöki földektől.⁸⁶ 1512-ben Szőlősi Mátyás Szőlős, Igar, Gyama és Petri birtokokban lévő részeit 100 aranyért Vajai Benedeknek zálogosította el.⁸⁷

A XVI. század elejétől a Szőlősiek mellett a Békésben és Biharban is nagy birtoktestekkel rendelkező Bajoniak itteni birtoklásával kapcsolatban is sűrűsödnek az adatok. 1510-ben ezek igari birtokrésze Werbőczy István királyi ítélmesternél volt zálogban, melyet aztán Bajoni János egy december 21-én kelt oklevél alapján váltott vissza.⁸⁸ 1517. szeptember 2-án II. Lajos király Bajoni János és Benedek számára régi birtokaikra, köztük a Heves megyében fekvő igari birtokrészekre is új adománylevelet állíttatott ki, minthogy a régi oklevelek a Dózsa-féle parasztlázadás alkalmával elégték.⁸⁹

1524. március 22-én Szőlősi László özvegye Katalin a férje után nászajándékként örökölt Abád, Halász, Nedez, Petri, Szőlős, Kisigar és Igar birtokokban lévő javait lányának Orsolyának (Derzsi Istvánnénak), valamint Szőlősi Pál lányának Margitnak adta át.⁹⁰ A mohácsi vész körüli években a közeli, Szabolcs megyében fekvő Zámon gulyákat tartó személyek között az igari Bacsó Gergelyről is említés történik.⁹¹

A Tiszaörsszel esetlegesen északról határos települések között meg kell emlékeznünk arról a XV-XVI. században említett Kisigar nevű birtokról, melynek helyét - már csak neve alapján is - valahol a mai igari határban sejtjük. Az sem teljességgel kizárt, hogy eredetileg Igarinak az az önállósult, vagy önállósított része volt, amely nevét eredetileg egy Szabolcs vármegyéhez történő átcsatolásnak köszönhette. E problémák tisztázása a további kutatások feladata.

1466. április 3-án Mátyás király előtt Czecei Sebestyén fia György tiltakozott az ellen, hogy Szőlősi István fiai az ő kisigari birtokát elfoglalták.⁹² 1480-ban Gecsei Györgyné Szentimrei Borbála Kisigar felét is zálogba adta Bessenyi alnádornak, aki azt Szőlősi Györgynek zálogosította tovább. 1482 elején Gecseiné ezt a részt is eladta a Nagylucseieknek, ám azok végül Szentimrei Menyhért és Gáspár tiltakozása nyomán végül Nagyiván feléért ezt is visszaadták a Szentimrei testvéreknek.⁹³ 1524-ben Szőlősi László özvegye Katalin a férje után nászajándék címen öröklött kisigari részeit is átengedte lányának Derzsi Istvánné Orsolyának, illetve Szőlősi Pál lányának Margitnak.⁹⁴ Későbbi adatot nem ismerünk vele kapcsolatban.

A Tiszaörsszel esetleg észak felől határos települések között említést érdemel még az a Petri, vagy Petritelek nevű - történeti irodalom által lokalizálatlan helyű - birtok, melyet a XIV-XVI. században rendszerint Igarral említenek együtt. Tekintettel arra, hogy a múlt század közepén Pesty Frigyes az igari határban jelöl egy Petri nevű (ma már azonosíthatatlannak tűnő) halmot, mely alighanem kapcsolatban lehet a középkori településsel, ide való helyezése lehetségesnek tűnik.⁹⁵

Petri régi Árpád-kori település lehet. A XIV. század elején Petritelek néven említik, mely talán a tatárjárás előtti meglétét is feltételezi. A "Petri-" (Péter) előtag egykori (talán első tatárjárás utáni) birtokosára utalhat, míg a "-telek" utótag átmeneti elnéptelenedésére.⁹⁶ 1314-ben Szőlősi Gyama fia Mihály lányának, Almágyi Tamás özvegyének öröklött birtoka volt, melyet ifjabbik lányának Annusnak, Pércsi Miklós feleségének adott át. 1332-ben Szőlősi János Kuchethy-i Paznan István özvegyét elégítette ki, egyebek mellett Petrire vonatkozó igénye felől is.⁹⁷ 1360-ban a Szőlősiek Petri negyedét is átengedték a Szentimreieknek, lakatlan igari porciókért.⁹⁸ 1472-ben Gecsei Sebestyén birtokában volt, s mint a Szőlősiek által kihalászott halastavat említik.⁹⁹

1480-ban Gecseiné Szentimrei Borbála Bessenyei alnádornak zálogosítja el egyes részeit, aki tovább zálogolja Szőlősi Györgynek. Gecseiné 1482-ban a Nagylucseieknek adja el ezeket, de Szentimrei Menyhért és Gáspár tiltakozása nyomán végül a Szentimreiek birtokába kerül vissza minden. Ekkor már pusztaként említik.¹⁰⁰ Egyéb részei a Szőlősiek birtokában voltak. 1512. október 19-én Szőlősi Mátyás itteni birtokait is elzálogosította Vajai Benedek diáknak.¹⁰¹ 1524-ben Szőlősi László özvegye Katalin, férje után nászajándékként örökölt itteni részeit is átengedte lányának Orsolyának (Derzsi Istvánnénak), valamint Szőlősi Pál lányának Margitnak.¹⁰² További említéséről nem tudunk.

Tiszaszentimre a mai Örszel nyugat felől határos Árpád-kori település. Mai határában több középkori elpusztult falu is feküdt. Nevét egyháza védszentjéről kapta. Mivel Imre herceget is Szent László uralkodása idején avatták szentté, nem

elképzelhetetlen XI. század végi megléte sem.¹⁰³ A Tomaj nemzetség birtoka, mely nemnek egyik birtokos családja a XIV. században az Abádi, vagy Szentimrei nevet vette fel. 1325-ben Tomaj nembeli Uz fia Péter özvegye és lánya készpénzfizetés ellenében Szentimréhez fűződő jogaikról is lemondtak Szentimrei Loránd javára. Egyházának Péter nevű papja 1333-ban 3 garas, 1334-ben pedig előbb 3, majd 4 garas pápai tizedet fizetett.¹⁰⁴ Hegedüs László ennek alapján mintegy 260 főnyi népességet tételez fel itt.¹⁰⁵

1334-ben Szentimrei Loránd fiai tiltották apjukat, hogy Losonczi Istvánnal, s fiaival megossza a Tomaj nem még fel nem osztott ősi birtokait.¹⁰⁶ Ennek ellenére 1335. április 9-én a megosztás megtörtént, melynek során Szentimre a Szentimreieknek jutott.¹⁰⁷ 1342-ben a Cserököziek tilalmazták a szomszédos nemeseket - köztük az említett Lorándot és szentimrei jobbágyait - birtokaik elfoglalásától.¹⁰⁸ 1360. augusztus 2-án az egri káptalan előtt Szentimrei Loránd fia Imre vádat emelt Szőlősi Tamás fia János ellen, hogy az az ő Szentimre birtokán lévő Weyz (Vejsze?) halastavat szétrombolta, négy esztendeje az ugyanott fekvő Lendfewweyse halastavat elfoglalta, mi által neki 40 forintnyi kárt okozott, s nem akarja visszafizetni a Zára első ostromakor kölcsönzött 18 forintot sem.¹⁰⁹ 1412. június 3-án az egri káptalan Szentimrei Sebestyén fiai György és Lőrinc részére Szentimre és Szentgyörgy birtokokat új határokkal látta el.¹¹⁰

1449-ben a Tomaj nem másik ágából származó Losonczi Albertnek is voltak itt birtokai.¹¹¹ 1480-ban Gecseiné Szentimrei Borbála Szentimre, másként Kőlab birtokban lévő részeit, s itteni udvarházát is elzálogosította Bessenyei alnádornak, aki azt hamarosan a Szőlősieknek adta tovább. 1482-ben Borbála asszony itteni részeit is eladta a Nagylucseieknek, ám az új tulajdonosok a következő év végén e jószágokat is átadták az eladás ellen fellépő Szentimrei Menyhértnek és Gáspárnak.¹¹² A jelek szerint eztán is főleg a Szentimreiek, s a hozzájuk beházasodott családok birtokolták.

Véleményünk szerint Tiszaszentimre keleti határszélén feketett az a Tinód-tó, majd Szentkozmadamján néven említett faluhely, amely a történeti forrásokban a XIV-XV. században fordul elő. (Nem kizárt, hogy korábban itt két önálló település is volt.) Az első névalak a Tinód nevű vízfolyás közeli torkolatára, míg a második az egyház védszentjére utal. Tekintettel arra, hogy a XVIII. századi térképeken az Örs és Szentimre közötti határt a Tinord nevű ér alkotta, amely a közös határ északi végpontjánál torkollott a Tisza itteni holtágába, s figyelembe véve az ér mindkét partján máig megmaradt Tinord határrészneveket, valamint még a Szentimrén ehhez kapcsolódó Kozmahát dülő elnevezést (ahol Pesty Frigyes középkori templomromokat említ), itteni lokalizálása - nyelvészeti problémák ellenére is - meggondolandónak tűnik.¹¹³

Tinódtó Árpád-kori település, amit régészeti leletek is bizonyítanak. A XIV. század elején említik elsőnek. 1325-ben készpénzfizetés ellenében Tomaj nembeli Uz fia Péter özvegye és lánya itteni jogairól is lemondott Szentimrei Loránd javára.¹¹⁴ 1335-ben a Tomaj nem még osztatlan birtokainak felosztásakor Tinód-tó, hol a feljegyzések szerint Szent Kozma és Dámján tiszteletére szentelt kő-

templom is volt, Losonczi Istvánnak jutott.¹¹⁵ (E patrocínium esetleg bizánci hatást is feltételezhet.) 1409-ben ugyancsak megemlékeztek róla.¹¹⁶

A XV. század második felében rendszeresen Szentkozmadamján néven említik, ekkorra azonban már elpusztásodott. 1480-ban Gecseiné Szentimrei Borbála e birtok felét is Bessenyei alnádornak adta zálogba, aki Szőlősi Györgynek zálogolta tovább. 1482-ben Borbála asszony e részt is eladja a Nagylucseieknek, ám azok a következő év végén Szentimrei Gáspár és Menyhért javára lemondottak róla.¹¹⁷ További említéséről nem tudunk.

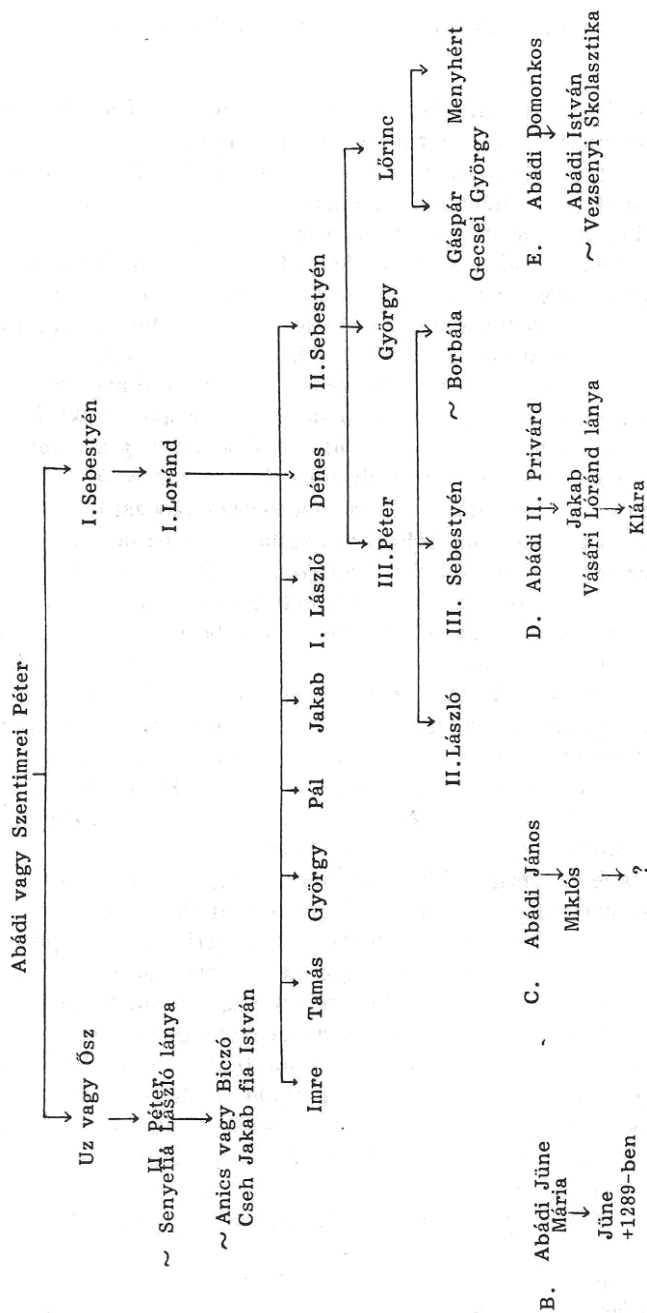
Tiszaörssel dél felől ma a jelentős nagykun település, Kunmadaras határos. Ezt a XIV. századtól kun telepként említik. Mohács előtt talán időszakonként lehetett határos Örssel. Mai nagy határában pontosan máig sem ismert számú elpusztult falu rejtőzik. 1349. november 5-én Losonczi István erdélyi vajda oklevélben tiltotta el Kócs falu lakóit, valamint Kolbáz, Hegyes, Fábiánsebestyén és Madaras kun szállásokon lakó kunokat Abád és Tomajmonostora birtokai, és különösen az Üllő halászhely használatától.¹¹⁸ A következő másfél évszázadban történetével kapcsolatban kevés a megbízható adat, a rendszeresen idézett események zöme is más, hasonló nevű településekre vonatkozik.¹¹⁹ 1521 elején Losonczi Zsigmond Tomaj nevű falujának, és más birtokainak határjárásánál említik.¹²⁰ A határában lévő Gacsa és Kápolnás pusztákra csak a török időkből vannak adataink.¹²¹

A kunmadarasi határ északi részén, vagy már az örsi határban feketett Inevására település, melyet a XV. században Apaszentmiklós néven is említenek. Talán az Örsről Madarasra vezető műút bal oldalán keresendő. Első névalakját az magyarázza, hogy a tatárjárás után az 1251-ben említett Tomaj nembeli Nagy Ine (vagy Jüne) vásáros birtoka volt.¹²² Későbbi nevének utótagja temploma patrocíniumára (Szent Miklósról) utal, míg az "Apa"- előtag egy "Apa" nevű személyre, vagy az "apát" főnévre.¹²³ Inevását az 1358-ban szereplő Tomaj nembeli Losonczi Tamás, István, Dénes és László elődei hitbér és jegyajándék gyanánt korábban átengedték Nagy Ine (Jüne) felesége rokonainak, Erdőtelki Mátyás elődeinek. Az eseményről szóló okleveleket 1358-ban be is mutatták.¹²⁴ Tiszaörs 1472. évi határjáró oklevele szerint innen nagy út vezetett a délre fekvő Apaszentmiklósba. A Tiszaörs és Nagyiván közötti 1482-es határjárásból kitűnik, hogy e három településnek a Börökhalmos környékén közös határpontja volt, azaz a XV. században Tiszaörs dél felé mindenütt Apaszentmiklóssal lehetett határos.¹²⁵ További említését nem ismerjük.

Az elmondottakból jól látható, hogy a Tiszaörs környéki települések (s az ide eső Gyama) birtoklástörténeti szempontból is igen szoros kapcsolatban álltak egymással. Különösen számottevő volt itt a Tomaj nemzetség, s annak is az Abádi, vagy Szentimrei családja. Ezek Mohács előtti genealógiája többé-kevésbé ismert.¹²⁶ A másik jelentős környékbeli birtokos család a Szőlősieké, melynek azonban csak egyes tagjairól tudunk, összefüggő leszármazási táblázatot így velük kapcsolatban nem adhatunk közre.¹²⁷ E családok itteni birtoklásának jórészt a török hódítás vetett véget.

A Tomaj nembeli Abád-Szentimrei ág (család) leszármazása főág és töredékek szerint (Iványi B., 1941.52.)

A.

A mohácsi csatavesztés tragikus következményei Tiszaörs életében már 1527-től megmutatkoztak. A török ugyan pár évig még nem támadta ezt a területet, ám a kettős királyválasztás nyomán fellángoló belháborúk kárai így is számottevőek voltak. I. Ferdinánd csapatainak 1527/1528-ban sikerült Szapolyai Jánost Lengyelországba szorítani, ám az végül török segítséggel mégis meg tudta szilárdítani hatalmát Budán, s az ettől keletebbre fekvő országrészekben. Mindkét uralkodó saját híveivel igyekezett feltölteni a Mohácsnál zömmel elhullott magyar püspöki kart, minek eredményeként 1541-ig I. Ferdinándnak és Zápolya Jánosnak is volt "kreált" (s pápai szentesítést is nélkülöző) egri püspöke.¹²⁸

Az egri püspökség birtokain a mohácsi csatát követő négy évben az egyházi vagyon szabad prédálása folyt. Jellemző, hogy Eger püspöki székhely csak ez alatt az idő alatt öt alkalommal cserélt gazdát, s a pillanatnyilag hátrányban lévő párt híveinek arra még legtöbbször maradt ereje, hogy a másik fél birtokait dúlja. A gazdátlan, ám nagy kiterjedésű, s jövedelmező gazdálkodást folytató egyházi birtokok különösen a támadások céltábláivá váltak. Az egri püspökök tényleges hatásköre aligha terjed ekkor túl Heves megyén, bár itt is számolhatunk az egyházi javak tartós elfoglalásával. 1530-tól egy évtizedig e terület viszonylag szilárdan János király fennhatósága alá került, ám a teljes béke- és vagyonbiztonság helyreállításáról aligha beszélhetünk.¹²⁹

Ezekről az évekről Tiszaörs történetével kapcsolatban nincsenek adataink, ám a környék egyházi uradalmainak helyzetét jól példázza Nagyiván sorsa. Itteni birtokát a Mohácsnál elesett utolsó Pálóczi végrendeletileg ugyan az egri káptalanra hagyta, de azt mégis világi birtokosok használták. 1542-ben a deprői várnagy még utasítást kapott az itteni birtokrész átengedésére a káptalannak, ám a tényleges beiktatás a török veszély miatt nem következhetett be.¹³⁰

Tiszaörs a jelek szerint a későbbiekben is az egri püspöki uradalom hányatott sorsában osztozott. Még 1541-ben - a János-pártiak Buda elestét követő Erdélybe húzódása nyomán - Perényi Péter foglalta el az egri várat, s a püspöki jövedelmeket. I. Ferdinánd ugyan Perényit engedetlenségéért már a következő évben bebörtönöztette, de családja ennek ellenére 1548-ig nem adta vissza az itteni foglaltságokat. Így 1545-ben és 1546-ban a magyar országgyűlés hiába hozott törvényt az egri püspökség jövedelmeinek az egri vár fenntartására fordítására, s Eger királyi őrséggel való ellátására. Végül a püspöki székhely 1548-ban mégis I. Ferdinánd kezébe került, aki Oláh Miklós egri püspökkel még ez évben megállapodást kötött a püspökség javainak hasznosításáról. Ennek értelmében a püspöki jövedelmek kezelését a Királyi Kamara vette át, s ezekből csak harmadrész illette meg a püspököt, a többit a vár megerősítésére, illetve katonaságának fizetésére fordították.¹³¹

A magyar adóösszeírások 1548-ban és 1549-ben Tiszaörsöt még nem említik, ám ezt követően, a század második felétől már rendszeresen összeírták. A környékére vonatkozó főbb adatokat táblázatban összegeztük.¹³²

	1548	1552	1554	1564	1567	1576	1577
	család	porta	porta	porta	jobbággy	jobbággy	porta
Tiszaörs	?	18	19	17	30	13	12
Tiszaigar	24	16	11	8	?	23	?
Tisza-szentimre	33	20	15	23	?	14	?
Nagyiván	44	19	11	6	?	20	?

(1552-ben és 1554-ben Tiszaszentimre és Szentgyörgy együtt szerepelhettek.)

1551-ben Tiszaörsön 9 házban 27 jobbágycsalád élt. 6 elhagyott ház közül 3-at szabadosok foglaltak el három évvel korábban. 8 zsellércsaládja feltehetően a másik három elhagyott házban tartózkodott. Ugyanakkor a török elől ide menekült nemeseket is említene a községben.¹³³ Az Eger ellen 1552-ben felvonuló török hadak alighanem ezt a vidéket is érintették.¹³⁴ 1553-ban az egri vár ellátására rendelt püspöki birtokok közül Örsnek és Örvénynek Sáry György személyében közös gazdatisztje volt, aki - mint egyben az egri lovasság tisztje is - itteni tisztsége és jövedelme alapján 6 lovas tartására volt kötelezve.¹³⁵ (Gyanítható, hogy a Mohács előtti évszázadokban a püspökség helyi gazdatisztjei hasonló módon állítottak lovasokat az egri püspök bandériumaiba.)

Szolnok 1552-es eleste után Tiszaörs és vidéke is fokozatosan behódolt a töröknek. Az itteni török fennhatóság megszilárdulása alighanem a balaszentmiklósi végvár építésének 1554-es befejezése nyomán zajlott le. A század második felében ez a vidék is a szolnoki szandzsák része lett. 1571-ben Tiszaörs a törökszentmiklósi, 1591-ben pedig a szolnoki nahijéhez tartozott.¹³⁶ A török előretöréssel párhuzamosan a két, majd három felé is adózó települést az egri váruradalom átszervezése is érintette. E birtokok 1558-as összeírása során Tiszaörsöt, s jobbággyi terheit is leírták.

"A telkes jobbággyok száma a zsellérek kivételével 19 fő. Vannak a faluban Pest megyéből elfutott nemesek, üres házak, épületek és birtokok. A lakosok sem cenzust (földbért), sem földesúrnak járó ajándékot nem adnak. Az egész telek után a tisztelendő úrnak egy nap szántással tartoznak, valamint a széna összegyűjtésével és elszállításával. Tartoznak a termésből és a borból járó tizedet Egerbe szállítani, bárhonnan is szükséges az. A termésből (itt búzából), árpából, zabból, rozsból, méhből és bárányból adnak tizedet. A méhkast és a bárányt darabonként egy dénárral váltják meg. Van itt haszon nélkül való halat is, melynek jövedelme harmadrészben a gazdatiszté, míg a fennmaradó két rész a helyijobbággyoké. Az összes kiadásból, bírságból a gazdatisztnek egy forint sem jár."¹³⁷

A jelek szerint ezek a szolgáltatások a későbbi évtizedekben sem sokat változtak. A vitatott keltezésű "Liber Sancti Johannis" is ugyanezeket a szolgáltatásokat jegyezte fel, csak rövidebb formában.¹³⁸ A magyar adóztatásban részleges változás csak 1563-ban következett be, minthogy ekkortól az egri püspökség teljes jövedelmét az egri vár fenntartására fordították.¹³⁹

Tiszaörs alighanem elkerülte az 1566-os nagy török és tatár dúlást, ám valamikor az 1570-es évek első felében (1572 és 1576 között) portyázó csapatok mégis alaposan végig pusztították.¹⁴⁰ A pusztulás körülményeire, s a településnek a korabeli helyzetére, a lakosok szolgáltatásaira ekkoriban az egri püspökség falvainak 1577/1579-es urbáriális összeírása alapján következtethetünk.

Az összeírásból kitűnik, hogy a községet főként az Erdélyi Fejedelemség nagyváradi helyőrségének tagjai háborgatták, s a kóborló katonák a lakosoknak szinte mindenét felprédálták. A falunak mindössze 12 jobbágya és 1 zsellérje volt már ekkor, 32 ekés gazda elmenekült innen. A lakosok cenzust nem fizettek, s ajándékot is csak az officiális, vagy a földesurak (?) érkezésekor kellett adniuk. Tizedet minden dézsmaköteles termékből fizettek, Váradra azonban semmit sem szoktak adni. Szénakaszálásra, gyűjtésre és hordásra 2 nap robottal tartoztak, az officiálisnak fát kellett hordani, mely a lakosoknak igen terhes volt. Bormérési kötelezettségük volt a váruadalom borára, s ezért gyakran kénytelenek voltak Egerbe szekerezni. Vérrontásért, panaszért és megveretés felmutatásáért 1-1 forint bírságpénz fizetésére voltak kötelezve. Officiálisuk ekkor Barzi János volt, aki a tiszai vízállás haljóvedelmének harmadára volt jogosult. (Egy Balogh nevezetű váradi katona e jövedelmeket lefoglalta.) A töröknek is adózó település a pécsi kihajának 12 forintot fizetett. Minden jobbágynak évente 1 forint 50 dénárt adott. Szolnokra mézzel, vajjal és szénával kellett adózni, míg Váradra 14 forinttal. A szultáni adó 18 forintot, míg a Szolnokra fizetett szablyapénz 8 forint 65 dénárt tett ki.¹⁴¹

A település 70-es években bekövetkezett pusztulásának maradandó voltát bizonyítja az 1571. és az 1591. évi török defterek adatainak összehasonlítása. Ebből jól látható, hogy Tiszaörs a század végére környezete legkisebb településévé vált.¹⁴²

	1571	1591/1592	
	házak száma	kapuk száma	családok száma
Tiszaörs	28	12	12
Tiszaigar	33	26	40
Tiszaszentimre	31	31	31
Nagyiván	30	10	15
Kunmadaras	26	20	20

A lakosok neveinek vizsgálatából kitűnik, hogy a XVI. század közepétől a magyar adóösszeírásokban szereplő legtöbb családból a század végén is maradnak Örsön. Az 1571-es defter névanyagából korábbi forrásokban a Ferenci, Vitális, Szeles, Ács, Komoldi, Nagy, Halász, Ferenc, Főzes (Füzes?), Komódi és a Disznós fordulnak elő.¹⁴³ Ezek közül 1591-ben a Ferenc, Disznós, Halász, Nagy, Komoldi, Szeles és Füzes tűnik fel ismét.¹⁴⁴

Az 1591-es török defter alapján részletesen ismerjük az egyes településekről húzott földesúri jövedelmeket. Az alábbiakban csak a legjelentősebb bevételi forrásokat, illetve az ezekből származó bevételeket foglaltuk össze.¹⁴⁵

	Örs	Igar	Szentimre	Nagyiván	Madaras
	a k c s é b a n				
Teljes jövedelem	3240	8200	6000	8000	6500
Jövedelem búzából	350	2620	1120	1960	994
Jövedelem árpából	88	400	240	60	1200
Jövedelem kevert gabonából	40	720	256	240	160
Jövedelem juhokból	1240	150	50	350	350

(1 magyar forint = 50-80 akcséval.¹⁴⁶)

A táblázatból jól látható, hogy Tiszaörsnek nemcsak a népessége, hanem földesúri jövedelme is elmaradt környezetétől. A 70-es évek katasztrófája azonban a gazdálkodás szerkezetére is hatással volt. Alapvetően visszaesett a földművelés, s a családokra, illetve kapukra eső gabona mennyisége is számottevően elmaradt a szomszédos településeken tapasztalt átlagoktól. Ugyanakkor Tiszaörsön számottevően megnövekedett az állattartás jelentősége, a juhokból származó adójövedelem nagyobb volt, mint a szomszédos településeken együttesen. Az állat nyilvánvalóan sokkal inkább menekíthető volt, mint a gabona. Ha a hódoltsági területek XVI-XVII. századi gazdálkodásában a földművelés jelentőségének csökkenését tekintjük, úgy elmondható, hogy itt e folyamat gyorsabban játszódott le, mint a környező településeken.¹⁴⁷

Az 1591-es török defter az itteni adók főbb tételeit is rögzítette. A helybeliek (a régi censzusnak megfelelő) kapuk után fizetett 50 akcse mellett adóztak még a gabona, juhok, tűzifa, széna után, tizedet fizettek a méhekből, lenből, kenderből, káposztából, fokhagymából, vereshagymából, a Tiszában fogott halakból. Külön földesúri jövedelemként számolták el a menyasszonyadót, a hordóadót, a veteményes kert utáni adót, s a nagyszámú büntetéspénzeket is.¹⁴⁸

A török fennhatóság Tiszaörs környéke felett a XVI. század második felében egyre szilárdabbá, a magyar részről történő adóztatás egyre ritkábbá vált. Az egri vár 1577-es számadásaiban Tiszaörs Örvénnyel együtt még a kétfelé adózó települések között szerepelt, ám 1594/1595-ben már egyáltalán nem említik a települést az Egernek adózó falvak között.¹⁴⁹ Ezt a helyzetet még tovább szilárdította a tizenöt éves háború (1591-1606). 1596-ban a törökök elfoglalták Eger várát, s ezzel e terület még szilárdabban épülhetett be a török hódoltság igazgatási rendszerébe.

A tizenöt éves háború a töröknek hódoló alföldi területek északi felét szinte teljesen elpusztította. Különösen a tatárok portyái okoztak óriási károkat. Feltehetően e vidék lakossága is jórészt elhagyta a lakóhelyét, s csak a zsitatoroki békét követően tért haza. 1621-ben még megemlékeznek Tiszaörsről. A gyanítha-

tóan a XVI. század második felétől reformátussá vált településen ekkor református lelkész nyugtázta az egyházi tized plébánost illető nyolcadát.¹⁵⁰ Ezt követően azonban az 1635-től újrainduló Heves megyei adóösszeírások már nem említik, tehát ekkorra ismét elpusztulhatott, vagy lakóinak zöme valamilyen ok miatt elhagyhatta.

A török elleni felszabadító háborúk nyomán a Tiszaörs környékén meglévő még népes falvak újra elnéptelenedtek. A visszatelepülés a század utolsó évtizedétől vett nagyobb lendületet, főként azonban csak a karlócai békét követően vannak adataink a vidéket érintő, s tartósabb eredményekkel járó mozgalmakról. Ekkoriban indult meg az örsi pusztá betelepítése is, amelyen 1703-ban már 16 család lakott. E népesség a Rákóczi szabadságharc hadműveletei nyomán azonban újra csak szétfutott, s a végleges benépesítés csak a szatmári békét követő években vált lehetségessé.¹⁵¹

JEGYZETEK

1. Lásd a régészeti fejezetet!
2. Madaras L., 1991. (A közvetlen környék esetleges IX századi régészeti leleteire lásd még: Mesterházy K., 1974. 232. és 1977. 157-169.)
3. Kristó Gy., 1980. 464-466.
4. Szabó J. Gy. 1983. 35-47. - Györffy Gy. 1987. III. köt. 44. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye tiszántúli részének X. századi történetével kapcsolatban egyelőre csak annyi bizonyos, hogy ezt a területet nem a törzsek és nemzetségek közötti gyeplűnek hagyták (mint azt a 30-as években többen feltételezték), hanem sűrűbben is megszállták. A kétpói leletek alapján bizonyos, hogy valahol Törökszentmiklós és Mezőtúr között egy törzsi, vagy nemzetségi központ létezett, ám pillanatnyilag sem a nemzetség neve (régében leginkább a Bár-Kalán nemre gondoltak), sem uralmi körzete nem határozható meg egyértelműen. A türkevei leletek egy másik nemzetségi központot is sejtetnek a közelben. Nyelvészeti szempontok alapján nem kizárt, hogy Tiszaabó (a török "bö" szó nemzetségtől jelent) és Szalók (egy nemesi nemzetség neve, melynek névadó őse Györffy György szerint a X. század végén élt) is ide sorolható. (Bő esetében egyes régészeti leletek alátámasztani látszanak a nyelvészeti adatot, míg Szalók esetében olyan elképzelés is van, hogy e nem talán besenyő eredetű.) Lehetséges, hogy az Árpádok Abád körüli megjelenése, illetve a besenyők betelepítése e nemzetségek hatalmának korlátozásával is együtt járt. Ugyancsak vitatott, hogy az Abád körüli központtal kapcsolatba hozható-e a Kemej név, s ezt vajon magyar, besenyő, vagy esetleg kabar nemzetségnévként kell-e értelmeznünk. (Lásd még: Kiss L., 1978. 124. - Madaras L., 1982. 69. - Györffy Gy., 1987. III. köt. 46.)
5. Anonymus, 57. fejezet.
6. Györffy Gy., 1970. 219. - Györffy I., 1921. térképe.
7. Györffy Gy., 1970. 219.
8. Kristó Gy., 1976. 39-43. - Uő., 1980. 357-360.
9. Györffy Gy., 1990. 109-110. - Nagy Á., 1969. 131. - Hatházi G. 1990. 28-31.
10. Györffy Gy., 1987. III. köt. 47.
11. Melich J., 1925. 206-208. - Györffy Gy., 1970. 236-237. - Kristó Gy. - Makk F. - Szegfű L., 1973. I. köt. 59. - Török S., 1982. 1058-1059. Török Sándor idézett tanulmányában csak 31 Örs helynévvel, s ezek származékaival (Orsova, Olsava, Öse, Ösi stb.) dolgozik.
12. Lásd az előző jegyzetszám irodalmát! Györffy Györgynek az Örsur névvel kapcsolatos véleményét alapjaiban vitatja Pais D., 1962.

13. Török S., 1982. 1058-1059.
14. Kristó Gy., 1976. 39-43.
15. Györffy Gy., 1987. III. köt. térképei. - Borovszky S., é.n. (Szabolcs megye.) 404. és 408. (Borovszky Samu e sorozat Heves megyéről írott kötetében (86. oldal) felveti, hogy Órs Igarral és Nagyivánnal együtt Szabolcsból került át Heves megyéhez, ám ezen következtetése az újabb kutatások nyomán nyilvánvalóan téves, illetve bizonyíthatatlan.) Kemejt a "Várad Regestrum" 96. bejegyzése a XIII. század elején provinciaként említi, s ez alapján Pesty Frigyes a tatárjárást követően eltűnt vármegyék közé helyezi. Pesty F., 1880. I. köt. 119-126.
16. Györffy Gy., 1983. 64. és 121.
17. Kristó Gy., 1980. 465.
18. Györffy Gy., 1971. 66.
19. Mesterházy K., 1970. 160. (Felfogását alapvetően vitatja: Vida M., 1981. 355.) A tomaji monostor alapításával kapcsolatban lásd: Györffy Gy., 1987. III. köt. 50.
20. Györffy Gy., 1987. III. köt. 102. és térképei.
21. Lásd a régészeti fejezetet!
22. Hazai Oklevéltár VII. köt. 178.
23. Kandra K., 1898. 323.
24. Borovszky S. - Karácsonyi J., 1903. 280. - Györffy Gy., 1987. III. köt. 80., 93. és 136.
25. Györffy Gy., 1987. III. köt. 49.
26. Ágfay A., 1990. 7-8.
27. Györffy Gy., 1987. III. köt. 120. - Sugár I., 1984. 101.
28. Wertner M., 1892. II. köt. 223. és 227-231.
29. Karácsonyi J., 1900. II. köt. 419-421.
30. Györffy Gy., 1987. I. köt. 229. (Bács megye), II. köt. 615. (Győr megye), III. köt. 447. (Komárom megye).
31. Györffy Gy., 1987. I. köt. 778-779.
32. Ágfay A., 1990. 9-11.
33. Györffy Gy., 1987. III. köt. 126-127.
34. Heves Megyei Levéltár (A továbbiakban HML) Mohács előtti oklevelek, 406. szám (XV-5/25) - Magyarország Földrajzinév Tára. Heves megye.
35. HML Mohács előtti oklevelek, 407. szám. (XV-5/8)
36. Balázs F. - Szederkényi N., 1897. I. köt. 318-321.
37. Ua.
38. Ua.
39. HML Mohács előtti oklevelek, 407. szám (XV-5/8.)
40. Kandra K., 1887. II. köt. 3. füzet. 439., 445. és 450.
41. Molnár E., 1949. 245.
42. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. szám nélkül.)
43. Györffy Gy., 1987. III. köt. 102.
44. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. 38832.)
45. Györffy Gy., 1987. III. köt. 102. - Kiss L., 1978. 637.
46. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. 38832.)
47. Uo. (Dl. 43152.)
48. Balázs F. - Szederkényi N., 1897. I. köt. 318-321.
49. Iványi B., 1941. 308-309.
50. Ua.
51. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. szám nélkül.)
52. Soós Imre plébániatörténete, majd az "Adatok Szolnok megye történetéből" c. munka II. kötete XIII. századi okleveles hivatkozásokat említ Nagyivánnal kapcsolatban, melyek azonban valójában Borsodivánkára vonatkoznak, s nem a mi településünkre. Györffy Gy., 1987. III. köt. 103-104.
53. Ágfay A., 1990. 7-8.
54. Anjoukori Okmánytár II. köt. 354.
55. U.o. V. köt. 151.
56. Varjú E., 1908. 529.

57. U.o. 531-532. - Iványi B., 1941. 399.
58. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. 38837)
59. Iványi B., 1941. 399.
60. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. 19143.)
61. Schönherr Gy., 1894. 121.
62. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. 19885.)
63. U.o. (Dl. 19876.)
64. Kandra K., 1887. 439., 445. és 450.
65. Kandra K., 1885. 429-430.
66. Kovács B., 1974. 5-27.
67. Borovszky S., é.n. (Heves vármegye) 487.
68. Zoltai L., 1904. térképe. - Uő. 1936. 167.
69. Módy Gy., 1984. 124. és a tanulmányához kapcsolt első térképmelléklet.
70. Anjoukori Okmánytár II. köt. 354.
71. Ágfay A., 1990. 7-8.
72. Lásd a 19. jegyzetszámnál meghivatkozott első két tanulmányt!
73. Iványi B., 1941. 49-51.
74. Balázs F. - Szederkényi N., 1897. I. köt. 322.
75. Borovszky S., é.n. (Heves vármegye) 487.
76. Lásd pl. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. 15491.) és HML Mohács előtti oklevelek 491. szám.
77. Györffy Gy., 1987. III. köt. 102. és 137.
78. Varjú E., 1908. 517.
79. Györffy Gy., 1987. III. köt. 102. és 137.
80. Soós A., é.n./a. 14.
81. Ua.
82. Györffy Gy., 1987. III. köt. 137. - Soós A., é.n./a. 22.
83. Lásd a 46. jegyzetszámot!
84. Fekete P., 1983. 183.
85. Iványi B., 1941. 324. - Soós A., é.n. 30-31.
86. Balázs F. - Szederkényi N., 1897. I. köt. 318-321.
87. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. szám nélkül.)
88. Fraknoi W., 1899. 355. - Soós A., é.n. 30-31.
89. A. Fekete - V. Kenéz - L. Solymosi - G. Érszegi, 1979. 435.
90. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. 50388.)
91. Balogh I., 1976. 5.
92. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. 38851.)
93. Iványi B., 1941. 324. és 344.
94. Lásd a 90. jegyzetszámot!
95. Pesty F., 1979. 111. Azonosításunknak részben ellentmond, hogy Györffy György a Tisza bal partjára helyezi, minthogy Csánki Dezső nyomán Cserököz és (Tarna-) Szentmiklós között lokalizálja. Ugyanezen hely közelében gyanítja Petrit Szabó János Győző is. Nem egyértelmű azonban, hogy valójában melyik Szentmiklósról van itt szó, mivel nem zárható ki, hogy a Nagyiván mellettről. Petri helyének pontos tisztázása az elkövetkező régészeti és történeti kutatások feladata. Györffy Gy., 1987. III. köt. 125. - Szabó J. Gy., 1974. 36-37. (Ez utóbbi szerző Petrit végső soron mégis a teljesen tisztázatlan helyű települések közé sorolja.)
96. Mező A. - Németh P., 1972. 105.
97. Györffy Gy., 1987. III. köt. 125.
98. Lásd a 46. jegyzetszámot!
99. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. 38847.)
100. Iványi B., 1941. 432.
101. Lásd a 87. jegyzetszámot!
102. Lásd a 90. jegyzetszámot!
103. Györffy Gy., 1971. 66.
104. Györffy Gy., 1987. III. köt. 135.
105. Hegedűs L., 1982. 101-103.

106. Soós A., é.n./a. 14.
107. Ua.
108. Uo. 19.
109. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. 38831.)
110. Uo. (Dl. 43152.)
111. Iványi B., 1941. 477.
112. Ua.
113. Pesty F., 1979. 133. - Magyarország Földrajzinév Tára. Szolnok megye. A helybeliek ma is felváltva használják a Tinód és Tinord elnevezést, noha ez a két alak nyelvészeti szempontból nem kapcsolható össze., Lásd.: Bézi I. J., 1979. 3. A Tinód helynév azért is érdekes, mivel XIII. századi besenyő településnévként a Fejér megyei besenyő ispánság területén is előfordul, sőt innen származik az egyik legkorábbi magyarországi pogány, fegyvermellékletes besenyő lovassír, az úgynevezett "tinódi lelet". Ha a Tinód helynevek magyarországi elterjedése a besenyőkhöz köthető, úgy az Őrs melletti Tinód víznev, a nyilvánvalóan ebből kialakult Tinódtó falunév a besenyők egykori jelenlétére utalhat. Hatházi G, 1990. 46.
114. Györfly Gy., 1987. III. köt. 142.
115. Ua.
116. Kovács B., 1987. 50.
117. Iványi B., 1941. 481.
118. Gyárfás I., 1883. III. köt. 75.
119. Kormos L., 1967.
120. Gyárfás I., 1883. III. köt. 372-373.
121. Tóth D., 1942. 7.
122. Györfly Gy., 1987. III. köt. 102.
123. Kiss L., 1979. 57.
124. Györfly Gy., 1987. III. köt. 102.
125. Balázs F. - Szederkényi N., 1987. I. köt. 318-321.
126. A Tomaj nemzetséghez tartozó családok közül a Losonczi és a Losonczi-Bánffy voltak a legjelentősebbek, míg a kemeji részekben még a XIII. században Abádinak említett család, melynek a következő évszázadot megélt ága a Szentimrei nevet vette fel. A XIV-XV. században a Tomajmonostor körüli ősi birtokrészekben a Losoncziakat és a Szentimreieket találjuk. A nemzetség családjainak leszármazásával kapcsolatban lásd: Iványi B., 1941. Mi a Szentimrei család leszármazási táblázatát közöljük az alábbiakban, minthogy Tiszaörs vidékéhez a Losoncziak nem különösebben kötődtek.
127. Lásd ezeket a szövegben!
128. Sugár I., 1984. 227-242. - Kovács B., 1987. 155.
129. Ua.
130. Bártfai Szabó L., é.n. (Dl. szám nélkül)
131. Kovács B., 1987. 155.
132. Adatok Szolnok megye történetéből. II. köt. 20, 432. és 508. Kunmadarast itt kihagytuk az összehasonlításból, mivel összeírásai nem mindig a többivel azonos alkalmakkor készültek.
133. Hegedüs L., 1986. 2.
134. A nem túlságos távol eső Örvény két évre ekkor néptelenedett el a török miatt.
135. Balázs F. - Szederkényi N., 1897. II. köt. 87-88.
136. Györfly L., 1956. 28-29. - Ágoston G., 1988. 253.
137. Maksay F., 1959. 707-708.
138. Kandra K., 1885. 549.
139. Maksay F., 1959. 693.
140. Tóth D., 1942. 9.
141. Sugár I., 1983. II. köt. 123.
142. Györfly L., 1956. 28-29. - Ágoston G., 1988. 253.
143. Györfly L., 1956. 28-29.
144. Ágoston G., 1988. 253.
145. Györfly L., 1956. 28-29. - Ágoston G., 1988. 253.

146. A kapuadó fizetésénél még rendszerint 50 akcsét vettek egyenlőnek egy magyar forinttal, ám az 1580-as évektől az akcse ezüsttartalmának romlása miatt nemritkán már 80 akcse felelt meg egy magyar forintnak.
147. Összehasonlítható adatokat hoz még: N. Kiss I., 1960.
148. Ágoston G., 1988. 225-230.
149. Sugár I., 1982. 468. Az egri vár XVI. századi gazdálkodására lásd még: Ruzsás L., 1939.
150. Tóth D., 1942. II. köt. 9.
151. Benedek Gy., 1981. 116.

IRODALOM

- Adatok Szolnok megye történetéből, II. köt. Szerk.: Botka János, Szolnok, 1989.
- Anjoukori Okmánytár. I-VII. köt. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Budapest, 1878-1920.
- ANONYMUS
1975: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Budapest. 1975.
- ÁGFAY Antal
1990: Tiszaörs egyházának története. Tiszaörs, 1990
- ÁGOSTON Gábor
1988: A szolnoki szandzsák 1591-92. évi összeírása. I. In. Zounuk, 3. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, Szolnok, 1988.
- BALÁZSY Ferenc - SZEDERKÉNYI Nándor
1897: Heves vármegye története. I-IV. köt. Eger. 1890-1897.
- BALOGH István
1976: Tugurium - szállás - tanya. Etnographia. 1976. 1-2. szám.
- BÁRTFAI SZABÓ László
é.n.: Heves megyei regeszték. Kézirat az Egri Dobó István Vármúzeum Történeti Adattárában. 68/1982. - 78/1982. (Ha lehetséges volt, úgy a hivatkozásnál utaltunk az említett oklevelek DI. számaira is.)
- BENEDEK Gyula
1981: Szolnok megye újjátelepülése a török hódoltság után. In. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, 1981. Szolnok, 1981.
- BÉZI István János
1979: Tiszaszentimre a nevek világában. Kézirat a Szolnoki Damjanich János Múzeum Néprajzi Adattárában. 1571/1979.
- BOROVSKY Samu - KARÁCSONYI János
1903: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróbalajstrom az 1550-iki kiadás hű hasonmásával együtt. Budapest, 1903.
- BOROVSKY Samu
é.n.: Magyarország Vármegyéi és Városai. (Az idézett megyéket lásd a jegyzeteknél!) Budapest, é.n.
- Antal FEKETE - Victor KENÉZ - László SOLYMOSI - Géza ÉRSZEGI
1979: Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellium anno 1514. Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Budapest, 1979.

FEKETE Péter

1983: Az i-zés esetei Tiszaszöllös nyelvjárásában. Magyar Nyelvőr, 1983. 2. szám.

FRAKNÓI Wilmos

1899: Werbőczy István. Budapest, 1899.

GYÁRFÁS István

1883: A jász-kunok története. III. köt. Szolnok, 1883.

GYÖRFFY György

1970: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Archaeológiai Értesítő, 1970. 2. szám.

1971: Szent László egyházpolitikája. In. Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára. Túrkeve, 1971.

1983: István király és műve. Budapest, 1983.

1987: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I-III. köt. Budapest, 1987.

1990: A magyarság keleti elemei. Budapest, 1990.

GYÖRFFY István

1921: Kunhalmok és telephelyek a karcagi határban. Föld és Ember, 1921. 1. szám.

GYÖRFFY Lajos

1956: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. Jászkunsági Füzetek, 4. Szolnok, 1956.

HATHÁZY Gábor

1990: Az Árpád-kori magyar hadszervezet nomád elemeinek kérdéséhez. A besenyők. Hadtörténelmi Közlemények, 1990. 2. szám.

Hazai Oklevéltár, 1234-1536. Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas és Nagy Gyula. Budapest, 1879.

HEGEDÜS László

1982: A pápai tizedösszeírások tanulságai. Kézirat a Szolnoki Damjanich János Múzeum Történeti Adattárában. 495/1982.

1986: "Nemrég vitézkedtek a hadbaállásra kötelezettek" (A Jászság népessége 1541-től 1705-ig) Kézirat a Szolnoki Damjanich János Múzeum Történeti Adattárában. 1622/1988.

IVÁNYI Béla

1941: A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család története. Budapest, 1941.

KANDRA Kabos

1885: Az egri főegyház Szent János Könyve. In. Adatok az Egri Egyházmegye történetéhez. I. köt. 3. füz. Eger, 1885.

1887: Bakocs kodex, vagy Bakács Tamás egri püspök udvartartásának számadó könyve az 1493-96. évekről. In. Adatok az Egri Egyházmegye történetéhez. II. köt. 3. füz. Eger, 1887.

1898: A Váradi Regestrum. Budapest, 1898.

KARÁCSONYI János

1900: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I-III. köt. Budapest, 1900-1901.

KISS Lajos

1978: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978.

KORMOS László

1967: Kunmadaras fejlődéstörténete termelőszövetkezeti községgé alakulásáig. A Damjanich János Múzeum Közleményei, 11-14. Szolnok, 1967.

KOVÁCS Béla

1974: A Liber Sancti Iohannis keletkezése és kora. Archivum. 3. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. Eger, 1974.

1987: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987.

KRISTÓ Gyula - MAKK Ferenc - SZEGRŐ László

1973: Adatok "korai" helyneveink ismeretéhez. I-II. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. Tomus XLIV-XLV. Szeged, 1973-1974.

KRISTÓ Gyula

1976: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. Tomus LV. Szeged, 1976.

1980: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, 1980.

MADARAS László

1982: Népvándorlás- és honfoglaláskor. In.: "Szolnok megye a népek országútján". Szolnok megye története a régészeti leletek tükrében. Állandó kiállítás vezető a Damjanich János Múzeumban. Szerk.: Raczky Pál. Szolnok, 1982.

1991: Magyarország népei és etnikumai a honfoglalást megelőző évszázadokban. (VIII-IX. század.) Új Néplap, 1991. október 26.

Magyarország Földrajzinév Tára. Szolnok megye. Budapest, 1980.

MAKSAY Ferenc

1959: Urbáriumok. XVI-XVII. század. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 7. Budapest, 1959.

MELICH János

1925: A honfoglaláskori Magyarország. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. I. köt. 3. füz. Budapest, 1925-1929.

MESTERHÁZY Károly

1968: Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpádkori Magyarországon. A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve, 1968. Budapest, 1970.

1974: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe IX-XIII. századi településtörténetéhez. II. A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve, 1974. Debrecen, 1974.

1977: A Tiszántúl IX-X. századi bolgár emlékei. Folia Archaeologia, 1977.

MEZŐ András - Németh Péter

1972: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972.

MÓDY György

1984: A falutól a mezővárosig. In: Debrecen története 1693-ig. I. köt. Szerk.: Szendrey István. Debrecen, 1984.

MOLNÁR Erik

1949: A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig. Budapest, 1949.

NAGY Árpád

1949: Eger környéki és Tisza-vidéki besenyő települések a X-XI. században. Az Egri Múzeum Évkönyve, 1969. Eger, 1969.

N. KISS István

1960: 16. századi dézsmajegyzékek. (Borsod, Heves, Bereg, Bihar, Közép-Szolnok.) Budapest, 1960.

PAIS Dezső

1962: Úr volt-e valójában Vrsuuru? Magyar Nyelv, 1962. 2. szám.

PESTY Frigyes

1880: Az eltűnt régi vármegyék. I-II. köt. Budapest, 1880.

1979: Pesty Frigyes helynévtárából, II. Külső-Szolnok. Közzéteszi Bodnár András. Kecskemét-Szolnok, 1979.

RUZSÁS Lajos

1939: Az egri vár gazdálkodása a XVI. században. Budapest, 1939.

SCHÖNHERR Gyula

1894: Hunyadi Corvin János. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest, 1894.

SOÓS Imre

1985: Az egri egyházmegyei plébániák történetének rövid áttekintése. Budapest, 1985.

SOÓS Adorján

é.n.: A Jászkunság körüli nemesi birtokviszonyok a tatárjárás után. Pécs, é.n.

é.n./a: Adalékok Jász-Nagykun-Szolnok vármegye történetéhez az Anjouk és Luxemburgok korában. Karcag, é.n.

SUGÁR István

1982: Az egri vár gazdálkodása az 1594/95. évi számadás tükrében. Agrártörténeti Szemle, 1982. 3-4. szám.

1983: Az egri vár püspöki falvainak urbáriális összeírása 1577-1579-ből. Archivum, 11. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. Eger, 1983. 1984: Az egri püspökök története. Budapest, 1984.

SZABÓ János Győző

1974: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában. I. Az Egri Múzeum Évkönyve XI-XII. 1973- 1974. Eger, 1974.

1983: A Duna-Tisza köze és a magyar honfoglalás. Forrás, 1983. 7. szám.

TÓTH Dezső

1942: A Heves-Nagykunsági Református Egyházmegye múltja. II. köt. Debrecen, 1942.

TÖRÖK Sándor

1982: Mi volt a neve a három kabar törzsnek? Századok, 1982. 5. szám.

VARJÚ Elemér

1908: A Tomaj nemzetségbeli Losonczy-Bánffy család története. Oklevéltár. I. köt. 1214-1457. Budapest, 1908.

VIDA Mária

1981: Szent Kozma és Damján magyarországi tiszteletének eredeti és értelmezése. (11-14. század.) Századok, 1981. 2. szám.

WERTNER Mór

1892: Magyar Nemzetségek a XIV. század közepéig. I-II. köt. Temesvár, 1897.

ZOLTAI Lajos

1904: Debrecen és vidékének urai az Árpád-kor végén és az Anjou-korban. 1200-1400. Debrecen, 1904.

1936: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Debrecen határának kialakulása és birtokainak megszerzése. Debrecen, 1936.

TISZAÖRS REKATOLIZÁCIÓJA ÉS NÉPESSÉGÉNEK KÉRDÉSE A XVIII. SZÁZADBAN

Bevezetés

A Rákóczi-szabadságharc után nemzeti függetlenségünk reménye hosszú időre elveszett ugyan, ám beköszöntött a várva-várt béke korszaka is. Megszűnt a létbizonytalanság, s ezen munkálkodott III. Károly is. A nemzet úgymond kiegyezett a Habsburgokkal. A békés időszakban azonban bőven akadt olyan feszültség forrás, amely további mozgásra indította a népet. Ezek közül egyik a katolikus-protestáns viszony volt.

Vidékünk vallási képe 1732-1775 között formálódik át, amikor megindul a Tiszatáj olyakor erőszakos rekatolizációja. A Nagyikunág 1703-ra már gazdaságilag erős telepöléseket mondhat magáénak, s ugyanakkor szilárd protestáns egyházakat is. Rákóczi hadaihoz jogi sérelmeik (a Német Lovagrendnek való eladatás, s ezzel a jobbágyi állapotba való tasztítás) miatt csatlakoztak. Maga a jogfosztás Kollonics Lipót fejében született meg, s egyben természetesen párosult azzal a szándékkal is, hogy ezt a Tiszántúlhoz erősen kötődő, Erdéllyel is kapcsolatot tartó benépesült protestáns területet a Kiskunággal együtt katolizálja.

Ezért amikor Tiszaörs népesedésének kérdéséről szölünk, nem csupán egyetlen tiszavidéki telepölést kell vizsgálnunk, hanem egy egész térséget, azt amelyet már régóta kutatunk a Tisza-tó környékén. Tudomásul kell vennünk, hogy háborús és forráshiányos időszakot kell vizsgálnunk, s ezért a legkülönbözöbbs módszerekkel kell élnünk. Kevés a közvetlen, s egzaktnak mondható forrás. Mivel a lakosság eredetét, illetve ezzel összefüggésben a népesség folytonosságát vagy hovákerölését vizsgáljuk, az lenne a legjobb, ha végig rendszeres összeírások, névjegyzékek állnának rendelkezésünkre, s egyben folyamatos és állandóan működő hivatalok szavatolnák, hogy valamennyi forrás rendelkezésünkre áll. Ezek a feltételek azonban hiányoznak. Már a török utáni újratelepedés ideje körül is viták vannak, hisz hol pusztaként, hol meg lakott helyként írják össze Örsöt. Magunk azonban állandóan Kenderesre gondolunk, amelyet még jóval a Rákóczi-szabadságharc után is lakatlan helyként tartottak hivatalosan számon, mert a földesúr érdeke azt kívánta.¹ A pusztának, lakatlan helynek való minősítés pedig meghatározta a telepölés késöbbs jogállását és a földesúrhoz való viszonyát.

Tiszaörs azért is fontos, mert itt a népmozgás nem ül el még a XVIII. század második felében sem. Az egri püspökség birtokain új lakosok jelennek meg, s a már megszilárduló népesség képet átrendezik. A tiszántúli eredetű, s e Tisza-vidékhez kötött, már-már egységesülő lakosság északi, többnyire palóc, s kisebb mértékben már jobbra elmagyarosodott szlovák elemmel egészül ki, s mondanunk sem kell, hogy ez az erős és új szín e vidék etnikai és kulturális képét milyen mértékben rendezhette át.

Amikor e térség forráshiányos voltáról, s korszakáról beszélünk, meg kell említenünk, hogy a hiányt nemcsak a hadi állapotok, s a kialakulatlan közigazgatás okozza, hanem az is, hogy két évszázadon át protestáns és katolikus részről is elfogult, s éppen ezért hiányos és csonka forrásokkal találkozhatunk csupán. Jellemző, hogy már az egykorú protestáns források, az úgynevezett kerületi (esperesi) jegyzőkönyvek is hallgattak a tiszai esetről, csak az igari vonatkozásokat említik, s azt, hogy valami nehézség van a tiszaszőlősi temetések körül.² Az egri érseki levéltárban közvetlenül erre utaló dolgokkal alig találkozni. Ott állandóan a katolikusokon esett sérelmeket említik fel, holott ebben az időben katolikusok nem is éltek Tiszaörsön. Nyilvánvalóan átgondolt egyházpolitika volt ez, amelynek természetes mozgatója a hit, s ezzel összefüggésben a katolikuság térnyerésének biztosítása. Ez jelenik meg csupán, ám maga végrehajtás módja sohasem.³

Ugyanez jellemzi a későbbi irodalmat is, s természetesen a mindkét oldalról való elfogultság, a sérelmek felhánytorgatása, s bizonyos kérdésekről való mélységes hallgatás. Emiatt átfogó kép még akkor sem alakítható ki, ha a kettőt szembesítjük egymással. Kosáry Domokos a XVIII. század művelődéstörténetét feldolgozó munkájában meg is említi, hogy országosan átfogó kép a katolikus expanzióról nem alakítható ki, s nemcsak az elfogultság miatt, hanem mert maguk az egyháztörténészek sem foglalták össze átfogóan az egész folyamatot. Mint írja, erről "egy-egy püspökség külön történetének helyi adatait összerakva tudunk csak képet nyerni". Esetünkben azonban még az egri püspökség adatait is egyházközségenként kellene összerakni e korszakra vonatkozóan, s ugyanígy a Tiszántúli Egyházkerület történetének forrásait is református részről. Jeles munkák állnak ugyan rendelkezésünkre, de egyházközségenként ezek alig használhatóak.⁵ Maga a folyamat nem bontakozik ki belőlük. S ha helyi értelmezésüket nézzük, akkor csekély felvilágosítást nyerhetünk csupán a lakosság mozgására, a tényleges eseményekre vonatkozóan. Néhány, kétségtelenül fontos eligazító adatot tartalmaznak csupán, de ezen túl megelégszenek az általánosságokkal. Mi megkísérelünk közelebb hajolni néhány forráshoz, s megpróbálunk konkretizálni az eddig általánosság szintjén megfogalmazott megállapítást. Ehhez természetesen nemcsak az egyházi vonatkozású forrásokat használjuk fel.

Ritkán adatik meg egy-egy kis településnek az, hogy az ott lejátszódott történeti folyamatok országos jelentőségűvé dagadnak, s általánosabb érvényt nyernek. Tiszaörs rekatolizációjának példája, ha a szélesebb környéket is bevon-

juk a vizsgálatba, szinte ilyenné válik. Az Egri Egyházmegyén belül azonban minden bizonnyal kulcskérdés.

Karácsonyi János írja, hogy a XVII. század végén, a török kiűzése után "a protestánsokkal szemben, győzedelmes fegyverére támaszkodva, a kormány ép úgy járhatott volna el, mint 1670-ben, de most különböző okoknál fogva helyesebbnek látta a szelíd bánásmódot".⁶ A nemesség megnyerését említi itt, de nemcsak erről van szó, hanem főként az elpusztult területek újraneépítéséről. Az ország jelentős területén, de főként térségünkben elsősorban protestáns népesség él. A birtokosok, közöttük az új, hadi érdemeket szerzett idegen származású családok, hogy birtokaikon megkezdhesék a termelő munkát, kénytelenek voltak elfogadni őket is. Az egri püspök és a káptalan sem tett másként. Úgy tűnik, hogy ekkor még másodlagos volt a később oly fontos felekezeti hovatartozás.

Vizsgált térségünk falvai, amelybe Tiszaörs is tartozik, a XVIII. század elején szinte teljes egészükben protestánsok voltak. A Rákóczi-szabadságharc után visszatérő lakosok, illetve az újonnan jöttek is e felekezethez tartoztak Kisköre és Borsodivánka kivételével.⁷ Nagy feladat várt tehát az egri püspökségre, ha ezt a területet, s főként a számára igen fontosnak tekintett Nagykovácsot hitére akarta téríteni. E munkában Telekessy, Erdődy, Barkóczy és Eszterházy püspökök vállaltak nagy munkát, s nyugodtam mondhatjuk, hogy a XVII. század végétől a XVIII. század végéig mozgásban tartották a lakosságot, szívósan, átfogó és koncepciózus politikával haladtak lépésről-lépésre, olykor bizony az eszközökben sem válogatva. Az, hogy ezt a politikát részleteiben nem ismerjük, s nem dolgozták fel a források közelében lévő egyháztörténetesek sem, talán épp az olykor kemény módszereknek is betudható. Ma, amikor mindez már csak múlt, de fontos folyamatokat világít meg, nem lehetünk érzékenyek, s Kosáry Domokos említett munkájának megértő szemléletét, elfogulatlan álláspontját kell magunkévá tenni, anélkül, hogy felekezeti érdekeket sértenénk. S e megértő álláspontot segíti az is, hogy ma már e vidék mindkét felekezeti lakossága a legnagyobb békében él egymással, s egyaránt hozzájárul a vidék, a térség kultúrájának, életének megújításához, a vallási élet újrateremtéséhez.⁸

Tiszaörs református népességének eredete a XVIII. század közepéig

Tiszaörs 1703-ban tűnik fel a XVIII. századi forrásokban, amikor, mint lakatlan pusztát per útján Telekessy püspök visszaszerezte az egri püspökségnek. Soós Imre szerint benépesülése 1719-ben indult meg, és a beköltözők 1721-ben kötnek telepítési szerződést, kapnak bizonyos kedvezményeket földesuruktól.⁹ Az ily kései betelepedést kétséggel kell fogadnunk, hiszen tudjuk, hogy 1703-ban 16 család élt már itt. Lakott hely több környékbeli falu is (Szőlős, Szentimre, Derzs), sőt ezek lakói Rabutin elől sem települnek át Rakamaz környékére a kunságiakkal, inkább behúzódnak a mocsarakba, vagy nem érintett közeli falvakba (Csege).

Valószínűtlennek tartjuk, hogy teljesen pusztán állott volna 1703 után, jöllehet korábbi pusztulását feltételezzük, hisz amikor a Pesti Comissió előtt igazolniuk kellett a falu reformátusainak, hogy a volt katolikus templomot az 1680-as évek óta használják. Ez nem sikerül nekik, míg a már említett települések mellett a közelben Abád, Szalók, Roff, Füred és Madaras is igazolni tudja, s így artikuláris helynek minősül.¹⁰ Valószínűtlen azért is, mert időközben előkerült a református egyház anyakönyve, ahol fel vannak sorolva a prédikátorok az első lapon, bár maga az anyakönyvezés jóval később az ötvenes években kezdődik.¹¹ 1719-ben azonban ezt jegyzik be: *Az Tisza ŐRSI Ecclesiának Jedzőkönyve Mellyben Meg iratnak némely emlékezetes dolgok, az melyeket 1719. esztendőől fogva ugy mint kik voltak az prédikátorok és mesterek, ki mennyi esztendeig szolgált az prédikátorok idejében ki született ki, házasodott meg, ki halt meg Ab Anno 1719...* A második oldalon pedig következnek sorrendben a prédikátorok:

Ab Anno 1719 Első prédikátor

Kecskeméti Dániel

szolgált három esztendeig: u.m: 1719, 1720, 1721.

II dik

Pákosdi Páll

szolgált 5 - ött esztendeig u.m: 1722,1723, 1724,1725, 1726.

III dik

Munkácsi István

szolgált 7 - hét esztendeig u.m: 1727, 1728, 1729, 1730,1731,1732, 1733.

IV dik

Komádi Mihály

szolgált 3 - három esztendeig: u.m: 1734, 1735, 1736.

Pákosdi Páll

V dik

szolgált 5 - ött esztend. u.m: 1737, 1738,1739, 1740, 1741.

VI dik

Szatmári Ács András

szolgált IX- kilencz eszt. u.m: 1742 től fogva 50 esztend.

Ha már 1719-ben van prédikátor, akkor szervezett egyházközségi és egyben községi élet is volt. Néhány család nem tudott volna fenntartani önálló egyházat. Valószínű, hogy legalább 1703-tól lakták a falut, s ekkor már annyian voltak, hogy önálló egyházzá szerveződhettek. Az más kérdés, hogy a földesúr mit tartott érdekének, mennyire ismerte el vagy adóztatta a lakosokat. Magunk különben is megfogalmaztuk korábban, hogy igen differenciálatlan az a kép, amit a történeti

irodalom rajzol a falvak állapotáról, s elpusztultnak nevez olyanokat, ahol ténylegesen lagnak (pl. a török időkben Derzs vagy Cibakháza Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében).¹² Más a lakottság, más a községi szervezet vagy egyházszervezet, ahol rendszeres világi vagy egyházi tevékenység folyik. Egyként elpusztultnak, mert nem adózik, nem lehet őket minősíteni. Úgy véljük, hogy Tiszaörs esetében is ez állhatott fenn. A püspök földesúrnak érdeke volt, hogy - felekezetre való tekintet nélkül - megszállják és minél többen lakják birtokát. Úgy gondoljuk, hogy csak 1721-ben következett be az az állapot, amikor már kontraktust is köthetett a lakókkal, mert elegendően voltak ahhoz, hogy komolyabb jövedelem származhassék a birtokból. Korábban is lakottnak tekintjük (legalább 1703-tól), de még nem adózóképesnek. Ha azt nézzük, hogy a megtelepedtek ingáztak a falvak között, áttelepültek jobb feltételek közé, akkor ezt olyan falvakra is bízást elmondhatjuk, amelyeket folyamatosan lakottnak tekint a szakirodalom a XVII. század végétől. Igaz, hogy az 1721-ben kelt szeptemberi szerződésből ez nem derül ki, sőt azt írja, hogy "Tiszán túl lévő Eörs nevű pusztánkat meg engednénk nékiek szállani..., hogy jobban és többen le telepedhessenek és gyarapodhassanak..." azért kapják a kedvezményeket. Ám nyilván nem akkor találkoztak először Bakó György, Mihály István és Varga Mátyás, akik különben már egy ízben felkeresték, mint instánsok, "magok és több velek megegyezett akaratban lévő emberek nevében".

1723-ban az újjátelepült község lakosai a következők voltak:¹³

Nagy János	Nyikos István
Ujváry György	Derekas István
Török István	Varró István
Nagy Mátyás	Tóth Pál
Szilágyi György	Kiss Mihály
Herpai István	Varga Mátyás
Török István	Pap István
Szőnyi György	Szép Mihály
Szilágyi György	Szabó Mihály
Tóth János	Nagy Márton
Kárász István	Nagy István

Tudható az is, hogy honnan érkeztek. Többségük a Szabolcs megyei Csegéről (Tiszacsege), s csak néhányan máshonnan. Így Nagy István Debrecenből, Nagy János a Békés megyei Tarcsáról (Köröstarcsa), Sánta Ferenc Kunhegyesről, Kiss János Szabolcs megyéből.

A mozgás és a viszonylagos lakottság továbbra is jellemzi Örsöt. Soós Imre és Szabó István írja, hogy a szegénység miatt 15 jobbágy 1723-ban Polgárra megy lakni, majd 1727-28-ban újabb 11 család kerekedik fel, s mennek Csegére, Tarjánba (Tiszatarján) és Balmazújvárosba.¹⁴ Ugyanakkor jönnek családok ide is. Konkrétan kunmadarasiakról is tudunk, majd arról vannak források, hogy örsiek

oda szöktek át 1747-ben. Nagy hát a mozgás, mint általában az egész vidéken. Csak idézni szeretném Ember Győző békési összeírás publikációit, ahol Kungyalu egész népe az úratelepedés után Békés megyébe távozik, pár tíz kilométerrel arrébb, hogy újabb öt évig élvezze az adómentességet egy másik megye hatósága alatt. Ugyanígy mozog a különben kedvező feltételek között megtelepedett Törökszentmiklós népe is Békés irányába. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a felsorolt települések Szabolcs vagy Borsod megye, illetve a kiváltságolt Nagykunság települései. Épp akkor zajlik ott a redempció, amely földvásárlási lehetőséget biztosított vagyonosabb embereknek a szabad állapot mellett.¹⁵

Tóth Dezső, Soós Imre és Szabó István szerint Tiszaörs református lakossága elsősorban a Tiszántúlról verbuválódott. Ám egyikük sem jelöl meg konkrét helyeket, s valójában a források elégtelensége miatt nem is teheti.¹⁶ Ilyen esetben áthidaló, ezért mindenképp csak a valószínűség szintjén mozgó megoldáshoz kell folyamodnunk. Az 1747-es összeírás és a református anyakönyv 1754-1767 közötti neveit vizsgáltuk meg, s kigyűjtöttük belőle azokat, amelyek olyan személyneveket (vezetéknév) tartalmaznak, amelyek földrajzi pontra, területre utalnak. A teljes névanyagot jegyzetben közöljük. Később erre még más vonatkozásban is hivatkozunk.¹⁷

A két anyagban 32 nevet találtunk, amely földrajzi névből van képezve, s hatot, amely népnévből. Az előbbi csoportból több értékelhetetlen, mert az azonosításhoz használt Vályi András féle helységnévtár (1799-ből) nem használható fel. Most csupán az azonosíthatókat, valószínűsíthetőket sorolom elő:

Bányai ¹⁸	Kecskeméti
Bihari ¹⁹	Makai
Bori ²⁰	Mucsi ²⁸
Burai ²¹	Muzsnyai ²⁹
Décsi vagy Décsei ²²	Patonai ³⁰
Erdélyi ²³	Salánki ³¹
Eszenyi ²⁴	Szalai ³²
Földvári ²⁵	Széki ³³
Géczi ²⁶	Szapári ³⁴
Géresi ²⁷	Szilágyi
Gyöngyösi	Tapolczi ³⁵
Halmi	Zabar ³⁶
Hamvai	

A nevek alapján - bár ekkor már nem utal közvetlen származási helyre a személynév, mint pl. a török hódoltság előtti évtizedekben, mégis mutat valamit. Azt, hogy megrajzolható egy északkeleti (Borsod, Gömör, Abaúj, Zemplén), egy keleti (Szatmár, Szilágy, Bihar), s egy ezeken túli erdélyi rész. Nyilvánvalóan

közbeeső állomásokkal, épp ezeken a keleti megyéken át. A népnevek is megerősítik ezt, hiszen az Olá, Móczi (talán a mócból?), a Hajdú ugyanerre a térségre utal. Láthatjuk, hogy Heves (Gyöngyös környéke) és a Duna-Tisza köze, s közvetlen Tiszavidék (Tiszaföldvár, Tiszabura) is felbukkan. S kívülük még Esztergom és Veszprém megye játszik szerepet, s bizonytalanabban Tolna. Ez utóbbinak Duna-Tisza közére való hatását már Nagyörössel, Kecellal kapcsolatban többen vizsgálták.³⁷ Statisztikailag nézve a 32 kiválasztott névből 15 utal Északkelet-Magyarországra, illetve Erdélyre, 3 a Duna-Tisza közére és a közvetlen szomszédságra Hevesre, s 6 a Dunántúl megjelölt megyéire. Így ha nem is sikerült pontosan meghatározni azt, hogy honnan érkeztek Örs református lakói a XVIII. század elején, mégis körülírható egy körzet, amely a népesség zömét adta. Azt is hozzá kell tennünk, hogy más, környékbeli állomásokon át érkezhettek ide.

A tisaörsi református lakosság szétszélesztése

A megkötött kontraktus kétségtelenül hozzásegítette a megerősödéshez Örsöt. A gazdaságilag is jövedelmező falut — hisz az egri püspökség más tiszavidéki falvai sem jövedelmeztek többet, s a jobbágyok száma sem volt magasabb —, azonban a hatvanas évekre elérte az ellenreformációs intézkedések sora. A püspök főispán — kezében tartva az egyházi és világi hatalmat egyaránt — arra törekedett, hogy rekatolizálja a Tiszavidék és Nagykunság népét. Mivel birtokai itt feküdtek, az első komoly intézkedések természetesen saját kerültek először végrehajtásra. Nem a gazdasági szempontok számítottak már ekkor, hanem az, hogy a püspökség területén megváltoztassák a vallási képet, terjesszék a katolicizmust. Gazdaságilag a századelő óta talpra állt a püspökség és a káptalan, Telekessy óta folyamatosan rendeződtek a birtokviszonyok, tisztázódtak a katolikus püspökség jogai. 1703-ban így került per útján Örs is vissza a korábbi birtokos tulajdonába.³⁸

Soós Imre és Ágfay Antal azt írja, hogy "Eszterházy püspök 1766-ban határozta el, hogy ebben a püspöki birtokot képező, de református vallású faluban katolikus plébániát állít fel. Erre biztatta őt 1767. február másodikán Trásy Imre tisaigari közbirtokos is: Viceispán uram írja, hogy Excellentiád Tisza Örsre Plebanos Uramot kíván rendelni. De mivel még ottan az Plebania el nem készülvén addig Igaron szállást adok magam házánál... Victumja (élelme) is legyen az Plébánia elkészítéséig... Misemondó assistenciákkal jönné, hogy Igaron házamban mondhasson szent misét." Két hét múlva a püspök így válaszolt Trásynak: „Íme kit Örsre Plebanusnak rendeltem, Tar Andrást, által küldöm minden mise mondó készüléttel... Megengedem, hogy azon Monstrantzia, mely most az Abádi templomban vagy, Igarra által vitessék, mivel oda csináltatta Kegyelmed."³⁹

A jóformán tisztán református faluban plébániát állított fel a püspök, s fíliaként hozzárendelte Igar, Füredet, Derzset, Szentimrét, Szőlőst, mint falvakat, s Gacsát, Kócsot, Domaházát és Örvényt pusztaként.⁴⁰ Az első misét az Igarról áttelepült új plebános 1767 augusztus 2-án mondta egy ideiglenesen felépített kápolnában. Eddig mindösszesen két katolikus család lakott Örsön, 1767 végéig 26 család költözött be, s 296 volt a még itt élő reformátusok száma.⁴¹ A reformátusság tovább apadt, hisz meglehetősen kemény módszereket alkalmaztak. Soós Imre idézi, hogy a különben haláláig a paplakban meghagyott, de maga után már csupán csak katolikus plébánost beköltözni engedni köteles, idős, nyugalomba vonult prédikátornak, Kállay Istvánnak a következőket kötötte a lelkére a püspök: *"Meghagyjuk, hogy Tizsa Őrsi Plébánosunkat, valamikor és valahányszor az oda való Prédikátorral akar különösen (egymagában, négy szemközt) szólni, ezen szándékában ötet akadályoztatni senki nem merészelje, sőt ha a szobából is akárkit ki parancsol, ezen parancsolatjának engedelmeskedni kiki tartozzék. Aki az ő parancsolatjára a szobából ki menni nem akar, a faluból is ki mennyen."*⁴²

Tóth Dezső, illetve Soós Imre szerint 1767-ben karhatalommal távolíttatta el a püspök főispán Örsről Kállay Istvánt, az időközben a gyülekezet által prédikátornak meghívott jászkiséri Erdélyi Sámuel református lelkészt, Cserényi István rektort, s Király Mihály leánytanítót.⁴³ Magáról az őrsi karhatalommal történt kilakoltatásról közvetlen feljegyzéseink nincsenek. Csak azt tudjuk, hogy a reformátusok által használt egykori katolikus templomot is leromboltatták. Ám hogy ez a valóságban hogyan zajlott, arról képet nyerhetünk a szomszédos Tiszaigar iratanyagából. Ez a település elsősorban református kisnemesek és jobbágyaik lakóhelye volt, ahol nem volt birtokos az egri püspökség, jóllehet Trásy Imre katolikus nemesben szövetségse lett.

Igar református egyházát a Pesti Commissio nem igazolta, s így nem került fel az artikuláris helyek listájára. 1734-ben azonban a király a község háromnegyedét visszajuttatta a reformátusoknak, s itt egyház működhetett.⁴⁴ Az igariak meg szerették volna újjátani templomukat 1745-ben, s ez adott ürügyet arra, hogy megszüntesse a püspök a nemes birtokosok tiltakozása ellenére a református egyházat. Az 1721-es rendelkezésre hivatkozva sikerült elérni, hogy önállósága megszűnjék, s fíliaként Madarashoz csatlakozzék a helyben maradt református gyülekezet. Most itt nem az igari eset, hanem a kiköltöztetés módja lehet érdekes számunkra.

Szentgyörgyi István szolgabíró és Péchy Imre esküdt 1746 február 15-én a következőket jelenti a pár nappal előbb Gyöngyösön tartott vármegyei törvényszék határozatára hivatkozva: az Igari Prédikátoroknak és Mestereknek onnan való amandatiojára és el költöztetésére ki küldettünk, Igarra érkezvén az Prédikátor és Mester mégis akkor Igaron lenni tapasztaltuk. Azonnal előbbenis a templomhoz mentünk, már akkor a templombul az prédikáló szék az ülő székek deszkái mind ki voltak hordatva, azután az templomot bélakoltuk az ajtót

*felső szélén és két oldalán, úgy az lakatot bé pecsételtük, az lakat kulcsát kezünkhöz vettük, ezzel az templomot réoccupaltuk az ott való Communitasnak nagyobb része jelen létében. Innen mentünk az Prédikátor házához ott az T. Nemes Vármegye ki adott instrukcióját el olvastuk, serio az Predikátornak meghattuk és parancsoltuk, hogy egy átallyában már ottan tovább megmaradásuk meg nem engedtetik, hanem mingyárt készülylön, rakodgyon és bontakozzon. Már ugyan ekkor egy néhány szekeret láttunk az elmenetelre alkalmaztatva az Udvaron, de késő estve lévén fel rakattatását más napra halasztottuk. Úgy más napra kelvén, már az szekerek alkalmasint az elmondásra meg rakattattak, az alatt a Prédikátor uram hozzánk jövéen butszúzásnak kedvéért, azt el is követte, hanem órát kívánt, mellyen megh kellettik indulni, arra tíz órát rendeltünk, magunkis házához menvén, megh idulának... Madaras felé az Kúnságban...*⁴⁵

Ilyen módon mehetett végbe az örsi kilakoltatás is. A lakosság azonban még maradt egy ideig, miközben már megjelennek a betelepített új lakosok a szomszéd településekről és a püspökség távolabbi birtokairól. Ezek egy ideig együtt éltek, csakúgy, s csak olyan körülmények között, mint századunkban a kitelepített németek a baranyai falvakban, s a helyükre hozott, ugyancsak menekült székelyek, csángók, szlavóniaiak vagy felvidéki magyarok. Tapasztalataim szerint ezek az emberek egyáltalán nem egymást hibáztatták, valamennyien szerencsétlennek érezték magukat, s amíg együtt voltak kénytelenek élni, megvoltak egymással. A baj a megyével, az egyházi hatósággal volt, s lehetett itt is, azokat okolhatták.

*Az egri püspök jószágkormányzója Eszterházyhoz levelet ír a reformátusok és katolikusok mozgásáról, viszonyáról. Ebből képet nyerhetünk, hogy mi történt akkor, amikor a gyülekezet már prédikátor és mester nélkül maradt. A mai napon fogadtakkal együtt vagyon már Tisza Eörsön 47 pópista lakos. Volt ugyan anno 1767 ötvenhét Calvinista lakós, de azóta elszökött 23. Ma és tegnap előtt bucsuzott, elmenésre szabad levelet tölem kérvén: 14. El is bocsjítottam. A minap is egyet kérésére el eresztettem, kettőt pedig el parancsoltam Vagyon még Calvinista lakos: 19. De remélem, hogy a parancsolat publicatiojáig a többi is vagy el bucsuzik vagy el szökök, noha eleget kérem, hogy csak maradgyanak, mert el menéseket szégyenlem, de nem tehetek arról, hogy szégyenemmel nem gondolván, széllednek és én nem tartóztatván a szabad menő jobbágyokat, kéntelen vagyok el eresztetni, sőt testimonialist is adni. De hogy én kettőnél többet el parancsoltam volna, igazat nem mondanak, ha csak a predicator és két mestert ide nem számítják... Azt mongyák, hogy ember emlékezetit felül haladó üdőtül fogva birt templomok elvétellett. Azomban 42 esztendeje, hogy Eörsöt meg szállották... A templom az övék nem volt, hogy pedig valóságos Urának vissza adatott, törvény sérelme nélkül esett... A Calvinisták 6 1/8 sessiot, az Pópisták 23 sessiot birnak.*⁴⁷

1768. július 9-én ugyanő ír jelentést, amely szerint: Tegnap estve jövéen Tisza mellől, Tisza Eörsöt újra meg jártam... Nagyobb része el ment és még akik vannak is, készülnek, sőt már el is mentek volna, de az bontakozó pénzt még

*szerive nem teheték, anélkül pedig ha csak nem szönik, el nem ereszték senkit, mert azzal is bizonyítani akarom, hogy örömet el nem bocsájtom. De mivel meg nem szűnnek töllem kész dimissiojok testimonialisait ki kérni, kéntelen vagyok helettek örömet pápistákat szerezni... A falu ugyan már olyan, mintha egészen leégett volna, mert az új házaknak falai szép sorban és számosan már fent állanak, de mivel még földetek nincsen, úgy láccatik, mintha leégett volna a falu. Mindazonáltal az soros házakat már szép látni és kellemetes falu lészen.*⁴⁷

A módszer keménysége nem lehet kérdés. Hisz egy virágzó, jól adózó közösséget, amelynek papja, fiú- és leánytanítója van, kényszerítenek futásra, előbb a közösséget összetartó papot és mestereket távolítva el. A tisztán református faluban plébániát szervez a püspök, egész nagy körzetet rendelve hozzá, ugyanakkor hívek még nincsenek. A református prédikátort meghagyja ugyan haláláig házában, de újat nem enged be, az idős papot pedig a plébánosnak úgy rendeli alá, hogy az nélküle még híveivel sem szólhat, mert kiharancsolhatják a szobából, esetleg a faluból is. Lehetetlenné válik a közösségi élet, s az egyházi gyakorlat. A hatósági kitelepítés igari módszere érvényesülhetett itt is, hisz maga a püspöki jószágigazgató írja, hogy *elparancsolta a prédikátort és a két mestert*, s nemrégiben még két másik családot is. Itt is megtörtént a templom lebontása, a paplak lelakotolása, átadása, s a szekérre rakás. Igen figyelemre méltó, hogy a jószágigazgató tartóztatja a reformátusokat *(noha eleget kértem, hogy csak maradjanak)*, bár jól tudja nem maradhatnak, mert nemsokára következik a *parancsolat publikációja*, azaz a kálvinista vallásúak kitelepítését elrendelő földesúri parancs meghirdetése, amikor úgyis távoznuk kell. Jön mindehhez még az, hogy a távozók csak akkor kapnak *testimoniálist*, azaz távozási engedélyt, (útlevelet, amely bárhol igazolja, hogy nem szökött jobbágyok), ha megfizetik a *bontakozópénzt*, amelynek összege 40-50 forint volt. Látható, hogy ezt nem is minden család tudta letenni, s ezért vállalták, hogy szökött jobbágyként tartásuk őket számon. Kemény módszerekkel ment tehát végbe Örs lakosságcsereje, főként az utolsó években. Azt tudva, hogy 1767-ben még csak 16 katolikus család van, de már csak 57 református, majd egy jó fél év múlva ezek száma teljesen jelentéktelenné válik, *(még akik vannak is készülnek)*, mutatja az alkalmazott módszerek keménységét. 1754-ben ugyanis még 205 lakosa volt a falunak, más források szerint 296 néhány év múlva is.⁴⁸

S éppen ez veti fel azt a kérdést, hogy az 1767-ben végrehajtott kitelepítés, s az örsi reformátusok elleni akció mikor kezdődött? A negyvenes években még nem ritkaság a jobbágyok tovaköltözése. Ha jobb anyagi viszonyokat kínált egy földesúr, elköltöztek, más megye területére települtek, hogy ott újabb, általában öt évig élvezenek kedvezményeket. Nem csodálkozunk azon, hogy itt is nagy a mozgás, hiszen a Tisza-vidék e pontja csak állomása a Felvidékről, Kelet-Magyarországról az Alföld felé irányuló népmozgásnak.⁴⁹ Tudjuk, hogy Örsről 1723-ban 15 jobbágy Polgárra költözött, 1717—1728-ban 11 család Egyekre távozott,

s többen Csegére, Tiszatarjánba, Balmazújvárosba mentek ugyanekkor. 1744-ben pedig Kunmadarasra irányuló jobbágyszökésekről értesülünk. Ott ekkor már gyűjtötték a pénzt a redempcióra, s kívánatos volt minden bizonnyal az ígért szabadabb állapot is.⁵⁰ Ha azonban megnézzük az 1754-től vezetett református anyakönyvet, azonnal feltűnik, hogy a községben a legtöbb születést, házasságot az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején jegyezték be. 1758-ban 30, 1759-ben 52, 1760-ban 46 születést jegyeznek be, 1761-ben már csak 15-öt, s 1765-ben, amikor a legmagasabb a születések száma csak a 18-at éri el. Az utolsó hét év átlaga 14-15 születés. Legtöbben 1760-ban kötnek házasságot, tízen nősülnek. 1756—1760 közötti évek átlaga 6-7 között van, míg 1761—1766 között (1767-es bejegyzés már nincs is) 3 az évente kötött házasságok átlagos száma. A halálozások számából nem akarunk következtetéseket levonni, csak megjegyezzük, hogy 1763—1764-ben hirtelen megemelkedett számuk az évi átlagos 3-4-ről 10-11-re, 1765-ben is 7 temetés van.

Úgy véljük, hogy egy megállapodott, kialakult népességű faluban, ahol a jövevények a korábban ott éltekkel összeházasodnak, gyermekeket szülnek, elériik más, korábban telepedett falvak ilyen átlagszámait, csak valamely külső beavatkozás hatására zavarodhatnak meg. Minden bizonnyal 1767 előtt megindult a lakosság zaklatása, esetleg áttérítésre ösztönzése-szorítása, s a születések és házasságok számának látványos apadása már elköltözéseket jelez. A hatvanas évek elején rendülhetett meg a már kialakult faluközösség stabilitása, s indulhatnak a lakosok új hazát keresni. Szétszéledésen ezt kell értenünk. Ez az útrakerlés már nem azonos azzal, ami a korábbi évtizedek mozgását jellemezte, hiszen ekkor már kialakultak az Alföldön is a stabilabb állapotok, sőt a hatvanas évekre már lezárul nagyjából a szomszédos Jászkunság nyújtotta lehetőség is. Ide sem fogadnak be újakat, hiszen a redempciós földeket már megváltották. S Örs református népe ekkor kel útra.⁵¹

Az elszéledt református lakosság és a környező falvak népessége

Nagyon fontos kérdés, hogy hová kerültek Örs református lakói. A közvetlen források erről nem beszélnek. Tóth Dezső, aki az egész Hevesnagykunsági Református Egyházmegye történetét feldolgozta, s áttanulmányozta az egyes egyház-községek irattárát is, azt írja, hogy "a református lakosság pedig elszéledt a környező falvakba, Derzsre, Szentimrére, Füredre... Az elnémított egyház klenodiumait egy kegyes örsi asszony, özv. Végh Sándorné vette magához és Szentimrére költözött azokkal. Az 1745-ben öntetett harangot felhúozta a szentimrei toronyba, hogy meg ne némuljon, a kegyszereket pedig őrizte nagy hűséggel, míglen előregedve a legközelebbi tanácsbíróra, Sárkány András derzsi lelkészre bízta azokat 1774-ben..."⁵² Konkrét falvakat jelöl tehát meg, de családneveket

nem vizsgál. Mi az alábbiakban megkíséreljük megnézni, hogy mely falvakba mehettek az egyes családok.

Az összeírások közül felhasználjuk az 1747-es portális adót fizető, tiszai járásban élő jobbágyok névjegyzékét, a már bemutatott református anyakönyvi névanyagot, s ezt összevetjük az 1771-es úrbáriumával. Hangsúlyozzuk, hogy nemcsak Örsöt Örssel, de a szomszédos falvak, Tisza jobb és balparti községek névsorát is figyelembe vettük. Természetesen a református közösségekre figyelve. Tisztában vagyunk azzal, hogy a Tisza jobb partján (Nána, Sarud, Poroszló), s a bal parton Egyek és Polgár esetében már Örsénél hamarabb megindult kitelepítési folyamattal állunk szemben, ahová természetszerűleg nem költöztek át az örsi reformátusok.⁵³

Az 1747-es névanyagból először a jellegzetes, azaz a többitől jól elkülöníthető neveket emelem ki:

Kövér István	Décsei János
Gabona Péter	Móczi István
Szép Mihály	Kati János
Nyikos István	Soltész János
Ács Mihály - Ács István	Lódi György
Kozma István	Végh János
Gyöngyösi Mihály	Hajnal Ferenc

Jellegzetesnek véltem először a Szilágyi nevet, de mint kiderült a környéken igen sok helyen fellelhető és általános név, csakúgy mint a Molnár. A listában közölt nevek közül 1747-ben egyik sem fordul elő a szomszédos településeken (Roff, Abád, Szalók, Derzs, Szentimre, Szőlős, Igar), márpedig Tóth Dezső szerint ezek elsősorban az érintett települések, s még Füred. Ha ezek valamelyike később felbukkan az 1771-es úrbárium anyagában, akkor valószínű, hogy ezekbe a falvakba Örsről költöztek át.

Hasonló nevűek a következő falvakban fordulnak elő az 1771-es úrbárium-ban:

Derzs:	Nyikos István	Borbély Sámuel zsellére
Szőlős:	Szép Péter	a Kompolti család jobbágya
	Lódi György	a Kompolti család jobbágya
	Ács Mihály	a Borbély család jobbágya
	Hajdú Mihály	az Elek család jobbágya
	Soltész István	az Elek család zsellére
	Hajnal Márton	a Komjáthy család jobbágya
	Hajdú János	az Elek család zsellére
	Hajdú István	az Elek család zsellére
	Gabona Péter	a Komjáthy család zsellére

Szentimre:	Végh András	a Borbély család jobbágya
	Kozma János	a Borbély család jobbágya
	Kozma Mihály	a Borbély család jobbágya
	Lódi János	a Széter család zsellére
	Nyikos Mihály	a Borbély család házatlan zsellére
Igar:	Décsei András	a Széter család házatlan zsellére
	Lódi György	a Trásy család jobbágya
	Gyöngyösi György	a Trásy család zsellére

A környékbeli falvak egyikében sem találtuk meg 1771-ben a Kövér, a Móczi, és a Kati családok neveit. Nyilván ezek távolabbra költözhettek.

Nem mondtunk le az úgynevezett jellegtelen nevek azonosításának kísérletéről sem. Örsön az 1747-es összeírás szerint *1 Juhász, 1 Tótt, 6 Szabó, 3 Varga, 3 Molnár, 1 Fekete, 2 Nagy, 2 Kis, 1 Kovács* nevű család él. Megvizsgálva a környék református községeit, azt láthatjuk, hogy ezek nem mindenike fordul elő egy-egy szomszéd településen. **Roffon:** Nagy, Szabó, Kis, Tótt, **Szalókon** Molnár, Varga, Tótt, Kiss, **Szentimrén:** Molnár, Nagy, Fekete, Szabó, Tótt, **Derzsen:** Szabó, Tótt, Kiss, **Szólóson:** Nagy, Kovács, **Füreden:** Nagy, Szabó, Tótt, Kis, Molnár nevűek lelhetők fel. A kép 1771-re változik, s feltűnnek olyan családok az említett falvakban, amelyek nem éltek e jellegtelen neveken itt 1747-ben. Tisztában vagyunk persze azzal, hogy ezek nem bizonyos, hogy Örsről települtek át, de mivel ugyanezekbe a falvakba jól azonosítható jellegzetes nevűek is kerültek, nem kizárt, hogy ezek egy része menekült örsi református. Füred nagy helynek számít, s itt a jellegtelen nevek is mind előfordulnak (kivétel a Fekete és Juhász). Igar pedig nem szerepel az 1747-es összeírásokban (lévén nemesi közösség), s így itt épp a jellegtelen nevek után nem érdemes nyomoznunk. Ezek után vegyük szemügyre, hogyan alakultak falvanként 1771-re a névlisták. A nevek mögött álló számok azt jelzik, hogy hány olyan nevű család élt a településen

Roffon: Molnár 2, Kovács, Varga, Juhász

Szalókon: Nagy 9, Szabó 4, Kovács 2, Juhász

Szentimrén: Kiss 4, Kovács, Varga

Derzsen: Nagy 3, Juhász 3, Molnár 3, Kovács 2, Varga, Fekete

Szólóson: Varga 5, Kiss 3, Szabó 2, Molnár, Tótt, Fekete, Juhász

Abád: Szabó 4, Nagy 4, Kovács 3, Molnár 2, Juhász, Varga, Tótt

Nem sokat mond e névsor, hisz húsz év alatt bárholnan érkezhettek ilyen nevűek az egyes településekre, de mégis eligazít. Hisz ugyane községekbe költöztek át a jellegzetes, megfogható nevűek is, s minden bizonnyal szép számban lehettek a jellegtelen, s így pontosan azonosítani nem lehetséges nevűek közül. Még azt megjegyezzük, hogy leginkább a Borbély, a Komjáthy és Elek családok jobbágyai- vagy zselléreiként tűnnek fel mind a jellegzetes, mind a jellegtelen nevűek a környéken.

Természetesen az 1747-es névsor nem lehet teljesen irányadó. Ám az is bizonyos, hogy több család, amely ekkor már itt élt, polarizálódott, s nem egy, hanem több képviselője is volt a faluban. Ezt a református anyakönyv is tanúsítja. Csak példaként sorolunk fel néhány családot: 11 Molnár, 14 Szabó, 10 Tótt, 8 Varga nevű családfő fordul elő 1754-1767 között, ugyanakkor hiányoznak a jellegzetes nevéek közül az 1747-ben még meglévő Gabona, Soltész és Kövér családok. Valószínű, hogy ők már 1767 előtt eltávoztak a faluból.

A nagyszámú, református anyakönyvben szereplő nevek közül csupán azokat emeljük ki, s nézzük meg, hogy mely szomszédos községekbe mehettek, amelyek gyakrabban fordulnak elő. Amelyik csak egyszer szerepel (született, házasodott vagy meghalt), nem vesszük tekintetbe. Ehhez azonban az is szükséges, hogy lássuk, e nevek viselői 1747-ben nem éltek-e a környéken? A következő listán, a nevek után álló számok azt jelentik, hogy hányszor szerepelnek az anyakönyvben e nevek viselői.

	Pengő 8	Zabolai 3
	Salánki 2	Vincze 5
	Kecskeméti 2	Mucsi 4
	Görbe 2	Oláh 8
	Bán 3	Szöke 4
Település	1747	1771
Roff	egyik név sem szerepel	Oláh 1 Szöke 1
Szalók	egyik név sem szerepel	egyik név sem szerepel
Abád	egyik név sem szerepel	Oláh 1
Derzs	egyik név sem szerepel	egyik név sem szerepel
Szentimre	Salánki 1	Salánki 1 Vincze 1 Oláh 1
Szölös	Vincze 1 Oláh 1	Vincze 1 Oláh 2 Bán 1

A többi, általában egyszer szereplő anyakönyvi nevek jó része nem fordul elő a környező településeken, ám Szölösön feltűnnek még a korábban ott nem élt Barna nevéek, s mások is, akik alig azonosíthatók.

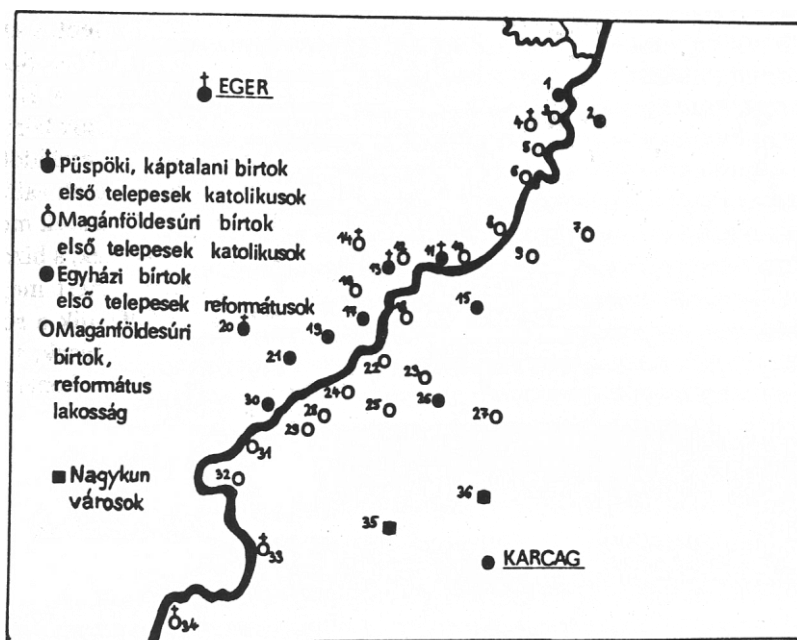
Összefoglalva az eddigieket, úgy tűnik (bár Füred névanyagát nagy száma és összetettsége miatt figyelmen kívül kellett hagynunk), kétségtelen, hogy az Örsről

elmenekült református lakosság zöme a környező településekre ment, s elsősorban Szőlösön, Derzsen, Szentimrén, Igaron, kisebb mértékben Roffon, Szalókon és Abádon telepedett meg. Egy-egy család, miként pl. a Vincze, a Hajdú, a Molnár, a Kozma, s más családok több faluban telepedtek meg, mások közül csak egy-egy bukkan fel e falvakban (Gabona, Soltész), míg bizonyos családok el is tűnnek a környékről (Kövér, Szép). A jellegtelen nevek vizsgálata csak valószínűsíti, hogy ha a jellegzetes nevek e falvakba mentek, akkor olyan nevek megjelenése, amelyek korábban hiányoztak ezekről a településekről, jöhettek, s bizonyára részben jöttek is Örsről. Ma ennél többet aligha mondhatunk, mert megfelelő egykorú feljegyzéseink nincsenek. Valamivel azonban mégis túlléptük a sommás megállapítást, azt, hogy eredetileg a Tiszántúlról jöttek a reformátusok, s a környékre, ott is bizonyos falvakba széledtek zömükben szét. Mi talán konkrét családokat vagy valószínű orientációt, s intenzitást is megadhattunk.

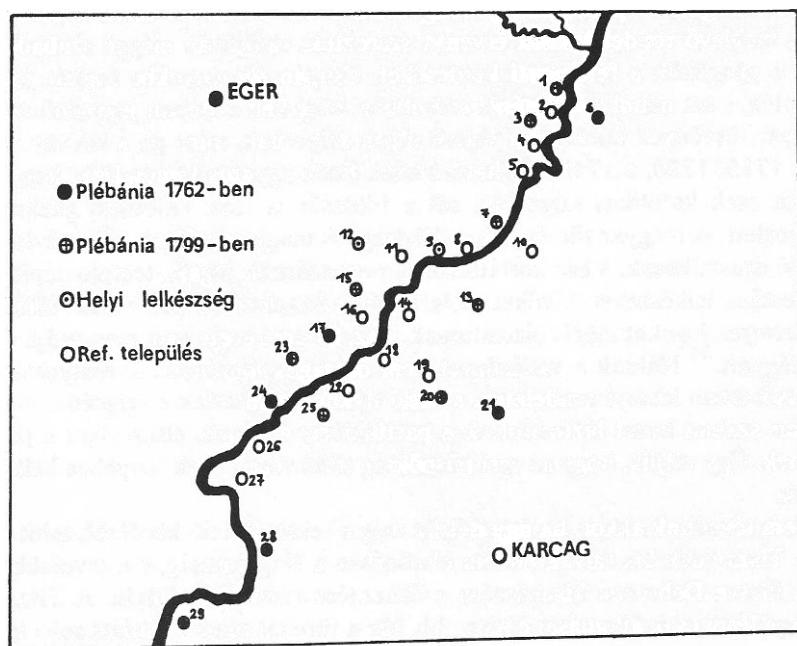
A felekezetek változó viszonya a Tiszatájon a XVIII. században

Dolgozatunk elején megígértük, hogy a végbement folyamatnak bizonyos összegzését adjuk az adatok elemzése után. Egy nagyobb térséget, s magát az egri püspökséget vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a XVIII. század elején, a Rákóczi-szabadságharcot követő újratelepedés időszakában még a püspöki birtokok is korlátlanul befogadtak protestáns jobbágyokat, s bár bizonyos térítési törekvések voltak, meglévő rendeleteknek érvényt szereztek, valójában eléggé szabadon kezelték a püspökök a felekezeti kérdéseket. Csupán törvényekbe foglalt jogait követelték, s ezt néhol a kelleténél erősebben. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar törvények korántsem voltak olyan szigorúak, mint pl. a horvát országgyűlés 1715, 1730, s 1741. évi határozatai. Ezek ugyanis kimondják, hogy földbirtokot csak katolikus szerezhet, sőt a földesúr is csak katolikus gazdatisztet alkalmazhat. A magyar törvények — bárhogyan is magyarították az 1781. éviakat — kevésbé drasztikusak, s bár korlátozzák a protestánsok jogait, templomépítését, s a protestáns lelkészeket, hívőket stólafizetésre kötelezik, a protestáns földesúrnak bizonyos jogokat mégis biztosítanak, s az, ha erre ereje van, meg tudja védeni a jobbágyait.⁵⁴ Nálunk a vallásügyet nem országos törvények szabályozták, hanem elsősorban királyi rendeletek, s ezek olykor enyhítettek a szigoron, másfelől azonban szabad kezet biztosítottak a partikuláris erőknél, elsősorban a püspökségeknek. Úgy véljük, hogy az egri püspökség törekvéseit ezek fényében kell szemlélünk.

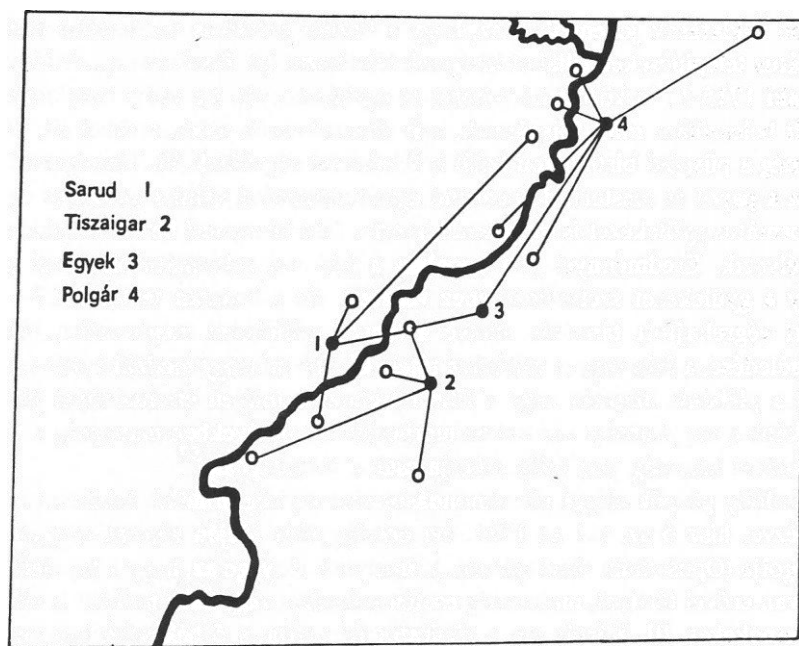
Nem tévedünk akkor, ha úgy ítéljük meg a rekatolizáció kérdését, mint amely nem a Tiszavidék kis falvai, hanem elsősorban a Nagykunság, s a távolabbi Hajdúság, illetve Debrecen kisugárzása csökkentése érdekében folyik. A Tiszavidék kis települései csak állomásai e nagyobb, bár a türelmi rendelet miatt soha be nem

1. ábra. Birtokviszonyok és vallási kép a XVIII. század első felében

2. ábra. Katolikus plébániák megalakulása a Tisza vidéken

3. ábra. Előzöttreformátusok áttelepülése a környékre

fejeződött akciónak, s tudatosan épült a meglévő egyházi birtokokra, mint bázisokra.⁵⁵

Térképünkön kitetszik, hogy vizsgált területünkön, ahol Őrs is elhelyezkedik magánföldesúri és egyházi birtokok (püspöki, káptalani) voltak. A terjeszkedés az egyházi birtokok nélkül nem mehetett volna végbe, még akkor sem, ha bizonyos törvények (az 1681. XXVI. tc., az 1687/88. XXI. tc., az 1712/15. XXX. tc., majd az 1731. és 1734. évi Carolina Resolutio) ezt támogatták is. Az egyházi birtok a bázis, amely a rekatolizálás, a későbbi expanzió feltétele és alapja, s amelyre egy nagyszabású - szerintünk előre átgondolt, de le nem írt -, több lépést és megoldást is előre mérlegelő egyházpolitikai koncepció épült. Az egyes korszakok törekvéseit és eseményeit külön is jellemezzük.

I. Korszak. A XVII. század vége, a XVIII. század eleje, amikor Telekessy püspök intézi az egyház ügyeit. A cél egyfelől a terület benépesítése, másfelől a birtokjog visszaszerzése, illetve tisztázása. Ebben a korszakban felekezeti hovatartozás nélkül megy végbe a spontán település, amely Soós Imre szerint 1734-ig teljesen zavartalan. A római katolikus egyház ekkor úgy stabilizálja helyzetét a térségben, hogy birtokokat szerez (Polgár visszaperlése, Tiszapüspöki részbirtokainak megvásárlása, stb.). A korszakot csupán bizonyos törvényekre hivatkozással

apróbb zaklatások jellemzik, s az, hogy a tisztán katolikus területekbe ékelt református településeken filiákat kívánnak létrehozni (pl. Jászkisérien). Erdődy püspök, aki 1715-1744 között irányította az egyházmegyét, s a világi hatalomba úgy is volt beleszólása mint főispánnak, már drasztikusabb módszerekkel élt. De akciói még a püspöki birtokokon belül is fűlsikerrel végződtek. Pl. Tiszaigarról elűzi ugyan a papot és mestert, de nem tud egyeduralkodóvá válni a katolikus egyház, s református gyülekezet is megmarad, mert a falu kisnemesi birtokosainak védelmét élvezik. Eredménnyel járt azonban a kiskőrei reformátusok elleni akció, amely a gyülekezet szétszéledéséhez vezetett. Ez a hosszan tartó, 1727—1747 között végrehajtott támadás, illetve a sarudi gyülekezet megbontása, részbeni szétszéledése, a falu vegyes vallásúvá tétele később mintegy modellként is szolgált. Hogy a plébánia alapítás vagy a filia létrehozása milyen eredménnyel járt, azt leginkább a nagykunsági városokon mérhetjük le, amelyekben manapság a tisztán református lakosság már felét, alkotja csak a lakosságnak.⁵⁷

Erdődy püspök eléggé ellentmondásos személyiség mindkét felekezet oldaláról nézve, hisz ő az, aki az 1721. évi országgyűlés idején röpirat megjelenését pártfogolja (*Opusculum theologicum...*), amelynek lényege az, hogy a fejedelemnek joga van erővel téríteni, makacsság esetén száműzni vagy akár halállal is büntetni az eretnekeket, III. Károly ezt a röpiratot betiltatta, s ő békésebb hangot ütött meg a közbéke érdekében. Ezt követően Erdődy változtatott politikáján. Azt kérte az uralkodótól, hogy a hatalmas egri egyházmegyét ossza meg, hasítsa ki belőle a protestáns többségű részeket. A király sem ezt nem tette meg, sem nem pártolta a későbbi egyházmegyei felosztást, amely újabb püspökség létrehozását ígerte, de a keleti részeket elszakította volna az egri központtól. 1733—1740 között e törekvések hajótörést szenvedtek, s Erdődy nem tehetett mást, mint megkísérelte a protestáns területeken való előretörést a törvények értelmében, annak szigorú betartását hangoztatva.⁵⁷

II. Korszak. Barkóczy és Esterházy püspökök nevéhez fűződik ez az időszak, s az jellemzi, hogy az egyházmegye gazdaságilag is megerősödve, immár elbírja, ha átmenetileg egy-egy közösség nem adózik, jelentős kedvezményhez jut, s megkezdődnek a nagyobb arányú templomépítések. Ekkor jól lehetett kamatoztatni a korábbi tapasztalatokat is.

Törvényekre hivatkozva (pl. a templom vagy toronyépítés tilalma, eskü megtagadása, a rk. plebániák főhatósága alá vetettség, a szentségek kiszolgáltatásának és az ünnepeknek a kérdése). Megannyi lehetőség arra, hogy a vegyes lakosságú közösségekben az erőviszonyokat átrendezzék, beleszóljanak a protestáns közösségek életébe. 1752-ben Halászt, 1764-ben Egyeket, 1767-ben Örsöt kényszerítették futásra, majd 1771-ben a nánaiai, 1774-ben Ároktő népe következett e térségben.⁵⁸ Ezekben a községekben nagyarányú lakosságcsere következett be.

Különös jelentősége volt itt Nagyiván megalapításának. Ez a török alatt elpusztult, káptalani falu 1756-ban telepedik újra boconádi és hevesi jobbágysággal, s az egri egyházi birtokokról toborzott lakossággal. A mostoha Hortobágy széli geográfiai viszonyok ellenére fontos telepítése, hisz itt nem lakik senki, ugyanakkor beékelődik a Tisza jobb partjának egységes, bár ekkor már Egyekkel és Polgárral megtört tömbjébe. Rangos templomot, paplakot kap a későbbiekben e jelentőségének megfelelően, csakúgy, mint Tiszapüspöki, amely a legdélibb bázisául jelöltetett ki a nagykunsági térítő akciónak az egyházmegye egységes tömbjén belül.

A terjeszkedés másik módja a katolikus főurak segítségével végrehajtott plébánia alapítás református vagy református többsű közösségekben. Ezt mindenütt nagyobb számú katolikus népesség beköltözése követte. Poroszló, Tiszafüred, Sarud, Valk képviseli ezt a megoldást térségünkben, de sikertelen félig az igari próbálkozás, csak az önálló protestáns egyház szűnik meg.

III. Korszak. Esterházy püspökségének második időszaka, amely II. József türelmi rendelete után (1781) kezdődik, s az jellemzi, hogy már nem támogatja a hivatalos állami hatalom a rekatolizációs törekvéseket. Hermann Egyed szerint az, hogy a vallás kérdése a század első felében a legjobb úton volt, hogy országos ügyből egyszerű közigazgatási ügygé váljék, csak látszólag szolgálta a katolikus egyház ügyét, s csak átmenetileg adott segítséget. Épp a türelmi rendelet ezt a kedvező helyzetet ellenkezőjére fordította, s fél század múlva megváltoztatta ezt a képet.⁵⁹

Ebben az időszakban kerülhetett volna sor a körbevett Nagykunság rekatolizációjára, ám a király rendelete ennek már nem segítője, hanem akadályozója lett. A Nagykunságban, amelynek közösségei ellenálltak, még templomtelket sem tudtak csak nagy nehézségek és csaták árán szerezni. E városok, épp csak helyet adtak az erőszakkal betelepített katolikusságnak. Túrkeve és Karcag ilyen esetét Györffy István írta le részben családi hagyomány, részben egyéb emlékek alapján.⁶⁰ Térképünkön kitetszik, hogy vizsgált területünkön, ahol Örs is elhelyezkedik, a rekatolizáció egyházi birtokok nélkül nem mehetett volna végbe, még akkor sem, ha bizonyos törvények ezt támogatták. Az egyházi birtok a bázis, amely a rekatolizálás, a későbbi expanzió feltétele és alapja, amelyre egy nagyszabású - szerintünk előre átgondolt, de le nem írt -, több lépést és megoldást is előre mérlegelő egyházpolitikai koncepció épült. Tiszaörs Nagyivánnal és Egyekkel együtt e folyamatnak fontos láncszemét alkották.

JEGYZETEK

1. Kormos L., 1979.I.100-101. Károlyi Sándor földbirtokos csak 1728-ban tudta érvényre juttatni földesúri jogait, ezek érdekében pusztának minősítette a különben lakott falut.
2. Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégium Levéltára (továbbiakban: TREKLt). NK. Közgylési ir. A-B. Tiszaörs, Tiszaigar. Egyetlen bejegyzés Örsrel kapcsolatban, hogy az igariakat kötelezik, hogy pénz nélkül temessék el az Örsről átmenekültek halottait. - Erre vonatkozóan bővebb anyag van a katolikus püspöki anyagban. HmL. IV-9/d/60. pp. 988. Tiszaigari reformátusok ellen indított polgári per 1772-1774. A temetésről, a stóla fizetéséről a plébánosnak, az örsi plébános főhatóságának megkerüléséről vallanak bíróság előtt az igari reformátusok.
3. Sem irodalom, sem egyéb utalás nem sejtet semmiféle koncepciót, általánosabb elgondolást. Ez érthető is. A továbbiakban látni fogjuk azonban, hogy nagyonis átgondolt tervek állhattak a vidék rekatolizációja mögött.
4. Kosáry D., 1980. 70.
5. Soós I., 1975. - U.ő: 1985. - Tóth D., 1942. I-II. - Tóth T.- Botka J. (szerk.) 1980-1989. I-II.
6. Karácsonyi J., 1906. 143.
7. Ágfay A., 1990. 21. - Soós I., 1985. lásd az egyes településeknél. - Tóth D., 1942. II. lásd az egyes településeknél.
8. Kosáry D., 1980. 70. - Megyénk múzeumi szervezete e térségben átfogó kutatásokat folytatott az 1960-as évek óta. A fenti megállapításban a Szolnok Megye Néprajzi Atlasza, A Szolnok megye népművészete, a Tisza-völgy kutatása (Tiszatúrák), s a Tisza-tó kutatás (Tisza II. kutatása) eredményei is összegződnek.
9. Soós I., 1985. 262. - Nem fogadja el pontosan ezt Szabó István a Soós Imrével közösen írt tanulmányában. - Soós I. - Szabó I., 1979. 508.
10. Tóth D., 1942. II 9-10. - Benedek Gy., 1981. 110.
11. TREKLt. Tiszaörs község első anyakönyve. Capsa D. No. 14. Az anyakönyvbe az első bejegyzés 1719-re vonatkozik. Azonban ez nem egyidejű, hanem későbbi bejegyzés. Az anyakönyvet ténylegesen 1754-től kezdik vezetni, az első meghaltat ekkor írják be. Az anyakönyv, bár néha más pennával írták, bizonyosan az utolsó prédikátortól származik, ő kezdte vezetni, s a korábban ott működött prédikátorok nevét esetleg más iratok alapján ő vezethette be. Hitelességéhez azonban nem férhet kétség.
12. V.ő: a már említett Kenderessel, illetve Derzzsel és Cibakházával. - Soós I.- Szabó L., 1989. II. 339-340. - Soós I. - Szabó I. - Szabó L., 1980. I. 122.
13. HML.IV-7/b/1. ői.560.- HmL. Egri. Érs. Gazd. lt. I. classis, Fasc. QQ.No. 962.
14. Soós I. - Szabó I., 1989. II. 508.
15. Ember Gy., 1977. lásd az egyes településeknél.
16. Tóth D., 1942. II. 9-10. - Soós I. - Szabó I., 1989. II. 508.
17. TREKLt. Tiszaörs község első református anyakönyve. 1758-tól a születettek adatai. Az apák nevei szerepelnek. Ezek jó része hiányzik az 1747-es összeírásból. Az olvashatatlan neveket X-el jelöljük.

Kereszteltek

1758	Varga András
Múzsnaï György	Makai András
Salánki István	Szarvas Gergely
Kecskeméti György	Nagy János
Kuczik György	Kozma
Görbe István	Tót István
Pengő István	x
Szabó	x
Lőkös Mihály	Hajdú István
Tóth András	Molnár István
x	Szabó Ferenc
Vicze Zsigmond	Patonai Gergely
Halmai István	Bán Miklós
Nemes János	Kálmán György
Décsi István	Menyhárt Gergely
Fekete András	Olá János
Gulyás Gergely	Török György
Kercskeméti István	Bari Pál
Tóth Mihály	Tótt János
Zabar Mihály	Barakányi?
x	Fejér András
x	Daru János
Hajnal András	Balog János
Szabó András	Fótos György
Török György	Erdélyi
x	x
x	Gál Ferenc
Molnár Gergely	Kovács Márton
Ács Mihály	Olá Bálint
Kovács Mihály	Jámbor András
x	Nemes István
x	x
1759	1760
Zabolai Sámuel?	Bán Mihály
x	x
x	Kuri Mihály
x	x
Vincze Márton	Cserba György
Mucsi János	Lázik Márton
Boros János	Mészáros György
Nagy István	x
Pengő Mihály	Lóczik János
Nagy János	x
Hegedüs György	Géresi János
Végh András	Tüdös György
Süveges Mihály	Gulyás Gergely
Bátor Mihály	Görbe János
Korda Mihály	x
Rácz István	Vincze Márton
Boros János	x

Pap György
 x
 Szalai Sándor
 Kozma?
 Bihari
 Olá?
 Tótt
 Hajdu István
 Tót György
 Vincze István
 Bán Gergely
 Benkó András
 Simon Péter
 Balog István
 x
 Német János
 Görbe István
 Süveges,
 Fodor Mihály
 Szabó?
 Tótt Mihály
 Nagy?
 x
 x
 x
 Lengyel Mihály
 Pengő István
 Végh János
 1761
 Szabó András
 Bányai István
 Kati János
 Erdélyi László
 Burai János
 Marcsik Ferenc
 Szabó János
 Varga Mihály
 Salánki István
 Pengő Mihály
 Vincze István
 Krista István
 Kozma János
 Murnyai József
 Pap Mihály
 1762
 Gyöngyösi Gergely
 Kozma Mihály
 Török György
 x
 x
 Olá Mihály
 Pap György
 Tapolczi György
 Erős György

Király Mihály
 Hajnal András
 Bimbó?
 Molnár Mihály
 Décsi András
 1763
 Burai János
 Csizma Mihály
 Pap György
 Molnár Gergely
 Szernyei Mihály
 Kozma János
 Vég András
 1764
 Eszenyi György
 Mucsi Ferenc
 Mucsi János
 Olá Mihály
 Végh János
 Varga András
 Király Mihály
 Hajnal Mihály
 Szőke István
 Szabó István
 x
 1765
 Vas Péter
 Burai János
 Tenkely Mihály
 Szabó?
 Bányai István
 Bimbó István
 Pap György
 Vincze Zsigmond
 Széki Mihály
 Décsi?
 Varga Mihály
 Varga György
 Szabó János
 Király Mihály
 Hajnal András
 Földvári János
 Kozma Mihály
 Dienes József
 1766
 Szabó János
 Szabó István
 Molnár István
 Varga ?
 Muzsnyai József
 Dudás István
 Kozma János
 Szőke?
 x
 x

Mucsi Ferenc	Bátori János
Sipos Ferenc	Törökné?
Sipos János	1761
Hajnal Mihály	Erdélyi László
Szabó Mihály	Kozma Mihály
1767	Kozma János
Tóth András	Bán István
Molnár András	1762
x	Salánki Istvánné
x	1763
Pengő Mihály	Szabó Mihályné
Szabó János	Varga András
Bimbó István	Bucsik István
	Király Mihály
A meghaltak lajstroma	Molnár Andrásné
	Kállai József
	Molnár Erzsébet
1754	x
Kerekes János	x
Hamvai András	Kati Józsefné
1755	x
Kati János	Pengő Pál
Kereszturi István	Vincze Istvánné
1756	Tótt János
Hajnal Ferenc	Tótt Mihályné
Szlányi Gergely	Nyikos István
Tóth Jánosné	Varga Istvánné
Mócsi Teréz	Fekete Pál
1757	Szatmári István
Végh János	x
Szilágyi Péter	Bányai Józsefné
Olá Mihályné	1765
Pengő Istvánné	Varga András
Tóth Andrásné	x
Mucsi Sára	Veres Péter
Kozma Erzsébet	Décsi Jánosné
	Kozma István
1758	Kozma István
Kozma?	Király?
Kozma István	
Végh János	
1759	1766
Szabó Péter	Lódi Istvánné
Zabar András	Szabó István
Tapaczi? István	Lódi Jánosné
Gyöngyösi István	Sebő István
1760	1767
Pengő Mihály	Juhász János
Perecsi János	Muzsnyai József
Molnár Gergelyné	Nagy János

A házasult emberek

1755	Zabolai?	1761
Mészáros Ferenc	Szabó Mihály	x
Nagy Ferenc	Bányai István	Bimbó István
Barna István	Olá Bálint	1762
Mészáros György	Olá Mihály	Hajnal Mihály
1756	1759	Nagy István
Szabó István	Szatmári János	Vas Péter
Géczi János	Zabolai István	Varga Mihály
Högye János	Kéri Mihály	1763
x	Szűk István	Szabó István
Olá Mihály	Kis István	Móczi János
Kövér Mihály	1760	Eszenyi György
Pap György	x	1764
Kovács?	Szabó Mihály	Szabó Mihály
Szabó István	Szabó János	Tótt Mihály
1757	x	Szatmári András
Décsi Károly	Gyöngyösi György	Szőke Mihály
x	Szapári? György	Iván János
Pengő Mihály	Molnár János	1765
x	Szőke István	Földvári János
Kerékgyártó Gergely	Molnár Gergely	Szél Mihály
1758	Pap Mihály	Szabó János
Bátori János		

18. Az egyes neveket különböző helyekkel próbáltuk azonosítani. Az azonosításhoz Vályi A., 1799. I-III. helységnévtárát használtuk. Vannak nevek, mint pl. Keresztúri, amelyek azonosíthatatlanok, mert Magyarországon 33 Keresztúr nevet sorol fel, mint önálló települést. Másutt - ha több volt belőle - a tájilag közelebb esőket gondoltuk annak. Voltak egyértelműen azonosíthatók, mert egyetlen ilyen település van. A Bányai névnel a református Telki-Bányára vagy Nagybányára vonatkoztattunk.
19. Bihar megye
20. Nyitra megye vagy Hont megye. Mindkét falu szlovák és katolikus.
21. Tiszabura
22. Békés megye pusztája vagy Tolna megye református faluja.
23. Erdély területéről, valószínű több állomáson át Erdély felől.
24. Szabolcs megye, azonosítható községe.
25. Tiszaöldvár
26. Szatmár megye
27. Szatmár, Zemplén vagy Borsod megye
28. Mucsa Arad megyei román falu? vagy Mucsi Tolna megyei német falu?
29. Muzslai? Esztergom megye
30. Győr vagy Veszprém megye
31. Azonosítható Ugocsa megye.
32. Zala megyei. Már igen általánosan elterjedt ekkor országszerte, valószínűtlen helynévre utalása.
33. Valamelyik székely székre utal, hasonlóan az Erdélyi megjelöléshez.
34. Egy ilyen nevű falu van Veszprém megyében. A Szapáryak a Tiszavidéken, épp e környéken is birtokosok voltak.
35. Tapolca pusztá Miskolc közelében? Vagy a Gömör megyei Taplóc?
36. Gömör megyei falu

37. V.ö: Barna G., 1977. 488-490. - Bárh J., 1984. 115-116.
38. Soós I., 1985. 265.
39. U.o.
40. U.o.
41. V.ö: HmL. Egri Érseki Gazd. lt. Liber 44. 130-131.p. - Soós I. - Szabó I., 1989.II. 508.
42. Ágfay A., 1990. 23.
43. Tóth D., 1942. II. 9-10. - Soós I., 1985. 265-266.
44. Tóth D., 1942. 67-70.
45. HmL. IV - 1/b/56.
46. HmL. EÉL. Gazd. lt. Liber 44. 131.p.
47. U.a.
48. V.ö: a 41. jegyzettel
49. A Jászság, Tiszafüred, mint átkelőhely ilyen szerepet töltött be. Szabó I., 1973. - Benedek Gy., 1981. 120-121.
50. Soós I. - Szabó I., 1989. 508.
51. Bellon T., 1979. 56-59.
52. Tóth D., 1942. II. 10.
53. HmL. IV-7/b/4. öi. 596. - TREKLt. Tiszaörs község első anyakönyve. Capsa. 4. No. 14. - HML. IV - 1/h/4. öi. 2529. Tiszaörs Urbárium. Ugyanitt: Tiszafüred, Tiszaszölös, Tiszaderzs, Tiszaszentimre, Abád, Szalók, Tiszaroff, Tiszabura, Poroszló, Tiszaigar urbáriumai.
54. Hermann E., 1973. 354-355.
55. A Tisza-II. konferencián e kérdéstről tartottam előadást 1988-ban, Rekatalizációs törekvések a XVIII. században Tiszafüred környékén címmel. DMNA.
56. Tóth D., 1942. II. 67-70. - Soós I., 1985. 252., 254-258.
57. Meszlényi A., 1938. 57-65., 80-81.
58. Végh Kálmán M., 1904. 14-15., 20-22., 28-30.
59. Ágfay A., 1990. 28-35.
60. Györfly I., 1986.

IRODALOM

ÁGFAY Antal

1990 Tiszaörs egyházának története. Tiszaörs

BARNA Gábor

1977 Hiedelmek és szokások Nagykőrösön. In: Acta Musei de János Arany Nominati. I. Nagykőrös. 433-498.

BÁRTH János

1987. Kecel története és történeti néprajza a kései feudalizmus idején (1734-1848). In: Kecel története és néprajza. Kecel. 77-325.

BELLON Tibor

1979. Nagykunság. Budapest

BENEDEK Gyula

1981. Szolnok megye újjátelepedése a török hódoltság után. In: Szolnok megyei múzeumi évkönyv, 1981. Szolnok. 103-123.

EMBER Győző

1977. Az újratelepülő Békés megye első összeírásai (1715-1848). Békéscsaba.

GYÖRFFY István

1986. A kereszt behozatala a Nagykunságra. Rékasi Ildikó: Egy elfelejtett Györffy írás a Jászkunságban. Györffy I., 1984.

1973 A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München Karácsonyi János (szerk. Karácsonyi J.).

1906 Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Nagy-Várad

KORMOS László

1979 Kenderes története a honfoglalástól 1728-ig. Szolnok

KOSÁRY Domokos

1985 Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest

MESZLÉNYI Antal

1938 Az egri érsekség felosztása és érsekséggé való emelése. Budapest

SOÓS Imre

1975 Heves megye községei 1867-ig. Eger

1985 Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest

SOÓS Imre - SZABÓ István

1989 Tiszaörs. In: Adatok Szolnok megye történetéből. (továbbiakban: ASZMT). Szolnok. II. 507-522.

SOÓS Imre - SZABÓ István - SZABÓ László

1980 Cibakháza. In: ASZMT. I. 121-135.

SOÓS Imre - SZABÓ László

1989 Tiszaderzs. In: ASZMT. II. 337-356.

SZABÓ István

1973 Egy jászdózsai család genealógiája. In: Jászdózsa és a palócság. Eger-Szolnok. 33-114.

TÓTH Dezső

1942 A Hevesnagykunsági Református Egyházmegye múltja. Debrecen. I-II.

TÓTH Tibor - BOTKA János (szerk.)

1980-1989 ASZMT. I-II. Szolnok

VÁLYI András

1799 Magyar Országnek leírása. Buda. I-III.

VÉGH Kálmán Mátyás

1904 Ároktő és vidékének története. In: Egri Egyházmegyei Közlemények. 14-30.

TISZAÖRS TÁRSADALMA

Bevezetés

A néprajz, amikor egy közösséget, kultúrát vizsgál, arra törekszik, hogy annak speciális, más közösségektől eltérő vonásait vázolja fel. Megragadja azokat a sajátos vonásokat, amelyek többiekétől megkülönböztetik. Az általános vagy szélesebb körben, környezetben is meglévő vonások természetesen többségben vannak, s ezek is szükségesek a jellemzéshez. Ám ha megkülönböztető, sajátos jegyeket nem lelünk fel vagy addig nem hatol le a kutatás, akkor a magunk leírása is értelmetlen. A néprajzi kutatások kezdetén természetes volt, hogy valaki nagyobb tájakat, közigazgatási egységeket összevont, s egységesként jellemzett, általában palócokról, székelyekről, alföldi magyarokról beszélt. Bél Mátyás, aki maga bejárta az egész Magyarországot, s elsősorban geográfiai körülrható egységeket vett figyelembe, illetve ezeket mintegy közigazgatásiakkal (akkortájt ez erősen történeti egység is!) egészítette ki. Heves- és Külső-Szolnok megyén belül külön szót a tiszai-tájról, mint az állattartás hazájáról, ahol hegy sehol nincs és mindenütt fátlan síkság terpeszkedik. Amikor a táj falvait jellemzi, még az elpusztult és az épp telepedő falvak alternatívája állhat csak előtte, s a lakosokról lézengő, ágrólszakadt jelzőkkel emlékezik meg, s mint egyedüli jellemző réteget a gyakran csikóhússal élő pásztorokat emeli ki.¹ Egy századdal később Fényes Elek már kedvezőbben szólhat a tájról és népéről. Hevest (s benne Külső-Szolnokot is) a hazának legtermékenyebb és legáldottabb megyéi közé sorolja, ahol egyfelől a gazdag rónaságon buján tenyésző vetések és téres legelőket elborító gulyák, ménesek és juhnyájuk aranybányái vannak, míg a hegyekben bortermő szőlőhegyek és bükkerdők növelik a gazdagságot. Amikor a lakosokról ír, megemlíti, hogy *"A' Tisza járásban lakók a' Debreczen' vidéki, a' Tarnai 's Gyöngyösi járásban lakók főképp a' Pest vgyei magyarokhoz hasonlítanak..."*, s elkülöníti még ezektől a mátrai járásban élő palócokat, akiket Hont, Nógrád, Borsod és Gömör megyék palócaival rokonít Szeder Fábián jellemzése alapján.²

Mindkettő kitűnő föld- és néprajzi jellemzés, s a maga kora viszonyait, a geográfus szempontjait karakteresen képviseli. Hozzá kell még adnunk a községenkénti adatokat, amely ezt a képet tovább finomítja. Ám ezzel együtt is Tiszaörs, mint falu teljesen beolvad a tájba, a tiszavidéki átlagba, s nem igazít el bennünket az a közvetlen falura vonatkozó leírás sem amit mindketten adnak idézett munkáikban. Bél Mátyás idején ez a beolvadás természetesen volt, hisz ekkor

még a falu lakói is reformátusok, csakúgy, mint a környék egésze. Fényes Elek adataiból csak az elemezhető ki, hogy a balparti községektől Nagyivánnal együtt vallásilag különbözik, s mindkettő egyházi birtok (Örs ekkor már a kassai káptalané). Holott éppen ez az időszak a falu életében, amikor még társadalma, s nyilvánvalóan kultúrája is sokkal élesebben elvált a környezettől, mint napjainkban vagy akár a múlt század második felében is. Nekünk tehát arra kell törekednünk, hogy megtaláljuk ezt a specifikumot, a sajátos jellemző fejlődési utat, azt, amely akkor, minden egyéb közös vonás mellett csakis Örsre vonatkoztatható.

Tiszaörs és a szomszédos falvak az úrbérrendezésig

Tiszaörs török utáni története valóban úgy indul, hogy a püspök földesúr alatt élő református népesség sorsa sem alakul majd másként, mint a többi tiszavidéki, tiszabalparti községé. 1721-ben kedvező szerződést kötnek a betelepülő protestáns jobbágyok, s a népesség stabilizálódik. Ami fluktuáció van, az csupán a szokásos, más falvakat is még ezidőben jellemző délre, az Alföld közepe felé irányuló mozgás.

Az ekkor kelt szerződés igen kedvező és ösztönzi a lakosokat a betelepedésre. Hangsúlyozza is bevezetőjében a püspöki jószág igazgatója, hogy azért vannak e kedvezmények, hogy *jobban és többen telepedhessenek és gyarapodhassanak*.³ A szerződés szerint minden ember egy pár szántó marhától 1 német forintot ad, s akinek marhája nincs, az fél tallért ad egy esztendőre. A nyomtatás és behordás után a dézsmát kiveszik. Minden *kenyeres* kaszálni köteles és a kaszált füvet betakarja, boglyába hordja, s a hídvégi pusztára szállítva kazalba rakja. A bor, sör és pálinka árulása megengedtetik a helységbelieknek, de a bort Szent Györgytől Szent Mihályig csak az uraságtól vehetik meg. Aztán, ha olcsóbbat kapnak, akkor maguk szabadon vásárolhatják. Újesztendőben ajándékot kötelesek adni, de ezt is összeszedik maguk, s nem fejenként hanem az egész közösségre róják ki. Sőt biztosítva van szabad menetelük is, ha azt Szent György nap előtt egy hónappal bejelentik, s rendezték tartozásaikat. Csupán házukat elhordani, elpusztítani nem szabad.³

1728-ban a falu társadalmát adózás szempontjából *eke* azaz igaerő szerint írták össze. Föld még bőségesen volt, sőt a betelepülést éppen szorgalmazták. Ekkor 40 háztartásból csak két *egészekés* volt, s 13 *félekés* vagy *cimborás*, azaz olyan, aki másokkal kénytelen földje megszántásakor igaerő szempontjából összefogni. 23 azoknak a száma, akik valami házat, s némi földbirtokot is mondhatnak magukénak, míg csupán 2 ház- és földnélküli zsellért írtak csupán össze. 1737-ben 12 egész-, 22 féltelkes, s 3 gyalogszeres jobbágyot jegyeznek.⁴ 1748-ban a tiszai községek nemesi összeírásában négy örsi nemes is szerepel, de ezek jobbágytelken élnek, s adóznak.⁵ Ha összevetjük a környék más településeivel, hasonló viszonyokat rögzíthetünk

Bél Mátyás tehát joggal számíthatta Örsöt is a Debrecen vidékéhez húzó, református népességű átlagos tiszavidéki falvak közé.

A település ezt a státusát úgymond 1762-ben megerősíteni látszott. Ekkor kelt ugyanis az *Egri Püspökség birodalmához tartozandó Tisza=Örs nevezetű Helységbeli lakosok... és a Méltóságos Gróff és Püspök Ur eő Excellenciája közötti szerződés*, az alábbi mód és kötések szerint.⁶

Eszerint kedvező szerződést köthetnek a jobbágyok. Az egész telkesek 10 Rhf-on megválthatják belső telkük, s a hozzá tartozó határbeli jövedelmüket, míg a fél házhelyesek 5, a negyed házhelyesek 2, a házzal és némi földdel rendelkező zsellérek 1,50, a házatlan zsellérek 1 Rhf-ot fizetnek. Egyéb szolgáltatásuk sem különös: 1 lúd, 1 kappan, 2 csirke, 1 pozsonyi ice olvasztott tehén vaj, kender dézsma helyett 1 egyköblös 4 nyüstös zsák, vagy ezeknek pénzbeli megváltása az uraság igénye szerint: a lúd 20, a kappan 10, 1-1 csirke 5, 1 ice vaj 30, 1 zsák 20 pénzen váltható meg. A további urasági rendelkezésig az esztendőbeli cenzust kész pénzzel fizetik, ezzel a robotot pénzen megváltják, s ezért arra hajtatni nem fognak. Csupán bizonyos munkákra kötelezhetők. Ez pedig: kétezer kéve nád vágása és az uradalomba való szükség szerinti helyre való beszállítása, a Tisza partjáról a szerzett fenyőszálak elszállítása a szükséges uradalmi helyre. Nem mentesültek az uradalmi majorságban végzett munka alól, de itt némi kedvezményt élveztek, mert a majorság ekkor Hídvég pusztán (Sarud mellett, a Tisza jobb partján) volt, s oda Örsről *a Tisza vize nagy árájának miatta...kivált vonó marhájokkal, s ahoz szükséges szerszámokkal jární igen terhesen esnék* ezért megengedik, hogy Örs határában megfelelő területen az uraság számára szántsanak, vessenek, bemunkáljanak, arassanak, behordjanak, majd a szemet *mérték szerint kézhez adni* módjukban legyen. Ugyancsak kötelesek a hídvégi majorságban a kijelölt rétet kaszálni, kazalba rakni és behordani. Szükség szerint kötelesek a lakosok a püspökséget illető és a bérelt királyi dézsmát is behordani. Ezen kívül az uraságnak, s tisztjeinek esetleges fuvarozását, illetve a levélhordást vállalni, az urasági kocsmákba a bort fuvarozni. S természetesen tartoznak a lakosok a királyi tizeddel (amelyet ők kötelesek behordani a megfelelő helyre) és a kilenceddel. Ám ez utóbbit *"mivel ezen Méltóságos püspökség maga helységbeli lakosait szaporítani és gyarapítani tellyes igyekezettel szándékozik, azért további rendelésséig ... a kilenced dézsmát kegyessen el engedi"*.

Mindennemű földesúri jövedelmet fenntart magának a püspök földesúr. Eszerint a kocsmá, mészárszék, malmok, halászat, vadászat, madarászat, mezőbeli legeltetések, erdők jövedelmeit, s kemény büntetést helyez kilátásba, ha valaki ezt megszegi, illetve ilyen dolgokból jövedelmet vesz. Ugyanakkor megengedi - szőlő nem lévén a határban -, hogy október 1-től december végéig, három egész hónapon át a helység a maga hasznára egy borkocsmát fenntartson, jövedelme őt illesse, de tiltja a bor, ser és pálinka árulását a lakosok körében. S a saját szükségre tartott bort, amelyet nemcsak vehet, de venni is tartozik, csak az uraságnál szerezheti be.

A községi előljáróság választásának módja, jogköre is határozottan körül van írva. Szabályozzák a számadásokat, azok módját s felhívják a figyelmet arra, hogy biztosítani kell azok uradalmi ellenőrizhetőségét is. Ugyancsak kiterjed a figyelem arra, hogy milyen ügyekben intézkedhet a falusi bíró, s ezért milyen büntetést szabhat ki, hová legyen a büntetéspénz, s az kit illet. Így ítélezhet, s büntetést szabhat ki a bíró akkor, ha valakinek a marhája a más gabonájában kárt tesz, ha szomszédok között kell igazságot tenni vitás ügyekben, ha káromkodáson és gyalázkodáson kapnak valakit. A bíró testi fenyítést is kiszabhat (ez bizonyos lakosoknál a pénzbüntetés behajthatatlansága miatt is egyedüli büntetés lehet csupán). Huszonnégy pálca vagy korbácsütés és 6 forint pénzbírság a felső határ, amelyet a falusi bíró kimérhet. A pénzbeli büntetés fele része az uraságé, a másik fele megoszlik: egyik rész a pápista templomra (amelyet ekkor még csak építeni szándékoztak), másik a bírákra és a tanácsbeliekre marad, s az ő jövedelmüket gyarapítja. Ha ennél súlyosabb ügyek merültek fel, akkor azt azonnal kötelesek voltak a bírák és esküdtek valamelyik uradalmi előljárnak vagy alatta levő legközelebbi tisztjének jelenteni nagy büntetés terhe alatt. A belső lakosok közül, ha valaki gyilkosság, lopás, tolvajlás, cégéres élet vagy házasságtörésben tapasztaltatik, azonnal el kell fogni, s megkötözve Egerbe a püspökség tömlöcébe kell szállítani.

Ha összehasonlítjuk Örs lakosainak helyzetét a szomszédos református, de nem püspöki, hanem magánföldesúri fennhatóság alatt élő jobbágyokéval, akkor azt kell mondanunk, hogy nem volt kedvezőtlen helyzetük. Már a dézsma elengedése, a robot megválthatósága igen nagy kedvezmény, s hozzá kell számítanunk, hogy háromhavi kocsma jövedelem is a falut illette. Kedvezmény a majorsági szolgálat helybeli letudhatósága is. Mindazonáltal, ha ezt beillesztjük a *püspöki birodalom* falvainak egészébe, s megnézzük, hogy Örs hogyan viszonyul ezidőtű kötött más contractusokban rögzített társadalmi és jogállapothoz, akkor kicsit változik véleményünk.

A *püspöki birodalom* valóban egységes és átgondolt kormányzás alatt állott gazdaságilag, s megvoltak, mint láttuk terveik a jövőre nézve egyéb tekintetben is. Majerszky Pál jószágigazgató, aki a püspök nevében kötötte ezt a contractust, más településeken is rendezte az uradalom ügyeit. Így Kiskörén is, amely ekkortájt már lakosságában megváltozott, s mintegy előre vetítette Tiszaörs lakosainak sorsát is.

A kisköreiekkel is 1762-ben kötnek új kontraktust. A falu eredetileg református lakosságától Barkóczy püspök elvette a templomot 1746-ban, s a már megállapodott település népessége apadni kezd. 1747-ben már 30 új katolikus jobbágy él a faluban, de úgy tűnik nem kellő mértékben gyarapodnak. Az említett kontraktus nyilván azért olyan kedvező, hogy a beköltözést kívánatosá tegye, s elősegítse a falu gyarapodását. Négy esztendeig minden földesúri jövedelmet árendába adnak (kocsma, mészárszék, gabona kilenced, tized, bárány, méh, csirke, lúd, kácsa, vászon dézsma, a Tisza és a morotvák halászata, csikászó vizek, rétek, nád haszna).

Fel vannak szabadítva minden robot alól, urbáriumbéli adótól, szekerezéstől, szántástól, vetéstől, kaszálástól, boglyázástól, behordástól, minden munkától. Terheik pedig csak pénzül vannak ezeknek fejében. Így Szent Györgykor 500, Szent Mártonkor 500 forint, amelyet Egerben kéztől kell átadni. 100 kila árpa, 50 kila zab, amelyet a Hídvégi majorban meg kell termelni, s Egerbe szállítani. 50 kila tiszta őszi búza szintén beszállítva. 2000 kéve nád beszállítva. Kötelesek 50 akó bort 3 forinton, 9 akó pálinkát 6 forinton venni. A Tiszától 100 szál fenyőt Egerbe szállítani. Munkakötelezettség még 5-6 gyalogember adása a Hídvégi majorba, ugyanide 100 kaszást küldeni, majd a lekaszált szénát behordani. Végül 2 hosszás oldalú kasos kocsit évente adni Eger és Pest között.⁷

Amikor Kisköre népességsere utáni fellendítési szándékát, az új lakók meggyökeresedését jelöltük meg, mint a kedvező szerződés indokát, úgy véljük nem tévedtünk. Hiszen rendelkezésünkre áll a legtöbb püspöki falu ekkortájt keletkezett kontraktusa, s láthatóan a régi, katolikusok lakta településen korántsem ilyenek a viszonyok. S nemhogy a kisköreiekét, de az örsiekét sem közelítik meg. Így pl. Füzesabonyban valamennyi robotszolgáltatást megkövetelik. Tiszaörvényen (amelyet Örvénynek és Örömnök egyaránt írnak) a jövedelmet hozó rév addig élvezett hasznától tiltják el a lakosokat. De a távolabbi Fedémesen, Szarvaskőn, Felnémeten, Kerecsenden, Makláron, Demjénden vagy a közeli Sarudon, Tiszaháláson (ma Újlőrincfalva) megvannak az ajándékok, a robot, a kisebb földesúri haszonvételek (dézsmák). Nincs szó jogok bérbeadásától, semmi mentességről. Egyetlen, hogy a házhelyek s a hozzátartozó földek után készpénzben fizetnek.⁸ A környező, nem püspöki uradalomhoz tartozó falvak főként református jobbágysága kisnemesek birtokain élt, s itt régtől fogva a szokásjog az, amely meghatározta a szolgáltatások mértékét. Ez is különbözhetett a falun belül, hisz más más viszony lehetett jobbágy és földesúr között egy közösségen belül is. Tiszaszőlősen pl. a Komjáthy-részen 12 esztendő óta - mondják az úrbéri pontok felvételekor a lakosok - árenda van érvényben, amely szerint vonásforinton megváltották a gabonakilencedet, a robotot és a taxát. Egyedül a földesúri szőlő munkája és a szőlőkilenced maradt meg. Jellemzik a korábbi viszonyt is, amikor bevett szokás szerint eke után adóztak. Az Elek és Borbély részeken az árendát később, vezették be majd tíz évvel, s mértéke is más. Mivel a földek nem voltak kimérve, ezért az sem mondható meg, hogy mekkora a jobbágyi használatú rétek nagysága. Tiszaszentimrén ekkortájt még az eke utáni számítás van érvényben. Tiszaderzszen ugyanígy, ám itt mivel nincsenek szántók, még a vetésük is, földesuraik engedelméből a harmadik, negyedik, ötödik határban van.⁹

Nem feladatunk, hogy az egész környéket áttekintsük, csupán érzékeltetni szeretnénk volna, hogy Tiszaörs már a lakosság cseréje előtt is szerves része egy szervezett gazdálkodású püspöki birtokrendszernek, ahol nem a szokásjog érvényesül annyira, mint a gazdasági irányítás koncepciója. Ez szabja meg a falvak szerepét, helyét, státusát, s egyúttal ez is emeli ki az egyes falvakat környezetükből. Ugyanakkor a spontán településű, református, magán birtokosok tulajdonában

lévő kis tiszamenti településeken a szokásjog érvényesül, s az urbárium bevezetéséig ugyan néhol újítanak, követik az országos rendelkezéseket (pl. nem eke szerint, hanem egyéb szempont szerint adóztatnak), de ebben még egy-egy földesúr sem következetes. Egyik birtokrészén bevezet újításokat, másikon pedig nem (pl. a Borbély család). A szokásjog érvényesül, s ez a hagyományok társadalmi szerepét növeli meg. Természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy egyik vagy másik állapot a jobb. Csupán azt, hogy a tájon belül kezdenek kiválni a püspöki uradalmak falvai egységesebb irányításuk miatt.

Mária Terézia 1771-ben bevezetett urbárium a magyar jobbágyság történetében döntő fordulatot idézett elő. Szabó István szerint ez megmerevítette a jobbági földbirtok határait, s a születés pillanatában megindította a jobbágyság differenciálódásának folyamatát. Hiszen a merev határú, bár nem a jobbágyok tulajdonát képező birtokok mostmár megadott határok között maradtak, s a népesség növekedésével az utódok között osztódtak, s ezt a kijelölt jobbágybirtokot a földesúr a maga hasznára semmi módon el nem vonhatta, a jobbágyokat meg nem rövidíthette. Ez új fogalmat is kialakított, a *parasztbirtok* később használt fogalmát.¹⁰ Az urbárium közel hozta egymáshoz az addig szokásjog alapján elkülönült falvakat is, s azonos rendszert vezettek be minden birtokon. Az előnyomtatott szöveg ugyan néhol kiegészítésre került helyi sajátosságoknak megfelelően. Így pl. Tiszaderzszen megmaradt, hogy a határban nem lévén szántó, a földesuraság más határon biztosít nekik vetésterületet, vagy hogy erdő hiányában nádlási joguk van, s fűtéshez nádat kaphatnak. Az új viszonyok azonban mégis másként érintették a kismemesi birtokok lakóit, s az egri püspökséghez tartozó falvak népességét. Láthatjuk, hogy 1762-1763-ban mindenütt új kontraktust kötnek a püspöki falvak lakóival. S bár némelyik épp a lakosságcserét támogató vagy annak érdekében kedvezőbb, mégis a szolgáltatások zöme és a létrehozott rendszer egységes. S nemcsak hogy egységes, de igen közel áll a később létrejött urbáriumhoz is. Az urbárium előkészítése ezidőtájt már javában folyt, s nyilvánvalóan a püspökségnek erről pontos információi lehettek, míg a pár falu részbirtokára kiterjedő, Tisza-vidéken mégoly jeles nemes családoknak erről alig lehettek információi. Az úrbéri kilenc pontok felvételénél több helyen is a szokásjogra hivatkoznak, s mint láttuk igen egyedi megítélésűek a kötelezettségek, s azok kiszámítási alapjai (még érvényben van az ekés, azaz jószág utáni adózás is). Természetes hát, hogy másként érintette a bevezetett urbárium a Tisza-vidéki püspöki birodalomhoz, s a magánföldesúri birtokokhoz tartozó falvak népét.

Tiszaörs és a szomszédos falvak viszonya a jobbágyszabadságig

Tiszaörs településének szerkezete elüt a környező falvakétól. A Tisza mentén többségükben szerves fejlődésű halmaztelepülések vannak, amelyeket kertövezet vesz körül, s ez a gazdasági élet színtere. Mára ezek jócskán átalakultak, azonban a belső falumag zegzugos utcái, apró telkei megőriztek valamit a hajdani állapotból. Ahogy Örs faluképe elüt tervezettségével a környezettől, s hasonlít Kiskörére, amelyet 1768-as tűzvésze után ugyanaz a jószágigazgató terveztetett meg, ugyanígy kivált korábban más eltérő rendjével a falu társadalmi is. Fentebb utaltunk arra, hogy az urbáriumot megelőző időszakban a tiszamenti magánföldesúri birtokokon a jobbágyság és birtokos nemesek viszonyát a kialakult hagyományok szabályozták, ezért a helyzetük minden közös vonás ellenére is községenként, sőt birtokosonként más és más volt. Tiszaörs református jobbágyaival kötött, már ismert, s még 1764-1766. évekig megújított szerződés gyakorlatilag nem számít, hiszen a falu egész lakossága a következő évben kicserélődött. Az urbáriumig minden valószínűség szerint komoly kedvezményeket élveztek. Ettől függetlenül az urbárium megkötése egy addig más helyen lakó, közösséget nem alkotó, s így jogaiban alig létező konglomerátumot fogott keretbe, jelölte ki kinek-kinek a helyét, státusát az országos elvekhez, s a püspöki birodalom már kialakult rendszeréhez igazodva. Elgondolható, hogy mennyire más ez, mint a környező falvak esete, ahol az urbárium megrögzött szokásjogokat szüntetett meg, kialakult és elismert társadalmi státusokat másított meg. Ha maradt volna is a református lakosság, éppen mert a püspökség már korábbi szerződéseiben közelítette a viszonyokat az urbáriuméhoz, akkor is eltérő lett volna az örsiek helyzete. Így azonban az új lakosság a legújabb, itt a múltat és hagyományokat nem sértő elvek szerint kezdett szerveződni, s nem élte meg szinte gyökeres változásként az új viszonyokat.

Az urbáriumban már csak az új katolikus lakosok szerepelnek. Összesen 92 családfőt írtak össze, s igen kedvező a vagyoni helyzetük.

3 család	2 telkes	3,3%
6 család	1 1/2 telkes	6,5%
62 család	1 telkes	67,4%
12 család	1/2 telkes	13,0%
5 család	1/4 telkes	5,4%
3 család	házas zsellér	3,3%
1 család	háztalan zsellér	1,1%
92 család		100,0%

Egy egészhelyes jobbágy 2 pozsonyi mérőnyi belső telket bír (négy vékás föld, kb. 1600 négyszögöl), 30 hold szántót (1200 négyszögöllel számítva), 12 embervágó rétet (egy embervágó rét 1200 négyszögöl). Ezért a következő szolgáltatásokkal tartozott földesúrnak: kilenced, 52 marhas vagy 104 kézi robot, 1 forint árenda évente, 1 öl tűzifa, 6 font fonás, 1 ice kifőzött vaj, 2 kappan, csirke, 12 tojás. Szabályozzák az urbárium nyomtatott szövege értelmében a jobbágyok jogait, a földesúri bíráskodást, s minden egyéb apró szolgáltatást (pl. különböző ajándékok).

A környező magánföldesúri települések közül pl. Tiszaderzsén a lakosok csak nyolcad telket birtokolnak, s ez is a családok 57%-nak jut csupán, míg 34%-uk házas, a maradék házatlan zsellér. Tiszaderzs népessége, bár épp menekült őrsiekkel töltődött fel, ekkor 98 család, azaz nagyságrendje megegyezik a korabeli Őrsével. Tiszaszőlősen kicsit differenciáltabb a kép, de itt is a kis résztelkek a jellemzők. A 133 családból csak egynek van egész telke, s egynek háromnegyednyi. A féltelkesek a családok 34, a negyedtelkesek 26, a nyolcadtelkesek 13%-t teszik ki, míg a házas és házatlan zsellérek a lakosság harmadát.¹²

Látható hát, hogy Tiszaörs népessége a megtelepedés után sokkal jobb anyagi helyzetbe került, mint a Tiszavidék egykori falvainak magánföldesúri népessége. Hozzájárult e jobb léthez véleményünk szerint még az is, hogy a falu rendezett viszonyok közé került, a lakosság új házakba telepedhetett, s ahogyan írja az uradalmi intéző jelentésében *az új házaknak falai szép sorban és számosan már fent állanak...az soros házakat már szép látni és kellemetes falu leszen.*¹³

A sok helyről összesereglett lakosság természetesen nem alkotott igazi közösséget, hiszen még alig ismerték egymást is. Éppen ezért a pont érvénybe lépő urbárium szempontjai szerinti besorolás meghatározó volt a faluközösség társadalmi szerkezetét illetően. 1773-ban, mind a korábbi, urbáriumhoz közelítő kontraktusokat, mind az urbáriumot figyelembe véve Ulrik Ferenc jószágkormányzó több tiszavidéki település számára egyértelműen és világosan körülírja az adózás és szerződés-kötés szempontjából fontos társadalmi kategóriákat. Minthogy itt egyáltalán nem volt meg a korábbi viszonyok korlátozó hatása a falu népe azonnal e rendszerbe illeszkedhetett. Az intéző megküldi a különböző püspöki falvaknak ugyanezt tudomásulvétel végett (Füzesabony, Tiszanána, Sarud, Tiszaörs, Tiszapüspöki, Tiszahalász).

Az irat bevezetője indokol is, s indoknak az anyagiakat teszi meg: *"Hivatalom Kötelességével adom az jószágban lévő Tiszt Uraiméknak információjára, a Conscriptioban pro Cassa Dominali mire vigyázzanak. Mivel némely lakosok, mellyek Robottáikat árendálni akarják, Conscriptiokor szokták magokat jelenteni azomban az Árendállásban nagy observatiók vannak, azértis, mint azok iránt, mint pedig egyéb előadandók iránt adom ezen informáciomat, mint hogy magok ezekkel kevesett érnek fel, nem lévén ily dolgokban indulattyok..."*¹⁴

A körlevél határozottan besorolja a lakosokat különböző adózási kategóriákba, s megszabja jogait. Így először azokról a *nemesekről* intézkedik, akiknek nincs saját birtokuk, s ki is hagyattak ezért az urbáriumból. Ám ha ezek urasági földet, rétet birtokolnak, akkor azokat is árenda fizetésre kötelezik, sőt megszabják,

hogy milyen egyéb, a jobbágyokra vonatkozó dolgokra köteleztetnek még. A robot alól természetesen, mint nemesek mentesülnek, de a 28 forint 30 krajcár árendába beletudják a ház censusát (bérét vagy adóját), a fonást, a victuáliákat (élelmet), s a borjút, amit a földesúrnak a jobbágyok is adnak. Ezen túl a nemes ember köteles az uraság számára egy köből őszi, egy köből tavaszi alá szántani, vetni, behordani a maga erejével, öt napot a maga fogatával hosszú útban tölteni, egy öl fát vágni, s azt a rendelt helyre szállítani. Ha háromnegyed, fél, vagy negyed telket és földet bír, akkor ennek arányában csökken árendája és munkája.

Külön intézkednek a *bírákról és kisbírákról*, ha azok jobbágyok. Ők árendálhatják a robotot, a victuáliákat, a fonásokat, a ház censusát és a borjút, s mert *azoknak mindenkor a faluban a T.N. Vármegye, Uraság és a falu szolgálatában jelen kell lenni*, elengedik nekik a hosszúfuvart, az ölfá vagy nádvagást, behordást, és *az Uraságnak a szántást sem teszik meg, mivel az uraságnak szolgálnak*. A dézsmát azonban kötelesek megadni. Itt is részarányos a szolgáltatás a birtokkal (házhellyel). Az egészhelyes 21 forint 51 krajcárt fizet, a fél, negyed és nyolcadtelkes ennek arányában kevesebbet, míg a maga házában lakos zsellér 4, a más házában lakos pedig 2 forintot.

Más *egyéb paraszt házhelyes lakosnak* nem engedik meg az árendát, csak akkor, ha már előző évben contractust kötöttek. Ha mégis, az igen magas, mert a földesúri érdekekkel ez ellenkezik (a számára végzett szántás, a rügött borjúból vett jelentős jövedelem). Ha mégis, akkor az árenda egy egész telek után 48 forint, s a két marhas nap, a ház census, a fonás és victuáliák fejében egy egész helyes jobbágy (parasztnak említi az írás) 18 forint 80 krajcárt köteles adni, s ennek arányában a résztelkesek, illetve a zsellérek kevesebbet.

Külön intézkednek a *nyomorékokról* akik a munkákat sem végezhetik el. Ők árendára bocsáthatók, s az egész helyes telke és munkája megváltása fejében 23 forint 68 krajcárt fizet, míg a résztelkesek arányosan kevesebbet.

Külön szabályozzák az állatok után járó szolgáltatásokat is. Itt az állatszám, s nem a teleknagyság a döntő. Mivel szőlőhegy e vidéken nincsen a földesúri pincéből kötelesek búcsúk, szolgák fogadása, lakodalmak és más jeles alkalmakra italt vásárolni. S szabályozzák igaerő szerint a szállított terhek mértékét is.

A fenti körlevél, amelyet a jószágigazgató hivatala kötelességével az egyes falvak intézőihez küldött határozott kategóriákat állapít meg szolgáltatás szempontjából az egész püspöki birodalmon belül. Eszerint a falu lakosai a következő rétegekre bonthatók:

- jobbágytelken élő nemesek
- előljárók, akik vagyoniilag egésztelkesek és zsellére is lehetnek
- egész helyesek
- félhelyesek
- negyedrészesek
- nyolcadrészesek
- maguk házában lakó zsellérek
- más házában lakó zsellérek
- nyomorék elesettek, akik bármelyik réteghez tartozhatnak

Mivel az uradalom ennek helybeli mértékét mindenütt pontosan meghatározta, nyugodtan mondhatjuk, hogy másfélszáz esztendőre körülírta a frissen megtelepedett lakosság kategóriáit. Amikor 1854-ben, majd 1864-ben ismételten megerősítik a családok birtokait az úrbérrendezéskor, ezeket a résztelkes vagy zsellér arányokat veszik figyelembe (a nemességnek gyakorlatilag alig volt jelenléte Tiszaörsön).

1894-ben felosztották a libalegelőt, s ekkor is az egykori telekhányadokat vették figyelembe. Ez mintegy tudatilag megerősítette a község lakóiban a jobbágyi, zselléri, egyáltalán a múltbeli vagyoni besorolást, illetve ennek tudatát. Szabó István írta, hogy a kapitalizmuskori parasztság tudatában élő jobbágykori elnevezéseket az úrbérrendezés tudatosította, s ekkor öröklődött ránk.¹⁵ Ám Tiszaörs esetében egészen másként áll a dolog. Itt a különböző jobbágykori kategóriák valóságosak, hiszen az új lakosság anyagi erejének, családi állapotának (nagyságának) megfelelően juthatott földhöz, kaphatott telket egy új közösségben. Maga az uraság törekedett arra, hogy gazdaságilag minél erősebb jobbágysága legyen, mennél áttekinthetőbbé tehesse az urbárium és a birtokigazgatás szempontjából is a vagyoni helyzetet. Hogy a püspök földesúrnak sikerült is ez, s Tiszaörs népe sokkal magasabb anyagi szinten állhatott, mint a környező magánföldesurak jobbágysága (olykor kisnemessége is: pl. Igar, Roff), az egy előrelátó, ugyanakkor, az állami törekvésekkel is szerencsésen találkozó jószágigazgatásnak (ma gazdaságpolitikát mondanánk) a következménye.

*II. József népszámlálása társadalmilag a következő képet mutatja:*¹⁶

pap	1
nemes	5
tisztviselő	-
polgár	1
paraszt	75
polgár és paraszt örököse	76
zsellér	121
egyéb	41
1-17 éves sarj	177
együtt	497
nők	500
jogi népesség	997

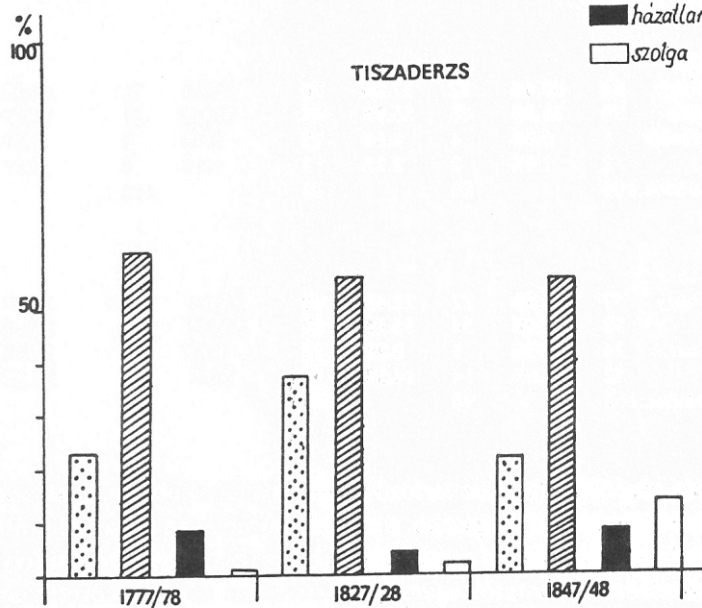
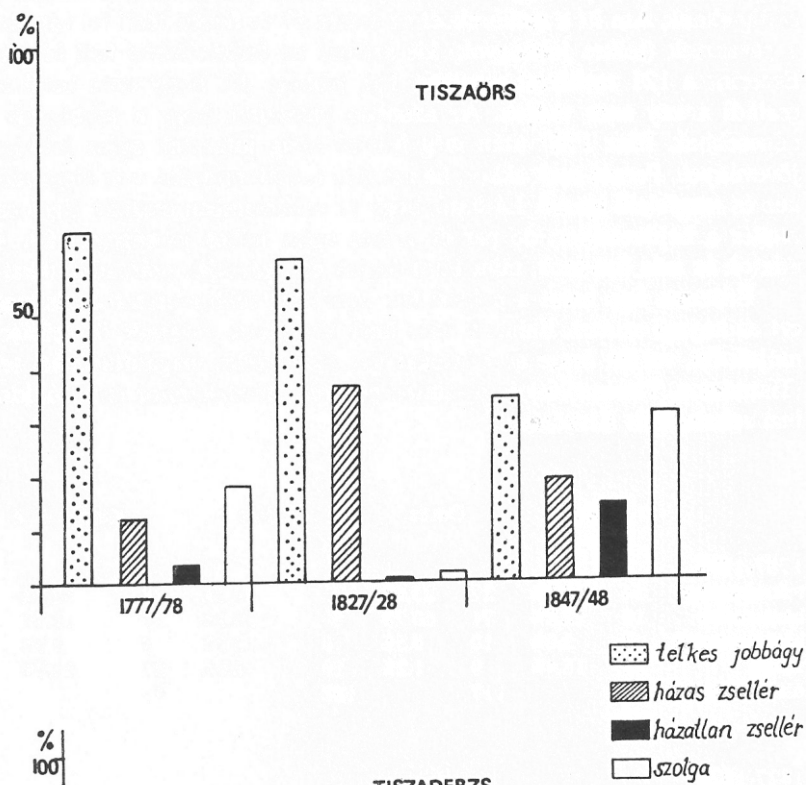
Öt nemest írtak össze, s egy polgárt, aki valószínűleg a jegyző lehetett. A nemesek feltehetően az uradalom intézői voltak, bár a hagyomány szerint volt olyan nemes család is, amely nem viselt tisztséget a faluban, hanem jobbágyföldön gazdálkodott (pl. a Bakos család, akinek ősei a havasalföldi csatában tanúsított vitézség miatt kaptak nemességet a családi hagyomány szerint). A zsellérek

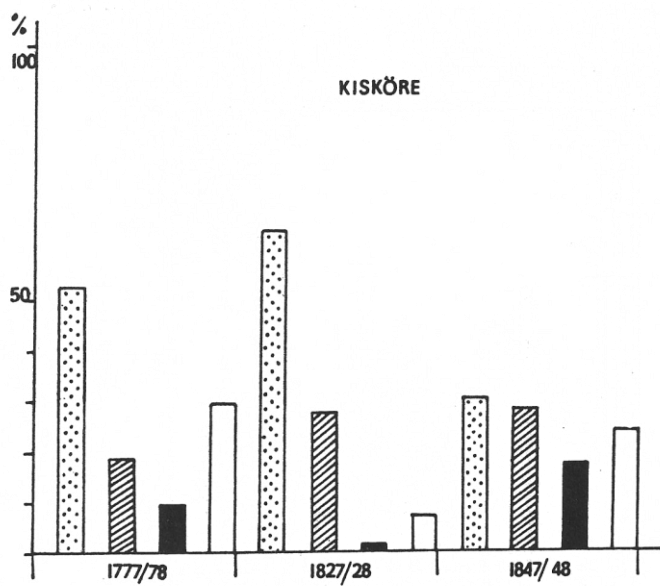
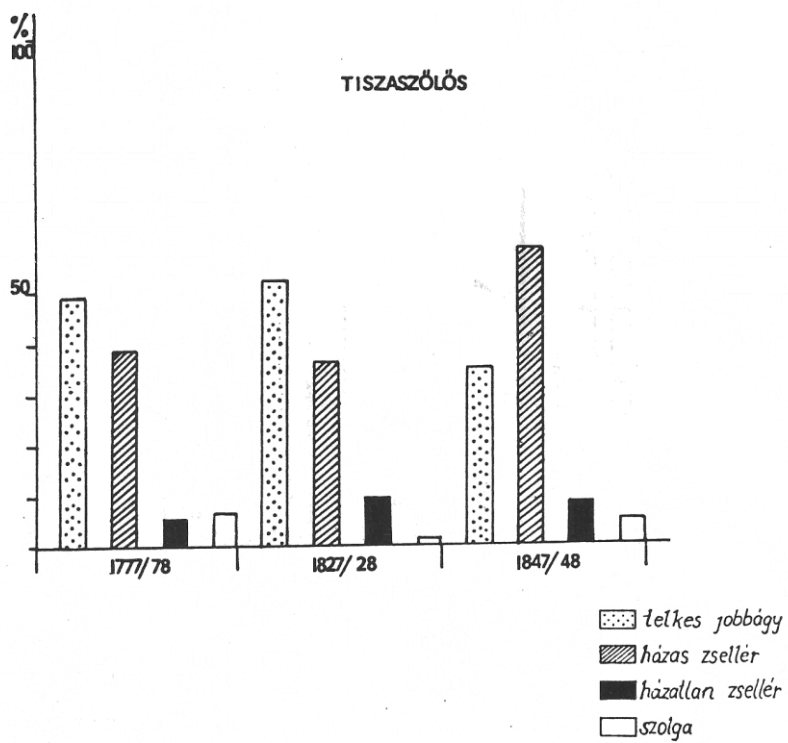
nagy és a telkes jobbágyságok alacsonynak tűnő száma ellentmondani látszik az eddigieknek. Ám itt a zselléreknél az összes 17 év feletti férfi fel van sorolva, míg a parasztok (telkes jobbágyságok) kis számát az örökösökével kell kiegészítenünk. Eszerint a 121 zsellérről szemben 151 jobbágyság áll. Hogy ezen belül mi lehet a családi arány nem tudjuk. Az azonban valószínű, hogy a jobbágyságok családjai népesebbek. Hisz 1767 után még hosszú ideig juthattak egész jobbágyságokhoz jövedelmek. Persze csak akkor, ha ezt meg tudták művelni, volt elegendő munkáskéz és megfelelő igaerő. Látható, hogy az urbáriumban összeírt Ugró család még zsellér a bejövételkor, de pár év múlva egész telkes jobbágysággá vált. A későbbi adatok és más források, mint látni fogjuk ezt igazolják számadataikkal.

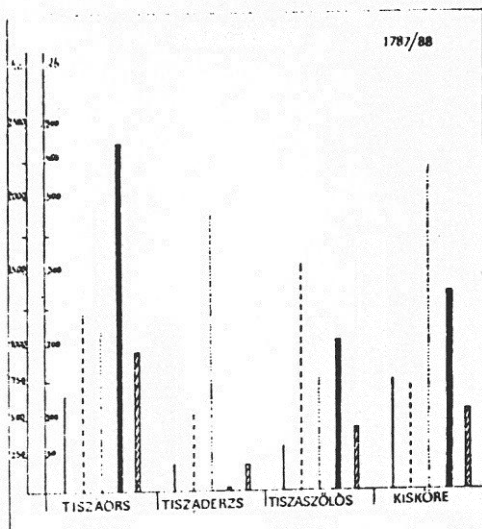
Érdemes épp ezért a polgári kor kezdetéig több metszetben is megvizsgálni ezt az anyagi szintet. Ehhez a Soós Imre közzétette rovásadós összeírásokat használjuk fel, vetjük össze az adatokat két szomszédos magánföldesúri településsel (Tiszaderzs, Tiszaszőlős) és a szintén püspöki birodalomhoz tartozó, kissé korábban rekatolizált Kiskörével.¹⁷

	Örs		Derzs		Szőlős		Kisköre	
1787-1788								
telkes jobbágyság	54	65,8%	27	23,1%	75	49,3%	48	52,7%
házas zsellér	10	12,2%	71	60,7%	59	38,8%	17	18,7%
háztalan zsellér	3	3,6%	10	8,5%	8	5,3%	9	9,9%
szolga	15	18,4%	9	1,2%	10	6,6%	27	29,7%
összes családok:	82		117		152		91	
1827-1828								
telkes jobbágyság	64	60,4%	32	37,2%	70	52,6%	71	63,4%
házas zsellér	39	36,8%	48	55,9%	48	36,1%	31	27,7%
háztalan zsellér	1	0,9%	4	4,6%	13	9,9%	2	1,8%
szolga	2	1,9%	2	2,3%	2	1,5%	8	7,1%
összes családok:	106		86		133		112	
1845-1846								
telkes jobbágyság	57	34,5%	22	22,4%	49	35,0%	49	30,4%
házas zsellér	32	19,4%	54	55,1%	82	58,6%	46	28,6%
háztalan zsellér	24	14,5%	8	8,2%	12	8,6%	27	17,8%
szolga	52	31,6%	14	14,3%	7	5,0%	39	24,2%
összes családok:	165		98		140		161	

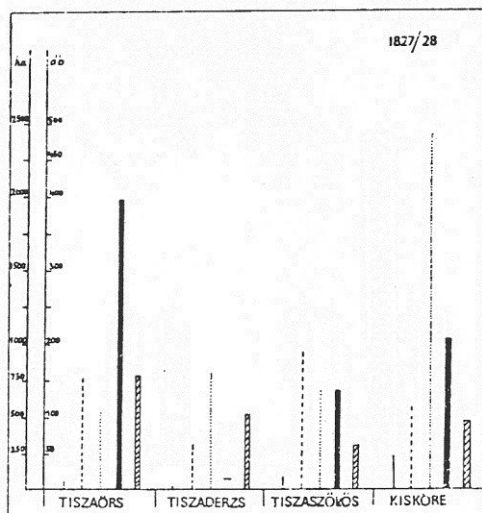
A két püspöki birtokhoz tartozó település telkes jobbágyságainak száma az első összeírás idején sokkal magasabb, s ez nyilvánvalóan az anyai szint átlagon felüli mértékét is jelenti. Jóllehet a századelőre bizonyos kiegyenlítődési folyamat ment végbe, közeledtek a mutatók egymáshoz, ez részben annak a következménye, hogy

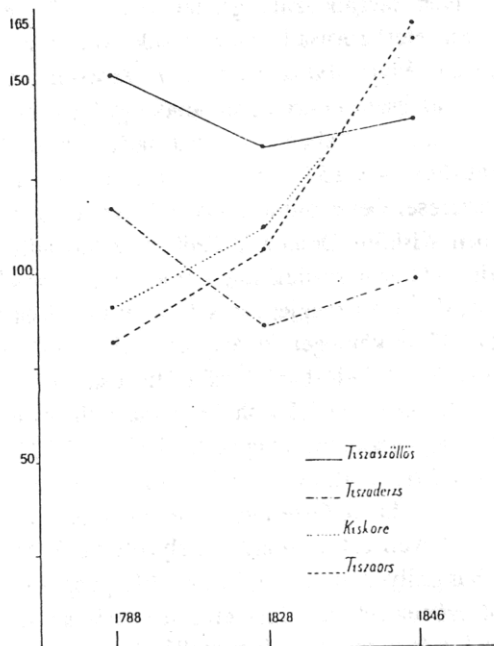
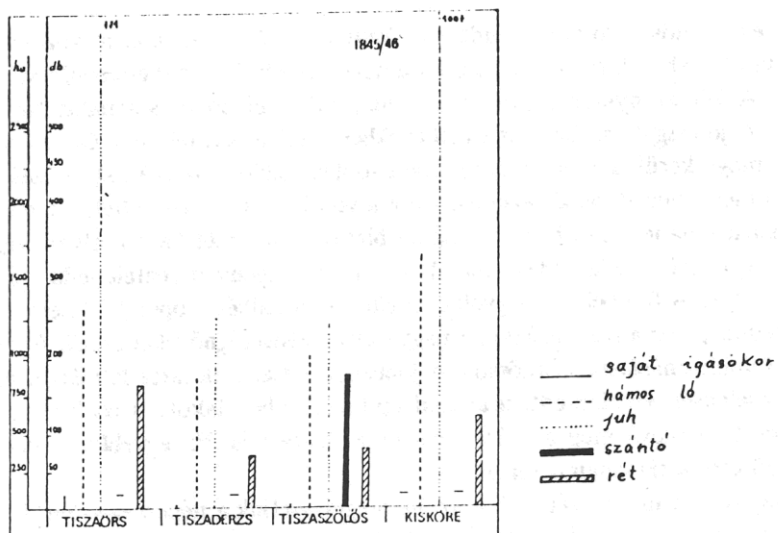

— saját igazsokor
 - - - hamos ló
 juh
 ■ szántó
 ▨ rét

Derzs és Szöllős lakossága apadt, csökkent a családok száma, miközben a két püspöki birtokhoz tartozó településen a népességnövekedés (betelepüléssel is) töretlen. A két arányszámot ha összevetjük, akkor bizonyos stagnálás figyelhető meg.¹⁸ A jobbágyfelszabadítás előtti években a számokat tekintve Örs és Kisköre Szőlős mögé kerül, s ennek magyarázata többek között a szolgák számának nagyarányú megnövekedése. Ez azonban nem a volt lakosság anyagi helyzetének romlását jelenti, hanem azt, hogy a püspöki birtokon mindkét helyen olyan nagyarányú majorsági gazdálkodás alakul ki, amely igényeli betelepülő cselédek munkaerejét. A falubeli jobbágyok és zsellérek (mindkét csoportjuk) nem mentek el cselédnek, s ez a magyarázata a nagyarányú népességnövekedésnek, új családnevek felbukkanásának Tiszaörsön. A jobbágyok, zsellérek társadalmán ez az uradalmi cselédség kívülrekedt, uradalmi építményekben lakott, s csak ritkán vált végleges falulakóvá még a század második felében is. Ez egyébként másutt is jellemző erre a társadalmi rétegre.¹⁹

Még többet mond számunkra az, ha megvizsgáljuk a népesség szántóföld, rét és vonójószág állományát is. Ehhez még hozzávesszük az evidéken igen jelentős juhállományt, mert vannak a vizsgált települések között olyanok, ahol ez jelenti a jobbágyvagyon nagyobb részét.²⁰ Nem tartjuk szükségesnek az egész összeállított, ugyancsak a Soós Imre által közzétett rovasadó összeírások táblázatait közölni, csupán néhány adattal a végeredményre utalok. Eszerint Tiszaörsön, a többi településhez hasonlóan bekövetkezik az igazott ökrök számának egy igen jelentős csökkenése. Az első időszakban 133, a másodikban 14, a harmadikban 18 ezek száma, a hámoslovak száma ugyanekkor 245, 154, majd 264. De ezek a számok jóval felülhaladják, arányaiban tízszeresei Derzs mutatóinak, míg Szőlősön nagyjából közelítik Örsöt. Összességében Kisköre Örshöz, s Szőlőshöz hasonlít. Ha pedig a föld és rétállományt nézzük, akkor a kezdeti nagy előny csökkenésének kiegyenlítéséről számolhatunk be, de olyan megjegyzéssel, hogy Örs Kiskörét is meghaladva állandóan túlhaladja a többi községet. Pl. Míg kezdetben, 1787-88-ban a rét (a szántók összeírása hiányzik 1745-46-ban) Örsön átlagosan 11,4 kis- hold családonként, addig Szőlősön 2,7, s Derzsen 1,5 kishold. A második metszetben 7,2-re csökken a családonkénti átlag Örsön, míg stagnál Szőlősön, s 6,1 holdra emelkedik Derzsen. A jobbágyfelszabadítás előtti években Derzs rétállományának családi átlaga csökken, csakúgy, mint a többi, de Örsé még mindig kétszer akkora, mint a másik két településé. Kisköre követi ezt a mozgást, helyzete végig Szőlős és Örs között van. Ám ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a két püspöki település nagyarányú majorsági cselédségének felduzzadása erősen rontja az arányszámokat, azaz a volt jobbágyok és falulakó mindkétrészi zsellérek vagyoni helyzete messze meghaladta anyagiakban és lehetőségeiben a két magánföldesúri helyet. Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor a már említett népesedési tényezőről sem, azaz arról, hogy Örs népességének növekedésében végig töretlen, míg a szomszédos községek valósággal demográfiai apályon esnek át a század első felében.

Tanulságos még úgy is értékelni a rendelkezésünkre álló adatokat (sajnos a szántók adatait nem írták össze Tiszaörsön) a legutolsó adatfelvételkor, hogy a szolgálkat (uradalmi cselédek) kivesszük a népességből. Hiszen ők nem birtokoltak jobbágyföldet, s zselléri jogaik sem voltak. Ezt nézve elmondhatjuk, hogy a saját igásökrök kategóriája még mindig duplája a nagyjából azonos fejlődési vonalat követő, s arányaiban is Örsöt közelítő Szőlősnak. Ugyanakkor - lévén Szőlősen kevés szolgálta egyéb mutatók (hámos ló, juh, rét) háromszorosát teszik ki arányaiban Örsön.

Kiegészíthető még ez a kép az 1851. évi adatfelvétellel is. Ekkor a két nagyjából azonos fejlődési arányokat mutató Örs és Szőlős jobbágyi telekállományának adatai igen beszédesek.²¹

	jobbágytelek	telkes jobbágyok száma	telekarány	házas zsellérek száma
Örs	79 2/4	115	0,69	54
Szőlős	33 2/4	91	0,37	226

Akár milyen oldalról is közelítsük tehát adatainkat, mindenképpen az derül ki az elemzésből, hogy a püspöki birtokhoz tartozó Tiszaörs, kései betelepülésével, irányított, s az állami törekvésekhez igazított birtokigazgatásával, az akkor kimért kedvező feltételeket biztosító jobbágytelkeivel mindenképpen kiugrott szociálisan a környező magánföldesúri települések közül, s ezt az előnyét, csakúgy, mint a korábban lakosság cserén átesett Kisköre, a jobbágykorszak végéig megőrizte, s rendezett gazdasági viszonyai miatt kedvező feltételeket tudott lakosainak biztosítani. Népességében - mégha azok egy jó része uradalmi cselédként is növelte a lélekszámot - töretlenül növekedett, eredeti lakosai között végbement ugyan telekaprózódás, de ezt a kezdeti előnyt végig megőrizték, ha nem is abszolút értelemben, de relatíve, azaz az arányok alig változtak. A polgári korszakot úgy lépték át, hogy a környező településekhez képest jobb anyagi viszonyok között éltek. Rájuk volt hát bízva, hogy az új viszonyok között milyen utat futnak majd be.

Az 1767-ben létrehozott új faluszervezetről nincsenek információink, csupán annyi, hogy a püspöki uradalom jószágigazgatója teljhatalommal intézte az ügyeket, bonyolította le a lakosságcserét, s elképzelései szerint alakította ki a falu arculatát, sorba rendezett utcás településként. Nyilvánvaló, hogy a faluba beköltözők érkezés szerint foglaltak helyet, s a családjuk létszámának, igaerejüknek megfelelően kaphattak egész vagy töredék telket. Házas zsellérként csak Ugró György, Jacsó István és Dudás Mihály, házatlan zsellérként pedig Pap Andrást írták össze az 1771-es urbáriumban.

1802-ben készült egy részletes összeírás, amely felsorolja az uradalmi és a falusi tisztségviselőket, s alkalmazottakat is. Eszerint az első helyen az *uradalmi ispán* szerepel, s az uradalom még *csósz*t, *juhászt*, *molnárt* és *kocsmárost* tart. Az uradalom által biztosított házban lakik a *jegyző* (*helybeli nótárius*), s mert a falu kegyura a püspök, ezért minden valószínűség szerint ezért él a *pap* és a *harangozó* is az uradalom fenntartotta parókián és harangozó házban.²²

Különbözik ettől a községi szervezet. Itt a tisztségviselőket mind a maguk házában írják össze. A községiszervezet a *bíróból* (megemlítenek egy *öregbíró*t is), 2 *albíróból* és a már említett, uradalmi épületben lakó *jegyzőből* áll. Községi alkalmazottként pedig a *községgháza őrét*, a *kovácsot* és a *községi kocsmárost* írták össze.

E kis településen három igazgatási szervezet körvonalazható: az *uradalmi*, az *egyházi* és a *községi*. Az urbárium után kelt kontraktus (1773), mint láttuk erősen körülírja a püspöki falvak helyi közigazgatásának jogait, s bár nem cseléd-falu, hanem igencsak módos jobbágyság lakja, mégis úgy tűnik, hogy a falu élén az uradalom ispánja áll, s mert a jegyző lakását is az uradalom adja, minden bizonnyal az is szorosan együttműködik az ispánnal, s a falu papjával. Mindezt azért szükséges elmondanunk, mert majd látni fogjuk, hogy e sok helyről összeverődött, egymást is alig ismerő népességnek szüksége is volt erre, hiszen enélkül nehezen szervezhettek volna meg bármit is, mert nem volt működő, hagyományokon nyugvó közösségük. Az első évtizedek épp azzal teltek, hogy valóságos falut, élő közösséget alkossanak. Ehhez pedig idő kellett.

F. Tönnies, Dékány István és Fél Edit munkássága alapján mi ugyanis különbséget teszünk a *közösség* és a *társadalom* között. Az előzőt összekapcsoljuk a *szerves fejlődés*, az utóbbit a *külső szervezettség* fogalmával.²³ A közösség személyes kapcsolatokon nyugvó rendszere csak hosszú időn át alakulhat ki, míg a társadalmat, ha nem is egészen működőképesen, de megtervezett rend szerint is lehet működtetni, hisz magába foglalja más értelmezésben a közösség fogalmát is, sőt egyenesen feltételezi. Ennek eredménye egy idő után az, hogy a közösség is kezd kialakulni, s segíti a társadalom teljes kiépülését.²⁴

Tiszaörs kitűnő példa erre a folyamatra. Ezért a következőkben megvizsgáljuk a közösséggé válás folyamatát, s tényezőit. Vázlatos lesz ez a szemle, hiszen épp a közösség belső életéről csak közvetett adataink lehetnek, s analógiák, későbbi

közösségi megnyilvánulások bizonyos elmei segíthetik csupán törekvéseinket. Majd e vázlatos kép után, ahol néhány motívumot ragadunk ki, megkíséreljük röviden azokat a külső, úgynevezett organizáló társadalmi erőket is vázolni, amelyek közvetlenül is keretet adtak a közösség szerveződésének.

Belső közösségformáló tényezők. Mindenek előtt nézzük meg az anyakönyvek adatait.²⁵ Közülük elsőként a születések számát az urbáriumig. 1771-ből van ugyanis a falu lakóiról az első hiteles névjegyzékünk.

Év	Születések száma
1767	11
1768	30
1769	34
1770	36
1771	61
együtt a születések száma:	172

Figyelembe véve az urbárium névsorát megállapíthatjuk, hogy olyan házaspárok gyermekeiről van szó, akik már házasként érkeztek ide. Sem a házasság, sem pedig a született gyermek vérségiileg nem köt össze családokat az új településen. Az urbárium és az anyakönyvek névanyagát összevetve az első házasságot az új lakosok között valószínűleg Kovács Márton és Kis Erzsébet kötötte, akiknek 1768 áprilisában György nevű gyermekük született. Mivel mindkét név olyan, amelyet nehéz azonosítani, ezért valóban bizonyítható első házasságnak az új település lakói között Katona Ádám és Molnár Ilona 1768-ban kötött frigyét vehetjük. Imre nevű fiuk ez év szeptember 8-án született.

Nem mondhatjuk azonban, hogy az új lakosok között gyakori a házasság a kezdeti években. 1769-ben ugyan három házasságot kötnek helybeliek (összesen öt házasság van, ebből kettő nem helybeli, hanem igari és más faluból való házaspár), 1770-ben 9 házasságból csak kettő helybeliek közötti, 1771-ben 10 házasságból 2, 1772-ben 8 házasságból csak 1.

Érdemes ezek neveit is feljegyezni, hisz ezek alapozzák meg majd a falu közösségi rendjét, teremtenek a vadidegenek között családi, vérségi kapcsolatot.

	férfi	nő	első szülés	
1767	Katona Ádám	Molnár Ilona	Imre	1768
1769	Nagy György	Ficzere Barbara	Katalin	1772
	Tótt János	Ferencz Barbara	Barbara	1770
	Kovács Mátyás	Németh Mária	Mihály	1771
1770	Molnár Gábor	Nagy Zsuzsanna	István	1773
	Fekete József	Nagy Erzsébet	András	1774
1771	Juhász János	Kovács Erzsébet	nincs később	
	Molnár János	Bóta Katalin	nincs később	
1772	Ferencz Mihály	Molnár Apolló	nincs később	

Az első években ideérkezett házaspárok legtöbbször fiatal lehet, hiszen szülnék az asszonyok, s nem is egyszer kétévenként. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy nem voltak házasulandó gyermekeik. Akik e családokból házasságot kötöttek legfeljebb testvérek lehettek, ez azonban az anyakönyvi adatokból, még a halottiak adatait is figyelembe véve nem deríthető ki pontosan. Számos olyan asszonynév van bejegyezve a kereszteleési anyakönyvbe, amely később véletlenül sem fordul elő a településen, tehát még idegenben kötött, régebbi házasság lehet. Ilyen pl. a Sztankó, a Kruzsa, a Gönczi, az Elk, a Polyáček név. Ezek egy része - lévén szláv eredetű - Észak Magyarországra utal, de mégis olyan közösségre, amely már elmagyarosodhatott, hisz a férfiak nevei között épp e házassági kapcsolatoknál mindenütt magyar név áll (Hegedüs, Tóth, Darkó, Molnár).

Figyelemre méltó az is, hogy az első házassági tanúk között gyakran szerepel Lendvay (később is itt él ez a nemes család), aki a falu ispánja volt, illetve Szür Julianna, a plébános testvére. A Lendvay és Irásy (szintén intéző) név, mint keresztszülő is többször fordul elő az első pár évben. Ez egyben jelzi azt is, hogy a hivatalos tisztségviselők elősegítették új kapcsolatok létrejöttét, s a közösségi kapcsolatok hiányában igyekeztek betölteni a tanúk (násznagy és keresztszülő) szerepét is. Ez önmagában is kifejezi a közösségi kapcsolatok hiányát a társadalmon belül.

Ahhoz, hogy a kezdeti időszak nehézségeit, a közösség kialakulásának első bizonytalan lépéseit, majd jelentőségét érzékeltetni tudjuk, feltétlenül szükséges konkrétabb elemzés is. Kiválasztottunk néhány 1771-ben az urbáriumban előforduló családot, s megvizsgáltuk e család alakulását 1767-1797 között, azaz harminc esztendőn át. Figyelembe vettük, hogy 1892-re az egyes családok milyen terebélyesekké váltak, ugyanakkor figyeltünk arra is, hogy könnyen azonosítható nevek legyenek. Az összeírások mellett elsősorban az anyakönyvekre támaszkodtunk. A családok különböző típusokat képviselnek.

A LENGYEL család

1771-ben az urbáriumban két Lengyel szerepel. Öreg Lengyel János 1 egész telekkel, s ifjú Lengyel János 1/2 telekkel. Kettejük rokonsága nem állapítható meg, de számos adatból arra következtethetünk, hogy Öreg Lengyel Jánosnak legidősebb fia lehetett ifjú Lengyel János. Ezt a családot azért választottuk ki, mert a faluban a legelterjedtebb és ugyanakkor a környező települések névanyagától jól elhatárolható. Fontosnak tartjuk előljáróban közölni a különböző összeírásokban szereplő családok számát:

1771	2 család
1802	5 család
1828	10 család
1854	8 család (telkesek)
1892	19 család

1771-ben 1 1/2 telket használt a két önálló család, ám 1802-ben 5 telkük van a Lengyel nevűeknek (valamennyi családnak egy egész telke), 1828-ban 4,5, 1854-ben 5, 1892-ben 5 3/8 van a Lengyel nevűek birtokában. 1854-ben a 10 Lengyel nevű család között 4 házas és 1 házatlan zsellér is van, míg 1892-ben az igen elaprózódott telekből egyetlen Lengyel nevű nem birtokol résztelke nagyságú, akkor már saját tulajdonú földet. Ekkor a 19 család mellett 11 kiskorút (ebből 9 fiú), s 4 részörököst is megemlítenek. Azaz nem gyarapodott a Lengyel családok összes telekállománya, de 1771 után az önálló életet kezdők még könnyen egész telekhez juthattak, hisz ez a község benépesülésének intenzív időszaka.

Ifjú Lengyel János

1776 György

1784 István

1786 Ilona és olvashatatlan

Kozma Ilona

Aly Ilona

1792 Erzsébet

1796 József

Lengyel József

1776 Erzsébet

1784 Anna

1787 Katalin

1790 Anna

Birkás Anna

Tóth Anna

1795 István

Lengyel Mihály

1777 István

Hajnal Erzsébet

Molnár Katalin

1784 Erzsébet

Lengyel Pál

1783 Erzsébet

Balogh Katalin

Kelemen Barbara

1786 Barbara

1788 Barbara

1790 János

1792 Márton

1794 István

1795 Anna

Lengyel György

1784 Katalin
1786 Erzsébet
1789 Mihály
1792 Anna
1794 Barbara
1795 Éliás
1796 István

Gáll Ilona

(Itt jegyezzük meg, hogy nem minden gyermeket jegyezték be a megszületettek közül, csak a megkeresztelteteket. 1779-ben Ferenc, 1780-ban Ferenc, 1783-ban György született halva, s ezek csak a halotti anyakönyvből derülnek ki. Ez más családoknál is így volt. De ezeket nem idézzük.)

Lengyel István

1787 Anna

1789 József

1792 Anna

1793 Barbara

Kun Zsuzsanna

Csávás Katalin

Kovács Anna

Kovács Katalin

Lengyel László (Fekete)

1787 János
1789 Erzsébet
1792 György
1794 Rozália

Gyólai Rozália

Lengyel András

1788 András
1791 Barbara
1795 Katalin

Nagy Katalin

Lengyel József

1793 Erzsébet

Sándor Julianna

Az itt bemutatott Lengyel család megkeresztelt gyermekeinek harmada nem érte meg az ifjúkort, a házasságot. Ám mégis a megszületett, megkeresztelt gyermek kapocs volt más családok és a Lengyel családok között. Minden bizonnyal,

mint manapság is, nemcsak keresztszülő választást jelentett, de kisebb eseményt is, csakúgy mint később az áldozás, bér mátkozás, majd a lakodalom. Harminc esztendő alatt a 9 Lengyel családban 42 megkeresztelt gyermeket jegyezték be az anyakönyvbe. 16 házasság volt (beleszámítva az elhalt asszonyokat is). 6 asszony halt meg, s nősültek újra a férfiak. Ezek a családi események az egész fámiliát összehozták, erősítették a barátságot és egyéb kapcsolatokat is. Külön meg kell említenünk, hogy keresztanyaként 21 különböző család van bejegyezve, s a házasságok révén a Lengyel család 15 falubeli családdal került rokoni kapcsolatba. Ha ezeket a számokat értékeljük, akkor megérthetjük, hogy egy ilyen terebélyes család mit jelentett a falu életében, a falu életének szervezésében. Központi helyet foglaltak el még akkor is, ha épp szaporaságuk miatt erősen osztódott vagyonuk, s csak résztelkeket birtokoltak.

De a faluban igen fontos a szomszédi kapcsolat is. Könnyen megnézhetjük 1802-ben, hogy az öt Lengyel család ekkor hol él, s kiknek a szomszédságában lakik. A soros elrendezésű faluban természetes, hogy az összeírás rendje egyben a házak sorrendje is. Két Lengyel fámília lakott egymás mellett, a többi külön helyen a falu más részeiben. Így 8 szomszédot kell számítanunk, akik a falu rendje szerint szinte rokonokhoz hasonló szerepet töltenek be a mindenkori család életében. Igaz ez csak bizonyos idő eltelte után kap jelentőséget, de láthatjuk, hogy a faluba került, egymással rokonságba nem lévő családok között először a műrokonsági viszony, s természetszerűen a szomszédsági az, amely működni kezd. A vérségi kapcsolatok csak később kötik össze a családokat, s éppen nem függetlenül ezektől.

A Lengyel család 1767 és 1802 között, amikor 120 családot írtak össze, a családok 40%-ával (48 különböző családnév) került rokoni, műrokoni és szomszédsági kapcsolatba. Ha azt nézzük, hogy 92 családnév szerepel ebben az összeírásban, akkor 52%-ra emelkedik ez a szám. A közös családi események, a szomszédokat összekötő közös munkák és egyéb tevékenységek kezdték kialakítani azokat a közösségre jellemző jegyeket, amelyek az egész társadalmat megtartották.

Az UGRÓ család

Hasonlóan vizsgáltuk végig az Ugró családot is, ám itt már szükségtelennek tartom a részletező adatok közlését, csakúgy, mint a következő neveknél. Az 1771-es urbáriumban Ugró György házas zsellérként szerepel. Ám később már jobbágytelek birtokosa. Leszármazottai nem túl sokan vannak, de sikerül megmaradniuk még a jobbágyfelszabadításkor is a telkesek szintjén. Talán épp a család kis szaporasága miatt. 1892-re már több Ugró család a birtoktalanok között van. 1808-ban Ugró István 1 2/4 telek tulajdonosa, s egyedüli Ugró család ekkor. 1828-ban Ugró István, Ferenc és Pál egésztelkesek, míg Péter féltelkes jobbágy. 1854-ben 6 Ugró család összesen 5 telket bír, s 1892-ben 5 Ugró család már csak 1 7/8 egykori telek saját földet mondhat a magáénak. Ekkor hírt kapunk az Ugró leányokról is, akik negyed és nyolcad telkesekhez mentek férjhez.

Az újratelepedés utáni harminc esztendőben csak három Ugró család jelenik meg az anyakönyvekben. Ugró György, aki szerepel az urbáriumban is, s már nősként telepedhetett be. Felesége Sándor Sára. Az asszony valószínűleg szülésben halhatott meg, s elvette Ugró György hihetőleg a sógornőjét, Sándor Erzsébetet (a keresztszülők ugyanazok). Két asszonytól 3 fiú és 3 lány született. 1785-ben tűnik fel Ugró István, 1788-ban Ugró Mihály. Ők korukat tekintve nem itt születhettek még, de Ugró György gyermekei. Ugró Mihály hamar meghal, egy gyereket nemz, aki csak pár napot élt. Ugró István első felesége Fodor Erzsébet öt gyermeket szült (3 lány, 2 fiú), s a második, Nagy Anna egy leánynak adott életet. Ugró István 1802-ben egyedül szerepel az összeírásban.

A három Ugró család viszonylag kevés kapcsolatot létesíthetett a faluban, hisz nemcsak hamar meghalt egyikük, de a családalapító felesége halála után ugyanabba a családba nősült. Mivel a keresztszülők a szokás szerint minden gyermeknél azonosak, a műrokoni kapcsolataik sem szerteágazóak. Így is azonban harminc év alatt 13 családdal létesítettek rokoni kapcsolatokat. A család az ötvenes évek második felében terebélyesedett inkább ki, de Tiszaörs népes familiái közé sohasem tartozott.

A DORIKA család

Dorika Mátyás egészelkes jobbágy 1771-ben, s ő szerepel még az 1802-es összeírásban is. Az utóbbi névjegyzékben már felnőtt, különben apaként először 1898-ban feltűnő fia még nem itt születhetett. Ez a két család szerepel csak a harminc esztendő alatt. Dorika Mátyásnak Elek Judit a felesége (nem örsi név), s neki itt három leánya született. Mihály Patócs Katalinnak 2 fiút nemzett. A család később sem terebélyesedik 1828-ban és 1854-ben egy-egy ilyen nevű család él, akik az 1802-ben apa és fia között megosztott telkeket egyesítik, s 1892-ben az egész telket Dorika János birtokolja közösen egy kiskorú fiúval és leánnyal, akik valószínűleg testvére gyermekei. A család nem tudott beépülni csak vékony szálakkal a közösségbe, s nem vált meghatározóvá. Kapcsolataik minimálisak a vizsgált harminc évben. Három feleség, öt keresztszülő és a szomszédok jelentenek közvetlen kapcsolatot.

A PATÓCS család

Kapcsolataik még a Dorika családnál is gyengébbek. 1769-ben kötött házasságot Patócs György Kovács Katalinnal, s még ezévben leányuk született. 1785-ig 2 leány és 4 fiú születik e házasságból, s 1797-ben lesz apa az 1774-ben született Pál. Ő azonban 1802-ben már nem él. Patócs György egyedül van fél telkével az összeírásban. Ennyiye volt 1771-ben is. 1828-ban két fia, az 1777-ben született Mihály, s az 1780-as András tűnik fel. 1754-ben három Patócs másfél telket birtokol. 1892-ben 5 Patócs család (egyikben három férfi együtt örököl) 1 1/4 teleknyi föld birtokosa. A család hosszú stagnálás után megindult a szaporodás

útján. Korábban is életképes gyermekek voltak, de úgy alakult, hogy a leányok - akik a nevet nem vitték tovább - éltek tovább.

Harminc esztendő alatt 2 feleség jelentett vérségi kapcsolatot, mert a többi kiskorú még nem alapított ebben a korszakban családot. 7 keresztszülő és négy szomszéd jelzi ekkor még csekély közösségépítő kapcsolataikat.

A MAJOROS család

1771-ben Majoros Mátyást 1 egész telekkel veszik be az urbáriumba. Már ekkor nős lehetett. Felesége Bányai Anna 1767-ben szüli Magdaléna nevű lányukat. E frigyből 2 lány és 3 fiú született. 1780-ban 46 éves korában meghalt a családfő. 1770-ben az anyakönyvben feltűnik Majoros János is, akinek felesége Kovács Erzsébet egy leánygyermeket szül. Az apa azonban már nem szerepel az urbáriumban. 1778-ban a rövid életű Majoros György és felesége Kovács Erzsébet szerepel az anyakönyvben. Nekik egy fiuk van. 1788-ban Majoros Mihály és Szalai Katalin először szerepelnek a matrikulában, s 2 fiút és 1 leányt anyakönyveznek még tőlük. 1782-ben Majoros Mátyás és felesége Németh Anna viszi tovább a családi nevet, 2 fiú és 2 leány született házasságukból. S végül 1795-ben Majoros Mihály és Morvai Barbara Mátyás nevű fiának születéséről van adatunk. Hat Majoros család tűnik fel a vizsgált harminc esztendőben. Ám sajnos gyakran találkozunk a nevekkal a halotti anyakönyvben is. 1802-ben csak Majoros Mátyást írják össze fél telkével. Minden bizonnyal a gyermekekre gondozóikra és leányokra kell gondolnunk, amikor egy félteleknyi csökkenést találunk a családnál. 1828-ban Majoros Mihály, 1854-ben György és Márton szerepel forrásainkban az előbbi egy egész, a két utóbbi két fél telekkel. 1892-ben 6 Majoros család valamivel több, mint 1 3/4 telket bír. A família megelevenedni látszik, Majoros Andrásnak nyolc kiskorú gyermeke van, akik 2/4 telket örökölnek. A család a XVIII. században úgy indult, hogy a Lengyel családhoz hasonló meghatározó szerepet visz majd a közösségi kapcsolatokba, ám a hat családot alapító Majoros nevű férfi hamar meghalt, illetve alig hagyott fiú utódot. A Patócs és Dorika családnál azonban életképesebbnek bizonyult. A közösségi élet formálásában szerepük volt, hisz a hat családnak komoly kapcsolatai alakulhattak így ki. Hat asszony közül öt helybeli, kilenc keresztszülő és 12 szomszéd számottevő szervező erő a közösségen belül, még ha ideiglenesen is érvényesülhet hatása.

A műrokoni és szomszédsági viszony. Amikor a családok kiterjedtségét és műrokonsági kapcsolatait bemutattuk, lényegében azt kívántuk érzékeltetni, hogy e kapcsolatok révén alakul ki végül a közösség, hiszen mind a rokonok, mind a keresztkomák vagy szomszédok egyben kötelességet, egymás segítségét is magukra vették azzal, hogy vállalták magát a kapcsolatot is. Kezdetben még nem beszélhetünk egy több helyről összeverődött társaság estében szokásokról, igazi közösségi életéről. Ám egy keresztkomaság elvállalása mindenképpen kötelességekkel járt, s akik idekerültek, azok saját volt közösségük mértékegységeit, szokásait, szokáselemeit hozták magukkal. A múlt század végén már elmondhatjuk, hogy kialakult szokásrend tartja össze a közösséget, illetve a közösség, általában a katolikus

vallás és a palóc vidék szokáselemeiből szigorú és e közösségre jellemző szokásrendet alakított ki. Mi csak bizonyos dokumentálható emberi kapcsolatokat rögzíthetünk a XVIII. században. Ám, ha e múlt század végi szokásrendet rávetítjük bizonyos kapcsolatokra, amelyek dokumentálhatóak, némi fogalmunk lehet arról, hogy hogyan is megy végbe a közösség összecsiszolódása.

Emeljük ki a születéssel, a választott keresztkomással járó kötelezettségeket, s egyben mélyen emberi és közösségformáló kapcsolatokat. A keresztelési anyakönyvben, mint említettük először még hivatalos személyek, az új község szervezői (uradalmi megbízottak, nótárius és a pap vagy családja) tűnik fel gyakori keresztszülőként, hiszen a sok helyről ideérkezettek nem is ismerik egymást. A keresztkomással azonban egy életre szóló kapcsolatot jelent. Az idézett Lengyel családnál, s másoknál is állandósulnak a keresztszülők. Ugyanazt hívják keresztyánának minden született gyermekhez. Persze ez azért évtizedek alatt alakul ki. Pl. Lengyel György és Gáll Ilona először az anyakönyvben, mint szülők 1784-ben szerepeltek, s keresztszülő (ekkor még csak keresztanya van), Kun Erzsébet. Második gyermekük keresztanyja Ugró Ida. Ezt követően azonban 1789, 1792, 1794, 1795, 1796. éveknél mindig csak Kun Erzsébet szerepel. Tehát minden gyermekük keresztanyja egy kivételével ugyanaz. Lengyel József és Birkás Anna viszont 1776-ban, s 1784-ben Medve Rozáliát hívja. Mivel ő meghal, többi gyermekeinek már más-más keresztanyát hívnak. Majoros Mátyás és Bányai Anna 1767-ben Lendvay Istvánt és Bartók Annát (felesége) hívja keresztszülőknek. 1769-ben ugyanők szerepelnek, 1772-ben már csak Bartók Anna, mert ura meghalt. 1774-ben született gyermekükhöz már három keresztszülő van bejegyezve: Palicz György, Csőke Zsuzsanna, Kovács Anna. Az állandósulásra, nyilvánvalóan valamilyen hozott, másutt kialakult szokás szerint törekednének, de a halál közbeszól, nem alakulhat még ki valamely helyi szokás. Egy másik Majoros Mátyás és Németh Anna viszont mind a négy gyermekükhöz (1782, 1787, 1789, 1792) Szabó Katalint hívják. A XIX. század első felében azonban már kialakult renddel találkozunk. Állandósulnak a keresztszülők (ekkor már kettő), s lehetőleg minden gyermeknek ugyanaz a keresztaja, keresztanyja.

Eleinte, az 1780-as évek közepéig jobbra csak keresztanyát hívnak, majd mind következetesebben a keresztaját is. A századfordulón már majd mindenkinél két keresztszülő van bejegyezve. Megfigyelhető az is, hogy a leánygyermek általában az anya nevét kapja, ha az meghal, újra megismétlődik. De igen gyakran előfordul a keresztanya neve is, különösen első leánygyermeknél. Ez mintegy írásbeli bizonyíték arra, hogy egységesül bizonyos helyi szokás, s a jövevények egy egységesebb normarendszerhez tartják magukat (keresztszülők megválasztása, ezek állandósulása, névadási szokások egységesülése). Ezzel párhuzamosan valószínűleg más szokások is egységesülnek.

A XIX. század végére, XX. század elejére vonatkozóan néprajzi módszerekkel gyűjthetők a születéssel kapcsolatos állandósult helyi szokások' s ezekből visszakövetkeztethetünk egy korábbi időszakra is.²⁶ Ekkor a gyermek születésének tényét az egyháznál (de a világi hatóságnál is) az apa jelenti be. Igazolnia kell személyazonosságát, s azt, hogy ő a gyermek apja (keresztvéllel, a cselédeknel cseléd-

könyvvel, de gyakran csak tanúval: szomszéd, barát, rokon). A szülést ekkor a bába vezette le, de Baranyai Gézáé szerint az 1860-70-es években volt bába a matrikulába még három keresztet tett kézjegy gyanánt, tehát iskolázatlan, analfabéta volt. A XVIII. században még minden bizonnyal az idősebb, tapasztalt asszonyok segítettek szüléskor, ezért ez is a család és mások (a szülést levezető asszonyok) közötti, közösségépítő alkalomnak fogható fel.

Az asszony gyermekágyat egy, esetleg két hétig feküdte, s ha nem volt idősebb vagy munkaképes nő a háznál akkor a rokonok, szomszédok és a keresztanya járt oda segíteni (takarítás, mosás, füröszítés). A gyermekágy idején a rokonok és a keresztanya felváltva hordtak ételt (ebédet, uzsonnát), s ilyenkor a keresztanya találkozott a családtagokkal, látogató rokonokkal, a szomszédokkal, s a kapcsolatuk bensőségesebbé vált, erősítette a közösséget. A bábaasszony és a keresztanya vitte el a gyermeket 6-7 napos korában keresztelni, s utána, főként első gyermeknél a századfordulón keresztelőt is tartottak, ami újabb alkalom volt a találkozásra, a közösségi kapcsolatok erősítésére.

Amikor megerősödött az anya, ünneplőbe öltözve, jegykendőjét felkötve először ment el a templomba *avatásra*. Ez a felemelő egyházi szertartás is (égő gyertyával a kezében körüljárja az anya az oltárt, majd a pap megáldja az anyát) a keresztanya jelenlétében történik, de a gyermeket a századfordulón a bába tartotta kezében. Ilyenkor adták a gyermeknek az úgynevezett *kolozsmát* is, azaz a keresztelői ajándékot. A századfordulón rendszerint ruhaféle, a húszas években a módosabbaknál pl. ezüst vagy arany fülbevaló.

Ha a szülő meghalt, a keresztanyának kötelességei voltak a gyermek körül, nevelését, erkölcsét vigyázni kellett, hiszen erre tett fogadalmat. Figyelemmel is kísérte fejlődését akkor is, ha a szülő életben volt. Újabb ajándékot pedig első áldozáskor adott, rendszerint ő vette az elsőáldozó ruhát (lányoknál fehér *kis menyasszonyi*, fiuknál fekete *kisvőlegényi*). Ám rendszerint őt választották bérma-keresztanyának, - keresztapának is. Ajándékba imakönyvet, rózsafüzért, ha tehetősebb volt bérmai ruhát adott. A bérmaajándék egy életen át megbecsült dolog volt, emlékeztetett a keresztszülőkre, bérmaszülőkre, haláluk után is.

Esküvőkor a keresztapa volt a *násznagy*, a keresztanya a *nyoszolyóasszony*. A nyoszolyóasszony a menyasszonyt körül kísérte az oltáron, ő fogta a fátylát, ő vette meg a menyasszonyi ruhát, a keresztapa a vőlegényit. Ezt is nevezték *kolozsmának*.

A keresztszülők búcsúból, vásárból igen gyakran hoztak apróságokat a kisebb keresztgyermekeknek, s azok ezt el is várták.

A keresztgyermeknek és a komát, komaasszonyt hívó családnak is megvoltak a kötelességei a keresztszülők iránt. Ünnepeken a keresztgyermeknek az elsők között kellett meglátogatni a keresztanyát, keresztapát (húsvétkor locsolni, karácsonykor, újévkor köszönteni). A bevonuló katona fiú tőlük külön is elköszönt, s ha távolból külön nem is írt nekik, levelében mindig kérte szüleit, hogy adják át

jókívánságait, tudassák, hogy jól van. A keresztyermek a keresztszülőket azért is felkereste, hogy nem kell-e valamit segíteni a ház körül, elvégezni, beszerezni való van-e?

A család a komát minden jeles ünnepen meglátogatta, meghívták családi eseményekre, lakodalmakba (akkor is, ha nem az ő keresztyermeké nősült), a disznótorokba, különböző munkákon (házépítés, mezei munkák, stb.) segítették egymást, benne volt abban a társasmunka csapatban, amelyben a család másokkal együtt dolgozott (rokonok, szomszédok).

Ha a keresztyermek még csecsemő korában meghalt, - ami bizony igen gyakori volt még a XIX. század végén is -, a keresztszülő vitte a fehérre festett kis koporsót, segített az apának a sírásában, hogy rokon sírjában hantolják el. A keresztyermek, ha a keresztszülő halt meg, közel a koporsóhoz, a rokonok között helyezkedett el, s ugyanígy a keresztszülő is, ha nagyobb vagy felnőtt korú keresztyermeké szállt idő előtt sírba.

Gondoljuk meg azt, hogy mennyi alkalom, mennyi kötelesség (s ez a született gyermekek számával mindig növekedik) kapcsolja össze a vérségileg és affiniálisan is idegen családot a másikkal, s mennyire hozzájárul ez a közösség építéséhez, belső megerősödéséhez. Egy létesített családi kapcsolat pedig még erősebb, hiszen ott vérrokonok szálak szövődnek. Mivel igen gyakori a szülés közbeni vagy korai halál, nem ritkaság, hogy egy férfinak három asszonytól is van gyermeke a XVIII. század második felében vagy a XIX. század elején, amikor még az egészségügyi viszonyok sem annyira stabilak, mint később. Ez mindahány családdal való kapcsolatteremtést is jelent. Igaz az állandósult keresztkomasági viszony vagy a hosszú és termékeny házasság két vagy több család kapcsolatát erőssé teheti, a többszöri nősülés, s e házasságokból született gyermekek, ha nem is oly erős szálakkal, de mégis kiterjedt családi kapcsolatokat hozhatnak létre. Mindezek a kapcsolatok szokásokkal is szentesítődnek, s a szokások a több szál miatt megerősödnek.

Az említett családok korai történetéből példaként idézzük az állandóságra Majoros Mátyás és Bányai Anna kapcsolatát, akik 1767-ben már házasként kerültek ide, s nem is egy gyermekük lehet. 1782-ig még öt gyermeket kereszteltek. Ugyanakkor pl. Lengyel István 1787 és 1792 között háromszor nősült, egyszer a Kun, egyszer a Császár, s egyszer a Kovács családdal teremtve házassági kapcsolatot. A többszöri nősülés, - ha a második lakodalom nem is szokott már oly nagy lenni -, családok találkozására mindenképpen módot ad, s kiterjeszt bizonyos kapcsolatokat, szervezi, erősíti a faluközösséget.

A műrokonságot sem jelentő szomszédság ugyanilyen erős kapcsolat. Az 1767-es újratelepedéskor minden biztonnyal véletlen műve volt, hogy kik kerültek egymás mellé, bár feltételezhető, hogy az egy faluból egyszerre érkezettek egymás közelében telepedtek meg. Később - ezt már az idézett 1802-es összeírás is bizonyítja

- telekosztódással rokon családok is kerültek egymás mellé, ugyanis a betelepülő lakosság, még akkor is ha nagycsaládos vidékről érkezett, a későbbiekben nem élt nagycsaládi keretek között, a fiatalok (s erre is példa az összeírás) elköltöztek, ha tehették. Így a telket fel nem osztó családok nem kerültek mindig egymás mellé.

Nem tudjuk rokonságukat bizonyítani, de nem lehet véletlen, hogy 1771-ben Nagy Mihály, Nagy Jakab és Nagy János a 36-38. összeírtként egymás mellett lakik vagy három Fodor családból kettő szomszédos telken (81. és 82.). 1771-ben két Lengyel család távol egymástól a 45. és 78. összeírt. 1802-ben azonban a 46. számú összeírt Lengyel János egy telket birtokol. A 49. és 50. számon Lengyel István és József szerepelnek. Tehát egészen egymás közelében, mint egy-egy egész telek tulajdonosai. Valószínű ez azért is, mert 1771-ben Öreg Lengyel Jánost említene, s szomszédai a Kovács, Soós, Szabó, Patócs családok, ugyanazok, akik egy névbokorban szerepelnek 1802-ben is. Az 1771-ben 24. szám alatt összeírt Fekete György egyedüli e környezetben, míg 1802-ben 21. és 22. Fekete Pál és András, akik leszármazottak. A legtöbben azonban nem rokonok, s a valós territoriális meghatározottságú kapcsolat köti össze őket.

Örsön, csakúgy mint másutt is, a szomszédi viszony meghatározó a napi életben. Elsőként mindenki a szomszédhoz, s nem a rokonhoz fordul, mert az, mint láttuk többnyire távolabb is lakik. Ha hirtelenül kell valami, a szomszédokat, közellakókat hívják meg, s viszont segítséssel tovább erősödik a kapcsolat. Egymás javaira vigyázni, érdekeket egyeztetni, bizonyos dolgokat közösen megépíteni (kerítés, közös kút, ház előtti árok, újabban járda). Különösen a nők és gyermekek azok, akik egymásra vannak utalva, hiszen ők egész nap otthon vannak, rábízák egymásra a gyermekeket, átküldenek egymáshoz apróságokért, segítséget kérnek, s megbeszélnek a tennivalókat, kicserélik ismereteiket, megkóstolják egymás ételeit, minősítik egymás munkáját, egész életét és tanácsokat adnak kölcsönösen. A napi ismeretek, erkölcsi normák - mert hiszen a szomszédokkal beszélnek meg legelőbb a kapott híreket -, így egyenlítődnek ki, válnak mércévé.

A gyermek csapatok falurészenként, házcsoportonként szerveződnek, nevelődnek bele azonos normarendszerbe. A csapatjátékok szabályai, a különböző helyekről hozott mondókák, játék- és dalszövegek a lokális kisközösségekben csi-szolódnak ki, majd terjednek tovább nyilvánvalóan a falu egész azonos korú gyermekeit befogadó iskolában.

Vannak szokások, amelyek tipikusan a szomszédok bevonásával mehetnek csak végbe. A disznóölés, illetve a disznótör olyan alkalom, amelyre a szomszédot mindig meghívják. De részese a családi eseményeknek (szülés, keresztelő, gyermekágyas asszony segítése, gondozása, lakodalom és annak előkészületei, temetés). Jellemző, hogy Örsön a sírt régebben az *alsó-* és *felső szomszédok* ásták meg. Ugyancsak ők intézték (vagy a koma) a temetés ügyeit. Ilyenkor a gyermekeket

átvitték magukhoz, hogy ne lábatlankodjanak, ne legyenek ott, ahol a siratás, virrasztás van. S természetesen a szomszédok és a közelben lakók a részesei a lokálisan szervezett, lekvárfőzőknek, dörzsölőknek, tilolóknak, fonóknak, fosztóknak, tengeri morzsolásoknak, s egyéb közösen, a társaságban végzett munkáknak. S végül az olyan mezőgazdasági munkák, mint a hordás, cséplés, kazalrakás egy-egy udvaron álló fa kidöntése, s az építkezés el sem képzelhető a szomszédok összefogása nélkül. E segítségbe végzett, számon sem tartott társasmunkák leginkább a szomszédokat, s ezen kívül a testvéreket, komákat és sógorokat mozgatta meg. A szomszéd így egy családi munkaközösséghez is csatlakozik.

De nemcsak a faluban lakás, hanem a földszomszédság is fontos volt. A jobbágyfelszabadításig, illetve az 1854-es úrbéri elkülönözésig nem volt egyéni, névhez köthető telek. Ekkor azonban kiosztották, s egyben megmerezítették és állandósították a birtokhatárokat. Már bizonyos családok földjei generációkra egymás mellé kerültek. Nézzük meg, az ekkor kialakult földszomszédi viszony egyik bizonyítékát, kiragadva egy részletet az 1854-es és az 1892-es úrbéri alapú, telekkönyvi számra hivatkozó, többször idézett összeírásból:

1854

13. Özv. Nagy Pálné és Márton
14. Szabó Pál
15. Ferencz Péter
16. Lengyel József
17. Szabó István
18. Özv. Szabó András
19. Szakáts József
20. Juhász Antal
21. Zám Péter

1892

13. Nagy Mihály
14. Tiszaörs község
15. Lengyel Mátyás és tsai
16. Szabó József
17. Szabó Mihály
18. Szakáts Mihály
19. Juhász Mária
20. Id. Zám Mihály

A majd negyven esztendő alatt erősen darabolódtak a birtokok, illetve női ágon is öröklődtek, de látható, hogy ugyanazoknak a családoknak a kezén vannak, s ezek tartósan, nemzedékeken át földszomszédok. A földszomszédság egyben közös munkavégzést is jelent, s mindenek felett nemzedékeken át állandósult kapcsolatokat. Ez a viszony ugyan lazább kapcsolatot jelent, mint a falubeli szomszédság, de egymás segítése, egymás jogainak tiszteletben tartása nélkül ez sem lehet meg. Fontos, s újabbkori közösségerősítő kapcsolat.

E közösséget összetartó kapcsolatokat, amelyeket megkíséreltünk bizonyos közvetett adatokkal is alátámasztani, olyannak fogjuk fel, mint amely Tiszaörs hirtelen toborzott népének valódi közösséggé válását belülről, a jobbágyság részéről elindította, s állandóan segítette.

A közösséget formáló külső társadalmi erők. E címszó alatt mindenképp először a földesúri hatalomról, s ennek szerepéről kell szólnunk, hiszen jobbágysággal állunk szembe, amelynek határait a jog és a hatalom kijelölte, s megszabta azt a keretet, amelyet belsőleg, mint közösség is kitölthetnek. Másutt a földesúri hatalom és a közösség együtt alakult, hosszú idő alatt kölcsönös hatást is gyakorolva egymásra alakította ki jellegzetességeit. Igaz ez még az Alföld újabb vagy újraéledt településeire is. Ilyen pl. a szomszédos, kismesek birtokolta Tiszaigaz, Tiszaszentimre vagy Tiszaderzs, amelyekről már elmondtuk, hogy az urbárium milyen szerves fejlődést vágott ketté, s zavarta meg a szokásjogon alapuló viszonyokat. Itt, mint érzékeltettük, kissé más a képlet, s éppen ez az, ami megkülönbözteti, kiemeli e települést a tiszamenti átlagból.

Amikor 1854-ben felosztották a határt, s létrejött az elidegeníthetetlen paraszti földtulajdon, akkor a térképen a külterületi nevek között ott van az I., II. és III. nyomás, mint szántóföld. A helynevek között - legelőként - megtalálhatjuk később is az ugart, s megvan a legelő is, illetve a jobbágyság használta dézsmás szőlő, amelyről az úrbéri pártus értelmében intézkednek.²⁷ Számunkra ez nem jelent egyebet, mint olyan tényezőt, amely a közösséget összetartja, s az embereket együttműködésre, közösségi létük mielőbbi megszerveződésére ösztönzi.

1770-ben még a régi rend szerint használták a földeket, s a földközösség régebbi módja dívott, házhelyek szerint nem osztották fel a határt.²⁸ Jó néhány évig így is ment ez, s nem annyira az urbárium bevezetése, mint a népesség növekedése, új telepések érkezése alakította ki a szigorúbb rendet, majd pedig az, hogy megkezdődtek a földesúri *behúzások*, azaz a majorsági földeket kiterjesztették. Másfelől a földesúr bevezette a bérletek bizonyos formáit. A későbbi időben ilyen volt a dohány vagy kenderföldek uradalmi bérbeadása dohányosoknak vagy kukásoknak, s felesbérlnőknek, akik természetben, megfont kenderrel fizettek a nagybérlnőknek még a XIX. század végén is, életben tartva a helyileg kialakult feudális rendet. A szaporodó népesség, a földesúri intézői szervezés, amely korszerűbb megoldásokat kínált, s a csökkenő és darabolódó földek kialakították a szigorú határhatalmat, azt a nyomásrendszert, amely az 1854-es térképen is megjelenik. A három nyomásban való földművelés, a közös legelő és a közös *Liba-páskom* használata, a dézsmás szőlőkben a szigorú rend, a szüret és a munkák egyeztetése, bizonyos intézői (inspektori) segítséggel és előírással a falu népességét egymásra figyelni tanította. Szigorú rendet teremtett, hisz a munkák elvégzése, eredményes termelés másképp elképzelhetetlen lett volna. A közösségi földhasználat - amely egyébként kinek-kinek bizonyára eltérő normák szerint korábbi lakóhelyén természetes lehetett -, a közösség kialakulását, kereteinek és határainak kijelölését, s bizonyos belső kapcsolatok létrejöttét elősegítette. Ez állandóan ható és érvényesülő tényező volt, s benne szerepet játszott a szükséges kívül a földesúri hatalom is. Azt már láttuk, hogy miként osztotta a püspöki földesúr - még az úrbérrendezés előtt - birtokainak jobbágyságát bizonyos kategóriákba azért, hogy felmérhesse mit is várhat tőlük, mire kötelezheti őket. Ez a keret a kezdet kezdetén mindenképp valóságos beosztást is jelentett, amelyet nem kereszteltek korábbi közösségi hagyományok, és

az akkor kijelölt és megállapított társadalmi státus valós volt, s egyben a munka és a szolgáltatások rendjét is képviselte.

A másik tényezőt a földesúri majorsági munkák, illetve a robot jelentette. Mintegy kihívás ez a népesség számára, s egyben egy szervezett munkában való részvétel is, ahol irányítják ugyan őket, de kialakul bizonyos értékrend, kitűnhetnek emberek képességekkel, s nem utolsó sorban a falu lakóit képesek egy munka és cél érdekében összehozni. Hasonlatos ez a katonasághoz, ahol a legkülönbözőbb műveltségű és társadalmi helyzetű embereket kell mozditani egy cél érdekében, s ahol ez a kényszerű cél senkinek nem tetszik. Ám miközben szervezik őket különböző harci feladatokra, megindul egy, bár ideiglenes, de egészen más értékrendű közösség kialakulása. Az emberek között - akik addig alig ismerték egymást -, szolidaritás jön létre, segítik egymást. Ám míg a katonaságnál leszerelés után ez a közösség felbomlik, s ideiglenesnek bizonyul, addig a tartósan együtt élőknel egészen más a hatása. Új kapcsolatokat indukál, s ezek párosulnak egyéb tényezőkkel, belső érdekekkel is, amelyek tartóssá teszik mindezt.

Hogy ez mennyire így van, arra jó példa az az eset, amikor 1809-ben - ekkor már a kassai káptalan tulajdona Örs -, a jobbágyok fellázadnak terheik ellen, s az ügy Heves megye szolgabírája elé kerül.²⁹ A tanúvallomásokból kitetszik, hogy itt már igazi közösség áll szemben a földesúri hatalommal, s követeli jogait. Működni kezd egy másik erő is a társadalmon belül, a közösségi érdek, s keresztezi a külső, földesúri társadalomszervező elképzeléseket.

A kerülő jelenti (bár ő is közösségi tag), s tesz egyben tanúvallomást, hogy szabotálják a munkát, s keveslik a bért, amit bádog pecsét formájában, olykor pedig feliratkozásra kapnak. Egységes fellépés és közösségi összefogás derül ki a következő vallomásból: *Az 'I spector Úr soha a lakosokat szántásra, vagy egyéb munkákra kinevezni nem szokta, hanem ha olyan munka adja magát elől, mint szántás, egyszerre az egész Helységet szólítja, de azért igen kevesen szoktak kiállani és azok is nem annak idejében, hanem fröstök előtt, ki fröstökkor, azaz 8-9 óra tájban és akkor is nem azon van, hogy szántana, hanem hogy fröstökölhessen. Fröstök után pedig allig szánt valamit, már az Asszonyok a déli ebéddel gyülekeznek. Mihent pedig ezt látják, el ked lármázni, hogy az ő ételek el hidegszik. Még délnek híre sincs, mikor már erővel is ki fog. Délután pedig marháját mind addig étetni, még a kerülő veszekedéssel és lélekkárhozattal elé vasalhatja, mely közben sokszor a kerülő meg támadják, veréssel is fenyegetik, úgy hogy sokszor egy nap két, három eke sem szánt annyit amennyit egynek kellene.'*

Kiderül az is e vallomásból, hogy bár az inspector, ha napszámot fizetett a munkáért (bádog pecsétet adott, amit beválhattak), akkor jelentkeztek 13-14 esztendőös leányok, akik koruk ellenére megkapták az egész napszámot, pedig rendszerint csak fele járt volna. Ám ezek a lányok '*az Uréra tsak a munkának megtanulására jártak*', azaz az uradalom nem vette hasznát, de a falu igen, mert megtanultak olyan dolgokat, amit csak uradalmi munkán lehetett, vagy otthon még nem is bízták meg őket ilyen munkákkal, mert erőn és koron felülinek tartották.

A per során kiderül, hogy sem a helységnek, sem a plébániának nem végeznek el munkákat, csak maguknak, s az uradalmat egyenesen megkárosítják. Ám szempontunkból ez arra derít fényt, hogy kezd létrejönni a közösség, amely eredményesen és szolidárisan viselkedik a külső hatalommal szemben, ugyanakkor kihasználja annak előnyeit, pl. az itt megtanulható dolgokat úgy végzi, hogy bár sok

haszna nincs, mégis pénzt kap érte. Kiderül az is, hogy az asszonyok, mintegy összebeszélve, vagy talán már kialakult szokás szerint, ugyanabban a korai időben viszik ki a határba az ételt a roboton levőknek. A jelen van és hatóerő a falu népe között cinkosság, egymás vétségeinek takargatása is. S mindez negyven év alatt alakult ki, öltött olyan formát, amely ellenállásban, munkamegtagadásban is megnyilvánult. Noha az őrsiek tudatában voltak annak - s ez a kerülő vallomásából kitetszik hogy jobb viszonyok között élnek, mint sok más szomszédos település jobbágysága. A telepítő és a társadalom kereteit megszervező földesúri hatalom idők során így került konfliktusba a szerveződő közösséggel, azzal, amely már negyven esztendő után saját érdekeit is védelmezni, kifejezésre juttatni is képes volt.

A közösséget formáló külső társadalmi erők között még nagyobb szerepe van a római katolikus egyháznak és a hitnek. A püspök földesúrnak írott levelében az intéző azt írja, hogy amikor a reformátusokat maradásra akarta bírni, azok nem maradtak, s *'kénytelen vagyok helettek örömet papistákatszeretni'*.³⁰ Eleinte Tiszaigaron, Trásy Imre földbirtokos házában misézett az Őrsre kinevezett plébános, majd egy ideiglenes kápolnában, ahol először Tar András 1767 augusztus 2-án celebrálta az első szentmisét. A reformátusok által használt templomot 1769-ben lebontották, s az újat az egri püspök legnevesebb építészé Josef Francz 1783-ban építette fel. Meggondolhatjuk, hogy a messze környéken rangosnak számító templom az új lakosokat milyen mértékben fogta össze, s mekkora erővel szimbolizálta egységüket. A templom egyben kifejezésre juttatta minőségével azt a környék népénél jobb anyagi helyzetet is, amelyet a telepítő földesúr jobbágynak, egész telkek adományozásával biztosított. Mindez azonban csak külső keret, az egyház által biztosított szervezeti forma, amelyben természetesen megjelenik az is, hogy a földesúr maga a püspök.

Sokkal lényegesebb azonban az, hogy a nagyobbbrészt püspöki birtokról toborzott új népesség naponta részese a vallási szertartásoknak, résztvevője az ünnepi szertartásoknak, s az élet egész rendje igen szigorúan szerveződik az ünnepek és hétköznapiak szerint. Az első születések, házasságok, temetések, általában a szentségek kiszolgáltatásai mindenképpen az egyéni és közösségi lét összekapcsolói, csakúgy mint a szentmisék, s egyéb ájtatosságok.

A templom búcsúja július 2-án, Sarlós Boldogasszonykor van, s mindig innen mentek a kora reggeli templomi szertartás után az aratást megkezdeni. A legnagyobb kenyéradó munka előtti misére kaszával, sarlóval vonultak ki, s a mise idején a templom külső falához volt támasztva a kéziszerszámok sora. Ezt a plébános külön is megáldotta. A Márk napi búzaszenteléskor az egész falu, papjával élén bejárta a határt, amelyet immár magáénak tudott, s megszentelte a sarjadó vetést. De mise előzte meg az állatkihajtást tavasszal, s a szüret kezdetét ősszel is.

Mind a családi eseményeket, mind a közösségi élet megnyilatkozásait, mind pedig a hétköznapiakat át- meg átszöttek a szertartások vagy a népi vallásos megnyilatkozások. Különös jelentősége volt a búcsújáró helyekre indított processzióknak (Máriapócs, Szentkút, Eger), ahol napokon át együtt mentek gyalog a falu öregjei, középkorú férfiai és asszonyai, s a fiatalok, egy-két szekeret a csomagoknak is fogadva (sokszor a nagyviványakkal együtt). A gyermek számára kíváncsú, s egyben már nagykorúságát megelőlegező esemény is volt ez, s ugyanakkor a több napos (Máriapócsra öt-hat napig mentek-jöttek) együttlét.

Olyan közösségsszervező, erősítő eseménysor volt, mint pl. a summások együttléte az ideiglenes életközösségekben. Itt azonban még a lelki egyesülés hatásával, formáló erejével is számolnunk kell. Nem célunk itt, hogy az évi ünnepkört vagy csak a napi ájtatosságok sorát végigvegyük, hiszen ezzel Gulyás Éva tanulmánya más szempontból külön foglalkozik. De utalnunk kell e néhány gondolattal az ünnepeknek, s az ünnepi szokásoknak ilyen vonatkozásaira is.³²

Ugyancsak az egyház kezébe volt letéve az iskolai oktatás is. 1770-ben már Hering András katolikus tanító 12 tanulóát oktatja. 1785-ben Eszterházy püspök egy két szobás iskolát építtet, amely egyben a tanító lakása is. 1828-ban 147 tanuló jár már egy tanító és egy segédtanító elé.³³ Mivel külön fejezet foglalkozik kötetünkben az iskolai oktatással, így további adatokat nem sorakoztatunk fel, csupán arra szeretünk volna ezzel is utalni, hogy már igen korán, a telepítés kezdetekor megindul az az iskolai oktatás, amely a legfogékonyabb korban összefogja, összecsiszolja a falu gyermektársadalmát, s elősegíti a közösséggé válást. Míg a falu gyermekei lokális alapon szerveződött csoportokba (egy-egy falurész, utca, kisebb gyermekeknél egy-két szomszéd) verődve játszanak, járják a határt, addig az iskola az egész falu gyermekeregét összehozza (osztatlan tanítás folyt ekkor), egy tanterembe, egy iskola udvarra szorítva, s így közös élmények részesei. Persze ez a nagy nagylétszámú gyermekereg nem nevezhető közösségnek, hiszen valódi, kisebb, a gyermekek szellemi képességeihez igazodó méretű, 3-5 fős csapatokra bomlik, s ezek az igazi közösségek. Gyakran áthágják a korábbi kapcsolatok határait, a lokalitást, s nem bizonyos az, hogy akik tanítás után együtt vannak, ugyanazok játszanak együtt az iskola udvarán is. A kis közösségek így átfedik egymást, s építőkövei lesznek majd az iskolahagyott kor után a legény és leánybandáknak, munkacapatoknak, sőt házassági kapcsolatoknak is. Az iskola tehát keretet, lehetőséget adott a maga szervezettségével a társadalom önszerveződésének, s folyamatot indított fel, gyorsított meg.

Mindent összevéve úgy véljük, hogy a múlt század közepére megerősödött már a belső és külső tényezők által motivált új falu, s a társadalom és a közösség szorosan összekapcsolódott, s ugyanúgy működött, mint azokban a falvakban, amelyeknek népesség kontinuitása nem szakadt meg a XVIII. század közepe táján. Tiszaörs társadalma belesimult a környezetbe, lecsiszolódtak mindazok az érdekességek, amelyek korábban jellemezték, ugyanakkor jobb anyagi helyzete, jellegzetesen az egyházzal és a katolicizmussal összefüggő belső rendje és szokásai mégis kiemelték a környezetből. Ám anélkül, hogy paraszti mivolta, paraszti faluközösségi rendje bármiben is elmaradt volna a környező falvakétól.

A jobbágyszabadítás utáni társadalmi fejlődést több tényező határozta meg. Mindenek előtt az, hogy a népesség dinamikus növekedett, ugyanakkor a nagybirtok behatárolta a terjeszkedés lehetőségét. Ez a földek aprózódásához, a munkás rétegek (részes arató, napszámos, summásság, bérlő) községen belüli arányának emelkedéséhez vezetett. Másfelől jelentős volt az is, hogy a kassai káptalan birtokait nagybérlők kezére adta, akik némileg másként hasznosították a birtokot. Ez a folyamat közelítette a korábban jól elhatárolható közösséget a Tisza-mente többi településeihez, bár a különbségek soha nem szűntek meg teljesen.

1892-ben a *Liba-páskomot* még mindig a volt jobbágytelkek arányában osztották fel.³⁴ Amíg a 79 2/4 jobbágytelekből 1854-ben 115 telkes gazda között oszlott meg, s közülük 45-nek volt egész telke, addig a század utolsó évtizedében már csak 9 sorolható ide (két gazdának egy egész teleknél nagyobb birtoka volt). 46-as fél, 69-en negyed, 18-an nyolcad telket birtokolnak, de tizenhatod, huszad, huszonnegyed, sőt hetvenegyed telkek után is részelnek, s sok a zsellér is, aki zsellérjogon részesül, de különben nincs telekjárandósága. A birtokaprózódás azért nagy, mert nőágon is szétmegy az egykor csak a férfiak nevén szereplő telek. A fél, negyed, nyolcad telek is az esetek többségében többek tulajdona. Pl. a 76. szám alatt összeírt 2/4 telek Lendvai Ignác, László, Károly, Apolló és Bálint nevén van. Ha ezt, mint szántót tekintjük (bár ekkorra növekedett más művelési ágak rovasára a szántó terület is), lényegében 3-4 hold közötti földdel kell számolnunk. De a 77. számon összeírt 1/4 telek fele Holczheimer Pétert illeti, míg negyede Math Julianna Lengyel Menyhértné tulajdona. A negyedik negyeden Kurucz Alajos, István és Antal osztozik. Holczheimer Péter 4 hold körüli szántót, míg a Kurucz fivérek másfelet sem örököltek már. Igaz, hogy a bonyolult családi viszonyok miatt többeknél számolhatunk azzal, hogy apai vagy anyai örökség révén nagyobb földjük van, de mégis a jellemző a darabolódás, s nem a birtokok, birtokrészek összegződése.

Az 1910-es népszámlálás nem alkalmas arra, hogy finomabb adatokat és tendenciákat figyelhessünk meg.³⁵ Mégis megjegyzünk annyit - hisz épp csak bizonyos folyamatok irányának rajza már ezidőben a feladatunk, hogy a száza lakosra vetített birtok kategóriák mutatói ekkor Örsön még mindig jobbak. Pl. az egy hold alatti, tehát a földet alig magáénak mondható csoportban száz lakosra Tiszaörsön 5,07, Tiszaderzsén 7,28, Tiszaszőlősen pedig 7,27 birtokos jut, miközben a durván számított 10-100 hold közötti kategóriában Tiszaörs magasabb mutatókkal rendelkezik. Itt 3,92, míg a másik két faluban 1,66 és 2,50 birtokos jut száz lakosra. Ekkor még őrzi Tiszaörs valamennyire korábbi előnyét.

Az 1935-ös OMGE összeírás finomabb, s értékelhetőbb.³⁶ A számok mögé egyéb vonatkozásban is betekinthetünk. Ebből az tűnik ki, hogy Tiszaörs vagyoni helyzete, környezetből kiemelkedő jellege tovább csökken, majdhogynem belesimul az átlagba. A legalacsonyabb kategóriát, az egy hold alatti szükségtelen vizsgálunk. Ám az 1-5 hold közöttiek száz lakosra jutó birtokos átlaga Tiszaörsön 14,56, Tiszaderzsén 14,77, Tiszaszőlősen 15,94. Az 5-50 hold közöttiek ilyen sorrendű számsora 7,28 - 6,02 - 6,10. Tiszaörs tehát valamivel jobb helyzetben van. Ám ez viszonylagos, mert pl. az átlagos földnagyság e csekély arányt már a másik

két község javára billenti. Az 1-5 hold közöttiek ugyanebben a sorrendben 2,40 – 2,73 – 2,27, az 5-50 holdasok pedig 11,75 – 12,42 -13,29 holdat mondhatnak magukénak.

Elmondhatjuk hát, hogy Tiszaörs 1767-ben megalapozott előnye igencsak visszaesett a jobbágyfelszabadítás után. A helybeli cselédek faluba maradása a nincstelenek számát növelte, s megszűnt az az előny, amit korábban az egyházi birtok, ha nem is szavatolt, de mégis lehetőségként felkínált. Vagyoni helyzet tekintetében kezdtek hasonlulni a környezethez, csakúgy mint egyéb vonatkozásban is.

Ott volt azonban a vallás, amely Nagyivánnal és Tiszaörvénnel, illetve Egyekkel együtt még mindig megkülönböztette Tiszaörsöt a környezettől. Anélkül, hogy ennek jelentőségét kétségbe vonnánk vagy azt állítanánk, hogy itt is hasonló besimulás történt, mégis meg kell jegyeznünk azt, hogy jelentős közeledés történt. S ennek két oka is van. Egyik, hogy a püspökség XVIII. században megindított rekatalizációs törekvése a XX. századra azt eredményezték, hogy az egykor tisztán református falvakban jelentős katolikus népesség telepedett meg, s indult fejlődésnek. 1941-re Tiszaderzsén a lakosság több mint harmada, Tiszaszőlősen mintegy negyede római katolikus, s valamennyi más korábban protestáns fellegvárnak számító településen (Kunmadaras, Tiszafüred, Tiszaszentimre) jelentős katolikus népesség jelenik meg.³⁷

Ugyanakkor változik a vallási összetétel a korábban csak katolikus Tiszaörsön is. 1838-ban az emlékezet szerint a kassai káptalan még cselédeket sem alkalmazott, ha azok nem tértek át.³⁸ A jobbágyfelszabadítás utáni évtizedekben azonban a káptalan zsidó bérlőknek adta ki birtokát. A vallást azért kell hangsúlyoznunk a bérlőknél, mert ők már mitsem törődtek azzal, hogy ki milyen vallású, hanem csak azzal, hogy ki milyen munkás. Így megnyílt az út a környező reformátusság előtt is, hogy cselédnek állhassanak a katolikus település uradalmában, ahol az emlékezet szerint jobb feltételeket teremtettek, mint másutt. Nem nagy a szám, s nem olyan mértékű a református lakosság emelkedése, mint a katolikusoké a protestáns községekben, de mégis mond valamit, hogy 1837-ben 8 izraelitát kivéve csak katolikusok laktak a faluban, míg 1891-ben 64 református és 51 izraelita él a faluban. Számuk a továbbiakban ugyan nem emelkedik, mert 1941-ben 61 és 7 ezek száma, mégis a teljes egyneműség megbomlott a cselédek révén, akik később, a földosztás után falulakóvá váltak.³⁹ Szempontunkból azonban ez a közeledésnek egy módja és bizonyítéka, s elősegítette mindenképpen, hogy egy Tisza-vidéki átlagba beilleszkedjenek, megtartva azonban bizonyos jellegzetes vonásokat társadalmukban és kultúrájukban, megőrizve valamit abból a jelentős távolságból, ami a XVIII. század fordulóján még karakterisztikusan jellemezte, jellemezhetette az egész közösséget.

Végül fel kell tennünk egy nagyonis mai kérdést, amire most nem válaszolunk, de cikkünk adalékokat szolgáltat hozzá: a hagyományok ereje vagy a velük való gyökeres szakítás előny-e vagy hátrány? A jobb körülmények közé került Tiszaörs átmeneti, igaz jó századnál is hosszabb előnyét a környezet, s a körülmények fogták-e vissza, s simították bele egy átlagos Tisza-vidéki életformába, szintbe, vagy a bizonyos fokig e tájon gyökértelemnek tekinthető népesség, s a közösség kései kialakulása fogta vissza a fejlődést akkor, amidőn már földesura nem gyámolította őket. S jó-e az, hogy mindez így történt, avagy jobb lett volna, ha meg tudják őrizni előnyüket, amellyel kedvező pozíciót foglaltak el induláskor?

JEGYZETEK

1. Soós I., 1975. 35-36.
2. Fényes E., 1837. III. 182-196.
3. HmL. Egri. Érs. Gazd. It. I. classis. Fasc. QQ. Num. 962.
4. Soós I., 1958. 36-37. - HmL. IV. 7/b/2. öi. 581. 27.
5. HML. IV. 7/c/1. öi. 635. 17. - V.ö. még Soós I. - Szabó I., 1989. 511.
6. HmL. XII-3/a/339. Tiszaörs - Cl. I. Fass. 22. Num. 1042.
7. HmL. XII-3/a/339. Kisköre - CL. I. Fass. 22. Num. 985.
8. HmL. XII-3/a/339. szám alatt, a Cl. I. Fass. 22-ben a következő contractusokat néztük meg: Örvény: 979., Füzesabony: 1030., Fedémes: 1027., Tiszahalász: 1011., Szarvaskő: 1082., Felnémet: 1021., Felsőtárkány: 1018., Kerecsend: 1017., Gyöngyöspüspöki: 1016., Maklár: 1015., Demjénd: 1014., Sarud: 1008, Tiszapüspöki: 1720. - Itt jegyezzük meg, hogy bár vizsgálni nem kívánjuk, de valamennyi kontraktusból kiderül, hogy milyen speciális hasznót hozott a püspöki uradalomnak egy-egy falu, milyen haszonvételi lehetőség volt. Így a már említett tiszaořvényi rév, Tiszahalászon az uraság számára vesszőt és karót kellett vágatni, s ezt szállítani építkezésekhez, míg Felnémeten, Makláron, s más szőlőtermő vidéken a szőlő haszna a fontos. Nyilvánvalóan egy-egy település lehetőségeit ez is befolyásolta, s hatással volt arra, hogy a gazdaság (birodalom) egészében milyen szerepet töltött be, s mennyire volt fontos, hogy munkaerejét vagy szolgáltatásait, termelvényeit vegyék inkább haszonként figyelembe.
9. Soós I., 1958. 32., 38-39.
10. Szabó I., 1940. 61.
11. HmL. IV. - 1/h/4. öi. 2529. Tiszaderzs község urbárium.
12. HmL. XII- 3/a-339. Tiszaörs és Tiszaderzs.
13. HmL. Egri Érs. Gazd. It. Liber 44. 130. - Ugyanez az intéző építi fel a leégett Kiskörét 1768-ban, s ezt írja jelentésében: "kimértem az urcákat, kiszabtam sorban az portákat, mindenkinek konyhára és kéményre rendeltem 1200 téglát, most vágatom vélek az épületfát a tárkányi és szőlőskei erdőkben... Remélem, hogy ezen kár által rendbeszedett falunk leszen s Kisköre szebb lesz, hogysen annakelőtte volt." Idézi: Soós I., 1975. 318.
14. HmL. XII-3/a/339. - Cl. I. Fass. 22. Num: 921.
15. Szabó I., 1969. I. 11-13.
16. Soós I. - Szabó I., 1989. II. 511.
17. Soós I., 1973. A megfelelő községeknél.
18. Kiskörére vonatkozóan v.ö: Soós I., 1975. 318-319.
19. V.ö: Madar I., 1982. 178-180. - Szabó L., 1988. 132-137.
20. Soós I., 1973. A megfelelő községeknél.
21. U.a.
22. HML. VV. 1269/p/39. Contractus Summarius...
23. F. Tönnies, 1983. 9-113. - Dékány I., 1943. 70-102., 140-169., Fél E., 1948. 3-4.
24. Szabó I. - Szabó L., 1990.
25. R.k. plébánia irattára. Tiszaörs. A keresztelesei, házassági és halotti anyakönyvet 1767 óta vezetik a katolikus lakosságról.
26. A saját gyűjtésemen kívül felhasználtam Baranyai Gézáné: "Tiszaörs falu helytörténete a szájhagyomány és egyéb források alapján" című pályázatát. In: Damjanich Múzeum Néprajzi adattára (DAMNA). N: 2950-88. és az Ágfay Antal plébános szerkesztette kérdőívre adott válaszokat a születéssel kapcsolatban.
27. HML. Tiszaörs kataszteri térképe 1854-ből.
28. HML. Tiszaörs Urb. ir. Conscr. Urb. 1770. (Másolat a Damjanich Múzeum Történeti Adattárában)
29. HML. Urbéri perek. Tiszaörs. Heves megye szolgabírája a tiszaořsi jobbágysok panaszainak úriszéki tárgyalásán panaszsokra vonatkozó tanúvallomásokat hallgat meg.
30. HML. EÉL. Gazd. It. Liber 44. 131.p.
31. E kötetben lásd Zsolnay László tanulmányát. - HML. Egri Érseki Gazd. It. Liber. 44. 130-131.

32. V.ö: Gulyás Éva: Kalendáris szokások, című cikkével.
33. HML. Közgyűl. ir. 1771. 65.sz.
34. HML. VII-1/a/227. Tiszaörs 1-2. 10675/92.
35. V.ö: Soós I. - Szabó I., 1989. II. 512.
36. Magyarország földbirtokviszonyai..., 1936. 242-243.
37. Soós I. - Szabó I., 1989. II. 509.
38. Baranyai G-né, i.m. 30. A dolgozat szerint őrzi az emlékezet ezt, s a kényszerű áttérést. A gyűjtő szerint innen ered az a helyi mondás, hogy 'Recseg-ropog, mint az Ugróék gyónása. Ezt arra mondják, ami nehezen megy. A történeti adatok szerint Ugróék azonban a kezdet kezdetén betelepült katolikusok voltak. Másik mondás a gyűjtő szerint, ami e nehéz áttérésre vonatkozik az 'Porzik, mint Murvay macskája a sárban.'
39. Szabó I. - Szabó I., 1989. II. 509.

IRODALOM

DÉKÁNY István

1943 A mai társadalom. Budapest

FÉL Edit

1948 A magyar népi társadalom életének kutatása. Budapest

FÉNYES Elek

1839 Magyar Országnek 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. V. Pest

MADAR Ilona, Pusztainé

1982 Uradalmi cselédek Békés megyében. Békéscsaba

SOÓS Imre

1958 A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon 1711-1770. Szolnok

1973 Heves és Külső-Szolnok megye 1772-1849. évi rovásadó összeírásai. Eger

1975 Heves megye községei 1867-ig. Eger

1985 Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest

SOÓS Imre - SZABÓ István

1989 Tiszaörs. In: Adatok Szolnok megye történetéből. II. (Szerk: Botka János). Szolnok. 507-522.

SZABÓ István

1940 A magyar parasztság története. Budapest

1969 Bevezető. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. (Szerk: Szabó István). Budapest I-II.

SZABÓ István - SZABÓ László

1989 A falusi önkormányzatok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején. In: Példák és lehetőségek. Tanulmányok az önkormányzatok köréből. (Szerk: Jernei Bálint - Pethő László) Szolnok. I-II.

SZABÓ László

1988 A palócok társadalomnéprajza. Debrecen

TÖNNIES Ferdinand

1983 Közösség és társadalom. Budapest

A KATOLIKUS LAKOSSÁG EREDETE ÉS HÁZASSÁGI KAPCSOLATAI

A tisaörsi házassági anyakönyvek tanulságai 1767-1895

Tiszaörsön az elűzött reformátusok helyére betelepített katolikusok anyakönyvezése már a telepítés évében elkezdődött. 1767. április 14-én kezdte meg az ideiglenesen Tiszaigaron működő plébános, Tar András, az anyakönyv vezetését: ekkor keresztelte meg egy madarasi cigánycsalád újszülött leányát. Július 5-én jegyezte be az első bizonyosan örsi illetőségű gyermeket: Aly Sándor és Molnár Katalin leányát, Erzsébetet. Az első halott a református Földvári János 1 éves leánya, Sára volt, akit október 23-án temetett el; az első házaspárt, Sánta Györgyöt és Kóncsik Zsuzsannát pedig július 5-én eskette össze Faragó István és Tóth István tanúk jelenlétében. A tisaörsi házassági anyakönyvek 1767-től a polgári anyakönyvezés kezdetéig, 1895 szeptemberéig összesen 2228 házasságkötés adatait tartalmazzák, az örsi egyházközség filiáiban élők és a nem tisaörsi illetőségű idegenek nélkül 1892 házasságkötésre terjed ki elemzésünk.¹

E mintegy 130 év alatt a házassági anyakönyvi bejegyzések tartalma jelentősen bővült és egységesült. Az első évtizedek adataiból sokszor csak a házasságkötés időpontja, a felek és a tanúk neve derül ki.

— Anno 1770. Die 21. Januarii idem copulavit Gregorium Magócs et Catharinam Nagy. Presentibus testibus Andrea Hering, Stephano Lendvay et Stephano Szabó. (Azaz: 1770. jan. 21-én esküdött Magócs Gergely és Nagy Katalin. Jelenlévő tanúk Hering András, Lendvay István és Szabó István.)

Néhol még szűkszavúbb bejegyzésre akadhatunk:

— Anno 1780. die 19-a Aprilis, Mészáros Gabriel An. 35 alibi copulatus. (1780. április 19-én Mészáros Gábor, 35 éves, máshol esküdött.)

Témánk szempontjából kedvezőtlen, hogy a XVIII. században az anyakönyvet vezető plébános sok esetben nem tartotta lényegesnek megemlíteni, hogy valamelyik házaspár idegen származású. Pl.:

— Anno 1785. Die 19 Januarii copulavit Georgium Mester et Elisabetha Farkas. (Mester nevű család nem élt Tiszaörsön.)

Ahol mégis följegyzik az idegen származást, ritkán dönthető el pontosan, hogy melyik házaspárra vonatkozik az adat. Pl.: 1785. die 19. Januarii Andreas Aly in Egyek copulatus cum Elisab. Antal (1785. január 19-én Aly András Egyeken megeskettetett Antal Erzsébettel). Ez esetben a vőlegény örsi, Antal család nem élt Tiszaörsön. Ez a példa rávilágít az egymással házassági kapcsolatban álló települések

anyakönyvei összevetésének szükségességére is: ha ez a házaspár Egyeken esküdött, minden bizonnyal szerepel az ottani matrikulában is.

A XIX. század fordulójáig csak szórványos, esetleges bejegyzések utalnak a házasuló családi állapotára (özvegyek esetében), a házasságra lépők életkorára, s a vőlegény foglalkozására, ha az valamiképp rendkívüli vagy speciális, pl.: pásztorok, iparosok, községi tisztségviselők stb. esetében.

1798-tól szöveges bejegyzés helyett táblázatba kerültek be az új párok, így az állandó rovatok kitöltése után egységesebbek, s a származási helyeket tekintve pontosabbak lettek a házassági anyakönyv adatai. Ekkortól van folyamatos adat-sorunk a házasulók életkorára vonatkozóan. 1801-től vallásukat és lakóhelyüket is bejegyezték, 1820-tól pedig mindezek mellé a hirdetések számát, a szülők nevét, az "állapot" rovatba pedig a férj foglalkozását (pl.: kántor, csizmadia, juhász stb.), vagy társadalmi állását (szolga, zsellér, jobbágy), vagy vagyoni állapotát (plebeius, azaz szegény). 1823-tól különbözteti meg az őrsi anyakönyv a házasulók származási és lakóhelyét.

1827-ben törvényben szabályozták az anyakönyvek vezetésének módját, melynek az eddig felsorolt adatokat kellett tartalmaznia: a házasságkötés idejét, az eskető pap nevét, a hirdetések számát, a házasulók nevét, családi állapotát, életkorát, vallását, "állapotát", azaz társadalmi állását, foglalkozását, a szülők és a tanúk nevét, s a felek származási és lakóhelyét. A nyomtatott anyakönyvekben a megjegyzések számára is fenntartottak egy rovatot, melyben általában a felmentéseket (sorkötelezettség, rokonság miatt) vagy a házasság felbontására utaló bejegyzéseket találjuk.

Tiszaörsön 1836 előtt a latin volt az anyakönyvezés nyelve, majd 1853-ig a magyart használják. Ezután ismét áttérnek a latinra, s egészen 1869-ig megint ezen a nyelven jegyezték be a házasságokat.

A házasságkötések számának alakulása Tiszaörsön

Tiszaörs népességének száma vizsgált korszakunkban a következőképpen alakult:²

I. táblázat

Év	Lakosság szám
1786	996
1804	965
1824	1219
1835	1153
1847	1342
1858	1481
1869	1691
1880	1841
1890	2060
1900	2137

Bár az 1786 és 1869 közötti lakosságszám-adatok pontosságával kapcsolatban kétségek merülhetnek fel, a kereszteleési és a halotti anyakönyvek összevetése is alátámasztja a lakosságszám hullámlását, illetve stagnálását a XIX. század első felében, ami szinte valamennyi környékbeli település esetében megfigyelhető. Tiszaörs és a hozzá tartozó filiális egyházak katolikus lakossága az 1780-as évek végéig folyamatosan és dinamikusán gyarapodik. Az 1770-es évtizedben 222 fő volt a természetes szaporodás, emellett a beköltözések növelték, s csak csekély számú elköltözés (pl. az idegenbe házasodás) apaszthatta a lakosságot. 1788-tól kezdődően megakad ez a töretlen népességfejlődés, s az elkövetkező 20 évben, 1808-ig, összesen 7 év volt, amikor negatív a lakosság természetes szaporodásának mérlege. 1788-ban és 1794-ben nagy himlőjárvány pusztított, mely főként a gyermekek között szedte áldozatait. Szintén fogyott a népesség - feltehetően ismét járványok következtében - 1791-ben, 1797-ben, 1801-ben, 1807-ben és 1808-ban. A pusztítás mértékét jelzi, hogy az 1790-es évtizedben a halálozások összes száma meghaladta a születéseket.

A házasságkötések ezt a csökkenést 20 év késéssel követik: ekkor lépett volna házasuló korba a járványokban elpusztult fiatal nemzedék. A házasságkötések száma évtizedenként a következőképpen alakult Tiszaörsön:

II. táblázat

Év	Házasságkötések száma
1767-69	9
1770-79	79
1780-89	103
1790-99	117
1800-09	141
1810-19	116
1820-29	121
1830-39	161
1840-49	152
1850-59	158
1860-69	182
1870-79	204
1880-89	232
1890-95	113

Szintén magas halálozási arányok jellemzik az 1830-40-es éveket. 1829 és 1849 között 9 esztendőben haltak meg többen, mint ahányan születtek. A gyermekhalandóság különösen magas volt ezekben az években: pl. 1841-ben a 134 halott közül 104 a 10 éven aluli gyermek. Sajnos a halálokokra utaló bejegyzések

igen szórványosak, valószínű azonban, hogy ekkor is járványok következtében emelkedett meg erősen a halandóság. Itt jegyezzük meg, hogy az 1831. évi nagy kolerajárvány viszont megkímélte Tiszaörsöt, s mindössze 4 személy halt meg ebben a betegségben.

A házasságkötések időpontja

A demográfusok már régen megfigyelték, hogy a házasságkötések időpontjai az egyházi és a gazdasági év rendjéhez igazodnak. Tiszaörsön a házasságkötések a következőképpen oszlottak meg az év során az egyes évtizedekben:

III. táblázat

évtized	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1767-1769	—	—	—	—	3	1	1	—	—	—	6	—
1770-1779	28	10	—	1	2	5	4	2	1	3	31	—
1780-1789	21	14	—	3	5	3	1	—	—	—	61	—
1790-1799	29	9	1	2	10	2	4	4	1	4	71	—
1800-1809	17	12	—	2	4	3	5	3	1	7	94	1
1810-1819	10	8	1	3	8	6	3	3	1	1	83	1
1820-1829	18	11	—	3	8	4	1	3	1	6	93	—
1830-1839	19	22	6	8	10	7	6	4	2	14	107	—
1840-1849	10	6	1	7	12	6	3	3	5	36	95	—
1850-1859	17	23	—	7	12	5	5	1	2	14	105	1
1860-1869	17	24	1	13	15	5	8	3	7	13	103	—
1870-1879	47	30	—	10	12	9	1	7	6	3	104	—
1880-1889	28	26	2	9	11	8	2	6	4	17	152	1
1890-1895	14	13	—	8	12	7	—	2	6	19	54	—

Tiszaörsön az esküvők fő időszaka a vizsgált korszakban mindvégig a november volt, amikor már véget értek a nagy mezőgazdasági munkák, s megforrt a bor is a lakodalomra. 1882 novemberében pl. 23 esketés történt Örsön, s előfordult hogy egy napon (nov. 6-án) 6 pár kelt egybe, s a rákövetkezőn is 3. Fontos házasodási időszak volt még a vízkeresztől farsangig terjedő; a böjti időszakokban (nagyböjt, advent) viszont maradék nélkül érvényesült az egyházi tilalom. A múlt század második felében már egyre többen esküdtek a tavasz végi - nyár eleji hónapokban és októberben is. Figyelemre méltó, hogy október-november és a farsang elsősorban a legények-leányok egybekelésének időszaka volt, míg az esztendő többi részében szép számmal fordulnak elő olyan házasságkötések, ahol az egyik vagy mindkét felet kevésbé kötötték a falusi közösség hagyományai (özvegyek, cigányok, megesett nők, "bukottak").

Házassodási életkor

A házasságra először lépők életkora emelkedett a vizsgált 128 évben. A szórványos XVIII. századi adatok szerint mind a legények, mind a leányok általában igen fiatalon léptek először oltár elé. Pl.: 1774-ben Tóth Márton 17 évesen vette feleségül a 15 éves Bárczi Erzsébetet; 1780-ban Szabó György és Farkas Katalin léptek frigyre, mindketten 16 évesek. E két adat jellemzőnek tekinthető, s úgy tűnik, hogy a legények többsége már 20 éves kora előtt családot alapított. Az 1820-as évtizedben a leányok 16-20 éves korukban mentek férjhez, a legények 20-22 éves korukban nősültek. Az 1880-as évekre a házassodási életkor mindkét nem esetében tovább emelkedett: a leányokat 18-20 éves korukban adták férjhez, a férfiak pedig az általános hadkötelezettség bevezetése után az örsi anyakönyvek tanúsága szerint is 23 éves koruk után házasodtak.

A betelepülő katolikus lakosság eredete

Az 1767-ben betelepülő új, katolikus vallású lakosság előző lakóhelyéről az anyakönyvek sajnos nem nyújtanak felvilágosítást; a születési helyet majd csak egy nemzedékkel később, 1798-tól kezdték bejegyezni.

Soós I. szerint 1767 végén a 296 főnyi református vallású lakosság mellett 26 katolikus hitű is élt a faluban, akik Nagyivánról, Szihalomról, Ostorosról, Kistályáról, Mezőtárkányról, Tiszahalászról, az egri káptalan és püspökség falvaiból költöztek át.³

A reformátusok elűzése körüli átmeneti állapotban katolikusok és reformátusok rövid ideig tartó együttélésére a halotti anyakönyv már idézett első bejegyzése a bizonyíték: az 1764-ben a káptalannal kötött kontraktus névsorában ott találjuk a református vallású Földvári Jánost is, aki gyermeke halála után hamarosan eltávozhattott Örsről, mert a család többször nem fordul elő forrásunkban. A lakosságcsere nem egyszeri "kikergetés", azaz gyors kivonulási akció lehetett, a reformátusok hosszabb időszak (kb. 1 év) alatt távozhattak 1767-68 folyamán, csoportokban vagy családonként, amint helyzetük egyre tarthatatlanabbá vált. 1768 közepén a jószágkormányzó szerint marasztalása ellenére "...mind elszélednek".⁴ A katolikusok betelepődése is évekig, kb. az urbárium bevezetéséig, 1771-ig tartott. Az addig eltelt éveket igen élénk népmozgás jellemezte Tiszaörsön az anyakönyvek tanúsága szerint. A lakosságra vonatkozó legtöbb adatot tartalmazó kereszteselési anyakönyvben a kezdettől felbukkannak szülőként vagy keresztszülőként azok a családok, amelyek az urbáriumban, s a későbbi összeírásokban is szerepelnek majd. Feltűnik azonban rövid időre számos olyan család is, amelyről kiderül, hogy csak ideiglenesen telepedett meg itt. Különösen néhány idegen hangzású, német és szlovák nevű család hiánya szembeűnő az anyakönyvekben 1770 után. Bár a filiák lakosainak neve mellett sok esetben nem szerepel lakóhelyük,

valószínű, hogy a Tillik, Vilitil, Allman, Trauner (Träner), Stiller, Tosék (Sztosék), Hajdelperger családok Örsön laktak átmenetileg.

1767-ben a népesség kicserélődése csaknem teljes volt. Pesty Frigyes helynévtára számára az 1860-as évek közepén Kun Antal főbíró és Molnár Endre jegyző a következőt válaszolja a "Honnan népesített" kérdőpontra:⁵ "...innen a reformátusok kiverettek, akik pedig születési helyeket elhagyni vonakodtak, oly feltét alatt engedtetett meg maradniok, hogy katolikusokká legyenek; és csakugyan maradtak is néhányan és katolizáltak, bár kevesen találkoznak már olyanok, akik elődjekről ilyforma állítást beszélnek... A ... püspök úr pedig más katolikus helyekről népesítette meg a községet." E rövid részletben két momentumra érdemes felfigyelnünk: 1. Mintegy 100 évvel a betelepítés után a tiszaozsóiak már nem tartották számon őseik eredetét, származási helyét, számukra a helyi identitás, s református környezetüktől különböző katolikus voltak a lényeges. 2. Az emlékezet megőrzött szórványos áttérést, azaz valamelyes folyamatosságot az 1767 előtti református és a betelepítés utáni népesség között.

A lakosságcseré előtt, 1764-ben kötött kontraktusban a 66 tiszaozsói jobbággy között mindössze 4 katolikusot találunk: Vécsi Mihály molnárt, Peregi József nótáriust, a kocsmárost - Aly Sándort és nemes Lendvay Mihályt. (Az ő valamelyik felmenője lehetett nemes Lendvay István, akit 1747-48-ban az uradalom ispánjaként említ egy összeírás.⁶ A községben ma is élő Lendvayak a legrégebbi családja Tiszaozsónak.) Mindannyiuk alkalmazásában a püspöki uradalomnak lehetett döntő szerepe, s ez része lehetett a falu katolizálására irányuló stratégiának. A jegyző kivételével e családok feltűnnek 1767 után az anyakönyvekben, tehát Örsön maradtak a lakosságcseré után is. Bizonyosan nem költözött el Veress György sem, aki ott van az urbárium névsorában is, s valószínűleg Dudás Mihály zsellér is katolizált, és azonos az 1764-ben még pásztorként szereplő Dudás Mihállyal. (Felesége, Komáromi Katalin neve mellett viszont az anyakönyvben a "kálvinista" megjegyzés szerepel.) Esetleg még néhány, nem jellegzetes nevű személyről feltételezhető az áttérés: 1-1 Szabó János, Varga István, Molnár János szerepel a telepítés előtt és után készült összeírásban is.

A katolikusok származására nézve a családnevek adnak támpontot. Ezek azonban nem az Örsre telepedés előtti lakóhelyet jelölik. Kivétel ez alól két ragadványnév, Vezekényi Pap Andrásé az urbáriumból és az egyik Kovács családé, amelynek több tagja is "alias Bogácsi" megjegyzéssel fordul elő az anyakönyvekben. A családnevek, amelyek a XVIII. század előtt vagy annak elején állandósulnak, inkább csak a vándorlási irányokat jelzik, s a több generációval korábbi lakóhelyről való elköltözköztetés megkülönböztető szerepük.

Az urbáriumban a következő helynévre utaló családnevek találhatók:⁷

Kassay - valószínűleg elírás, később csak Karsai család fordul elő.

Kopácsi - Vas és Baranya megyében található ilyen nevű település.

Bugyi - Pest megyében van.

Murányi - Gömör megyében fekszik.

Vezekényi - ragadványnév, Dél-Hevesben található.

Pomázi - Pest megyében van. Később Pomaházi-ként is előfordul, ilyen alakban nem sikerült azonosítanom. Az utóbbi alakban ez a név Tiszaszalók urbáriumában is szerepel.

Győri - a számos Győr nevű helység közül legközelebb a borsodi Kisgyőr van.

Pécsi - Baranya megye, de északon Sárosban is van ilyen nevű falu. A név későbbi változata: Bécsi.

Szalai - Abaúj megye Szala nevű falujára utalhat e név.

Sági - A számos Ság nevű falu közül a nógrádi van legközelebb. Nováki - Nógrád megyében található.

A születési anyakönyvben 1800-ig még mintegy 80 helynévre utaló családnévre bukkanhatunk rá, számos közülük nyomtalanul eltűnik később, legtöbbjük feleség neve. Jellegetesen őrsi családnévnek számít közülük:

Lendvay - Zala vagy Vas megyében. (Kisnemesi család)

Somodi - Somogy megyére utalhat.

Kálnai - Zemplén és Bars megyében van ilyen nevű falu.

Szuhai - Gömör, Heves vagy Zemplén megye.

Bogácsi - Borsod megyében van. Ragadványnévként szerepel.

Kolozsvári – Erdély.

Szendrei - Borsod megyében található.

Morvai - Zemplén megye, esetleg Morvaország?

Kecskeméti - Pest megye.

Halmaji - Heves vagy Abaúj megyében.

Baranyi - Baranyai, esetleg Branai formában is, Baranya megyére utalhat.

Bárcei - Bars, Abaúj vagy Borsod megyében található ilyen nevű helység.

A Makó vagy a Zám család neve is utalhat esetleg helynévre, mindkettő eléggé elterjedt név Heves megyében (a Zám nevű családok a palóc vidéken gyakoriak).⁸

A származási helyből képzett családnevek túlnyomó része É-D irányú népeségmozgásra utal, melynek utolsó állomása többek között a Soós I. által megnevezett hevesi és borsodi falvak lehettek. Sokkal gyengébb a Ny-K irányú vándorlás, melynek Őrs esetében a Dunántúl, illetve Pest megye a kiindulópontja. Feltehetően e családoknak is Dél-Heves és Dél-Borsod volt az előző állomáshelye.

Szintén az észak-magyarországi népességgel való kapcsolatot bizonyítják az őrsi névanyagban fellelhető szlovák hangzású családnevek: Dorika, Petruska, Szloboda, Szlavik, esetleg a Jacsó és a Vona is.

Jellegetes tiszaoersi családnevek szép számban fordulnak elő a XVIII. századi Heves megyei összeírásokban. 1720-ban⁹ a Gyöngyös melletti Solymoson él egy Patócs nevű család, Gyöngyös környékén igen elterjedt az Őrsön is megtalálható Fodor családnév, Pásztón és Mezőtárkányon is összeírtak ekkor Ferencz nevű jobbágyokat. Szintén Pásztóiak a Lengyelek, Hatvanban pedig egy Gólya nevű családot is feljegyeztek ekkor. 1728-ban¹⁰ Lengyel nevűek már Erken és Mezőtárkányon is felbukkantak, Somodi nevű jobbágyok pedig Erken, Zaránkon és

Makláron is éltek. Mezőtárkányon lakott Jacsó, Átányon Bacsó, Bessenyőn Nováki, Farmoson Kolozsvári és Csörgő család, a Borsod megyei Ivánka összeírásában pedig egy Ficzeré nevű személy szerepel. Nánáról a Szendrei, Füzesabonyból a Perge és a Sári, Sarudról és Vezekényből a Polyák, Boconádról pedig a Dudás családok leszármazottai juthattak el Tiszaörsre. A nagyivániai és az egyekiek szerepét és súlyát az örsi telepítésben az ottani anyakönyvek részletes vizsgálatával lehet majd meghatározni. Egyelőre a Vona és a Medve családnevek előfordulása jelzi a nagyiváni eredetet, de akár a fentebb felsorolt Heves megyei családok is kerülhettek egyeki vagy nagyiváni közvetítéssel Tiszaörsre. Jelentősebb átköltözéssel számolhatunk, hiszen az egri püspökségnek ez a két faluja fekszik hozzá legközelebb.

Exogám házasságok Tiszaörsön

A házassági kapcsolatrendszer lokális szempontú vizsgálata csak egyetlen lehetőség az anyakönyvekben rejlő gazdag adattömeg felhasználására. A házassági anyakönyvek származási és lakóhelyre utaló bejegyzései a lakosság exogám házassági gyakorlatáról, annak irányairól szolgáltatnak adatokat. Az exogám házasság más csoporthoz tartozó személlyel kötött házasságot jelent.¹¹ Leggyakoribb esete a lakóhely szerinti exogámia, amikor a házasuló más településen élő párt választ magának. Szintén exogámiának számít, ha a házaspár lakóhelye megegyezik ugyan, de más-más településen születtek, s csak később költözött valamelyikük a házasságkötés helyére. Különböző vallású házaspár esetén vallási exogámiáról beszélünk.

Az exogámia ellentéte az endogám házasságkötés. Ebben az esetben mindkét házaspár az adott településen lakik, sőt ott is született. A falusi közösségek íratlan szabályai megkövetelték, hogy azonos vallású, hasonló társadalmi és vagyoni helyzetű személyek lépjenek házasságra. Pl.: a jobbágygazda fiának jobbágy leányát, nemesnek nemes lányt illetett feleségül vennie. Egyes foglalkozások, pl. a pásztorcsaládok vagy értelmiségiek körében foglalkozási endogámiára való törekvések mutathatók ki. Az endogámia egy közösség zártságát (vagy elzártságát), az exogámia pedig annak nyitottságát fejezi ki. Az exogám házasságkötések jelzik a gazdasági kapcsolatok, a vándorlások irányait; néprajzi csoportjelző, etnikumjelző szerepük van, utalnak a közös kultúrára, illetve a beházasodásokkal megjelenő idegen kulturális elemek eredetére; nagyobb számú exogám házasság esetében ezek "átvételére", elterjedésére, beintegrálódására is magyarázatot adnak.

A tiszaörsiek exogám házassági gyakorlatának vizsgálatakor a forrásadottságok határozták meg a korszakolást. 1767-től 1798-ig az örsi anyakönyvek idegen származásra utaló bejegyzései sokszor hiányosak, ekkor jórészt csak az esküvő tényét, idejét, s a pár nevét rögzítik. Nehezítette a munkát, hogy a filiák lakosai is az örsi matrikulákba kerültek, s ekkor még nem mindig jelezte ezt az anya-

könyvező. 1798 után már "Locus" rovata is van az anyakönyvnek, de ide kezdetben az esketés helye került, így első korszakhatárnak az 1800. évet választottuk. 1823-ig a jegyespár eredeti lakóhelyét tüntetik fel, ezután pedig a származási hely is szerepelt a lakóhely mellett. Az 1895-ig terjedő időszakot a zártabb, erősebben endogám 1870-es évtized osztja két korszakra. Előtte majd fél évszázadig nőtt a falu nyitottsága, befogadókészsége; majd a 80-90-es években már oldódott endogámiája.

1767-1800

A házassági körzet megrajzolásakor csak a házassági anyakönyvbe bejegyzett adatokat vettük figyelembe. Bár sok helyen nem tünteti fel a származási helyet, holott nyilvánvalóan idegenekről van szó, reprezentativitása megfelelő: a megbízhatóbb keresztelési vagy a halotti anyakönyvekkel való összevetés lényegesen pontosabb adatokat nem nyújtott a házassági kapcsolatok irányairól.

Tiszaörsrel legszorosabb kapcsolatban a két szomszédos katolikus falu, Egyek és Nagyiván, és legnépesebb filiája, Tiszaigar álltak. Több szállal kötődött Örshez Szentimre, Szöllös és Füred, a többi 12 településsel csak 1-1 házasság jött létre. Ezek közül a legtávolabbi Ládbesnyő, ahonnan egy nemes érkezett. Kelet felé 2 Bihar megyei falura is kiterjedt Tiszaörs vonzása.

Igaz, az anyakönyv adatai sok helyen hiányosak, Örs esetében nem figyelhető meg az, amit Örsi J. a szomszédos Nagyiván házassági kapcsolatait elemezve állapított meg:¹² a nagyivániaiak a betelepítés után egy ideig az előző lakóhelyükkel tartották a kapcsolatot a párválasztásban, s csak később alakultak ki a szomszédos településekhez fűződő erősebb szálak. Az örsiek exogámiája a beköltözést követő 3 évtized alatt is a szomszédos települések felé irányult, s a Tisza vonala természetes határt szabott a párválasztásnak.

Nagyivánt 1755-ben telepítette be dél-hevesi falvakból az egri püspökség. Minden oldalról református falvakkal körülvéve a nagyivániaiaknak nem voltak a környéken párválasztási lehetőségeik. Vallási ellentétekkel, villongásokkal, erőszakos katolizálási törekvésekkel bővelkedő időszakban erős volt körükben a vallási endogámiára való törekvés, a szomszédos reformátusokkal keveredni nem akartak, s ezt a püspök-földesúr sem nézte volna jó szemmel. Rá voltak tehát kényszerítve a korábbi lakóhelyükkel való kapcsolattartásra.

Tiszaörs betelepítése idején Nagyivánon homogén katolikus közösség élt, Egyekről néhány évvel korábban, 1764-ben üzték el a református lakosságot. Feltételezhetően mindkét falu adott telepeseket Örs benépesítéséhez.¹³ 1773-74 folyamán megtörtént Örvény pusztá betelepítése¹⁴ (ebben néhány örsi család is részt vett), a füredi katolikusság létszámbeli erősödése rohamos volt az itteni plébánia 1776. évi felállítása után.¹⁵ A tiszai örsiek e települések lakosságával

építették ki rokonsági kapcsolataikat, és a közeli református többségű, de katolikus filiákkal is rendelkező helységek lakóival. (1. ábra)

1800-1823

Tiszaörs feltehetően nyitottabbá vált a századforduló után, bár a megelőző évtizedek adatai torzíthatnak a már említett anyakönyvezési hiányosságok miatt. Térképen ábrázolva az exogámia gyakoriságát, kitűnik, hogy 22 településsel álltak házasságkötések révén kapcsolatban. Közülük 12-vel csak 1-1 házasság jött létre. Ebben az időszakban Nagyiván továbbra is a legtöbb házasulót adja, emellett Örvényről, Egyekről, és a karcagi katolikusok köréből is többen házasodtak az örsiekkel. Erősödtek a házassági kapcsolatok É-ÉNy-i irányban, Miskolcra pl. 2 házasuló esküdött Örsön. Megszűnt a Bihar megyei falvakkal a házasodás a XIX. század elején. (2. ábra)

1824-1859

Ez a három és fél évtized igen nyitott és befogadóképz időszak volt Tiszaörsnek. Az anyakönyvben a házasságok születési helye mellett lakóhelyként legtöbb esetben egy település, vélhetően az új házaspár lakóhelye szerepel, ami a gyakorlatban a vőlegény lakóhelyét jelentette.

- Pl. 1847. január 18-án esküdött Zsámba János 28 éves, farmosi származású özvegy a 18 éves, örsi születésű Lengyel Katalinnal, lakóhelyük Tiszaörs, közrendűek. Zsámba János tehát Farmosról költözött Tiszaörsre, majd megözvegyülve az egyik legkiterjedtebb itteni famíliába nősült be. Utódai napjainkban is a faluban élnek.
- 1824. okt. 6-án kelt egybe Németh András 22 éves tiszaörsi származású és lakos a 19 éves Kovács Borbálával, aki egyeki származású. Ez az eset azt példázza, hogy a születési és a lakóhelyi exogámia igen sok esetben nem különíthető el egyértelműen az anyakönyvi bejegyzések alapján: nem tudhatjuk, hogy Kovács Borbálát Egyekről hozta a férje, vagy már Örsön lakott családjával házasságkötése előtt is.

A születési és a lakóhely értelmezése a probléma további példáinkban is:

- 1847. nov. 15-én Tóth András, 23 éves karcagi születésű és lakos közrendű feleségül vette Nagy Julis 18 éves tiszaörsi közrendű leányt. Tiszaörsön valószínűleg csak a házasságkötés történt, s utána az új pár a férj lakóhelyére, Karcagra költözött.
- 1851. november 24-én Hirtelen Antal 20 éves gazdalegény a 17 éves Holczreiter Erzsébettel kelt egybe, mindketten nagytályai születésűek, lakó-

hely: Tiszaörs. Ez esetben kérdéses, hogy a vőlegény és a menyasszony is Tiszaörsön lakk-e, vagy pedig a nagytályai születésű legény visszatért szülőfalujába házasodni.

- 1834. január 13-án volt Fodor Péter 33 éves özvegy jobbágy és Szakács Erzsébet 18 éves szegény leány esküvője. Mindketten örsi születésűek, lakóhely: Karcag. Fodor Péter feltehetőleg első házassága révén került el Karcagra, majd felesége halála után Tiszaörsről házasodott másodszor, s az új asszonyt lakóhelyére, Karcagra vitte.
- Végül egy minden kétséget kizáróan exogám házasság (az anyakönyvekben sajnos erre lelünk legkevesebb példát): 1837. nov. 13-án a tiszafüredi születésű és lakos Horváth József, 19 éves, elvette a 17 éves Török Terézt, aki Igaron született és tiszai lakos, mindketten közrendűek.

Az idézett anyakönyvi bejegyzések alapján nyilvánvaló, hogy az exogámia fogalmát nem célszerű csupán a lakóhely rovatba beírt adatok alapján megrajzolható házassági körre használni, ez nagyon leszűkítené azt a területet, amellyel a vizsgált település ténylegesen érintkezésben állt. A továbbiakban ebben a szélesebb értelmében használjuk az exogámia kifejezést: minden olyan házasságkötést értve alatta, melynek létrejötte után egyik vagy mindkét házaspár révén beházasodás vagy beköltözés következtében idegen személy kerülhetett Tiszaörsre, illetve elköltözés révén tiszaiak kerülhettek el más településre. Egyes megfigyelések szerint 1 napi járóföld távolságon - azaz gyakorlatilag a legközelebbi szomszéd településeken - túl csak kivételes esetekben (pl. Nagyiván) terjed túl a lakóhelyi exogámia köre. Ennek praktikus oka van: az ismerkedés lehetőségeit, az udvarlás alatti kapcsolattartást a távolság és a megközelíthetőség befolyásolja. Így Tiszaörs esetében sem tévedhetünk nagyot, ha a tőle távolabb fekvő települések esetében nem lakóhelyi exogámiával, hanem születési hely szerintivel - azaz beköltözéssel számolunk.

A XIX. század közepén nőtt azon települések köre, amelyekkel a legélénkebbek voltak az örsiek házassági kapcsolatai. Nagyiván, Tiszaigar, Egyek, Tiszafüred, a hozzá tartozó Kócs pusztá, Szalók, illetve Karcag alkotják ezt a gyűrűt. Az említetteken kívül 87 településsel jött létre házasság, ezek közül 55-tel csak eseti a kapcsolat. Nagyon távoli vidékekről is érkeztek, illetve költöztek ide házasulandók: a Pozsony megyei Stomfa, a Fejér megyében fekvő Sárkeresztúr, a Gömörben lévő Nadabula, a Sáros megyei Komaro, valamint K-en Bátor, D-en Csongrád, Szarvas, Endréd és Arad a házassági kör legtávolabbi pontjai. Az exogámia kiemelkedő területe az Eger-patak és a Hór-patak közti terület. Ennek csaknem valamennyi falujából költöztek át Tiszaörsre, maklári (14 fő) és nagytályai (8 fő) születésűek, valamint a vármegye- és egyházmegyeszékhely Eger (6 fő) szülöttai kiváltképp nagy számban. Dél-Borsod jelentősége tovább emelkedett: Szentistvánról, Keresztespüspökiből és Négyesről számos betelepülő származik. Jelentős a lakosság átszivárgása Dél-Hevesből is, elsősorban annak Tisza menti falvaiból: Sarudról, Tiszahalászárról és Kisköréről, de a távolabbi Mezőtárkány, Kápolna és Besenyszőlő is több bevándorló házastársat adott. A Külső-Szolnok Tisza menti falvaiból érkezettek is szívesen választottak Örsön társat: Tiszabővel 4, Fegyvernekkel,

Kenderessel és a Pest megyei Tószeggel egyaránt 3-3 házasság jelzi a kapcsolatot. Még két kisebb területről költöztek a házassulók Tiszaörsre: a palóc vidék Felső-Tarna völgyi részéről, elsősorban Szajláról és Székről, valamint 4 Pesttől K-re fekvő településről: Gödöllőről, Mogyoródról, Kerepesről és (Rákos)Keresztúrról. (3. ábra)

1860-1895

A XIX. század második felében kisebb mértékű az exogámia, mint a korábbi évtizedekben volt. Különösen nagyarányú a helybeliek házassodása az 1870-es évtizedben: ekkor a házasságra lépőknek csak mintegy 30%-a született vagy lakott más településen. Az endogámia erősödését az is jelzi, hogy 71-re csökkent az exogám kapcsolatban álló települések köre, közülük 40-nel csak 1-1 házasság jött létre. Tiszaörs házassági társtelepülései továbbra is Nagyiván (42 házassággal), Igar (28), Örvény (27), Egyek (26), Füred (16) és Kócs pusztja (11 házassággal). Az ezekhez kötődő kapcsolatok némileg erősödtek, a bevándorlás területe szűkült, mértéke csökkent. Karcag katolikusaival kevesebb házasság keletkezett, a szomszédos katolikus, vagy vegyes lakosságú falvak szerepe ellenben nőtt az örsiek párválasztásában: Csegéről 3, Poroszlóról 3, Halászról, majd Újlőrincfalváról 9, Szöllősről 4, Derzsről 2, Szalókról 6, Szentimréről szintén 6 házassuló, illetve bevándorló esküdött Tiszaörsön. Dél-Hevessel és Dél-Borsoddal továbbra is élénkek a kapcsolatok, más vidékekről azonban szórványosabb volt a betelepedés, illetve a beházassodás. Gyengült a kapcsolat Külső-Szolnokkal és a palóc falvakkal, ismét megerősödött viszont a Hortobágy keleti peremének településeivel. Az exogámia körének legtávolabbi pontjai: Érsekújvár, Budapest, Orosháza, az erdélyi Csátószeg, Nagykálló, Kassa, illetve Galícia. (4. ábra)

Az exogámiára hajlók rétege

Tiszaörs társadalmában az exogámia az egyes rétegeket nem egyformán érintette. A jobbágyok, a XIX. század második felétől "földes gazdák," "földészek" jellemzően helyben házassodtak, a magukhoz hasonló törzsökös családok köréből. Ilyen pl. a Zám vagy a Szloboda család, amelyek a legkevésbé exogámok közé tartoztak. Az igen kiterjedt Lengyel család, amely a XIX. század végére 8 ágra terebélyesedett, s a falu szinte valamennyi családjával rokonságban állt, szép számban fogadott be idegeneket is maga közé: Nagyivánról, Egyekről, Igarról, Karcagról, Örvényről, Füredről, Egerlővről, Nagytállyáról stb. beköltözőket. A már említett Lendvayak főként egyekiekkel és nagyivániakkal kerültek rokonságba.

Ma már törzsökösnek számító családok a múlt század folyamán költöztek Örsre. Ilyen a Jobbágy család, amely 1846-ban bukkant fel Örsön, s ősei Négyesről és Szemeréről kerültek ide. Elmagyarosodott német családok: Miller, Math, Huppauer, a század közepén Nagytályáról és Maklárról érkeztek, a Zemniczkiek ősei Szajlárról, a Smigura családé Tószegről, a nemesi származású Borsos családé Sarudról, a Nagyfejeő családé pedig Nagyivánról. Az örvényi Csesznok, Remek, Bakos, Hopka és Agócs családok szívesebben vittek feleséget Örsről, de 1-1 águk megtalálható volt itt is. Az Igaron élő Török család tagjainak is eléggé kiterjedt rokonságuk volt a faluban.

A szolgák majd a cselédek jelentős része örsi születésű volt, de ez a réteg a környező falvakból és Heves megyéből is gyarapodott. Az 1890 és 1895 között házasságot kötött cselédek pl. a következő helyekről származtak: Tiszaörsről 4 fő, Nagyivánról, Füredről, Örvényről, Szalókról, Szentimrérről, Besenyőről, Lőrincfalváról, Egerlövőről és Füzesabonyból 1-1 személy. A 80-as években alattyáni születésű dohányos is élt Tiszaörsön.

A pásztorok migrációja a XIX. század közepéig nagy területre terjedt ki, s érdekes, hogy nem a Hortobágy környékéhez, hanem más vidékekhez kötődött. Az 1820-as években a nógrádi Vadkertről, a 30-as években Seregélyesről, Sárkeresztúrról és Tószegről származó pásztorokat említ az anyakönyv, a következő évtizedben széki, kápolnai, hevesi és szalóki születésű pásztorokat fogadtak fel. Tiszaörsről és Nagyivánról rajzolt ki a Hortobágy környéki településekre a híres Czinege pásztorcsalád.¹⁶

Az iparosok vékony, de szintén igen mozgékony rétege főleg az északi megyékből költözött ide. Az 1880-as évtizedben pl. 7 iparos házasodott Tiszaörsön, 4 helybeli születésű, a többiek érsekújvári, maklári és domoszlói származásúak.

Az újraházasodó özvegyek körében is sokkal gyakoribb volt az exogám házasságkötés, mint az először házasságra lépők esetében.

* * *

Az egri püspökség 1767-68-ban az elűzött reformátusok helyére katolikus lakosságot telepített Tiszaörsön. Az új telepesek túlnyomó része feltehetően a püspökség más birtokairól költözött ide. Az első telepesek eredetét mai utódaik nem ismerik, sőt ezt már a múlt század 60-as éveiben élt nemzedékek sem tartották számon.¹⁷ Maig őrzik viszont különállásukat: a környező falvak közül magukhoz különösebben hasonlónak egyiket sem tartják, magukat büszke népnek vélik.¹⁸

Tiszaörsön - a falu lélekszámának nagysága megengedte ezt - a vizsgált korokban az endogámia: a helyben, helybelivel kötött házasság a jellemző. Exogám házassági kapcsolatokban a legfontosabb választási szempont a katolikus vallás volt. 1895-ig nem keveredtek a környező reformátussággal: alig néhány vegyes

vallású házasságkötés fordult elő. Házasodási körzetet Nagyivánnal (az ittenieket szegényeknek, kapzsiaknak, tirpákok és hajdúk keverékének tartják), Egyekkel (az őrsiek véleménye szerint az Egyekről hozott menyecske dolgos, ügyes) és Tiszaörvénnyel alkotott, valamint református többségű filiája: Tiszaigar katolikusságával. Fontos szerepük volt az őrsieknek két mezőváros: Tiszafüred és (a nagyivániakkal együtt) a nagykunsági Karcag katolikus lakóinak exogám párválasztásában is.¹⁹

Tiszaörs lakossága a XVIII. század végén és a XIX. század folyamán elsősorban É-i és ÉNy-i irányból: Heves megye keleti részéről és a dél-borsodi területekről gyarapodott.

A lakosság eredete az észak-magyarországi régióhoz kapcsolja Tiszaörsöt, exogám házassági kapcsolatrendszere és az ide irányuló migráció biztosította itt a régió népi kultúrájának fennmaradását és szívós továbbélését.

JEGYZETEK

- 1 Az anyakönyvek megtalálhatók a Tiszaörsi Római Katolikus Plébánia irattárában. Ezúton is kifejezem köszönetem Ágfay Antal plébános úrnak, aki kutatásra rendelkezésemre bocsátotta őket.
- 2 SOÓS I.-SZABÓ I., 1989. 508.
- 3 SOÓS I., 1985. 265. - SOÓS I., 1982/a. 1.
- 4 SOÓS I., 1985. 265.
- 5 PESTY F., 1979. 117.
- 6 HML IV-7/b/4 öi:588.
- 7 A települések beazonosítása FÉNYES E., 1851. munkája alapján.
- 8 ÖRSI J., 1978/a. 99.
- 9 HML IV-7/a/1
- 10 HML IV-7/a/1 öi: 570
- 11 ÖRSI J., 1983. 573.
- 12 Múzeumi Levelek 1977. 81. - ÖRSI J., 1983. 576-577.
- 13 SOÓS I., 1985. 260.
- 14 SOÓS I., 1982/b. 2.
- 15 SOÓS I., 1985. 263.
- 16 BARNA G., 1979. 251-252.
- 17 Felderítő kérdőív, 1.2 kérdésre adott válaszok - PESTY F., 1979. 117.
- 18 Felderítő kérdőív, 2.3 kérdésre adott válaszok
- 19 GULYÁS K., 1992. 7. -ÖRSI J., 1978/b. 207. térkép

IRODALOM

Az anyakönyvek, mint a történeti kutatások forrásai. (Tanácskozás Kunszentmártonban 1977. ápr. 7-én)
MÚZEUMI LEVELEK 35-36. szám. (Szerk.: Barna Gábor - Szabó László) Szolnok, 1977.

BARNA Gábor

1979 Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest, 1979.

Felderítő kérdőív a Tisza II. Tájvédelmi- és Üdülőkörzet térségének néprajzi kutatásához. Tiszaörs.
DMNA: 3056-89.

FÉNYES Elek

1851 Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851

GULYÁS Katalin

1992 Tiszafürediek exogám házassági kapcsolatai a XVIII-XIX. században. (Előadás az 1990. évi tiszafüredi konferencián) Kézirat. DMHA: 2392-92.

ÖRSI Julianna

1978/a Házassági kapcsolatok szerepe az etnikai jegyek meghatározásában. In: Mátraderecske. Néprajzi tanulmányok. Tematikus és lokális monográfiák III. (Szerk.: Bakó Ferenc) Eger

1978/b Karcag házassági kapcsolatai a XVIII-XIX. században. In: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, Szolnok.

1983 Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII—XX. században. In: Demográfia, 1984/4. 572—597.

PESTY Frigyes

1979 Helynévtárából. Heves és Külső-Szolnok vármegye (Szerk. Bognár András). Kecskemét—Szolnok

SOÓS Imre

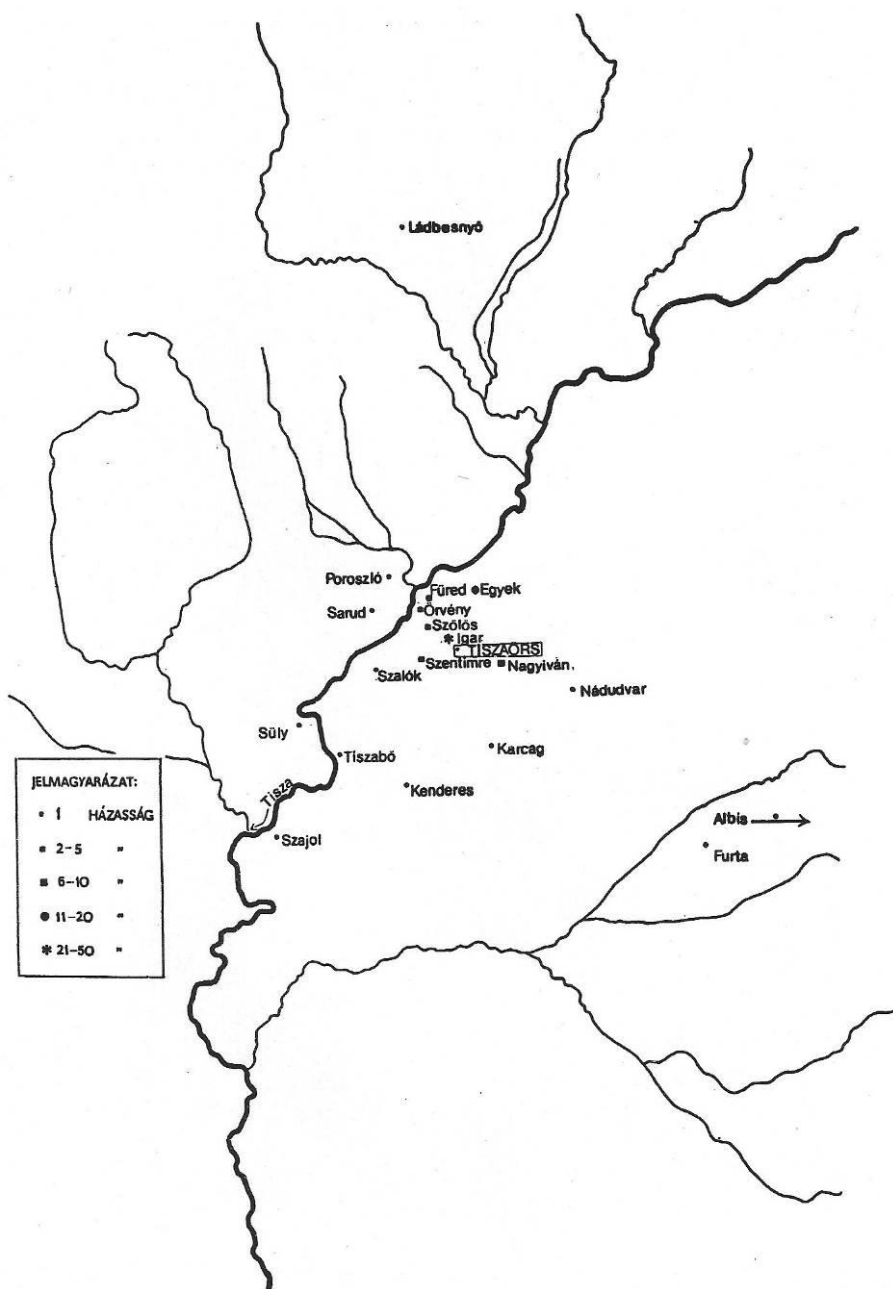
1982/a Tiszaörs. DMHA 413—82.

1982/b Tiszaörvény. DMHA 414—82

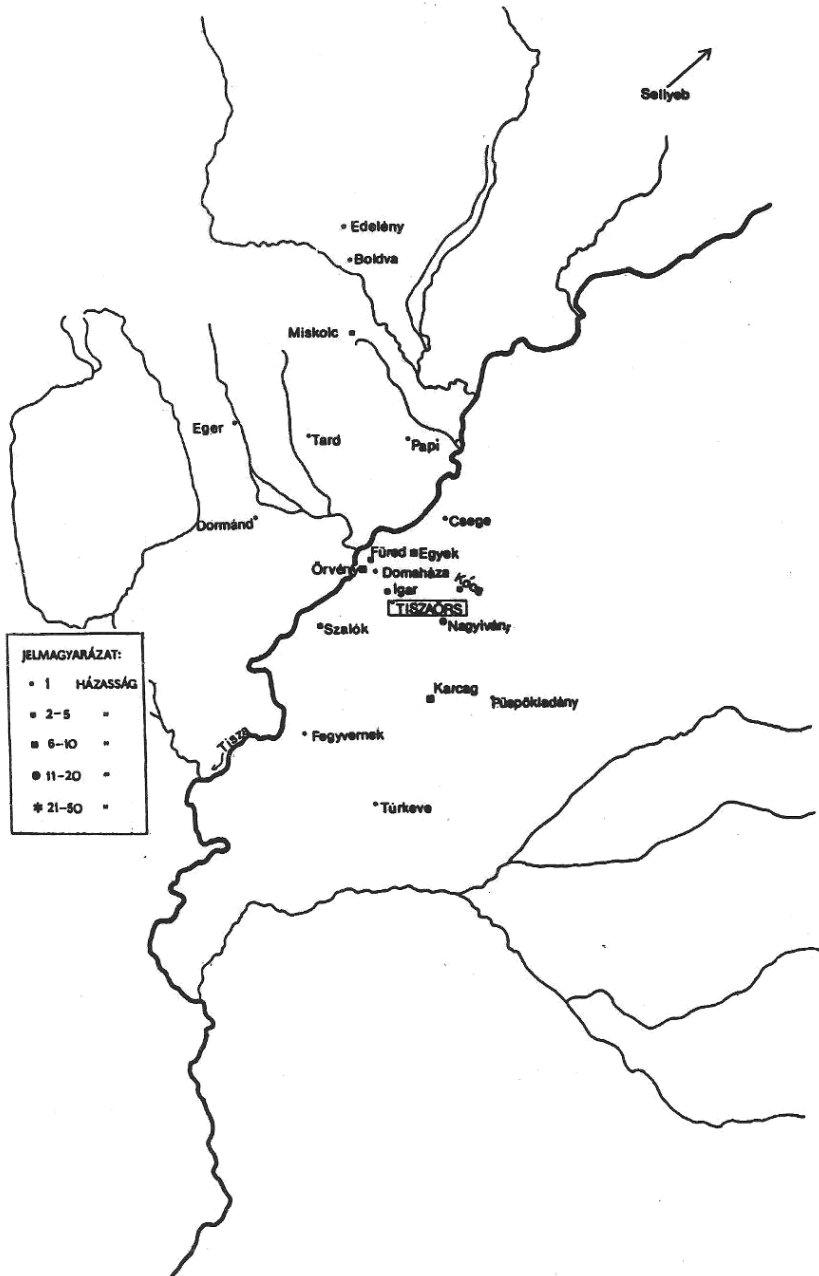
1985 Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest

SOÓS Imre—SZABÓ István

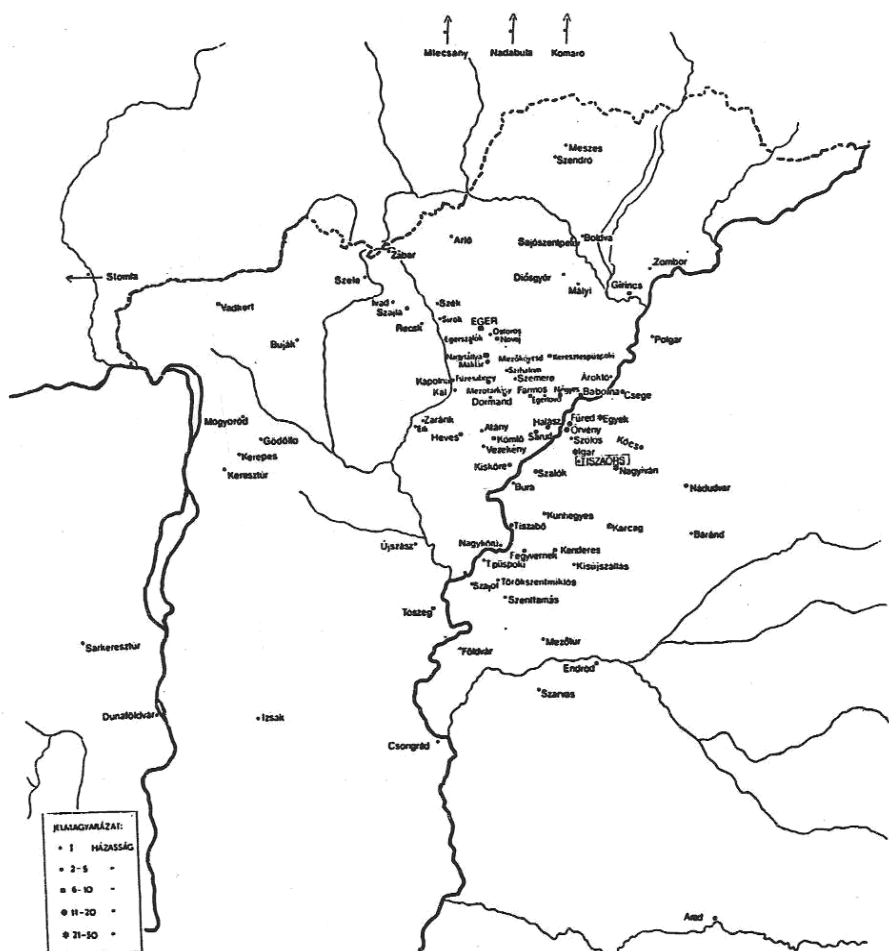
1989 Tiszaörs. In: Adatok Szolnok megye történetéből, II. (Szerk.: Botka János), Szolnok

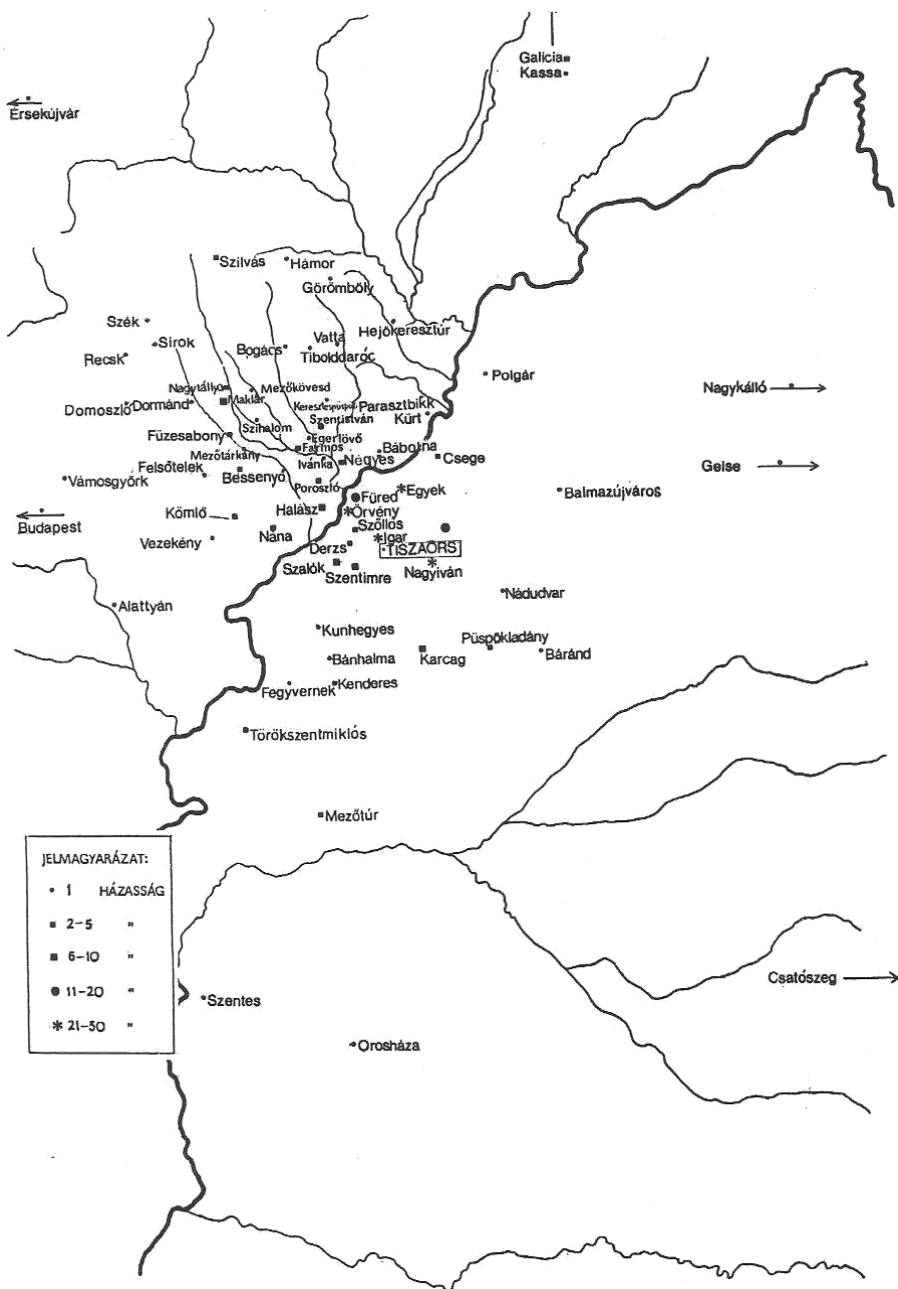
I. tábla Tiszaörs exogám házassági kapcsolatai 1767-1799.

II. tábla Tiszaörs exogám házassági kapcsolatai 1800-1823.

III. tábla Tiszaörs exogám házassági kapcsolatai 1824-1859.

IV. tábla Tiszaórs exogám házassági kapcsolatai 1860-1895.

TISZAÖRS CÍMERE

A helytörténet fontos területe az önkormányzati jelképek felkutatása, értelmezése, tartalmi és formai jegyeinek magyarázata. Legjelentősebb ilyen jelkép az önkormányzati címer. A városi és községi címereknek jóval nagyobb a jelentőségük, mint első pillanatban gondolnánk, hiszen e jelképerejű szimbólumok képi formában hordozzák az adott település meghatározó sajátosságait, szellemiségét, történeti útjának tömör összefoglalását, s kifejeződik bennük egy tartós, olykor nemzedékről nemzedékre öröklődő érzelmi kötődés is, mint az érintett egyén és a megjelenített önkormányzat kapcsolatának domináns része.

A városi és községi címerek legrégebbi megjelenési formája a pecsét (sigillum). Így e címerek tanulmányozása elválaszthatatlan az önkormányzati pecsétek fel-tárásától, az általuk hordozott színtelen rajzok, képek vizsgálatától.

A városok után a falvak és mezővárosok pecséthasználata a XV. században vált általánossá. A pecséteknek megerősítő, hitelesítő szerepük volt, a korai időkben a sajátkezü aláírásoknál is fontosabbnak tartották őket. Köriratuk szövegét, a pecsétkép rajzolatát a készítettő jelölte ki. A pecsétek megrendelésénél alapvető követelmény volt az egyedi forma, az egyértelmű megkülönböztethetőség. Ezt elsősorban a készítettő érdeke kívánta meg, így a települések is a legkülönbözőbb pecsétképeket vésették pecsétnyomóikba (tipárium). Ezek közül azonban csak kevés lett a heraldikailag szabályos, pajzsot és díseit is tartalmazó címer. Többségük inkább címerszerű képnek vagy egyszerű pecséttrajznak nevezhető. Kezdetben a képi rajzolat volt a meghatározó, mivel a köriratot csak kevesen tudták elolvasni, tehát a települést mindenekelőtt a választott pecsétkép azonosította. Később, különösen a pecsétek hitelességének vizsgálatánál már fontos szerep jutott a köriratnak és a megpecsételt írás tartalmi jegyeinek is.

A magánszemélyekhez hasonlóan a falvak és oppidumok pecsétkészítését, pecsétképeik (címereik) változtatását felsőbb vagy földesúri megkötések századokon keresztül nem korlátozták, így az önkormányzati és magánpecsétek tarka sokfélesége szolgálhatta az egyre erősödő hitelesítő tevékenységet.

Jelen írásunkkal arra vállalkoztunk, hogy hiteles, elsősorban levéltári forrás-anyag felhasználásával bemutassuk Tiszaörs község pecséthasználatának legfontosabb állomásait, 1752-től 1992. január 13-ig: az eddig ismert legrégebbi községi

pecsét (pecsétkép) előfordulási évétől a 700 éves Tiszaörs első önkormányzati címerének megalkotásáig.

Feltételezett pecséthasználat a XVI-XVII. században

Tiszaörs megyénk egyik legrégibb települése. Bizonyosan még a XII. század előtt keletkezett, mert személynévből vagy törzsi névből alakult helyneveink ebből a korból származnak.¹ 1292-ben, első okleveles említésekor Tyciam Wras alakban szerepel a falu neve, ekkor hagyományozza az egri püspökségre birtokosa, Örsi Imre. Ettől kezdve elég sűrűn fordul elő Örs (Ewrs) - mint püspöki donatio - a forrásokban. 1494-ben 37,5 forintot fizet királyi taxába. 1551-ben is jelentős hely, 27 portával szerepel az egri püspök urbáriumában.² 1571-ben 28 házzal és templommal rendelkező faluként jegyzik föl a szolnoki török defterben. A településen ekkor 29 fejadóval megterhelhető családfőt vettek számba, *legelő említve Örs akkori bíróját, Ferenci Pétert.*³

Ágoston Gábor fordításában ismerjük a szolnoki szandzsák 1591-92. évi összeírását, melyben "Örs falu" 12 családdal és 39 név szerint feltüntetett férfi lakossal szerepel. Sajnos ekkor az összeírók következetesen egyik településen sem tüntették fel a bírói vagy egyéb tisztséget betöltők nevét.⁴ Számos más forrásból tudjuk azonban, hogy az ennél még jóval kisebb települések is bírák irányítása alatt álltak.⁵

A bíró jelenléte az élő faluszervezet, a működő községi önkormányzat közvetlen bizonyítéka, ami ebben az időben azt jelentette, hogy a lakosság nemcsak szervezetten, egységben tartva élt, hanem igazi közösséget is alkotott. Nem is tehetett mást, hiszen a hódoltság alatt ez volt egyedüli esélye az önvédelemre, a fennmaradásra. A falu választott bíróján keresztül tartott kapcsolatot a törökkel, a magyar földesúrral, a világi és egyházi hatóságokkal, lényegében mindenkivel. A bíró feladatát képezte az adókról, szolgálatokról történő gondoskodás, azok teljesítése és adminisztrálása. Munkáját esküdt társai segítették. A faluszervezet megfelelő működéséhez, a kis közösség érdekeinek érvényesítéséhez azonban rendkívül fontos volt, *hogy rendelkezzenek a hitelesítést, igazolást biztosító eszközzel, falupecséttel* is. Bizonyosan rendelkeztek az örsiek is, miként általában minden település.

Sajnos, Tiszaörs XVI-XVII. századi pecsétjét az eddig előkerült dokumentumok nem őrizték meg. Így Örs nem tartozik azon szerencsésebbnek mondható települések közé, amelyeknek török kori pecsétjei, pecsétképei rendelkezésünkre állnak: Átány, Tiszatenyő, Márialaka, Tizsakürt, Tiszaug, Mezőtúr, Jászberény, Apáti, Kisér, Jászdózsa, Pásztó, Alattyán, Tiszasüly stb.

A lakosság összetartása és a hiteles pecsét sem segíthetett azonban a hadjáratok, háborúk idején. Ehhez Örs esetében hozzájárult az is, hogy a falu viszonylag távol feküdt a Tiszától, menekülésre, esetleg a másik partra történő átjutásra

kevesebb lehetősége maradt, mint a szomszédos települések többségének. Különösen a 15 éves háború okozott igen súlyos, csaknem végzetes veszteségeket a már néhány évtizede reformátussá lett tiszai lakosságnak. 1621-ben azonban a falu már újra számottevő hely, lelkésze is van.⁷ A népesség kontinuitását viszont inkább csak feltételeznünk szabad, miként azt is, hogy a XVII. század folyamán ezen súlyos csapások következményeként nem lett képes Örs újra megerősödni, korábbi jelentőségét elérni. Heves és Külső-Szolnok megye portaösszeírásaiba 1635-től 1686-ig nem került be.⁸ A források hiánya természetesen még nem jelent teljes bizonyosságot, arra azonban mindenképp rámutat, hogy nem lehetett a környezetéből kiemelkedő vagy átlagos népességű település. Faluszervezetéről sem rendelkezünk információval.

A felszabadító harcok során ismét nem kerülhette el sorsát, s így Debreceni Ember Pál az elpusztult egyházak közé sorolhatta.⁹ Az 1697 novemberében a vármegyei nemes és paraszt személyekről készített adatfelvételben sem fordul elő.¹⁰ 1702-ben az egyesült vármegyei "... helységek és puszták feljegyzése valóságos birtokosaikkal együtt" c. összeírás Tiszaörsöt (Igarral, Tiszabövel, Abáddal, Tiszaszalókkal együtt) a puszták között regisztrálja, birtokosaként pedig a debreceni Komáromi Györgyöt említi.¹¹ A puszta megnevezés ellenére valószínű, hogy nem teljesen megműveletlen, elnéptelenedett terület ekkor sem. Erre mutat az is, hogy Heves és Külső Szolnok vármegye 1703. március 5-i közgyűlése Örs puszta esetében elég magas, 16 teleknagyságot állapít meg, amiért 91 forint 20 dénár a hadiváltságdíj. Nagyobb telekszámot osztottak ki rá mint a községként meghatározott Burára (12 telek), Derzsre (8), Sülyre (10), Tiszaszölösre (15).¹² A 16 telek szerepeltetése pl. Örs esetében azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy teljes bizonyossággal lakott lett volna, éspedig 16 családdal, miként az Benedek Gyula "Szolnok megye újjátelepülése" c. egyébként kitűnő munkájában áll.¹³

Soós Imre szerint Tiszaörs 1703 körül ismét az egri püspökség birtoka, Telekessy püspök per útján szerezte vissza birtokjogát.¹⁴ A betelepülés kérdését azonban a hovatarozás, a tulajdon tisztázása sem oldotta meg még évekig. Tiszaörs határát továbbra is - mint az előző évtizedben - csak ideiglenesen megszállt, az átmenetileg megtelepülő és a jobb feltételeket kereső jobbágyok által elfoglalt területnek kell tartanunk, a falu- és egyházszervezet hiányával.

1719 azonban már a szervezett beköltözés időszaka, az újranepeülés kulcséve. A betelepülők között ekkor már prédikátor él, vezeti hitéletüket, nevét is ismerjük: Kecskeméti Dániel.¹⁵ A prédikátor jelenléte nemcsak az egyházközség közvetlen bizonyítéka, de utal az érkezetek és a talán itt lévők (?) jelentős számára, gazdasági erejére, és arra is, hogy a községi élet alapjai szintén megteremtődtek már, hiszen felelős, megbízott személyek nélkül 18-20 család betelepülési vállalkozása elképzelhetetlen lett volna. A megbízott vezetők tartották a kapcsolatot a földesúrral is, *1721-ben, amikor telepítési szerződést és néhány évi mentességet eszközöltek ki Erdődy püspöktől, teljes bizonyossággal mondhatjuk - mint bírák és esküdtek tették azt, a többségében Tiszacsegéről és Kunmadarasról érkező református jobbágyok nevében.*

Az Örsön talált "romladozásban" lévő templom náddal történő "beterítésére" már kezdetben sort kerítettek.¹⁶ Többre ekkor még nem futotta. Ezzel együtt a kis templom állapota szinte jelképezi számunkra azt a viszonylagosságot és mozgást, ami a megtelepülés és a népesség tekintetében még évtizedekig fennmaradt. Nem volt könnyű helyzetben az újranepesült falu, melynek lakói között aligha lehetett olyan, akinek családja a XVII. században is örsi lett volna. Egyedül a romjaiban megmaradt templom jelentette csupán a szerencsésebb időkkel való kontinuitást. Bél Mátyás is szegénynek és kevésnek találta Örs népességét 1730-ban, a szomszédos településekével együtt (Abád, Derzs, Szalók, Szentimre, Szőlös), földjét és talaját már "tühetőnek" ítélte.¹⁷

A püspök-földesúrral kötött kontraktus kezdettől megadta ugyan a biztos megélhetés és megerősödés lehetőségét, mégis nehéz évtizedeknek kellett eltelti ahhoz, hogy a lakosság megtalálja itt helyét és a települést igazán otthonának érezhesse. Mire azonban mindez bekövetkezett volna, addigra elérte a falut az 1760-as évek ellenreformációs szorítása. A püspök kivédhetetlen rekatolizációs tervei és lépései kihatottak - mint majd látni fogjuk - a feldolgozásunk tárgyához tartozó Tiszaörs községi pecsétjének történetére is. Vegyük előbb vizsgálat alá azonban a település eddig megtalált legrégibb pecsétjét.

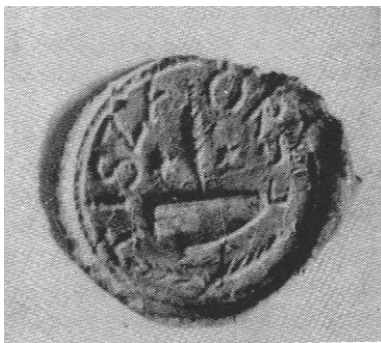
A református falu pecsétje

A Heves Megyei Levéltár tiszsaörsi iratanyagában a községi számadások egyikén bukkantunk rá a falu eddig ismeretlen sigillumára.¹⁸ A község bírása, Ay István 1752. február 4-én részletes pénzügyi elszámolást készített az egri püspök részére az előző évi gazdálkodásról, s a fontos, mindenképp hitelesítést igénylő iratra rá is nyomta az azóta is épen megmaradt örsi pecsétet. A piros viasznyomat a következő záró mondat mellett található:

"Tisza Örsi Bírak recognoscalyuk (elismerjük) közönségessen mp."

A nyomat kör alakú, átmérője 2 cm. *Leírása a következő:*

Kerek gyöngysor keretben boltívesen elhelyezett körirat - TISZA: ÖRSS -, alatta hegyével balra, élével lefelé fordított lebegő ekevas, a fókán középen egy búzakalász áll két hatágú csillag között. Legalul az ekevasat ölelő, száraikkal keresztbe tett két stilizált olajág. - Mindez pontosan leolvasható a közölt fotóról is.

Tiszaörs legrégibb pecsétje 1752-ből

Nem véletlenül vésették éppen a fenti motívumokat a község tipáriumába. Tudjuk, célszerű megfontolásból választotta a közösség önnönmaga, illetve faluja megjelenítésül, jelképéül az ekevasat a két csillag között rajta álló búzakaralással.

Az ekevas a fő foglalkozási lehetőséget, a földművelést jeleníti meg. Ez az eszköz számunkra egyszerűnek tűnhet, abban az időben azonban, mint a technikai haladás fokmérője és szimbóluma kiemelkedő helyet foglalt el a parasztság gondolatvilágában. Lényegében ez volt a még fából készült eke legfontosabb része. Éppen ezért sok falu fel is vette jelképei közé. Megtalálható ebből az időből például a közeli Tiszafüred, Tiszaroff, Tisasüly, Tiszabő, Pély, Kőtelek, Tiszabura, Kisköre, Sarud, Átány, Tiszapüspöki és más községek pecsétjén.¹⁹

A búzakaralás az életet, a megújulást, a reményt és az úrasztali kenyeret jelenti elsősorban a református népesség tudatában. Jelképezi a táj földművelését, s utal a nyárra, a kiteljesedett életre és a közösség erejére is. Ugyanúgy előfordul azonban más vallásúak szimbólumaként is. Búzakaralást hordoznak pl. Tiszaszentimre, Pély, Tiszapüspöki, Kisújszállás, Szolnok, Cibakháza, Tiszavárkony, Tiszaföldvár és a dévaványai úrbéres közös 1750 körüli évekből származó sigillumai.

A csillag, mint választott örsi jelkép már inkább nevezhető református indíttatásúnak. Közismert, hogy régen is a reformátusok kedvelt szimbólumai közé tartozott, s igaz ez akkor is, ha sokszor nem nyolcágúra készítették. Krisztus gyülekezetének, tehát a helyi hitközösség szimbólumának éppúgy tekintették, mint az isteni dicsőség kifejezőjének. Tiszaigaz és Tiszaszentimre 1756. évi pecsétjén is megtalálható a csillag, mint ahogyan Sarud, Kisköre és Tiszaszalók 1780 körül használt pecsétnyomóin is, ekevas, illetve halak szomszédságában.

A *tiszaörsi tipárium* nem maradt ránk, a lenyomat formai jegyei és vonatkozó ismereteink alapján azonban nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az első pecsétnyomóját használta a település még 1752-ben is. Bizonyosan az 1720-as évek elején készült, vasból vagy rézből. Előállítását a bíró intézte, mint ahogyan bírói feladat volt használata és őrzése is. Általában "a helység Ládájában" tartották a legfontosabb iratok mellett. A tipáriumokkal évtizedeken át pecsételtek, sokszor a teljes elköpásig.

Az örsihez hasonlóan a Tisza-menti falvak pecsétnyomóira ebben az időben főként rövid, magyar nyelvű köriratok vagy feliratok kerültek. Például "NAGY IVÁNYI PECSÉT", "NAGY IVÁNY", "TISZA BŐ", "TISZ. IMRE FA. PE 1756", "TISZA BURAI PECSÉT", "IG-AR", "SARUD", "T:SZÖLŐS", "T.ÖRWENY HELSÉ 1773", "KISKÖRE FALU PECSETTYE", "TAXÁS ÁTÁNY". Mivel a magyarnyelvűség a református települések esetében természetesnek mondható, a katolikusoknál is tapasztalt gyakorlat mutat inkább az írásbeliség alacsony voltára. Tiszaderzs és Nagykőrű 1703-tól, illetve 1737-től használt pecsétjén azonban latin nyelvű körirat olvasható:

"SEGILLUM T.DERSS 1703", "SIGILLUM. NAGYKÖRŰ". Tiszafüred latin nyelvű tipárium 1745-ből ismert (előtte magyar nyelvű volt), Kőteleké 1766-ból. A XVIII. század végén már Tiszaörvény és Tiszabura sem magyar köriratú pecsétnyomót használt.

A "hivatalos", latin nyelvű feliratok terjedése (több település végig megmaradt a magyarnyelvűség mellett) együtt haladt a kimunkáltabb, díszesebb pecsétnyomók készítésével. Ez Tiszaörs esetében akkor következik be, amikor a földesúr megvalósítja a falu katolikussá tételét (1768). Ez a drasztikus lépés a már otthonra talált református lakosság elűzését jelentette, mert döntő többségük elmenni kényszerült, hogy vallását megtarthassa.

További kutatásokat is elősegítendő fontosnak véljük az 1765-ből ismert tiszsaörsi családok teljes listáját közölni, hogy pontosan rögzítsük, kik lakták és építették a községet a teljes népességsere előtt. Így arra is válaszolhatunk, kik voltak az első tiszsaörsi pecsét megalkotói és használói, akik számára éppen ez a sigillum jelentette évtizedeken keresztül a helyi törvényt, igaz, jelentős földesúri befolyás érvényesülésével.

Az összeírásban található 62 családfő nevét betűhíven közöljük, akik négy kivételével kálvinisták voltak. Mindegyikük rendelkezett féltől egynolcadig terjedő telekkel, még a prédikátor (Stephanus Kállai), a tanító és a lányok nevelője is. Csak a pásztorok egyikét regisztrálták földnélkülinek és a sorszámon kívül felvett 2 özvegyet és 2 szolgát. A 4 katolikus számára is volt sessió kimérve, így a nemes Stephanus Lendvainak, a nótárius Josephus Pereginek, a kocsmáros Alexander Allinak és a molnár Michael Véginnek is. Ekkor, Andreas Tóth bíróságában 18 telek nagyságú területet (810 magyar hold) művelt a falu, melynek társadalmához tartozott még 2 tehénpásztor, 1 csikós, 2 kisbíró, 1 pásztor, 2 mezőőr, 2 juhász. Az összeírás számbavett még két "czigány fészket" és egy árendába adott "Mészár Széket" is. Azt is rögzítette, hogy "vagyon 1 Görög Kereskedő Ember (Tapaszin), ki az falu házát

magának meg bérelvén, abban maga jószágát árullya, fizet maga Szabad Kereskedéséért 4 forint 20 dénárt."²⁰

Tiszaörsön élt családok 1765-ben:

Név	vallása	telke
1. Joannes Mucsi	kálvinista	1/2
2. Michaël Pengő	kálvinista	1/4
3. Joannes Végh	kálvinista	1/2
4. Stephanus Lendvai (nobilis)	katolikus	1/2
5. Josephus Peregi (Perédi-notarius)	kálvinista	1/4
6. Stephanus Vincze	kálvinista	1/8
7. Georgius Lódi (mezőőr)	kálvinista	1/8
8. Joannes Szabó	kálvinista	1/2
9. Stephanus Bárkonyi	kálvinista	1/2
10. Joannes Kati	kálvinista	1/8
11. Joannes Fekete özvegye	kálvinista	-
12. Stephanus Kállai (prédikátor)	kálvinista	1/2
13. Michaël Cserényi (rektor)	kálvinista	1/4
14. Michaël Király (lánytánító, egyházfi, harangozó)	kálvinista	1/8
15. Michaël Zubor	kálvinista	1/4
16. Alexander Alli (kocsmáros)	katolikus	1/4
17. Josephus Musnaj (1764-:bíró)	kálvinista	1/2
18. Michaël Kovács	kálvinista	1/2
19. Michaël Végi (molnár)	katolikus	1/4
20. Stephanus Varga	kálvinista	1/2
21. Nicolaus Nagy	kálvinista	1/4
22. Andreas Bécsei (Decsei)	kálvinista	1/4
23. Joannes Földváry	kálvinista	1/4
24. Michaël Iván (csikós)	kálvinista	1/8
25. Michaël Lengyel	kálvinista	1/8
26. Petrus Gabona	kálvinista	1/8
27. Joannes Varga (gulyás)	kálvinista	1/8
28. Andreas Tóth (judex)	kálvinista	1/2
29. Stephanus Fekete	kálvinista	1/2
30. Stephanus Molnár (Felső Molnár)	kálvinista	1/2
31. Andreas Varga	kálvinista	1/4
32. Georgius Papp	kálvinista	1/4
33. Petrus Vass	kálvinista	1/4
34. Joannes Szabó (kisbíró)	kálvinista	1/4
35. Ladislaus Török (mezőőr)	kálvinista	1/8

36. Michaël Varga	kálvinista	1/2
37. Michaël Kiss	kálvinista	1/4
38. Michaël Kozma	kálvinista	1/2
39. Joannes Molnár	kálvinista	1/2
40. Petrus Molnár	kálvinista	1/8
41. Stephanus Dudás (juhász)	kálvinista	1/8
42. Georgius Török	kálvinista	1/4
43. Georgius Varga	kálvinista	1/4
44. Andreas Hajnal	kálvinista	1/2
45. Georgius Barczik (pásztor)	kálvinista	-
46. Michael Bécsi (kisbíró)	kálvinista	1/8
47. Joannes Szúnyog	kálvinista	1/4
48. Stephanus Eszenyi	kálvinista	1/8
49. Stephanus Bányai	kálvinista	1/8
50. Stephanus Molnár (Alsó Molnár)	kálvinista	1/4
51. Georgius Veress (Vörös)	kálvinista	1/4
52. Michael Tönköly (Zonkoly)	kálvinista	1/4
53. Stephanus Nyikos	kálvinista	1/2
54. Franciscus Szabó	kálvinista	1/2
55. Andreas Végh	kálvinista	1/2
56. Petrus Molnár (gulyás)	kálvinista	1/8
57. Joannes Lúd	kálvinista	1/4
58. Stephanus Szabó	kálvinista	1/4
59. Michael Tóth	kálvinista	1/8
60. Michael Kiss	kálvinista	1/4
61. Stephanus Pengő	kálvinista	1/2
62. Michael Dudas (juhász)	kálvinista	1/8

Ez a népesség a határ megszállható részének kb. a felét birtokolta, az abból származó mindennemű jövedelméből lerőta az állami és a községi terheket, kiadta a földesúri kilencdetet és tizedet, a robotot és az un. victuáliákat azonban megváltotta, értük árendát fizetett a püspöknek. Ezek a körülmények tükröződnek az 1770. január 1-én, immár a katolikus lakókkal kötött kontraktusban is, a robotterhek nem számottevő növekedése mellett. (Egyhelyes gazda 12 forint 48 dénár összeggel váltja meg 4 marhas éves robotját.) Az őrsiek számára ezek a szerződések mondhatni átvezető megállapodások lettek volna a királyi urbárium egységesítő feltételeihez, amelyek azonban itt nem érvényesültek. A tiszaoéri jobbágyság még 1802-ben is a korábbi földesúri rendelkezések értelmében teljesítették szolgálataikat,²¹ összességében az országos urbáriumban foglaltaknál valamivel kedvezőbb körülmények között. Lényegi változást azonban csak a jobbágyviszonyok megszüntetése hoz.

Igen tanulságos az 1770. januári kontraktus azon részlete, amely az évente választott bírák és esküdtek "hivatalviselését és kormányzását" szabályozza. A

falú életének olyan mozzanatairól értesülhetünk, amelyek nagyon ritkán fordulnak elő a forrásokban.

"A helységnek bírái hit alatt viselvén hivatalukat, avégre rendeletnek, hogy a községete jó rendben, csendes engedelmességben és zabola alatt mind boldognak, mind szegénynek egyenlő igazsággal és tekintet nélkül kormányozzák. De mivel ebben nem boldogulhatnak, hacsak a bírának és esküdteknek az ő hatalmuk és becsületük fent nem tartaik, azért is a bírának és esküdtetnek aktivitásában léssen: -1, Ha valaki a bírót vagy esküdt embert megmocskolná, az olyanmocskoló ember adattasson fel a bíró háza gyülekezetébe, és ha a cselekedet valóban kisül, a falu háza törvénye mellett húzattasson le, és veretessen el rajta 12 pálca, ha férfi, ha pedig asszony, 12 korbács. Ha mindazonáltal azon confineált böcstelenítő ember megverettetését pénzülmeg akarja váltani, minden ütést 5 garasával felválthatja, kinek harmadrésze legyen azé, aki a becstelenséget szenvedte, egy harmadrésze a bíraké és nótáriusé, harmadik harmadrésze gyűjtessen az uraság rendelkezéséből a templomra. - 2, Ha valaki a bíró parancsolatjának - *mely leginkább az uraság rendelkezéséből származik* - minden készséggel nem engedelmeskedne, az olyan személy válogatás nélkül tétessen 24 óráig a láncra, ha azután sem fogad szót, cselekedete leírásával küldtessen két esküdt emberrel Egerbe az uraság elejbe. - 3, Mivel sokszor hálnak gazdák és gazdaasszonyok, melyeknek valami kevés jószágocskájuk, de sokszor árvájuk is marad, az bírák kötelessége minden jószágukat ingyen írásba foglalni, és böcs szerint érő árát is kitenni, mely írásnak egyik párja az uraságnak beadasson, a másik párja a falu ládjában maradjon, hogy az olyan jószágnak gondviselője rendeltessen, és az árvák felneveléséig el ne pazaroltasson vagy ha árvák nincsenek, el ne sikkadjon, mert az magvaszakadt jószágban az uraság succedál. És ha jobbágy felesége özvegyül marad, az más uraság alá előbbi uraságának engedelme nélkül férjhez nem mehet, mivel minden gyermekei és minden jószága egyedül az uraság rendelkezésétől függnék 1514. esztendőnek 21. törvénye szerint. Amidőn pedig az már gazdagságot viselő egy testvérek vagy atyafiak közt valami osztály esik, az olyan osztály írásba tétessen, azért is a bíró és nótárius egy esküdt emberrel jelen legyenek, mert ha valamelyik rész nem contentáltatna a bírák rendelkezésével, az uraságnak referáltasson nagyobb ítéletre: Mely munkájukért léssen fizetésük: nótáriusnak 25 dénár, bírónak 20 d., az esküdt embernek 15. *Ha pedig falu pecsétje alatt valakinek testimonalist adnak, az nótárius fizetése írásért 20 d., a bíró fizetése a pecsétért 10 dénár.* - 4,

Akár látás és szomszédok egyenetlensége eligazítása a bírót, nótáriust és egy esküdt embert illet, kiknek fizetése, ha a dolgot írásba foglalják és elintézik, hat garas egyenlő osztályra, melyet az tartozik fizetni, aki a hibában találta. A behajtó bér minden marhától 5 d, a behajtóé a kárnak megtérítésén felül 5 dénár. Ha valakit tapasztalnak anyja mívelésével káromolni, az olyannak adattassanak minden irgalom nélkül hat palcát vagy hat korbácsot. Ha valaki apró lopásban, úgy mint gyümölcsösben, apró marhában vagy e félékben érnek, adattassanak néki 10 palcát, és a kárt térítse vissza. Ha pedig valakit hit ellen, szentek ellen, a Boldogságos Szűz ellen vagy Isten ellen káromkodik, vagy nagy tolvajságban vagy más

egyéb cégéres életben tapasztalnának, aztat el ne takarják, mert hitek ellen cselekednének, hanem mindjárt küldjék be Egerbe az uraságnak, kötözve és jó őrizet alatt.

Egyszóval mindeneket Isten félelme alatt kormányozzanak, sőt ha esküdt embert tapasztalnak hazugságban és hamisságban, az olyannak az esküdtségben megmaradása ne legyen. Az közdolgozat egyenlő értelemmel és egymás tanácslásával folytassák, ne civakodjanak, és az községnek rossz példát ne adjanak, hanem inkább: ha a köznép illetlen indulatban volna, azokat úgy mint előljárók megintsék, értelmeztessék és jóra igazítsák, elejükbe adván a következő kárjukat. Azért is egyáltalán fogva ne engedjék meg, hogy az köznép másfelé húzzon, mert egyet kell érteni a bírakkal. Ha valakinek panasza vagyon, az uraság előtt írás és bírár hírfé vagy bizonyítása nélkül nem acceptáltatik, mert legelsőbbben a helység bíráit kell megkeresni, és azok által megvizsgálva, írásba foglalván hozat- tathatik az uraság elébe.”

”...Nagy érdem és könnyebbség, sőt a helységnek annál is nagyobb haszna, mennél többre szaporodnak, mert minden terheket könnyebben viselhetik, és egymást könnyebben segíthetik. Igyekezzen azért kiki, hogy mennél több lakosokat szerezzen. És valaki, ha egy egész házhelyet beszállít, annak lészen fáradsága jutalmára az uraság kasszájából 2 rénus forint. Az új lakosok pedig moór téglából - égetett téglakéményre - háza megépítésére három esztendeig szabadok lesznek minden uraság robotjától.”

A faluszervezetről bemutatott részletek többsége a megelőző és a következő évtizedek gyakorlatában is jellemző volt, lényegesebb változás ezen a téren is csak 1804 után, a falu káptalani tulajdonba kerülésével következett be.

A szerződésben említés történik a falupecsét fontosságáról és használatáról. Leginkább számadások, pénzügyi elszámolások és nyugták kiadásánál, szerződések, megállapodások véglegesítésénél, levelek és végrendeletek hitelesítésénél volt szükség rá. Több esetben a bíró nem díjmentesen használta, hanem "fizetést" kapott érte, pl. végrendeletek és vagyonmegosztások megpecsételésekor.²²

Tiszaörs sigilluma azonban 1770-ben már nem a régi, a katolikussá tett falu pecsétjén is változtatott. Teljesen új tipariumot vésettek, latin nyelvű körirattal s más jelképekkel. A már bemutatott, magyar feliratos pecsét 1768-ig történő használatát több lenyomattal ellátott dokumentum bizonyítja. Ilyen például az 1768. február 20. keltezésű irat, amely azt rögzíti, hogy Bazakony István a maga bírásáról történő elszámoltatáskor átadott az új bírónak 129 forint 59 dénárt. Az elismervény alján található a régi pecsét "Ficzere Mihály Fő Bíró és esküdtek" neve mellett.²³

3. A latin köriratú sigillum

A tisaörsi jobbágyok is megküldték feleletüket az országosan kiadott un. úrbéri kilenc pontra. *Írásukat 1770. június 9-én zárták, s helységük pecsétjével és kezük keresztvonásával (+) meg is erősítették* Fekete György ord. bíró, Molnár János helyi törvénybíró, Ficzer Mihály és Szabó István esküdtek neve alatt találtuk meg Tiszaörs immár díszes pecsétjének első példányát.²⁴

A kissé ovális piros viasznyomat átmérője hosszirányban 27 mm, keresztirányban 24 mm. *Leírása:* Állított ovális gyöngysor, vékony vonalkeret és körirat által határolt mezőben szarvával balra fordított, csoroszlyával és ekevassal ellátott lebegő eke. Fölötte egy földdomborulat közepén kereszt áll, attól jobbra kissé elhajló búzakalász, balra egy befelé forduló, jobb lába karmai között követ szorító daru.

Körirata: SIGILLUM EPP. POSS: ÖRS AN 1768 + (Tiszaörs Püspöki Falu Pecsétje 1768.) A latin nyelvű körirat egyértelműen mutatja a falu jogállását, hovatartozását, az 1768. év feltüntetésével pedig arra utal, hogy mikor keletkezett a község, azaz az új település.

Természetesnek mondható, hogy a valószínűleg valamelyik egri ötvös mester műhelyében vésetett pecsétnyomóba a régítől eltérő jelképek kerültek. Míg a búzakalász és az ekevasat felváltó, szép formájú faeke a korábbi pecsétkép jellegét őrzi, illetve annak felel meg, az új részletek már egy más népesség érzületét, gondolatait fejezik ki:

1. *A kis domb* Örs földjét, a község földrajzi viszonyait jelképezi, azt, hogy a falu a hajdani ártérperem vízmentes kiemelkedésére épült, s hogy határának jellegzetessége a buckák és jelentősebb kiemelkedések, kunhalmok jelenléte is.

2. *A kereszt* (itt latin kereszt) a keresztény hit legfontosabb szimbóluma. Krisztus kereszthalálát, a bűn és a halál fölötti győzelmét vagy magát Jézust, a hívők reményeinek megtestesítőjét jelképezi. Elsősorban a katolikusok jelvénye.

3. *A karmai közt követ tartó daru* - melynek története az ókorból ered - a közösségért érzett felelősségvállalás, az önzetlenség, a helytállás és az éberség jelképe: önmaga ébrentartására, s így társai biztonsága és békéje érdekében kitartóan és felelősséggel szorítja a követ, amit csak akkor ejt el, ha a zörejjel valamilyen veszélyre figyelmeztetnie kell őket.

Az 1768. évi pecsétképet igen szép és mély tartalmú részletekből ötvözték a településről minden lényegeset kifejező, megnyerő szimbólummá. Ebben volt máig is ható ereje.

A motívumok megválasztásában elég erős katolikus érzület tükröződik, elsősorban a központi elhelyezésű kereszt utal erre. Az olasz katolicizmusban gyökerező *ördaru* szerepeltetése is jelentheti ugyanezt, annak ellenére, hogy a daru fellelhető más vallásúak jelképállataként is (pl. Kenderes). A daru megjelenítését motiválhatta még a tájra jellemző gazdag madárvilág jelenléte, valamint a falu nevének a népi etimológiában örökhely, vigyázóhely tartalmú - máig tapasztalt -

értelmezése is. Talán a püspökség célját is jelképezte az őrdaru, mert rekatolizációs terveiben Tiszaörsöt ilyen bástyának, őrhelynek szánta.

A daru régi kedvelt szimbólum. Megtalálható pl. már 1445-ben Székelyhíd mezőváros pecsétjében. Jász-Nagykun-Szolnok települései közül Kenderes és Kunmadaras vette még fel jelképei közé. Kenderes címerében - igaz csak sisakdíszként - már 1732-től szerepel az őrdaru, Kunmadaras azonban csak 1845-ben vésette tipáriumába az addigi kígyó és galambmotívum helyébe.²⁵

A kereszt jelképi előfordulása a megyében és a Tisza vidéken is jelentősebb. Szinte ősinek mondható Jászberény, Fényszaru, Felsőszentgyörgy esetében. Régi szimbólum Sarud, Tiszabő, Tiszanána, Tarnaszentmiklós pecsétjében is, miként a zászlós kereszt Nagykörű, Nagyvíván és Besenyszög sigillumán az "agnus dei"-vel együtt.

Az ekevassal és csoroszlyával felszerelt faeke előfordulása ritka. Heves és Külső Szolnok, valamint a Jászkunság területén együtt is csak Erdőtelek 1816. évi, Jászdózsa 1699., Tiszaörs 1768., Nagykörű 1799. évi pecsétjén található meg. (Nagykörűnél az eke csak átmeneti jelkép.)

Tiszaörs 1768. évi sigillum

Az örsi pecsét elkészíttetése bizonyosan a püspöki hivatal közreműködésével, de legalább is egyetértésével történt. A földesurak általában nem írták elő a pecsétek formáját, a megjelenítendő jelképeket. Legtöbbször megelégedtek a bemutatott kész pecsét jóváhagyásával. A püspöki falvak esetében több megkötöttséget

sejtetnek maguk a fennmaradt nyomatok. Más konkrét adatokat azonban nem sikerült erre vonatkozóan találnunk Örs esetében sem.

A pecsét megválasztásának bizonytalan körülményei ellenére fontos rögzíteni azon családok neveit, amelyek részben vagy egészben mégis alkotói voltak az új községi sigillumnak, hozzájárulva így egy olyan jelkép megszületéséhez, amely azóta is, illetve újra a szűkebb haza és a vele való azonosulás kifejezője. Közülük kerültek ki azok a familiák, amelyeknek leszármazottai ma is jelentős részét teszik ki Tiszaörs lakosságának.

Az 1770. június 9-i úrbéri összeírásban szereplő családnevek.²⁷

Pap (3)	Csörgő	Lengyel	Horváth
Majoros	Dorika	Gulyás	Varga
Veres	Kovács (3)	Ambrus	Bendő
Kassai	Nagy (5)	Soós	Ször
Németh (2)	Tóth (4)	Ságghi	Nováki
Molnár (4)	Fekete	Fekéts	Vétsei
Kopás	Mészáros	Fodor	Pétsi
Bugyi	Torma	Oláh	Tóth Varga
Ferenczi (2)	Ficsór	Kuna	
Szabó (2)	Magos	Pomaházi	
Juhász	Beller	Győri	
Ficzere	Bóta	Csernak	
Pétervári Szabó	Sánta	Gedeon	
Alexander Alli	Vereb	Szakáts	
Fitzerd	Patóts		
Farkas			

A község 1768. évi viaszpecsétjét - mint említettük - 1770-ből ismerjük, további példányokat csak 1773-tól kezdve sikerült felkutatnunk, a legutolsót 1849-ből. A Heves és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár anyagában megtaláltunk 12 darabot, de csak 3-4 az épségben vagy kisebb hibával megmaradt lenyomat.²⁸

A latin köriratú tipáriumot tehát bizonyíthatóan 80 évnél is tovább használták, azonos méretben és formában. Az 1785. évi községi számadás megtételekor a rányomott sigillumot *"a helység szokott pecsétjének"* mondja az örsi bíró és tanács.²⁹ Szükséges azonban megemlíteni, hogy 1786-ból olyan Kunmadarasra küldött irat is rendelkezésünkre áll, amelyre - "Tisza-Örsi Bírák közönségessen" aláírással - a régi, magyar feliratos, az ekevasat ábrázoló nyomatot pecsételték. A négy nappal korábban, május 24-én, majd az augusztus 17-én ugyancsak a "Kun Madarass váross Bíráinak és Tanácsának szomszédságos szeretettel" címzett leveleket azonban már az 1768. évi, "szokott pecséttel" zárta Fodor Márton főbíró.³⁰

A párhuzamos pecséthasználat rendszerességét nem feltételezzük, sőt a régi pecsétnyomó eseti felhasználását is igen különösnek véljük, miként magának a tipáriumnak a meglétét is. Más községek gyakorlatában az ilyen eset természetesnek mondható, Tiszaörs azonban minden szempontból egy teljesen új község ekkor. Mindenesetre a régi tipárium hiteles maradt, valószínűleg a tartalék szerepét töltötte be. Erre utal az is, hogy az említett használatkor a levelet nem a főbíró nevében írták, aki a szokott tipáriummal pecsétel amint az a másik két levél záró részéről is látható.

*A község 1791-ben új, 19 milliméter átmérőjű pecsétnyomót készíttetett,*³¹ melyen gyöngysor és vékony vonal keretbe foglalt körirat által határolt, kerek mezőben az előző sigillum szépen megformált motívumai találhatók, azzal a különbséggel, hogy a kereszt kereszt alakú szárákban végződik és jobbra tőle ezúttal három szép búzalkalász helyezkedik el a korábbinál meredekebbre szerkesztett halmon. A körirat is változott: * SIGILLUM: TISZA. ÖRSIENSAE: 1791. (Tiszaörs pecsétje 1791.) Kimaradt a püspöki falu megjelölés, az "EPP.POSS." felirat. Valószínű éppen azért térnek vissza 1813-ban az 1768. évi sigillumhoz. Addig azonban két évtizeden át következetesen a legújabb (3. számú) tipáriummal pecsételt az örsi bíró és a tanács is.

Tiszaörs 1791-től 1812-ig használt pecsétje

A katolikus Tiszaörsön a reformkor éveiben is a püspöki hovatartozásra utaló pecsét jelképezte a helyi hatalmat. Az utolsó lenyomata 1849. február 13-ról maradt meg számunkra, amikor "Ugró István helybéli polgártársnak" bizonyítványt adott ki az előjárásról, hogy a helységben szállásolt katonaság poggyászáinak Polgárra történő szállítása közben lova eldöglött, melynek értékét 65 váltó forintokra becsülte az örsi Varga József bíró, Nagy István törvénybíró, Szakács József esküdt és Molnár Endre nótárius.³²

Az önkényuralom időszakából nem került elő örsi pecséttel ellátott irat. Tudjuk azonban, hogy az 1850-es években Heves és Külső Szolnok vármegyében minden településnek kétféle pecsétnyomót kellett készíttetnie: egyiket spanyol viaszhoz (zárópecsételéssel), a másikat olajos tushoz. Az utóbbi a festékes pecsételést jelentette, amely a növekvő ügyvitel és a korszerűsítés követelménye volt. Ez a pecsételési mód is megőrizte azonban a tipáriumokon a települési jelvények, címerek, pecsétképek használatát. Ebből a korból a mai Jász-Nagykun-Szolnok megye településeivel kapcsolatban felkutatott pecsétnyomók, illetve pecsétnyomatok mindegyike tartalmaz valamilyen pecséttrajzot. Példaként említjük Csépa, Szolnok, Szelevény, Tiszainoka, Nagyrév, Tiszakürt, Kőtelek, Tiszaszalók, Fegyvernek, Túrkeve, Jászfákóhalma tipáriumait.³³

Tudunk ellenben kemény rendelkezésről is: "a császári és kir. szolgabírói hivatal által az egész volt egri járás részére új pecsétnyomót készíttetvén, s az előbbeni szolgabírói hivatalhoz beadatott." Ezek az új pecsétnyomók azonban - készültek azok akár viaszhoz vagy festékhez - nem szerepeltek pecsétképek, jelvények, hanem csak feliratok.³⁴

Az "alkotmányos idők eljövételével" Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék Bizottmánya hamarosan rendelkezett a községi pecsétéről is. Az 1861. január 8-án Egerben tartott ülés 62. számú határozatának 3. pontja - "a netalán visszaélések kikerülése tekintetéből" - előírja, hogy a "községi pecsétek a' régi szokásos felirattal s' jelvénnel, s' 1861. számmal újonnan készíttetnek."³⁵ A rövid rendelkezés nem tesz említést a kétféle pecsétnyomó alkalmazásáról, szükségességét és hasznosságát az előző évtized már meggyőzően igazolhatta, mert azt 1860-as években a megyei települések többségénél mindkét változat használatban volt, közülük több tipárium épségben máig megmaradt. A spanyol viaszhoz alkalmazottak természetesen - jellegüknek megfelelően - szebbek, kimunkáltabbak, őrizve az 1848 előtti formákat.

Tiszaörsnek a XIX. század második feléből csak egyetlen pecsétnyomata került elő. Ez is azonban csak "irattól megfosztottan", kivágott papíron, az Altenburger Gusztáv és Réső Ansel-féle gyűjtemény példányaként.³⁶ A gyűjteményről köztudott, hogy anyagát a községek előljárói által beküldött pecsétnyomatok, viaszpecsétek képezik, melyeket Altenburger tervezett magyarországi címerkönyvéhez kért meg csaknem minden településtől.

A Tiszaörsről származó fekete festékes (tusos) lenyomat elég rossz minőségű, fotózásra sem alkalmas, de a község jelképeit, a korábbi pecsétek köriratait már ismerő kutató azonnal azonosíthatja: éppen olyan, mint az 1768-as pecsét, csak

egyszerűbben megjelenített formában. A 3,3 cm átmérőjű nyomat körirata: +1768. SIGILLUM EPP. POSS: TISZA. ÖRS.

Ez a fontos, nagy történeti értékkel bíró nyomat 1863-ban vagy 1872-76-ban kerülhetett az említett gyűjteménybe. Jelenleg egyedül ez a példány mutatja meg számunkra, *hogy Tiszaörs 1861 után is a régi jelképét tartalmazó pecsétet használt, latin nyelvű körirattal, amelyben ott szerepel továbbra is - szinte egyedülállóan az alföldi települések között - az "EPP.POSS." rövidítés. A Megyei Bizottmány által előírt 1861-es évszámmal sem cserélték föl a katolikussá válás dátumát.*

Viaszpecsét hiányában is bizonyosnak mondható, hogy zárópecsételésre alkalmas tipáriummal is rendelkeztek ebben az időben is az örsi előljárók, hiszen a viaszpecsétet a fontosabb területekről, pl. a levelek, rendeletek, végrendeletek, engedélyek stb. lezárásának technikai funkciójában nem lehetett helyettesíteni, mert a lezárás olajos bélyegzéssel nem volt elvégezhető.

A tiszai pecsételési gyakorlatban - miként minden település esetében az 1880-as évektől megjelenik a község jelvényét, jelképét már nem hordozó gumibélyegző. *Az első gumibélyegzős lila színű lenyomatot az egyik 1884-ben írott levélen találtuk meg, abból a századból a legutolsót pedig egy 1867-ben keletkezett dokumentumon, zöld színben.*³⁷ *Leírásuk:* fektetett ovális vonal gyűrűben * TISZA ÖRS * HEVESMEGYE * körirat, középen a KÖZSÉG szó. A nyomatok átmérője 42, illetve 22 mm.

Gumibélyegzős pecsét 1884-ből

Az egyszerűbb pecsétformák terjedése általános volt, s még az egyházi hivatalokat sem kerülte el. 1890-ben már a tiszai plébános használatában is van gumibélyegzős pecsétnyomó. Ekkortól az anyakönyvi másodpéldányok hitelesítésére is felhasználták őket. Előtte ezeket az igen fontos dokumentumokat minden viaszpecséttel hitelesítették.

*Az első örsi egyházi pecsétnyomatot 1827-ből találtuk meg Simonyi József parochus neve mellett. A vörös színű nyomat átmérője 17, illetve 20 milliméter. Rajta az állított, kissé ovális vonal gyűrűbe foglalt körirat által határolt mezőben két egymással kezét fogó szent alakja látható. A körirat latin nyelvű: ECCLESIAE TISZAÖRSIENSIS * 1787 * Az utolsó példányt 1846-ból tudtuk azonosítani.*³⁸

1857-ben az örsi római katolikus egyház új, s valamivel nagyobb tipáriumot vésetett, megtartva az egymás felé forduló két szent alakot ábrázoló szimbólumot, amelyet állított, kissé ovális vonal gyűrűbe foglalt körirat határol. A körirat már magyar nyelvű: * A' TISZA ÖRSI SZ. EGYHÁZ PECSÉTJE 1857.

A tiszai római katolikus plébánia pecsétje 1827-ből és 1890-ből

További erőfeszítéseket érdemelne a századforduló előtti egyházi és községi pecsétek, pecsétformák feltárása, megismerése, valamint a vélhetőleg még valahol kallódó tipáriumok felkutatása. Azért is lenne fontos, mert igaz a 18.908/1901. sz. belügyminiszeri rendelet előírta, hogy az alispánok a használaton kívüli községi pecséteket vonják be, a 16.698/902. sz. BM. II. sz. rendelete pedig többek

között arról intézkedett, hogy a régi pecsétnyomókat nem szabad megsemmisíteni, hanem azok a törvényhatóság levéltárában "a legnagyobb gonddal megőrzendők", a Heves Megyei Archívumban (Örs 1950 előtt Heves megyéhez tartozott) mégsem található meg - sajnos Tiszaörs egyetlen tipáriuma sem.

Az 1901. évi községi pecsét

Az 1898. évi IV. tc. intézkedett a községi és egyéb helynevek megállapításáról, kimondva, hogy azok nyilvántartása céljából a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal állandó országos törzskönyvet vezet, amely egy evégből alakítandó Országos Községi Törzskönyv Bizottság szakszerű támogatása, felügyelete és ellenőrzése alatt áll. A helységnevek törzskönyvezése kapcsán a belügyminiszter 1902 nyarán elrendelte,³⁹ hogy minden település köteles - alakjára és anyagára nézve azonos - pecsétnyomók készíttetni, amely tartalmazza az adott helység véglegesen megállapított nevét és a megállapítás évét. A rendelet értelmében a városok megőrizhették pecsétjükben címerük használatát, a községek is korábbi szimbólumaikat, jelvényeiket. A törzskönyvbizottság feladatkörébe tartozott a pecsétek felügyelete és az új pecsétek elkészítése körüli bonyodalmak eligazítása is. Hozzájuk kellett felküldeni minden törvényhatóságnak az akkor éppen érvényben lévő községi pecsétek lenyomatait és a pecsétek leírását. Ezek tanulmányozása után döntött a testület a települések "törzskönyvezett" nevéről, új pecsétjéről, amit azután Felsenfeld Ignác "pecsétgyára" elkészített, s az illetékesekhez eljuttatott. A pecsétek egy-egy viasznyomatát és egy-egy színes tinta- vagy tusnyomatát meg kellett küldeni a belügyminiszternek. Ugyanakkor arról is gondoskodnia kellett, hogy az alispánok és polgármesterek mindegyike megkapja a törvényhatóságához tartozó települések mindegyikének pecsétnyomatait. A rendelkezés értelmében a szolgabírák saját járásuk községeinek hiteles pecsétnyomataival kellett, hogy rendelkezzenek. Ezeket a törvényhatósági levéltárakban, illetve a szolgabírói hivatalokban őrizték, hogy hamisítás gyanúja esetén könnyen tisztázható legyen a pecsét hitelessége.

A belügyminiszteri rendelkezés alapján - minden bonyodalom nélkül - elkészült Tiszaörs község pecsétje is, a település 1901-ben megállapított nevével és az 1768. évi szimbólumok egyszerűsített megjelenítésével.

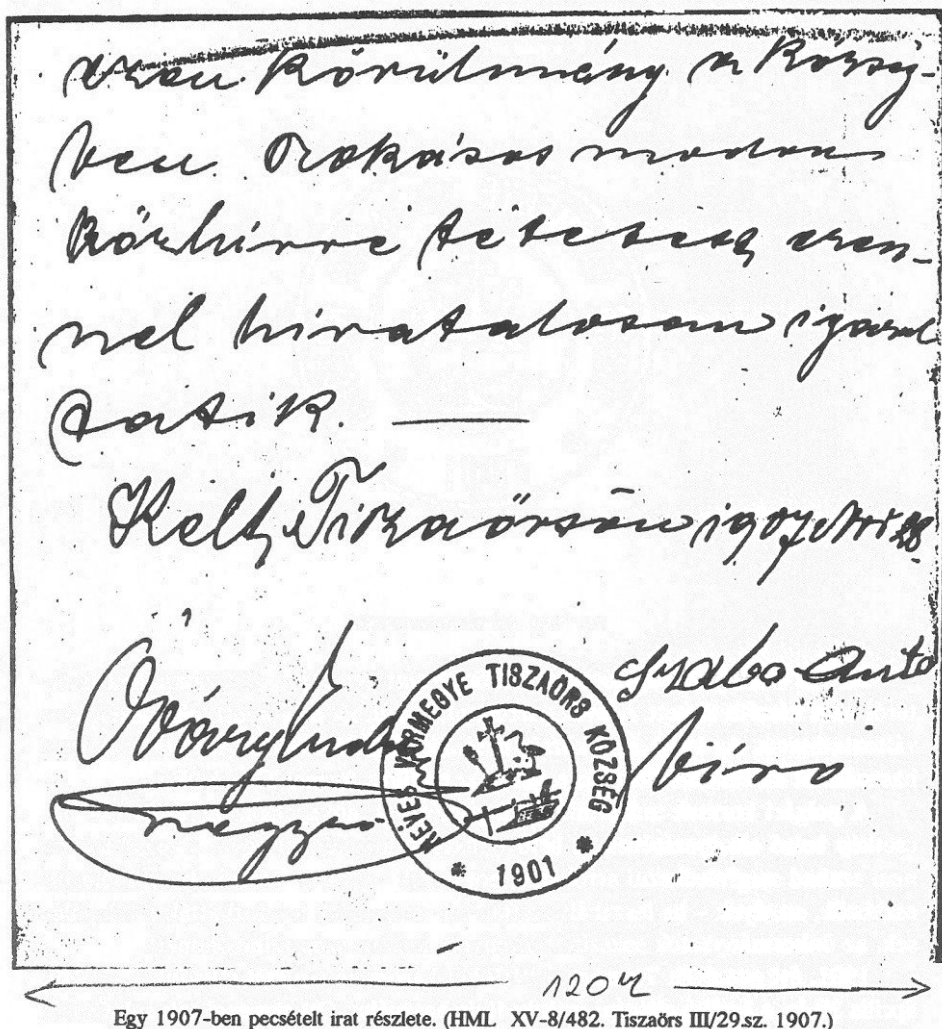

Az 1901. évi hivatalos pecsét

Ez lett a település úgymond törzskönyvezett pecsétje, ettől valamiben is eltérőt nem készíttethetett, nem használhatott, a múltból megőrzött jelképeken sem változtathatott. Az 1901. év a község nevének megállapítási idejére utal, ekkortól használatot az összeírt névalak, a ma is autentikus forma: TISZAÖRS.

A polgári korszak uniformizálta a pecséteket, anyagában, méretében, a pecsétkép belső elhelyezésében, a betű típusában alig tért el egyik a másiktól, de nem szabad megfedkezni arról sem, hogy ezek voltak az utolsó olyan hitelesítő eszközök, amelyek - ha leszabályozottan is - mégiscsak hordozhatták a települések, az önkormányzatok sokszínű jelvényeit, sajátos szép szimbólumait.

1901. évi pecsétjét Tiszaörs - 1919 két-három hónapjától eltekintve - 1949. április 30-ig, a betiltó alispáni intézkedésig használta. Ott szerepel sok-sok Örsről származó iraton, középen a kis jelvénnel, képileg is kifejezve az élő helyi autonómiát.

Egy 1907-ben pecsételt irat részlete. (HML XV-8/482. Tiszaörs III/29.sz. 1907.)

Az önkormányzati címer - 1992. január 13.

Az 1945-ben bekövetkezett változások átmenetileg nem érintették a települések pecsét- és címerhasználatát. Az Alkotmány 1949-ben történt törvénybe iktatása után azonban megjelent egy minisztertanácsi rendelet (IX.7.) amely kimondta, hogy: "Az állami hatóságok, hivatalok, intézetek és egyéb Intézmények az 1950. évi április 30. napját követően csak a Magyar Népköztársaság címerét használhatják" ugyanez a rendelet intézkedett a régi címerek jelképek középületekről való eltávolításáról is.

Ettől kezdve - bár jogszabály formálisan nem írta elő - mindenhol eltűntek a helyi jelképek.⁴⁰

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánja a városi és községi pecsétekkel kapcsolatban már korábban, 1949. április 11-én (10.469/1949. II. szám alatt) rendelkezett: "A megyei városok és községek régi szokás alapján pecsétjükön és kiadványaikon különböző rajzokat magukban foglaló jelvényeket (címereket) használnak. Ezeknek a jelvényeknek a rajzai sok esetben a régi feudális rendszert tükrözik, és így használatuk államhatalmunk jellegével nem egyeztethető össze. Felhívom ezért Polgármester, Járási Főjegyző és Községi Vezetőjegyző Urakat, hogy a város és a község régi jelvényeiket (címereiket) és a jelvényeket feltüntető pecsétjeiket a használatból vonják ki, és a pecsétek megőrzéséről a vármegyei levéltárban való elhelyezése útján gondoskodják." Befejezésül az alispáni rendelkezés 1949. május 1-től olyan pecsétek használatát írta elő, amelyeken csak a hatóság megnevezése szerepelt. 1949. októberétől azonban már megjelentek az állami címert ábrázoló törvényhatósági, községi, városi és intézményi pecsétek. Ezek a későbbiekben az állami címert megváltoztatásával - természetesen - maguk is változtak, miként 1990-ben is.

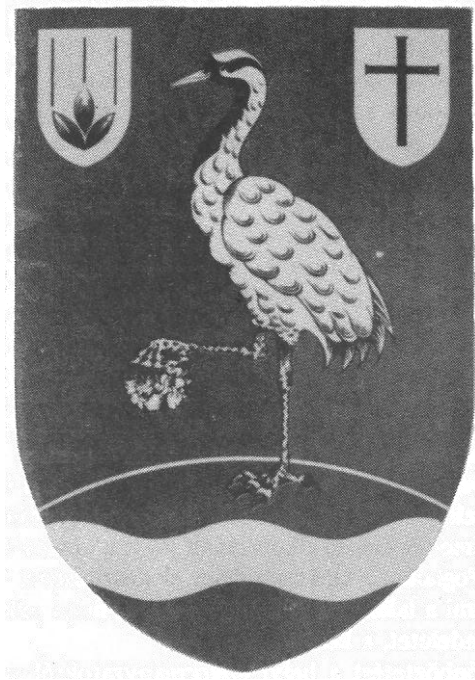
Az 1960-as években egyre több településen merült fel ismét saját címer és zászló használatának igénye. 1974-ben meg is jelent egy minisztertanácsi határozat, mely a helyi címer és zászló alkotásának jogát a tanácsokra ruházta, kimondva, hogy az ezzel foglalkozó tanácsrendelet előkészítésénél "meg kell ismerni és figyelembe kell venni a lakosság véleményét." De a helyi jelképekről csak a városok alkothattak rendeletet, a községek nem.⁴²

Ezt a megkülönböztetést a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény szüntette meg. hatályon kívül helyezte a címerekre és zászlókra vonatkozó valamennyi eddigi jogszabályt, és kimondta, hogy a helyi önkormányzat - a törvény keretei között - jelképeket alkothat, s ezen jogosítványa a képviselőtestület hatásköréből át nem ruházható.

A községek sorában Tiszaörs az elsők között határozta el és alkotta is meg önkormányzati címerét és zászlóját. Erre igazán jó lehetőséget adott a település fennállásának 700 éves évfordulója. Aligha választható nagyszerűbb és kifejezőbb közösségi cselekedet egy ilyen jelentőségű eseményhez. Az új jelképek megszületése azt is kifejezi, hogy Tiszaörs lakossága és vezetői az évforduló kapcsán nemcsak a hét évszázad kimagasló tetteire, eredményeire, értékeire fordítottak nagy figyelmet, hanem igyekeztek azokat tovább is növelni, fejleszteni.

A Képviselőtestület 1992. évi I. számú (január 13.) rendelte kimondja: "Tiszaörs község Önkormányzat Képviselőtestülete a településtörténeti emlékek, a községi hagyományok ápolása, a község lakóinak összetartozása szimbólumának kifejezésre juttatása céljából községi címert és zászlót létesít..."

A címer leírása: "Háromszögő pajzs kék mezejének alján zöld talaj ezüst folyóval, a talajon jobbra forduló, arannyal vértezett ezüst színű daru felemelt jobbujában követ tart. A pajzs felső sarkaiban egy-egy arany mezejű háromszögű pajzs, a bal oldali alján arannyal érzett fekete búzakalász, a jobb oldali pajzsban lebegő fekete kereszt."

Tiszaörs önkormányzati címere

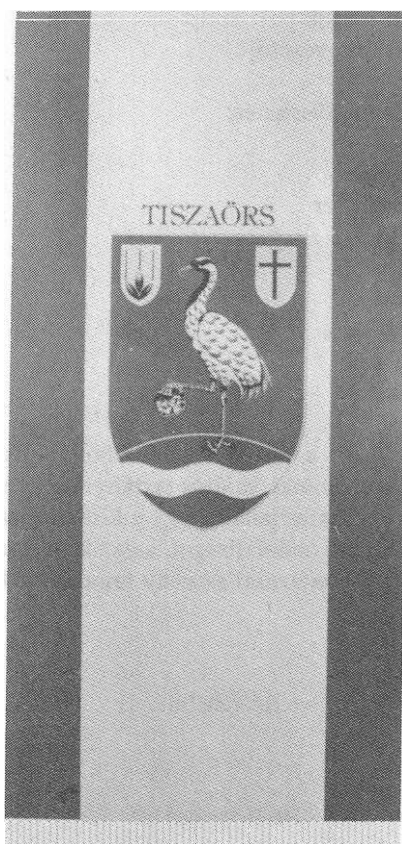
A zászló leírása: "Kék, ezüst, kék (1,5 - 3,5 - 1,5) zászló ezüst részében, a középtengely felett elhelyezve a község címere, felette, a pajzs felső vonalával párhuzamosan, feketével "TISZAÖRS" FELIRAT. A zászlót ezüst rojt díszíti."

A rendelet részletesen meghatározza a címer és zászló használatának körét és módját, kiemelve, hogy a község címere kizárólag díszítő és utaló jelképként használható, s kizárólag hiteles alakban, az ábrázolás hűségének megtartásával. A zászlóval kapcsolatban pedig előírja, hogy a községi és nemzeti zászló együttes alkalmazása esetén, az önkormányzati zászló nem lehet nagyobb a nemzeti lobogónál, annak jelentőségének mindenkor érvényesülnie kell.

E jelképek megalkotása és vállalása valójában a tiszaörsi alkat és szellemiség tárgyi és képi megszületését fejezi ki. Aligha lehetett volna szebb szimbólumokat választani. Tiszteletük és megtartásuk szilárd alapokat jelent majd a közösségi érzület erősödéséhez, a hagyományok ápolásához és továbbviteléhez. Azért is mondható el mindez, mert ezek a jelképek maguk is a 700 éves múlt hiteles köveire épülnek.

A címerhez a kiinduló pontot az 1768. évi pecsétkép szolgáltatta, mely 1949-ig valójában - miként ezen feldolgozás is bizonyítja - a település autentikus szimbólumának számított. Teljesen megalapozottak tehát e rendkívül szépen, ízlésesen és heraldikailag szabályosan megalkotott címer motívumai. Új részlet csupán a Tiszát jelképező ezüst (fehér) pólya, amely a régi tájra és a község nevére is utal. Jelenléte a tartalmi gazdagságot erősíti. A nagyszerű címert FELSMANN TAMÁS budapesti grafikusművész alkotta, maximálisan törekedve a helyi elképzelések megjelenítésére.

Immár a zászló által hordozott kék és fehér színek is a tiszzaörsi szimbólumok közé tartoznak. Ezek gyökerei Jász-Nagykun-Szolnok Tisza melléki részeinek ősi színeihez (kék és fehér) vezetnek. A *fehér* a tisztaságot, az ártatlanságot, a győzelmet, a tökéletességet és az isteni fényt jelképezi. A *kék* az ég, a levegő és a víz színe, a tisztaságot, az igazságot és hűséget szimbolizálja.

Tiszaörs 1991. január 13-án létesített zászlaja (180 x 90 cm) Tervezte: Felsmann Tamás

Szükségesnek tartjuk - a korábbi időszakok jelképeinél is hasonlóan jártunk el - a tiszai címer és zászló létrejöttéért fáradozó helyi személyek és az önkormányzati rendeletet alkotó, bölcsen döntő képviselőtestületi tagok nevének felsorolását:

A polgármestert elsősorban a következők segítették:

Zám Györgyné jegyző
Hatta József műv. ház igazgató
Hajnal Imre ÁMSZK igazgató
Szabó László tanár
Mályi Béláné igazgatási előadó
Szakácsné Csurgó Erzsébet könyvtáros
Zabolai Sándorné népművelő
Tardi Anna titkársági előadó
Haga Erika Idősek Klubja vezetője

Tisza községi Képviselőtestülete:

Bordás Imre polgármester
Varga József alpolgármester
Hatta József képviselő
Bordás Józsefné képviselő
Szabó László képviselő
Bényei Sándorné képviselő
Jobbágy Sándor képviselő
Müller Lászlóné képviselő
Nagy Zoltán képviselő

akik bizonyára még abból a tartós feladatokból is részt vállalnak, ami azt segítené, hogy a község szimbólumai, sajátos tartalmi és formai jegyeikkel a használat éveiben is közismertek maradjanak, hogy a közösség tagjai értve és vállalva tiszteljék az általuk hordozott gondolatiságot, s gazdagítva adják majdan tovább

Ehhez kívánunk mi is hozzájárulni szerény tanulmányunkkal.

JEGYZETEK

- 1 Kálmán B., 1969.
- 2 Soós I. - Szabó I., 1989. 507-508. - Tóth D., 1942. I. köt. 9.
- 3 Györffy L., 1956. 28-29.
- 4 Ágoston G., 1988. 253.
- 5 Az 1582. évi dikajegyzék például örzi valamennyi Heves megyei település bírójának nevét, így az "Eörsi judexét" is: Michael Marczy (OL Mikrofilmtár 1673. Dikajegyzék. 1582. Heves megye.)

- 6 Jász-Nagykun-Szolnok-i önkormányzati pecsétek és címerek c. készülő munkámhoz gyűjtött, a Szolnok Megyei Levéltárban elhelyezett pecsétmásolatok.
- 7 Tóth D., 1942. 9.
- 8 Szederkényi N., 1891. 440-460. - OL Mikrofilmtár 1673. Heves és Külső-Szolnok megye.
- 9 Tóth D., 1942.I. köt. 9.
- 10 Szederkényi N., 1891. IV. köt. 71-72.
- 11 OL P-392. Károlyi lt. Törzsanyag 80. Lad. Fasc. 2.
- 12 Benedek Gy., 1989. 311-312.
- 13 Benedek Gy., 1981. 116.
- 14 Soós I., 1985. 265.
- 15 A Tiszaörsi Református egyház anyakönyveinek másolata, 2. oldal: Damjanich J. Múzeum Adattára.
- 16 Soós I.- Szabó I., 1989. 515.
- 17 Bél M., 1968. 88.
- 18 HML XII-37/35. Cl. VI. Fasc. TTT. Nro. 82/a.
- 19 Lásd a 6. számú jelzet. - Ez értendő a további hasonló külön nem hivatkozott adatok esetére is.
- 20 HML XII-37/35. Classis VI. Fasc. TTT. Nro. 82. - Ekkor egy fél telek 45 pozsonyi mérő (22,5 magyar hold) szántót tett ki, néhány hold kaszálóval. A fél telek száma 20, a negyed és nyolcad telkeké 23, ill. 17 volt. - Az előforduló neveket összehasonlítottuk az 1764. évi (szintén e jelzetnél található) összeírással, az eltérést zárójelben feltüntettük.
- 21 HML XII-37/35. Class. VI. Fasc. TTT. Nro. 82. - Uo. Tiszaörs, Conscr. Urb. 1802. - OL Tabelle Urb. Mikrofilmtár 4176. Tiszaörs (19. sz.) Félhelyes gazda 4 marhás éves robotját 1764-ben 10 forint 60 dénárért válthatta meg, 1765-ben 6 forint 94 dénárért. 1770-ben a félhelyes 2 marhás éves robot helyett fizetett 7 forint 80 dénár. A számítási kulcsok, kategóriák szinte minden szerződésnél változtak (pl. féltelkes 2 marhás, féltelkes 4 marhás szolgálat), így pontos összehasonlítás alig lehetséges. Ez értendő a terhek, szolgáltatások egészére. Például 1770-ben a vetemények és virtuáliákért kevesebbet követelnek, de bevezetik a "borjúért" való tartozást, amíg egy féltelkes jobbágnak évi 9 forint 22 dénár kötelezettséget jelentett.
- 22 OL Tabella Urb. Mikrofilmtár 4176. Tiszaörs (19. sz.) (A szöveg könnyebb megértése végett tekintettünk el a betűhív közléstől.) - HML. XII-37/35. Classis VI. Fasc. TTT. Nro. 82. (Tiszaörsi számadások) - A források azt is elmondják, hogy a helység előljáróit földesúri kedvezmények illették meg: pl. 1773-ban a többieknél több szolgáltatást és szolgálatot megválthattak. 1802-ben pedig egyenesen adómentességet élvezett a főbíró, a nótárius és a plébános mellett a kisbíró, a kántor és a harangozó is. (HML. Tiszaörs, Conscr. Urb. 1802.)
- 23 HML XII-37/35. Classis VI. Fasc. TTT. Nro. 82. (Tiszaörsi számadások, 1768. febr. 20-i irat)
- 24 OL C-59. Departam. urbariale Heves m. Tiszaörs (Nro. 119.)
- 25 OL V-5. Községi ir. Hajdú-Bihar megye, 22.sz. - SZML Jászkun Ker. ir. Büntetőpercek. - 1702- 1751. Capsa 76. Fasc. 4. Nro. 29. - Uo. Jászkun Ker. ir. 5. cs. 86. sz. - Uo. Alisp. Közig. ir. 1879. Cs. 35.
- 26 Külön csak Nagykőrű jelzetét adjuk meg: SZML. Túrkeve - 1812. Capsa E. Fasc. 7. Nro. 99. (587. rsz.)
- 27 OL Tabella Urb. Mikrofilmtár 4176. Tiszaörs (119. sz.).
- 28 HML IV-I(i)2. 1772-1786. Tiszai járás. Tiszaörs. - Uo. XV.-3/2, Pecsétgyűjtemény, tiszai levél 1849-ből.
- 29 HML XII-37/35. Class. VI. Fasc. TTT. Nro. 85.
- 30 SZML Kunmadaras ir. R. I. Fasc. 8. Nro. 34, 36, 55. (177. rsz.)
- 31 Uo. Kunmadaras ir. I. Csomó. Fasc. 2. (Földmérési költségek, 128. rsz.) - Uo. R. IX. Fasc. 1. Nro. 83. (185. rsz.)
- 32 HML XV-3/2. Pecsétgyűjtemény, tiszai levél 1849-ből.
- 33 SZML Tipáriumgyűjtemény.
- 34 OL V-5. Községi ir. Heves m. 24. sz. (Domoszló község)
- 35 HML IV-252/1. 1861. évi Bizottmányi Jegyzőkönyv (január 7-10): 62. szám 3. pontja.
- 36 OL V-5. Altenburger - Reső-féle gyűjtemény. Heves m. 53. doboz - Tiszaörs.
- 37 HML XV-8/482. Tiszaörs III/29. 1884. - Uo. III/23. 1897.
- 38 Uo. IV-416. Tiszaörs Születési Anyakönyvek 289.

- 39 Törvények és rendeletek hiv. gyűjteménye. 16 698/902. sz. BM. II. sz.
40 Uo. 4228/1949. (IX.7.) MT. sz.
41 SZML KL 40 Községek és városok pecsétjeinek ellenőrzése 119/1906., 610/1949.
42 Törvények és rendeletek hiv. gyűjteménye: 1006/1974. (II.22.) sz. Mt. hat.

IRODALOM

ÁGOSTON Gábor

1988: A szolnoki szandzsák 1591-93. évi összeírása. In: Zounuk, 3. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. (Szerk. Botka János.) Szolnok, 1988.

BENEDEK Gyula

1981: Szolnok megye újjátelepülése a török hódoltság után. A Szolnok Megyei Muzeumok Évkönyve. Szolnok, 1981.

BENEDEK Gyula

1989: Iratok Szolnok megye történetéből. Zounuk 4. Szolnok, 1989

BÉL Mátyás

1968: Heves vármegye ismertetése. 1735 - 1735. Eger, 1968.

GYÖRFFY Lajos

1959: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. Jászkunsági Füzetek, 1. Szolnok, 1956.

KÁLMÁN Béla

1969: A nevek világa. Budapest, 1969.

SOÓS Imre

1985: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Eger, 1985.

SOÓS Imre - SZABÓ István

1989: Tiszaörs. In.: Adatok Szolnok megye történetéből. II. köt. (Szerk. Botka János) Szolnok, 1989

SZEDERKÉNYI Nándor

1891: Heves vármegye története, III. köt. Eger, 1991.

TÓTH Dezső

1942: A hevesnagykunsági református egyházmegye múltja és jelene. I-II. köt. Debrecen, 1942.

TISZAÖRS TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIÁJA

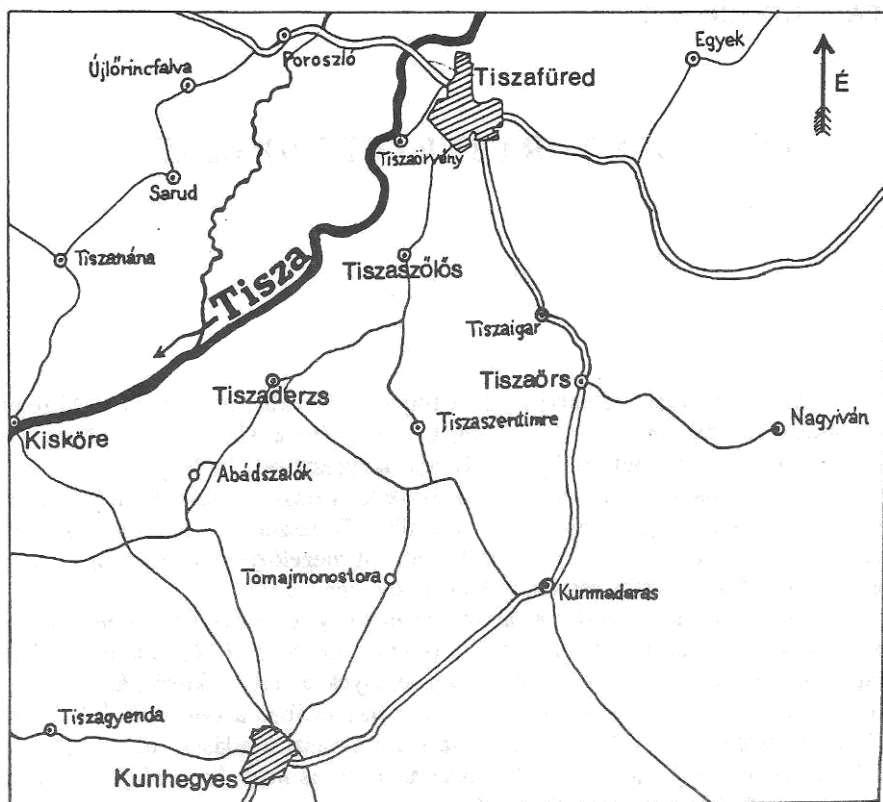
Tiszaörs a Tisza bal partján, de a folyótól távolabb (attól mért legközelebbi távolsága 16 km)¹ található. A községet észak-déli irányban a Füzesabony-Kenderes közötti 34-es főút szeli ketté. Talaja nagyrészt réti szolonyec.

A *falu helye* évszázadok során az árvizek és pusztító háborúk miatt kétszer változott meg. A hagyomány szerint valamikor Tiszaszentimréhez közel, a *Kozma parton* helyezkedett el a falu. A török hódítást megelőző időben pedig a jelenlegihez közel fekvő partos részen, a *Müller dűlőben* volt.²

A szájhagyomány szerint a falu határának egy része évszázadokon át a Tisza árterülete volt. Ezt bizonyítják azok a felszíni domborzati képződmények (erek, laposok, medrek, hátak, domborulatok), amelyek a határt kissé változatosabbá teszik. Azt beszélik, hogy a Tisza egyik ága hajdanában a falu alatt folyt, a mai *Kistóalj-részen*, s a Tisza szabályozása előtt, tavaszi áradások idején egészen a falu középpontjáig eljött a víz. Állítólag az 1830-as nagy árvíz idején egészen a templomig feljött a víz, melynek akkori magasságát ma is kis tábla jelzi a templom falán. Ez a szint pedig azonos magasságban van Karcag város református templomának tornyával.³ Az árvízveszélyt a Tisza folyó szabályozása szüntette meg a múlt században. A korábbi ártereken eleinte mocsarak képződtek, majd nádasok lettek, aztán lassan kiszáradtak, s jó szántókká váltak. Akik még az 1870-es, 1880-as években születtek, mesélték, hogy gyermekkorukban a tavi mocsarakból nyáron, esőzések alkalmával nagy "tekenős bikák" jöttek fel a falu alá, s meg lehetett azokat fogni.⁴

A falu neve a történelem évszázadai alatt a következőképpen változott: 1292: Tyciam Wras⁵, 1472: Ewrs⁶, 1564: Eörs⁷, 1571: Örs⁸, 1721: Tisza- Eörs⁹, 1737: Tisza Örs¹⁰, 1864: Tisza Örs, Tisza Eörs¹¹ 1895: Tisza-Örs¹², 1910: Tiszaörs¹³. Mai köznyelvi kiejtése: Örs.¹⁴

A *falu keletkezéséről* nincs pontos adatunk. Feltehetőleg a XII. század előtt alakult ki, mert a személynévből, vagy törzsi helynévből létrejött helyneveink ebből a korból származnak.¹⁵ Első említésekor, 1292-ben Tyciam Wras néven Örsi Imre birtoka, aki az egri püspökségnek adományozza. Így került át a község - Nagyivánnal és Tiszaigarral együtt - Szabolcs vármegyéből Heves vármegyébe.¹⁶

1. ábra. Tiszaörs és a környező települések

A Pesty Frigyes helynévtárához 1864-ben készített leírásból a következőket tudhatjuk meg a falu nevének és több régi határrész elnevezésének az eredetéről: "... a név eredetére nézve, vagy annak értelméről semmi biztosat tudni nem lehet, az csak magánvélemény, hogy a régi hét vezér egyikének, Eörsnek neve után hivatik így a község, vagy hajdanán a Tisza folyam medre itt lévén a falu alatt, mint örségi hely, vagy elő Örs, a Tisza parton épült." "Hogy a helységnek igen réginek kelletik lenni, nem csak a mostani Kath. Templom helyén ez előtt állott, állítólagos kis cseh templom romjaitól, - melyeknek most már semmi nyoma, csak szó hagyomány után tudatik - hanem abból is világosan lehet következtetni, mivel a fentebb említett tó környékén, a hajdani Tisza-parton több vastag cserép töredékek, melyek Római gyarmat korabeli hamvvedrek (urnák) lehettek - találtattak: s volt eset, hogy csont s hamvakkal tömve ásattak ki a partról éltesebb egyének állítása szerint".

"A mi az előforduló topographiai határneveket illeti - bár azok semmi különleges jellegű magyarázattal nem bírnak - a következők: Tinörd - egy kiszáradt ér, mely részben az Örsi és Szent Imrei határvonalat képezi. A düllők nevei: Karsai halom, Csige, Homokhát, Fekete halom, Töviskes, Görögház, Kis szék,

2. ábra. Tisza-Eörs adóközségnek birtokrészletvázlata Eörs pusztával együtt, 1884.

Kormos, Nagy állás, Bogárrzó, Kilences (az e dűlőben majd nem egy vonalban fekvő kilencz halmok láncolatától vette nevezetét), Aszottas: az itt teremni szokott töviskes fűnővényről. Hegyes halom, a benne található hegyes ormú halomról. Kelt Tisza Örsön, Május 20-án 1864. Kun Antal Biró.¹⁷

A külterületi (határban fekvő) helynevek az 1860-as években a következők voltak: Aszottas dűlő, Bogárrzó dűlő, Csige dűlő, Fekete halom, Fekete halom dűlő, Görögház dűlő, Hegyes halom, Homokhát dűlő, Karsai halom, Karsai dűlő, Kilences halmok, Kilences dűlő, Kis szék dűlő, Kormos dűlő, Nagy állás dűlő, Örsi pusztája, Tinord ér, Tiszapart, Tó part, Tőviskes dűlő.¹⁸

A határ külterületi elnevezései a századfordulón a következők voltak: Aszottas dűlő, Bibic járás, Csige dűlő, Dobogó, Faluvégfalma, Fekete halom, Fűzfás gát, Gödörház dűlő, Hegyes halom, Homokhát, Huttera dűlő, Káptalan dűlő, Kilences, Kilencesi halmok, Kilencesi rét, Kis szék dűlő, Kurta dűlő, Müller dűlő, Nádas dűlő, Örsi pusztája, Pallag dűlő, Paptóhát, Paptag, Páskom, Régi szőlő, Szentimrei föld, Tinord, Tőviskes, Új szőlő, Vékony ér.¹⁹

Külterületi lakott helyek elnevezései az 1950-es években: Örzház, Fürdő-telep, Minta-telep, Primőr-telep, Novák-tanya, Pete-tanya, Ugró-tanya, Richter-tanya, Fekete-tanya, Hubai-tanya, Makó-tanya, Csörgő-tanya, Jobbágy-tanya (három is), Kun-tanya, Papp-tanya, Novák M. tanyája, Urbán tanya, Fodor P. tanyája.²⁰

A falu maga utcás település, tanyarendszer nélkül.²¹

Községi elnevezések a századfordulón: Alvég, Felvég, Kutsor, Kiszug, Nagyzug, Piac tér, Vásár tér, Malompart, Ócskatemető sor, Káptalan major, Malmosi pocsolya. Ezeket az elnevezéseket, mint közismert helymegjelöléseket az egész faluban ismerték és használták, ugyanakkor az utcákat névvel s a házakat házszámmal jelölték.²² A faluban a következő *utak* vannak: Iványi út, Madarasi út, Füredi út, Vonal út, Kilencesi út, Karcagi út, Csorda út, Aszottasi út.²³

Községi elnevezések az 1950-es években: Ady Endre út, Aradi vértanúk útja, Arany János út, Bacsó Béla út, Bem József út, Bocskai út, Damjanich út, Dankó Pista út, Dózsa György út, Feszty Árpád út, Gyóni Géza út, Hősök tere, Jókai Mór út, Kilencesi út, Kossuth út, Kölcsey út, Lenin út, Liszt Ferenc út, Marx Károly út, Mónus Illés út, Pacsirta út, Petőfi Sándor út, Rákóczi út, Rózsa Ferenc út, Táncsics Mihály út, Temető út, Vonal út, Vöröshadsereg útja, Vörösmarty út. A napjainkban elvégzett utcanév változtatások nyomán a Lenin út egy része Madarasi út, más része Kútsor lett, a Vöröshadsereg út neve pedig Őrs vezér útra változott. Lakónépesség ekkor: 2665 fő.²⁴

*A falu határrészeinek területei egy régi térképen lévő adatok alapján 1884-ben:*²⁵

Káptalan	1647 kh 1586 négyszögöl
Liba legelő	18 kh 1460 négyszögöl
Tisza Eörs beltelek	109 kh 944 négyszögöl
Falu melletti közlegelő	16 kh 1264 négyszögöl
Tinórd	292 kh 567 négyszögöl
Karsai halom	99 kh 1940 négyszögöl
Csige dűlő	161 kh 205 négyszögöl
Homokhát	407 kh 485 négyszögöl
Szőlő dűlő	297 kh 1256 négyszögöl
Első töviskes	228 kh 1314 négyszögöl
Második töviskes	112 kh 285 négyszögöl
Görög Ház dűlő	98 kh 738 négyszögöl
Kis Szék dűlő	73 kh 620 négyszögöl
Nagyállás	200 kh 1188 négyszögöl
Zsellér dűlő	98 kh 1134 négyszögöl
Hegyes Halom	114 kh 1054 négyszögöl
Aszottas	452 kh 726 négyszögöl
Kilenczes dűlő	76 kh 29 négyszögöl
Bogárzó	442 kh 220 négyszögöl
Eörs puszta	1322 kh 1536 négyszögöl
Összesen	6423 kh 18623 négyszögöl (= 11 kh 1035 négyszögöl)
Így az egész falu határa:	6434 kh 1035 négyszögöl.)

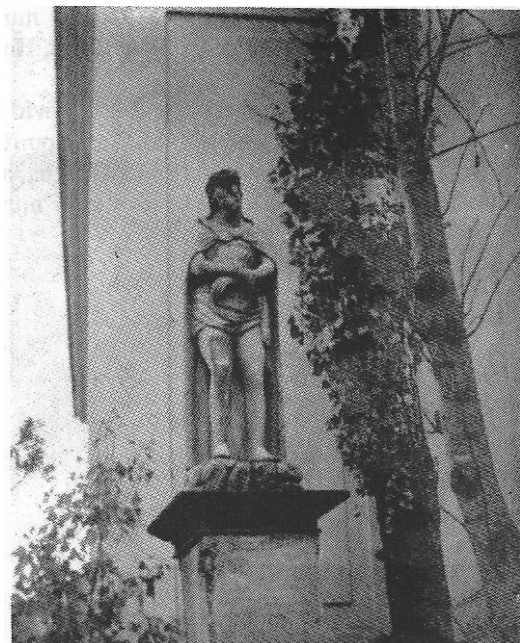
A fenti határrészneveket a mellékletben közölt 2. sz. ábra (térkép) mutatja. Az Eörs pusztja a kassai káptalané volt. Itt vannak a Pusztai nagy állás, Hegyes- határ, Dobogó, Nagyfertő és Sósút dűlők.

További határrésznevek: Kurvadülő, Kender dülő, Parlag dülő, Rövid dülő, Kistag, Fagyai dülő, Paptó, Börök halma, Görbe ér, Melegföld, Templomföld. A község egész területe napjainkban hektárra átszámítva összesen 3710 ha, amely egy 1980-ban készített határhazsnálati kimutatás alapján a következő művelési részekre tagolódik:

szántó	2315 ha
kert	102 ha
gyümölcsös	2 ha
szőlő	25 ha
rét	14 ha
legelő	650 ha
erdő, nádas	201 ha
belterület	401 ha
Összesen	3710 ha. ²⁷

A tiszaoörsi fürdő az 1930-as években létesült. 1932-ben ásványolaj után kutató mérnökök mélyfűrást végeztek a község határában lévő Csige dűlőben, s ekkor fakadt fel a 48 °C hőmérsékletű víz. Az akkori előjáróság a felvonulási épületet a vármegyétől kapott pénz segítségével megvásárolta, s 1936-ban megkezdte a fürdő kiépítését: medencéket, kádas részeket, kabinokat, szálláshelyeket, penzió épületeket építettek, hogy a telep alkalmas legyen fürdővendégek fogadására. Igyekeztek e becses természeti kincset megfelelően kihasználni, hiszen a szájhagyomány úgy tartja, hogy a fürdő vize a berekfürdői és a hajdúszoboszlói hőforrásokkal azonos érről fakad.

Az évtizedek során a fürdő fejlesztése céljából több rendezési tervet alkottak. Ennek során 1969-ben mintegy 120 hétvégi telek került kialakításra. 1970-ben történt meg a fürdő villamosítása, mert addig csak petróleumlámpával, később aggregátoros világítással dolgoztak. A villamosítást Nánási László akkori országgyűlési képviselő nagymértékben elősegítette. 1980-ban a csőhálózat felújítását végezték el, sőt másik kutat is fűrtak. 1984-től a fürdőt a Petőfi Tsz. üzemeltette. Azóta újították fel a vendéglátó egységet: eléje birkacsárdát építettek, nádfedeles ebédeltető térrésszel. A panzió előtt zárt melegvizes medence épült, és melegvizes, fedett zuhanyozó blokk is létesült, hogy minél több vendéget tudjanak fogadni. Sajnos a gyógyfürdővé nyilvánítása nem történt meg, de vannak szakvélemények, amelyek szerint a termálvíz gyógyhatású. A látogatók többsége is a gyógyulni vágyók közül kerül ki. A legközelebb lakókon - Nagyiván, Kunmadaras, Tiszaörs stb. - kívül igen sok törzsvendég van Salgótarján, Budapest és Miskolc környékéről.

3. ábra.
Szobor a templom előtt
1849-ből

4. ábra. Kálvária sor

Az 1930-as években létesült strandfürdő vízellátását az 1882,4 m mélységű, s 180 l/min. maximálisan kitermelhető vízhozamú, s 48 fok C hőfokú forrás szolgáltatja. A jelenleg működő termálkút mélysége 660 m. Fajlagos vízhozama 130 l/min., maximálisan kitermelhető vízhozama 2160 l/min., víz hőfoka 47 fok C. A legújabb rendezési terv alapján 160 üdülőtelek kialakítására került sor, melyből 150-et magánszemélyek vásároltak meg. A fürdő területén 660, 200, valamint 120 négyzetméteres fürdőmedencék vannak, s öt épületben összesen 20 szállodai szoba. A fürdő Tiszaörsről 4,5 km-re, Kunmadarastól 7,7 km-re, a Füzesabony-Kenderes közötti 34-es főút mellett fekszik.

Tiszaörs nagy épületei közül elsőnek a temetői kápolnát kell megemlíteni, minthogy aki Kunmadaras felől közeledik a községbe, ezt látja meg elsőnek. Ez a szép épület a falu legkiemelkedőbb pontján található, melyet Kanizsai Károly plébános (1850-1886 között szolgált) saját jövedelméből építtette és szerelte fel. Ez tehát nem a káptalan alkotása. Kanizsai plébános (aki itt van eltemetve) nem csak a saját temetkezési helyét akarta ezzel biztosítani, hanem "lehetőséget akart teremteni híveinek, hogy amikor kimennek a temetőbe szeretteik sírjához, a föléjük tornyosuló kápolnára tekintve erősödjék istenbe vetett bizalmuk."²⁹ Kanizsai Károly két kis harangot szereltetett a kápolnába. A nagyobbik 77 kg-os volt, átmérője 49 cm, magassága 40 cm. Felirata: "Adj Uram Isten irgalmat a megholt híveknek!"³⁰ A kisebbik harang súlya 45 kg, átmérője 44 cm, magassága 32 cm. Felirata: "Mindig Te Benned bízom én Istenem!"³¹ Mindkét harangot öntötték és felszerelték Pozdek József utódai: Thurt János és Kots Imre Budapesten 1880".³² Sajnos a két kis harang az első világháború veszteséglistájára került: 1917. január 3-án leszerelték, s hadi célokra elszállították.³³ A világháborús összeomláskor kárba veszett a Kanizsai plébános 600 forintos alapítványa is, melynek kamataiból az esetleges fenntartási költségeket kívánta biztosítani.³⁴ A II. világháborút követő évtizedekben az épület állaga erősen megrongálódott, s bár a mostani helyreállítással sikerült külsőleg az épületet rendbe hozni, ám belső berendezései a pusztítás évtizedeiben teljesen eltűntek.³⁵

A falu legnagyobb épülete a *római katolikus templom*. Erről a gyönyörű épületről azonban a jelen monográfia másik fejezetében olvashatunk, azért itt csak azt említjük meg, hogy kitűnő könyvet írt a templomról Ágfay Antal plébános úr, melynek forgatását jó szívvel ajánlhatjuk minden érdeklődő figyelmébe.³⁶

A *tiszaörsi általános iskoláról* szólva egyik legrégebbi adatunk az oktatással kapcsolatban az, hogy 1746-ban 16 család lakott a faluban, melynek elemi iskolájában egy tanító tanította a gyermekeket. 1762-ben már 200 fölött volt a lakosok száma, s külön tanítója volt a fiúknak és a lányoknak.³⁷ 1770-ben Hering András római katolikus tanítónak 12 növendéke volt.³⁸ 1785-ben az építkezéseiről és bőkezű adományairól ismert Eszterházy Károly püspök (1761-1799)³⁹ felépíttette a kétszobás iskolát, melynek egyike tanítói lakás, a másik tanterem lett.⁴⁰ 1805-ben az egri püspökségből kiszakították a kassai és a szatmári püspökséget, s Tiszaörs a kassai káptalan birtoka lett.⁴¹ A népiskolai oktatás évtizedről évtizedre tovább fejlődött. Sajnos azonban a lélekszám gyarapodása nem jelentette az iskolába járó tanulók létszámának fokozatos gyarapodását.

Télen a megfelelő ruha, cipő hiánya miatt nem mehettek a gyermekek iskolába, míg nyáron a mezőgazdasági munkákban való részvétel tartotta őket távol az iskolapadoktól. Ezért történt, hogy 1882-ben csak 147 tanulója volt az iskolának, pedig a 6-12 évesek száma ekkor már 228 fő.⁴²

1843-ban új iskolát épített a kassai káptalan, ami nem bizonyult hosszú időre megfelelőnek, mert 1896-ban már 3 osztálytermes iskola építéséről olvashatunk, melynek létesítéséhez a község a régi kocsmá házát és telkét engedte át.⁴³ A kiegyezés évtizedeiben különösen sokat tett a falu iskolájáért a fentiekben is említett Kanizsai Károly plébános (1850-1886), aki 200 koronás alapítvánnyal támogatta és lelkesítette a legjobb tanulókat.⁴⁴ Az iskolai élet gondjaira vetnek fényt az esperesi látogatásai jegyzőkönyvei, amelyekből számos értékes adat megtudható a korabeli állapotokról. A XX. század elején ezeknek a látogatásoknak megvoltak a felügyeleti szempontjai, s az azt végző személyei. Évente kétszer került sorra esperesi látogatás, melynél részt vett a fenntartó (ebben az esetben a római katolikus) egyház képviselője, a királyi tanfelügyelőség és a helyi ellenőrzés kiküldöttei.

Az egyik látogatási jegyzőkönyvben olvashatjuk a kérdést: "A tanulók rendszeresen járnak-e iskolába?" A válasz szerint "ruha és lábbeli hiány miatt sokan nem járnak". Továbbá: "Az előjáróság teljesíti-e az iskolai mulasztások megbüntetésére kötelezettséget?" A válasz: "Igen, de a ruhátlanságból fakadó mulasztásokért büntetni nem lehet".⁴⁵ Az 1936-os tanítóválasztásról az iskolaszék döntött, melynek elnöke Mikula Mátyás plébános (1919-1956) volt. Ekkor ment nyugdíjba Hosszúné Kuglics Erzsébet tanítónő, s a meghirdetett III. sorszámú tanítói állásra 22 tanítónő pályázott. Erre az iskolaszék Mihalovics Olgát és vitéz Horváthné Erdélyi Paulát jelölte, s a megtartott választás eredményeképpen Mihalovics Olga 5, míg Erdélyi Paula 6 szavazatot kapott. Így ő nyerte el a tanítói állást. Apja 26 évig volt a község köztisztviselőjeként álló kántora, ő pedig - a községben csak Pötyi néniként ismerték - becsületes, lelkes tevékenységével rendkívül nagyértékű munkát végzett a falu közművelődéséért.⁴⁶

1936-ban Mikula Mátyás plébános a községtől igényelt 259 négyszögöl telekrészen két tanteremből és tanítói lakásból álló új iskolát építtet. A községi képviselő testület a telket ajándékképpen adta az egyháznak. Az építés költsége 11908 pengő volt, melyből 8000 pengőt államsegélyként szereztek meg. Az épület 24 x 8 m méretű, melynek emelésében részt vettek a helybeli iparos mesterek is, mint például Breczek András kőműves, Kabai István ács, Falcsik Gyula asztalos mesterek.⁴⁷

1946-ban az alsó négy osztályba már 236 tanuló járt. 1948-ban következett be az államosítás, amely kiterjedt az iskola minden ingó és ingatlan vagyonára, és az azt támogató földbirtokokra egyaránt. Az eljárásra 1949. december 28-án került sor. Ekkor Mikula Miklós plébános, az iskola felügyelője és tulajdonos képviselője tiltakozása jeléül elhagyta az üléstermet, s a jegyzőkönyvet sem írta alá. Az államosítás egy hosszú történelmi korszaknak vetett véget, s egy új korszak kezdetét is jelentette.⁴⁸

Az államosítást követő években az állam igyekezett jelentős anyagi támogatást juttatni az új eszmerendszert oktató, újszerű, nyolcosztályos általános iskolának. Már 1950-ben sor került az iskola villamosítására. 1956-ban 6 tanterem épült, melyekbe megfelelő iskolai bútorok kerültek. Megnyitották a kémia, fizika, biológia szertárakat, melyeket elláttak korszerű berendezésekkel. 1957-ben sor került az 1. számú épület átalakítására, felújítására. Az iskolai könyvtár 1956-ban 272 könyvet őrzött, 1960-ban már 416-ot, 1970-ben pedig már 1585 kötetet. Ma már több mint 12000 kötete van a könyvtárnak.⁴⁹

1960-ban történt a víz bevezetése, 1961-ben politechnikai műhely épült, teljes berendezéssel. A szakmai eszközök és felszerelések fokozatos beszerzése tette lehetővé a kabinet rendszerű oktatás bevezetését.⁵⁰ Az 1960-as évek végére lett már rádió, írásvetítő, diavetítő, öt mikroszkóp, zongora, fűvós hangszerek, s több szertár gazdag anyag- és eszközállománnyal. Növekedett a nevelők létszáma is, de tanteremben hiány mutatkozott. 1973-ig csak 6 tanterem volt, s ezáltal lett 200 %-os a termék kihasználtsága. 1973-ban közel százezer forintot kapott az iskola szertárfejlesztésre.⁵¹ 1973 októberében nyitották meg az iskolai napközi otthont, pedig akkor annak sem tárgyi, sem pedig személyi feltételei nem voltak még meg. Mégis jóval több tanuló jelentkezett, mint amennyi felvehető volt. A tanévet 38 tanuló fejezte be a napköziben.⁵²

Az 1974/75-ös tanévben nagymértékű felújítás, korszerűsítés kezdődött. Ekkor került sor az olajos padlónak PVC burkolattal való kicserélésére, a nyílászárók, padok javítására, a világítás korszerűsítésére, a folyosó festésére, melyben a szülők is közreműködtek.⁵³ 1976-ban a tanítói lakás átalakításával két tanterem létesült. Az egyik egyben ebédlő is lett, a másikban tálaló konyhát alakítottak ki, s maradt egy szolgálati férőhely is. Így lett az iskolai tanteremek száma 8, s ezzel megszűnt a váltakozó tanítás. 1977-ben megyei és tanácsi támogatással épült az ürgödrös WC helyett vízöblítéses WC. 1982-ben új tanterem és nevelői szoba épült, és központi fűtés beszerelésére került sor. 1983-ban az iskolai könyvtár különálló helyiségbe költözött. 1986-ban két új tanterem, majd 1988-ban tornaterem épült, 5 millió 918 ezer forintos költséggel. 1990-ben számítógépes szaktanterem építésére került sor.⁵⁴

Az iskola régi életéről a 3. számú ábrában mellékelte, múlt század végi anyakönyvi lap ad némi hírt, míg a mai iskola udvarát a 4. számú fénykép mutatja.

A község központjában emelkedik a szép, új, magas *községháza*, melynek földszintjén üzletablakok láthatók, emeletén pedig a községi önkormányzat foglalt helyet. A községháza 1978-79-ben épült, de a magas tetőt a későbbi években tették rá.

Nem messze van tőle a korszerű *művelődési ház*, melyet az 5. számú fénykép mutat be. Ez a szép épület 1985-87. között létesült. Ebben az épületben van a községi könyvtár, melyben 13000 kötet és több mint 30 hírlap és folyóirat áll a látogatók rendelkezésére. Van itt több klub (női, ifjúsági, idősök klubja), s a községi zeneoktatás is itt folyik. Itt kerülnek sorra a község művelődési rendezvényei is.

93
17:20

As características de mobiliário usado por eles são:

۴۴

- [illegible]

469. **Rakt. szám. b'2, minta.** Előzetes-ki és melléklettel napló alombi, felb., nép, polgári- és gazdasági statisztikájáról, és más köznevelési tanügyes adatokról. Nyomtatott és kéziratos az Ezer szavazóval rendelkezőknek.

5. ábra. Múlt század végi anyakönyvi lap

6. ábra. A mai iskola udvara 1987 őszén

7. ábra. A művelődési ház

A falu egykori és mai nevezetesebb épületei, kereskedelmi vagy vendéglátó egységei, ipari műhelyei a következők:

Madarasi út 1. (helyrajzi szám - a továbbiakban hrsz.: 397)

Szendrei Ferencné kocsmája.

Kútsor út 4. (hrsz.: 14.)

Szakácsi Gyula kovácsműhelye.

Madarasi út 11. (hrsz.: 392.)

Jobbágy Gyula kerékgyártó műhelye, most lakóháza.

Rákóczi út 2/a. (hrsz.: 441.)

Régen az üzlet a Hangya Szövetkezet tulajdona volt, de egyik helyiségében Molnár László kereskedő vegyes üzlete helyezkedett el. Emlékezet szerint volt ebben kocsmá és bolt, a mellette lévő épületben pedig koporsó raktár, gyászkocsi szin. Az 50-es évek elejétől vegyes boltta alakult, melyben a ruházattól az élelmiszerig mindent lehetett vásárolni. A 60-as évek végétől külön volt itt az egyik részben vas- és műszaki részleg, az utcai fronton pedig ruházati bolt. A 70-es évekig az udvarra néző helyiségekben ÁFÉSZ-iroda, az udvarán pedig TŰZÉP-telep volt berendezve, ma pedig vas- és műszaki bolt az egész üzlet. Ez a hely mindig a falu egyik leglátogatottabb kereskedelmi egysége volt.

Rákóczi út 78. (hrsz.: 641.)

Lengyel József-féle kocsmá, ma lakóház.

Gyóni Géza út 39. (hrsz.: 469.)

Baliga Aladár-féle kovácsműhely.

Gyóni Géza út 31. (hrsz.: 474.)

Németh János kerékgyártó műhelye. Ugyanitt volt valamikor a temetkezési vállalat lerakata.

Gyóni Géza út 40. (hrsz.: 557.)

Először is Zemniczki József tulajdona volt, azután Rezák Rudolf bérlete, vegyeskereskedése lett itt. Rezák aztán meg is vette később az épületet. Később lakóházzá alakították át, majd lebontották.

Gyóni Géza út 2. (Külterület.)

Ez a Stampf-féle malom, amely Stampf István és Sleiber Mór tulajdona volt valaha. Azóta lebontották. Mellette nagy pocsolya terült el, ami vályogvető gödrökből képződött. A fél falu libája, kacsája itt nőtt fel. Idejártak fürödni a gyerekek, nyáron itt fürödtek, csónakáztak, télen itt csúszkáltak, korcsolyáztak. Afféle nyári-téli "gyermekjátszótér" volt ez a faluban.

Gyóni Géza út 16. (hrsz.: 545.)

Sári Boldizsár férfi fodrász műhelye, ma lakóház.

Jókai út 6. (hrsz.: 542.)

Kaba István ács műhelye, ma lakóház.

Dózsa György út 24. (hrsz.: 520.)

Béres László cipész műhelye, ma lakóház.

Kölcsey út 13. (hrsz.: 418.)

Kiss Béla cipésműhelye, ma lakóház.

8. ábra. Jégverem a Lenin úton. Filmgyári rekonstrukció, 1964

9. ábra. Utcarész a Tanácsházzal, 1964

Kossuth út 5. (hrsz.: 10.)

Matz-bolt (Maris-bolt), vegyeskereskedés, amely előbb Szép József, aztán Kovács Béla, még később pedig Matz László üzlete volt. Volt ez felvásárló hely, aztán KISZ-székház, tsz-iroda (Rákóczi Tsz, Búzakalász Tsz) és lakóház is.

Hősök tere 2. (hrsz.: 12.)

Szalontai Gábor tulajdona, mészárszék volt.

Kossuth út 1/a. (hrsz.: 3.)

A régi *kántor lakás*, amely mellett a *tűzoltó szertár* régi épülete volt. Itt volt a régi *harangozó ház* is. A nagy üres területet *epreskertnek* nevezték (hrsz.: 6.), s itt volt a *jégverem*. Ezen a területen épültek fel a következő, központi épületek:

- előtte: *tűzoltószertár*,
- *orvosi rendelő* 1/a szám,
- *GAMESZ-épület* 1/b szám,
- *takarék szövetkezet*, Hősök tere 3. szám,

- *községháza*: Hősök tere 5. szám. Ennek földszintjén ABC-áruház nyílt, 1. emeletén a tanács, 2. emeletén régen a pártbizottság kapott helyet. Ma az önkormányzaté mindkét felső szint.

Kossuth út 3. (hrsz.: 6.)

A kultúrház 1986-ban épült. Azelőtt is kultúrház volt ezen a helyen.

Rákóczi út 8. (hrsz.: 447/2.)

Cseretelep volt régen, aztán tsz-lóistálló, utóbb pedig magtár lett, végül pedig posta, amit később lebontottak, s helyette a ma is lévő, új postaépületet emelték.

Kútsor út 28. és 30. (hrsz.: 27/1. és 27/2.)

A legeltetési bizottság tenyészállat (apaállat) istállója (bikaakol), később tsz-lóistálló, mellette cselédház (gondozói lakás) lett, de apaállat mindig volt ott. Jelenleg két telekre lett osztva, s lakóház.

Gyóni Géza út 1. (hrsz.: 527.)

Cseretelep. Az Állami Gabonafeldolgozó Vállalat tulajdona, búzát becserélni ott lehetett.

Rákóczi út 16. (hrsz.: 594.)

Fekete Józsefné darálója, ő volt a "darálós Giza néni", tőle Muliter Károly vette meg, és ő is darálós volt. Ma olcsó áruk boltja. Eredetileg Mihalcsik István tulajdonát képezte.

Örs vezér út 14. (hrsz.: 587.)

Hirtelen István módos gazda háza volt, majd 1959-től tsz-iroda lett, utána állatorvosi rendelő, később szolgálati lakás. Ma lakóház.

Kossuth út 4. (hrsz.: 130.)

Lengyel Elek férfi szabó háza, utána fia, Lengyel Boldizsár borbélyműhelye volt itt, majd az állatforgalmi kifizető helye.

Kossuth út 2. (hrsz.: 131.)

Régi községháza, ma is megvan. Volt könyvtár, majd a SIKK Ruházati Szövetkezet vette meg.

Rákóczi út 1/a. (hrsz.: 132/2.)

Előbb Lengyel László tulajdona volt, de államosították, s iroda lett, majd Vadász Géza kapta meg. Jelenleg magánlakás. 1966-ban a telket megosztották, itt épült a szolgáltatóház, benne fodrászüzlet, virágbolt és a temetkezési vállalat üzlete.

Rákóczi út 5. (hrsz.: 134.)

Jobbágy Béla saját háza volt, benne vegyesbolt, posta, állatorvosi rendelő, most a rendőri körzeti megbízott helye.

Kossuth út 12. (hrsz.: 126.)

Kun Lendvay Rudolf tulajdona volt, azután rendőrségi épület, majd óvoda létesült itt. Ma is óvoda. Az udvarán egy kis épületben volt a tejbegyűjtő.

Rákóczi út 7-9. (hrsz.: 135.)

Általános Iskola. Az ismertetését lásd fentebb!

Rákóczi út 11. (hrsz.: 136.)

Fodor Ignác tulajdona volt, mint hentesüzlet. Később Muliter László cipész, majd Falcsik Dezső kovács műhelye volt itt. Ma lakóház.

Rákóczi út 13. (hrsz.: 137.)

A Fekete Aladár tulajdona volt, ebben lakott Steiner Sándor (Hemi doktor), s 8-10 évig a belső udvarban posta, gyógyszerár volt, s jelenleg is gyógyszerár.

Rákóczi út 32. (hrsz.: 617.)

Vegyeskereskedés, cipőjavító ktsz, posta volt benne, jelenleg egy része vegyes bolt, nagyobb része lakóház.

Gyóni Géza út 36. (hrsz.: 555.)

Mihálicsik Ignác háza volt, de államosították, aztán pártszékház lett, most az idősek klubja. 1938-39-ben orvosi rendelő volt.

Rákóczi út 40. (hrsz.: 621.)

Bakos Vince lakóháza. Ebben volt az egészségház.

Rákóczi út 26. (hrsz.: 599.)

Lengyel Ignác kenyérboltja és lakása. Az udvarán előbb hentesüzlet volt, aztán kenyérbolt, amelyet az ÁFÉSZ működtetett.

Rákóczi út 32/a. (hrsz.: 603.)

Tóth Imre háza. Előbb az un. Sági-féle kocsmá volt. Később az utcára néző helyiségben az ÁFÉSZ zöldségboltja kapott helyet.

Őrs vezér út 31. (hrsz.: 674.)

Nagy Géza fűszer- és vegyeskereskedése.

Bem József út 12. (hrsz.: 827.)

Muliter Rudi (Marosira magyarosított!) vegyes boltja és darálója volt benne.

Bacsó Béla út 29. (hrsz.: 1055.)

Vegyes bolt volt benne, talán a Hangya üzlete valamikor.

Bacsó Béla út 37-től 51-ig.

Új osztás: a tsz-iroda és a 37. szám közötti területen telkek kerültek kiosztásra, és itt 6 új ház épült. Mielőtt a házak felépülhettek, itt voltak a cselédházak. A tsz-iroda volt hajdan a csendőrlaktanya. A *tsz-iroda: a Bacsó Béla út 51. szám.* (hrsz.: 1077/3.) Mellette a *magtár* épülete (hrsz.: 1078/8.) A *daráló* megvolt

10. ábra. A tiszaoörsi tűzoltószertár

korábban is. A *pékség* épületében lakott és rendelt Steiner Sándor, azaz "Hemi" doktor.
Bacsó Béla út 50. (hrsz.: 1070/13.)

Az új tűzoltó szertár épült fel ezen a területen.

Bacsó Béla út 28-tól 50-ig.

Egykor üres telek volt, hol 11 ház épült fel. Ehhez hasonló új telekosztás volt a Madarasi úton is.

Régi temető. (hrsz.: 499/1-től 499/10-ig)

Ide 1900 előtt temettek utoljára. Ez a hely az Aradi utat és a Dózsa György utat is érinti, ez is kiosztásra került, és 10 lakóház épült itt fel. Itt épített a Fekete, Kovács, Kota, Mályi, és még több család.

Ady út. (hrsz.: 1044-től 1047-ig.)

Itt is osztottak új telkeket. Itt négy lakóház épült.

Arany János út. (hrsz.: 1036-1042.)

Itt hat új lakóház épült.

Kápolnás temető. (hrsz.: 367-368.)

Lezárták 1970-ben. 1971 óta már az új temetőbe temetkeznek. Ott épült egy új ravatalozó is.

Új temető. (hrsz.: 27/2.)

1971-ben nyitották meg, ravatalozó is épült hozzá. Az öreg Kardos József volt az első halott, akit itt helyeztek örök nyughelyére.

Madarasi út 2-től 42-ig. (hrsz.: 305-től 305/21-ig.)
 Itt új házak épültek. Eredetileg ez üres telek volt, a vásártér. Az 1960-as években nyárfákkal ültették be, de azokat később (1979-ben) kiirtották, s házakat építettek ide.

Hősök tere 1. (hrsz.: 1.)
 A római katolikus templom.

Rákóczi út 8. (hrsz.: 446.)
 Római katolikus plébánia.

Őrs vezér útja 13. (hrsz.: 467.)
 Gólya József vegyesboltja.

Gyóni Géza út 52. (hrsz.: 592.)
 Mihalcsik István tulajdona volt. Előbb gépszín, takarmánytároló, majd az egész kocsmá lett. Most bisztró és étterem.

Rákóczi út 12. (hrsz.: 448.)
 Eredetileg presszó, aztán ruhásbolt nyílt benne, és ugyanitt - csak a másik épületben - zöldséges bolt, és "Süni" fagyizó van. A melléképületben volt hentesüzlet, mellette felvásárlás, és kölcsönző.

Arany János út 1-3. (hrsz.: 1043.)
 Élelmiszer üzlet és italbolt.

Rákóczi út 2/b. (hrsz.: 442.)
 Millinkó Gáborné hentes üzlete.

Rákóczi út 3. (hrsz.: 133.)
 Huppauer József boltja, mely később Nagy Mártoné, végül pedig Bakos Istváné.

Rákóczi út 10. (hrsz.: 447/1.)
 Lengyel Elek tulajdona. Ide kellett a beszolgáltatott zsírt vinni.

Rákóczi út 18. (hrsz.: 595.)
 Juhász Márton tulajdona, amit Kovács Béla bérelt, és vegyesboltot rendezett be itt.

Rákóczi út 20. (hrsz.: 596.)
 Kun György lakása, majd megvette dr. Borácz Zoltán. Itt volt az orvosi rendelő.

Rákóczi út 30. (hrsz.: 601.)
 Előbb Szakács Márk tulajdona, majd Deutsch Zoltán rőfös kereskedése. Utóbb Bakos István háza.

Rákóczi út 49. (hrsz.: 156.)
 Szakács Márk tulajdona, udvarán tüzép telep van.

Rákóczi út 52. (hrsz.: 627.)
 Pete József tulajdona, óvoda, rendőrség.

Gyóni Géza út 46. (hrsz.: 589.)
 Rigó Dezső kerékgyártó műhelye.

Gyóni Géza út 50. (hrsz.: 591.)
 Kun Lendvay Rudolf tulajdona, később az ÁFÉSZ terményraktára, majd szolgálati lakás volt.

Kossuth út 11. (hrsz.: 77.)

Bakos Imre kovács háza és műhelye.

Kossuth út 14. (hrsz.: 125/1.)

Szakács Illés terményfelvásárlója. A vágóhid is itt van.

Kossuth út 26. (hrsz.: 117.)

Bakos István boltja.

Kossuth út 78. (hrsz.: 88.)

Csendőrlaktanya, később lakás.

Petőfi út 1.

Jónás Ádám borbély műhelye.

Petőfi út 4.

Sipos Rudolf cipész.

Petőfi út 8.

Czirlik Gyula cipész.

Örs vezér út 2.

Veres Bertalan hentesüzlete (bérlete).

Bacsó Béla út 48.

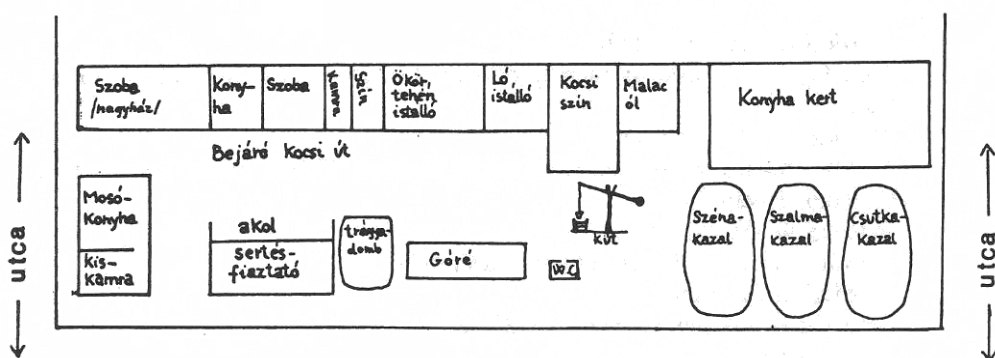
Jobbágy Béla kovácsműhelye, ma szolgálati lakás.

Rózsa Ferenc út 35.

Muliter Gábor tulajdona, benne a fia, Muliter László cipészként dolgozott.

Utcanév változások.

Ide tartozik annak leírása, hogy a történelmi korszakok változásai következtében számos utca nevét többször is megváltoztatták. A következőkben ezeket a változásokat vázoljuk.

11. ábra. Módos parasztház és portája a századfordulón

Régen	Közben	Jelenleg
Nagyzug	–	Gyóni Géza út
Majorzug	–	Rózsa Ferenc út
Alvég	Rákosi Mátyás út	Kossuth Lajos út
Felvég	Sztálin út	Rákóczi Ferenc út
Major	Vörös Hadsereg út	Örs vezér útja
Kútsor	Lenin út	Kútsor út

Az Újtelep utcái.

Ez régen nem volt kiosztva, csak "Újtelep" néven nevezték. Később születtek a következő utcanevek, amelyek jelenleg is használatosak: Ady Endre, Arany János, Bacsó Béla, Bem József, Dankó Pista, Feszty Árpád, Marx Károly, Mónus Illés, Táncsics Mihály.

Mivel a falu lakossága mindvégig döntő mértékben mezőgazdasági foglalkozású volt, s maradt is, szükséges bemutatnunk egy *módos parasztháznak és portájának alaprajzát a századfordulóról.*

Befejezésül köszönettel tartozom a tanulmányhoz nyújtott őszinte, önzetlen, sokoldalú segítségért Tiszaörs számos polgárának, de különösképpen is a következőknek: Bordás Imre polgármester, Zám Györgyné Tóth Klára jegyző, Farkas Imréné Tóth Piroska adóügyi főelőadó, Ágfay Antal plébános, Hajnal Imre igazgató, Bordás Józsefné igazgatóhelyettes, Varga Ottóné és Lengyel Zoltánné pénzügyi előadók, Szakácsné Csurgó Erzsébet az Idősek Klubja, valamint Tasi Imre és Tóth András nyugdíjasok.

JEGYZETEK

- 1 Zám E., 1991. 11.p.
- 2 Baranyai G-né, én. 1.p.
- 3 Baranyai G-né, én. 1.p.
- 4 Baranyai G-né, én. 1.p.
- 5 Györffy Gy., 1987. III. köt. 120.p
- 6 Csánki D., 1890.I. köt. 68.p.
- 7 Szederkényi N., 1890. II. köt.460.p.
- 8 Györffy L., 1956. 28.p.
- 9 HML Közgyűlési ir., 1730. 60.
- 10 HML IV. 7/b/2.öi. 580. 3/a.
- 11 Pesty F., 1979. 117.p.
- 12 A Magyar Korona Országainak Gazdaczimtára, 1895.
- 13 Az 1910. évi népszámlálás. I. köt. 190.p.

- 14 Adatok Szolnok megye történetéből, II. köt. 507.p.
- 15 Kálmán B., 1969. 150.p.
- 16 Borovszky S., 1909. 85.p.
- 17 Baranyai G-né, é.n. 21.p.
- 18 Uo. 22.p.
- 19 Uo. 24.p.
- 20 Uo. 24.p.
- 21 Adatok Szolnok megye történetéből. II. köt. 507.p.
- 22 Baranyai G-né, é.n. 24.p.
- 23 Uo. 24.p.
- 24 Uo. 24.p.
- 25 Tisza-Eörs adóközségének birtokrendezési vázlata Eörs pusztával együtt. (A községi Könyvtár birtokában.
- 26 Tasi Imre nyugdíjas szíves szóbeli közlése.
- 27 Zám Györgyné Tóth Klára önkormányzati jegyző szíves közlése alapján.
- 28 Baranyai G-né, é.n. 49-50.p.
- 29 Ágfay A., 1990. 45.p.
- 30 Uo. 42.p.
- 31 Uo. 62.p.
- 32 Uo. 62.p.
- 33 Uo. 64.p.
- 34 Uo. 45.p.
- 35 Uo. 45.p.
- 36 Uo. 29.p.
- 37 Zám E., 1991. 12.p.
- 38 Uo. 13.p.
- 39 Ágfay A., 1990. 20.p.
- 40 Zám E., 1991. 13.p.
- 41 Uo. 13.p.
- 42 Uo. 14.p.
- 43 Uo. 14.p.
- 44 Uo. 15.p.
- 45 Uo. 16.p.
- 46 Uo. 17.p.
- 47 Uo. 18.p.
- 48 Uo. 19.p.
- 49 Uo. 20-21.p.
- 50 Uo. 22.p.
- 51 Uo. 21.p.
- 52 Uo. 25.p.
- 53 Uo. 26.p.
- 54 Baranyai G-né, é.n. 45.p.

IRODALOM

Adatok Szolnok megye történetéből. II. Szerk. Botka János. Szolnok, 1990.

ÁGFAY Antal

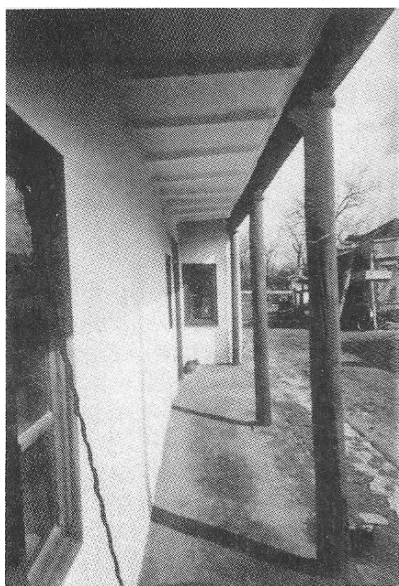
1990: Tiszaörs egyházának története. Tiszaörs, 1990.

A Magyar Korona Országainak Gazdaczimtára. Budapest, 1897.

BARANYAI Gézőné

é.n.: Tiszaörs falu helytörténete a szájhagyomány és egyéb írásos források alapján. (Kézirat.)

- BOROVSKY Samu
1909: Heves vármegye. Magyarország Vármegyéi és Városai. Budapest, 1909.
- CSÁNKI Dezső
1890: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. Budapest, 1890.
- GYÖRFFY György
1987: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. köt. Budapest, 1987.
- GYÖRFFY Lajos
1956: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. (Az 1571-es szolnoki török defter fordítása. Jászkunsági Füzetek, 4. Szolnok, 1956. Heves Megyei Levéltár, közgyűlési iratok.
- KÁLMÁN Béla
1969: A nevek világa.
- PESTY Frigyes
1979: Pesty Frigyes Helynévtárából. II. Külső-Szolnok. Közzéteszi Bognár András. Kecskemét - Szolnok, 1979.
- SZEDERKÉNYI Nándor
1890: Heves vármegye története, II. köt. A mohácsi vésztől Eger vára elestéig. 1526-1596. Eger, 1890.
- ZÁM Edina
1991: A Tiszaörsi Általános Iskola története 1949-től napjainkig. Kézirat, 1991.

12. ábra. Ámbitusos lakóház, 1964

TISZAÖRS TELEPÜLÉSNÉPRAJZI VISZONYAI A XVIII-XIX. SZÁZADBAN

"Tiszaörs magyar falu Heves várm.(egyében)", írja Vályi András 1799-ben, de már fél évszázad múlva Fényes Elek a helységet Külső-Szolnok vármegyében, a tiszafüredi járás községeként tünteti fel. Viszonylag népes (1360 fős), néhány ezer holdas, kishatárú helység Tiszaörs.¹

A táj

Ha ránézünk a térképre, akkor csodálkozással tapasztalhatjuk, hogy oly messze esik a település a Tiszától. Úgy tűnik, mintha a Tiszafüred-Kunmadaras főút vonal vonzotta volna az embereket, hogy ott építsék fel templomukat és lakóházaikat. Ha figyelmesebben vizsgáljuk a térképet, akkor azt is láthatjuk, hogy a falutól nyugatra, a Tisza felé eső térség alacsonyabb térszín, mint a keleti. Dehát miért is kapta Örs falu előnevét a Tisza folyóról?

A Tisza a Máramarosi havasokban ered, s amikor vize megtérbélyesedve a beömlő patakok vizétől leér az Alföldre, a síkvidéken lomha folyásúvá válik és kanyargós futásra kényszerül. A domborzati viszonyokhoz alkalmazkodva kereste útját dél felé haladva, s rendszeresen árvizekkel borította el a laposabb térségeket. Csupán a magasabb térszínnek mentesültek az áradások pusztításaitól. Tiszaörs is magasabb térszínen alakult ki. A helység 95 méter tengerszint feletti magasságon található. A szomszédos Tiszaderzs alacsonyabban, 91 méteren fekszik, míg a déli, délkeleti határterület kiemelkedik közel 100 méterre. A Tisza medre felé haladva az ártér a falunál majd tíz méterrel alacsonyabban helyezkedik el. Ez a terület, ahol a folyó vize szabadon áradhatott. A Tisza egyik nagy kanyarulata (meander) itt van, amit a XIX. század végi árvízmentesítési és folyószabályozási munkálatok során lefűztek, azaz átvágva új mederben gyorsították fel a víz folyását, s gátrendszerrel védik a kiáradástól.

A Tisza árterében találunk még íves alakú tófelületeket, amelyek szintén egykor a Tisza medrét alkották. De a folyó változtatva folyását, természetesen lefűzte a nagy kanyarulatait, s holtágat, tavat alkotott. Ilyen holtág, meander melletti magaslatra épült Tiszaörs. A holtág a *Nagy-tó* nevet viseli, s ennek igari

részét pedig *Sió-tónak* hívják. A geográfusok megállapítása szerint mintegy ezer évvel ezelőtt még élővíz volt, azaz a Tisza medrét alkotta.

A Tiszaörstől keletre és délre fekvő terület magasabb térszín. Egyes pontjai megközelítik a 100 méter tengerszint feletti magasságot is. Ez a rész a Nagykunság tájegységéhez tartozik, s a határ az Egyek-Tiszafüred-Kunmadaras-Nagyiván között terpeszkedő homokbuckás területhez tartozik. Hosszanti, É-D irányú szélbarázdák, hosszanti garmadák, maradék homokhát gerincek, s a szélerózió következményeként deflációs mélyedések teszik változatossá a felszínt. Helyenként nagy területen találhatók meg a zárt szélbarázdák. Az ÉÉNy-DDK-i csapású homokbuckák magassága eléri a 2,5-5 métert, általában löszös homok, homokos lösz fedi azokat. A homokbuckás területek közé iszapos-agyagos lösszel és réti agyaggal borított térségek találhatók meg, meghatározva a síkvidék táji karakterét. Itt találhatók kisebb térszíni kiemelkedések, a kunhalmok.²

A térszíni adottságok viszonylag kedvező életlehetőségeket biztosítottak. Az örsi jobbágyság 1770-ben, az úrbéri kérdőpontokra adott válaszukban arról szólnak, hogy jóminőségű szántóföldeik vannak. Szőlőt is termesztettek, amelynek kiváló lehetőséget éppen a homokbuckás határ biztosított. A helység "fogyatkozását" abban látják, hogy "kaszálló Rétyeinknek nagyobb részt a Tiszaárja olykor el borítván, annak rende szerint hasznát nem vehettyük" - jelentették ki. Az országos statisztikák, leírások is hasonló jellemzést adtak Örsről. Vályi András 1799-ben írja, hogy "földgye termékeny, legelője nem épen elég, nádgya, sássa van ... épület fát a Tiszán könnyen szerezhetnek, szőleji tágasak".⁴ Fényes Elek hasonlóan vélekedik 1851-ben: "Határa fekete, és igen termékeny, szénája bőséggel ..." ⁵

A határnevekben is tükröződik a falu térszíni viszonyainak jellegzetessége. Az élő Tisza és a Nagy-tó közötti árvízjárta térség a rét. Itt van a *Tinórd*, egy kiszáradt ér medre, amely gyakorlatilag a Szentimrével közös határvonalat jelöli ki. Szintén mélyebb térségen van a *Vékony-ér*, *Bogárzó* (itt fürdették a juhokat), stb. A kaszálók a "*Pap tava*", *Vékony-ér*, *Nagy-állás*, *Felső-Kis Szék*, *Alsó Kis Szék*, *Görögház*, *Kormos*, *Töviskes dülőkbe* estek. A szántóföldi művelésre alkalmas térséget a *Csige*, *Homokhát*, *Letevő*, *Kassai halom*, *Nádas halom*, *Kurta*, *Hegyes halom*, *Perge*, *Kurvalapos*, *Aszottas* (nevét egy tüskés fűfélérről kapta), s a *Kilences dülők* alkották. Egyes dülők nevét tehát az ott lévő halmok adták. Kunhalmok között található meg még a *Csárdahalom*, *Fagyai-halom*, *Hegyeshalom*, stb. A Kilences név is kunhalmokkal áll összefüggésben, egy vonalban helyezkedett el kilenc halom. A *Hegyes halom* hegyes ormáról nyerte el nevét.⁶

Megtelepedés, úrbéri viszonyok

Pesty Frigyes 1864-ben megjelentetett helységnévtárában a "hagyományra" hivatkozva említi meg, hogy a község régente "Reformátusok lakhelye volt, hanem

midőn az, az Eszterhazy Egri Püspök birtoka lévén, innen, a Reformatusok kiverettek, - akik pedig helyöket elhagyni vonakodtak, olly feltétellel engedtetett meg neki maradniok, hogy katolikusokká legyenek, és csak ugyan maradtak is itt néhányan, s katolizáltak, - bár kevesen találkoznak már olyanok, kik elődjeikről ilyenforma állítást beszélnek. A többi kiüzöttek a szomszéd református községekben ... széledvén, s telepedvén le. - A fent czimzett Püspök Úr pedig, e vallási súrlódás korszakában, már katolikus helyekről népesítette meg a községet".⁷ Az örsi jobbágyok 1770. június 9-én az úrbéri kérdőpontokra adott válaszukban erre vonatkozóan is nyilatkoztak: "Mivel csak negyedik esztendeje, hogy mink ezen Hellységet kezdettük meg, a szállani, azért Urbariumunk nintsen, s nem is volt... Nékünk a midőn ezen Hellységet meg szállottuk a Földes Uraságtul három Esztendeig való Szabadságunk adatott ..." Gróf Eszterházy Károly egri püspök az 1770. évi contractusában megemlíti ezen népesség cseréjét: "minek utána Ezen Püspökséghez Örökössön tartozandó Tisza Eörs nevezetű helység Lakossáival még in Anno 1767 1-a Január Robotjájoknak pinzül való meg váltassa végett már meg egyeztem volna, de az akkori Kálvinista Lakosok egyedül azért hogy Pápastákat is szállítani kezdettem, el vonúlván és el szélledvén. Az oda szállott Papistakkal Ujj Contractust kellett kötnöm, amit véllek meg egyessültem ..." ⁸

Tiszaörs lakossága tehát 1766-ban cserélődött ki. A reformátusok vándorbotra kényszerültek, mert a római katolikusokat kezdett betelepíteni a helységbe.⁹ Tiszaörs egyébként ezt megelőzően sem túlságosan régen települhetett újjá. hiszen a református jobbágyokkal már 1762-ben is kötött egyezséget a földesúr.¹⁰ Ekkor meghatározta az egri püspök, hogy "minémű pénz béli büntetésből fele részét az uraság Cassájában más fele részének felét a Pápista templomra adni tartozni fognak."¹¹

Tehát, jóllehet református volt a lakosság, nem saját templomukat, hanem a földesúri akaratnak megfelelően, a római katolikusokét kellett támogatniuk. Itt jegyezzük meg, hogy Tiszaörs római katolikus temploma nem létezett még ebben az időben, s valószínű, hogy a reformátusok sem jutottak még el odáig, hogy felépítsék maguknak az Isten házát. A római katolikusok betelepítése után viszonylag későn, 1783-ban épült csak fel a templomuk. A két csehboltszakaszos hajós, a nyolcszög három oldalával záródó szentélyű templom Francz József egri mester tervei alapján készült, a főoltár képét Zirkler János egri festő festette meg.¹²

Eszterházy püspök mint földesúr 1762-ben, 1764-ben, 1770-ben, 1773-ban, s később is contractust kötött örsi jobbágyaival, amelyben rögzítették a lehetőségeiket, s kötelességeiket. Közben 1770. június 9-én készítették el a Conscriptio Urbarialist, amely alapján bocsátották ki az urbáriumot 1770. december 23-án. Ezekből derül ki, hogy kik laktak név szerint a helységben, s hányan jobbágytelkes jobbágyok.

Mint az úrbéri kérdőpontokból is kiderül, korábban nem volt az örsieknek urbáriumuk, csupán három évente megkötött úrbéri egyezségben rögzítették a jobbágyi kötelességeiket. Az 1762. évi úrbéri egyezség már a jobbágytelkek meglétét bizonyítja, megállapítva, hogy az "egész ház helyes Gazda Ember ... belső

Telkétül, és ahhoz tartozandó határ béli jövedelmekbül" mennyit adózzon. Továbbá Fél ház helyes Gazda", "Zsellér Ember kinek magának háza vagyon", "Zsellér akinek háza nincsen" társadalmi kategóriákat különböztettek meg. Szükséges megemlítenünk, hogy az 1770. január 1-én íródott egyezségben a házzal rendelkező zsellért "Pázsit házilyoknak" mondták, más környékbeli helységekhez hasonlóan. A "pázsitház" tulajdonképpen a putrit jelenti, a földbe, pázsitba mélyített egyszerű lakást, földházat.¹³

Hogy kinek mennyi föld jutott, mennyi földet használhatott a földes uraság jóvoltából, még nem derül ki az 1762-es kontraktusból. Az 1764. január 1-én íródott szerződésben már részletesen szóltak róla, meghatározva kinek-kinek az illetményét: "Eo e helységben külömböztetni, és világossá tétetni akarja jobbágyait és Lakossait, ki mi után neveztesen egész helyes, fél helyes, és negyed rész helyes Gazda, ki légyen a maga házában lakó Zsellér, ki másnál, vagy más házában lakos Zsellér? Ezen külömböztetésre tehát kegyelmessen resolválni méltóztatott, hogy az földnek szűkebb lételéig az egész helyes gazdának legyen háza telke, ahhoz szérós és veteményes kertye, káposztának, kendernek, és Kukoritzának földgye, három nyomásra vagy tarattára gabona termő szántó földgye, tudni illik: hogy bőven minden nyomásra 30 Posonyi mérő, vagy is kila alá való, ugymint 30 kilára ugarnak, 30 kilára őszi, és 30 kilára tavasz vetésnek, öszvességgel 90 kilára való szántóföldgye, a Réttye pedig annyi Légyen, a mennyi határjokban az Uraság fenn tartott szükségein felül igaz mérés osztály szerint juthat. A fél helyesnek adattasson mindenekbül fél annyi, A Zsellérnek kinek háza vagyon magának de vonó marhája nincsen, annak sem rét, sem szántó nem adattatik".¹⁴ Hasonlóan rendelkezett az 1770. január 1-én megkötött contractus is: "... M Uraság egy ollyas ház helyessére melly négy Marhas szekerezéssel 52 napot szolgálni akar, ad és rendel öszvességgel Őszi, Tavasz, és Ugarált 26. köbölre szántó földet, melybe foglalva értetnek a különös Kender és Kukoritz földek is, ehhez ad 6 Köböl capacitású Rétet, mivel sarjút is ha tilalomban tarják, kaszálhatunk. Minden köből 1200 quadratus ölyre számíttatván - A ki ellenben 104 napot négy marhas szekerezéssel szolgálni akar, annak rendel és ad öszvességgel két annyit ... A ki két Marhas szekerezéssel 104 napot szolgálni akar annak szinte annyit ad, mint a ki négy marhával 52 nap szolgál, de a ki két Marhas szekerezéssel 52 napot szolgál, annak csak fele adattatik, ugy mint 13 köből szántó föld és 3 köbőlnyi rét ... száz négy napi négy Marhas szolgálásra kötelezettek neveztetnek kéthellyeseknek. Az 52 napi négy Marhas Robottások neveztetnek egyhelyeseknek, az két Marhával 52 napi Robottások neveztetnek félhelyeseknek, negyed Részeseknek Neveztetnek azok, kik 52 napot gyalogul szolgálnak. Ezeknek adatik 6 Köböl Capacitassu Szántó föld másfél capacitassú rét. Az Pázsitházilyoknak sem föl sem rét nem adatik, azért is csak 18 napot szolgálnak, az más ember Házánál lakos Zsellérek végtére semmit sem birnak, azért is csak 12 Napot szolgálnak gyalogul..."¹⁵

A földesúr tehát, három évenként megújított szerződésben biztosított meghatározott földeket a jobbágyoknak, akik azért - mint kitérünk még rá - súlyosan adóztak. Éppen az úrbéri adóterhek különbözősége is vezetett az úrbérrendezéshez.

Ennek előzménye volt az úrbéri kérdőpontok megválaszoltatása, s a jobbágyok használatában lévő földek összeírása (Conscriptio Urbaria). Az úrbéri kérdőpontok

közül a 4. és 5. pont érintette a birtokviszonyokat, földeket: "Vagyon hasznunk abban, hogy határunkban lévő földgyeink trágyázás és háromszori szántás nélkül a Gabonát jól megtermik ... Jóllehet még kevés szölleink Vagynak, mindazon által a Mgos Uraság engedelméből többet is szaporíthatunk ... vagyon fogyatkozásunk abban, hogy Kaszálló Réttjeinknek nagyobb részt a Tisza árja olykor el borítván, annak rende szerént hasznát nem vehettyük". Az újonnan beköltözött katolikus jobbágysok úgy nyilatkoztak, hogy "Mivel még a Mgos Urassán egészen az ház helyek után való földeket, mint Új Lakosoknak ki nem adhatta, azért arra egyenesen nem felelhetünk, mind az által úgy értettük az Urassagtul, hogy egész ház hely után 24: hold földeket, és hat szekér kaszálló rétet, fél hely után 12: hold földet, és a proportione a negyed részesnek is ki adni kívánnya ..."16

Az úrbéri összeírást 1770. június 9-én végezték el, s az úrbéri tabellát pedig 1770. december 23-án állították össze, az előző conscriptionnak megfelelően:

Jobbágy	Sessió	Fundus pozsonyi mérő		Szántó hold		Kaszálló kaszás	
Pap János	- 1	2	2	8	30	2	12
Majoros Mátyás	- 1	2	2	8	30	2	12
Veress György	- 1	2	2	8	30	2	12
Kassay Mihály	- 1	3 1/2	3	16	29 1/2	4	12
Németh János	- 1	2	2	8	30 1/2	2	12
Molnár János	- 1	2	2	8	30 1/2	2	12
Kopáts György	- 1	3 1/2	3	16	30 1/4	4	12
Bugyi Antal	- 1/4	1 1/4	1	4	7 1/4	1	3
Ferentzy István	- 1 1/2	2	3	8	45	2	18
Szabó Mihály	- 1	2	2	8	30	2	12
Juhász János	- 1	3 1/2	2	16	30	4	12
Fitzere János	- 1	3 1/2	3	16	29 1/2	4	12
Péternári Szabó István	- 1	3 1/4	3	16	29 1/2	4	12
Ally Sándor	- 1	3 1/4	3	16	29 1/2	4	12
Ficzere Mihály	- 1	3 1/4	3	16	29 1/2	4	12
Ferenczy Pál örökösei	- 1	3 1/4	4	16	29 1/2	3	12
Farkas János	- 2	2	3	8	60	2	24
Molnár János	- 1	3 1/4	2	16	29 1/2	4	12
Csörgő János	- 1	2	2	8	30	2	12
Dorika Mátyás	- 1	2	2	8	30	2	12
Kováts György	- 1	2	3	8	30	2	12
Nagy József	- 1	3 1/2	3	16	29 1/2	4	12
Tóth András	- 1 1/2	3 1/2	3	16	45	4	18
Fekete György	- 1	3 1/2	2	16	29 1/2	4	12
Id. Tóth András	- 1	2	3	8	30	2	12
Tóth Gergely	- 1	3 1/2	3	16	29 1/2	4	12
Mészáros István	- 1	2	3	8	29 1/2	2	12
Murányi Mátyás	- 1/2	3 1/2	3	16	14	4	6
Tóth György	- 1/4	1 1/4	1	4	7 1/4	1	3

Torma Sándor	-	1	3 1/2	3	1	6	29 1/2	4	12
Fitsor Baltazár	-		1	2	2	8	30	2	12
Magos István	-		1	3 1/2	3	16	29 1/2	4	12
Bellér Mátyás	-		1	2	2	8	30	2	12
Sággi Antal	-		1	2	2	8	30	2	12
Fekets János	-		1/4	2	2	8	6 3/4	2	3
Nagy Mihály	-		1	2	2	8	30	2	12
Nagy Jakab	-		1	2	2	8	30	2	12
Nagy János	-		1	2	2	8	30	2	12
Pota Mátyás	-		2	3 1/2	4	16	60	4	24
Sántha István	-		1/2	2	2	8	14 1/2	2	6
Veréb János	-		1	1 1/4	2	4	30	2	6
Patóts György	-		1/2	1 1/4	1	4	15	1	6
Szabó János	-		1	2	2	8	30	2	12
Ambrus András örökösei	-		nincs	2	nincs	8	nincs	2	nincs
Sós Ferenc	-		1 1/2	2	2	8	45	2	18
Molnár András	-		1	2	2	8	30	2	12
Vezekényi Pap András	-		1	2	2	8	30	2	12
Németh Jakab	-		2	3 1/2	4	16	60	4	24
Nagy Kovács Mátyás	-		1	3 1/2	3	16	29 1/2	4	12
Idősebb Lengyel József	-		1	3 1/2	3	16	29 1/2	4	12
Gulyás Ferenc	-		1	3 1/2	3	16	29 1/2	4	12
Nagy Kovács József	-		1	2	2	8	30	2	12
Fodor Mihály	-		1	3 1/2	3	16	29 1/2	4	12
Oláh Adalbert	-		1	2	2	8	30	2	12
Kun Márton	-		1	2	2	8	30	2	12
Pomaházy Márton	-		nincs	2	nincs	8	nincs	2	nincs
Pomaházy Sándor	nincs		1	nincs	2	nincs	30	2	12
Győry János	-		1	2	2	8	30	2	12
Csernák Tamás	-		1/2	2	2	8	14 1/2	2	6
Gedeon Gergely	-		1	2	2	8	30	2	12
Szakács Mátyás	-		1 1/2	2	3	8	45	2	18
Molnár Pál	-		1	2	2	8	30	2	12
Nagy István	-		1	2	2	8	30	2	12
Horváth István	-		1	2	2	8	30	2	12
Bendő János	-		1	2	2	8	30	2	12
Szór Antal			1/2	1 2/4	1	2	15	1	6
Kiss György és János	nincs		1/2	nincs	1	nincs	15	nincs	6

Jobbágy	Sessió		Fundus pozsonyi mérő		Szántó hold	Kaszálló kaszás	
Házasszellérek							
Nováki János	-	1/4	-	1	-	7 1/2	- 3
Pétsi János	-	1/4	-	1	-	7 1/2	- 3
Kovács Éliás	nincs	1/2	nincs	2	nincs	14 1/2	nincs 6
Horváth Antal	nincs	1/2	nincs	1	nincs	15	nincs 6
Ifjabb Molnár János	-	1	-	2	-	30	- 12
Juhász János	-	1	-	2	-	30	- 12
Nagy Gergely	-	1	-	2	-	30	- 12
Ifjabb Fekete József	-	1	-	2	-	30	- 12
Tóth János	-	1	-	2	-	30	- 12
Magócs Gergely	-	1	-	2	-	30	- 12
Ifjabb Nagy Kovács Máttyás	-	1	-	2	-	30	- 12
Ifjabb Lengyel József	-	1/2	-	1	-	15	- 6
Idősebb Kovács István	-	1/2	-	1	-	15	nincs 6
Ifjabb Fodor Márton	-	1 -	-	2	-	15	nincs 12
Fodor József	nincs	1/2	nincs	1	nincs	15	nincs 6
Hegyi József	-	1 1/2	-	3	-	45	- 18
Szalay József	-	1 1/2	-	3	-	45	- 18
Fekete Jakab	-	1	-	2	-	30	- 12
Bóta Péter	-	1	-	2 -	-	30	- 12
Szabó István	-	1	-	2	-	30	- 12
Molnár Gábor	-	1/2	-	1	-	15	- 6
Vétsei Mihály	-	nincs					
Tóth Varga György	-	nincs					
Házatlan zsellér							
Ugró Gergely nincs	-	-	1/2				
Jancsó István nincs	-	-	1/2				
Dudás Mihály nincs	-	-	1/2				
Pap András nincs	-	-	-				
Község	-	-	-	-	-	60	- 24
Végösszeg		1/4	1/4	194	1/2	2544	1/2 1023

Az úrbéri összeírás és az urbárium adatsorai még azt a bizonytalan állapotot tükrözik, amely a lakosságcsere következményeként állott be. Az 1770. június 9-i összeírásban olyanok is szerepelnek, akiket már nem tüntet fel az úrbéri tabella, elmentek. És viszont. Az úrbéri tabella már újabb jobbágyneveket is tartalmaz, akik még néhány hónappal korábban nem voltak Tiszaörsön. Többen a zsellérek közül a jobbágysorba emelkedtek. Egységesítették a jobbágytelki járandóságot, mindenhol - mivel III. minőségi osztályba sorolták a helységet - az egész teljes jobbágy 2 pozsonyi mérő (1 magyar hold) belső telket, 30 hold szántóföldet, s 12

kaszás, vagy hold kaszáló rétet kapott. Az urbárium szabályozta a jobbágyság kötelezettségeit is, s a korábbinál jóval körülírtabb, szabályozottabb teher nyomta őket, mint korábban a református őrsi lakosokat.

Eszterházy egri püspök a jobbágyaival megkötött szerződésében igen komoly terheket rótt a lakosságra. Az 1762. évi kontraktusban a következőket rögzítették: "Minden egész ház helyes Gazda Ember tartozik Esztendőnként az Uraság szám-tartója kezéhez kész pénzt fizetni adójul, belső Telkétül és ahoz tartozandó határ béli jövedelmektül tiz Rhenes forintot, az az rfn N 10, ezeknek fölött Szent György napjára, mas fel részét Szent Mihály napja leg közelebb fáján (sic!) ok vetetlenül le tenni. Fél ház helyes Gazda Ember ött Rhénes forintot. Egy fertály ház helyes Gazda két Rhenes forintot ottven pénzt Zsellér ember kinek magának háza vagyon egy Rforintot öttven pénzt Zsellér Ember kinek háza nincsen egy Rhenes forintot".

A pénz mellett naturálékkal is kellett az őrsieknek szolgálni. "Egy egész helyes Gazda tartozik minden Esztendőben a méltóságos Uraság konyhájára adni egy Ludat, egy Kappant, két Csirkét, és egy pozsonyi Itze olvasztott Tehén Vajat, Kender Dézsma helyett, egy köblös négy Nyistes Zsákot a vagy az Uraság akarattyához képest ezeket kész pénzen meg váltangya, úgy mint a Ludat húsz pénzen a Kappant tiz pénzen, egy egy csirkét, egy itze vajat harmincz pénzen, egy Zsákot husz pénzen". Mivel a cenzust fizetik, s megváltják a robotot is, "heti robottára hajtatni nem fognak" - jelentette ki az uraság. Viszont további munkákra kötelezte jobbágyait: "Esztendőnként az Urasság számára két ezer Kive Nádat vágni fognak, asztat a dominiumban az hova szükség mutattya magát, annak idejében el vinni tartozni fognak. Nem külömben a Tisza partyárul Urasság épületére vett s szerzett fenyű szálakat többi Helységekkel edgyütt igaz rendelés, és mérték szerint szükséges Helyekre a Dominiumban el vinni, el hordani kötelessek lésznek". Az egri püspökség - jóllehet a robotot megváltották - szántást és kaszállást is megkövetelt jobbágyaiktól. "Mivel fönt irt Lakosoknak mint tavul Lakosok, ugy gyakorta történhető Tisza vize nagy árjának miatta Uraság Hidvéghi majorság béli földeinek mivelésére kivált vono marhájokkal, a hoz szükséges szerszámokkal jární igen terhessen esnek azért meg engedtetik magok határjokban Uraság számára őszi gabonát vetni Öttven Posoni Kilát, Tavaszit is öttven Kilát, mellyek alá való földet, anyiszor menyiszer a jó Gazdaság kívánni fogja, meg szántani jól bé vetni bé boronálni, abbúl termet gabonát fel aratni, vagy kaszálni és hova parantsoltatik, az határban Kazalban, vagy asztagba be hordani, és a mi azoktúl szemül bé jövend Urasság gabona tartó helyében el vinni, mérték szerint kézhez adni köteleszetnek ... Hidvéghi Kaszálló Rétekbül a melly darabok osztály szerint ezen Lakosoknak ki mutattatnak, illendő mértékkel, azokat annak üdejében Urasság parancsolattya szerint meg kaszálni, föl gyűjteni, a rétekben boglyában rakni, következő képpen a midön parantsoltatni fog Kazalban bé hordani, alkalmatossan bé rakni tartozni fognak".

Az uraság kötelezte jobbágyait arra is, hogy más helyiségekben dézsmáltatni fog, megveszi a királyi tized dézsmát, akkor önekik kell a kijelölt helyre szállítani az abból befolyt javakat. Mivel a "Méltóságos Püspökség maga helységbéli Lakossait

szaporítani és gyarapítani tellyes igyekezettel szándékozik, azért további rendelkezésig ... a Kilentzed Dézsmát kegyessen el engedi a Tized Királyi Dézsmát mind azáltal törvény szerént minden Nemzésekbül, és Termésekbül, mellyek Dézsmáltatni szoktak (ide érttven a Török-Búza, Káposzta, Dohány és tökbéli terméseket is) igazán ki adni, asztat az hova parantsoltatni fog, hajtani vinni, azoknak be vételére rendeltetett Püspökség Emberei kezéhez fogyatkozás nélkül adattni köteleztetnek."

Az egri püspökség, mint földesúr külön rögzítette a saját jogait, s gyakorlatilag minden haszonvételtől kizárta a jobbágyokat: "Korcsmákat, Mészár-Székeket, Malmokat, Halászatokat, Madarászatokat, Mezőbélli Legeltetésséket, Erdőket, és más e féléket ezen Méltóságos Püspöki Uraság maga különös jóvedelmére meg-tart. Parancsolván kemény büntetés alatt senki sem különössen, sem pedig közönségesen illyetin hasznoknak éléssében, bé vitelében el adássában, vagy akar minémü hasznokra való forditássában ezen Parantsolatot által hágni... ne merészellye ...". Ebben az időben még nem voltak szőlőtelepek, csupán az úrbéri kérdőpontokra adott válaszokban esett róluk szó. Még 1762-ben az uraság, "ámbár magok határjában szőlő Hegy nem volna is" meg engedi ezen Méltóságos Püspök Uraság October havának első napjátul, kezdve, Deczember havának utolsó napjáig ... három egész holnapig egyedül bort iczénként arultatván egy bor korcsmát a közönséges Helység számára tartani". Ezen időszakban is, sört és pálinkát csupán az uradalom árusíthatott.¹⁷

Az 1762 utáni kontraktusokban, így az 1764-66. évekre szólóakban már könnyítettek a jobbágyság terhein. Az egész telkes jobbágy évi egy rajnai forintot volt köteles már csak fizetni, ezen felül "az kerti veteményekért, Victualékért"¹⁸ ugymint egy itze vajért, egy Ludért, egy kapanért, két csirkéért, Kender Dézsmá helyet egy négy Nyüstös Zsákért, Kendermag, Lenmag, Mák, Borsó, Lencse, Dohán, Kukoricza, Káposzta, Répa és Tök, két dézsmáért, 8 font Komlo, és 4 itze mogyoro szedésért 3 Rf, az Uraság szöllejének lat napi műveléséért 30 dn és a heti soros nagyobb Robottáért 15 Rf 70 d", összesen 26 rhénes forintot fizetett egy-egy telkes jobbágy a földesurának egy esztendőben. Ezen felül továbbra is kötelesek voltak a Tiszáról Egerbe, vagy ahová rendelték, a fenyőfát elfuvarozni, s a majorsági földéken dolgozni: "Minthogy az Uraságnak határjokban Tábla földgyei vannak, tartozik minden egész helyes az Uraság magjábul jó szántásban két köblöt tavaszt el vetni, a fél helyes egy köblöt, a negyed részes fél köblöt mely vetést a Zsellérekkel együtt fel takarni fogják, úgy azután szekeres gazdák mint Szalmájul mind Szemül a hová szükséges, el vinni ..."¹⁹

Az 1770. január 1-én kötött kontraktus jobbágyi szolgálatait az urbáriumban foglaltakhoz volt hasonló. A két sessió, "két helyes" jobbágy házatelkétől, konyhára valók, s borjú, valamint 104 napi négy marhás robot váltságáért fizetett évi 27 rajnai forintot. A "két marhás fél helyes háza telkéért", s az ajándékok, 52 napi két marhás robotért 9, 12 1/2 ft-ot, a negyed részes háztelke után, s a victualékért 6, 41 1/2, a "Pázsitházi háza telkétől", s összesen 3, 01 1/4, a házatlan zsellérek pedig egy forint és husz dénárt. Meghatározták azt is, hogy a "Czigánnak a kiknek sorosoknak kelletik lenni, azért ezek is csak beneficiumokhoz (t.i. jóvedelmeknek megfelelően)

képest fizetnek". A mesteremberek házuk után egy forintot, "Mestersége szabad folytatásáért s. robottáért" pedig 3, 21 forintot fizettek. Az özvegy asszonyra is róttak ki adót: "a ki helyességet nem bir ugyan, de háza vagyon" fizetett 1, 21 forintot és 1/4 dénárt, s külön "Robottáért, ha csak dolog tehető és sok Árvái nincsenek" még további 15 forintot. Azok a pásztor emberek és szolgák, akik csak házzal rendelkeztek és földjük nem volt, szintén egy-egy forint adót fizettek.

Az 1770 Karácsonyán elkészített urbárium tisztázta az adózás módját is: egy egész telkes jobbágy 52 nap marhás, vagy 104 napi kézi robotra volt köteles, kilencedet természetben kellett beszolgáltatni minden termésből és bárányból, méhből. Évente egy forint adót róttak rá. Konyhára valók közül 1 icce tehén vaját, 2-2 kappant és csirkét, 12 db tojást adtak földesuruknak, továbbá egy öl fát és 6 font "fonyást".²⁰

Az urbárium behozatala ellenére az egri püspökség továbbra is ragaszkodott a földesúri járandóságainak maradéktalan teljesítéséhez. Az instrukciókat 1773. január 20-án állították össze Egerben, s megküldték a püspöki domínium helységeibe (Nána, Abony, Sarud, Püspöki, Halászi). Tiszaörsön Blahó János uradalmi ispán vette kézhez az utasításokat. Ebben szó esik a nemesekről, akik a jobbágy helységeiben armalistaként, földesúri akaratból birtokolhattak földet. Ezek adózásáról, kötelességeiről eként határoztak: "A Nemes Ember nem bir Paraszti Contribuens Földet, Rétet, amint ugyan azon okból a Nemes Emberek kiis hagyattattak az Urbáriumbúi, és sem Rétyek, sem Fölgyök oda nem irattatott, hanem amely földet rétet Nemes ember bir, azt úgy mint Uraság Tábláját birja árendában és ha annyi Capacitassút birt amennyi egy egész ház helyes proportiót tenne, abba számolva Fonást, ház cenzussát, Victuáliákat, és Borjút öszvesseggel fizet árendát f. 28. dn. 30. ezen kívül tartozik az Uraságnak egy Köből Őszi, és egy Köből Tavasz vetés alá szántani, vetni, be hordani maga erejével ugyan maga erejével hosszú útban öt napot tölteni, egy öl fát vágni, és a hová parancsoltatik Két mérföldre el vinni, és így a proportione aki fél, vagy negyed részes ház hely capacitassú földet, rétet bir, a Marha tartásban mind azáltal őő kigyelmek is alább irt mód szerint értetődnek." Tehát az 1770. évi urbáriumból nem derül fény a nemesek kilétére Tiszaörsön, csupán a későbbi úrbéri tabellák tüntetik fel őket. Az 1802. évi úrbéri kontraktusban regisztrálták "Ifj. Lendvay Pál nemes"-t, akit a jobbágyokkal együtt írtak össze, s 2/4 jobbágyteleknek megfelelő földek birtokában volt.²¹

Az 1773. évi földesúri kedvezményben részesíti a helység előjáróit: "Hogy a Birák, és Kis Birák Urbáriális Robottáikat, Victuáliákat, fonásokat ház cenzussokat, és Borjút meg árendálhassák meg engedem, mivel azoknak mindenkor a Faluban a T. N. Vármegye, Uraság és falu szolgáltyában jelen kell lenni, ha tehát ezek közül valaki egész helyes, fizet Árendát Rf. 21 dn 51 2/3. A Fél helyes 11, 25 5/6. A Negyed részes 6, 12 11/12. A Nyolczad részes 3, 56 11/24. A Maga házában Lakos Zsellér 4. - A más házában Lakos Zsellér 2." Az előjáróknak elengedte továbbá a földesúr a hosszú fuvart, az ölfa vágást, s az uraság részére végzendő szántást.

A jobbágyok csak bizonyos esetben válthatták meg pénzen a földesúri szolgáltatásokat: "Más egyéb Paraszt ház helyes Lakos Gazdák oly formára, árendára nem bocsátatnak, ha csak tavai contractusra nem léptek, több esztendőkre, mert az Uraság az napi négy Marhás szántást, vetést magának ki köti, a Borjú adást is minden harmincz egész ház hely után in Natura megh Kiványa mivel el nem tartható, rúgott Borjunak kell lenni, És ezekben vagyon az Uraság leg nagyobb haszna, mert egy egész helyes tartozik egy Kőből Őszi, és egy Kőből Tavasz alá szántani, vetni a négy Marhás négy napjával, mely vetés minden költség ki fogásával tézsen az Uraságnak közönséges áldás idejiben 20 f. 33 1/2 dn. hasznót, a rúgott Borjút négy forintnál alább meg nem veszik, esne minden egész ház hely után 13 1/2 dn., tehát árendára engedtetik csak a 48. Két Marhás nap, a ház census, fonás, Victuáliák, mellyekért fizet az egész helyes f 18 dn 80. A fél helyes 9,90. A Negyed részes 50,45. A Nyolczad részes 3,72 1/2. A Maga házában Lakos Zsellér 4. - A más háznál Lakos Zsellér 2, -".

A földesúr úgy rendelkezett még, "Ha mind az által oly nyomorék Szegény találkozná, aki épen nem Robotázhatna, az olyan irgalomból bocsájtatik ki árendára, és hogy mint az olyan az öl fa vágást, nád vágást be hordást hosszú útát, és vadászatot sem tehetné meg" - azért komoly összeget kellett fizetniök: az egy telkes jobbágy 23 rft. 68 1/3 dénárt, a "Fél helyes" 12.34 1/6, a fertályos 6,87 1/12, a nyolcad telkes 3,93 13/14 forintot, s a zsellérek pedig annyit fizettek, mint a többi zsellérek.

Az uradalom gondosan számba vette a szarvasmarha állományt is, hiszen a jobbágyság azt a közös, az uraság kizárólagos tulajdonát képező legelőn tartották: "Observatióra való Dolog még az is, hogy némellyek sokkal több Marhát tartanak, mint sem a mennyivel az Uraságnak szolgálnak vagy adóznak, és pedig az egész helyes szolgál 4. Marhával, egy Tehéntől ad vaját, ez illyen tehénnek szaporodása szokott lenni egy harmad füre menő, és egy rúgott Borjú, tehát egy egész ház helyesnek szükséges Marhája volna öszvességgel hét Darab, melynek az Uraság tartozik Legelő mezőt adni, mező bér fizetés nélkül, de még is az Uraság meg engedi, hogy az egész helyes 8. Darabot, a fél helyes 5. darabot, a negyed részes 3. Darabot, a nyolczad részes, és a maga házában Lakos Zsellér 2. Darabot tarthasson saját Marháját, akár Ló, akár Ökör, akár tehén féle Marhát, ha pedig valakinek ezen az megengedett számon felül járna a Legelő mezőn Marhája az olyan fellyebb valóért fizessen Legelő bért, és pedig mivel a számostól kelle fizetni 60. dn. a fél számostól 30 dn. hogy a föld bér is könnyebbedgyen, a Constriptióban is kevesebb Rubrikák legyenek, egyre másra számolva, valamennyi Darab Marhája több találtaik illendőségénél akár számos, akár fél számos légyen, fizet minden darabtól per dn. 45. Idegen Marhát pedig Legelőre fogadni egyedül az Uraságot illeti, és a Lakosoknak nem szabad dupla bér büntetés alatt. A már házában Lakos Zsellérnek, és Szolgának semmi Marha tartó Competentiájok nincsen, azért, minden Darabtól, ha tartanak, tartoznak fizetni per dn 45. A Sertések végett is ez a rendelés, hogy az ház helyes Lakosok ... és maga házában Lakos Zsellér tarthat ugyan az Uraság engedelmeiből, Sertést, Öregestül fiastül, tudni ülik az egész helyes 6. a fél helyes 4. a negyed részes 3. a nyolczad részes, és maga házában Lakos Zsellér 2. De ha többet tart valaki, minden darabtól fizessen 40 dn. Ki vévén mind az által a fél esztendő szopós malacot:... A Fejős Juhoktól mint az által szükséges Kosoktól az Lakosok Legelő

bért nem fizetnek, mert azokért esik a Bárány két Dézsma (t.i. a kilenced és a tized - NL.), és így a Meddő Juhoktól, és heverőktől fizetni tartoznak per dn. 8 1/3."

A kocsmáltatási jogból származó jövedelem fontos haszonvétele a földesúrnak, azért az úrbéri egyezségben arra rendszerint kitért. Tiszaörs határában termett bor, ezért úgy rendelkezett a püspöki uradalom, hogy a gazda saját határban termett "Borát házában szabadon tarthatta, ihatya, de itzénként pinzért, vagy más akármi egyéb Confiscatio büntetése alatt adni nem szabad." "Mint hogy a Lakosok átallyában ... az Regális Beneficiumnak sérelmével Búcsú, Szolgák fogadása, Lakodalmak és több eféle alkalmatosságokra magoknak hordóstól, Akóstól hordani kezdetek", ezért azt tilalmazta a földesúr, mondván: "azért vannak Korcsmák, onnan hordhatnak itzénként valamennyi kié, akár Uraságéból, akár pedig (: midőn a falu Korcsmája ideje legyen :) a faluéból. Ha mind az által az Uraságtól vesznek borokat, minden akót az Uraság 20. pénzelt ótsóbban adgya, mint sem a Korcsmán folyik, és eképen meg engedtetik Uraság borát venni, be hozni és el Költeni..."

A hosszúfuvart a következőképpen állapította meg az egri püspökség: "Két Marhás szekeren tartozik mindenik el vinni 10: Mása terhet, úgy mint, 5. Zák Búzá, vagy 7. Zák Árpát, vagy 8 Zsák Zabot, ha sikon jár, de ha hegyeket kellene menni, egy harmad rész teherrel kevesebbet tartozik vinni ..." ²²

Tiszaörs birtoklásában a XVIII. század végén következett be változás. A dominium az egri püspökségtől a kassai római katolikus káptalan tulajdonába került át.

A tiszai jobbágyság, armalista nemesek továbbra is a korábbi földesúri rendelkezések értelmében teljesítették szolgálataikat, mint azt a rendelkezésünkre álló 1802. évi conscriptio is bizonyítja. Ebben az esztendőben 98 jobbágyot és zsellért írtak össze. Külön tüntették fel a falu elöljáróit, az egyház, s az uradalom embereit. Nem képezték adó tárgyát az uradalom fundussai, köztük a kocma, mészárszék, malom, kovácsműhely, s az eklésia telke. Személy szerint adómentességet élvezett az ispán Molnár Ignác, s az uradalom csőzei, Joó Wolfgang és Szabó György, a kocsmát és mészárszéket bérlő Hunyadi Antal, id. Nagy Albert a falu főbírája, Szabó András és Virág Mátyás kisbírók, Stiskala Mihály nótárius, valamint Telekesy János plébános, Biró János kántor, Komlósy György harangozó. A többi jobbágy és armalista nemes a contractus értelme szerint fizetett adót, s teljesítette szolgálatait. ²³

A földesúri terhek enyhítésében, s egyáltalán a jobbágy függőségi lazulásában az 1836/39. évi reformkori országgyűlés törvényei következtében születtek sikerek. Lehetővé tették a dézsma és a naturálék szolgáltatásának, s ami igen fontos, a robotnak a megváltását. Ezzel tulajdonképpen egy kedvezményezett, cenzuális helyzetbe került a jobbágy közösség. Végül megoldást azonban az úrbéri viszonyok eltörlése hozott. Az 1853. évi úrbéri pátlens lehetővé tette az örökváltságot, a

jobbágyság intézményének felszámolását. Ennek köszönhetően készülhetett el 1854-ben Tiszaörs volt úrbéreinek arányosítási telekkönyve.²⁴

Település és határhasználat összefüggései

Egy település kialakulását, szerkezetét alapvetően a telki viszonyok, s gazdálkodás, jelen esetben a mezőgazdasági tényezők határozzák meg. Tiszaörs kialakulásában - mint az Alföld településeinél kivétel nélkül - az agrárviszonyok játszottak szerepet. A paraszti gazdálkodás a fő meghatározó tényező. A jobbágy parasztgazda megfelelő gazdasági központtal kellett hogy rendelkezzen, ahová lakóházát építi, s azokat a szükséges épületeket, amelyek a gazdaság üzemeltetéséhez nélkülözhetetlenek. Ehhez a házas telekhez tartoznak a határbeli földek, ahol a parasztember a mezőgazdasági termelést folytatja.

Tiszaörs települési viszonyai a jobbágyság letelepítésével alakultak ki. Mint az 1762-es kontraktus bizonyítja, ekkor már meghatározott jobbágytelek birtokában lehettek az örsiek, mivel adózásukat kéthelyesként, egész helyesként, résztelkesként és zsellérként kellett teljesíteniük. Az 1770. június 9-én készített úrbéri összeírás felmérte a helyzetet, megállapítva, hogy ki-ki mennyi föld birtokában van. Ez szolgált alapul - mint utaltunk rá - az urbáriumban rögzített úrbéri telki állomány (sessió) megállapításához.

Egy egész telkes jobbágy 2 pozsonyi mérő (1 magyar hold, 1200 négyszög ölével számítva) házastelekhez jutott, hogy a szükséges lakó- és egyéb épületeket felépíthesse, szérűs és veteményeskert kialakítására. Tehát a lakóház mellett itt épülhettek fel a jószág tartását szolgáló istállók, ólak, gazdasági színek. A tágas porták, ki-ki gazdasági szükségleteinek megfelelően alkalmasak voltak fontos mezőgazdasági munka, a szérűn történő nyomtatás elvégzésére. A veteményeskertben termesztették a konyha számára szükséges zöldségféléket is.

Tiszaörs belsősége az 1770. évi urbárium szerint 194 1/2 magyar holdat foglalt magába, a 83 2/8 sessiónak megfelelően. A jobbágytelkek száma változott időközben, az úrbéri egyezség megkötésekor 1854-ben már csak 79 2/4 sessiót vettek figyelembe. Ekkor a belsőség területe is csökkent néhány holddal.

Tiszaörs központi részét, a belső területet az úrbéri viszonyok folyamán, 1838-ban mérték fel. Megállapítható, hogy a római katolikus templom és a falu kútja a település közepén helyezkedett el. A helység jellegzetesen utcás, soros szerkezetű település. Az egyetlen főútca ÉK-DNY irányban húzódik, s arra merőlegesen mérték ki a házastelkeket. A falu keleti része bővült is utcával, s utca szorosok nyílnak a főútvonalra is. A falu délkeleti részén jelölték ki a temető helyét, s mellette az Epreskertet. Ez utóbbiak telepítését Mária Terézia szorgalmazta, a selyemhernyó tenyésztés fellendítése érdekében.²⁶ Hogy a temető is a falu szélére, a Kálvária domb közelébe került, szintén Mária Teréziának tulajdonítható. A középkori falvak temetői a templom körül létesültek. Elsődlegesen egészségügyi szempontok miatt úgy rendelkezett 1771-ben a királynő, hogy a temetők távol létesüljenek a településtől.²⁷

Ezért Tiszaörs esetében, mivel 1769- 1770 táján települt újjá a falu római katolikusokkal, a temető már eleve nem az újonnan épült (1783) templom köré, hanem a falu szélére került. Ugyancsak a falu mellett épülhettek tűzbiztonsági okok miatt a szárazmalmok is. 1838-ban két darab kettős szárazmalom működött a falu északkeleti részén, a nagyiváni út mellett, valamint a Kálvária szomszédságában.

Az 1838-as belsőégi térkép 168 szabályos, téglalap alakú házastelket regisztrál. Tehát a helység szalagtelkes szerkezetű. Egy-egy fundus teljes lakás és gazdasági körülmények nem tették indokoltá - lévén újraterlepitett falu - a gazdasági üzemközpont, a belső telek funkcionális megosztottságát, a kébteltekűség kialakulását.²⁸

A tágas belső porta, s a viszonylag kis határ, a határhasználati rendszer nem tette szükségessé, pontosabban nem tették lehetővé a határbeli üzemhelyek, tanyák kiépülését.²⁹

A helység betelepítésekor az egri püspöki uradalom kijelölte a jobbágyság telki illetményének megfelelő szántó és kaszáló földeket Tiszaörs határából. Az 1770-es telekkönyvi adatok szerint az örsi jobbágyság 2544 1/4 hold szántóföldet és 1023 szekérnyi szénát, azaz annyi holdnyi rétet,³⁰ összesen 3567 hold területet kaptak az uraság jóvoltából. A fennmaradó terület megmaradt a dominiumnak, ahol majorsági gazdálkodást folytatott a püspökség, majd a kassai káptalan.

A földesúr tehát ezt a területet külön kezelte, s a jobbágyság árendálás útján jutottak használatához. Szerették volna maguknak megszerezni, s követelésükre 1786. december 13-án a következőképpen válaszolt a földesúr: "A Pusztá mellyet az instánsok kérnek ... eddig az örménél volt árendában Tisza Örsi határral egybe kaptsolva nintsen, hanem valamint Urbarium előtt, úgy ennek bejövetele utánis különössen ki lévén határozva, mint Pusztá, mindenkor az Uraság szabad rendelkezésül függ, azért a ki instans akar lenni, annak gorombának lenni nem kel, mivel mi az Uraság szabad rendelkezésül füg, ottan fenyegetődzeni nem lehet..."³¹

Mint utaltunk rá, itt kellett az örsieknek szántóműveléssel, kaszálással szolgálni. Az 1762-es contractus szerint a jobbágyság a *Hidvégi pusztán* robotoltak. Tehát e határrész Örs területéhez tartozhatott, csak majorsági birtokként külön kezelte a földesúr a jobbágyságnak átengedett területtől. Ez a földbirtokrész viselte később az *Örsi-pusztá* nevet. Az 1884-es kataszteri adatokkal összevetve 8566 magyar hold területe volt Tiszaörsnek. Ebből leszámítva a jobbágyság telki földeket, közel az összeg felére tehető az uradalmi birtok nagysága. Ezt erősíti meg az 1895-ös összeírás is, amely szerint a falu földje 6434, az Örs-pusztá területe pedig 2997, azaz összesen 9431 kat. hold volt Tiszaörs területe.³²

A belsőség felmérésével egyidejűleg 1838-ban mérték fel a jobbágyságnak is. Mint a megtelepedéskor - az úrbéri kérdőpontokra adott válaszok szerint -, később is a *tarata*, vagy *calcatúrás* nyomás rendszer maradt érvényben.

A korábbi határhasználati rendszerről nincs tudomásunk. Viszont az 1770-es kérdőívre más helységekben adott válaszok arra engednek következtetni, hogy egy-, vagy kétnyomásos rendszer lehetett, mivel a földek jóminőségűek voltak,

nem kellett trágyázni. A korszerű földművelés érdekében vezették be a háromnyomásos határhazsnálatti rendszert, s a trágyázást.³³

"T. N. Heves és K. Szolnok törvényessén egyesült Megyékben kebelezett Tisza-Eörs Helysége Határjának Földméröi Alaprajza" Franger Ignác dicséretes munkájaként készült el 1838-ban. Az első nyomásba a "Le Tévö Dűlő", "Nagy Csige Dűlő", "Karsai Halom Dűlő" tartozott, míg a másodikba a "Kardszag útról való Dűlő", a "Szőlők melletti Dűlő", a "Nádashalmi Dűlő", "Barta vagy Kurta Dűlő", "Hegyes Halom Dűlő", "Perge Halom Dűlő", "Kurva Lapossa Dűlő". Az "Első Aszottas", "Második Aszottas", "Első Kilentzes", "Második Kilentzes" dűlők alkották a harmadik nyomást.³⁴ Az egyes nyomások dűlőkre, a dűlők pedig parcellákra tagolódtak. Egy-egy gazda több helyen kapta ki a telki illetményföldjét. Most csak a római katolikus templom illetményföldjét említjük meg példaként. A templom, a pap és a kántor földjei az első nyomásbeli *Nagycsige-dűlőbe*, a második nyomásbeli *Barta vagy Kurta dűlőbe*, s a harmadik nyomásban lévő *Első- Kilences dűlőbe* esett 1838-ban.

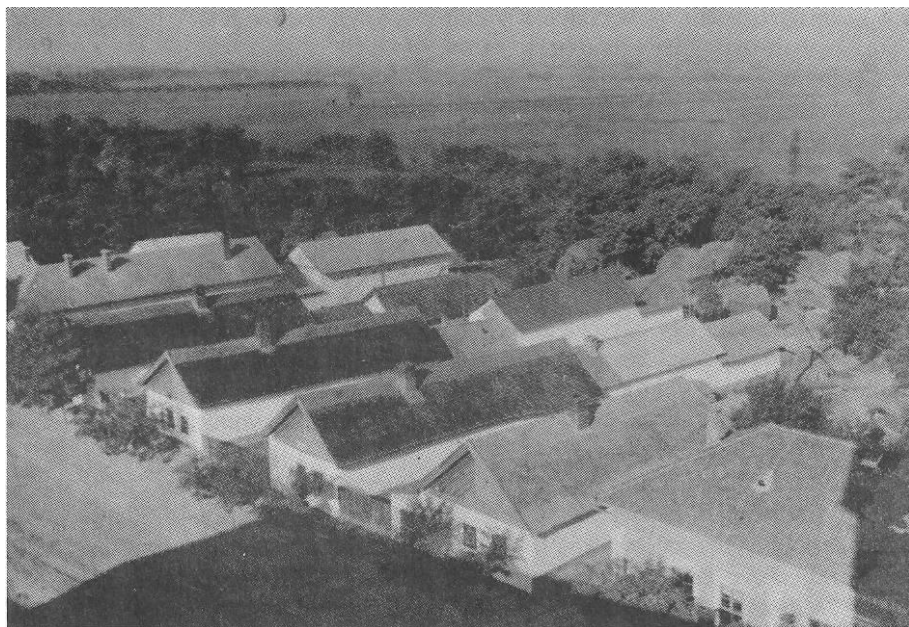
A kenderföldek a *Kurta* résznél voltak kimérve a jobbágyoknak, mint telki illetményföld. Ennek területe 1854-ben 53105 négyszög ö, azaz 44 25/100 osztályozott hold. A kaszálókat külön helyen mérték ki. Ide tartozott az "*Uraságé*" rész, a "*Pap Tava Dűlő*", "*Vékony Ér Dűlő*", "*Nagy állás Dűlő*", "*Kis Szék alsó Dűlő*", "*Második Töviskes*", valamint az "*Első Töviskes*" dűlő.

Az úrbériség eltörlését jelentő jobbágyfelszabadítás 1854-ban, a volt úrbéres telekkönyvének elkészítésével, s a földnek a volt jobbágyok tulajdonába adásával fejeződött be, összesen 2970 75/100 osztályozott hold került a birtokukba. Ebből 1609 6/100 hold szántó és kaszáló, 44 25/100 hold kenderföld és 317 75/100 hold haszonvehetetlen terület.

A nyomásos határhazsnálatti rendszer továbbra is érvényben maradt ekkor még, egyes nyomásokba eső dűlők sem változtak meg 1838-hoz képest.³⁵

A jobbágyparaszti birtok szétforgácsolódása, s az egyes dűlőkbeli parcellákra való tagolódása, a vetéskényszer és a vetésforgó lehetetlenné tette a határbeli üzemhelyek, a tanyák kiépülését. Ezt valójában a faluhoz való közelség is feleslegessé tette. Mindezen állapotokat jól illusztrálhatjuk az 1854. évi telekkönyv alapján: Nagy András 1/2 telkes volt jobbágy az első nyomásba eső Nagy-Csige 18. sz. dűlőben 4238 négyszöggől harmadik osztályú földet kapott. A II. nyomásban két helyen, a "Szőlők alatti 27-ik dűlő"-ben 2505 négyszöggől 3. osztályú, és a Kurvalapos 27. dűlőben 2642 négyszöggől második minőségi osztályba sorolt föld járt neki. A III. nyomás "Első Aszottas" 28. dűlőben szintén 2. osztályú, s 4554 négyszöggől nagyságú földparcellához jutott. A kaszáló két helyen, az Alsó Kis Szék 5. és az Első Töviskes 9. dűlőben méretett ki a számára. Az előző 1282 négyszöggől 3. osztályú, a második 2736 négyszöggől 2. osztályú kaszáló volt. Kender 410 négyszöggől 2. osztályú föld volt neki a Kurta 32. dűlőben. Összesen 18367 négyszöggől telki föld jutott részére, ami megfelelt 1500/100 osztályozott holdnak. Ezen felül még 4856 négyszöggől hasznavehetetlen föld is tartozott a birtokához.

Zám József volt egytelkes jobbágy jobb minőségű - és természetesen több - föld tulajdonosa lett: az I. nyomásban a Kis Csige dűlőben 1. osztályú 4970

Soros telekelrendezés, 1938

Lenin utcai részlet, 1964

Lenin utcai részlet, 1964

Lenin utcai részlet, 1964

négyszögöl és a Letevő hát 17. dűlőben 6027 négyszögöl 2. osztályú, a II. nyomásban a Szöllők alatti 22. dűlőben 2. osztályú 5005 négyszögöl, a Perge 26. dűlőben 3. osztályú 4954 négyszögöl, a III. nyomásban Első Aszottas 28. dűlőben 2. osztályú 5424 négyszögöl, és Első Kilences 30. dűlőben 2. osztályú 4952 négyszögöl területé. Kaszálója a Nagy Állás 3. dűlőben 2. osztályú 3866 négyszögöl, s a "2-ik Töviskes" 8. dűlőben szintén 2. osztályú 5980 négyszögöl volt. Második osztályú kenderföldjét a Kurta 32. dűlőben kapta meg, 667 négyszögölet. Öneki összesen 41845 négyszögölnek megfelelően 34 93/100 osztályozott holdnyi földbirtok jutott.

A jobbágytelki viszonyoknak megfelelően tehát, a szántó, kenderföld és kaszáló terület került a gazdák használatába, majd tulajdonába. Az 1854-es mindenki számára meghatározta a törzsbirtokokat. E birtok igen aprózott volt, hiszen a nyomásrendszer érvényben maradt. A későbbiek során, a legelőarányosítással és elkülönözéssel egyidejűleg, az 1870-es évekre történt meg a határ tagosítása, a kalkatúrás határhasználati rendszer felszámolása.

Az egyes jobbágygazdák jogosultak voltak az uraság tulajdonát képező legelő használatára is, mint azt az úrbéri egyezségben deklarálta is a földesúr. Ki-kitelkiállományának, gazdaságának, adóalapjának megfelelően legeltethette szarvasmarháját, lovát, sertését, juhát a közös legelőn. Az 1838-as térkép felmérése szerint ez a legelőterület a *Kis- és Nagybogárzó* határrészen volt. A legelő-elkülönítés és kimérés külön egyezség tárgya lehetett, annak végrehajtására az 1853. évi úrbéri törvények adtak lehetőséget. A munkálatokról nincsen tudomásunk, de arra következtethetünk, hogy 1853 után, az 1870-es évekre megtörtént. Az 1884-es kataszteri kimutatás szerint már a "Falu melletti közlegelő" egy részét szántóföldi műveléssel hasznosították. A zsellérek - legelőjoguk alapján - itt juthattak földtulajdonhoz, szántóföldhöz (Zsellér-dűlő).³⁷

A hiányosan megmaradt levéltári forrásanyag arról tanúsít, hogy a tiszai jobbágyoknak és zselléreknek volt a falu alatt külön libalegelő területe is. Ennek a felosztását ismerjük, s ebből tudhatjuk meg, hogy 1875-ben, a tagosítást és legelőfelosztást követően mérték ki a közös használatra hagyott 17 kh 457 négyszögöl nagyságú libalegelőt is. Tehát a közös legelő elkülönítése és felosztása 1875 táján fejeződhetett be. Ezután csupán a libalegelőt használták külön helyen, mivel a liba a többi jószág számára használhatatlanná tette a legeltetésre alkalmas füvet. Idővel ennek a libalegelőnek a közös használata is kérdésessé vált, s annak felosztását törvényszéki ítélettel kívánták szentesíteni 1892/93-ban. Az örsiek folyamodványa a következőképpen hangzik:

"Tekintetes Kicsi Törvény szék! Úrbéri Bizottság! Mi... a Tisza eörsi területén volt úrbéres gazdái, telekkönyvileg eddig közös, osztatlan tulajdonként felvett ... liba legelő földünket célszerűbb hasznosítás és mivelhetés céljából, még 1875 évben, közmegegyezéssel mérnök által fel méretvén, egymás között felosztottuk, s az ekként felosztott területeket még ugyanazon évben tetteleg birtokba is vettük, s azt azon időtől tényleg és békésen birjuk." Ezért kérték a telekkönyvi bejegyzés jóváhagyását. Ezzel egyidejűleg "Tisza Eörs Községben liba legelővel bíró volt úrbéri telkes gazdák és Zsellérek Összeírása" 1892. november 18-án megtörtént.

Eszerint a libalegelőből 283 illetményt állapítottak meg, s ebből 75 zsellér jellegű volt (a legelőfelosztás alkalmával a jobbágyteleknek megfelelő jogra 8 zsellért számítottak³⁸) A zsellérek tehát többen voltak jogosultak egy-egy illetményre, mint ahogy ezt a 263. számú telekkönyvi bejegyzés is bizonyítja. (Ebben az illetményen osztozkodott Novák István, Novák Anna, Sánta Jánosné, Novák Mátyás, Ignác Borbála, Kapás Ferencné, Ignác Veron és Joachim kiskorúak, Berdács Mihály, Berdács Mária, Balla Istvánné, Balla István kiskorú és Ignác kiskorú.³⁹) Az egyébként is csekély földterület ilyen szétaprózódás mellett csak eszmei birtokká válhatott, gyakorlati haszna nem lehetett.

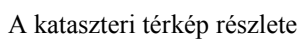
A libalegelő felosztásával az örsi parasztgazdák tulajdonába - az 1895. évi statisztika szerint - összesen 958 katasztrális hold jutott. Tehát a több mint 17 kh libalegelő elenyésző hányada volt a közös legelőnek, amelyhez az 1853 utáni évtizedekben jutottak az egykori örsi jobbágyok.

A jobbágyparaszti birtok fontos részének számított a szőlő is. A homokkal borított határ kedvező feltételeket teremtett a szőlőtermesztés számára. Erre már a katolikusok megtelepedésekor lehetőség adódott, az örsi jobbágyok 1770-es megnyilatkozásai szerint. A szőlőföld nem számított a jobbágytelki illetményföldek közé. Az *szorgalmiföldnek* számított, ami azt jelentette, hogy bárki, a földesúrral kötött külön szerződésben rögzített feltételek, adózás fejében foghatott fel földet szőlőtelepítés céljából. Természetesen a földesúr a szántóművelésre kevésbé alkalmas térszíneket jelölte ki erre, így a homokosabb határrészt, hol ki-ki saját szorgalmával tehette jövedelmezővé az egyébként mostohább földet. A szorgalmi földnek számító szőlőt birtokolhatta jobbágy, házas és házatlan zsellér, iparos egyaránt, ha megfelelt a szerződésben vállalt kötelezettségeknek. Az 1853. évi úrbéri pátens rendelkezett a szőlőkről is, lehetővé téve, hogy a volt jobbágyok, zsellérek külön szerződésben egyezzenek meg a szőlőföld megváltásáról.⁴⁰ Az 1853 utáni évtizedekben ez meg is történt. Az 1895. évi mezőgazdasági összeírás szerint 20 katasztrális hold szőlőt birtokoltak az örsi lakosok

A XIX. század utolsó harmadára tisztázódtak a tulajdonviszonyok, a birtoklás struktúrája, a határ művelési ágak szerinti megoszlása. Az 1884. évi kataszteri telekkönyv szerint szántóföldként használták a *Csige*, *Libalegelő*, *Hegyes halom*, *Első Töviskes*, *Zsellér dűlők* egészét, a *Tinord*, *Homokhát*, *"Falu melletti közlegelő"*, a *Szöllő dűlő*, a *Görögház*, *Kis Szék*, *Nagy állás*, *Kereszt*, *Kilences*, *Aszottas*, *Káptalani dűlők* és *Örs puszta* egy részét. Rétként használták a *Tinord*, *Homokhát*, *Második Töviskes*, *Görögház*, *Kis Szék*, *Nagy állás*, *Kereszt*, *Kilences*, *Aszottas* és a *Káptalani dűlők* egy részét. A *Falu melletti közlegelő* egy részét továbbra is legelőként használták. Szőlőműveléssel hasznosították a *Tinord* és a *Szöllő dűlő* egy részét.

A községi és uradalmi földeket magában foglaló örsi határ művelési ágak szerinti megoszlása az alábbi módon alakult a XIX. század végén, s a XX. század első felében:

Év	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Egyéb	Összes
	kh	kh	kh	kh	kh	kh	kh	kh	kh
1884:	4523	45	460	17	969	-	114	306	6435
1895:	4539	46	450	20	958	-	116	305	6434
1913:	4751	41	357	69	924	2	-	291	6435
1935:	4750	66	358	66	906	1	-	288	6435
1962:	3865	182	94	74	1396	283	11	535	6440

A fenti statisztika meggyőző bennünket arról, hogy az örsi határ művelési megoszlásában számottevő változás nem állott be a jelzett időszakban. A legelő felosztása már megtörtént 1884 előtt, s ezért nem tudjuk annak nagyságát a feltörés előtti, úrbéres időszakban. A Tisza szabályozása, s az árvízmentesítés sem érintette különösebben a szántóföld, a rét és a legelő területének módosulását, Csupán a nádas területe szűnt meg a lecsapolással egyidejűleg. Az 1962. évi adatok már a mezőgazdasági termelőségvetkezeti megalakulása utáni időszakot reprezentálják, s a művelési ágakban némi változást mutatnak. A nagyüzemi gazdálkodással magyarázható szántók csökkenése, a legelőterület viszonylag lényeges növekedése, úgyszintén az erdő megjelenése (pl. a cellulóz-program keretében végrehajtott nyárfatelepités), s a haszonvehetetlen, művelés alól kihagyott terület növekedése.

A hagyományos paraszti gazdálkodás korában - 1945 előtti időszakra vonatkoztatva - a községi és uradalmi birtokok együtt kerültek kimutatásra a statisztikákban. Tudjuk, hogy a jobbágyság korában mennyi földet használtak az örsi gazdák (a közös legelőterület kivételével), s az 1895. évi kimutatás jelzi a községi és uradalmi földek nagyságát is. Összesen 307 gazda tulajdonában volt 6434 kh földterület, ebből viszont egy gazda a Kassai R. K. Székeskáptalan, mely csaknem a község határának felét birtokolta, s azt bérlőknek adta át (Klein Ignác). Ez a nagybirtok *Örs-pusztá*, 2997 kh területtel, melyből 2050 kh szántó, 9 kh kert, 233 kh rét, 491 kh legelő, 116 kh nádas és 98 kh egyéb földterület.

Az örsi gazdák 1895-ben a községben 3437 kh földterület felett rendelkeztek a kishatáru településen. Jóllehet megtörtént a tagosítás, megszűnt a nyomásos földművelési rendszer, felosztották a legelő nagy részét, a kis határ továbbra sem tette lehetővé a paraszti üzemszervezet differenciálódását, a tanyásodás kibontakozását. A szalagtelkes faluközpont lakás- és gazdasági irányító funkciója erősödött, de a tanyaüzemek nem váltak szükségessé.

Örs pusztá jellegzetes uradalom volt, a majorságban épült ki a gazdasági központ. A cselédek (1895-ben 207 főt írtak össze) is itt kaptak lakást. Az uradalmi gazdálkodás színvonalát reprezentálta az általuk használt két lokomobil, két járgány, cséplőgép, négy rosta, három triór, hat vetőgép, 53 eke, két szecskavágó, 8-8 borona és henger, s 40 igás szekér.⁴²

JEGYZETEK

- 1 Vályi A. 1799., Fényes E. 1851.
- 2 Borsy Z. 1969. 92-93.
- 3 OL HTL C 3020. Nro. 92.
- 4 Vályi A., 1799. 732-733.

- 5 Fényes E., 1851. 180.
- 6 HML Urb. ir. Tisza-Eörs Helysége volt Úrbéri Telkei, 1854.
- 7 Bognár A., 1978. 118., Magyarország Földrajzi Név-tára II.k. Szolnok megye. Kartográfiai Vállalat. Budapest, 1980.
- 8 Lásd a 3. jegyzetponton.
- 9 Itt említjük meg, hogy a váci püspökség is elűzte az algyői reformátusokat a XVIII. század közepe táján, akik a Bácskába vándoroltak el, s helyükre római katolikus jobbágysokat telepített. Mindez az ellenreformáció szellemében a rekatolizációt szolgálta. Lásd Novák L., 1979./a.
- 10 Pesty Frigyes tévesen mondja a hagyományra hivatkozva, hogy csak 1768-ban említik elsőnek a források Órs falut. Vö. Bognár A., 1979. 117.
- 11 HML Tiszaörs úrbéri egyezsége, 1762. dec. 31.
- 12 Kaposvári Gy. - Rédei I. (Szerk.), 1988. 199.
- 13 Még a XVIII. században is elterjedt volt Alföld szerte a putri, vagy földház. Nagykőrösön az 1760-as évek elején több, az őrsihez hasonló putrit, vagy "Pázsit házat" (Domus Cespitalis) írtak össze. Novák L., 1992./a.
- 14 Az 1764. január 1-én megkötött egyezségben atyai jóindulatát hangsúlyozta a földesúr, jobbágysainak javát óhajtván szolgálni: "... jobbágysaink sűrű panaszait könnyörülő szívére vévén, és könnyebbítésékről gondolkodván, magát el tökéltette, hogy őket tellyes kegyelemmel, mindazáltal Urasága megsértődése nélkül, meg akarja vigasztalni, fel építeni, és fel emelni, melly által helységei jobban gyarapodgyanak, és szerencsésebb sorsokban állandóbb meg is maradhassanak ..." HML Tiszaörs urb. ir. Conscr. Urb. 1764.
- 15 HML Tiszaörs Urb. ir. Conscr. Urb. 1770.
- 16 OL HTL C. 3020. Nro. 92.
- 17 HML Conscr. Urb. Possessio Tisza-Eörs.
- 18 T.i. konyhára való élelem, culinale.
- 19 HML Tiszaörs urb. ir. Conscr. Urb. 1764.
- 20 OL HTL C. 3020. Nro. 92.
- 21 HML Tiszaörs urb. ir. Conscr. Urb. 1802.
- 22 HML Tiszaörs urb. ir. "Hivatalom Kötelességével" 1773.
- 23 HML Tiszaörs urb. ir. Conscr. Urb. 1802.
- 24 Vö. Szokolay I., 1856.
- 25 Novák L., 1986. 15., 37-45.
- 26 Vö. Surányi D., 1992.
- 27 Novák L., 1978.
- 28 Novák L., 1979.
- 29 Erdei Ferenc számításai szerint 5 km az a távolság, ameddig még naponta ki lehet járni a határba dolgozni, ezen túl már szükségessé válnak a határbeli üzemhelyek, a tanyák. Erdei F., 1941. 103-114.
- 30 Bogdán I., 1990. 283.
- 31 HML Tiszaörs urb. ir. CL T. Fasc. 22. Nr. 952.
- 32 A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája I.k. 1897. 290-291.
- 33 Vö. Novák L., 1987., Novák L., 1992/b., Teschedik S., 1786.
- 34 HML Tiszaörs urb. ir. U. 388.
- 35 HML Tiszaörs Urb. ir. Tisza-Eörs Helysége ... Telekkönyve 1854.
- 36 Szokolay I., 1856. 147-157.
- 37 HML Tisza-Eörs Katasteri Telekkönyve 1884. XV/8-481.
- 38 Lásd Novák L., 1977. 267.
- 39 HML Tiszaörs urb. ir. Tisza "Eörsi Közös Legelő Felosztás ..."
- 40 Szokolay I., 1856. 104-110.
- 41 Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970. Földterület. III. 269.
- 42 A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. II.k. 1897. 198-199.

IRODALOM

BOGNÁR András

1979: Pesty Frigyes helynévtárából. II. Heves és Külső-Szolnok. Kecskemét- Szolnok.

BOGDÁN István

1990: Magyarországi hossz- és földmértékek. Budapest.

BORSY Zoltán

1969: Szolnoki löszöshát. In: A tiszai Alföld. (Szerk. Marosi Sándor-Szilárd Jenő.) Budapest.

ERDEI Ferenc

1941: Tanyás települések földrajzi szemlélete. Földrajzi Közlemények LXII. 103-113.

FÉNYES Elek

1851: Magyarország geographiai szótára. II. Pest.

KAPOSVÁRI Gyula - RÉDEI István

1988: Szolnok megye műemlékei. Szolnok.

NOVÁK László

1977: A Börzsöny északnyugati vidékének településnéprajzi viszonyai. In: A Börzsöny néprajza. (Szerk. Ikvai Nándor) Studia Comitatus 5. Szentendre.

NOVÁK László

1977/b: Gyoma településnéprajzi viszonyai és hagyományos paraszti gazdálkodása. In: Gyomai tanulmányok. (Szerk. Szabó Ferenc.) Gyoma.

1978: A Duna-Tisza köze temetőinek néprajza. Cumania V. Kecskemét.

1979: Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században. (Bács-Kiskun megye helységeinek az úrbéri kérdőpontokra adott válaszai 1768-1769-ből.) Bács-Kiskun Megye Múltjából. (Szerk. Iványosi Szabó Tibor) II. Kecskemét.

1986: Településnéprajz. Tanulmányok az Alföld településnéprajzához. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái, 5. Nagykőrös.

1987: Kertes települések az Alföld északnyugati területén. Az Egri Múzeumok Évkönyve, XXIII. Eger.

1992/a: A nagykőrösi lakóház a 17-19. században. Ház és Ember 7. Szentendre.

1992/b: Settlement Ethnography. Ethnographica et Folkloristica Carpathica Tom. 7-8. (Red. Elek Bartha - József Kotics). Debrecen.

SURÁNYI Dezső

1992: Az uyeri eperfák. (Egy elfelejtett gyümölcsfaj termesztési hagyományai a Cegléd környéki homokon.) I: Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére. (Szerk. Novák László.) Studia Comitatus, 22. Szentendre.

SZOKOLAY István

1856: Az Urbéri Törvényszékek teendői a volt Jobbágy és Földesúr közötti jogviszonynak s azok rendezésének ismertetése. Pest.

TESCHEDIK Sámuel

1786: A Paraszt ember Magyar Országban, Mitsoda és mi lehetne egy jó rendbe szedett falunak rajzolatjával egyetemben. Pécs.

VÁLYI András

1799: Magyar Országnek leírása II.k. Buda.

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE TISZAÖRSÖN

I. Tiszaörs, mint püspöki birtok

Bizonyos eseményekből, adatokból arra következtethetünk, hogy a településnek aránylag korán, talán már Szent István idejében volt temploma, s a vallási élet szervezett módon folyt.

Szervezeti változás 1292-ben történt, mikor is a település névadó gazdája, Örsi Imre - nem lévén örökösnek kijelölhető utódja - a mindenkori egri püspökre hagyta birtokait, így Tiszaörs községet is. A közvetlen felügyeletet és irányítást ezután Egerből látták el, a falu szervesen a püspökséghez kötődött.

1. A végrendelettől a 17. sz. végéig

Erről a mintegy négyszáz esztendőről, de különösen annak első néhány évszázadáról szinte semmi adat nem áll rendelkezésünkre. Annyi föltételezhető, hogy amíg viszonylag békésebb idők jártak, nyugodtan fejlődhetett a település, s vele együtt az egyházi közösség.

A török megszállás volt az első esemény, amely lényegi változásokat hozott. Eger elestével megszűnt a püspöki központ, a püspöki felügyelet; az egri püspökök több mint egy évszázadon át nem tudtak székvárosukba visszatérni, a birtokoknak és a megszállt egyházmegyei részeknek a Felvidékről történő irányítása pedig a lehetetlenséggel volt határos. Ha pedig még az ország többi részén dúló pártvillongásokat, valamint a török megszállással egyidejűleg kezdődő vallásháborúkat is szem előtt tartjuk, mindez érthetőbbé válik. Mert ezek egyike sem teremthetett katolikus közösség számára nyugodt életet, fejlődési lehetőséget.

Nemcsak az egri egyházmegyében, hanem az egész török hódoltsági területen összeomlott az egyházi hierarchia, a püspökök, mint a Habsburg király hívei, nem maradhattak egyházmegyéikben. Az egyházmegyes papság egy része kitarzott ugyan hívei mellett; a számuk azonban - mindenekelőtt az utánpótlás hiánya miatt - rohamosan csökkent. A váci egyházmegyében például a 16. sz. végén már csak 13 pap működött.¹

Ez a zavaros helyzet a lelkiélet terén is nagy károkat okozott. A késői középkor végén /az 1400-as évek vége/ az egyház, az egyház törvényei, istentiszteletei és szentségei még magától értetődőek voltak, hozzátartoztak az élethez, mint a mindennapi kenyér.²

A vallás vigasza után vágyódó katolikusokat leginkább a gyöngyösi és a szegedi kolostorokból kirajzó ferencesek gondozták, őket tűrte meg leginkább a török, mivel a néptől nem szedtek adót és a hódítók szemében hasonlítottak a török szerzetesekhez. A 17. sz. elejétől a jezsuiták is bekapcsolódtak a lélekmentés munkájába.

A török térhódításával együtt párhuzamosan terjedt a reformáció is. Amíg azonban a katolikusok vallásgyakorlatát elvben ugyan eltűrte a török, a gyakorlatban azonban sokszor gátolta, addig a protestánsokat, akikben a Habsburgok ellenfeleit látta, 1541, ill. 1543 és 1552 között határozottan támogatta. Azt hitte ugyanis, hogy a reformáció hívei nagyobb hajlandóságot mutatnak az ök, vagyis új uraik kiszolgálására, mint a katolikusok.³

Az örsi püspöki birtokra is eljutottak a protestáns lelkészek, miután a vidéken megszűnt a püspök befolyása. Nemcsak eljutottak, de meg is telepedtek, s idővel teljesen birtokukba vették a környéket. 1621-ben már református lelkész nyugtázta az egyházi dézsmából a plébánost illető nyolcadrészt.⁴ Hogy ez pontosan meddig történt, nem tudni, mert a település hamarosan elpusztult. Ez történt a környék néhány más településével, így Tiszafüreddel is. Feltételezhető, hogy ezek a részek a török visszaszorítása során pusztultak el. Úgy tudjuk, hogy Örvényt még 1590 körül, a tizenöt éves háború idején égették fel, s újratelepítése csak 1773-tól történt; Derzsét, Szőlőst, Füredet és Egyeket pedig egyes források szerint a rác hadak, mások szerint Rabutin császári tábornok dúlta fel 1706-ban. Nagyiván ekkor szóba sem kerülhet, mert azt a tatárok már jóval korábban, 1596-ban teljesen felégették, s egy sikertelen telepítési kísérletet leszámítva 1754-ig pusztaság maradt. Támpont lehet Igar, melyről tudjuk az elpusztulás évét, 1659-et; ide is a tatárok hozták a véget.⁵ Igar az 1740-es évek elején kezdett ismét betelepülni.

Miért fontosak ezen időszakok?

Erre Eszterházy Károly püspök 1767-ben, Igaron történt egyházlátogatása ad némi magyarázatot. E látogatás alkalmával döntetett el Őrs katolikus plébániájának újraállítása; s e döntést még abban az évben tett is követte, ám nem minden probléma nélkül. Megemlítetett, hogy a püspöki birtok világi kézbe kerülésével szinte egyidőben a reformáció is terjedt a vidéken. Az egri püspökség javai pl. Perényi Péteréi lettek, halála után pedig az országgyűlés az egri vár fenntartására foglalta le a püspökség jövedelmét.⁶ A protestánsok birtokba vették az elhagyott katolikus templomokat is, amelyeket a török kiűzése után a püspök - a katolikusok jogfolytonosságára, a fálvak elnéptelenedésére hivatkozva - csak nagy nehézségekkel tudott visszaszerezni.⁷ Ez a hadakozás már csupán folytatása annak, ami az egri püspök Egerbe történt visszaköltözésével kezdődött. Az örsi birtokjogot 1703-ban Telekessy István püspöknek per útján kellett visszaszereznie.

2. Az egri püspökség fokozatos életrekelése

Korompay Péter rövid püspöksége idején /1681-1686/ fő feladatai köréhez tartozott a püspöki birtok védelme, mely a fenntartás elengedhetetlen eszköze volt, valamint a Thököly-féle hadjárat idején a vezér által támogatott protestánsok terjeszkedése elleni védekezés.⁸

Korompaynak Nyitrára való átkerülése után Fenesy György lett az egri püspök /1686-1699/, aki Egerbe soha nem tudott bejutni. Főpásztori tevékenysége szinte hasonló volt elődjéhez, bár próbálta püspöki és főispáni hatalmát érvényesíteni.

Telekessy István püspököt /1699-1715/ Egerben nyomorúságos helyzet fogadta. A rezidenciájául kijelölt épület lakhatatlan volt, s számottevő jövedelemmel sem rendelkezett, mert a püspöki javadalmak idegen kézben, világiaknak és a Kamarának hajtottak hasznót. Sáros vármegyében pl. a főesperesi quartákat a protestánsok tartották kezükben. Telekessy saját pénzén, szinte a semmiből indította el az egri egyházmegye újjászervezését.

Igen siralmas volt a helyzet a török uralom alól mentes három alábbi vármegyében is, ahol összeírást végeztek: Abaúj, Bereg és Borsod. Ezekből ismerjük a templomok számát. E három vármegyében a katolikusoknak 53 ép temploma volt, a protestánsoknak 211. Az elpusztult katolikus templomok száma 44, míg a protestánsoké 27. Az egész egyházmegye területén csak kb. 60 plébános, de több mint 200 prédikátor találtatott. A protestánsok a maguk számára alig emeltek templomot, mivel a katolikus egyházakat foglalták el. A káptalan szerint 1700-ban a lutheránusoknak több mint 186, a kálvinistáknak 694 templomuk volt. Szabolcsban egyetlen katolikus templomot sem vettek számba. Telekessy ily nehéz helyzetben is toleránsan járt el az újhítűekkel szemben. Ő csak egy templomot vett vissza a protestánsoktól, 1701-ben Jászkiséren.¹⁰

Erdődy Gábor püspök /1715-1744/ főpapi tevékenységét harcos ellenreformációs szellemben folytatott intenzív egyházszervező munkája jellemzi. Harcossága megmutatkozott az 1721. évi pozsonyi országgyűlésen is. Kezére játszott egy uralkodói rendelet, a Carolina Resolutio, mely 1731-ben látott napvilágot. Eszerint a protestánsok csak az *articularis* /a törvényben tételesen felsorolt/ helyeken gyakorolhatták nyilvánosan vallásukat, nem-*articularis* helyen pedig tartoztak stólat fizetni a katolikus papnak. A jobbágy csakis királyi engedéllyel változtathatta meg vallását. Keresztelésnél a prédikátorok a katolikus rítust tartoztak használni, melyre a területileg illetékes főesperesnek kellett felügyelnie, aki egyébként a protestáns *superintendens* /protestáns egyházkerület vezetője/ lelkeszei erkölcsi életét is ellenőrizte. A protestánsok házassági perei is a területileg illetékes katolikus szentszék elé tartoztak, de azoknak protestáns elvek szerint kellett ítélniök. Vegyes házasság csak katolikus pap előtt volt köthető. A rendelkezés kemény büntetést írt elő a protestantizmusba visszaeső aposztatákra, s kötelezővé tette tisztviselők és ügyvédek számára a *decretalis* esküt.

A Carolina Resolutio kerek fél évszázadon át a protestáns ügyek alaprendelete maradt. Erdődy püspök ennek szellemében keményen lépett fel egyházmegyéjében a protestánsok, s természetszerűen mint földesúr, püspöki falvainak kálvinistái ellen. Nem kevésbé érvényesítette befolyását főispánként Heves és Külső-Szolnok vármegyékben. Bizonyára a leírtak is segítették Erdődy tervei megvalósításában, de egyéb intézkedéseinek is köszönhető, hogy míg elődjétől 72 plébániát vett át, utódjának már 232-t hagyott.¹¹

Barkóczy Ferenc püspök /1745-1761/ egyházkormányzatát is harcos katolicizációs szellem jellemezte, s bár főispáni hatalmát is érvényesítette ez ügyben, ellenreformációs tevékenysége mégsem érte el elődjének eredményeit.

Eszterházy Károly püspök /1761-1799/ a protestánsokkal szemben sohasem járt el olyan drasztikusan, mint elődjei tették, de mindig határozottan lépett fel a katolicizmus érdekében vagy éppen védelmében.

3. Tiszaörs környékének helyzete a 18. sz. második felében

Mint láthatjuk, a püspök-földesúr hosszú távolléte alatt lényeges változások mentek végbe a környéken. Az új vallás hithirdetői ki tudták használni az ellenőrzés hiányát, a török háborúk zűrzavarát. A népben megvolt az igény a lelki táplálékra, tehát a körülmények szinte ideálisak voltak a katolicizmus visszaszorítására.

Kisköre, Tiszanána, Sarud, Halász, Örs, Ároktő, Palkonya, Polgár, Egyek újratelepülői reformátusok voltak, de Füreden, Poroszlón és Szalókon is csupán néhány katolikus élt. Meg kell azonban jegyezni, hogy az itteni települések jó része egyrészt püspöki, másrészt káptalani birtok volt, ill. katolikus földesúr uradalma. Ezek szinte ebek harmincadjára kerültek a török hódoltság idején.

A püspöknek és a káptalannak Egerbe való visszatérése után automatikusan megindult a birtokok visszaszerzése, legtöbbször mint Örs esetében is, pereskedés útján. Egy katolikus főpaptól pedig egyáltalán nem lehet zokon venni, ha birtokaira katolikusokat telepített. Az állami rendeletekkel a háta mögött ezt aránylag könnyen meg is tehetette, még a reformátusok ez elleni lázongása ellenére is.

Teljesen új telepítés csak Nagyiván, s mégis, ez a tisztán katolikus település a Nagyunság szélén kulcsfontosságú a későbbi, más helyekre betelepülők számára.¹²

Tiszaörs, mint ősi püspöki birtok is hasonló folyamaton ment keresztül a 18. században.

4. A katolikus egyház újraindulása Tiszaörsön

Eger 1596. évi eleste és a püspök kényszerű emigrációja után az Örsi püspöki birtokot (oly sok másikkal együtt) világiak használták. Az idegen uralom alatt honosodott meg a reformáció. 1621-ben, mint ahogyan már utaltunk rá, a református lelkész nyugtázta az egyházi dézsmából a plébánost illető nyolcadrészt. Ezután nem sokkal következett be /a már szintén említett/ pusztulás. Telekessy egy ilyen pusztaságot perelt vissza, hiszen az újratelepülés csak 1719-ben indult meg.

Az 1746. évi egyházlátogatás tanúsága szerint az Örsön lévő régi templom a katolikusoké volt, 1722-ben került a reformátusok birtokába, akik náddal fedték le. 1746-ban katolikus nem lakott a községben.

Eszterházy püspök 1766-ban határozta el, hogy ebben a püspöki birtokot képező, de református vallású faluban katolikus plébániát állít fel. Erre biztatta őt 1767. február 2-án kelt levelében Trásy Imre tiszai közbirtokos is: "Viceispán uram írja, hogy Excellenciád Tisza Örsre Plebános Uramot kíván rendelni. Be mivel még ottan az Plebania el nem készülvén, addig Igaron szállást adok magam házánál....Victumja /élelme/ is legyen a Plebania elkészítéséig...Mise mondó assistentiákkal jönnö, hogy Igaron házamban mondhasson addig szent misét." Két hét múlva a püspök így válaszolt Trásynak: "Íme, kit Örsre Plebanusnak rendeltem, Tar Andrást, által küldöm minden mise mondó készüllettel... Megengedem, hogy azon Monstrantzia, mely most az Abádi templomban vagyon, Igarra által vitessék, mivel oda csináltatta Kegyelmed."

Még aznap, 1767. február 16-án kiadta az investitúrát Tar András jákóhalmi káplán részére, az újonnan felállított tiszai plébániára, melynek filiái /leányegyházai/ lesznek: Igar, Füred, Derzs, Szentimre, Szőlös faluk, továbbá Gacs, Kócs, Domaháza és Örvény puszták.

A plébános csak pár hónapig lakott Tiszaigaron, rövidesen átköltözött tiszai állomáshelyére. Itt felépítettek egy ideiglenes kápolnát, melyben Tar András 1767. augusztus 2-án mondta el az első szentmisét...

1767 végéig 26 katolikus személy költözött Tiszaörsre az egeri káptalan közeli falvaiból, ugyanakkor 296 volt itt a reformátusok lélekszáma. Utóbbiak akadályozták, zaklatták az új plébánost, ezért Eszterházy püspök-földesúr így figyelmeztette őket: "Meghagyjuk, hogy Tisza Örsi Plébánosunkat, valamikor és valahányszor az oda való Prédikátorral akar különösen /négy szemközt/ szólnani, ezen szándékában őtet akadályoztatni senki ne merészellye, sőt ha a szobából is akárkit ki parancsol, ezen parancsolatnyának engedelmeskedni kiki tartozzék. Aki az ő parancsolatnyára a szobából ki menni nem akar, a faluból is ki menyen."

Eszterházy a nyugalomba vonult Kállay István református lelkésznek megengedte a lelkészlakban való maradáást, de kikötötte, hogy utána ne állítsanak többé lelkészt. A református hívek mégis behozták új lelkészüket, mire a püspök Kállayt kiharcolta, hívei pedig követték őt, elköltöztek a környező református falvakba. Templomukat Ulrich püspöki jószágkormányzó visszavette, s miként 1768.

június 25-én írta, ezt az alábbi indokból tette: "...42 esztendeje, hogy Eörsöt meg szállották. A templom az övék nem volt. Hogy pedig valóságos urának vissza adatott, törvény sérelme nélkül esett... Mind el széllednek, noha eleget kértem, hogy csak maradgyanak."¹³

Az erősen megromlott régi templomot 1769-ben lebontották, az ideiglenes kápolna pedig fokozatosan szűknek bizonyult. Hamarosan nekiláttak hát, hogy megfelelő Istenháza legyen a hívek szolgálatára.

Ezzel Tiszaörs egyházának újkori története új fejezetéhez érkezett, melynek ma is látványos alapköve, sarokköve az új templom, mint Isten tiszteletének középpontja, s az új lakók egybefogója.

II. Tiszaörs mint káptalani birtok

1. Az egri egyházmegye felosztása

Az egri egyházmegye az ország egyik legnagyobb kiterjedésű egyházmegyéje volt. Ha megnézzük a térképen azt a 12 vármegyét, mely az egri püspök joghatósága alá tartozott, rögtön megértjük, miért vált problematikussá ellátása. A vármegyék: Abaúj, Bereg, Borsod, Heves, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Zaránd, Zemplén, Ugocsa, Ung, valamint ide sorolandó még Külső-Szolnok is. Segítették az egyházmegye felosztása gondolatának érlelődését a török világ utáni zilált politikai és vallási állapotok.

Erdődy püspök reális tervet dolgozott ki a felosztásra, ám ez nem nyerte meg sem káptalanja, sem Róma tetszését. Utódai pedig nem fektettek annyi energiát a problémába, Eszterházy pedig kimondottan ellenezte. Így a kérdés csak a 18. sz. végén, Eszterházy halála után kerülhetett megtárgyalásra, ill. megvalósításra.

a) A tényleges felosztás

A 18. sz. utolsó évében nemcsak Eger főpásztori széke üresedett meg, hanem másik öt egyházmegye is megyéspüspök nélkül maradt. I. Ferenc császár (1792-1835) nem nagyon iparkodott az üres helyek betöltésével, többek között azért, mert az így létrejött széküresedés idején ő rendelkezett a püspöki jövedelemmel. Eger is közel hat esztendőt várt új püspökére; így történhetett meg, hogy az egri egyházmegyét nagyobb ellenkezés nélkül fel tudta osztani.

A felosztás ugyan az ésszerűség követelményeinek, az egyház és az állam érdekeinek figyelembevételével történt, de erről a Szentszéket előzőleg hivatalosan nem értesítette. A király az új egyházmegyék főpásztorait is önhatalmúlág

nevezte ki, rendelkezéseit pedig csak egy évvel a felosztás után jelentette a pápának.¹⁴ VII. Pius pápa az intézkedést bullájában mégis jóváhagyta.

Az Egertől elszakított területen két új egyházmegye alakult: a kassai és a szatmári. A szétosztás vármegyék szerint történt. A kassai püspökségnek jutottak Abaúj, Sáros és Zemplén vármegyék, a szatmárinak pedig Szatmár, Ugocsa, Ung, Bereg és Máramaros vármegyék.

Az egri püspökség /mintegy kárpótlásul/ érsekséggé emelkedett, s mint ilyen, az eddigi metropolitának, az esztergomi érseknek a fennhatósága alól kivételt. Viszont az új egri metropolita fennhatósága alá kerültek a rozsnyói, a szepesi, a kassai és a szatmári püspökségek.

b) A kassai káptalan megalakításáról

Egy egyházmegye vezetésében a püspök mindenkorai segítője a káptalan, a kanonokok testülete. Testületi működésük meghatározó jellegű az egyházmegye életében.

I. Ferenc császár a püspökség felállításával egyidejűleg a káptalant is létrehozta Kassán. Az alapítólevél 1804. március 23-án kelt. Az oklevél szerint a kassai káptalannak a következő a beosztása: a nagyrépost, az olvasó-, az éneklő-, és örkanonok, valamint két egyszerű stallumos kanonok.

A káptalan első tagjai 1804. december 11-én kapták meg kinevezésüket. Nagyrépost lett Szeldmayer György apát, sátoraljaújhelyi plébános; éneklőkanonok Vitlinszky Sándor eperjesi esperes-plébános; örkanonok Németh István lisszakai esperes-plébános; mesterkanonok pedig Rajner Károly esztergomi egyházmegyes áldozópap, aki egyúttal a szeminárium vezetését is átvette.

Meg kellett szervezni az új káptalan jövedelemforrását, a birtokrendszert is. Ez értelemszerűen az egri püspöki és káptalani javadalmak kárára történt, s természetesen nem ment problémamentesen. Úgy tűnik, a püspöki birtokok esetében könnyebb volt az átvétel, viszont az egri káptalannal előfordultak összetűzések. Jó példa erre a zempléni főesperesség körül kiobbant vita, mely végleges megoldást csak 1810-ben nyert.¹⁵

Tiszaörs is 1804-ben, sok más püspöki birtokkal együtt került az új kassai káptalan birtokába. Az egyházi felügyeletet természetesen továbbra is az egri főpásztor látta el, de anyagi vonatkozásban, a templom fenntartásában már a káptalan vette át az irányítást.

2. Eszterházy haláltól az I. világháború végéig

a) Az 1848-1849-es szabadságharc végéig

Eszterházy Károly püspök halálával nemcsak az egyházmegye veszítette el nagy gondozóját, vezetőjét, hanem a püspöki birtokok lakossága is. Ez az a kor, mely a francia forradalommal megrázta egész Európát. Az uralkodónak egyik legfőbb törekvése volt, hogy a forradalmi eszméket távol tartsa országától; ezzel azt is elérte, hogy azon erkölcsi hanyatlást is kivédte, mely Franciaországban igen nagymérvű volt. Továbbá még azt is e törekvés javára kell írni, hogy a forradalom általános Isten-, és egyházellenessége sem jutott el a magyar földre. Így is éppen elég volt kiheverni a II. József okozta károkat, melyeket II. Lipót, majd I. Ferenc csak részben orvosoltak.

A napóleoni háborúk idején az országra kivetett súlyos háborús adók az egyház anyagi helyzetét is nehezítették. Még kedvezőtlenebb volt, hogy a király, mint főkegyúr, nem töltötte be a megüresedett püspökségeket, s így azok jövedelmével az állampénztár bevételeit növelte. 1800-ban hét egyházmegye éléről hiányzott a főpásztor. A püspöki székek be nem töltésén kívül a jozefinista államvezetésnek az egyház életébe beavatkozó és szabadságát gátló politikája is megmutatkozott.¹⁶

Ilyen körülmények között bizonyos fokig meglepő Tiszaörs rohamosnak mondható fejlődése, ám ugyanakkor érthető is. Sok német névvel (tehát jól gazdálkodó emberekkel) ezekben az években találkozunk itt először. Eszterházy gazdaságpolitikája is előrelendítő volt. A telepesek különböző juttatásokat, kedvezményeket kaptak, így jobb termelômunkát is végeztek. Jól példázza ezt egy 1802-ben fölvetett összeírás a község befizetési összegeiről. Ekkor Örsön 925 katolikus és három kálvinista élt. (Abban az esztendőben 58 keresztelezés volt, tehát minimálisan 300 gyermeket számolhatunk.)¹⁷

Az új kassai káptalan az első időkben úgy oldotta meg itteni birtokai kezelését, hogy azokat bérbe adta, elsőként egy Vida László nevezetű gazdálkodónak. Ebben 1812-ben annyi változás történt, hogy a falut magát a káptalan kezelte a továbbiakban, mindössze a külterületeket adta ki árendába. (Ezen változtatásra részben az adott okot, hogy a jobbágyság az úriszék előtt perre vitték a bérlő jogtalanságait. A vitás ügy rendeződött, s a káptalan kezelésében a régi gazdálkodás folytatódott.)¹⁸

Eszterházy haláláig (1799) a templom s más egyházi épületek fenntartása, gyarapítása a községnek nem okozott gondot. Mondhatni, a templom már minden szükségességgel felszereltetett. A belső berendezésekkel korábban elkészültek, s nem sokkal ezek után a toronyban megszólalt a két harang (bár egyes kutatók háromról beszélnek, később e harmadikról adatok nem találhatók), a kóruson pedig a jó

állapotban lévő kis orgona. Ez az orgona a 19. sz. közepéig működött, amikor is beépítésre került a ma is használatos hangszer.

Az 1820-as évek végére időszerűvé vált a toronysüveg cseréje. Ennek tervrajzai és dokumentumai az érseki irattárban megmaradtak; azt azonban, hogy az is valósult meg, csak feltételezhetjük, lévén a század második felében újból sor került hasonló munkára, amikor is a mai forma alapjait alakították ki.

Az időszokról, mely a szabadságharcot megelőzte, két megállapítás tömör képet ad: az épületeken jórészt csak állagmegóvási munkák folytak, s a hívek lelki gondozása a kornak megfelelően haladt.

Ezt a korszakot az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc zárta le, mely az egész ország életét megváltoztatta. Örsöt elkerülték a nagyobb események, inkább a csapatok mozgása közben, mint pihenőhely szerepelt. Így állomásozott a községben egy nagyobb honvédsereg, s a móri csata után Perczel lovaskatonái voltak elszállásolva a házaknál.¹⁹ Az anyakönyvek tanúsága szerint (minden bizonnyal a fent említett csapatokból való) két katona halt itt meg, s lett eltemetve. A bejegyzések szerint már sebesülten érkeztek.

Mielőtt azonban rátérnénk a Kanizsay Károly plébános által fémjelzett korszakra, egy pillanatra lépünk vissza az új egyházközség kezdeti éveire.

b) Szerzetesek Tiszaörsön

Közvetlenül a katolikus plébánia megalakítása után, 1768-ban már találkozunk az anyakönyvekben szerzetesek neveivel. Elsősorban ferences és minorita atyák működéséről tanúskodnak e bejegyzések. Ténykedésük két időszakra osztható: 1768-tól az 1780-as évek végéig, majd az 1820-as évek közepétől a szabadságharcig.

Tevékenységüket szintén két feladatkörre oszthatjuk: segítségüket a nagyki-terjedésű plébánia tette szükségessé /lásd az Örshöz csatolt filiák felsorolását!/, másrészt népmissziókat és lelkigyakorlatokat tartottak.

Eszterházy püspöknek komoly gondot okozott a paphiány. Az új plébánia mellett sem Tar András, sem Szűr Ferenc nem tudhatta ellátni a sok falut. Bizonyára ezért kérte a püspök a ferencesek segítségét, hiszen ők vészték át leginkább a török időket a szerzetesek közül. A fizikai ellátás kényszere mellett nagyon fontos volt a lelki igény kielégítése. Az új hazát teremtő emberek meggyökeresedéséhez ez mindenképpen kellett. A legtöbb filiában a katolikusok kisebbségben éltek a reformátusok mellett, s ebben a környezetben, a pap állandó jelenléte nélkül nehézséget jelentett a hit megtartása is.

Valószínű, hogy a hosszabb-rövidebb ideig, esetenként később is visszatérő szerzetesek a közelebb lévő rendházakból érkeztek, így az egri minoritáktól, ill. a jászberényi és gyöngyösi ferencesektől. De tudunk olyanokról is, akik népmissziókat tartva járták az országot. Egy ilyen lelkigyakorlat alkalmával töltött Örsön néhány napot P. Miklósi Ambrus minorita Erdélyből, aki rendjének gimnáziumi, majd teológiai tanáraként működött.²⁰

A szerzetesek ittlétében hosszabb szünet állt be. Okára pusztán következtetni lehet, mert ennek indoklása itt semmilyen okmányban nem szerepel. Föltehető, hogy II. József császár egyházpolitikája készítette őket távozásra; Eszterházy püspök nem saját jószántából mondhatott le a jobb lelkipásztori ellátásról.

Könnyítést jelentett Füred önállósulása. Ezzel Örstől néhány falu elkerült, kevesebb lett az ellátandó terület.

Az 1820-as évek közepétől ismét felbukkannak a szerzetesek. Neveik azonban nem fordulnak elő oly sűrűséggel, mint korábban. Ekkor már bizonyára a népmisziókra korlátozódott ténykedésük, ám ezzel is segítettek megteremteni azt a szilárd lelki alapot, melyre a szabadságharc utáni megváltozott világban építeni lehetett.

c) A szabadságharctól az I. világháború végéig

A szabadságharc utáni megtorlás az egyházat sem kerülte el. Több olyan főpapot hurcoltak meg, akik támogatták a magyar szabadságot, s az alsópapságból is kb. háromezren kerültek börtönbe vagy szenvedtek el más retorziót. Az önkényuralmi rendszer az ország meggyengítésére és szétagolására irányuló törekvéseit egyházszervezeti vonatkozásban is érvényre juttatta.

A magyar katolikus egyházra - ideiglenesen - 1855-ben kezdtek jobb napok virradni. A Szenszék és az osztrák császárság között ekkor kötött konkordátum - bár sok hátrányos végzést is tartalmazott - a magyar katolicizmus javát szolgálta mindenekelőtt azzal, hogy a jozefinista rendszernek az egyházat gúzsba kötő béklyóit széttörte.

A konkordátum nyújtotta nagyobb mozgási szabadságot a püspökök igyekeztek a magyar papság, s rajtuk keresztül a hívek lelkületének megújítására felhasználni. E fejlődés megindulását mutatja pl. hogy a II. József által betiltott kongregációk és jámbor társulatok felújították munkájukat; több szerzetesrend megnyitotta iskoláit, ezzel nőtt az ifjúság vallásos nevelésének lehetősége.²¹

Ezek ismeretében értjük meg igazán, hogy miért volt fontos a szabadságharc előtti lelki megalapozás. Egy felbolydult világban csak elmélyült lelkeséggel lehet úrrá lenni a külső nehézségeken. Az pedig a Gondviselés külön ajándéka, hogy ekkor került ide plébánosnak Kanizsay Károly (Kassa 1821 - Tiszaörs 1886/, aki lelkipásztori és emberi szempontból is kiválóan bizonyult. Idekerülésekor még a 30. életévét sem töltötte be, így az ifjúi hév nagy tenniakarássá válhatott a sok lehetőséget biztosító falvakban.

Örsön könnyítette helyzetét, hogy a községben néhány református és zsidó vallású lakoson kívül zömmel katolikusok laktak. Ez különösen a 60-as és 70-es években jelentett segítséget, amikor is a szabadelvű nézetek lettek uralkodóvá az államvezetésben. E vezetés egyik fő feladatának tekintette a katolikus egyház befolyásának csökkentését, kizárólagos hatalmának megtörését. Ezt többek között úgy igyekezett elérni, hogy több kedvezményt adott más egyházaknak. A katolikus egyház helyzetét nehezítette az eléggé szabaderkölcű közszellem, valamint

a liberális-szabadkőműves körök egyházellenessége is, amellyel mind a közéletben, mind pedig a sajtóban támadták a katolikus egyházat. A korszellem hangulatával párosult a hazai protestantizmus katolikus ellenessége. Ez nem annyira az eltérő hitbéli meggyőződésből fakadt, mint abból a véleményből, amely a protestantizmust azonosította a szabadsággal és a hazafisággal, a református vallást pedig a magyar vallással.²²

Örsöt ezek az események - egyvallású mivoltának köszönhetően - nem nagyon rázták meg. Sőt, Kanizsay plébánost a nyugodt ügyvitelben kegyúrként a kassai káptalan is segítette. Mert bár közvetlenül nem szólhatott bele az egyházközség ügyeibe (az ugyanis a püspökségre tartozott), de tekintélyével a mindenkori plébános mögött állt.

A káptalan és a község lakói között az anyagi kapcsolat a jobbágyfelszabadítás után változott meg. 1854-ben zárult le egy úrbéri per, amely sok volt jobbágyot juttatott földhöz. A birtokszerkezeten azonban ez lényegében nem változtatott, mert a felosztásra kerülő terület elég kicsiny volt. A káptalan földjeinek túlnyomó többsége bérletbe került. A falu földművesei ezeken a területeken dolgoztak, keresték kenyerüket; az életszínvonal növekedésnek indult.²³

A plébánosnak ugyan nagyobb földterülete volt, ám az ebből származó jövedelmének nagyobbik részét be kellett küldenie az egyházi központba, hogy azokból fenntarthassák a különböző egyházi intézményeket. A kántor, a harangozó és a tanítók sem csupán fizetésükből éltek, hanem a nekik juttatott "szolgálati" földből. Külön földje volt a templomnak, ebből kellett annak fenntartását biztosítani. Ezt bérlők használták egészen a második világháborút követő államosításig; a bérleti ügy felügyelete a plébános kötelességei közé tartozott.²⁴

Az egyházközség anyagi ellátását az egyházi földek biztosították, a híveket gyakorlatilag nem terhelte az egyház ilyen ellátása. Az új orgona állításának költségeit és más kiadások kiegyenlítését a káptalan rendezte. (1862-ben például két szép kegytárgyat adományozott a templomnak: egy dúsan díszített, aranyozott ezüst kelyhet, s egy ezüst asztali feszületet, melyek ma is díszei a templomnak). Van azonban az egyházközségnek olyan épülete is, melynek sem az építését, sem a fenntartását nem a káptalan finanszírozta. Ez a temetői kápolna, mely 1879-ben épült a község legkiemelkedőbb pontjára. Kanizsay Károly saját jövedelméből emeltette és szerelte fel. (Ez a szokásos templomi berendezés: vagyis a toronyban két kis harang, egy kis orgona a kórusra, stb.). A kápolna fenntartására 600 forintos alapítványt tett, mely az államosításig biztosította a szükséges kiadások fedezetét. Napjainkra a belső berendezési tárgyak közül csupán a kórusra vezető csigalépcső maradt fenn. Kanizsay Károly különösen vonzódott a történelemhez és a művészetekhez; ezekre - a reá bízott egyházi területen - megkülönböztetett figyelmet fordított. A templom ma is dicsekedhet az általa vett festménnyel például. Szolgálatra idején elvégeztette a templomkert rendezése során előkerült régi téglá- és kőmaradványok múzeumi vizsgálatát, s ő volt az első örsi plébános, aki módszeresen kutatta plébániájának múltját. Mivel a papnevelő intézetek a szabadságharc utáni időszakban nem tudtak elegendő számú papot képezni, Kanizsay 1850-től egy ideig egyedül végezte lelkipásztori munkáját. Az egri érsek csak egy jó évtized eltelte után tudott neki

káplánokat biztosítani, kikkel aztán egészen 1886-ban bekövetkezett haláláig együtt látta el körzetét.

Utódja, a fiatalabb korosztályhoz tartozó Törösváry Tivadar is egyedül végezte itteni munkáját az első években. A lakosság gyarapodása azonban ismét szükségessé tette a kápláni poszt betöltését, mely aztán egészen századunk közepéig folyamatossá vált. Csak a község fokozatos visszafejlődése, illetve a vallásgyakorlás erőszakos visszaszorítása szüntette meg. Törösváry plébánosnak nem a megnövekedett számú hívők okoztak gondot, hanem az új, a világi eszmék. A szabadelvűség lett a divatos gondolkodási irány, s ennek fő eszményképe a "földi paradicsom" megvalósítása volt. Ami önmagában véve dicsérendő lett volna, ha nem társul vallásellenességgel. Hiszen - mint ezt akkor sokan hangoztatták - az abszolút jólét, "a földi paradicsom" még életükben elérhető lenne, ha az egyház nem állna ennek az útjában. Szabályos harc bontakozott ki e kérdés körül, s mindez a papi gyűléseken rendszeres téma lett.²⁵ Talán még azt a véleményünket is megkockáztathatjuk, hogy a szabadelvűségnek ez a féktelensége csapott át a harcterek poklába, ahol persze nem a szóvivők vérezték el.

Törösváry Tivadar mindezt - a háború kitörését - nem érte meg.

Őt Szepessy Antal követte, aki sokkal nagyobb agilitással látott munkához, mint elődje. Ráadásul főpásztora a kerületi esperesi tisztelet is rábízta. Így nagyobb volt a betekintése az eseményekbe is. Felismerte, hogy a háború egyáltalán nem olyan dicsőséges, mint amilyenek indulásakor hivatalosan hirdették, s ezért nemcsak a fokozott munkára hívta fel paptársai figyelmét, hanem arra is rámutatott, hogy a szociáldemokraták által hirdetett eszmék az amúgy is nehéz, háborús időkben csak még nagyobb zavart keltenek. Mint például Őrsön is. A község első számú vezetőjeként nemcsak az eszmék harcából vette ki részét, hanem a hátszínházi irányításból is. Már a háború kitörésekor szervezni kezdte a hadbavonulókat és hozzátartozóik segítségét, a gyűjtések lebonyolítását. Nagy szükség volt erre, hiszen a háború az egész országot nehéz helyzetbe hozta. Romlott az ellátás, hiányzott a földekről a férfierő, ráadásul a megnyugtató, békét követelő harangok is elnémultak; fegyvereket öntöttek belőlük. A mostoha körülmények miatt 1916-ban ideiglenesen beszüntették a kerületi gyűléseket is, s így Szepessy esperesnek egyre nehezebb volt a körzetét ellátni. Ezért felettesei 1918-ban kiegészítő lelkészt adtak mellé, a későbbi utódot, Mikula Mátyást. Ráadásul egészsége is meggyengült, melyet csak tovább rontottak az 1918. évi őszi zavargások. Bekövetkezett ugyanis az, amitől mindig óvott, s amiről így számolt be: "A Tiszaszőlősről átragadt zendülésen Tiszaörs is átesett... A zendülést harcterről, a legközelebbi fővárosi forradalmon keresztül hazaszökött circa 10 katonával együttes lövöldözése, köztársaság hangoztatása, ennek éltetése, nincs törvény, nincs király, nincs kormány hangoztatása és forradalomra való felhívása és uszítása indította meg községünkben. Mindenszentek ünnepének délutánján, mikor a községbe megérkeztek. Az abszolút terméshiány miatt sokat nélkülöző, s a Haditermék által kenyérnekvalóról még eddig nem biztosított napszámos néposztály elkeseredettebb és izgékonyabb és hiszékenyebb része engedett az uszításnak. Másnap, november 2-án már több mint 250-en, férfiak és nők vegyesen, a fegyveres lázító katonákhoz csatlakoztak, s ez nap este a nemrég alakult Fogyasztási Szövetkezet kocsmájában összegyűlve... fosztogatni kezdtek."²⁶

Néhány nap alatt ugyan megfékeztek a fosztogatókat, a történetek azonban végképp felőrölték Szepessy erejét. Már nem érte meg a még nagyobb csapást, az 1919-es eseményeket, melyek a kivérzett, leromlott országot, s benne az egyházat addig soha nem látott szerencsétlenségbe taszították.

3. Mikula Mátyás plébánossága

Mikula Mátyás 1918 decemberében került Tiszaörsre, hogy főpásztora rendelete értelmében a már súlyos beteg Szepessy Antalnak segítségére legyen. A fiatal kezdőre nehéz feladatok vártak. Különösen Szepessy halála után, mert néhány héttel a temetést követően kihirdették a proletárdiktatúrát.

a) Vallási fellendülés a két háború között

Bár Örsön is állomásoztak vörös katonák, fegyveres harcok a faluban nem voltak. Csupán néhány fiataalt soroztak be katonának, s vetették be majd őket a felvidéki harcokban. De magában a faluban megrázkódtatást okozó események nem estek. Az idősebbek emlékezete szerint az iskolákban a helyükön maradtak még a keresztek is, nem úgy, mint akár a fővárosban, akár az ország más helyein. Ennek ellenére a papság közérzetét a karhatalmi erők részéről tett intézkedések meglehetősen kedvezőtlenül befolyásolták, hiszen - főleg vidéki településeinken - rendszer elleni izgatás vádjával több papot is letartóztattak vagy kivégeztek.²⁷ Az ilyen hírek természetesen Tiszaörsön és környékén is félelmet keltettek, jóllehet, atrocitások, megfélemlítések inkább a közeli Tiszafüreden estek. Az 1921-ben újra kezdődő esperesi kerületi gyűlésekről készült egyik jegyzőkönyv így számol be minderről: "...meg kell örkönnünk jegyzőkönyvünkben, hogy Fábry Dezső esperes plébános úr mint kiváló hazafi és érdemes pap a tiszafüredi proletár direktórium kijelölése folytán több jeles tiszafüredi polgártársaival túszként Budapestre a kőbányai fogházba szállíttatott. Annak a vonatnak, melyen Tiszafüred és vidékéről a túszoikat szállították a felügyelő vezetője a világ leghírhedtebb kalandora, vérszomjas réme Szamuely Tibor népbiztos volt. Kedves Esperesünk 8 hétig volt foglya a proletárdiktatúrának..."²⁸

A román hadsereg 1918. május 1-én harc nélkül vonult át a falun, ugyanis az addig ott tartózkodó vörös katonák - egy gulyát maguk előtt hajtva ("a harcok elől mentve") - elmenekültek. Elrettentésül azonban néhány "forradalmárt" fogságba vetettek és magukkal hurcoltak, akik azonban egy rövid idő múltán épségben hazakerültek. A megszállók átvonultak ugyan a községen, de néhány főből álló egységet hátrahagytak, elsősorban a várható dohánytermés őrzésére, biztosítására.

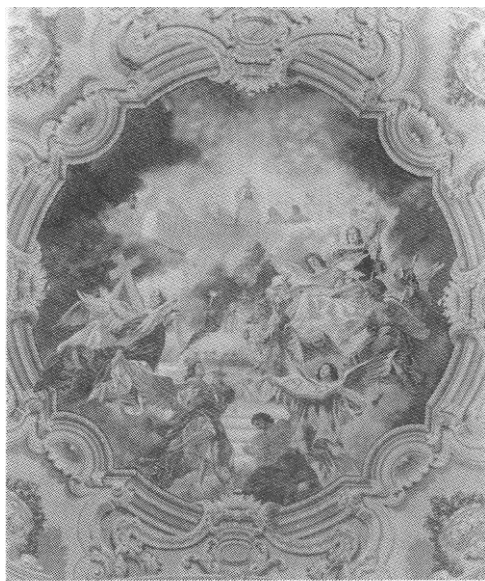
Idős adatközlők szerint közülük a környékbeli tanyákon egyeseket agyonvertek. A román megszállók 1920 első hónapjaiban távoztak a községből véglegesen.²⁹

A háború után lelkileg és anyagilag egyaránt előről kellett mindent kezdeni. Nemcsak a háborús idők terjesztette liberális eszmékkel kellett megbirkózni, de a nyomasztó gazdasági helyzettel is. S Mikulának, a fiatal plébánosnak mindezek mellett külön megoldandó problémát jelentett a kegyuraság, a kassai káptalan határokra kívülre kerülése. Majd betetőzésként az infláció, melynek mértékére összehasonlításként ide írjuk, hogy Szepessy plébános a háború elején a harctéren lévő katonák karácsonyi ajándékozására 353,26 Koronát gyűjtött, 1925-ben viszont a templom külső tatarozására már 80 millió Korona vált szükségessé.³⁰

A tiszai plébános jövedelme az 1920-as évek elején szintén megcsappant. Mikula Mátyás ezért tárgyalásokat kezdett a káptalannal, s ennek eredményeként 1927-ben a falu népe közvetlenül bérbe vehette a káptalan itteni földjeit, ami a jól gazdálkodóknak, köztük a plébánosnak is tehetősebb megélhetést biztosított. A község anyagi erősödése természetesen a helyi egyházra is kihatott. Magának a templomnak a fenntartását külön alap szolgáltatta, ami az úgynevezett templomföldből, a stóla- és perselypénzből, a kassai káptalan kegyúri támogatásából és az alapítványokból tevődött össze. Ezek közül a templomföld (területe: 10 kh és 852 négyszögöl) volt a legszámottevőbb. Ezekből 1934-ben felújították az orgonát,

1936-ban tatarozták a Kanizsay Károly által emeltetett kápolnát a stációkkal együtt. Majd a község villamosítása kezdődött meg, ami a templomot is érintette: 1939-ben ugyanis főhatósági engedéllyel 400 pengőért eladták a régi bronz csillárokat, amely összeg az új lámpatestek árát volt hivatott részben fedezni. Ezek a ma is használatos új csillárok és falikarok azonban 1.090 pengőbe, maga a villanyvezetés pedig másik 800 pengőbe került. Mikula plébános engedélyt kapott a templom szentélyének újrakövezésére is.

A villanyvezetés falvásával járt, mely nyomokat csak festéssel lehetett eltüntetni. Mikula Mátyás ezirányú kérelmével meg is kereste a kassai káptalant, ahonnan (elégképpen érthetetlen módon) elutasító választ kapott. Ennek ellenére nem mondott le tervéről. Gyűjtést hirdetett, miközben megkezdte a tárgyalást a

1. kép. A szentély mennyezetfestménye
(Benke László alkotása)

festővel, Benke László jászberényi művésszel. A szerződést megkötötték, melyet az egri Főhatóság 1940. április 29-én jóváhagyott. A végösszeg 4.726 pengőt tett ki, a hívek adományából viszont csak 584 pengő jött össze. A hiányzó 4.142 pengőt Mikula Máttyás a sajátjából adományozta. E nemes tett nélkül nem csodálhatnánk meg nap mint nap Benke László művészi alkotásait: a szentély mennyezetképét az Oltáriszentségről és a hajó képeit, melyek Szűz Mária mennybevitelét, ill. a magyar szenteket ábrázolják.

Az újonnan festett templom megáldását 1940. október 8-án végezte Lázár Péter tiszafüredi esperesplébános, az egri érsek megbízásából.

Fölvetődhet a kérdés: miből tellett Mikula plébánosnak, hogy ennyit áldozhatott a templomra? Természetesen a földek jövedelmének nagy része központi befizetésre került, az egyház országos intézményeinek a fenntartására. Azonkívül ebből kellett fedeznie a plébánia kiadásait, a káplánt eltartani stb. Egy 1942-ben készült fölmérés szerint a tiszaoirsi plébánosnak az évi jövedelme 3.800 Pengő volt, míg a kápláné 1.440 P.

Érdemes megnézni (szintén 1942-es felmérés) a vallásosság helyzetét is. A faluban összesen 552 család élt, ebből 545 katolikus; a lakosság összlétszáma 2366, ebből az 1-14 évesek száma 837. A vasárnapi miselátogatók a lakosság 35%-át tették ki, az iskolások nélkül. Ez azt jelentette, hogy a szentmisékre mindig megtelt a templom, ám Egerből többször is neheztelve kértek magyarázatot, kicsinyelve a százalékot. Sőt, a főpásztor figyelme arra is kiterjedt, hogy a haldoklók mindegyike részesült-e a szentségekben. Ha valakinél ezek elmaradtak, magyarázatot kért a lelkipásztortól.³¹

A vallási élet egyik színes oldala volt a különböző egyesületek működése. Ezek mindegyike rendelkezett vallási tartalommal, hitből fakadó háttérrel. Igaz, a legfőbb szervezők és támogatók a helyi egyház ill. annak vezetői voltak.

Meghatározó jellegű volt az 1911-ben alakult Katolikus Ifjúsági Egyesület. Vezetői: Törösváry Tivadar plébános, Fülöp Géza káplán, Erdélyi Ferenc kántortanító, Horváth Béla tanító. 54 alapítótag írta alá az okmányt. A jóváhagyási kérelmet 1911. december 16-án terjesztették a Belügyminisztérium elé, mely azt jóváhagyta. Az Egyesület célja (Alapszabály 1. paragrafus) ma is megszívlelendő lehet: "A tankötelességének eleget tett földműves ifjúság vallás-erkölcsös és hazafias szellemben való képzése, közhasznú, főleg a földművelés körébe vágó ismeretek terjesztése és tisztes szórakozás szerzése a politika teljes kizárásával."

Hasonló céllal alakult meg a földműves leányok Sarlós Boldogasszonyról elnevezett Árpádházi Szent Erzsébet pártfogása alatt álló kongregációja, melyet az egri érsek 1928. február 9-én hagyott jóvá. Ezzel két olyan szervezete lett a községnek, melyben mintegy továbbképzésként folyt a mindennapokhoz szükséges ismeretek magasabb fokon történő elsajátítása.

Az 1940-es évek elejére teljes lendülettel működtek az egyesületek. Ekkorra kialakult, kikristályosodott a tevékenység fő iránya, a tagok is nagyobb gyakorlatra tettek szert.

Fontos szerepet töltött be az egyházközség Karitás-szervezete (szociális szakosztály), mely a rászorulóknak rendszeresen osztott szét készpénzt és természetbeni juttatásokat.

A Szívgyárda három csoportban működött. Rendszeres foglalkozásai voltak a KALOT-nak és a KALÁSZ-nak (a fiúk, ill. a leányok szervezete). Két olvasókört szervezött: az ifjú férfiak és a felnőtt férfiak számára. Az ő számukra könyvtár állt rendelkezésre, de már évtizedekkel korábban elkezdtek a könyvvásárok szervezését. A Rózsafüzér Társulat 350 taggal végezte havonta más-más célokért egyéni és közös imádságait.

1932-ben szervezték meg az új Népház (a mai művelődési ház elődje) működését. Ezt öt különböző egyesület vezette, demokratikusan elosztott igazgatósággal. Ők gondoskodtak részben a fenntartásról, de szinte teljes egészében a rendezvények előkészítéséről.

Jellemző képet fest a katolikus lakosságról, hogy 1942-ben a faluba 45 példány katolikus napilap, 34 példány katolikus hetilap és 4 példány katolikus folyóirat járt. A hívek tehát érdeklődtek a hit országos dolgai iránt, mert azok ismeretében a helybeli tevékenység jobbítását remélhették.³²

Az oktatás, mint alapvető egyházi tevékenység kezdettől az itteni egyház kiemelt feladatai közé tartozott. Az első katolikus betelepülőktől egészen a II. világháború utáni kommunista államosításig az iskolai munka a település fejlődésével együtt fejlődött.

Bár csak vázlatpontokban szólhattunk a II. világháborút megelőző időszakról, mégis élénk táru l egy roppant arányú fejlődés. Ennek sikeréhez mindenképpen hozzájárult az egyház új szervezeti formájának kialakítása.

Magyar Katolikus Egyházunknak elévülhetetlen érdeme, hogy világviszonylatban elsőnek - már a múlt században - felismerte azt az alapvető igazságot, amit csak a II. Vatikáni Zsinat fogalmazott meg világosan: a lelkipásztorok egymagukban nem tudják eredményesen betölteni az egyház üdvöztítő küldetését, hanem ehhez igénybe kell venniök a világi hívek segítő közreműködését is. Egyéb törekvések mellett ez a belátás vetette fel a magyar egyházban a hívek egyházközségbe szervezésének és az egyház gondjaiba való bevonásának a gondolatát.³³

A több oldalról fölmerülő nehézségek ellenére az 1868. évi LIII. tc. 24. paragrafusa teremtette meg a jogi alapot az egyházközségek megalakulásához. Az 1870. október 26-án megalkotott szervezeti szabályzat (amit azonban a király, mint főkegyúr nem hagyott jóvá), pedig ösztönzést adott arra, hogy az országban többhelyütt meg is alakuljanak az egyházközségek.

Új lendületet adott az egyházközségi mozgalomnak a budapesti hívek szervezkedése. Csernoch János bíboros hercegprímás jóváhagyásával (1920-ban), páratlan összefogással és leleményességgel gondoskodtak a lelkipásztorok és a hitoktatás fenntartásáról és kiépítéséről, a mammut-plébániák megosztásáról, templomok és katolikus intézmények létesítéséről Budapesten.

Ezek után készült el az egész országra kiterjesztett szabályzat, melyet Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás vezetésével a püspöki kar 1929. október 25-én Klebelsberg Kúnó gróf kultuszminiszterrel közösen állapított meg. Eszerint az

egyházközségek vezetésében a plébánosnak az egyházközségi képviselőtestület és tanács van segítségére. Ezek országos összefogására hivatott életre az Actio Catholica.³⁴

Ezek alapján Tiszaörsön is megalakult e testület, s az azóta eltelt 60 esztendő igazolta létének jogosságát és fontosságát. Sok aprómunkát átvett a plébánostól, így annak több ideje maradt a lelkipásztori teendők ellátására.

b) II. világháború utáni vallásüldözés kezdetei

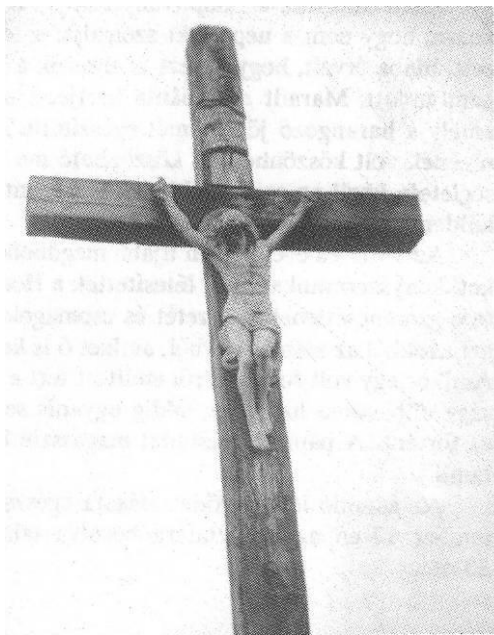
A háború borzalmi közepette sokakat az aggodalom is Isten felé fordított. Sokan imádkoztak azért, hogy szeretteik épségében és minél előbb visszakerüljenek a különböző frontokról.

Tiszaörs sokat köszönhet a tiszafüredi Tisza-hídnek. Mióta ez létezik, Örsöt elkerülték a hadi események, ide csak "elvétve" jöttek katonák. A II. világháborúban is ez a híd volt az, amely magához vonzotta a harci cselekményeket, Tiszaörs így könnyebben vészelte át a front elvonulását. (A híd védelmét a 24. német páncélos hadosztály erői látták el a II. Ukrán Front támadó katonáival szemben, melynek egységei 1944. október 17-én vonultak át Tiszaörsön). Mivel a német hadvezetés a híd védelme érdekében Tiszaörsöt eleve feladta, az örsiek elkerülték a nagyobb veszteségeket.

Ha harci cselekmények nem is, egyéb háborús események történtek a faluban, halálos áldozatok is voltak. A Vörös Hadsereg katonái - egy hónappal a megszállás után - erőszakoskodtak, s aki ellenállt, lelőtték. Voltak, akiket összefogdostak és kényszermunkára vittek.³⁶

Mivel harc a falu területén nem volt, a templomot sem érte sérülés. Nem így a plébániát, ahonnan Mikula Mátyásnak egy időre el kellett mennie, s egy megbízható helyen megbújnia. Ez alatt az idő alatt sok mindent elraboltak, fosztogatták az épületet. Ekkor szenvedett pótolhatatlan veszteségeket, károkat a plébániai irattár is...

A háború után megkezdődött a földreform, mely lényegi változásokhoz vezetett. 1945. március

2. kép. Fakereszt a Gyóni G. u. végén, 1964

17-én a Minisztertanács rendeletet adott ki, melynek értelmében minden 100 hold feletti birtokot (így az egyházit is) kisajátítanak és szétosztanak a földművesek között. Megígértették a kártalanítás is, amiből azután semmi sem lett. Az őrsi káptalani földek is felosztásra kerültek, de az addigi bérleti arányok nem vették figyelembe.

Az elég korán világossá vált, hogy a Vörös Hadsereg bejövetele után nőni fog a kommunisták hatalma. De arra, hogy ezzel a vallásellenesség ilyen mérvű terjedése is együtt jár, nem sokan gondoltak. 1946-ban egy papi gyűlésen hangzott el: "...lehetetlen azonban meg nem látnunk egy új egyházüldözés kezdetét, amely méreteiben és vadságában nem fog elmaradni a kereszténység hőskorának egyházüldözése mögött."³⁷

Érzékenyen érintette a helyi egyházakat az iskolák államosítása, valamint az egyházi szervezésű egyesületek feloszlása. A papság működési területe szinte kizárólag a templomra korlátozódott. A kántortanítók is választás előtt álltak: vagy tanítók lesznek csupán állami alkalmazásban és fizetéssel, vagy maradnak kántorként az egyház szolgálatában. A legtöbb egyházközség nem tudott kellő fizetést biztosítani, így az őrsi sem. A papság ezáltal legjobb munkatársait veszítette el, az egyházi zene pedig ma is érezhető károkat szenvedett.

Mikula Mátyásnak is vissza kellett fognia olykor heves, de határozott temperamentumát. Mindent megpróbált az egyház érdekében, az adott lehetőségeket igyekezett a végsőkig kihasználni - legtöbbször eredménytelenül.

Államosították az alapítványokat³⁸, a javadalmi földeket, majd arra hivatkozva, hogy nem a nép javát szolgálja, a templomföldet is. Mikula hiába levelezett, hiába érvelt, hogy ha ezt is elveszik a hívekre újabb teher hárul, változtatni nem tudott. Maradt a plébánia kertje, s egy néhány száz négyszögöles szántó, amely a harangozó jövedelmét egészítette ki. Valóban csak a hívek áldozatkészségének volt köszönhető (s köszönhető ma is), hogy az egyházközség helyi szükségletein kívül az egri érseki központ fenntartására is lehetett (ha nem is sokat) küldeni.

Az 1950-es évek elején újabb megdöbbentő események rázták meg a környéket; kényszermunkatáborot létesítettek a Hortobágy szélén. Mikula Mátyás átérezte e szerencsétlenek helyzetét és csomagokat csempésztetett be hozzájuk. Tette ezt azokból az alimizsnákból, amiket ő is kapott, s tette ezt élete kockáztatásával. Amikor egy volt fogoly erről említést tett a televízió képernyőjén, Tiszaörs lakossága döbbenet hallgatta; addig ugyanis senki nem tudott arról a faluban, hogy ez történt... A papi hivatástudat magasszintű megnyilvánulásának lehettünk késői tanúi.

Az állandó lelki örlődés aláásta egészségét, legyengítette szívét. 1956. szeptember 17-én az íróasztalára borulva találták. Már nem érhetette meg október 23-át...

Mikula Mátyás halálával egy nagy korszak zárult le a tiszai katolikus egyház életében. Nekünk, utána következő plébánosoknak az a feladatunk, hogy eleink példáját követve dolgozzunk Krisztus itteni híveiért. Hogy milyen eredménnyel, azt egy későbbi krónikás tolla jegyezze majd le...

III. Mellékletek

1. Az újkori tiszai plébánosok névsora

1. Tar András 1767. ápr. - 1769. márc.
2. Szűr Ferenc 1769. márc. - 1797. márc.
3. Györky István 1797. nov. - 1800. máj.
4. Telekessy János 1800. máj. - 1815. jun.
5. Varga Antal 1815. szept.- 1823. szept.
6. Bogács János 1823. nov. - 1827. aug.
7. Simonyi József 1827. szept.- 1850. okt.
8. Kanizsay Károly 1850. nov. - 1886. szept.
9. Törösváry Tivadar 1887. febr. - 1914. jan.
10. Szepessy Antal 1914. máj. - 1919. febr.
11. Mikula Mátyás 1919. ápr. - 1956. szept.
12. Pártos Péter 1956. okt. - 1957. szept.
13. Földes Menyhért 1957. szept. - 1964. szept.
14. Som Ferenc 1964. okt. - 1970. szept.
15. Gulyás Béla 1970. okt. - 1975. okt.
16. Vámos Antal 1975. okt. - 1980. aug.
17. Ötvös András 1980. aug. - 1984. jun.
18. Éliás Elemér 1984. jun. - 1985. júl. /Kunmadarasról oldallagos ellátással/
19. Ágfay Antal 1985. aug. -

2. A tiszai egyházközségi képviselőtestület első tagjainak névsora

Müller Gáspár világi elnök, Zám Flórián gondnok, vitéz Horváth Béla jegyző, Lengyel Bálint, Jobbágy Lukács és Lendvay Géza pénztári ellenőrök, Bakos Károly, Borsos István, Csörgő István, Gólya László, Hirtelen István, vitéz Horváthné Erdélyi Paula, Jobbágy Béla, Jobbágy Jakab, Jobbágy Lázár, Joó Béla, Kovács Béla, Lendvay Elek, Lendvay Rudolf, Lengyel László, Lengyel Mihály, id. Müller István, Sági Béla, Smigura Bálint, Szabó Géza, Szabó Imre, Szabó Rudolf, Szakács Illés, Szakács Márton, Tóth Kálmán, id. Tóth Menyhért, Ugró István, Varga Géza, Veress József, Zám Antal.

3. A tiszaiorszi egyházközségi képviselőtestület jelenlegi /1992/ tagjai

Rózsa Rudolf világi elnök, Lendvay László gondnok, Jobbágy Alfréd pénztáros, Nagy Endre jegyző, Szabó Tamás, Tardi Béla, Jobbágy Ignác, Majoros József, ifj. Bakos Gábor, Lengyel Bálintné, Antal Sándorné, Halmai Boldizsárné, Rózsa Istvánné, Lendvay Gyuláné, Tardi Lajosné, Müller Istvánné; póttagok: Tasi Imre, Lengyel Boldizsárné; a Testület örökös tagja: Jobbágy Sándor; tiszteletbeli tagok: Csörgő József, Kartik Tamás.

JEGYZETEK

- 1 Szálas L., 1982. 96. p.
- 2 Szántó K., 1983. I. k. 1983. 562. p.
- 3 U. o., II. k. 95-96. p.
- 4 Soós I., 1985. 265. p.
- 5 Kanizsai K., 1874 k. - Soós I., i.m. 266. p.
- 6 Karácsonyi J., 1985. 110-111. p.
- 7 Tóth D., 1942. II. k. 9. p.
- 8 Kassán például elfoglalták a Szent Erzsébet templomot, annak kincseit: három kelyhet s egy cibóriumot magukkal vittek, a miseruhákat pedig elégették.
- 9 Sugár I., 1984. 367. p.
- 10 U.o., 375. p.
- 11 U.o., 396. p.
- 12 Szabó L., é.n.
- 13 Soós I., i.m., 265. p.
- 14 Szántó K., i.m. II. k. 399-400. p.
- 15 Garancsi L., 1977.
- 16 Szilas L., i.m. 108. p.
- 17 Összeíró jegyzék, Tiszaörs plébániai irattár.
- 18 Szabó I. - Soós I., 1989. 507-520.p.
- 19 Hevesvármegyei ismertető és adattár. 1936. Tiszaörsi fejezet.
- 20 Dr. Szántó Konrád O.F.M.prof.ur levélbeni közlése alapján.
- 21 Szántó K., i.m. II.k. 406-407.p.
- 22 U.o., II.k. 409.p.
- 23 Szabó I.- Soós I., i.m. 507-520.p.
- 24 Gergely J., 1984. 30.p.
- 25 Esperesi kerületi jegyzőkönyv, 1900.
- 26 Szabó I.- Soós I., i.m. 507-520.p.
- 27 Szántó K., i.m. II.k. 576-578.p.
- 28 Esperesi kerületi jegyzőkönyv, 1921.
- 29 Rózsa Kálmán tiszaiorszi lakos elbeszélése alapján.
- 30 Tiszaörsi plébánia-irattár.
- 31 U.a.
- 32 U.a.
- 33 Magyarországi katolikus egyházközségek általános szervezeti szabályzata, 1985.
- 34 Szántó K., i.m., II.k. 480-481.p.
- 35 Szabó I.- Soós I., i.m. 507-520.p.
- 36 A II. világháború ill. a kommunizmus áldozatainak tisztelgő emlékművet állított a tiszaiorszi római katolikus egyházközség és a község ellenzéki pártjai (kiszagdák és szabaddemokraták). A halálos áldozatok és a megkínzottak, meghurcoltak névsora az emlékmű talapzatába helyzetett, egy példánya pedig a plébánia irattárában található. A kápolna temetőben lévő emlékmű márványtáblájának felirata: "Az igazságtalanság áldozatainak emlékére" - készült 1990-ben.
- 37 Esperesi kerületi jegyzőkönyv, 1946.
- 38 Az alapítványok az egyházközség anyagi háttérének fontos részét képezték.

- 39 Kanizsay Károly plébános és a módosabb örsi emberek több alapítványt tettek különböző céllal. E rövid tanulmányban - érthető terjedelmi okokból - nem lehetséges ezek ismertetése. Ezekről részletesen olvasható: Ágfay Antal: Tiszaörs egyházának története, Tiszaörs, 1990. 59.p.

IRODALOM

ÁGFAY Antal

1990: Tiszaörs egyházának története. Tiszaörs, 1990.

Esperesi jegyzőkönyvek. A Tiszaörsi Rk. Plébánia Irattára.

GARANCSI László

1977: A kassai püspökség kihasználásának története. Szakdolgozat. Eger, 1977.

GERGELY Jenő

1984: A püspöki kar tanácskozásai. Bp., 1984.

Hevesvármegyei ismertető és adattár.

1936: tiszaörsi fejezet. Bp., 1936.

KANIZSAY Károly

1874. k.: Visszatekintés a tiszafüredvidéki régi és későbbkori egyházakra, V.Tisza-Örs. kéziratröredék. 1874.k.

KARÁCSONYI János

1985: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Bp., 1985.

Magyarországi katolikus egyházközsegek általános szervezeti szabályzata. Lékai László bíboros előszavával. Bp., 1985.

Összeíró jegyzék. Tiszaörsi Rk. Plébánia Irattára.

RÓZSA Kálmán tiszaörsi lakos elbeszélése alapján.

SOÓS Imre

1985: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985.

SUGÁR István

1984: Az egri püspökök története. Bp., 1984.

SZABÓ I. - SOÓS I.

1989: Tiszaörs. In: Adatok Szolnok megye történetéből, II. / Szerk.: Botka János /Szolnok, 1989.

SZABÓ László

é.n.: Rekatalizációs törekvések a 18. században Tiszafüred környékén. Kézirat, é.n.

SZÁNTÓ Konrád

1983: A katolikus egyház története I. k. Bp., 1983.

SZILAS László

1982: Kis magyar egyháztörténet. Teológiai Kis Könyvtár. Róma, 1982.

TÓTH Dezső

1942: A Hevesnagykunsági Református Egyházmegye múltja II. Debrecen, 1942.

A TISZAÖRSI KÉSŐBAROKK KATOLIKUS TEMLOM

A mai Jász-Nagykun-Szolnok megye területileg két katolikus egyházmegyéhez tartozik: az Újszász-Szolnok-Mezőtúr vonallal a déli részek a Váci Egyházmegyéhez, az ettől északra elterülő részek pedig az Egri Egyházmegyéhez. A déli részekből Kunszentmárton és Mesterszállás is ide tartozik, mivel azokat jászok népesítették be a 18. században, s ők megtartották kötődésüket az Egri Egyházmegyéhez.

Az egri egyházmegyei részt három, egymástól jól elkülöníthető területre oszt-hatjuk: a Tisza-melléki részekre, melyek 1876-ig Heves megyéhez tartoztak, tehát vallásuktól függetlenül az egri püspök, majd 1801-től érsek főispáni hatáskörébe. Ezek a területek vegyes vallásúak s legfőbb területét képezték az egri püspökök rekatolizációs törekvéseinek. Területileg a református Nagykunság és a katolikus Jászság között helyezkednek el a Tisza két partján, kiteve azok kulturális, vallási és gazdasági hatásának. Egy-egy település vallását birtokosainak vallása határozza meg, s ahol ezeknek módjában áll, vallásuknak megfelelő templomot is építenek. Találhatók itt püspöki (Tiszaörs, Tiszapüspöki, Besenyszög) és káptalani (Nagyiván) birtokok is. Ezek fontos helyek a református Nagykunság körülbástyázásában, mely elsőrangú célja az egri püspököknek a Tisza-mente rekatolizálása mellett. E kiemelt helyek templomai sokkal jelentősebbek, nagyszabásúbbak a környék egyszerű falusi templomainál, ide az építettő Eszterházy püspök legjobb mestereit küldte.

Másik két területünk a privilegizált Jászság és Nagykunság, mint a Hármaskör-terület része jelentősebb gazdasági erőt képviselt a Tisza-mentéhez képest. Templomaikat saját költségükön építették szinte kivétel nélkül, így azok színvonala majd minden esetben meghaladja a Tisza-menti részekét. Velük a versenyt kizárólag a püspöki birtokokon épített templomok vehetik fel.

Ezek az okok magyarázzák, hogy Tiszaörs temploma környékének egyik leg-nívósabb épületeként tartható számon a mai napig.

A falu neve 1292-ben szerepel első ízben okleveleinkben, amikor Örsi Imre az egri püspökségnek adományozta. 1571-ben templomát említi a török adólapjstrom, amit Egernek 1596. évi eleste után világiak használtak. A környéken ez időben honosodott meg a reformáció, 1621-ben református lelkész nyugtázta az egyházi dézsmából a plébánost illető nyolcadrészt. A falu ezután rövidesen elpusztult, lakatlan pusztává lett.

Birtokjogát a török kiűzése után Telekessy egri püspök 1703 körül per útján visszaszerezte a püspökség számára. 1719-ben megindult az újraneépítés, melynek során református lakosság szállta meg a falut. 1721-ben a beköltözők telepítési szerződést és mentességeket eszközöltek ki Erdődy püspöktől.

"Tiszaeörsöt...megszállották vala és itten romladozásban lévő templomnak ronsait nádakkal eső ellen betérítették." Az 1746.évi egyházlátogatás szerint ez a templom valaha a katolikusoké volt, s 1722-ben került a reformátusok birtokába. Ekkor a falunak katolikus lakója még nem volt.

Eszterházy püspök 1766-ban határozta el, hogy ebben a püspöki birtokot képező, de református vallású községben katolikus plébániát állít fel. 1767. február 16-án kiadta az investitúrát Tar András jákóhalmi káplán részére. Örs filiái lettek: Igar, Füred, Derzs, Szentimre, Szőlős faluk, továbbá Gacsa, Kócs, Domaháza és Örvény puszták. A plébános pár hónapig Tiszaigaron lakott, majd rövidesen átköltözött Örsre, ahol felépítettek egy ideiglenes kápolnát, melyben Tar András 1767. augusztus 2-án elmondta az első misét.¹

1766-67-ben építették fel a tiszai örsi paplakot Zwenger József egri kőműves-, és Wildinger Illés egri ácsmesterek. Az asztalosmunkát Fraidling Ferenc egri asztalos végezte.²

1767. végéig 26 katolikus költözött Örsre, az egri káptalan közeli falvaiból, ugyanekkor a reformátusok lélekszáma 296 volt. Ekkor Eszterházy püspök támadásba lendült: nem engedett új reformátuslelkészt állítani, s mikor ezt a hívek mégis megtették kiharcolta azt a faluból. A lelkészt követte a református lakosság, s szétszóródtak a környező református falvakba. A templomot Ulrich püspöki jószágkormányzó visszavette, s miként 1768. június 25-én írta, ezt az alábbi, indokból tette: "42 esztendeje, hogy Eörsöt megszállották. A templom az övéké nem volt. Hogy pedig valóságos urának visszaadott, törvény sérelme nélkül esett... Mind elszélednek, noha eleget kérem, hogy csak maraggyanak."³

A református történetíró Tóth Dezső szerint azonban nem volt ennyire békés ez a kivonulás, a püspökfőispán karhatalommal távolította el az új lelkészt a rektorral és a leánytanítóval együtt.⁴

A régi templomot ekkor lerombolták, a távozó református lakosság helyére pedig Eszterházy katolikusokat telepített. A megnövekedett számú híveknek a kis kápolna már szűk volt, így vált szükségessé az 1770-es évek végére egy új templom építése. A püspök az új templomot teljes egészében saját költségén építtette egri építésével, Francz Józseffel 1783-ban. A plébánia 1830-as protokolluma így írja le a templomot: A tiszai örsi egyház majdnem közepén fekszik a falunak. A szentélye délre, a homlokzata északra néz. Egy halmon emelkedik, tűzbiztos helyen. Az eklézsia szerény anyagból, égetett téglából 1783-ban épült. Az oldalfal magassága 7 öl 2 láb 10 hüvelyk. Zsindey tetővel fedett, melyet az egri püspökség 1803-ban megújított, s a téglafalat és tornyot is bemeszeltette. A tornyot hasonlóképpen kemény anyagokból emelték 14 öl 5 láb és 8 hüvelyk magasra, s aranyozott vaskereszttel díszítették. A toronyban három harang függ. Az első 1768-ban öntötték Szűz Mária látogatásának tiszteletére, a másodikat Szent Mihály arkangyal

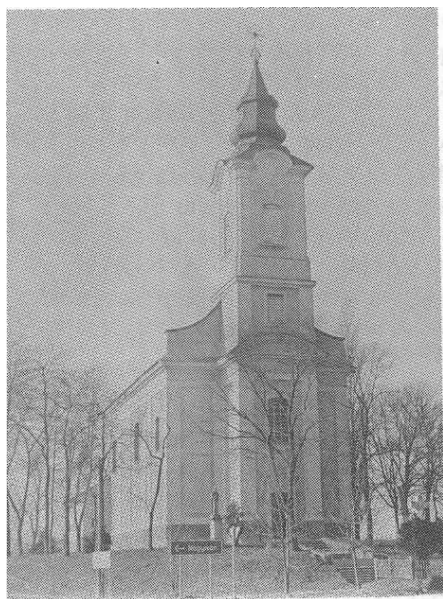
és Szent Imre herceg tiszteletére 1769-ben öntötték, s a harmadikat Szent Flóriánnak szentelték. (Ma egyik sincs meg.) Az 1830-ban jó állapotú templom szentélyének belső hosszúsága 5 öl, szélessége 4 öl 1 láb 2 hüvelyk. A hajó hossza az előcsarnok nélkül 12 öl 4 láb, szélessége 8 öl 2,5 láb. Az előtér hossza 2 öl 10 hüvelyk, szélessége 1 öl 2 láb 2 hüvelyk. A teljes belső szakasz 19 öl 4 láb 10 hüvelyk. Belső magassága a bolthajtás tetejéig 7 öl 2 láb. A padlózata négyszögű kövekből van kirakva. Kórusán jó állapotú orgona található. (Ma már új.) A kórus alatt Krisztus koporsója van elhelyezve, s innen vezet lépcső a kórusba és a toronyba is. A szentély keleti részén boltozott sekrestye található. A torony alatti előcsarnok fundamentumában cellák nélküli kriptá található, melyben három helyi plébános, köztük Szűr Ferenc van eltemetve. A templomot Mária látogatásának tiszteletére szentelték fel, teljes búcsú engedélyezésével.⁵

A templom egyhajós, ívvel záródó szentélyű. Homlokzatán íves oromfalak között áll hagymasisakos tornya, mely a falsík elé lép egy középrizalittal. A torony tetején órapárkány fut körül, négy oldalán tükörrel. A homlokzat saroklizenákkal tagolt. Az épületet körbefogó ereszpárkány magasságában a bejárat fölött szegmensíves timpanon helyezkedik el. Két oldalán íves záródású ablakok helyezkednek el lizéna keretezéssel. A szentély keleti oldalához feltetős, teknőboltozatos sekrestye csatlakozik. A torony alatt csehboltozatos előtér található, a hajó két szakaszos csehboltozattal fedett, melynek első szakaszába benyúlik a kórus. A hajó homorúan alakított faltükrös pillértörzseinek párkányairól haránthevederek, az oldalfalak mentén tölcésesen szűkülő kettőzött ívek indulnak és tartják a csehboltozatot. A diadalív homorúan alakított, mely a lépcsővel emelt, szűkebb, szintén csehboltozattal fedett szentélybe vezet.

A tiszai templom minden szempontból megfelel Francz József ez idő tájt épített templomainak (Kisköre, Sarud, Tiszanána stb.). Francz József egri kőművesmester a 18.sz. végének egyik legtöbbet foglalkoztatott és önálló művészeti stílust kialakító építészgyeisége, a későbarokk klasszicizmusának jelentős alakja, Eszterházy időskori puritanizmusának kiszolgálója, aki Fellner Jakabon kívül a püspöki építőmesteri állást betöltötte. 1780-tól Eszterházy egyetlen állandó építész volt. Fellnertől mindig független, nála szárazabb, hivatalosabb, de monumentális stílust alakított ki. Homlokzati díszei gyakran teljesen elmaradnak, a szigorú és fegyelmezett épületelemek síkszerűsége az uralkodó. Stílusa a század végére tovább egyszerűsödik, a homlokzat hangsúlyát úgyszólván csak az enyhe középrizalitra boruló íves timpanon adja. Két ellentétes ízlésvilágot, barokkot és klasszicizmust köt össze Francz művészete.

1764. december 21-én nyer polgárjogot Egerben, mint a Bécsből bevándorolt Francz János karlovici kőművesmester fia, akit Gerl József bécsi építész tett meg Egerben 1763. áprilisában a Líceum pallérjának. 1764-ben a kőműves cég jegyzőkönyve szerint az egri cégnek céhmestere, 1765-től pedig mint a püspökség hivatalos kőművesmestere működik.⁶

Eszterházy építkezéseinél a barokk építészet munkaszervezetének érdekes sajátosságát figyelhetjük meg: a céhes ipar és az uradalmi építési iroda egymás mellett működését. Eszterházy, aki száz templomot építtetett, ilyen irodát hozott

1. kép. A tiszaoörsi templom

2. kép. A templom belseje

létre a püspökségben folyó munkák elvégzésére. Ennek lényege, hogy a céhes kerektektől bizonyos mértékig független tervezési és kivitelezési gyakorlatot folytattak. Élén az uradalmi házi építész áll, aki ugyan lehet céhtag, de a nagybirtok állandó alkalmazottként foglalkoztatja. Az ő kötelessége a birtok teljes építési tevékenységének lebonyolítása, az anyagok előkészítésétől a tervezésen keresztül a kivitelezésig. Az uradalmi építőmester elsődleges feladatköre a mindennapi építőfeladatok kielégítése.⁷

A püspöki építési iroda, melynek Egerben Farkas János volt a vezetője, elsődleges feladata, hogy állandó mester-gárdát kialakítva az egyházmegyében lévő építési tevékenységet magas szinten lássa el. Az uradalom építőmesterét a céh szabályai nem kötötték, a megrendelő ízléséhez kellett alkalmazkodnia. Az építkezéseket Francz József vezette, szinte egy állandó szakember gárda élén. Az építőmesternek az építkezésektől függően gyakran igen nagy számú munkaerőre volt szüksége. A fizikai tevékenységtől már elszakadt, feladata a tervezés, a kivitelezés szakmai irányítása és az építkezés menetének összehangolása. Szerepe szellemi munkává alakult, a közvetlen irányítás a pallérra hárult. Francz pallérja Tiszaörsön Grinzenberg József kőműves volt, aki a templom építésénél 11 munkással dolgozott. Ezévből dolgozott Örsön Pilczner János és Miller János egri kőfaragómester is.⁸

Az építkezés menetéről Szűr Ferenc plébános feljegyzései tudósítanak:

"A templom alapkővét a szentély keleti oldalán 1781. március 20-án tette le Szűr Ferenc plébános."

"1783. március 8-án az újonnan épült tiszaoörsi templom szentélyének tetején, ez nap délután 4 órakor a szent kereszt fel-

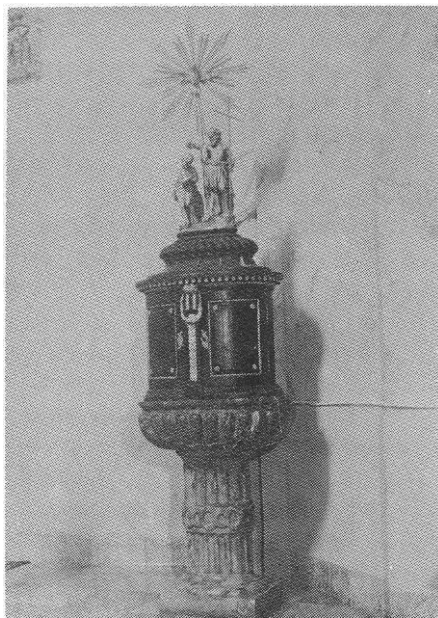
tetett."⁹ A keresztet Fazola Lénárd egri kovács készítette.¹⁰ A szentély és a sekrestye véglegesen június végére készült el. Levélben számol be erről Szűr Ferenc Eszterháznak 1783. június 28-án, mely szerint az új templom szentélye elkészült az oltár kivételével, amelyet a kőművesek könnyen szétszedhetnek és az oratóriumból ide áthelyezhetnek, ha a püspök ezt jóváhagyja. Kérdezi, hogy Szűz Mária vizitációjának tiszteletére felszentelheti-e, mint az az oratóriumban volt, vagy más szent tiszteletére szenteljék?¹¹

Eszterházy válasza hamarosan megérkezett, s a felszentelés is hamarosan megtörténhetett. "A templom szentélye és sekrestyéje teljesen elkészülvén, azt a főpásztor engedélyével 1783. július 13-án Sz. Margit szűz és vértanú napján Szűr Ferenc plébános áldotta meg a Karczagi vásárra menő nagy népsokaság előtt"¹² Az esemény után jelenti a plébános Eszterháznak, hogy az elmúlt napon megáldották a templomot, sokan jöttek erre Egerből, Kövesdről, Karcagról. Az építkezések azonban még folynak, a kőművesek állandóan feljárnak a toronyba dolgozni, ezért a szentélyt az ácsok deszkafallal elrekesztették, hogy az oltári szentségnek semmi baja ne eshessék.¹³

A torony októberre lett kész: "A tiszsaörsi templom tornyára a 11 láb hosszú sz. kereszt felállítatott 1783. okt. 5-én."¹⁴ A keresztet Künsztl András egri lakatos készítette, Schmitt Péter egri aranyozó aranyozta.¹⁵ Ez évben elvégezte itt munkáját Mahr Menyhért egri ácsmester, s helyére tette a templom ajtó és ablaktokjait Taller József egri asztalos is.¹⁶ 1784. októberéig az összes építési tevékenység elkészült, így: "40 drb. tölgyfa-pad 1784.

3. kép. Steinhäuser Antal: Angyalszobor az oltárnál

4. kép. Halblechner Vencel: Keresztelőkút

okt. 14-én lett készen és helyezett el a templomban", melyeket szintén Taller József készített.¹⁷

Egy 1783-90 közötti forrás írja a templomról, hogy tágas, elegendő népet képes befogadni. Jó anyagú, zsindellyel fedett, jó állapotú, toronnyal ellátott. Egy oltár van benne, három harang és orgona. Elegendő felszereléssel még nincs ellátva.¹⁸ A Pyrker érsek idejében íródott 1828-as Canonica Visitatio számba veszi a templom berendezését: A szószék puhafából van, barnára festett és aranyozott. A keresztelőkút rézből van, színezett fa szekrényben, márvány alapra helyezve. A keresztelővizet külön rézedényben tartják, s egy vörösréz tálba fogják fel a kereszteltek fejéről lecsurgó vizet. A templomban két oltár van, az első a főoltár, amelyet két lépcső fölé emeltek. Az oltárképen az Erzsébetet meglátogató Boldogságos Szűz Mária látható, mely a püspök által megszenteltetett. Ugyanitt feszület is van elhelyezve. Az oltáron képpel díszített ajtó van, faasztala külső részén festett és arannyal futtatott. Rajta hat nagy festett, aranyozott kandeláber helyezkedik el. Itt található még a kánonok gyűjteménye, s az ünnepi szertartásokhoz két selyempárna és egy fehér kendő, mellyel az oltárasztalt takarják le. Az oltár fölött van a tabernákulum, melyet puhafából faragtak ki, s mindkét oldalán előre hajló kerubbal díszítettek. Az oltár előtt két aranyozott rézlámpa függ, s van még egy rézedény a szenteltvíz számára, s egy réz szenteltvízhintő. Szent relikviák nincsenek.

5. kép. Steinhauser Antal: Főoltár

A másik, kisebb oltárt egy lépcső fölé emelték, a templom jobb oldalán áll a szószék közelében, oltárképén Nepomuki Sz. Jánost ábrázolták (ma már nincs meg), mely Bíró János őrsi kántor idejében készült kb. 1818-ban. Az oltárasztal, a tabernákulum festett, korpusz nélküli kereszttel ellátott. A sekrestyei szekrény keményfából készült, az oratórium tabellával díszített. A gyóntatószék keményfából készült, rostélyos ablakkal, a szentélyben a sekrestye közelében tetszetősen van elhelyezve.¹⁹ A templom berendezése többnyire az 1785-88-as évekre tehető.

"1785 augusztus 10-én a szentély festése a nagyvoltárnál befejezve, a szószék és a nagy oltár a szobrász és asztalos által felállított."²⁰

6. kép. Zinkler János: Mária látogatása Erzsébetnél

Steinhauser Antal egri képfaragó és szobrász Wittman János festő és aranyozóval együtt 1783-ban szerződött a tiszsaörsi templom tabernákulumának, oltárképkeretének, szószékének, gyertyatartóinak és kánontábláinak elkészítésére. A munkálatok 1785-ig a résszerződéseknek megfelelően folynak.²¹

Steinhauser képfaragó, egri kocsmáros 1753-tól szerepel az adóösszeírásokban. 1778-80 között készítette el az egri ferences templom főoltárának szobrai. Ennek elnyújtott angyal figuráiban ráismerünk a későbbi tiszsaörsi angyalokra. Művészete a rokokó formavilágából indult, de később elmélyültté, keménnyé és monumentálissá vált. E változások hatása figyelhető meg az őrsi tabernákulumon. A márványozottan színezett, és szépen faragott fa tabernákulum tempietto alakú. Lent és fönt csigákban végződő levél és rózsafürtös pilaszterek között nyílik az ajtaja. Fölötte aranyozott rokokó levéldíszek. Erősen tagolt párkányzata felett tölcéses boltozat fedi, aranyozott levél díszítéssel. Csúcsán kereszt áll. A tabernákulum ajtaján az emmausi jelenet aranyozott relíeffje található. Azt a pillanatot látjuk, mikor a két tanítvány kenyértöréséről felismeri a feltámadott Krisztust. A tabernákulumot két nyúlánk, volutákon térdelő festett adoráló angyal fogja közre. A szarkofág alakú oltáron állnak a Canonica Visitationban említett gyertyatartók. Volutás lábazon álló, háromszög keresztmetszetű, levéldíszrel és fonatokkal futtatott faragványok.

A szószék a diadalív bal oldalán helyezkedik el, márványosan festett és aranyozott faragványokkal díszített. Talpa tölcéses, mennyezetén sugaras galamb, ormán törvénytáblák. A szószéket a kiskörei mintájára, Eszterházy utasítására készítette Steinhauser: "Steinhauser az prédikáló széket csinálta kiskörén, készítsen öörsre." ²²

A keresztlő medence 1788-ban készült el. Faszekrényét Halblechner Vencel egri szobrász készítette, ²³ aki 1776-ban mint szobrász kért polgárjogot Egerben.

Az adóösszeírásban 1795-ig szerepel. A keresztlőkút márványtalapzatát Schnattmann Mihály ²⁴, más forrás szerint Pliczner János márványfaragó készítette ²⁵ tárkányi szürke márványból. Fonadékos, övvel tagozott, kannelurás törzse lapított, csészéje gerezdesen tagolt, oválisan lapított, lábazata négyzetes.

Kútháza, mely Halblechner műve, márványosan festett, aranyozott rozettás betétmezőkkel, fonatos záróléccel. Gerezdes kupoláján a keresztlés jelenetének szoborcsoportja aranyozva, felette sugárkévében galamb. Az aranyozási munkákra Wittmann János egri festő 1785. április 18-án kötött szerződést, de már az előző évben projektumot tesz az oltár körülfestésére. A tabernákulum festésének, aranyozásának, az oltár és a szószék kifestésének mintáját Eszterházy utasítása szerint az egerbaktai templomról vette. 1784-ben értesülünk arról, hogy Egerbaktán az oltárnak formáját vette és az oltárhoz készítendő kép és a kontraktus megírása felől Eszterházy intézkedni kíván. ²⁷

A püspök utasította Farkas Jánost, az építési iroda vezetőjét, hogy: "Wittman tegyen projektumot, hasonlót az őrsi templomba, hogy miként lehetne itt is az oltárnak környékét festeni, de meg kell mondani neki, hogy az ő képi lesz Sarlós Boldogasszony képe". Farkas jelenti Eszterháznak: "Sarlós Boldogasszony képét Vitmantul kezemhez vévén már most benyújtom Exceliádnak". ²⁸

S valóban szerződik Wittmann oltárképre, s bizonyos "freskómalerey"-re is, de ezekről tiszsaörsi feljegyzések sohasem emlékeznek meg. Az elkészült Sarlós Boldogasszony kép bizonyára máshol került felállításra, ugyanúgy, mint Huszár Ferenc pozsonyi származású egri festő eredetileg szintén ide tervezett Szent Péter és Szent Pál című oltárképe.

Az oltárképet végül is Zirkler János egri festő készítette el, ²⁹ mely Mária látogatását ábrázolja Erzsébetnél, a templom patronátusának megfelelően. Zirkler mint Kracker állandó segédje szerepel az egri forrásokban. A főoltárkép a szentély hátfalán, az oltár fölött, félkörös, gazdagon áttört, rokokós keretben függ. (Steinhauser munkája.) A kép előterében lépcső látható a találkozás jelenetével. A háttérben Zakariás áll kitárt karral. Fölöttük felhőkön lebegő angyal és rózsákat hintő, felhők mögül kukucsáló puttók. A háttér romantikus táj, városokkal, várakkal, sziklakkal. A kép mintává vált, 1848-ban Kovács Ferenc csekély változtatásokkal lemásolta az andornaktályai és az egercsehi templomok számára.

A templom barokk műtárgyai közé tartozik körmeneti kereszttje és hordozható baldachinos szentképtartója, melyben jelenleg nyomtatott kép van elhelyezve. Ez aranyozott, négy kannelúrozott, fejezetes oszlopokon nyugvó baldachin, ormán sugárkévés monogrammal, a baldachin alatt félköríves növényi fonatokkal

díszített képkerettel. E művek alkotóit nem ismerjük. A templom freskóit Benke László jászberényi festő 1939-40-ben festette.

Az építtető Eszterházy Károly emlékére a hívek 1988-ban egy emlékdomborművet helyeztek el a templomban, melyet Jobbágy György tiszai faragó készített.

A tiszai templom nem tartozik a magyarországi barokk építészet és művészet csúcsteljesítményei közé. Egyike a későbarokk kis falusi templomainak, de ezek feltárása, feldolgozása nem kevésbé fontos számunkra, mint a kiemelkedő teljesítményeké, hiszen teljes képet csak így kaphatunk a magyarországi barokk művészetről.

JEGYZETEK

- 1 Soós, 265.
- 2 HMM. I. Mesterek adattára.
- 3 Soós, 265.
- 4 Tóth, 9.
- 5 Protocollum Parochiae Tisza-Eörsiensis 1830. (Tiszaörsi plébánia irattára.)
- 6 HMM. I. 237.
- 7 Császár, 105.
- 8 HMM. I. 332.
- 9 Kereszteltek anyakönyve 1898-1921. Továbbiakban: Ker. 1898-1921. (Tiszaörsi plébánia irattára.)
- 10 Ratiocinium Perceptorale, Heves Megyei Levéltár XII.-3/e/164-618. Továbbiakban: Ratio.
- 11 Szűr Ferenc levele Eszterházy püspökhöz. I. Tisza-Eörsiensis ecclesiam respicientia 1767-1794. Egri Főegyházmegyei Levéltár.
- 12 Ker. 1898-1921.
- 13 Szűr Ferenc Levele Eszterházy püspökhöz. II. Tisza-Eörsiensis ecclesiam respicientia 1767-1794. Egri Főegyházmegyei Levéltár.
- 14 Ker. 1898-1921.
- 15 Ratio. 1783.
- 16 Ratio. 1782.
- 17 Ker. 1898-1921.
- 18 Conscriptio Episcopatus Agriensis. Heves Megyei Levéltár. Érseki Gazdasági Levéltár, Libri sorozat 86. (Régi számozás.)
- 19 Visitatio Canonica Parochiae Tisza-Eörsiensis 1828. (Tiszaörs plébánia irattára.)
- 20 Ker. 1898-1921.
- 21 HMM. I. 402.
- 22 Relationes aedilicribatus et mandata suae excelentiae. Heves Megyei Levéltár. Érseki Gazdasági Levéltár. Libri sorozat 252. (Régi számozás.) 6. Továbbiakban: Relatio.
- 23 Ratio. 1788.
- 24 HMM. I. Mesterek adattára.
- 25 Ratio. 1788.
- 26 Ratio. 1785.
- 27 HMM. I. 420.
- 28 Relatio. 6.
- 29 Ratio. 1786.

IRODALOM

CSÁSZÁR László

1969: Építőmesterség a magyar múltban. Budapest

SOÓS Imre

1985: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest

TÓTH Dezső

1941: A hevesnagykunsági református egyházmegye múltja. Debrecen

VOIT Pál (Szerk.)

1969: Heves megye műemlékei. I. Budapest

A fotókat Kozma Károly készítette.

BALKAY PÁL PÁLYAÍVE

1785-ben született Tiszaörsön. Joó János egri rajztanár írta meg életét, melyet e leírás alapján ismertetett Bayer József az Irodalomtörténeti Közlemények 1902-es évfolyamában. Ő és adatai nyomán Naményi Lajos elemezte munkásságát, miközben tévedéseket is adaptáltak az utókorra. P. Thewrek József a "másolásban" tartja jobbnak, többen "téves perspektívát" emlegetnek, melyet Genthon István is átvesz az adatokból egyéni megfigyelését mellőzve. Így válnak sommás és pontatlan ítéletek makacs tévedésekké. Bayer József is "középszerű tehetség"-nek mondja eredményeit, - s bár "szorgalmas festész"-nek ítéli - hibáztatja "perspektíváját", "az alapszínek igen vékonyan történt bevonását". Kazinczy véleménye is bizonytalan, változó, hol méltatja, hol bírálja Balkay teljesítményét. Az igazság, hogy Balkay Pál a XVII. század magyar oltárképfestészetének jeles képviselője volt, az északi megyék Dorfmeistere, a maga kései, barokkizáló stílusával. Dicséretére legyen szólván - a legjobb önmagát adta képein - becsületes kismester volt rajzban, színben, hangulatban, szerkezetben, a mű képi fogalmazásában.

Bécsben tanult 1804 és 1809 között Fürger Frigyes Henriknél, később rajztanítással foglalkozott Egerben, megfestette Egerben, Miskolcon, Tiszafüreden, Besenyőn, Födemesen, Nádudvaron, Szarvaskőn, Parádon oltárképeit, az "Allegória" c. festményét a Szépművészeti Múzeumba került, több művét őrzi az Egri Képtár. Szana Tamás rosszul érzékelt, hogy "Hihetőleg az volt a végzete, hogy vidéki magányában ölje el tehetségét". Ellenkezőleg, kibontakoztatta azt és a haza ezen tájegységét fölemelte művészetével. "Ritka becsületességű, jó kedélyű ember"-nek ismerték, ahogy az emlékezet őrzi, "egyedüli mulatsága a sakkjáték volt". Ebben Gréco rokona. Följegyezték azt is, hogy "nőtlen maradt, egyszer rázkódott össze a szerelemtől, többet nem kísérletezett. Kultúráltságára, belső szellemi életére jellemző, hogy könyveket cserélt képekért. "Becsés könyvtárral bírt", együtt tanulta a "képírást" Nagy Sámuel erdélyi rézmetszővel és Marcinkei Elekkel, 1809-ben Mezőkővesden van, később megjárta Fiumét, Velencét, Triesztet. Pétervásárán Kéglevich gróf megbízásából dolgozott. 1819-ben festette meg a miskolci minorita templom főoltárát, később főpapi címereket és jelvényeket "pingált". Tűzvész pusztította el 1824-ben Egerben lakásának sok tárgyát és vásznát, s bár neheztelt Pyrker érsekre, mivel a külföldi alkotókat kedvelte, tőle is megbízást

kapott 1840-ben a "Szent Erzsébet mint özvegy" oltárkép elkészítésére. Pyrker egri érsek rendelte meg Balkaytól 1842-ben a szarvaskői templom főoltárképét, melynek érdekessége a népviseletbe öltözött mellékfigurák, akik Keresztelő Szent János és Jézus körül sereglenek. Balkay Pál arcképei is jelentősek, kivált a Kazinczy portré. Életpályája 1846-ban fejeződött be, azon esztendő június 13-án hunyt el Egerben. Festői nyom, képi üzenet, kincs maradt utána, becses örökség.

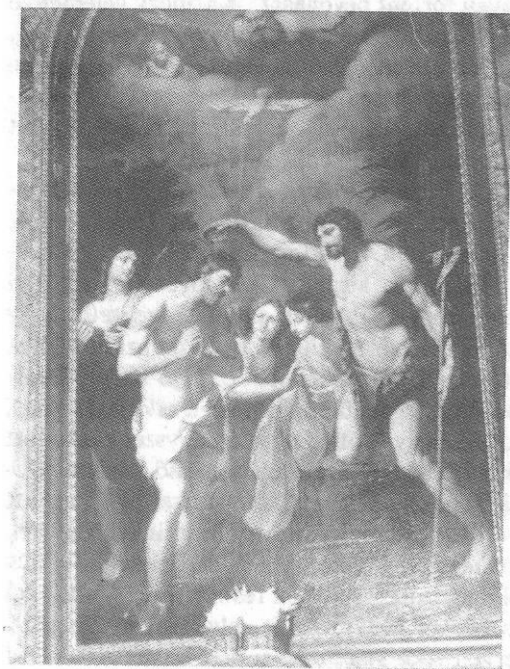
Balkay Pál és Kazinczy

Kazinczy, a magyar nyelvújítás mestere nemcsak az irodalom nélkülözhetetlen és alapvető kovászembere volt a XIX. század fordulóján, hanem az egyre bátrabb hajtásokkal induló nemzeti képzőművészetünk inspirátora is. Levelezésében számtalan helyen ír Balkay Pálról. Méltatja, bírálja, támogatja. Ezen megjegyzésekből kiderül széleskörű tájékozottsága.

Kreutzinger művet is másolatot Kazinczy Ferenc Balkayval megemlítve azt a reményét, hogy a tiszzaörsi festő naggyá lesz. Ekkor Balkay Dolce és Garlocioni

képeket is reprodukált, - ezt Kazinczy Rumyhoz írt leveléből tudjuk - bécsi

lakását Mengs, Van Dyck, Guido Reni, Correggio, Angelica Kaufmann másolatai díszítették. Kazinczy és Balkay bécsi találkozása a festő egyetemes tájékozottságára és a nagy író képzőművészeti fogékonyságára utal. Máskülönben Balkay Kazinczynak Mezőkövesdről küldött egy Van Dyck másolatot, melynek Kazinczy oly igen megörült, hogy "Munkát is akart Balkaynak szerezni, hogy Párizsba, Rómába utazhasson".

Füzessabony

Kazinczy számtalan levélben ír Balkay Pálról. Megjegyzi, milyen "sokat haladt" miután Bécsset elhagyta, szól önérzetéről, kifejti kételyeit portréstílusáról, miközben nagy reményeket fűz munkásságához. Szögény Zsigmondnak említi valós értékeit Helmezy Mihálynak fedezi fel és Donát úrnál különbre értékeli művészetét. Nem véletlen, hogy

lelkeseodik másolataiért, hiszen ő a műfordításokban is látja a magyar irodalom térnyerését, a közművelődés terebélyesülését, s a Balkay reprodukciókat is effajta műfordításoknak véli, a másolást a festészet új műfajának ítéli. Döbrentei Gáborhoz, gr. Dessewffy Józsefnek is Balkay tehetségéről számol be, s a neki adományozott Balkay kópiáról jegyzi meg: "Felejttem bajaimat, ha rá tekintek". Kazinczy több volt műélvezőnél, műgyűjtőnél, műbarátnál - ő a magyar irodalom és képzőművészet serkentője lett - s Balkay Pál ajándékaival lobogtatta benne ezt a tüzet. Guzmicsnak műgyűjteményéről számol be Kazinczy 1822. május 27-én, felsorolja Claude Lorrain, Klimesch, Kreutzinger, Tertina András, Donát János, Ferenczy István, Thorwaldsen, Balkay Pál alkotásait. Fölmerülhet a kérdés, miből adódott Kazinczy véleményingadozása Balkay Pállal kapcsolatban? Egyrészt következett ez a portré műfajának "reménytelenségéből", hiszen kevés modellnek tetszik minden időben a róla alkotott kép, s ezzel Kazinczy sem volt másképp. Másrészt Balkay is megállapodott a maga értékrendjében, nem hajszolta gyorsítva előre önmagát, s így nem igazolta teljesen Kazinczy vele kapcsolatos reményeit. Érdekes az író egyik vallomása: "1808-ban Oct. Nyerge-Ujfalun megháltam, s Balkayval az úton a Szép Mesterségek felől sokat beszélgettem. Így lev akkor estve a Jót s jól etc.". "A nagy titok" c. versét Balkayval kölcsönzött disputa hatására írta 1808. október 14-én. Az író csöndes fölszólítását Balkay önmagára is értette, "jót s jól" alkotott a maga mértéke szerint, a saját igényessége és képessége alapján. A Kazinczy eszme ugyanis nem az általános legnagyobb művészi értéket jelenti, hanem az egyes költő, festő önnön határainak maximumát, az egyszemélyes felsőfokot. Ezt az önismeretet birtokolta Balkay, ezen önszigor és összpontosítás jegyében mindig legjobb önmagát építette föl műveiben, megtestesítve Kazinczy epigrammájának általa is inspirált szentenciáját.

Fontosak egymásnak küldött leveleik. Ezen írásos beszélgetésekből számtalan érdekes és fontos művelődéstörténeti adat tárulkozik föl jellemük és hivatásuk teljesített állandóságából. Balkay 1819. június 5-én írja Kazinczynak személyes közléseit, miközben általános érvényű művészeti, kulturális kérdések megoldását is sürgeti: "Sajnálom azt is" - írja Balkay Pál "hogyan eszembe nem jutott, hogy a

Eger

nemzet tehetne az ország gyűlésébe a Felséges haza előtt egy buzditást az iránt: hogy akik Szép Mesterségekre adják magukat, azok nyugalomban élhetnének, mint más pallérozott nemzeteknél, s a tudonyokval összev köttetett Szép Mesterségeket nem kellene rabláncokra fűzni". Kegyes óhaj, ideális kívánság, ma is időszerű, hiánya, akadozása sok nemes alkotást ítél nemlétre a múlthoz hasonlóan napjainkban szintűgy. A probléma mindenesetre mérséklődött, s hogy ebbe az irányba haladt a fejlődés, abban része van Balkay Pálnak, Kazinczy Ferencnek, a magyar nyelvújítás kora íróinak, festőinek.

Balkay Pál oltárképei

A katolikus egyház a XIX. század első harmadában is a magyar festészet fő mecénása maradt, különösen Eger környékén, ahol Pyrker érsek hallatlan intenzitással fejlesztette vallás és művészet szövetségét. Ennek jegyében is Balkay Pál több megbízást kapott oltárképek festésére, melyet ő a szerkesztés szigorával, rajzi

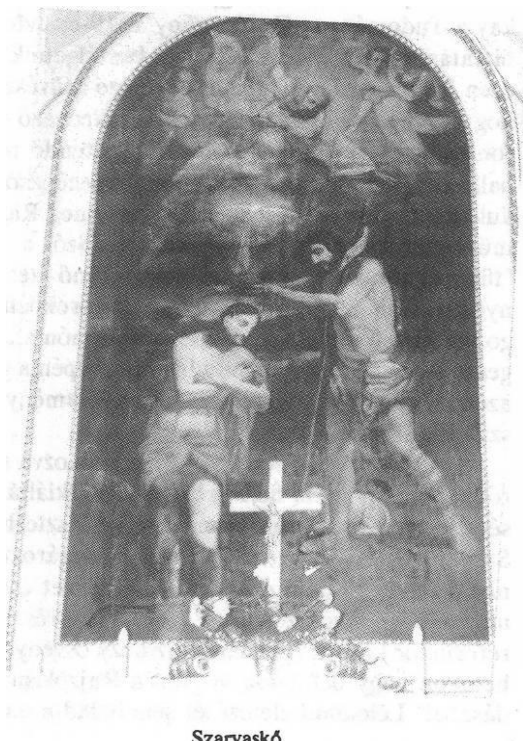
alapossággal, mély művészi lelkiismeretességgel rendre megvalósított. Az időpont 1810 és 1846 között Európában már a romantikát és a klasszicizmust pergeti, Bécsben kialakul a képzőművészet biedermeier stílusa, Balkay azonban barokk jegyekkel komponálja műveit. Miért? Egyszerűen azért, mert a magyar későbarokk elhúzódott időben, s olyannyira folyamatossá vált, hogy szinte meg sem szűnt a festészetben az építészet XIX. századvégi neobarokk jelentkezéséig, s ez különösen szembetűnő, ha Mátyóki Ádám és Benczúr Gyula barokk bőséget szemléljük, függetlenül attól, hogy közben majdnem kétszáz esztendő telt el, de az eszmény, a barokkos mentalitás maradt, legalábbis a magyar művészet mellékágaiban. A magyar barokk folyamatosságában Balkay Pál központi helyet foglal el a XIX. század első évtizedeiben, amikor Markó Pál már a

Parád

historizmus jegyében romantikus elveket vall. Máskülönb a klasszicizmus jelentkezik Balkay visszafogottságában, nála se lobog grécósan a stílus. Mányoki Ádám nemes veretű nyugalma, méltósága folytatódik törekvéseiben. Oltárképeinek közös erénye a biztos rajz, a visszafogott színrend, a kellemes szerkezet. Nem utolsó sorban a fölemelő, ünnepélyes téma, Jézus megkeresztelése, Szent Ottilia, Szent Erzsébet alakja, Szent János evangélista látomása. A figurák lágy csatlakoztatása jelenetté bővíti a vizuális eseményt, mindenütt a földi dolgok természetes fölemelkedését ábrázolja. Úgy, hogy immár a földön túli történések is olyan egyszerűek, olyan tiszták, csöndesek, olyan természetesek, mintha a földön most történének. Balkay Pál oltárképein a harmónia örök jelenideje nyeri el színes fényességét. A bükkszenterzsébeti főoltárképen Szent Erzsébet a főszereplő, látható még Jákob pátriárka alakja. Mindez az 1841-es esztendő termése. A miskolci minorita templomban "Mária mennybemenetelét" ábrázolja Balkay oltárképe, Nádudvaron "A szent kereszt felmagasztalása" látható, a besenyőteleki istenházában Szent Lőrinc mártíromsága jelenik meg olyan antik környezetben, ahol a császár és Jupiter szobra is a helyszín szereplője. Minden művének legfőbb erénye az arányok pontosságában lelhető fenn. Voit Pál ezt fedezte fel a füzesabonyi templom bibliai jelenetében: "Félkörös, ökörszemes keretben Jézus megkeresztelését ábrázolja a Jordán vizében. Kötöttségtől mentes kompozíció. Szép vörös drapériába burkolt Jézus, lila ágyékkötős Keresztelő Szent János, meleg barnás testszínek, háttérben bokros, fás hazai táj, fönt lebegő angyalok között az Atyaisten és a galamb". Hozzáteszem: Balkay színei mind szelíd, mérsékelt tónusok - halkítja, csendesíti, - mintha a színek lármás gyerekek lennének. Sokrétű szimmetria biztosítja az aránytörvényt, égi - földi jelenet ellenpontozódik, három férfi, három nő alakjához négy gyerek társul egy ösztönös számmisztika alapján, átható ívek teremtenek liturgikus hangulatot.

Parádon Szent Ottilia történetét elemzi. Festőileg hallatlanul szellemesen. Itt is angyal érkezik, tálban két emberi szemet tart, mellette magasodik a szent nyúlánk alakja. A reneszánsz kép-

Szarvaskő

gyakorlathoz hasonlóan ablakot nyit a tájra, egy megdőlt fát láthatunk, s benne a vidék erejét, nyugalját. A felhős háttérben gyerekangyalfejek érlelik a hangulat báját a színek és formák tökéletes egyensúlyában. Szarvaskő vidéke megejtő pompával várja az érkezőt, akit az újabb meglepetés a dombra épült kápolnában ér, - Balkay Pál kompozíciója. Itt a keresztelés újabb variációjával találkozunk, ahol szembetűnő a mesterségbeli tudás alapossága és finomsága. A magabiztos mozdulatok nemes visszafogottsága. Egerben a szerviták főoltárképén Balkay szintén remekel a maga tisztázott színvonalán. Itt János evangélista életerőről elmélkedik elégikus környezetben, föld-ég közötti lebegésben láttatva a szent révedő elragadtatását, mely egyénivé teszi alakját az újtestamentum írói közül. A festő dicséretére legyen mondván, nemcsak a valóságban, nemcsak az írás alapján, hanem az alkotás, Balkay műve tanúságtételében is. Légies könnyedség jelzi itt a gondolati mélységet, e "szürreális" evangélium írója itt halkított, szelídített barokk formákban jelenik meg.

Balkay Pál esszéje a képirásról

A képirásról, annak gyakorlásáról és "betséről" írt hosszabb tanulmányt Balkay a Tudományos Gyűjtemény 1819-es évfolyamába. Valószínű, hogy Kazinczy biztatására tette, akivel többször beszélgettek a "Szép Mesterségekről". Balkay Pál ezen írásában hiányolja, hogy "Képző Művész Académiánk" nincs, s megállapítja, hogy "jó képiró csak az lehet, akit a kedvező természet arra szült". Mindazonáltal fontosnak tartotta és joggal a létesítendő magyar művészképzést a tehetségek pallározására. Sürgeti az új magyar mecénásokat, s nagy koloristákat említ, kialakuló piktúránk mértékeinek nevezve meg Raffaello, Correggio, Rubens és Dávid művészetét. Őket és Michelangelót. Szól a "tüzes képzelődés" fontosságáról, a "tündéri formák" bajáról, a szembetűnő "test színek" jelentőségéről. Máig érvényes megállapítást tesz a következő sorokban: "A színek jól össze legyenek dolgozva, egyelítve, és helyheztetve (harmónia), nehogy egyik szín a másikat sértegesse". Ezen eszményét minden oltárképén a gyakorlatban is megvalósította, a mű azon állandó követelményét, hogy a festményes színrend uralkodjon, anélkül nem születhet meg a kép.

Ír egri, pesti képtárakról és sajnálkozva szól a bécsi Eszterházy gyűjteményről, "fájdalom, nem hazánkban van" fölkiáltással. Azóta szerencsére ezt a lehetőséget a magyar história korrigálta, az Eszterházy Képtár törzsanyaga a budapesti Szépművészeti Múzeum gazdagságát sugározza. Gondolatai párhuzamosan haladnak a felvilágosodás eszméivel, a "nemzet csinosodásának" Kármán József fogalmazta eszményét adaptálja a képzőművészetre, hidat verve a nyelvújítás és a reformkor között. Kármán, Kazinczy ösvényén ilyen ideákat fogalmaz meg: "Végzetlen nagy befolyása vagyon a Rajzolásnak, a festésnek a Nemzetek tsinosodásába!" Lélektani elemzését sem haladta meg az idő: "Amely ember a Kép írást

kedvelli, egyszer s mind pedig mindenféle szép mesterségekbe gyönyörködni szokott, áttalában nem lehet mondani felőle, hogy durva". Miközben Kupetzky Jánost és David Tenierst dicséri, hogy "édes Magyar Hazánknek halomra rakható szükségai vagynak még. De boldogították még is szülőtte-földünket az egek jó ízlésű Tudósokkal és Aestheticusokkal! Kiknek Átlást a Herkulesi munkára szántt vállaitól esdekelve várja a nemzeti tökéletesedés szomja és igyekezete azon hátra levő szükségeknek, s fogyatkozásoknak egész hív igyekezettel való helyre pótolását". A haza fölemelkedésének közművelődési programját fogalmazza meg Balkay Pál 1819-ben, a képzőművészet ezzel kapcsolatos küldetését.

Mi maradt utána? 1831-ben végrendeletében 50 forintot hagy az istápolyra, 50 forintot gondozójára, 40 forintot orvosára. További vagyonát "a három testvérétől származott árvák számára juttatja". Maradt utána az egész nemzetnek hagyatékozott képi kincs, az oltárképek sora, melynek szelídsége és méltósága emberek tízezreinek nyújtott eddig is gyönyörködést, belső békét és megnyugvást, lelki gyarapodást és fölemelkedést.

Eloolvassa Losonczy Miklós Balkay Pálról szóló fentebbi írását, s egybe vetve azt a kötet többi tanulmányaival, azonnal felvetődött a kérdés, hogyan lehetséges, hogy a művész születése idején mindössze 950-990 lelkes faluban, ahol mindössze egyetlen iskola, a katolikus iskola működött alig néhány tanulóval (1770-ben Hering Antal tanító keze alatt mindössze 12 növendék tanulta az írás-olvasás tudományát), valaki - mégha olyan istenadta tehetséggel is rendelkezik, éppen egy ilyen rendkívül ritka pályát választ magának, s lesz benne jelessé. Vagyis: ki ösztönözte, indította művészi útjára e parányi településen, mindenfajta előzmény, előkép nélkül Balkay Pált?

Az anyakönyvi búvárkódások adták meg erre a választ. Mindenek előtt pontosították a lexikonok és a cikk szerzőjének adatait. Legelsőbbben is azt, hogy Balkay Pál nem 1785. június 29-én született, hanem 1781. június 30-án. Eredeti neve nem simán Balkay Pál volt, hanem Der Balkay, legalábbis édesapja Der Balkay Márton néven szerepel az anyakönyvben. Édesanyjának, Szür Juliannának a neve is tanulságos, hiszen Szür nevű lakos a faluban az anyakönyvben sem Balkay előtt, sem utána nem szerepel. Viszont Szür Ferencnek hívják az ekkor ott szolgáló plébánost, aki 1769 márciusától 1797 márciusáig volt a falu lakosságának lelki gondozója. Feltehetően a plébános testvéréről van tehát szó az édesanya esetében, amit megerősíteni látszik az a tény, hogy nem a hivatalban lévő plébános végzi a keresztelest (ez illetlenség, ha éppen nem összeférhetetlenség lett volna), hanem a faluban 1768-tól megjelenő kisegítő szerzetesek egyike, P. Székely Félix minorita szerzetes.

Balkay Pál tehát nem egyszerű tiszsaörsi parasztyermek volt a sok közül, hanem tanult körökből származott, s csupán a véletlen műve, hogy Tiszaörsön született meg. Tanultabb, tehetősebb körökhöz való tartozását igazolja keresztszülőjének neve is, vagyis N. (azaz nagyságos) Barbara Trásy, aki feltehetően felesége, vagy valamilyen hozzátartozója annak a szomszéd faluban birtokos Trásy Imrének, aki 1767. február 2-án Eszterházy püspökhöz írott levelének tanulsága szerint az Örsre kirendelt első plébánosnak, Tar Andrásnak ígér segítséget eképpen: "...Igaron szállást adok magam házánál ... Victumja (élelme) is legyen a Plébánia elkészítéséig, ... Mise mondó assistentiákkal jöjjön, hogy Igaron házamban mondhasson szent misét."

IRODALOM

B.P.

1819: A képirásról, annak gyakorlásáról és betséről. In: Tudományos Gyűjtemény, 1819. évf. II.

BAYER József

1902: Balkay Pál festő életrajza. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1902.

GENTHON István

1961: Magyarország művészeti emlékei II. Bp. 1961. 4. Heves Megye Műemlékei I-III. Bp. 1969- 1981.

KANDRA Kabos

1887: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1887.

KAZINCZY Ferenc levelezése, VI, VII, X, XII, XIII, XVI, XX, XXII. Bp. 1895-1927.

NAMÉNYI Lajos

1903: Balkay Pál, festő. Művészet, 1903.

FEJEZETEK TISZAÖRS OKTATÁSTÖRTÉNETÉBŐL 1919-IG

1. Kezdetben az oktatás elsősorban az egyház feladata, mondhatjuk, kiváltsága volt. A mohácsi tragédia előtt hozzávetőlegesen 100 plébániai iskola működött, s körülbelül ugyanennyi iskolamester hintette az igénylőknek a tudás magját. Maga az egyház a község földesura is, mert a falu, Tiszaörs az egri püspök birtoka. Az egri püspök az ország egyik legnagyobb egyházmegyéjének a feje, s nem lehetett számára közömbös, hogy hívei és jobbágjai hogyan élnek, milyen az életmódjuk, mennyire ismerik vallásuk erkölcsét, azok szerint élnek-e, van-e ismeretük a bibliáról, a parancsolatokról, ismerik-e a szükséges szinten egyházuk szertartásait, ünnepeit, az énekeket, imákat. Mindezeknek az ismereteknek az elsajátítását már gyermekkorban el kellett kezdeni. Ehhez papi utánpótlás kellett a falvakban, hiszen leginkább a falusi fiatalokból kerültek ki azok, akik vissza is tértek, hogy a nép nyelvén prédikáljanak, a latin könyvek szövegeit a híveknek anyanyelvükön magyarázzák. Ők voltak azok, akik egy-egy falusi gyermeknek, fiatalok kis csoportjának tovább adták az írás, olvasás, éneklés alapismereteit.

E korban azonban a híveknek még nem nagyon volt érdeke az iskolába járás-járatás, mert "...azoknak a gyerekeknek, akik egész életükben mezőgazdasági munkát végeztek, ... a kor felfogása szerint elegendő volt iskolászerű oktatás keretében az adott társadalmi helyzetükben szükséges állapotbeli köteleességek vallásos alapozású megismertetése és elsajátítása, mivel ők munkájukat az olvasás és írás megtanulása nélkül is jól el tudták végezni."¹

Az ország három részre szakadása utáni évekből van néhány adat, amiből arra következtethetünk, hogy a Tiszaörsön élő 15-30 család gyermekei igényelheték az elemi, elsősorban vallási alapok elsajátítását. A kutatók általában 10% iskoláskorúval számolnak az összlakosságon belül. Ilyen korú gyerek Tiszaörsön ebben a korban 12-15 körül lehetett.

A török, a királyi és erdélyi hadak közelsége, sőt jelenléte azonban alighanem nullára csökkentette az oktatási igényt. A reformáció ekkor kezd terjedni hazánkban. Ez nemcsak a hitéletben jelent alapvető változást, s egy új korszak kezdetét, de az oktatás terén is alapvető fordulat következett be. Az új vallás hívei ugyanis vallásuk létezését, jövőjét éppen az iskoláztatásban látták. A katolikus egyház viszont most szenvedni emberben, anyagiakban nagy veszteségeit. Nem a kis falusi iskolák létesítése, fenntartása és működése volt a legnagyobb gondjuk.

A korabeli tanítás egyhangú: bemagolás-felmondás. Közben imádság, éneklés, olvasás. Otthoni megtanulásra nem igen gondolhatott a tanító vagy pap. Az egyik ösztönző a pálca volt. Iskola a templom, paplak, tanítói lakás. Jó időben kint a szabadban tanultak. Nagyobb munkák idején még készíteni is bajos volt a néhány gyereket. Tankönyv a katekizmus, Biblia, ha volt imakönyv, mert ez igen ritka kincs. 1551-ben megjelent ugyan az első ábécéféle, de messze, az ország legnyugatibb részében. Aligha jutott el azonban éppen Örsre a törökön keresztül vagy éppen azokat megkerülve. Különben is igen kicsi volt a példányszám. A könyvnyomtatás még csak ekkor terjed hazánkban.

2. Tiszaörsről 1767-ig csak mozaik emlékek maradtak meg az oktatástörténettel kapcsolatosan. 1571-ben a község török adólajstromon van ugyan, de iskoláról nem esik említés. 50 esztendő múlva is csak református lelkipásztoráról tudunk, iskolai állapotáról nem. 1746-ban azonban már nemcsak eredményes református hitéletéről vannak adatok, de azt is tudjuk, hogy református iskola is működik, mégpedig a vidék egyik legeredményesebben beiskolázó intézményeként. Összehasonlításban ekkor a kép így alakul:

	Lakosság száma	Gyerekek	Iskolások
Tiszapüspöki	232	18	2
Tiszabura	140	40	18
Tiszaderzs	200	?	18
Tiszaigar (két esztendeje települt újra)			
Tiszaszőlős	180	40	32
Tiszaszentimre	160	35	37
Tiszaörs	130	30	30

A község református iskolájába fiúk és lányok egyaránt jártak, s külön külön tanítójuk, illetve tanítónőjük volt. Ez a száz százalékos iskolázás egészen kiemelkedő ebben a korban. Mögötte mindenképpen lelkipásztor, tanítók, szülők egyöntetű elhatározása tudható. Ezt csak a szentimrei *beiskolázás* múlta felül.

Az 1762-es iskolázással kapcsolatos adat már kedvezőtlenebb ugyan, de még mindig külön fiú és leánytanítók oktatják a gyerekeket. A lányokat ekkor Forgács Erzsébet tanítónő oktatja, akiről azonban bővebbet nem tudunk. Sajátos, hogy a leányok számára előbb született "tantervi utasítás", mint a fiúknak. Számukra két évig tartott az oktatás. Kötelező tantárgyak csak az olvasás volt, amelynek alapjait elsőben megismerték, másodikban pedig gyakorolták. Az írástanulás szabadon választott volt. Amikor a Biblia és Káté olvasást összevonták, megszületett az új tantárgy: a Vallástan. Az eredményes oktatást egy-egy helytartótanácsi rendelet is segítette. 1732-től érvényes az a parancs, amely a földesurat iskola-, és tanítólakás építésére és fenntartására intette. Az ellenreformáció közepette azonban mindez elutasításra került a püspöki birtokon, a protestáns hívek ezt a követelést önerőből, maguk valósították meg.

A 18. században egyre több tankönyv jelent meg. A közelben egyrészt Debrecenben, másrészt Egerben adtak ki Ábc-ket, melyeknek egy része kétnyelvű volt. A protestáns iskolában az Ábc tanulásaért ekkortájt 6-12 krajcárt fizettek, az olvasásért pedig 8-24 krajcárt. A tanítók fizetése szeszélyesen változott. Ahol természetbeni volt a juttatás, ott egy fiútanuló után 1 mérő búzát, leánytanulóért ugyanennyi árpát fizetett a szülő. (Egy mérő búza 125 liternek felelt meg.) A segédtanítók bére rendkívül szerény, mondhatnánk éhbér volt. Őket a választott tanító fizette, ő gondoskodott lakásáról is. 1732 után egyre több ösztönzés érkezett a Helytartótanáctól, szolgabíróktól az iskoláztatás ügyében. Különösen a mezei munkába vonását tiltották meg az iskoláskorúaknak a tanév idején. Arra is ösztönöztek, hogy a tanítókat ne a szülők fizessék, hanem a község testülete. A protestáns iskolákba Debrecenből, Sárospatakból, esetleg egy-egy erdélyi kollégiumban végzett, vagy tanulmányait abbahagyó diák került rendszerint tanítónak. Egy-két év keresete ez utóbbiaknak újra lehetővé tette a tanulást, némely esetben még külföldön is.

Örsön az 1760-as években Cserényi István rektor és Király István leánytanító tanított. Itteni munkájukat 1766-ban püspöki parancsra abba kellett hagyniok, karhatalom közreműködésével távolították el őket. A főegyházmegye érvényesíteni akarta az "akinek a vidéke, annak a vallása" egyezményt. A püspök, mint birtokos a községbe katolikus plébánost nevezett ki, a protestáns lakosság pedig lelkészt hívott, illetve választott magának. Kenyértörésre került sor, minek következtében az új lelkésznek és az említett két tanítónak el kellett hagynia a települést, iskolát. A kiűzött, tehetséges lelkész életútjáról a továbbiakban annyit tudunk, hogy meghasonlott, keserű, majdnem mellőzött ember lett. A falu lakossága még több, mint egy évtizedig túlnyomó többségében református maradt, ám utána szinte teljesen kicserélődött katolikus vallásúakra. Iskolájuk, lelkészük azonban már helyben többé nem volt. Egyházuk azzal is jelezte az elköltözőkkel való szolidaritását, hogy teljesen ingyenes volt évekig minden szolgáltatás számukra.

1746-ban Külső-Szolnok megye 35 települése közül 29-ben volt iskola. Az iskoláskorúak száma 8635 fő volt, akik közül 991 járt viszonylag rendszeresen iskolába. A 12 katolikusba a korosztály 6%-a, a 17 reformátusba 15,9%-a. Ebben a katolikusok számára kedvezőtlen statisztikában szerepe volt annak az egyházmegyei rendelkezésnek, amely megtiltotta a hívei gyerekeinek a másvallásúak iskolájába való járást. Pedig van rá megyei példa, hogy zökkenőmentesen jártak evangélikus és kálvinista gyerekek katolikus iskolába, de fordítva is. Örsön azonban olyan nagy volt a seb, olyan kibékíthetetlen az ellentét, hogy nem véletlen, hogy az új tanító Hering András mindössze 12 gyereket oktat.

A református iskolák tananyaga és módszere voltaképpen egy iskolán kívüli lelkigondozó tevékenységből nőtt ki, amelynek alapja a Káté tanulás - Káté tanítás volt. Ők sem ismerték az önálló népiskolai szervezetet. A gyerek a tanulásban addig jutott előre, ameddig a maga tehetsége, tanítójának felkészültsége ezt lehetővé tette.

Ha több volt benne, bennük, akkor tovább jutott. Az olvasásnak, kisebb mértékben az írásnak az volt a célja, hogy közvetlenül felkészítsen a napi többszöri imára, és egyéb vallási kötelezettségekre. A Miatyánk, Asztali áldás, Hálaadás napi többszöri alkalmi ima megtanulását segítette elsősorban az iskolai munka. Ezt minden hívőnek el kellett sajátítania, ha hitével élni akart. A tanítók a megtanítás mikéntjére egy-egy Biblia kiadás utolsó oldalán tanácsokat is kaptak. Az iskolák felett iskolaszék felügyelt, melynek elnöke a lelkész volt, tagjai pedig választott hívek. Minden egyházmegyének volt tanügyi bizottsága, tagjai a leghozzáértőbb lelkészek voltak. Egyik legrendszeresebb feladatuk volt az évenkénti kétszeri vizsgákon való elnökösködés, ahol arról kellett meggyőződniek, hogy a tanulók ismeretei nemcsak betanultak, hanem azok alapján az iskola befejezése után élni is tudnak. Ugyanakkor vigyázták a vizsgák tisztaságát is.

A község oktatástörténetében ez az a kor, amelyben már konkrét adatok is maradtak az utókorra, amikor többszöri kezdés, újrakezdés után folyamatossá vált az oktatás, a protestáns iskolában egészen kiemelkedő eredménnyel. Abban is példaként állhat a későbbi korok előtt ez az időszak, hogy különválasztva tanulnak fiú és leánygyermek, mely utóbbiakkal tanítónő foglalkozik. Megállapítható továbbá, hogy ugyanúgy, mint a katolikus iskoláknál, a reformátusoknál is a hitélet igényeiből nő ki a szervezett és folyamatos ismeretterjesztés.

3. Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében reformálták meg az oktatásügyet birodalmi és hazai vonatkozásban is. Egyre inkább igény, hogy a vallásos ember eszményét a hasznos állampolgáré váltsa fel. Ezt az átformálást természetesen az iskolákban kellett elkezdni. Indok: az iskolázott ember képes a mindennapi életben a magasabbszintű szervező-tervező, termelő munkára. A reform magyarországi terveit Ürményi József készítette el, hazai szaktekintélyek bevonásával. Adatok sorát gyűjtötték össze, hogy helyes és elegendő ismeretekből állapítsák meg, mi a tényleges állapot, s mit kell tenni, a cél érdekében. Ebben a Helytartótanács, a vármegyei szolgabírák jelentős segítséget nyújtottak. Az oktatás-nevelés új törvénye, a Ratio Educationis 1777-ben királyi rendeletként jelent meg. Az iskolaügy állami megreformálásával párhuzamosan a hazai katolikus egyház is jelentős munkákba kezdett. Egyik legagilisebb képviselője éppen az egri püspök volt. Megkezdte az egri lyceum építtetését, hogy elegendő tanító, az új feladatok ellátására készülő szakember álljon az ügy rendelkezésére. Ebben ugyanis jelentős hiány mutatkozott. Nemcsak mennyiségben és minőségben fejlesztették a katolikus iskolákat, a püspökség területén csak katolikus iskolák működését engedélyezték. A mindkét irányból jövő kezdeményezés egyként előre lendítette az elhanyagolt oktatásügyet, bár az eredmények majd csak a századfordulón, illetve a 19. század első évtizedében mutatkoztak.

Tiszaörs, vagy ahogy akkor írták Tisza Eörs helyzetére az iskoláztatás lehetőségeire a helyi anyakönyv néhány adata ad közvetve jelzéseket. 1767-től 1785-ig még igen egyenetlen a születések száma, a filiákban még szinte többen születtek, mint az anyaközségben, Örsön. A születések száma azonban lassan felülmúlja az elhalálozottakat, még a nagy járványok idején is. 1767-től 1823-ig évi átlaga 46,4. A születési adatok háttérben a roppant egészséges házasságkötések állnak. Nagy

korkülönbséggel házassultakat alig találunk. Ha igen, akkor az az 50 év körüli vagy attól idősebb férfiak házasságát jelenti. Örsön a vagyoni, a kiváltság, nem meghatározó a házasságkötéseknél. 58 évnyi vizsgált adatanyagban mindössze két esetben kötött házasságot 14 éves leányzó, 15 éves mindössze 1 volt, s nem nagy a száma a 16 éves menyasszonyoknak sem. A házasulandók életkora leányok esetében 18-22, a férfiakéban 20-24. Vagyis az életkor különbség átlaga 2-3 év között van. A demográfia kedvező alakulását tehát ezek az egészséges kapcsolatok magyarázzák. S ez vezet el az iskoláztatás igényének erőteljesebb jelentkezéséhez is. 1770-ben - mint említettük - a katolikus tanító ugyan csak 12 gyereket tanít, s kálvinista iskolát pedig már nem talál a szolgabíró, ám összeírásából kiderül, hogy az iskola nélkül maradt reformátusok száma 300 fölött van, 1785-ben pedig eléri a csúcst, az 500-at. Gyermekeik azonban a működő és engedélyezett katolikus iskolákba a püspök földesúr és a református egyház közötti kibékíthetetlen ellenségeskedés miatt nem járnak, mert ez lényegében valláscserét jelentene. 1785 után az el- és beköltözések felgyorsulása tehát visszavetette a beiskolázást.

Az 1700-as évek utolsó évtizedeiben azonban ismét 100 körül van az "iskolakötelesek" száma. /A Ratio Educationis nem mondja ki sehol a kötelezőséget, de közvetve utal rá /. Ez az 1830-as években 200 körüli, 1828-ban 147, 1851-ben 153 és 1858-ban ugyancsak 153 viszonylag rendszeresen iskolába járó gyermeket tartanak számon. Ez azonban csak a 70-50 százaléka azoknak, akiknek szintén ott a helyük. A tendencia nemhogy növekedést mutat a 19. század első két harmadában, hanem csökkenőt. Különösen a szabadságharc veresége után nagy a visszaesés.

Azt azonban mindenképpen meg lehet állapítani, hogy a református iskolázás rövid, de kiugró szakasza után most kezd nagyobb mértékben a kezdeti, 1767 utáni mélypontról elmozdult munka eredményeket hozni az analfabetizmus felszámolásában. Ugyanakkor a mai szemmel nézett állapotot tarthatatlannak találjuk. Elsősorban azért, mert még mindig alacsony az iskolát látogatók százaléka, s ennek ellenére egy tanítóra szinte elviselhetetlenül sok tanuló jut. Ugyancsak elviselhetetlennek tűnik az is, hogy egyetlen kis tanteremben folyik a tanulás. Ez utóbbi helyzet lényegében nem javul akkor sem, amikor 1785-ben iskola épül, sőt az sem hoz jelentős változást, amikor 1843-ban már úgy építettek iskolát, hogy az épület két szobája közül az egyik tanítólakás lett. Az azonban változás, hogy a tanító már nem a szülőktől kapja járandóságát, hanem a községtől. A tanítónak földhasználati joga van. Az 1839-ben készített határtérkép - ekkor rendezték újra a faluhatárt, amit az elkeseredett lakosság követelt - már pontosan mutatja, hogy a tanító-kántornak az Aszottas és Kisbogárczó között parcellája van, amit a faluközösség művel meg. Ehhez a szántóhoz járul a rét- és az állattartási jog a közös legelőn. /Ez a szántó a jobbágyfelszabadítás után, a telekkimérések idején a falu közelébe kerül, s ettől kezdve a falu nem volt köteles megművelni, részes bérműveléssel munkálták meg./ Hogy mi volt az ekkori tanítónak Hering Andrásnak a jövedelme, pontosan nem tudjuk. Utódairól sem maradt fenn pontos javadalmi kimutatás, már csak azért sem, mert egészen a századfordulóig az egyéni alku volt a divatos. Azt viszont tudjuk, hogy az oktatásban igen szépen fejlődő szomszédos község tanítója

éppen ezekben az években munkájáért 12 Forintot, 12 pozsonyi mérő búzát, 30 font marhahúst kapott. /1 font egyenlő 56 deka/ Az 1800-as években alakult ki a községenkénti juttatások rendszere, amely után a munkavállalónak már nem lehetett alkudoznia.

A tanév elvileg 7-8 hónap. November 1-én kezdődött, és a következő naptári év szeptember 20-án fejeződött be. Változás majd a század végén következik be, /amikor a maihoz hasonló rendszer bevezetésére kerül sor/. A 7-8 hónap azonban a községekben, így Örsön sem igen volt teljes, hiszen a gyerekek, különösen a 10 éven felüliek koratavasztól késő őszig alig látogatták az iskolát a sokféle munka miatt. Különösen állatok őrzésére fogták be őket. Az iskolából való elmaradás ellen a Helytartótanács is megrovóan emelte fel szavát, "tapasztalt dolog, hogy több Helyiségekben a tanulásra alkalmas Gyerekek az Oskoláktól el vonattatnak, és a maguk kárával a Marhák őrizetére fordítatnak, mellyel is az oktatásnak előmenetele tsekkenik."³

A főegyházmegye majd a kassai káptalan arra kötelezte az egyházközségek plébánosait, hogy különítsék el a fiú és leány tanulókat, azaz szüntessék meg a koedukált tanítást. Ez azonban nem következhetett be, mert még az egytanerős iskolák fenntartása is gondokat jelentett. Külső-Szolnok megye területén alig két-három helyen valósult meg mindössze ez a törekvés.

1806-ban került kiadásra a II. Ratio Educationis. Előkészítésekor sokféle javaslat született. Volt olyan, amelyik igen terhesnek érezte az iskolázás ügyét, annak teljes felszámolását javasolta, s ezt úgy vélte megvalósíthatónak, hogy megszüntetik a fenntartói támogatást. Mások viszont éppen az ingyenes népoktatást akarták, mert az volt az igazság, hogy néhány kivétellel mindenütt hozzá kellett még a község lakóinak is a költségekhez járulniuk. Az iskolaelétesítés általában földesúri kötelezettség volt, s bár fenntartásukhoz is sok helyen hozzá kellett hogy járuljanak, ez többnyire a községekre hárult. Szinte egységesen javasolták viszont a tananyag olyan módosítását, hogy az a korábbiakhoz képest tanulhatóbb legyen, s azt is, hogy annak segítségével a mindennapi életre lehessen felkészíteni a fiatalokat. Ekkor már az anyanyelv szerepe is jelentősen előtérbe került, 1844-től pedig ez lett a hivatalos állami nyelv. Az 1848-as minisztérium oktatással foglalkozó minisztere báró Eötvös József egy polgári állam igényeinek megfelelő tervet dolgozott ki az iskoláztatással kapcsolatosan. Ennek megvalósítására azonban csak két évtized után kerülhetett sor. Az önkényuralom idején az iskolaügy is visszaesést mutat: a kialakuló nemzeti tankönyveket betiltják, s tanítani csak olyan könyvből volt szabad, amelynek anyagát német területek tankönyveiből fordították. Pedig - mint már említettük - 1777 után egyre használhatóbb tankönyvek jelentek meg, így 1792-ben olvasókönyv, népiskolai számtankönyv, és az első segédkönyvek.

1792-től jelenik meg egy olyan kiadvány rendszeresen, amelyik évenként közli a tanítók országos névsorát az egyéb, oktatásra vonatkozó adatokkal együtt. 1798-ban egy falusi elemi iskolai Ábc ára 3 krajcár, a számtané 4 krajcár, a falusi olvasókönyvé 13 krajcár. Ezeket azonban a tanulóknak csak egy kis százaléka

vehette meg. Az olvasmányok témái a falusi mindennapi életből vett szövegek voltak.

Egyik legfontosabb előrelépést és a jövőbeni jobb eredmények lehetőségét az jelentette, hogy nőtt a tanítóképezdék száma, megnőtt a szakképzett tanítói állomány mind állami, mind egyházi szinten. A tanítókat ezekben az intézetekben arra készítették fel, hogy az olvasás, írás, esetleg a számolás alapjainak megtanítása mellett a gyerekek azt is megtanulják, hogy mivel tartoznak Istennek, királyuknak, földesuruknak. Segítette a tanítók munkáját az a felsőbb parancs is, hogy az iskoláztatásra fittyet hányó jobbágy szülőket akár testi fenyítéssel is büntessék. A tanítók vesszővel, bottal, szajkózásra ösztönző módszerekkel dolgoztak, mégis egyre nagyobb eredményeket értek el annak ellenére, hogy kevés volt a tankönyv, egészségtelenek voltak a tantermek, s közömbösség és szűkmarkúság vette őket körül. Szinte mindig kiszolgáltatott helyzetben éltek, dolgoztak, ám ugyanakkor egyre iskolázottabban és felkészültebben.

4. Reformkori gondolkodóink nemzeti megújódással kapcsolatos javaslatai között az oktatás-nevelés is fontos helyet kapott. Széchenyi a szakoktatás és az önmegismerés fontosságát hangsúlyozta. Wesselényi nem tudta elképzelni a jövő ifjúságát úgy, hogy az ne ismerje a hazáját. Kölcsey elsősorban a tanulás helyes módszerének elsajátítását várta el az iskoláktól, s annak a szemléletnek a kialakítását, hogy a növendékek bízzanak az emberiség folytonos előrehaladásában, hiszen enélkül nincs optimista cselekvő ember. Kossuth a demokratikus iskoláztatás híve, s azt hirdeti, hogy a művelődés lehetősége, annak intézményrendszere mindenki előtt nyitott kell, hogy legyen. Legmélyebben báró Eötvös József vizsgálta az oktatás ügyét. Tervei 1848-1849-ben - érthetően - még nem kerültek megvalósításra, különösen nem az önkényuralom idején, amikor még csak nem is stagnált, de egyenesen visszaesett az a lendület, amely az iskolák fejlődését a század első felében jellemezte. Az 1867-es kiegyezés után azonban, mikor újból miniszterséget vállalt, az ő nevéhez fűződik az a nagy munka, amely európai szintű népiskolai rendszer létrehozását eredményezte. Négy éves minisztersége idején nemcsak arra volt gondja, hogy koncepciójának jogi-törvényi kereteit megteremtse, hanem megteremtette annak anyagi háttérét és tartalmát is. Hangoztatta, hogy ebben az ügyben "áldozatok alól senki sem vonhatja ki magát, sem a szegény, aki az iskolakötelezettségnek törvényét teljesítve, gyermekeinek munkáját áldozza fel, sem a vagyonosabb, ki tetemes adón kívül, mely a nevelés érdekében tőle kíváncsítik...", az ügy közvetlen szolgálatában - műveltsége birtokában - szervező, irányító szerepet is be kell, hogy töltsön.⁴ Miniszterségének néhány éve alatt mintegy 6000 iskolát szereltek fel és láttak el tanerővel. Az általa beadott XXXVIII. számú törvényjavaslatot az országgyűlés 1868-ban fogadta el. Ez kimondta a 6-12 évesek tankötelezettségét, s azt, hogy az iskolaállítást a községek kötelessége. Ám ha egy-egy településnek nincs elegendő anyagi erőforrása, akkor az állam segíti kötelessége megvalósításában. Tudomásul vette azt a hazai helyzetet, hogy a felekezeteknek is van iskolaállítási és fenntartási joga. Ezzel szentesítette a párhuzamosan működő állami-egyházi iskolarendszert.

Tiszaörsön már volt egyházi, pontosabban katolikus iskola, egyike a mintegy 1682 felekezeti iskoláknak, amelyek - mint említettük - egyre nagyobb gyereksereg tanulását igyekeztek biztosítani. Az 50-es évek elejéig nyugodtan és javuló eredményekkel dolgoztak, de egyre erőteljesebben jelentkeztek azok a törekvések, hogy államosítsák őket. Az országgyűlés azonban ilyen javaslattal még hosszú ideig nem lépett fel. Egyes községek viszont maguk kérték a felekezeti iskolák államosítását, mivel fenntartásukról vagy nem tudtak, vagy nem akartak főhatóságaik gondoskodni. A helyi, tiszaörsi iskola esetében ilyen szándék nem mutatkozott az 1948-as államosításig. Ellenben a dualizmus korában új iskola építésére kerítettek sort.

Milyen igényeknek kellett eleget tenni az iskolaépítésnél?

Mindenek előtt csak egészséges iskolát lehetett építeni. A templom környéke Tiszaörsön ilyen egészségesnek mondható hely volt. Az épületnek száraznak és jól szellőztethetőnek kellett lennie, ahol egy teremben - elvileg - 60 gyereknél több nem járhatott. Egy tanulóra ugyanis legalább 8-12 négyzetlábnyi területet kellett biztosítani. Helyi viszonylatban azonban ennek az előírt normának még sokáig nem tudtak eleget tenni. Ez majd csak a századforduló tájékán valósult meg többé-kevésbé.

Az iskola mindennapi látogatása tekintetében a tíz éven túliak esetében az élet engedményekre kényszerítette a hatóságokat. A tíz évnél idősebbek - indokolt esetben - az iskolaszék engedélyével a tanévből két hónapnyi időre felmentést kaphattak. Főleg a tavaszi-nyári munkaidőben. Vasárnap azonban a felmentetteknek is meg kellett jelenniük a télen tanult anyag ismételése és a vallási kötelezettségeik teljesítésére. A 12. életévüket betöltött fiatalok még három évig ismétlő iskolába jártak. Hetenként legalább 20, legfeljebb 25 órát töltöttek az iskolában a testgyakorlatokon és a mezőgazdasági foglalkozásokon kívül. Az ismétlő iskolások télen 5, nyáron 2 órára voltak kötelezve hetenkint.

Az oktatás tárgyai a következők voltak: hit és erkölcstan, írás és olvasás, fejbeli jegyekkel való számolás és a hazai mértékek és pénznemek ismerete, nyelvtan, beszéd és értelemgyakorlatok, hazai földleírás és történet, a természetrajz elemei és természettan különös tekintettel az életmódra és a vidékre, melyhez a gyerekek szülei tartoztak, gyakorlati útmutatások a mezei munkákra a gazdaság és kertészet köréből, a polgári főbb jogok és kötelezettségek, ének, testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatokra.

A tanítók javadalmazása folyamatosan növekedett, hiszen az állam felismerte a munkaterület jelentőségét. Ennek fejében elvárták kötelezettségük teljesítésének fokozását egyrészt az oktató munkában, másrészt a tanulók haza iránti ragaszkodásának felébresztésében. Az állami tanítók fizetésének rendezésére több alkalommal is sor került, 1893-ban pedig a felekezeti iskolákban dolgozókat javították. Tisztes lakás, 1/4 holdnyi kert vagy lakáspótlék, minimum 300 forint volt a jövedelmük, amihez évenként 10 százalék pótlék járult. /Ez előzőleg 100- 200 forintnyi volt /. A kántortanító földhasználatot is kapott és stóla jövedelme is emelte keresetét. A kántortanítók általában - szinte hagyományszerűen - az első osztályosokkal foglalkoztak, ismétlősökkel nem. Így volt ez Örsön is. Nem véletlen

ezért, hogy egy-egy községben ők voltak a tanítók közül a legstabilabb helyzetűek, a leginkább egyhelyben maradók. Mint a tiszai Csikány András, vagy Erdélyi Ferenc, aki például 23 évig dolgozott e munkakörben. Ebben az időben csak oklevél birtokában pályázhattak a meghirdetett állásokra. E pályázatoknál a helyben lakók némi előnyben részesültek a többi, idegenből jelentkezőkkel szemben. A rendelkezések értelmében segédtanítót csak hat hónapra vehettek fel helyettesítésre, s csak szorultság esetén maradhattak egy esztendeig.

Az iskolát az állami királyi, illetve az egyházmegyei tanfelügyelő felügyelte. Előbbi észrevételeit az egyházmegyehez csupán felterjesztette, mert gondosan vigyáztak arra, hogy a felekezeti autonómiát meg ne sértsék. Tiszaes esetében például tényleges intézkedéseket csak a főegyházmegye Tanfelügyelői Hivatala eszközölhetett, amelynek székhelye Eger volt. A tanfelügyelő az egri lyceum mindenkorai igazgatója volt. A főegyházmegyei tanítók testületének fegyelmi ügyeit az erre a feladatra létrehozott tanács vizsgálta, de döntési joga is volt püspöki jóváhagyással. A tanács elnökből, ügyészből, előadóból és a tanítók közül választott négy tagból állt. A főegyházmegye kerületekre volt lebontva, s az iskolák ügyeit a helyettes tanfelügyelők intézték, akik alesperesi címet kaptak, s a kerület egy-egy plébániáját is vezették. A dualizmus korában leghosszabb ideig az abádi plébános, Götze Aladár töltötte be ezt a fontos tisztséget. A tiszai plébánosok közül Kanizsay Károly, Törösvári Tivadar, a háború utolsó éveiben pedig Szepessy Antal kaptak ilyen megbízatást.

A kerületben egy-egy helyettes tanfelügyelő a mindennapi munkája mellett kimagasló tudományos munkát is végzett. Így például Balassy Ferenc, aki a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, illetve a Magyar Történelmi Társulat tagja is volt, vagy a tiszai Kanizsay Károly, akit a Magyar Történelmi és Természettudományi Társaság sorolt tagjai közé.

A tiszántúli tankerülethez a következő községek tartoztak; Kötelek, Kunhegyes, Tiszasüly, Tiszaroff, Tomaj, Nagy Iván, Nagy Körű, Tisza Beő, Tisza Igar, Tisza Püspöki, Tisza Ó Bala, Tisza Szajol, Nagy Tenyő, Kis Tenyő, Török Szent Miklós, Kengyelköz és természetesen Tiszaes, illetve ekkori helyesírással Tisza Örs. Ezeken a helyeken az iskolák mindenkorai igazgatói a plébánosok voltak még a filiák esetében is. Így Tiszaesön is a mindenkorai plébános volt az iskolaigazgató. Az egyházmegye területén 1786-tól az iskolák munkáját az iskolaszék segítette, amelynek tagjai a helybeliekből kerültek ki választás útján. Az iskolaszéki testületek létszáma általában 10-15 között mozgott. Az elnök, vagyis a plébános-igazgató átmenetileg káplánjára bízhatta teendőit. Az iskolaszéknek hivatalból tagja volt még a jegyző és - ha volt - a községi orvos, aki az egészségügyi ellenőrzést végezte, ami az ekkortájt különösen gyakori tbc- és egyéb járványok, valamint a felmentések intézése miatt vált különösen fontossá. Rendszeres volt az általuk végzett trachoma-vizsgálat is. Az iskolaszék jegyzői feladatainak ellátásával a község egyik tanítója - leginkább a kántor - volt megbízva. Számára előnyt jelentett ez a tagság, hiszen minden fontos döntésről értesülhetett. A többi tagot a község lakói közül választották. Az iskolafenntartáshoz szükséges pótdátot is az iskolaszék határozta meg, ez azonban az egyenes adóknak maximum 5 százaléka lehetett. Tiszaesön mindössze 3 százalék volt.

Az iskolaszék döntött a rendelkezésükre álló költségvetés felhasználásáról, az iskola karbantartásával, esetleges építkezésekkel kapcsolatosan, határozatot hozott a szegény tanulók segélyezéséről, a tandíjkedvezmények biztosításáról, illetve a tandíjmentességről, s ők választották ki a pályázók közül az új tanítókat, tanítónőket is.

Az iskola történetében fontos szerepet töltött be a gyakorlókert, a faiskola. Elsősorban az ismétlő iskolásokat szolgálta. Itt tanulták meg a kertészeti munkát. A fiúk a faiskolai feladatokban szereztek ismereteket, a lányok pedig a konyha-kertészetben. A falon a vármegye térképe függ, az egyik sarokban még két másik térkép áll felgöngyölve: Magyarország vármegyéi és egy Európa térkép. A szekrényen földgömb látható, benne mértani testek mintái, /kocka, hasáb, henger, gúla, kúp, gömb, három- öt- hatszög alakú oszlopok, melyeket a tanító készített kartonpapírból/ de van kisebb rovar- és növénygyűjtemény a határból, s esetleg a környékbeli ásványokból is néhány, van zsebnagyító, szórólencse, hangvilla, a falon a himnusz szövege, és a magyar történelemből vett szemléltető képek /olajnyomatok/, amelyek ismerete a nagyobb tanulók számára kötelező. Mivel az örsi egyházi iskola, így látható a falon a hitfelekezet főpásztorának arcképe, a vallási jelvények /kereszt, stb./ és egyéb valláskegyeleti képek. Magyarországon kívüli életre utaló anyag véletlenül sincs, legalábbis a 80-as évek végéig. Ekkor a nyilvános nemzeti ünnep Szent István napja, a forradalomból 1848 március 11-e az emlék ünnepe, egészen addig, míg ezt a napot át nem tették 15-re. A századforduló után megtartják az iskolások számára a Békenapot és Madarak és Fák napját és természetesen a vallási ünnepeket, amelyek ezekkel egyenrangúak. A század végén a tanév rendje sem a régi, ekkor szeptember 1-én kezdődik a, tanítás, és június végén fejeződik be.

A tanító évenként 8 nap szabadságot kapott a tanítási idő alatt, és szükség esetén még 8 napot igényelhetett. Ő szedte a tandíjakat, amiért az összeg egy bizonyos százalékát kapta. Ezen kívül az iskolalátogatás elmulasztásáért beszedett büntetés pénzeket is kezelte, ami egy-egy évben esetleg többszáz forint is lehetett.

Egy háromtantermes iskola szemléltető felszerelésének ára a századforduló, első éveiben 125 Korona 37 fillér volt. A tanítóknak volt egy hivatalos újságuk, a Tanítók Lapja, ami feladataikról, a legfontosabb információkról tájékoztatta a pedagógus társadalmat. Ezt még Eötvös indította útjára, majd Apponyi minisztersége idején újították meg. Akinek ez nem járt, az a feladatokat, információkat a kerületi tanítógyűléseken szerezhetette be közvetlenül. Az oktatómunkát rendszeresen ellenőrizték, az eredményeket kis időközökkel összesítették, jelezték a hibákat, eredményeket minisztériumi szinten is. Az egyik ilyen értékelés például a következő észrevételeket tartalmazta: szembetűnő a haladás, a népoktatás ügyében, s ebben a néptanítóknak jelentős szerepük van, hasonlóan a népiskolai hatóságoknak is. Egészen azért eléggé siralmas a kép. Miért? A néptanítók általában nincsenek megfelelően tájékoztatva tulajdonképpeni feladatukról. Különösen azzal nincsenek tisztában, mely tantárgyakat tegyenek tantárgyuk súlypontjába. Számos tantárgyat kell ugyan tanítani, de nem azért, hogy a tanítás e tárgyak széles terén szertelenül szerte kalandozzon, és tüntetően csillogjon a növendékek feleletében a tanítóknak azokban való jártassága. A népiskola feladata a nép gyermekeinek felvilágosítása, a

zsenge elmék képzése, a kijelölt tárgyak mindenikéhez képest, de jól megválogatott és tervszerűen rendezett anyag által. A tanítók nagy része azonban arra igyekszik, s abban keresi az érdemet, a gyermek a tananyagból minél többet, bár megemésztetlenül, értelem és öngondolkodás nélkül sajátítson el. A hibák mellett az elemzés a feladatok lényegét is közli:

- folyékony és értelmes olvasás,
- tiszta és szabatos írás,
- a számvetés négy alpműveletének ész és írásbeli elsajátítása, begyakorlása.

Mindennek szükségességét azzal indokolják; hogy

— az írás és olvasás a kulcsa és eszköze minden további ismeretszerzésnek, a számvetés pedig amellett, hogy gyakorlatilag mindenkinek mindennapi szükségét képezi, a legnagyobb mértékben figyelemébresztő és észfejlesztő tantárgy.

Tehát a tanítóktól elvárták, hogy e három tantárgy álljon munkájuk közép-pontjában mind a hat illetve kilenc éven át. Módszerére is utasítanak a legeredményesebben tanítók gyakorlata alapján:

- az első években a gépies olvasás összekötve az írás elemeivel,
- a további években az írás és olvasás folytonos gyakorlása összekötve a nyelvtani szabályokkal és számvetés először fejben, a számjegyek írásával, kis számcsoportokon, majd mindig magasabb körben.⁵

Ezek teszik ki a rendes, majd ismétlő iskola tananyagának túlnyomó részét. A többi tantárgy anyaga főleg az Olvasókönyvben található. Az ügyes és jártas tanító majdnem észrevétlenül, olvastatás közben, magyarázattal átadja, kikérdezi és ismétli az olvasottakat. A tanulók ekkor már saját szavaikkal mondják el a tanult ismereteket. Ez a módszer azt is jelenti, hogy az olvasás, írás, nyelvtan, fogalmazás mindig ismételten jelen van a tanítás folyamatában. Az ismétlő iskola tehát egyrészt valóban ismételt és a fentebb említett mindennapi gyakorlati életre készítette fel a tanulókat. A községben az iskolai foglalkoztatást más formában szolgáló gyakorlókert azonban - mint már említettük - csak néhány évig töltötte be azt a feladatot, amit a tanügyi hatóság elvárt. Ezért úgy hasznosították, hogy bérbe adták és az összeget fejlesztésre fordították.

A tanítók a század utolsó harmadától használták az úgynevezett Tantervet és Utasítást, illetve a Segédkönyveket. Ezek az alapkönyvek országosan is egységesítették a tanítás anyagát. A tiszai iskola, mint katolikus felekezeti intézet csak a Szent István Társulat által kiadott könyveket használta, pedig már volt lehetősége a válogatásra is.

A 90-es évek derekáig első és második osztálycsoport működött a községben. Az első osztálycsoportot 1894-ig Chikán Antal tanító vezette, a másodikat hol segéd, hol kinevezett vagy helyettesítő tanító. /Kuzsárszky Bertalan, Erdősy Gyula, Róth György, Pap Endre, Plank József/. Mindkét osztály koedukált volt. 1894 után már három csoportban folyt a munka. Az I. osztályt Erdélyi Ferenc kántortanító tanította 1919-ig, a II-at egy évig Szalai Anna, ezután Hosszuné Kuglics Erzsébet, aki a II-III. osztályosokat is oktatta. A IV-től VI-ig Plank József foglalkozott a gyerekekkel 1910-ig, majd Horváth Béla 1919-ben történt bevonulásáig.

Őt először Porezsánszky Mária, majd Major Beatrix tanítónők helyettesítették, akik már állami tanítónők voltak. Erre ugyanis megvolt a lehetőség, hiszen a fejlesztés költségeit, az oktatás kiadásait egyre inkább az állam viselte. Ezzel indult meg a helyi katolikus iskola történetében a közvetlen állami részvétel. Nem kellett külön állami, külön egyházi iskolát szervezni, a feladatokat közös erővel valósították meg. Az ismétlősök egészen a háborúig két csoportra osztva tanultak.

A tanulói létszám ezekben az években a következőképpen alakult:

	I. osztály	II. osztály	Ismétlő osztály
1868	231		
1884	234 /?237/		
1885	230		
1887	119	120	85
1888	132	100	66
1889	143	94	94
1891	145	98	104
1892	134	116	99
1894	126	124	102

	I. oszt.	II-IV. oszt.	V-VI. oszt.	
1897	110	80	70	130

		II-III. oszt.	IV-VI. oszt.	
1902	78	76	71	54
1910	73	135	110	67
1912	68	136	108	116
1913	62	126	102	129
1917	82	137	—	—
1919	86	104	80	— ⁶

A statisztika sok mindent mond. Egyrészt a tanulói szám folyamatos növekedését, a tanítás fokozatos differenciálódását, az ismétlőrendszer kialakulását, összességében az analfabétizmus felszámolásában való jelentős előrelépést mutatja, de mutatja azt is, hogy egy tanítóra milyen nagyszámú gyerek jut, ami a mai szemmel vizsgálódó számára mindenképpen felveti a minőség és hatékonyság problémáját. A tanítói állomány ebben a periódusban azonban mindenképpen stabilizálódik, nem igen látunk a dualizmus második felében mozgást, s az ami mégis adódik, természetes és objektív okokkal magyarázható. Községi szinten az iskolákból elmaradók száma még mindig jelentős, ám csökkenő tendenciát mutat. Ezek szüleit három ízben figyelmeztetik, a negyedik alkalommal már 1 Ft, majd 2 Ft a büntetésük, amely minden további figyelmeztetéssel újabb 1-1 forinttal nő.

A dualizmus első éveiben még szinte általános a tandíj, majd egyre többen kapnak kedvezményt, végül 1907-ben általánosan ingyenessé válik az oktatás. Az ismétlős korúak a háború alatt felmentést kaptak. A legfontosabb iskolai dokumentum a Felvételi Napló volt, amelybe a beírt tanulók személyi adatai kerültek. Ezen kívül vezettek tandíj nyilvántartást, Haladási Naplót és nyilvántartást a hiányzókról.

A tanulók eredményeinek minősítése eltért a maitól, az érdemjegyek: 1 /jeles/, 2 /jó/, 3 /csekély/ voltak.

A XVII. tc. értelmében a helyi oktatásban a már polgári és politikai tekintetben egyenjogúságot kapott izraelita gyerekek is részt vehettek az egyéb vallásúakkal együtt. Számuk azonban Tiszaörsön mindvégig jelentéktelen volt.

JEGYZETEK

- 1 Az oktatás története Magyarországon. Bp. 1975.
- 2 Jászkunság. 1970/4.sz. 182-186.p.
- 3 Kosáry D., 1983. 450-481.p.
- 4 Vörös K., 1979. 1395-1405.p.
- 5 Rendeletek Tára. Bp. 1872.
- 6 Schematismus - Az egri főegyházmegye kiadványa az évi egyházmegyei adatokból - 1857-től. Eger.

IRODALOM

Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Második kötet. I-II füzet. Eger, 1887.
Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Harmadik kötetet, II. füzet. Eger, 1904.
Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Negyedik kötet. Eger, 1908.

ÁGFAY Antal

1990: Tiszaörs egyházának története. Tiszaörs, 1990.

Adatok Szolnok megye történetéből. II. /szerk.: Botka János/. Szolnok, 1989.

A magyar nevelés története. I. Bp. 1989.

Az oktatás története Magyarországon. Bp. 1975.

BALOGH Lajos

1970: Tiszaörs története. /Kézirat/. h.m.n. 1970.

KOSÁRY Domokos

1983: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1983.

LADÁNYI Miksa /főszerk./

1936: Hevesvármegyei ismertető és adattár. Bp. 1936.

MÉSZÁROS István

1985: A tankönyvkiadás története Magyarországon. Bp.- Dabas, 1985.

MÉSZÁROS István

1989: Oskolák és iskolák. Bp. 1989.

Neveléstörténet. Bp. 1989.

Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából. Bp. 1987.

Rendeletek Tára. Bp. 1872.

Schematismus - Az egri főegyházmegye kiadványa az évi egyházmegyei adatokból - 1857-től. Eger.

SUGÁR István

1970: Adatok a Szolnok megyei népiskolai oktatás XVIII. századi történetéhez. In: Jászkunság, 1970/4. Tiszaörsi katolikus egyház anyakönyve 1767-1823.

TÓTH Dezső

1942: A Hevesnagykunsági Református Egyházmegye múltja. I-II. Debrecen, 1942.

VÖRÖS Károly

1979: A művelődés. In: Magyarország története 1848-1890. 2. k. /szerk.. Katus László /.

TISZAÖRS GAZDÁLKODÁSÁNAK FŐBB JELLEMZŐI

Vályi András 1799-ben az alábbiakat írta Tiszaörsről: "földes Ura az Egri Püspök, lakosai katolikusok, földgye termékeny, legelője nem éppen elég, nádgya, sássa van, épületbéli fát a' Tiszán könnyen szerezhethetnek, szőleji tágasak, piatzoása Egerben és Miskolczon távol, a' víz áradások néha károkat okoznak határjában."¹ Hatvan évvel később *Fényes Elek* szintén megjegyzésre érdemesnek tartotta, hogy Tiszaörs "határa fekete, és igen termékeny, szénája bőséggel."² A terület termékenységének egyik magyarázata, hogy "talaja döntő többségben réti csernozjom. Keleten a felszint kis foltban réti szolonyec, és sztyeppesedő réti szolonyec borítja."³

A falu gazdálkodásában, annak alakításában a jó termőtalaj mellett fontos szerepe volt annak is, hogy a község létrejöttétől földesúri hatalom alatt állt. Későbbi birtokosa pedig az egyház volt. Vizsgált korszakunk - a XVIII-XX. század - jelentős szakaszában szintén az egyház birtokosi szerepe meghatározó, s ez jelentős mértékben befolyásolta a gazdálkodás alakulását.⁴ A lakosságot a XVIII. század elején, 1728-ban igaerő szerint osztályozták. Ekkor a 40 háztartásból két egész telkest (egészekést), 13 félekést (cimborást) tartottak számon. A házzal és valamennyi földdel rendelkezők száma 23, a föld nélküli zsellérek száma pedig 2.⁵ A püspöki urbárium 1751-52-ben általában szegényeknek nevezte az örsieket.⁶

Az 1771-es úrbérrendezéskor a falu határát harmadosztályúnak minősítették, ekkor egy egész telekhez 30 kishold szántó és 12 kaszás rét tartozott. Ekkor alig volt zsellér a faluban, ám ezt követően a földesúr megkezdte a jobbágytelkek kisajátítását. Ezzel az volt a célja, hogy a kivont földeket súlyosabb bérleti díjak mellett adhassák ki. 1845-ben a jogosulatlanul kisajátított jobbágytelkek, a föld visszaszerzésére a lakosok úrbérrendezési pert indítottak, amely per 1854-ben zárult le. A jobbágyok ekkor kapták vissza az 1771 óta kisajátított telkeket, földeket, réteket. A jobbágyfelszabadítást követően, az 1854-ben lezárult, s a lakosság számára kedvező véget ért úrbéri per földhöz juttatott sok volt jobbágyot, ám ez nem változtatta meg a birtokszerkezetet.⁸

A földterület művelési ágak szerinti megoszlását vizsgálva láthatjuk, hogy a XIX. század közepétől a szántóterület nagysága megnövekedett. Az adatokat tekintve pedig látható, hogy a legelőterület ugyanazokban az esztendőkhöz fokozatosan csökkent. Ez a tendencia a II. világháborút követően ellentétes irányúvá

vált, azaz ekkor a szántóterület fokozatos csökkenése mellett a legelőterület növekedése figyelhető meg.

A földterület művelési ágak szerinti megoszlása (kh-ban) a XIX. század közepétől a következőképpen alakult:⁹

	Szántó	Rét, kert	Legelő	Szőlő	Nádas	Terméketlen	Összes
1852	2811	108	1897	13	6	443	5278
1868	2446	478	1564	66	43	672	6269
1895	4539	496	958	20	116	305	6434
1935	4750	424	906	66	–	288	6435
1954	3890	202	1191	65	–	2146	749

Századunk első évtizedeiben a foglalkozási struktúra is mutatja, hogy a község lakossága jóformán egészében a földművelésből élt.¹⁰

A két világháború között - az emlékezet szerint - Tiszaörsön nagygazdának a mintegy 40-70 hold földdel rendelkezők számítottak. A mintegy 20, illetve annál nem sokkal több holddal rendelkező gazdák között akadtak olyanok is, akik a századforduló környékén rendszeresen béreltek (árendáltak) a káptalani földbirtokból. Ebben az időszakban mintegy 150 hold területet béreltek így.

A kisgazdának a háza mellett legalább 10-15 holdja volt, az ennél jóval kevesebbel rendelkezők voltak a szegény parasztok. A zsellérnek, illetve a napszámosnak a házon kívül már nem, vagy alig volt saját birtoklású földje. Ez utóbbi rétegből kerültek ki az uradalomban dolgozó állandó szolgálók, a cselédek. A vagyonosabb lakosok a település középső részén laktak, míg a szegényebbek a Nagyiván felé eső falurészekben, a *Kiszugban* és a *Nagyzugban*. A nincstelének pedig az I. világháborút követően alakított *Új osztás* területén telepedtek meg. Az adatközlők véleménye szerint a legjobban termő területek a *Tinórd* és a *Pusztá* voltak. Ez utóbbit - az emlékezet szerint - a kassai káptalan nem osztotta fel soha. A *Kilences* és az *Aszottas* területét kaszálóként, legelőként hasznosították.

A szántóföld művelése háromnyomásos rendszerben történt, amely nemcsak az emlékezetben őrződött meg, hanem az 1854-ben a településen "kiosztott volt úrbéri földjeiről készült" Telekkönyv is őriz ezzel kapcsolatosan adatokat. Egy 2/4 telkes gazda (Kun András) birtoka a következőképpen volt felosztva: 3 26/100 osztályozott hold - *első nyomás*, 1 91/100 és 2 20/100 - *második nyomás*ban, 3 79/100 osztályozott hold a *harmadik nyomás*ban, 0 99/100 és 2 49/100 osztályozott hold kenderföld.¹²

Adatközlőink elmondása szerint adott földterületen általában a búzát a kukorica után vetették, majd kapásnövényrel váltották a kalászoszt. Többször előfordult azonban, hogy 5-6 évig lucernát termesztettek egy területen, s ezt követően 3-4 évig erre a területre búzát vetettek. Amikor a búza előtt kukoricát termesztettek egy földterületen, akkor csupán egy évig volt alkalmas a terület. Amikor egymás után többször is búzát vetettek egy darabon, akkor előtte évente megszan-

tolták a területet "fekete ugarba", amire azért volt szükség, mert ezáltal "megkelt a talaj", jobban elbírt a kalászos. Községünkben is a búza volt a legfontosabb termesztett növény, ezt vetették a legnagyobb területen, a második legfontosabb pedig a kukorica, s ezeket követte a többi.

A szántóföld termőerejét pótolni kellett, ennek egyik módja községünkben is a pihentetés volt, amikor egy adott területet bizonyos ideig, nemritkán egy évig, nem vettek művelés alá. Jelentős mértékben segítették a talaj termőerejének pótlását a pillangósok vetésével is. Ezért a gabonaneműek előtt többször például lucernát vetettek, termeltek. Hazánkban századunkban a termőerőpótlás egyre jobban elterjedt változata a trágyázás. Györffy István megállapítja, hogy az "Alföldön a rendszeres trágyázás csak azóta szokásos, amióta a jószágot istállón tartják. Az istállótrágyából is csak annyit használnak fel trágyázásra, amennyi a tüzelőnek kitaposott trágyából feleslegként marad."¹⁴ Bellon Tibor Karcag földművelésével foglalkozó kutatásai során is arra a következtetésre jutott, hogy "a szerves istállótrágyának csak egy része került ki a szántóföldre. A nagyobb része a fában szegény vidéken a tüzelő szerepét töltötte be."¹⁵

Tiszaörsön általánosan szokásban volt a tarló és az ugar legeltetése. Ennek során a kihajtott állatok trágyázták a szántóföldet, így csak nagyon kevésszer kellett a gazdáknak külön is trágyázniuk. A községben a megszáradt, megérett trágyát szintén felhasználták tüzelésre, illetve főzéshez. Elsősorban a káptalani birtokon alkalmazott cselédek jártak a *kisszéki*, *kilencesi* és *tói (ártéri)* legelőkre száraz trágyát szedni. Területünkön nemcsak gyűjtötték a megszáradt trágyát, hanem az istállótrágyából tözeget is készítettek olyképpen, hogy a trágyát formába taposták, majd megszáritották. A száradt tözeget sarabolóval feldarabolták, s azzal tüzeltek.

A talajjavítást, a termőerő pótlását követő munkafolyamat a szántás. Ezt a legkorábbi időkben, más vidékekhez hasonlóan, a fagerendelyes fakormányos, vaspapucsos ekével végezték itt is.¹⁶ Ezt az ekefajtát a technika fejlődésével fokozatosan felváltották a különböző gyárak, nagyobb műhelyek által készített ekék.

Területünkön eke elé leggyakrabban lovat fogatoltak, néhány adatközlő azonban megemlítette, hogy egykor, gyermekkorukban látták, olykor-olykor más állattal is szántottak, így például ritkán az ökör, illetve a tehén töltötte be az ekésállat szerepét.¹⁷ Az emlékezet szerint bivallyal még ennél is ritkábban szántottak, általában sosem volt túl nagy létszámú a bivalyállomány. Századunk negyvenes-ötvenes éveiben azonban az utóbbi állatfajtákat már egyáltalán nem alkalmazták a szántásnál. Ebben az időszakban is elsősorban lóval szántottak, amit aztán kiszorítottak a gépek.¹⁸

A lovak munkára tanítását már 2-3 éves korban megkezdték. A négy lóval való szántás során gyakran előfordult, hogy a hajtó a nyerges lovon ülve irányította, hajtotta a lovakat.

A gabonát¹⁹ településünkön vetőzsákból, kézzel vetették. Ritkán a hatvanas években is előfordult, hogy kézzel vetettek, elsősorban azokon a helyeken, ahol nem fért el a vetőgép. A kézivetéskor a gazda minden lépésnél egy marék magot szórt a zsákból a földre, mindvégig ügyelve arra, hogy egyenletesen végezze a műveletet, nehogy egy hasznos darab is bevetetlen maradjon. A magnak való gabonát általában már a megelőző aratáskor kiválasztották, olykor még az aratást megelőzően, amikor

még lábön állt a termény. A vetés utáni talaj elegyengetéshez a tövisboronát használták.²⁰

A földművelés egyik legnehezebb, embertkívánóbb munkafolyamata az aratás, amely a paraszti munka csúcsát jelentette. A közösségen belül az ember megítélését sokszor az aratásban tanúsított helytállása határozta meg. A faluközösség nem nézte túl jó szemmel, ha valaki nem fordított kellő gondot az aratásra, illetve ha valaki lusta - *kunhátas* - volt. Tiszaörsön általában a július első vasárnapján tartott búcsút követően láttak a nagy nyári munkának. A kisebb paraszti gazdaságokban aratáskor általában összeállt a rokonság, s együtt végezték a munkát. A nagyobbak pedig helybeli zsellérek közül fogadtak fel részesaratókat.²¹

A Szolnok megyei néprajzi atlasz gyűjtéséből tudjuk, hogy a megye területének nagy részén a századforduló időszakában már rávágással arattak. *Györffy* Lajos valószínűsíti, a rávágás a megyében az uradalmak gyakorlata alapján terjedt el. A Nagykunságban és a Tiszazugban, ahol nem voltak uradalmak, még a két világháború között is a rendrevágás volt ismert, szokásos. A Jászságban pedig az I. világháborút követően tértek át a rendrevágásról a rávágásra.²² Adataink szerint Tiszaörsön a századforduló táján már szintén a rávágás volt szokásban. Itt csupán a rossz minőségű, a silány gabona betakarítása zajlott rendrevágással.

Az aratómunkások általában a rokonságból szerveződtek, rendszerint 1 kaszás, marokszedő és kéveköttő állt össze. A részes aratók nagyobb terület betakarításakor (25-30 hold) többen vállalták a munkát, többen dolgoztak együtt. Ha valamilyen ok miatt a rokonságban nem lett volna elég munkára alkalmas kéz, akkor a legközelebbi ismerősök, barátok dolgoztak együtt.

Területünkön az együttdolgozó aratómunkások csoportjának kétféle típusa is ismeretes. Az egyik változat szerint a marokszedő nő, vagy 14 évestől idősebb gyerek volt, a kéveköttő pedig rendszerint 18 évesforma legény. Ez utóbbi már általában értett a kaszáláshoz, s így válthatta is a kaszást, a kéveköttő feladata volt a kötél megkötése. A másik módozat szerint az aratómunkások között a marokszedő 18 év körüli legény, illetve idősebb férfi volt, s csak igen ritkán nő. Ebben az esetben a kötél készítése és a kéve megkötése közösen történt.

A kaszás egész részért, a marokszedő és a kéveköttő pedig fél-fél részért vett részt az aratásban. A kasza mindig az aratóhoz, a kaszáshoz tartozott, s ez befolyással volt a kasza nagyságára, ami már a penge kiválasztásánál is megmutatkozott. A magasabb emberek általában jobban tudták használni a hosszabb pengéjű kaszákat, míg az alacsonyabbak inkább a rövidebbet. Ennek megfelelően alakult a kaszanyél is, amelyet a többi szerszámnyélhez hasonlóan a faluban, illetve a vásárt járó felvidéki vándorkereskedőktől, vándoriparosoktól szereztek be, búzáért, illetve lisztért.

Tiszaörsön a századforduló táján főképpen az egymankós kaszanyelet használták, s csak igen elvétve dolgozott valaki kétmankóssal. Marokszedéshez sarlót, illetve kampót - *kákót* - használtak. A silányabb minőségű gabona rendrevágásakor a marokszedésnél a gereblye, illetve favilla volt használatban. A levágott, kévékbe kötött gabonát kereszttekbe rakták. Településünkön 18 kéve alkotott egy keresztet. Minden 5-6 keresztnél 2-3 *kaparikkévé*t tettek a kereszt lábához. Adatközlőink emlékeztek arra is, ha valami ok miatt nedvesen aratták a gabonát, akkor a 18 kévét

először kúpalakban, fejfelé állították össze, s csak azok megszáradása után raktak keresztekre.²⁵

A közepes paraszti gazdaságokban a levágott gabonából nagyobb méretű (300-400 keresztes tartalmazó) ovális, esetleg kisebb (70-80 keresztes tartalmazó) kerek *asztagot* raktak. Erre azért került sor, hogy a learatott terményt a cséplésig megóvják a romlástól.

A Szolnok megyei néprajzi atlasz kérdőívének adatai mutatják, hogy a kötetlen kezelést a széna és a szalma kezelésénél, hordásánál is alakalmazták.²⁶ Mint már fentebb említettük, a rosszabb minőségű gabonát nem rávágással, hanem rendrevágással aratták. Az így levágott termést kezelték kötetlenül, azaz *villa - hegyre* szedve összegyűjtötték, s *rudasba* rakták.²⁷ A szénamunkánál szintén a rudassal hordták előbb kisebb, majd egyre nagyobb egységekbe a renden szárított, és onnan villával felgyűjtött szénát. Először *boglyákat*, majd *kazalokat* alakítottak ki. A legnagyobb, végső egység a *kazal* volt.

A széna hordásakor azonban a rudast nem emberi erővel, hanem leginkább lóval húzták a kazalig. A szénát a jószágok megkötésénél jellemzően használt *kuncsomóval*, *kunkötéssel* erősítették a rudashoz.

Az aratók kora hajnaltól késő estig dolgoztak. Adataink szerint többször előfordult olyan eset, amikor éjszaka sem tértek haza. Ez különösen akkor volt így, amikor a részesaratók a községtől távolabb eső földterületeken arattak, mint pl. a *Pusztán*, illetve a *Nagyálláson*. Sokszor a szabad ég alatt aludtak, esetleg az őket felfogadó gazda tanyáján töltötték az éjszakát, ha az rendelkezett tanyával.

Többen emlékeznek arra, hogy a harmincas években akadtak olyanok is, akik nemcsak helybeli aratásokon vállaltak munkát, hanem másutt (pl. *Kócsón*) is arattak.

Az aratást követően kezdődött a cséplés, amelyet általában augusztus első felében befejeztek.²⁸ Adataink szerint a cséplés munkaműveletét a századforduló tájékán kézzel, *cséphadaróval* végezték. A cséplőgép községünkben a XX. század első évtizedeitől fokozatosan terjedt el.

A cséphadarót a legtöbb ember maga is el tudta készíteni. Két fő része a *nyél* és a *hadaró*, amelyet egy kikészített bórdarab, vagy láncdarab kötött össze. Ez utóbbi tette lehetővé, hogy a hadaró bármilyen irányban foroghasson.²⁹

Egyes adatok a kézi cséplésnek nem csak ezt a módozatát említik, hanem azt a változatot is, amikor a gabonát az ajtófélfához, illetve a mosószerkéhez fektetett ajtóhoz csapkodták, ám feltehetően ez nem volt túl általános.³⁰

A szemnyerés századunkban elterjedtebb módszere a géppel való cséplés. Az emlékezet szerint az első cséplőgéppel Sági Vendel rendelkezett 1918-ban.³¹ Gépi cséplés alkalmával a munkások szerződését a bandagazda végezte, ő válogatta össze azokat, akikkel a legszívesebben dolgozott együtt. A cséplőbanda tagjainak számát a használt gép típusa határozta meg. A gépre a *kévehányó* adta fel a cséplendőt, ezt az *etető* juttatta a dobba. A *zsákos* feladata a kicséplelt szemek zsákolása volt. A *kazalmester* a szalmakazal területén irányította a munkát, míg a *törek kazalmester* a törekhez irányította a *törekhez hordó* munkáját. Ez utóbbi a töreklyuktól hordta a kazalhoz a töreket. A *szalma rudashordó* a szalmalyuknál állt, s onnan hordta a szalmát a szalmakazalhoz.³² Amint már korábban utaltunk rá,

vidékünkön nemcsak csépeltek, de a nagyobb gazdaságokban nyomtattak is. A nyomtatás "állattal végzett cséplési művelet. Főleg lótenyésztő és búzatermő vidékek munkamódja. Hazánkban a legjobban az Alföldön volt elterjedve."³³ A szemnyerésnek ezt a módját a *szérűn* végezték. Az elterített gabonán lovakat járatnak körbe. Tiszaörsön szokásban volt, hogy a fiatal lovakat hámbatanítás előtt, a munkához való szoktatásként nyomtatásnál használták. A fiatal állatokat általában középre fogták be. Miután a lovak mindenhol megjárták, megtaposták a terményt, favillával megforgatták, felrázták, majd újra elkezdték járatni azokat. A végén rostával, illetve más egyébbel (pl. favilla) megtisztították a szemétől a magokat.

Az emlékezet szerint a századforduló előtt, illetve körülötte a gabonát körte alakú vermekben tárolták. Külön kialakított vermekbe került a búza, az árpa, valamint a rozs is. A vermek helye leginkább az istálló előtt, a szín alatt volt. Századunkban a gabonát azonban elsősorban a kamrában, zsákokban tartották. Nagyon ritkán és főként nagyon kis mennyiség esetében tárolták elterítve a lakóház padlásán. A kamrában gyakori berendezési tárgy volt az ácsolt láda, a *szuszik*, amiben a gabonát tartottak. Ezt a fafaragással díszített bútordarabot a felvidékiektől vásárolták, rendszerint terményt adtak érte cserébe. A *hombár* díszítetlen gabonatarató láda volt, amely szintén sűrűn feltűnt a kamrákban. Ezek fő jellegzetessége a változtatható oldalmagasság volt. Rendszerint három fiókból állottak, amelyek közül a búza fiókja volt a legnagyobb. A kiszedhető deszkák közül mindig csak annyit hagytak bent, amilyen magasan állt a termény. Alul kis kieresztő nyílással rendelkeztek.

A búza mellett Tiszaörs másik legfontosabb terménye a kukorica volt.³⁴ Általában kapa után vetették, *ültették*.

A községben 1920 körül jelent meg az első vetőgép, s ezt követően fokozatosan egyre több és több gép jelent meg, így a későbbiekben fokozatosan általánossá vált a kukorica géppel történő vetése. A századforduló táján még ismert volt a kukorica vetésének egy hagyományosabb technikája, a sarokkal a földbe nyomás is. Ez a módoszat nem elsősorban a nagyobb, hanem a kisebb gazdaságok, a kisebb kukoricaterületek jellemző ültetési változata volt.

A falu lakói közül nem mindenki rendelkezett kukoricafölddel, s az ilyenek a nagyobb területek tulajdonosainál vállaltak *harmadost*. A harmados művelésnél a tulajdonos szántatott és vettetett, a részes háromszor kapált, betakarította, behordta a termést. A részesek a kukoricából és a szárból egyaránt részeltek, egységesen annak harmadrészét kapták meg.

A kukoricát akkor lehetett törni, amikor a csuhéja fehérre száradt. A törés ideje általában kora ősszel volt. A századforduló táján a kukoricát otthon, kis fatörrel, *pecekkel* bontották. Századunk harmincas éveiben annyi változás történt, hogy a bontást töréskor végezték.

A kevesebb termést általában a padláson, vagy a kamrában tárolták, míg a nagyobb mennyiség helye - elsősorban a vagyonosabbaknál - az udvaron álló, vesszőből font, később lécekből összeállított *góré* volt.

A kukorica nemcsak az állatok hizlalását szolgálta, hanem többször gyógyítottak is vele. Emlékeztek még arra, hogy a főtt kukorica levével a köhögést, a torokfájást gyógyították.³⁵ A hiedelem szerint szemmelverésre is használt. Ha a családban

szemmelvert gyermek volt, akkor a család minden tagjának a hajából levágtak egy darabkát, s a darabkákat, valamint kilenc kukoricacsutka hegyes végét a parázsra tették, s efőltt füstölték meg a gyermeket.

Kutatott területünkön a kassai káptalan majorjában a falu lakói közül többen felesben termeltek kendert. Adatközlőink úgy emlékeztek, a kenderrel a vetéstől a betakarításig kevés gond volt, mert olyan sűrűn vetették, hogy a gazt, a gyomot elnyomta.

Beérés után augusztus hónapban *nyűtték* (szedték ki tövestől a földből). A nyűvés után kévébe, *halhivba* kötötték, majd áztatni vitték. Tiszaörsön a *Tó* területén, valamint a vályogvető gödörben lehetett áztatni és kévébe kötni a kendert.

Egészen addig állt a vízben, amíg meg nem szürkült, ez kb. egy-két hetet vett igénybe. Ezt követően kúpokba rakva szárították, s a száradás után kezdődött a törés. Ehhez a sima élű törőt, a *bitót* használták. Törés után tiltották, majd dörzsölték, ezt követően pedig gerebenezték. Az így finomszálúvá tett, összekötözött kendert guzsalyra tették, s így fonásra előkészítve rakták a padlásra száradni. A nagy betakarítási munkák végeztével a téli estéken az asszonyok a guzsalyon lévő, immár jól megszáradt kendert megfonták. A fonás sokszor egészen tavaszig is eltartott, de a tavaszi munkák megkezdése előtt minden alkalommal befejezték. A községben - az emlékezet szerint - a múlt század derekáig működött fonóház, azt követően pedig a szomszédok jártak egymáshoz, hogy közösen fonjanak. A fonáshoz főként a kéttalpas guzsalyt használták, a módosabbak azonban megengedhették maguknak, hogy *Vatáról* rokkát hozzanak.

A fonalat kézi, illetve négyágú forgó motollára tekerték fel, így tudták meg, hány ige. A motollát egyszer körbeérő fonal volt egy szál, s ennek háromszorosa az ige. A motolláról leszedett fonalat *matringba* kötötték, majd fahamus melegvízben kifehérítették. Amikor elég fehérnek vélték, a pernyétől kimosták, s az udvaron megszáritották. A száradást követően gombolyítón felgombolyították, s kora tavasszal ebből szőtték a finom és durva vásznakot (zsákokat, törölközőt, lepedőt, abroszt, stb.)

A községben az ipari növények közül az uradalmi birtokon cukorrépát termeltek. Ezzel jóval többet kellett dolgozniuk, mint a kenderrel, egyelés után kétszer *sarabolták*, a felszedést követően pedig lekoronázták, s csomókba rakták. Amikor az egész területről felszedték a megtermelt répát, a vasúthoz szállították, ahonnan a cukorgyárakba került.

A cukorrépa művelésével nemcsak helyben foglalkoztak, hanem többen elszegődtek más vidékekre *summásnak*. Tiszaörsről - az emlékezet szerint - főként Pest megyében, illetve a Békés megyei Almássy-birtokon vállaltak munkát. Néhány adatközlő arra is emlékezett, hogy a harmincas években több család vállalt Németországban cukorrépa kapálást.

A napraforgót szintén *harmadosban* művelték. A növényt a beérés előtt háromszor kapálták meg. Amikor beérett, akkor a leszedett és hazaszállított napraforgót nagy ponyvákön *kicsépelték*, bottal kiverték a magokat. A kicsépelt, majd felrostált és megtisztított magot az olajütőbe vitték, ahol kisajtolták. A részesművelők az olaj harmadát kapták meg, valamint *napraforgópogácsát*, amit az állatokkal feletettek.

Az említettekén kívül a településen foglalkoztak dohánytermesztéssel is. A dohány a legmunkaigényesebb kapásnövények egyike. Nagy szakértelmet és precizitást igényelt és igényel.³⁶ Dobrossy István kutatásai alapján mondhatjuk, hogy hazánkban a XVIII. század közepére beértek a feltételei, a XIX. század gabonakonjunktúrájának elmúlásával pedig létrejött annak a lehetősége, hogy a háromnyomásos rendszerben gazdálkodó falvakban - elsősorban a gabonafélék rovására - a korábbi kerti jellegű termesztés helyett számottevő és egyre jobban növekvő területen kerüljön be a vetésforgóba, s így a szántóföldi művelésbe a dohány.³⁷ Magyarországon feltehetően a kukorica művelésének módja ragadt a dohányra. *Gulácsy* Imre munkájában olvasható, hogy ha "a plánta felényi növést elérte, megkapálni és a gazból jól kitisztogatni, akkor fel is tölteni alsó levélíggel, mint a kukoritzát".³⁸ Ezzel kapcsolatosan *Pethe* Ferenc korábban megjelent tanulmányában olvasható, "a dohányt szintűgy, mint a kukoritzát, először tsak kevésbé de aztán fel kell tölögetni, valamint tsak az alsó levelek engedik".³⁹

Tiszaörsön a kassai káptalan birtokán már a századfordulót megelőzően mintegy 70-80 hold területen többen is foglalkoztak dohánykertészettel, feles dohánytermesztéssel.⁴⁰ A kialakult tájfajtaának megfelelően főként a hevesi (Virginia) és a kapadohányt termesztették. A dohánytermesztés időszakában ásták ki a káptalani *Majorban* a nagy kutakat, amelyek a kertészkedéshez szükséges vízmennyiséggel szolgáltak. Az érett, letört dohányt a nagy dohánypajtákban fűzték fel, ott szárították meg. A *csomózás* késő ősszel vette kezdetét, s a legtöbbször karácsonyig is eltartott.

A dohányból a feles termelők fele arányban részesedtek, amelyet a vonatkozó törvények értelmében a dohánybevéltóba kellett szállítani, *Mezőkövesdre*. Mivel azonban a dohány "fekete ára" nagyobb volt, mint amennyit a bevéltóban kaptak, sokan gyakran illegálisan értékesítették. A termést és a bevéltást a községben is szigorúan ellenőrizték a csendőrök és a fináncok, ennek ellenére a feles dohányosoktól mindig lehetett dohányt szerezni.

Az 1920-as években Tiszaörsön visszafejlődött, majd fokozatosan meg is szűnt a dohánytermesztés, mert a dohányföldek egy részét felparcellázták házhelynek. Emiatt az ástott dohánykutak vizét előbb vályogvetéshez használták, majd azokat is betemetették.

Adatközlőink visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az 1930-as években a tiszafüredi öntöző csatorna (Horthy-csatorna) megépítését követően a faluban többen rizstermeléssel is kezdtek foglalatzkodni. Ám ez soha nem volt igazán jelentős a település életében, mivel említésre méltó eredményt nem is hozott.⁴¹

Az állattartás a földműveléssel szorosan összefüggő, vele komplex egészet alkotó része a parasztgazdaságnak. A település állatállománya 1799-ben a következőképpen alakult: 311 ló, 210 ökör, 405 tehén, 1500 juh. Az uradalmi juhászat ebben az időben 632 darab jószágot számlált.⁴²

A XIX. századi vízszabályozások a község legelőterületeit is érintették. A munkálatok hatására csökkent a legelőterület, s bár a vízszabályozások és a határ kiszáradása után sem ment végbe jelentősebb változás az állattartás struktúrájában, feltűnő a juhtenyésztés korai visszaszorulása.⁴³

Tiszaörsön egy tipikus középgazdaságban a századforduló táján az állatállomány megközelítőleg a következőképpen alakult: legalább 5 ló, 10-14 szarvasmarha, 20-25 sertés, s különféle baromfi, mintegy 100 darab körül.

A község fő legelőterületei a *Kilencshát*, a *Nagyállás*, a *Kisszék* és a *Tó* voltak. Adatközlőink emlékezete szerint a Kilencshátra és a Nagyállásra főként a gulyát és a ménest, a csordát, a kondát, valamint a juhnyáját elsősorban a Kisszékre hajtották.⁴⁴ Az állandó legelők mellett a községben szokás volt az állatokat tarlóra, illetve ugarra hajtani.⁴⁵ Az uradalmi, a káptalani legelő bérlői jószágait nem legeltették a faluközösség állataival egy területen.

Olykor előfordult az is, hogy a tiszai állatokat nem helyben, hanem a szomszédos határu Tiszaszentimre legelőin legeltették. A faluközösség tagjai jószágait általában közösen legeltették, közösen fogadtak hozzájuk pásztorokat. A kintháló (főlszilaj) marhanyájak felügyelője a számadó gulyás és a 2 bojtár voltak, a csordát pedig a számadó mellett egy bojtár vigyázta. A ménesekre a számadó mellett az 1, esetleg 2 csikósbojtár vigyázott. A kondát a számadó bacsó, kondás mellett a bojtár hajtotta ki.⁴⁷

A csordások és a csikósok rendszerint május 1-én, a juhászok és a kondások pedig újevkor szegődtek el. A gazdák rendszerint ugyanazokat fogadták fel állataik mellé. Adatközlőink szerint a pásztorok általában a helyiek közül kerültek ki, s csupán a gulyások között voltak tiszafürediek.

A gulyás és a csikós az általában maga készítette karikással hajtotta az állatokat, a juhászok a tereléshez használt sima és bütykös hátú kampóikat pedig a tiszai cigányoktól szerezték be. Ugyancsak az igari cigányok öntötték a csengőket is, a különböző kolompokat pedig a karcagi vásárokon vették.

Tiszaörs gazdálkodásában fontos szerepet töltött be a ló, naponta igénybevették az erejét. A statisztikai adatok szerint a lovak száma e században a századfordulóhoz hasonlóan alakult, ám az egyes fajtákon belül kisebb-nagyobb változások voltak. A II. világháborút követően a község lóállománya jelentősen csökkent.⁴⁸

	1895	1911	1935	1942	1962
Csikó, 1 éves korig	89	96	10	10	3
Csikó, 1 év felett	125	94	50	50	8
Kanca	229	287	339	339	67
Tenyésmén	4	–	1	1	–
Herélt	85	45	102	102	25
Összesen	532	522	502	502	103

Tiszaörsön elsősorban a könnyűjárású lovakat szerették, sokféle munkát végeztek vele. Az egyik legfontosabb, amelyre korábban utaltunk, a földművelésnél a szántás, valamint a teherhordás. A községben általánosan teherhordásra, fuvarozásra használt eszköz a löcsös kocsi volt, amelybe a lovat fogatolták leggyakrabban. Emellett főként személyszállításra alkalmazták a kétkerekű, kétrudú kocsit, a *taligát*, amely vontatására szintén lovat használtak.

A századforduló környékén a kintháló, fészilaj tartásban nevelt lovat általában hároméves korától igázták. Az istállós tartásban lévő jószágot pedig nemritkán már két éves korában kezdték munkára tanítani, de az átlagos kor ezeknél is három év volt. Amint már korábban utaltunk rá, a munkaállattá nevelés a lovaknál a leggyakrabban a nyomtatással kezdődött, amikor is a fiatal állatokat középre fogatolták.

A ménés első kihajtása a csikós szegődtetésének napján, május 1-én volt. Az utolsó kihajtás, illetve a beszorulás pedig Mindenszentek napján, november 1-én, de ezt természetesen nagyban befolyásolta az időjárás is. A kintháló jószágok közül a lovat hajtották haza legelőször. Éjszakára a legelőn álló, szögletes alaprajzú, erős gerendákból összeállított tető nélküli karámba terelték azokat. A csikós pedig a számára épített kunyhóban éjszakázott.

Az istállós tartású állatok általában napjában háromszor kaptak enni és inni. Takarmányul számukra, illetve a fészilajon tartott jószágok téli takarmányául a széna, zab, lucerna szolgált elsősorban.

A csődört egy-három éves korában herélte ki a hozzáértő pásztorember. Tiszaörsön gyakran emlegettek egy egyekit, akit szakértelme miatt gyakrabban alkalmaztak.⁵⁰ A herélést általában kora tavasszal végezték, mert később a légy beköpte volna, s pondrós lett volna a seb.

A ló mellett a másik legfontosabb állat a szarvasmarha volt. Adataink szerint a marhákat már a századforduló környékén is ritkábban igázták. Táblázatunkból látható, hogy az e század első felében bekövetkezett fajtaváltásig a magyar szürkéket tartották.⁵¹

	1891	1911	1935	1942	1962
Borjú, választási	125	75	28	28	55
Növendék	147	183	191	191	307
Tehén	253	344	308	308	277
Tenyészbika	4	9	4	4	1
Igásökör	161	84	4	4	2
Hízó	–	20	3	3	32
Összesen	690	715	538	538	674
Ebből magyar fajta	580	40	371	371	–
Piros-tarka	110	256	145	145	–

A táblázat is megerősíti adatközlőink állítását, az ökör igaerőkenti alkalmazása főként a századforduló időszakára jellemző, s e században az ökörállomány fokozatos csökkenése figyelhető meg.

A kintháló, félszilajon tartott gulya a tói, a kilenceshátbeli és a kis-széki legelők mellett gyakran legelte az aratás utáni tarlót, illetve ugart is. A századforduló időszakában általában 3-4 éves korban kezdték a járomhoz szoktatni a félszilajon tartott tinót. Ennél valamivel korábban, 2,5-3 éves korban az istállóban tartott jószágot. Területünkön kettős jármot használtak, amelyet a helyi kerékgyártó készített el a gazdák számára leggyakrabban.

Az első kihajtás rendszerint május 1-én volt, s ugyanekkor terelték ki a kintháló marhákat is. Az utolsó kihajtás, illetve a gulya beszorulása Mindenszentek napja, november 1. volt. A gulya az erős fagerendákból összeállított, négyszögletes alaprajzú, tető nélküli karámban éjszakázott.

Téli takarmányul a széna és a lucerna mellett sokszor a kukoricaszár szolgált. Tiszaörsön - egyéb módok mellett - szokásban volt, hogy a takarmányt az istállóba *ponyván* hordták.⁵²

Amennyiben a tehén kérődzése nem indult meg időben, szokásban volt, hogy görögdinnyével megetették, s az megindította.

A sertés a táplálkozásban foglalt el jelentős szerepet. Tiszaörsön minden család tartott legalább egy-két hizót. Táblázatunkban is látható, hogy elsősorban a zsírsertést, a mangalicát tenyésztették.⁵³

	1895	1911	1935	1942	1962
Malac, választásig	– 4	87	436	436	299
Süldő	–	26	388	388	1646
Koca	–	239	137	137	140
Tenyészkan	–	2	3	3	15
Hízósertés	–	22	–	–	555
Összesen	1802	676	964	964	2755
Zsírfejta	–	676	953	953	–
Húsfejta	–	–	11	11	–

A kintháló disznónyáját a Kisszéken legeltették, a kondát pedig az állandó legelőül szolgáló Kisszék mellett ráhajtották a tarlóra és az ugarra is. A kintháló állatok számára enyhelyül a lapos, nádtetővel fedett, vályogból épített csűr szolgált.

A jószágok egy része, mintegy 250-300 darab állandóan a legelőn tartózkodott.

Tiszaörsön, amint adatközlőink elmondták, csak a káptalani terület bérleti rendelkeztek nagyobb juhállománnyal. A juhtenyésztés visszaesése a településen - amint erre a dolgozat elején utaltunk - a múlt század második felében, a vízszabályozásokat követően indult meg. Ez a folyamat századunk első éveit követően folytatódott, s a II. világháborúig stagnált. Azt követően pedig ugrásszerű emelkedés figyelhető meg.⁵⁴

	1895	1911	1935	1942	1962
Bárány, 1 évesig	–	168	235	235	1040
Növendék állomány	–	–	–	3	–
Anyajuh	–	674	88	88	1122
Tenyézkos	–	8	10	10	59
Hízójuh	–	–	3	–	151
Összesen	843	850	336	336	2372
Merinó	–	80	260	260	–
Racka és cigája	–	–	–	76	–
Angol és egyéb	–	770	76	–	–

Századunkban főleg a merinói fajtát tenyésztették az angol és más fajtájú állatok mellett. A merinó térnyerése a harmincas években figyelhető meg.

A juhnyájakat az őrsi *Pusztán*, illetve a *Majorban* legeltették. Amíg az anyaállatokat és a növendékeket egy nyájban tartották, a kosok külön legeltek, a *Kis Csapat* dűlőben. Emellett a juhokat is hajtották az aratás utáni búzatarlóra, illetve az ugarra.

A juhászok fogadása újevkor volt, s egész évben tartott a szolgálat. A juhnyáj szinte egész évben, az utolsó hó elolvadásától az első hó leeséséig a legelőn tartózkodott. Éjszakai enyhelyül a vályogból készült, alacsony építésű, nádtetős, egyetlen helyiségből álló *hodály* szolgált. Benne a takarmányozáshoz vályúkat és rácsokat is elhelyeztek, amelyek elsősorban a téli beszoruláskor, havas időben voltak használatban.⁵⁵ Hodállyal általában minden juhtartó gazda rendelkezett, akinek azonban valamilyen ok miatt nem lett volna a telkén hodály, annak jószágait az istálló egy elkerített részében helyezték el.

A gyapjú és a szaporulat mellett a juhászat egyik legfontosabb haszonvétele a juhtej nyerése és a tej feldolgozása volt. A fejés időtartama a tejgazdálkodás intenzitásával szoros összefüggésben állt.⁵⁶ Tiszaőrsön a juh fejése márciustól júniusig tartott. Erre az időre a januárban, februárban született bárányokat leválasztották az anyjukról. A fejést a birka nyírása előzte meg.

Tiszaőrsön a megfejt tejet egy fiatal állat szárított gyomrából készült oltóanyaggal oltották be, s készítettek belőle gomolyát, túró, s a savójából zsendicét.⁵⁷

A felsoroltakon kívül Tiszaőrsön még különböző baromfikat is tartottak. Szinte minden háznál megtalálható volt a tyúk, a liba, a kacsa. Legtöbbet azonban tyúkból tartottak, amelynek elsősorban a táplálkozásban volt fontos szerepe.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy Tiszaörs gazdálkodásának alakításában fontos szerepe volt annak, hogy a község létrejöttétől földesúri hatalom alatt állt, későbbi birtokosa pedig az egyház volt. A falu társadalmában jelentős volt a zsellérek, a napszámosok, a vándormunkások száma.

A településen elsősorban a hagyományos növényfajták (búza, rozs, kukorica) termesztésével foglalkoztak. Az uradalmi területeken századunkban a hagyományos növényfajták mellett dohánytermesztés is folyt. Az emlékezet szerint a "Horthy-csatorna" megépítését követően néhányan rizstermeléssel is foglalkoztak,

ám ez nem volt jellemző, nem volt jelentős. A hagyományos gabonanövények közül legnagyobb mértékben a búza termelésével foglalkoztak. A második legfontosabb termesztett növény a kukorica. A vetésforgóban egy földterületen a kukoricát általában a búza követte.

A gabonát (búzát, árpát) aratáskor kereszttekbe rakták, 18 kéve alkotott egy keresztet. Ezeket az *asztagokon* állították össze.

A századfordulón a szemnyerés módjai közül a nyomtatást, illetve a cséplést egyaránt alkalmazták. A nyomtatás - nagyobb területi igénye és a nyomtatandó gabona mennyisége miatt is - inkább a nagybirtokokra volt jellemző. A kézi cséplést elsősorban a településen élő kisebb gazdák gazdálkodását jellemezte. A szemnyerés hagyományos módjai közül a nyomtatást századunk első harmadában fokozatosan felváltotta a gépi cséplés, s ebben az időben jelentek meg a cséplőbandák is.

Az emlékezet szerint a káptalani birtokon már a századfordulót megelőző évtizedekben foglalkoztak feles dohánykertészettel a bérlők. A dohányt a termelők az állami felvásárlás helyén, *Mezőkövesden* értékesítették, emellett azonban jelentős bevételre tettek szert a piacon is, ahol lényegesen magasabb volt az eladási ár az államilag meghatározottnál.

Az egykori adatokból tudjuk, hogy Tiszaörsön kiterjedt uradalmi legeltető állattartás folyt. A századforduló tájékán a korai vemhes marhákat, illetve a növendékeket egész nyáron - kora tavasztól késő őszig - a legelőn tartották. A fejősmarhákat, a *csordát* pedig naponta hajtották ki a legelőkre. A *gulyához* hasonlóan a sertések egy részét szintén egész nyáron a legelőn tartották, a *kondát* pedig naponta hajtották ki. A településen az uradalom és a gazdák nem ugyanarra a legelőre hajtották állataikat, az uradalmi és a közösségi legelők elkülönültek.

A közös nyájakat a gazdák nemcsak a legelőként használt területeken legeltették, hanem sokszor az ugaron, a búzatarlón, illetve az ártéren is. A parlagon, a tarlón főképpen a juhokat és a sertéseket legeltették, s csak elvétve a csordát.

A nagyállatok között az egyik legfontosabb a ló volt, leggyakrabban azt kötötték szántáskor az eke elé. A századfordulón azonban - az emlékezet szerint - ritkán ökörrel is szántottak.

A gazdák a közösen legeltetett állatokhoz újévkor, illetve május első napján szegődtek pásztorokat, akiknek szolgálata is ekkor kezdődött. A felfogadottak általában helyiek voltak. Az emlékezet szerint azonban gulyásnak *tiszafürediek* szegődtek el.

A kintháló állatokat éjszakára különböző építményekbe terelték. A gulya karámban, a ménes a szárnyékban, a sertés pedig a csűrben éjszakázott. A káptalani legelők bérlőinek juhnyájai egész nyáron szintén a legelőn éjszakáztak. Enyhelyül számukra az alacsony építésű hodály szolgált.

JEGYZETEK

- 1 Vályi A., 1799. 733.
- 2 Fényes E., 1851. 180.
- 3 Soós I.- Szabó L., 1989. 507.
- 4 Tiszaörs 1804-ben az újonnan felállított kassai káptalan birtokába került, amelynek 1848-ig volt itt földesúri joga. Vö.: Borovszky S., 1909. 85. A káptalan a XIX. század első éveiben bérbeadta a falut Vida Lászlónak, s 1812 után újra saját kezelésben használta. Vö.: Soós I.- Szabó I., 1989. 509.
- 5 Soós I., 1958. 36-37.
- 6 Heves Megyei Levéltár, (továbbiakban HML) Egri Érseki Gazdasági Levéltár, Liber 20. 137-138.
- 7 Tranger Ignác, hites mérnök által 1854-ben a település "külső úrbíriségeknak rendezés előtti individuális felmérése után készült" Telekkönyve szerint Tiszaörs úrbéri földterületének megoszlása a következőképpen alakult:
 "Szántóföldekben és kaszálóknban - 3.146.879 négyszögöl - 2.609,06 osztrák hold
 Kenderföldekben találhatik - 53.105 négyszögöl - 44,25 osztrák hold
 A fentebbiek között lévő utak
 és fenekek pl. 1300 négyszögölivel 412.666 négyszögöl - 317,44 osztrák hold
 Találtatott összességében - 3.616.650 négyszögöl - 2.970,75 osztrák hold"
 (Ebben az időszakban a terméketlen területet, a használaton kívüli területet nevezték "fenek"- nek.)
 Vö.: HML Tiszaörs 1-2. VII-1/a/277. (Itt mondok köszönetet Szabó László kollégámnak, aki a levéltári adatok nagy részét a rendelkezésemre bocsátotta.)
- 8 Vö.: Soós I. - Szabó I. 1989. 511.
- 9 Uo. 513.
- 10 Uo. 512.
- 11 Szolnok Megyei Néprajzi Atlasz (továbbiakban SZMNA) 38. kérdéscsoport. (Az atlasz gyűjtése az 1960-as években történt.)
- 12 HML Tiszaörs 1-2. VII-1/a/277.
- 13 A főbb növények vetésterülete 1936-ban a következőképpen alakult: búza - 1237 ha, rozs – 222 ha, őszi árpa - 12 ha, tavaszi árpa - 222 ha, zab - 59 ha, kukorica - 638 ha. az ipari növények közül a kukorica volt a legjelentősebb /15 ha/, ezenkívül még dohányt termeltek 5 hektáron. Vö.: Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970. A rozs - egyéb haszna mellett - fontos cserenővény is volt. Amikor ugyanis a községből Pozsonyba mentek gyölcsöt vásárolni, akkor ezt vittek cserébe. Vö.: Felderítő kérdőív a Tisza II Tájvédelmi- és Üdülőkörzet térségének néprajzi kutatásához. Damjanich János Múzeum Néprajzi Adattára (továbbiakban DAMNA) 3056-89. 7. kérdéscsoport.
- 14 A magyarság néprajza é.n. 158.
- 15 Bellon T. 1973. 123.
- 16 Erre az eketípusra ma már nemigen emlékeznek, csupán a korábbi gyűjtések idős adatközlőinek emlékezetében élt halványan.
- 17 Tehénnel csak nagyon ritkán húzták az ekét, hogy a tejhozam ne csökkenjen.
- 18 Az Alföld más településein, pl. Esztáron, azért szerettek ökörrel szántani, mert azzal mélyebben lehetett húzni a barázdákat. A lovat pedig azért részesítették előnyben, mert azzal gyorsabban lehetett egy földdarabot megszántani.
- 19 A tiszaoörsiek a gabona kifejezést csupán a rozsra értették.
- 20 A tövisboronát házilagosan is elkészítették kőkenyigallyból. Elsősorban azonban vásárokon szereztek be, a felvidéki árusoktól.
- 21 Tiszaörsön a századforduló táján a részes aratók tizedén arattak, minden tizedik kereszt volt az övék. A részesedés mellett a szerződés rendszerint tartalmazta, mekkora területet mikorra kell learatni. Sok esetben azt is kikötötték, hogy a gazda, illetve a birtokos milyen ellátást köteles a felfogadottnak nyújtani. Több helyen meghatározott mennyiségű kenyert, lisztet, szalonnát, esetleg zsírt, pálinkát is kaptak. A részes aratók legtöbbször még kukoricaművelést, illetve napraforgó, esetleg mák kapálást is vállaltak harmadába.

- 22 SZMNA I.1. 110-111.
- 23 A hatvanas években gyűjtött adatok között szerepel, hogy Tiszaörsön már a múlt században is rávágással arattak, s ebben az időben is csak a silányabb minőségű gabonát vágták rendre.
- 24 Szabó László megállapítása szerint a megye északkeleti részén a korábban használatos kétmankós kaszanyelet a múlt század nyolcvanas- kilencvenes éveiben fokozatosan felváltotta a mai napig az emlékezetben élő és használatos egymankós nyél. Vö.: SZMNA I/1 116.
- 25 Szabó László utal arra, hogy Tiszaörsön a kéverakási módok jelölésére korábban nemcsak a kereszt, hanem a csomó terminológiát is alkalmazták. Arra a következtetésre jut, hogy a keresztnél kevesebb kévét tartalmazó csomó feltehetően a község betelepült lakosságára utal. Vö.: SZMNA I/1 126.
- 26 Ennek a kezelési módnak a hatvanas években is már csak az emléke élt. A nyolcvanas években végzett gyűjtések adatai a kötetlen kezelést már úgy említik, amelyre a helyiek nem is emlékeznek. Vö.: Felderítő kérdőív ... DAMNA 3056-89. 12. kérdéscsoport.
- 27 A két rúd végeit két ember fogta, erre a rudasra 8-10 villahegynyi gabona került. A rudas névvel jelölték azt a kupacot is, ahová a gabonát rakták. 10-12 rudas alkotott egy boglyát, amit vontató néven is ismertek. Egy vontatóban az átlagos rudasszám 10.
- 28 A kérdőív tanúsága szerint a kisebb paraszti gazdaságokban a cséplés, a nagyobb birtokokon a nyomtatás volt a szemnyerés általánosanabb alkalmazott módja. A gabona mellett kölest, babot és rozst is csépeltek. Vö.: Felderítő kérdőív ... DAMNA 3056-89. 13. kérdéscsoport.
- 29 A cséphadarónak ezt a részét egyes adatközlők szerint teleknek is nevezték. Vö.: SZMNA 9. kérdéscsoport.
- 30 Felderítő kérdőív..., DAMNA 3056-89 13. kérdéscsoport
- 31 Uo. 13. kérdéscsoport
- 32 A cséplőbanda tagjai közül egészrészes volt az etető, a zsákos, a törek kazalmester, a szalmarudashordó, a törekkaparó és a törekhordó pedig fél részért dolgozott.
- 33 A magyarság néprajza é.n. 187.
- 34 Ritkábban tengerinek is nevezik. Ez a név újabban terjedt el a községben. Vö. SZMNA I.1. 149.
- 35 SZMNA 16. kérdéscsoport
- 36 Dobrossy István szerint: "A talaj előkészítésben, a palánta nevelésben és ültetésben, a tetejezésben, a törésben, a fűzésben és a szárításban megmutatkozó hozzáértés, a minőségi munka a dohányt a kisparaszti földek és a nagybirtok legtöbb jövedelmet eredményező növényévé tette."
- 37 Dobrossy I., 1978. 12.
- 38 Gulácsy I., 1865. 28.
- 39 Pethe F., 1805. 559.
- 40 A feles dohányosok Klein Ignác földbérlnél dolgoztak, kukásoknak nevezték őket.
- 41 Felderítő kérdőív... DAMNA 3056-89. 10. kérdéscsoport.
- 42 HML Egri Érseki Gazdasági Levéltár Liber 79. 2.
- 43 Soós I. - Szabó L., 1989. 514.
- 44 Tiszaörsön, mint a területen általánosan a kintháló marhanyáj a gulya, a csorda pedig a naponta kihajtott fejős marhák csoportja.
- 45 Bellon Tibor megállapítja, hogy az ugar, a tarló legeltetésére a gazdák rá voltak utalva, különösen a századforduló után. Ekkor a legelők erőteljesen megfogyatkoztak, a legeltetés szűk területre szorult vissza. Ez azonban több szempontból is hasznos volt, egyrészt a legelő állapot számára nem kellett külön takarmányt biztosítani, másrészt a jóság trágyázta is a földet, valamint a gyomnövények kitépkedésével tisztította is azt. Vö.: SZMNA I/1 188.
- 46 A falubeli gazdák olykor hajthatták saját állataikat az uradalmi legelőkre, ám ebben az esetben fizetniük kellett. ("Hübére hajthattak.")
- 47 A kondás mellé a zsellérek fiai már 7-8 éves korukban elszegődtek. A gyerekek általában ketten kaptak egy komenciót. A századforduló körül a kondás komenciója évente általában 12 q rozs, 4 q búza, 20 kg só, fél oldal szalonna. Ezen felül még - adatközlőink szerint - 20 pengőt is kapott minden gazdától.
- 48 Mezőgazdasági Statisztikai Gyűjtemény 1870-1970.

- 49 A karám itt a ménes éjszakázását szolgáló, vesszőből font, sűrű háromágú építmény, a szárnyék volt.
- 50 A harmincas évektől a nagyobb állatokat, így a lovat is Tiszafüreden heréltették.
- 51 Mezőgazdasági Statisztikai Gyűjtemény 1870-1970.
- 52 Egyes adatok szerint a ponyva nem rendelkezett sarokkötővel (vö.: SZMNA 25. kérdéscsoport), más vélemények szerint azonban négy sarokkötője is volt. (Vö.: DAMNA 3056-89.)
- 53 Mezőgazdasági Statisztikai Gyűjtemény 1870-1970.
- 54 Mezőgazdasági Statisztikai Gyűjtemény 1870-1970.
- 55 A hodály hazánkban a merinó birkák megjelenésével a XVIII. században honosodott meg. Az építmény késői meghonosodását hodály szavunk elterjedése is igazolja, először 1838-ban fordul elő. Vö.: Magyar Néprajzi Lexikon, 1979. 555.
- 56 A nagyobb juhtartó körzetekben általában jelentősebb volt a juhászat tejhaszonvétele. Ott általában 5 hónapon keresztül fejték a juhokat, és dolgozták fel a tejet. Vö.: SZMNA I/1 203.
- 57 A juhtej feldolgozását részletesen ld. SZMNA 34. kérdéscsoport.

IRODALOM

A magyarság néprajza II. Budapest, é.n.

BELLON Tibor

1973: Karcag város gazdálkodása.(Földművelés). Szolnok.

BOROVSKY Samu (Szerk.)

1909: Heves vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest.

DOBROSSY István

1973: Dohánytermesztés a Nyírségben. Debrecen.

FÉNYES Elek

1851: Magyarország geographiai szótára III. Pest.

GULÁCSY Imre

1865: Népszerű útmutatás az okszerű dohánytermesztésre. Debrecen.

Magyar Néprajzi Lexikon 2. Szerk. Ortutay Gyula. Budapest, 1979.

Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970. III. Községsoros adatok. Budapest, é.n.

PETHE Ferenc

1805: Pallérozott mezei gazdaság I. Sopron.

SOÓS Imre

1958: A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon. 1711-1770. Szolnok

SOÓS Imre - SZABÓ István

1989: Tiszaörs. In.: Adatok Szolnok megye történetéből. II. (Szerk. Botka János) 505-522. Szolnok.

Szolnok megye néprajzi atlasza I/1. (Szerk. Szabó László - Csalog Zsolt) Szolnok, 1974.

VÁLYI András

1799: Magyar Országának leírása II. Buda.

ZSUPOS Zoltán

1987: Esztár néprajza. Debrecen.

SZEGÉNY EMBEREK ÉLETE A SZÁZADFORDULÓN

1804-ben a falu az újonnan alapított *kassai káptalan* tulajdona lett. Egyháza pedig ettől kedve a *szatmári püspökség*hez tartozott. Mindkét tekintetben messze esett az igazgatási központtól, s közben közigazgatásilag 1950-ig Heves megye *tiszai járásának* része. Az egyházi birtok jól elkülönült a falu jobbágysai és zsellerei által használt területtől, s itt a káptalan, csakúgy, mint korábban az egri püspökség, majorsági gazdálkodást folytatott. A község 6435 kataszteri holdas területéből a jobbágyszabababításakor közel fele a lakosságé, a többi - elsősorban *Örs pusztá* területe -, egyházi birtok marad. 1910-ben, a népszámlálásakor egy 2435 kataszteri holdas terület az egyházné (leszámítva a plébánia birtokát), s ezt két bérlő használja. De juttatott az egyház kisembereknek is bérletet (kb. 5-600 hold között).¹

A jobbágyszababításakor 79 1/2 jobbágytelekhez jutottak hozzá a közös földek mellett a volt örsi jobbágyok. Ekkor még a 115 telkes gazda közül 45-nek volt egész jobbágytelke. Jóllehet később még feltörték a pl. a *Libalegeli*, s felosztották az egykori jobbágyok és zsellérek között, jelentősen nem bővült művelhető föld. 1892-ben egy családnak van csak 2 egész teleknyi földje, egynek másfél teleknyi, s csak heten birtokolnak egész telket. Azaz a népesség számának növekedésével tovább darabolódtak az egész és résztelkek. Van olyan személy is, akinek 1/74 telek után jár valami a legelőből. A leggyakoribb kategória a negyed, nyolcad és tizenhatod teleknagyság. 1910-ben 115 családnak esik a birtoka a 0-10 hold közötti kategóriába, s 89 a 10-100 közötti birtokosok száma. Ekkor nem adnak meg földnagyságot, így az 1935-ös mezőgazdasági statisztikára kell hivatkoznunk, ahol az 1 hold alatti birtokok száma 47, az 1-5 hold közöttieké 368, s az 5-10 holdasoké 174. Nyilvánvaló, hogy ezek egy része saját földjén nem tudott népes családjának megélhetést biztosítani, s ezért munkát kellett valamilyen formában vállalnia. A vagyonosabb gazdák is adtak munkát, de mégis az uradalmak azok, amelyek a falu szegényebb rétegeinek megfelelő és állandó kenyeret biztosítottak. A következőben arról szólunk visszaemlékezések alapján, hogy ez a nem csekély számú ember hogyan élt, milyen munkaviszonyba került a gazdákkal, a helyi és távoli uradalmakkal.²

A visszaemlékezés szerint a századelőn három nagybérlő majorsága foglalta el a határt. A *Káptalan-belső majort* Klein Ignác bérelte, aki dohányosoknak

adta feles bérletbe a területet, míg Örs pusztán egy Fodor Áron nevű nagybérlore emlékeznek. Ő maga gazdálkodott, s ispánja Grünfeld Sándor irányította közvetlenül a munkákat. A Káptalan-belső majort a falutól egy pocsolya választotta el. A századfordulóra a falu belterülete a majorig tartott, innen kezdődött a házak számozása is. A majorban álló kastély és a cselédházak 1-7. házszámot viseltek. A másik majorsági központot ugyancsak cselédházak vették körül Örs pusztán. A harmadik major ugyanitt volt, ezt a helyiek *Papp-tanya* néven ismerik. A major-ságban voltak az állandó munkaerőt jelentő *cselédek*, a kenderrel, dohányval foglalkozó, időről időre változó a *bérlők* (kisbérlet), s az időszakos *munkások* és *summások*, *napszámosok*. Ez jelentette a nagybirtok munkaerejét.

Cselédek

A cselédek valamikor Szent Mihály napkor *szólitották meg* vagy bocsátották el, s újévkor szegődtették. A megmaradt cselédkönyvek tanúsága szerint is az újévi esztendőre való szegődtetés igazolható. A cselédkönyvbe utóbb fényképet is kellett tenni, korábban azonban csak személyleírás szolgált az azonosításra. Ilyen adatokat vettek fel: neve: Gulyás Mihály, születési éve: 1865, vallása: ev. ref., családi állapota: nős, lakóhelye: Tisza Örs, termete: magas, arca: kerek, szeme: barna, szemöldöke: fekete, orra: rendes, szája: rendes, haja: barna, fogai: épek, szakáll: borotvált, bajusza: barna, különös ismertető jele: jobb keze kacska. A gazdák is tartottak éves cselédek, ha nagyobb földjük volt, vagy nem volt elegendő munkáskéz a háznál. A cseléd béré, akár gazdánál, akár az uradalmakban dolgoztak, nem volt túl távol egymástól. Apróbb eltérések lehettek. Sok esetben a gazdák cselédeinek sokkal többet kellett dolgozni, mint a nagybirtokon. Sőt meghatározott napokon ingyen munkát is kellett végezniük.

Az uradalmi cselédek az intéző fogadta fel. Fizetésüket negyedévenként kapták természetben. Egy-egy cseléd fizetése között alig volt különbség, csak a *béresgazda* és a *kocsis* kapott nagyobb járandóságot. Az *urasági birtokon* (helyben a káptalani birtokot nevezték csak uraságinak) magasabb bért kapott még a *gépészkovács* és a *bognár*, akiket *mester úrnak* szólitottak. A természetben adott évi bért *kommenció*nak nevezték. Egy cseléd éves kommenciója az emlékezet szerint 12 köből rozs, 5 köből búza, 5 köből árpa. Ezen kívül kapott 1200 négyszögöl tengeri földet, amelybe beleszámított a konyhai veteményföld is. A cseléd tarthatott egy tehenet borjával vagy egy anyakocát szaporulatával, ingyen sót, s negyedévenként 10 kg szalonnát kapott. A jobb gazdák cselédei karácsonykor egy pár bakancsot, egy öltözet ruhát is kaptak. Egy béresnek évi 30, egy kocsisnak évi 35 korona pénz járt. Összehasonlításként, már a pengős világból leírjuk egy kondás kommencióját is: 12 mázsa rozs, 4 mázsa búza, 20 kg só, fél oldal szalonna, 20 pengő. A fiú gyermeket már 7-8 éves korban a konda mellé állították, s 12 éves koráig két gyermek kapott egy kommenciót.

A cselédeknek általában sok gyermekük volt, s ezért a kapott bér egész esztendőre lehetett elegendő. Nagyon szegényesen éltek, gyakori étkük volt a sült krumpli, tök, a puliszka, görhe, málé, az aszalt étel, s nagybőjtben a korpacibere. Még kenyérből sem laktak jól soha. Édességet, cukrot csak vásárfiaként ismerték. A gyerekek szívesen megették a csupasz kenyeret is, mert abból sem volt elegendő. Ha véletlenül egy darabkát leejtettek, azt még a földről is felvették, a port lefűjták róla és megették. Hogy milyen tisztelete volt abban az időben a kenyérnek a szegény ember előtt (s nemcsak a cselédek, hanem a falubeliek között is), azt tanúsítja az, hogy ha valaki kenyeret evett és kérdezték tőle, mit eszel, azt válaszolta '*Kenyeret, haját, bélit. Háromfélit.*' De nemcsak a kenyeret, hanem valamennyi ennivalót igen megbecsülték, nem volt pazarlás semmiből. Ez a módosabb falubeli családokra is vonatkozott. Gyakoriak voltak a sertésbetegségek, s ezért szinte tragédia volt, ha elhullott a disznó, odalett az egész évi élelem, zsírozó.

A káptalan birtokán álló cselédházaknak egy nagy közös konyhája volt. Két családnak jutott egy konyharész. Nyitott kémény volt, s ez alatt volt a főzőhely (a katlan és a berakott kályha). A cselédasszonyok felváltva főztek, beosztották, hogy kire mikor kerül sor, mert egyszerre 8-10 asszony is főzött. A cselédház kívülről fehérre volt meszelve, a konyha sárgára, s a fal töve egy méter magasságig venyige feketével vagy agyaggal volt elhúzva. A konyhában semmiféle bútort nem volt. A szobai kemencéket a konyhából fűtötték (egy kemence két szobát). A szobából egy kis kamra is nyílt. A szoba berendezése igen szegényes volt: egy *nyoszolya*, egy négylábú asztal, láda vagy *kaszli*. Régebben a nyoszolyában szalmazsák sem volt, a szalmát csak belerakták, rongypokróccal leterítették, erre jött a vászonlepedő, három párna és a dunna. A hagyományos ágytakaró piros színű, feketemintás karton terítő volt. Fekhely hiányában a gyerekek gyakran aludtak a kemence padkáján, a sutban, az ágyban *lábtul és a dikón*.

A közös kemence és közös konyha nagyon megkeserítette a cselédasszonyok amúgy is silány életét. Napirenden volt a veszekedés, civódás és perpatvar. Arról nem is beszélve, hogy egy cselédnek 8-10 gyereke is volt és egy cselédházban több generáció is élt *egykenyéren*. Ezeknek aztán se éjjelük, se nappaluk nem volt. Ezért mikor Örsön az utolsó cselédházat is lebontották a hatvanas években, azt mondták '*No megszűnt a faluban az utolsó gettó.*'

Tüzelőnek *szalmacsóvát, kukorica tövet, csutkaiziket és tehéntrágyát* használtak. Az utóbbit a *Kisszéki, Kilencesi, Tói réten* szedték össze megszáradt állapotban, majd *háttaló abroszban* vitték haza az asszonyok. De a nagyobbacska gyerekeket is leküldték a rétre ganét szedni. Gallyal csak télen tüzeltek, ha a férfiaknak alkalmuk volt az országutak mentén fát szerezni *töviér, gallyáér*. A kemencét szalmával, csutkaizikkel vagy *nádcsőrmővel* fűtötték. A berakott kályhába szalmacsóvával gyújtottak be, aztán rakták meg ízikkel, gallyal vagy *csutkatövivel*.

A cselédek többnyire egymás közt házasodtak, mert ismerkedési lehetőségük sem volt. De ezt indokolta a társadalmi helyzetük is, s az, hogy a falubeliek sem szívesen mentek cselédhez, hisz jobb módon éltek. Nemcsak a gyermekáldás volt

nagy náluk, de a csecsemő- és gyerekhalandóság is. Igen sok volt a halvaszületés is, hiszen a rosszul táplálkozó, fejletlen anyák kevés életképes csecsemőt hoztak világra. A legtöbb gyermek pedig még az egyéves kort sem érte meg. Ha a századfordulón megvizsgálunk egy átlagévet, amikor nagyobb járvány nem volt, azt látjuk, hogy a született gyermekek 23%-a az esztendő kor elérése előtt meghalt. Járványos időszakban ez ijesztően magasra szökött. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy 5-6 falunak volt ekkoriban egyetlen orvosa, patika sem volt mindenhol, s a szülést legjobb esetben a bába vezette le. De az emberek elbeszélése szerint volt olyan eset is, amikor a cigányasszony a gyermeket megszülte a vásárban és a kőtenyében vitte haza (az emlékezés hitelesíthető a matrikula alapján). Az anyák nemcsak minden évben szültek, de szinte minden évben temettek is. Ha nem volt életrevaló a gyerek, s meghalt, úgy tekintették, hogy '*Isten adta, vette*'. Úgyis lesz helyette másik. Olyat is lehetett hallani, hogy ha egy jószág megbetegedett, ahhoz előbb hívtak orvost, mint a gyerekekhez. A falu egészségügyi viszonyai ilyenek voltak, s ezen belül a cselédség még rosszabb.

A *Pusztai majorban* legalább 50-60 cseléd dolgozott. A *Belső majorban* szintén A *Pap tanyán* ennél kevesebb. Az emlékezetet segíti az anyakönyvi bejegyzés jónéhány adata, amelyből kiderül, hogy a legteljesebb munkaszervezete a Pusztai majornak volt, s kiderül az is, hogy kiket számítottak foglalkozásuk dacára, éves szegődményesként cselédnek. A cseléd hierarchia élén az *ispán* állott, akit az anyakönyvek *éves cseléd felügyelő gazdaként* is neveznek. Utána a *béresgazda* következett, aki az intéző parancsait is közölte a cselédekkel, s megszervezte a napi munkát. A *béres* pusztá megnevezés fogatosokat (ökrökkel bánókat) takar, míg a *cseléd* kézi munkákat végzőket. A cseléd hierarchián belül elkülönült az iparosok tömbje: *kovács, gépészkovács, kerékgyártó*, a pásztoroké, a *gulyás, csikós, juhász, kondás*, s a szőlővel foglalkozóké a szakembernek számító *vincellér* és a keze alatt éves szerződéssel dolgozó *szőlőmunkás*.

Elkülönült és egyben kiemelkedett a cselédségből a *házi cselédek* uraságnál szolgáló néhány tagja, s a *parádés* vagy *urasági kocsis*, akinek jobb módja volt, s állandóan rendelkezésre kellett állnia, jó lovakkal járt.

A cseléd munkaideje egész éven át napkeltétől napnyugtáig tartott. A munka szigorú rendjét télen és nyáron egyaránt megszabták. Munkakezdés előtt a béresnek, kocsisnak meg kellett etetnie az ökröket, lovakat, az istállót rendbetenni. Mindig pontosan kiadták az elvégzendő feladatot, amit csak az étkezés (ebéd) szünete szakított meg. A kinti munka elvégztével este ugyancsak el kellett látni a jószágokat (etetés, itatás), a jószágot rendbetenni. Megtisztítani az ökröket, lovakat.

Világító eszköz a faggyú mécses vagy gyertya volt. Befőttes üvegbe tették a gyertyát, hogy tüzet ne okozzon, ha felborul. A faggyú mécses nem volt más, mint egy kisebb edénybe vagy bögrébe tett faggyú vagy olaj (olajmécses), amelybe egy darab rongyot csavartak, meggyújtották, s égett.

Az ébresztőt rendszerint pitymallat előtt a dudaszó, pusztán pedig a kolomp jelentette. Tavasztól őszi 3-4 óra körül, télen valamivel később ébresztettek. Vásárnap sem mentesült a béres a munkavégzés alól, hisz a jószágot akkor is el

kellett látni. Az uraság viszont kikötötte a vasárnapi temploma járást, amire a pusztáról is bejöttek.

A bérlők

Az 1935. évi mezőgazdasági statisztika szerint 2.625 kataszteri hold az összes bérletek száma Tiszaörsön, s ebből mindössze 127 hold a kisbérletek összterülete. Összesen 4 db 5-50, s 2 db 100-500 hold közötti nagyságú birtokból van kiszakítva ez a mennyiség. Az egyháztól (plébánia) vagy a magánosoktól bérelt földek száma minimális. Amikor tehát bérlőkről beszélünk, a majorságoktól (mint nagybérlőktől) kisbérletbe kapott föld használati jogáról szólunk. A majorságok ugyanis különböző speciális célú használatra már a századfordulón is adtak bérletet, s ezután megkövetelték a termék egy részének vagy egészének leadását.³

A *Káptalan-majorban* a bérlők felesben termelték a kendert, de a kender- rostot fonallá feldolgozva kellett átadni. 'A kenderrel a betakarításig kevés dolog van, mert olyan sűrűn vetik, hogy a gazt és gyomot elnyomja. A kendert augusztusban nyúvik ki (tövestől felhuzgálják). Kivibe kötözik. A kive kit helyen vót megkötve. Ezután a földrül a kendert az áztatóba vitték. Örsön a kendert a *Malomosi-pocsolyába* vitték. A *Tóba* (ott is nagy víz volt), a *Vályogvető-gödörbe* is volt alkalmas hely, melegebb víz. A kendert nígyszögbe rakták az állott vízbe. Úgy, hogy a kiviket egymás földé fordítva tették, majd kikarózták (négy karó közé tették a kévét összefordítva), hogy a víz el ne vigye. Ott áztatták, míg megszürkült. Ehhez 1-2 hét kellett az időtől (melegebb vagy hűvösebb) függően. Ki is mosták a vízbe. Majd kúpokba rakták száradni. Amikor megszáradt megtörték, finomra megtilolták, majd lábbal megdörzsölték, hogy a pozdorja (a fás rostok) kihulljon. Ezután meggerbenezték, majd megágyazták. Hosszúra csavarták és egy-egy guzsalyraalót összekötöttek. Így fonásra előkészítve felrakták a padlásra száradni. Újra az őszi betakarítási munkák után vették elő, hogy téli estéken megfonják. A fonást a tavaszi munkák kezdetéig fejezték be. Az áztatáskor még segítetek a férfiak is, de ettől kedve (legfeljebb a beszállítás) a kender minden munkája a nőkre hárult.

A fonalat egyágú kézi, vagy nígýágú hajthatós motollára tekerték fel, ha megtelt az orsó. A fonalat tulajdonképpen ezzel mérték. Ami egyszer körülíri a motollát, azt nevetik szálnak. A szál háromszorosa az ige, az ötven százszorosa a kispászma, ennek negyven százszorosa a nagypászma, majd a matring. Amikor a fonalat a motolláról leszedik, matringba kötik, majd fahamus melegvízbe teszik kifehíredni. Ezután az udvaron megszáritották és a gombolyítón felgombolyították. Ebből szöttik meg aztán kora tavasszal a türlközöt, lepedöt, szakajtruhát, abroszt, zsákot és egyéb vászonnemüeket.'

Örsön a fonóház csak az 1800-as évek derekán volt meg. Külön ház volt ez az uradalom fenntartásában. Amikor azt lebontották csak házaknál fontak. Téli

esténként a szomszédok mentek át egymáshoz, s *tanyázás* közben a kemencepadkán ülve vagy *hátasszéken tanyáztatva* pörgették az orsót. A guzsalyos fonás Örsön gyakoribb volt, mert rokkája kevés asszonynak volt.

Elmondhatjuk, hogy a kenderföldet bérlőknél, mivel a fonállal kellett elszámolni, a munka neheze az asszonyoké, a család nőtagjaié volt.

Dohányosok vagy kukások

A *Káptalan-majorban* már a századfordulót megelőző évtizedekben a bérlők feles dohánykertészettel foglalkoztak. A felesdohányos munkásokat *kukásoknak* hívták. A majorban mintegy 70-80 kataszteri holdon folyt a dohánytermelés. Mivel itt vízvezetéknek hímondója sem volt, a dohány pedig sok vizet kíván, az öntözést úgy biztosították, hogy a parcellán nagy ásott földkutakat csináltak. A dohányföldet ezért közvetlenül a *Belső-major* folytatásaként alakították ki.

A dohányt felesben termelték, de a kukásnak kellett biztosítania az igaerőt, a fűzősineget, a munkaerőt a palántázáshoz, töréshez, fűzéshez, csomózáshoz. Azaz a dohány minden munkáját ők végezték. A letört dohányt a káptalan belső majorságában lévő dohánypajtákban fűzték fel, szárították. A csomózás késő ősszel kezdődött és többnyire karácsonykor fejeződött be. A csomózásban téli estéken petróleumlámpa vagy mécses világosságánál éjfélig is dolgoztak.

A részelés általában természetben történt. Az értékesítésnek hivatalosan az Állami Dohánybevéltőn át kellett volna végbemennie, de mert a dohány *fekete ára* lényegesen nagyobb volt a piacon, mint az állami ár Mezőkövesden (ide hordták a dohányt), dacoltak a hatósággal is. A csendőrök, fináncok gyakran ellenőrizték a termést és beváltást. Ennek ellenére a kukásoknál mindig volt *dugeszben* házi dohány, amit otthon vágtak meg, szivart csavartak belőle, vagy cigarettát, illetve pipadohányként füstölték el. A dohányt *szelencében, dózniban* tartották közvetlen használatra. Az ilyen dohányt egymás között *kapás dohánynak* hívták.

Mezőgazdasági munkások, napszámosok, summások

Tiszaörsön 1935-ben 699 földbirtokot tartanak számon, amelyből elhanyagolható a nagybirtokok száma. Lényegében ez mind paraszti, kisparaszti birtok. 23%-uk 1 kataszteri hold alatti, de az 1-5 holdas csoportban összeírt 345 földbirtok összterülete is 852 holdat tesz ki. Az átlagos földnagyság itt 2.46 hold. Ez nem alacsony, ha a megye más településeihez viszonyítunk. Tiszaszőlősen pl. 2.2 hold e csoport átlaga. Elmondhatjuk azonban, hogy az 1-5 hold közöttieknek úgy harmada nem rendelkezett akkora földdarabbal, amelyből családja megélhetett

volna, s a fő jövedelmét ne a napszámos vagy hosszabb időre lekötött munkaviszony biztosította volna. Így az egy hold alattiakkal együtt a lakosságnak mintegy harmadát számíthatjuk Tiszaörsön a munkások, napszámosok, ritkábban summások közé. Ez a kép viszonylag friss, mert tudnunk kell, hogy az első világháború utáni földosztás során az idézett forrás szerint 210 család jutott kisebb, átlagosan 1,65 holdas földbirtokhoz. A századfordulón tehát rosszabb volt az arány. Az uradalmak, s részben a nagyobb paraszti gazdaságok azonban ekkor is kínáltak munkát, s megélhetést. Azok a földnélküli vagy kisföldű emberek, akik nem álltak el cselédnek helyben munkához juthattak. Akkoriban még nem volt divat más határra vagy a városba elmenni munkára. Attól függően, hogy milyen módon szegődött el valaki, nevezték el róla a munkást.⁴

Részes aratók. A részes aratás különösen a jobbágyfelszabadítás után terjedt el, mert a nagybirtokosok elveszítették az ingyenes munkaerőt. Mivel az uradalom sem igen rendelkezett pénzzel, kiadta *részibe* az aratást, a kukorica kapálását, egyéb ipari növények (dohány, kender, cukorrépa, napraforgó) megmunkálását és betakarítását.

A múlt század derekán Örsön még hetedén arattak, a századforduló évtizedeiben már tizedén. Azaz minden tizedik kereszt lett az aratóé. Ha a behordást, cséplést, magtárba szállítást is elvégezték, akkor a termés 14%-át kapták meg, tehát minden 14. szák volt az övéké.

Az aratási szerződést többnyire már februárban vagy márciusban megkötötték, belefoglalták a részesedés arányát és azt, hogy hány hold gabonát, mennyi idő alatt kell levágni. Írásban kötötték ki azt is, hogy az aratás ideje alatt a gazda vagy uraság kihordja-e az ételt. Pl. a káptalani birtokon és *Kun földesúréknál* ez mindig benne volt a szerződésben. Volt ahol hetenként meghatározott mennyiségű kenyeret, lisztet, szalonnát, zsírt, pálinkát és füstölt húst mértek ki. Erre azért is szükség volt, mert a szegény embereknek az újig már minden élelme elfogyott, s csak a beosztottabbak szortírozták úgy el, hogy a felfüstölt hízó húsa aratásig kitartson. Az aratás viszont a legnehezebb fizikai munkák közé tartozott és nagyon igénybe vette az ember szervezetét. Az uraság már eleve úgy kötötte meg a szerződést, hogy abba belefoglalta, hogy harmados kukorica földet ad, de ezért a cukorrépában, a napraforgóban, a mákban is kell munkát végezni, sőt azt is, hogy egész évben - ha erre szüksége van az uradalomnak, tartoznak akármilyen munkát elvégezni a szokásos napszámért, s ezen túl 1-2 nap ingyen munkát is teljesítenők kell. A részesaratók ezt többnyire a behordással és a gabona asztagba rakásával tudták le. A harmados kukoricaföldet az uraság megszántatta, bevetette, de huzatás nélkül kézi kikapával kellett háromszor bekapálni, majd letörni, a szárat letakarítani és hazahordani. A harmadost kint a földön részelték, s szárat is adtak. A terményt az uraság házhoz szállította. Nagyjából hasonló volt a nagyobb gazdák szerződése is, de ott ezek a kikötött munkák nem szerepeltek a szerződésben. Az arató azonban napszámra ahhoz a gazdához járt, akitől a harmados földet kapta.

A cukorrépát ki kellett egyelni, kétszer besarabolni, felszedni, kint a földön felkupacolni, majd lekoronázni, csomóba rakni, répalevéllal letakarni, s ha mind

fel lett ásva beszállításnál, bevagonírozásnál segítettek. Ezért a munkáért természetben cukrot és melaszt adtak.

A napraforgót háromszor kapálták. Ha beérett a fejeket leszedték, hazaszállították a gazda udvarára, ahol nagy ponyván kézzel kicsépeltek. A Káptalan-majornban a magtár melletti szérún folyt a bottal való cséplés. A magot felrostálták, s a megtisztított magot az olajütőbe vitték. Valamennyi munkánál ott kellett lenni, hogy részelhessenek. Ez úgy történt, hogy olajat adtak a harmadosnak és *napraforgó-pogácsát*, amit a jószággal, baromfival etettek fel.

A legnagyobb munka azonban az aratás volt, s természetesen a cséplés. Amíg a szerződésben kikötött egyéb munka évi munkalehetőséget is biztosított az uradalomban vagy a gazdánál, az aratás a legfontosabbat, a kenyeret jelentette. A munkakötöttséget azért vették magukra, hogy biztos aratásuk, így kenyerük legyen.

Örsön az volt a szokás, hogy a búcsú után (július első vasárnapja) kezdtek meg az aratást és augusztus 20-ra, Szent Istvánra csépeltek el. Így ez az új kenyér ünnepe is volt Örsön.

A kisebb gazdaságokban úgy arattak, hogy a rokonság összefogott, s két *kaszás*, két *marokszedő* és *kéveköltő* vállalt fel 25-30 hold aratnivalót. Az uradalomban nagyobb számú csapat volt és itt a kaszások (6-10) egymás mellett állva, láncot alkotva haladtak előre. Marokszedőnek a fiuk és lányok 14-15 éves korukban szegődtek el, fél részt kaptak. Ha a gazda a szerződésben nem biztosította az ebédet, sokszor ezek a fiatal gyerekek bizony zsíroskenyéren, szalonnán, meg a határban lelt gyümölcsön (savanyú alma) végezték el az aratást.

Az aratók már hajnali háromkor vágta a rendet. Délben rövid egyórás pihenő volt. Az ebédet a *kotelos*-ból ették. Először mindig az apa evett, ha a gyerek volt a marokszedő, akkor az utána evett. A kereszt tövében az árnyékban ettek vagy kimentek a föld végébe a fák alá. De aki nagyon fáradt volt, az amint benyelte az ebédet, rögtön el is vetette magát és amíg az ebédszünet tartott, aludt is egy kicsit, hiszen este amíg csak láttak addig arattak. A határban csak a tanyákon volt ásott kút, ezért a vizet kis hordóban vagy cserép korsóban kellett meghordani. Mivel nehéz volt hozzájutni, takarékosan bántak vele. Ha nagyon messze volt az aratnivaló a falutól, akkor éjszaka sem mentek haza (pl. a *Pusztáról* vagy a *Nagyállásról*), mert ez fáradtság és idővesztés lett volna. Ha a gazdának nem volt tanyája, ahol fedél alá húzódhattak, akkor a szabad ég alatt háltak. Régi öregek mesélték, hogy az ő idejükben még olyan meleg volt a nyári éjszaka, hogy kint lehetett aludni a tarlón is. Így több jutott pihenésre. Egyik idős ember mondta, hogy mikor marokszedő volt, a fiatalok a búcsú utáni bálból egyenest a földekre mentek, de olyan álmosak voltak, hogy menet közben majdnem elaludtak. Panaszkodni nem volt szabad, s az egész napot végig kellett dolgozni, mert az nagy szégyen volt, ha valaki nem állta meg a helyét a munkában. Arról elterjedt volna, hogy *kunhátas*, azaz lusta. S úgy tartották, hogy '*aki éccaka mulat, az legyen nappal is legény a talpán.*'

Az aratás, a szerződésben lekötött egyéb munkák, amelyeket a mindenkori napszám szerint fizettek, s a kenyérgabona, illetve a harmados földből nyert kukorica

(emberi és állati táplálék) igen szerény megélhetést biztosított. Szükség volt arra, hogy a munkát már bíró 13-15 éves fiúk és lányok is félrészt elálljanak dolgozni, s a családba hazavigyék bérüket, részüket. Ilyen formán a gyermek is munkaerőt jelentett házasságáig, s a család megélhetéséhez hozzájárult. A múltat tanulmányozva azonban megállapíthatjuk, hogy a részes aratók anyagi helyzete és élete sem volt kedvezőbb, mint a cselédké. Annál azonban kevesebb kötöttséget jelentett, s a falu közösségében való benneélést, s nem elkülönültséget.

Summások. Azok akik sem cselédnek, sem részesaratónak nem tudtak elszegődni, meghatározott járandóságért 5-7 hónapra az uradalmakhoz mentek summásnak mindenféle mezőgazdasági munka elvégzésére. Örsről Gyulára az Almássy gróf birtokára, Bucsára a báróhoz, s Pest megyei uradalmakba jártak el leginkább. A summások áprilisban, 20. körül mentek el, majd a búcsúra hazajöttek (július 2., Sárlos Boldogasszony, illetve július első vasárnapja). Itthon learattak, elcsépeltek, s a munka végeztével újra visszamentek, hogy ott a betakarítást elvégezzék. Mindenszentekig maradtak. Nem volt könnyű élet, mert távol a háztól, családtól, ideiglenes szálláson éltek.

A summások ügyeit a *bandagazda*, vagy *summásgazda* intézte. Ő szedte össze még Örsön a summás bandát. Ő tárgyalta az uraság intézőjével. Ő osztotta ki hetenként a természetbeni járandóságot és a pénzt. Az intéző a munkabeosztást is vele közölte, s ha valami kívánsága volt az embereknek, azt is ő közvetítette.

Az egyes uradalmakban eltérőek voltak a körülmények. Gyulán, a grófi birtokon az elszállásolás a *csomózóházban* volt. Priccsen aludtak, amiben szalma volt rongypokróccal letakarva. A summások hazulról vittek párnát, piroscsíkos dunnát, mert azt kevesebbet kellett mosni. A csomózóházban az egyik oldalon a cigányok, középen a lányok, a másik oldalon a férfiak aludtak. Középen hosszú csomózóasztal sor volt, mellette lócák. Ez választotta el a fekhelyek két oldalát. A Pest megyei birtokon 1924-ben pl. a juh hodályban aludtak a földön, pusztán szalmán. Elmondták, hogy annyi volt a bolha, hogy se éjjel, se nappal nem tudtak szabadulni tőle.

A summások két váltás fehéreneműt, felső ruházatot, egy rendbeli ünneplőt vittek magukkal. Amiben dolgoztak azt hetenként egyszer vasárnap kimosták, mert akkor váltottak tisztát.

A főzéshez minden héten osztottak ki egy kiló szalonnát, sőt, lisztet, krumplit és napi egy kiló kenyeret. Egy kenyér 3 kg volt, s hetenként kétszer osztották (szerdán és szombaton). Minden héten egyszer babot is adtak, s egyszer vasárnap személyenként fél kiló húst. A kiosztott élelemből főzték meg esténként a vacsorát, vasárnap az ebédet, mert délben csak kenyeret, szalonnát ettek, s csak este volt főtt étel. Úgy főztek, hogy többen összefogtak. Hatalmas nagy cseréptál volt, amelyet a földön körbe ültek, s egyszerre tízen is ettek belőle.

Az otthontól távol, ideiglenes szálláson való élés jól megszervezett volt, ki kellett a kis szabadidőt használni. Nemcsak a bandagazda, de a két *vízhardó* is fontos szerepet kapott. Ők munka végezte előtt egy órával már a szállásra mehettek, mert el kellett készíteni a tűzrevalót az esti közös főzéshez, vizet kellett hordani a főzéshez, tisztálkodáshoz.

A munkaidő *napfelgyöttől naplementig* tartott. De mire feljött a nap, már kint kellett lenniök a répa földön. Este naplemente előtt félórával mehettek be megfőzni a vacsorát. Reggelenként a summásgazda ébresztette őket három óra tájban. Sokszor dér volt a répán, mégis dolgozni kellett. Munkakezdés előtt az intéző vonalat húzott a földön, kijelölte, hogy meddig kell bekapálni délig a répát. Ha a kijelölt mennyiség megvolt, csak akkor tartottak ebédidőt. Ekkor a summásgazda elkiáltotta magát, hogy: *imához! Ugyanis minden étkezés előtt imádkoztak.*

Az őrsek többnyire csak cukorrépa munkások voltak. De a szerződésbe az is bele volt foglalva, hogy rossz idő esetén, ha kapálni sem lehet, miféle munkákat kell elvégezni. Bucsán pl., amikor a báró birtokán voltak, ha kapálni nem lehetett a sár miatt, akkor szénát gyűjtöttek, forgattak vagy magtárt takarítottak. Pest megyében a juh karámból takarították ki a trágyát. Ha a répa már be volt kapálva, akkor szénagyűjtés volt, a széna boglyázása.

Az egyetlen pihenőnap vasárnap volt. De ilyenkor a mosáson kívül varrogatták, foltozták a ruhát, javígtatták szerszámaikat, kalapálták a kapát. Délutánonként azonban teljesen szabadok voltak. Ekkor és este citeraszóra táncoltak. Át-átmentek a szomszédos summásokhoz ismerkedni, vagy áthívták őket táncolni. Az ilyen 'bált' *cuhárénak* nevezték. Az öregek még 15-20 évvel ezelőtt is azt mondták a fiataloknak, ha bálba mentek 'No, mentek már a cuháréba?' Ezt a szót a summások terjesztették itt el.

A summások élete nem volt könnyű, s ezért mindenki azon igyekezett, hogy helyben szerezzen munkát, ne távol a családtól. Általában a családos emberek már nem szívesen vállalták a távollétet, s igyekeztek megragadni egy gazdánál vagy az uradalomban aratóként.

Napszámosok. Napszámosoknak azokat az embereket nevezték, akik állandóra nem kötötték le magukat, tehát nem voltak sem cselédek, sem részesaratók, sem summások. Persze a cselédek kivételével munkát napszámért ezek is végeztek, sőt a vagyonosabb, gazdagabb emberek gyermekei vagy családtagjai is. Ha valakire azonban azt mondták *napszámos* az azt jelentette, hogy kötetlenül dolgozik. A napszám korszakonként változott, de lényegében azonos maradt viszonyítva egyéb kereseti lehetőségekhez. Különbözött azonban a téli és nyári napszám, hiszen ekkor rövidebb volt a nap, s a munkák, amiket el kellett végezni, nem olyan értékűek voltak télen, mint nyáron.

Az első világháború előtt, még a koronás-krajcáros világban egy napszám télen 30, nyáron 60-80 krajcár volt. A nehezebb munkáért, például lucarnakaszálásért egy koronát is megadtak. Egy mázsa búza ára 6-7, ugyanennyi rozs 4-5 korona volt. De a rozst ezen a vidéken a zsidó kereskedő nagyjából csak takarmánynak vette meg.

A napszám jobban fizetett, mint az állandóan kötött summás munka, de bizonytalan volt, hogy tud-e valaki munkát szerezni. Ezért a csak napszámból élők anyagi helyzete sem volt szilárd. A jó munkás azonban kapós volt, s a gazdák, s az uradalom szívesen fogadták fel.

A szegény ember téli munkái

A cselédek, részesaratók, summások, napszámosok szegény emberek, akiknek esetleg egy kevés föld jelent némi stabilitást, biztosabb megélhetést. A nyári munkák során szerezték meg valamennyien az egész évre való kosztot, a ruhára és lábbelire valót, némi pénzt a ritka szórakozásra. Télen kevés munka adódott, s ekkor jobban ráérték az emberek. Ugyanakkor sok időt foglalt le a tüzelő megszerzése, s a múlt században a kender feldolgozás és még utóbb is a vesszőfonás, amivel gazdaságukat látták el.

Télidőben az emberek fát szedtek az országutak mentén és a földek végénél. Az út melletti fák a községé, a földek végében lévők az egyes gazdáké voltak. A fát *tövié*, *gallyáé* (tuskójáért, gallyáért) szedték. A jó gazda házhoz is szállította. Kint a határban részeltek, s a tövét és gallyát külön kellett rakni.

Örsön a másik téli munka a nádvágás volt. Mikor már jól befagyott a nádasban, mocsárban a víz kint a *Nagyállásban*, *Tóban*, *Vékony érben*, megkezdődött a nádaratás. Ez rendszerint januárban volt. Kézi *nádtolóval* végezték. Amikor már elég gyűlt össze a nádtolóban, kézzel kiszedték és kévébe kötötték, majd kihordták és a *partos* részre rakták. Kévéként részeltek. Volt olyan gazda, hogy 8-10 nádasa is volt. A nádat tetőnek, nádpallónak, kerítésnek, karámkészítésre használták, a többit pedig eladták. Azt a nádat, amit semmire nem tudtak felhasználni, befűtötték a kemencébe, s nagyon jó meleget adott.

A téli házkörüli munkák közé tartozott a *kaskötés* is. A fűzvesszőt a *Tóban* szedték és a mocsarak melletti árokparton. Jó hely volt pl. a nagyállási részen a *Fűzfás-gát*. A kasokat néha piacra vitték, némelyek mások számára is fontak, s készítettek eladásra vesszőseprűt is. Ám legtöbbször saját szükségére dolgoztak. A vessző mellett kötöttek kast és kosarat és *lábtaposót* gyékényből eladásra is. A férfiak téli munkái közé tartozott még a *cirokseprű* kötése. A férfiak az efféle munkákat többnyire az istállóban végezték, ahol ránézhettek az állatokra és meleg is volt.

Összegzés

Végül annyit elmondhatunk, hogy a faluban élő, másnál munkát vállaló szegény emberek, még ha volt valamennyi földjük, kertjük is, nagyjából azonos nívón és körülmények között éltek. Csak állandó kemény munkával, takarékoskodással, az apró haszonvételek megragadásával tarthatták fenn magukat. A cselédek náluk rosszabb körülmények között éltek, mert nekik nem volt saját lakásuk, elkülönülve a falutól, egymás között, összezsúfolva éltek, s szabadidejük szinte nem volt. A falubeli szegénység részese volt a falu közösségének, részt vett és gyakorolta a

szokásokat, együtt ünnepelt a falu egyéb lakóival, hozzájuk tartozott. Az 1945-os földosztásig a cselédek számára ez irigyelt állapot volt, mert ők nem tudtak erre a szintre felemelkedni. Egy részük a földosztás után megragadt a faluban, s lezármozottait ma is ott élnek, s őrsieknek számítanak.

JEGYZETEK

1. Szabó I., 1989. II. 511 Ágfay A., 199038-39.
2. U.a. - Egyesség a Kassai Káptalan és a volt jobbágyok között... 1867-68-ban. 1904-es hiteles másolat. A tiszai plébánia irattára. - HML. VII. - 1/a/277. Tiszaörs 1-2. - Magyarország földbirtokviszonyai..., 1935. 245.
3. Magyarország földbirtokviszonyai..., 1935245-247.
4. U.a. - Szabó I., 1989. II. 511-513.

IRODALOM

ÁGFAY Antal

1990 Tiszaörs egyházának története. Tiszaörs

Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben.

1936 Budapest

SZABÓ István

1989 Tiszaörs. In: Adatok Szolnok megye történetéből, II. Szolnok. (szerk.: Botka János).

AZ ÜNNEPEK TÁPLÁLKOZÁSA TISZAÖRSÖN

Az emberi élet fordulói

Keresztelő, komaétel

Az emberi élet fordulói körül a keresztelőről Tiszaörsön úgy vélekednek, hogy csak századunk legutóbbi évtizedeiben alakult nagy, ünnepi külsőségekkel járó családi ünnepé. Étrendjén első helyen a csigaleves szerepelt, de előfordult orjaleves vagy gulyásleves is. A második fogás az évszaktól függően lehetett töltött káposzta, nyári időszakban csirkepörkölt. Az aprósütemények mellett az egyre inkább kiszoruló kalácsfélék helyébe a piskóta lépett. Bár a keresztelő, mint ünnepi táplálkozási alkalom jelentősége fokozatosan nőtt az elmúlt öt évtizedben, mégis ritkaságszámba menő esemény volt egyik adatközlőm nyolc unokájának egyszerre, 1991-ben történt keresztelője, amelyre hízt vágak. Az eseményt úgy emlegették, mint egy *kis lagzit*. Körülbelül harminc személyre, vidékről érkezett rokonok számára is főztek. Az étrenden csigaleves, töltött káposzta, csirkepörkölt és sokféle sütemény szerepelt.

Az emlékezet szerint a század első harmadában a gyermekágyat fekvő anyának a keresztszülők vitték az első ebédet. Ez ekkor kész étel volt, mennyiségét az ételhordó szilke nagysága - általában másfél liter - szabta meg. A rokonok előre megbeszélték, hogy ki melyik napon kerül sorra. Erre külön alkalom szolgált a gyermek megszületését követően. Tiszaörsön úgy mondták, hogy elmennek *gyereket nézni*, vagy *kisbabát megnézni*. Süteményt, piskótát vittek már ilyenkor a rokonok, s a háziak süteménnyel, borral kínálták meg őket. A megbeszélés ellenére ritkán így is megtörtént, hogy egyszerre ketten vittek ebédet. Ha nagyobb volt a rokonság, két-három hétig is tartott az ételhordás. Nem szigorúan meghatározott rend szerint állt össze a három fogás, de a húsleves elmaradhatatlan része volt. Téli időszakban inkább orjalevest, máskor tyúkhúslevest vagy marhahúslevest vittek. A második fogás rántott csirke krumplipürével, vagy csirke nokedlivel volt. Az is előfordult, hogy töltött galambot vittek, mellé bort. Az 1940-es évektől a korábbi tejbekását felváltotta a piskóta, és a különböző tortafélesek.

Az 1930-as években még nagy divatja volt az ebédhordás mellett az *uzsonnya* vitelésnek. Ez süteményből állt, kedvelt fogása a frissen kisütött *nyújtott rétes* volt. Az 1970-es években gyakran cukrászdai süteményt vittek, napjainkban azonban újra teret nyert az otthoni süteménykészítés.

Az utóbbi évtizedben változás történt az ételhordás módjában: nem kész ételt visznek már, hanem a fő fogások helyett nyersanyagot. Ezt praktikusabbnak és gazdaságosabbnak tartják: a levágott és felpuolt tyúkból vagy csirkéből a legmegfelelőbb időpontban, és az egész családnak biztosan elegendő mennyiséget, saját ízlésük szerint főzhetnek a gyermekágyas anya mellett segítő családtagok.¹

Lánykérés, eljegyzés

A párválasztást, lánykérést megelőző időszak egy-két évig is eltarthatott Tiszaörsön. Az udvarló legény a lányos házhoz csak kedden, csütörtökön és szombaton vagy vasárnap mehetett. A pénteken érkező legényt kicsúfolták, s az is előfordult, hogy hagymát dugtak a zsebébe. Századunk húszas- harmincas éveiben éjjeli zenét adtak a legények a lányos ház előtt. Ha a leány szívesen vette az udvarlást, azaz *elfogadta az éjjeli zenét*, ezt több szál gyufa meggyújtásával adta tudtára a legénynek.

A lánykérésre már mindkét család tudtával került sor.

Tiszaörsön a lánykérőbe a legényt csak az édesanyja kísérte el. A fiú anyja mondta el, miért jöttek, majd az idősebbek egymás közt beszélgettek. A lánykérőket pörkölttel, később - a század közepétől - kirántott hússal és süteménnyel kínálták. A kedvező válasz birtokában beszéltek meg az eljegyzés idejét, a meghívandó rokonok körét.

Az eljegyzésre - amelyet jóval kevésbé rangos eseménynek tartottak, mint a lakodalmat - a lányos háznál került sor, s a szülőkön, keresztszülőkön kívül rendszerint csak a testvéreket hívták meg. Szegényebb családoknál, főleg a háborús években, s azt követően gyakran meg sem tartották az eljegyzést.

Főzőasszonyt erre az alkalomra többnyire nem fogadtak, a háziak főztek. Ebédre látták vendégül a rokonokat, s az étkezés első fogása minden esetben húsleves volt. Másodikként rendszerint pörköltet tálaltak, ami egyaránt lehetett birka, vagy, ha "szezonja volt", csirkepörkölt. Újabban sült vagy kirántott hús szintén kerülhetett az asztalra. A sütemények között az utóbbi évtizedekben itt is megtaláljuk a piskótaféléket és a tortát.

Lakodalmi előkészületek

A lakodalom kedvelt időpontja Tiszaörsön az őszi, szeptember-október-november hónap volt. Ennek elsősorban praktikus okairól beszéltek adatközlőim. Az őszi lakodalomra alaposan fel tudtak készülni: a tavaszi csirke őszi megneőtt, a kacsát, esetleg libát is ki tudták hizlalni. A lakodalomra kiszemelt birkát megvásárolták birkát tartó nagyobb gazdáktól.

A jószág egész nyáron a legelőre járt, ősszel pedig néhány hétig a ház körül tartották, s szemes takarmánnyal, kukoricával javították fel. Így a húsa nem zsírosodott el, s a birka a lakodalom idejére kellő nagyságúra nőtt. A lakodalmak elsősorú itala az 1970-es évek elejéig a bor volt, s azon igyekeztek, hogy lehetőleg az őszi szőlőben a rendes szüretnél korábban szüretelt szőlő borát tehessék az asztalra.

A közvetlen lakodalmi előkészületek a lakodalom előtti hetekben a *csigacsinálással* kezdődtek. A család gazdasági erejétől függött, hogy terveztek-e közös csigacsinálást. Ha a háziasszony maga csinálta a csigát, vagy csak alkalmanként egy-két segítőt, rendszerint igen közeli rokont hívott, ez nem járt együtt vendégeskedéssel. Ilyenkor már egy-két hónappal a tervezett lakodalom előtt elkezdte a készítését. Napjainkban, az utóbbi tíz év óta előfordul az is, hogy pénzért vásárolják meg a szükséges csigát. Ha közösen csinálták a csigát, erre a lakodalom előtt általában két héttel került sor. Míg az asszonyok csinálták a csigát, a férfiak is összegyűltek, iszogattak. A háziasszony készítette pörköltet vacsorára tálalták. Nagyobb csigacsinálásra legalább két cigány zenészt is meghívtak. Előfordult, hogy tárogató szolgáltatta a muzsikát. Újabban magnetofonzenét hallgatnak. A vacsorát tánc követi, amire a következőket mondják: "*elmegyünk, oszt betapossuk a csiga végét, hogy ki ne bomoljon!*"²

A lakodalom az emlékezettel elérhető időszakban szombati napra esett. Az események a hét második felétől egyre jobban sűrűsödtek. Csütörtök, ritkábban péntek a napja a sátor felállításának. Századunk első felében még a lakóház nagyszobája volt a lakodalom színtere. Bútorait kipakolták vagy a hátsó szobába, vagy a kamrába. Ha nem voltak elégedettek a szobai kemencével, kidobatták, majd a lakodalom után újra rakatták. Az utóbbi húsz-huszonöt évben vált elfogadottá, s kedvelté a sátor kölcsönzése. Ezt az udvaron néhány férfi segítségével állították fel, s lebontására a lakodalom utáni hét közepén került csak sor. Így a ház belseje rendben, tisztán maradt, s jobban is fértek. Napjainkban szokásos a lakodalmat a kultúrházban az iskola tornatermében vagy a nagyvendéglőben tartani. Ez nagyobb számú lakodalmas nép számára az évszaktól függetlenül alkalmas volt. Hátránya adatközlőim szerint az itt tartott lakodalomnak, hogy a termet már a következő napon át kellett adni. Századunk első felében Tiszaörsön rendszerint külön tartották a vőlegényes és a menyasszonyos háznál a lakodalmat, s a két násznép csak az esküvőre menet, illetve a *hérész* alkalmával találkozott. Újabban egyre általánosabbá válik, hogy együtt tartják a lakodalmat, melyre általában ötven-százötven vendéget hívnak.

A sátor felállítása már kisebb fajta vendégeskedéssel jár együtt. A segítségbe érkező férfiakat pálinkával, borral, sós süteménnyel kínálják, esetleg vacsorára is vendégül látják. Ebben az esetben birkapörköltet tálalnak.

A meghívott családok a rokonság közelségétől függően nyersanyaggal és itallal is hozzájárulnak a lakodalomhoz: a legközelebb álló, a keresztszülő legalább négy tyúkot visz, tortát négy-öt darabot, s még mellette aprósüteményt is. "Egy

tyúkot csak olyan visz a lakodalomba, aki esetleg egymagába megy, két tyúkot már olyan visz, aki kicsit több megy (két-három személy), de van olyan is, aki négy tyúkot is visz. Akkor viszi az italt, mostanába úgy szokták, hogy egy láda sört visznek. Ezen felül, ha főz pálinkát, akkor azzal *segíti* a gazdát, ha nem, akkor meg ajándékot visznek még."³

Fontos része a lakodalmi előkészületeknek a sütkérezés. A lakodalom előtt, szerdán, csütörtökön van az ideje. Ha a háziasszony úgy dönt, hogy *ő állja az aprósüteményt*, két-három fiatal hozzátartozójával összeszervezkedik, és együtt sütik meg a süteményt. E mellett természetesen szokásos, hogy a vendégek kisebb mennyiségben süteményt is hoznak. Már negyvenöt évvel ezelőtt is divatjamúltnak tartották, ha ezt kendőruhába kötve, tányéron vitték: "még olyan valaki is vót, aki *gyött nálunk*. Oszt még mondtuk is, hogy a, hát milyen sütemény, az nem vót szép, hogy *kendőruhába* bekötötték, tányérba vót, oszt csak lestük, hogy né, mán, hát úgy hozta. Úgy tányérba bekötötte, szalvétába, oszt az valahogy azér illetlen vót. Nem is tárcán vót."⁴

Ugyancsak az előkészületek közé tartozott az udvaron a vályogtűzhely elkészítése. Asztal formájúra rakták vályogból, a közepe üres volt, ezt földdel telehántták és letaposták. A lakodalmas főzőfazekakat rárakva akácfával tüzeltek rajta. Hasonló lakodalmi tűzhely készítése Tiszaroffon és Nagykörűben is szokásos volt.⁵

A pénteki nap a lakodalomra megfogadott főzőasszony első munkanapja volt. A század elejéhez képest szerepe, súlya jelentősen nőtt. Míg a negyvenes évekig rendszerint a rokonságból kikerülő, tapasztalt idősebb gazdasszony szívességből vállalta el a főzést, napjainkban rendszerint egyébként is szakácsnőként dolgozó specialistát hívnak el. Tiszaörsön a század közepén ismert főzőasszonyok *Tamás Jóskáné, Kertész Mari néni, Szabó Rudiné* voltak. Az 1970-es évek óta a nagyobb lakodalmak szakácsnői *Mályi Béláné, Jobbágy Gyuláné*. Munkájuk péntektől vasárnapig tart, gyakran már két-három hónappal a lakodalom előtt felfogadják őket.

Pénteken délután koppasztják a tyúkokat. A leendő vendégek számától függően, nagyobb lakodalmak előtt 15 asszony is elmegy ilyenkor segíteni. Ekkorra megtörténik a birka megnyúzása és feldarabolása, ami minden esetben férfimunka. A főzés azonban már ekkor a *gazdaasszonynak* nevezett szakácsné feladata. Az előkészületek ennek a napnak az estéjén már szórakozássá alakulnak, hiszen a koppasztás után vendégül látott segítések számára gyakran egy egész birkát megfőznek, s nem ritkán 60-70 emberre terítenek.⁶ "Van olyan, hogyha birka van, birkát vágunk, akkor annak a belsőrészeit, vagy gulyáslevest főzünk koppasztáskor. Ha hízót vágnak, akkor gulyáslevest, akkor este vagy kalács, üres pereg, vagy több sütemény van, meg leves. Ilyen tartalmas gulyáslevest szoktak csinálni, vagy pörköltet."⁷

Napjainkban egy nagynak számító, 200 személyes lagzira 50 tyúkot, és a nagyságától függően 3-4, nem egészen fiatal birkát vágnak. Az is előfordul, hogy

mellette még hízót is vágnak. Egy birkához öt kiló hagymát, 15-20 deka jóminőségű piros paprikát, néhány erős csöves paprikát, egy kevés őrölt borsot, sőt és kevés vörös bort számolnak. Megfőzése Tiszaörsön a gazdasszony feladata. Az ötven tyúkhöz 60-70 liter víz, ötöt kiló *gyüker* (zöldség), sárgarépa kell. Karalábét, karfiolt, ízesítőként egy kis köménymagot, szemesborsot, szekfűborsot, gyömbért, egész zöldpaprikát főz bele Mályi Béláné. A csigatésztából személyenként 6 dekát számol.

A lakodalom napja

Szombaton reggel a lakodalmas háznál segítő rokonok, családtagok számára reggeli készül. "Hogyha hízót vágnak, akkor van friss tepertő, és hurka-kolbász sült. Itten olyan is van, hogy amit pénteken leszednek csirkelábat, mert a tyúk egészben marad, leszedjük a lábát meg a fejét, ehhez hozzágyön a belsőrész, a mája, zúza, ilyesmi, és eztet felteszik pörköltnek. Szoktak hozzá sós burgonyát is csinálni. Az is reggelre szokott lenni. Hát, nem korán van ott a reggeli, hanem olyan 9 óra körül szokott lenni."⁸

Ha vidékről - környező településről - hozták a menyasszonyt, akkor már ebédre készültek. Ha külön reggeli nem volt, akkor a csirkelábból, fejből, zúzából, aprólékból főzött pörkölttel várták őket. Nagyobb lakodalom ebédje már főétkezésnek, ún. *lagzis ebédnek* számított. Ennek étrendje a következő volt: tyúkhúsleves csigával, töltött káposzta vagy *birkás káposzta*. Újabban rántott csirke, kacsasült is kiegészíti a fenti fogásokat. Ha hízót vágtak, természetesen hurkát-kolbászt tálaltak. Ha csak egy helyen volt a lagzi, nem ritkán kimaradt az ebéd, és csak vacsorát főztek.

A két háznál tartott lakodalom étrendje nem különbözött egymástól, már az ebédnél a lányos háznál is csigalevest, töltött káposztát, hurkát, kolbászt adtak az asztalra. Ritkán módosíthatja a vőlegény vagy a szülők foglalkozása az étrendet. Vadász család lakodalmán például vacsorára őzpörköltet főzött *Jobbágy Gyuláné*, éjjel pedig vadkacsasültet adtak. Ha együtt tartják a lakodalmat, a főétkezés a vacsora, s ebédre nem minden esetben főznek levest, hanem egy óra tájban töltött káposztát, újabban rántott húst, krumplipürét, párolt rizst tálalnak.⁹

A század közepén az ebéd több, már említett fogásból állt, s szerepe jelentősebb volt a mainál. Főétkezésnek számított a vacsorával együtt.¹⁰

A lakodalmi vacsora első fogása az emlékezettel utolérhető időszakban egyöntetűen a csigaleves volt. Ezt követte második fogásként a birkapörkölt, húsos vagy birkás káposzta. A vacsora harmadik fogása a század első harmadában a tejbekása volt.¹¹ A töltött káposzta szintén előfordult a vacsora étrendjén, de súlya kisebb volt a birkapörkölthöz képest.

Tiszaörs lakodalmi étrendjére talán a legjellemzőbb a birkapörkölt elkészítési módja. Eszerint a birkapörköltet ma is *kétfélebe* főzik. "Ahány birkát levágnak, úgy csinálják, hogy a felit krumplival, felit meg ilyen káposztával, savanyúkáposztával. Olyan helyen is voltam, ahol vidékről is jöttek lagziba, és el voltak képedve, hogy a káposztát a birkahúshoz hozzáteszik. De mikor megfőtt, akkor megszerették."¹² A töltött káposzta és a húskáposzta megyeszerte kedvelt lakodalmi ételnek számítottak a századfordulón, a húskáposzta készítése elsősorban a tiszafüredi járást és a Nagykunságot jellemezte. A káposztás juhhús főzését Tiszafüredről adatolta még Szolnok Megye Néprajzi Atlasza.¹³

A lakodalmi étkezés irányítója Tiszaörsön a *nagyvőfély*. (A *kisvőfélyek* a koszorúslányok párpai voltak.) Beköszöntőjét követően tállták az egyes fogásokat. Szerepe szerint feladata biztosítani, hogy mindig kellő mennyiségű étel és ital álljon a vendégek előtt. Egy *Barna Gábor* által feljegyzett hiedelemtörténet szerint a vendégek kedvéért különös dolgokra is képes volt: "Egy szomszédember beszélt nekem, vagy nekünk aztat, hogy karácsony éjszakáján, itten nem messze van a tomaji kert. Hát, már az én időmben volt ez a dolog, hát oszt lakodalom volt ott. Két asszony, kiment a ház elibe. Hát, oszt, azt mondták a két asszony, hogy jó vóna egy kis tokaji bort inni. Hát ezt mondja a másik, hogy gyertünk el. De hát min menjünk el? Hát, ott van az a két üres hordó, te az egyikén, én meg a másikon. Ezt meg a nagyvőfély hallotta. Oszt készültek. De ez télbe vót. Amikor mennek, az egyik asszony aszongya, hogy az ő lova de nehezen megyen! Aszongya a másik, hát biztasd! A hordót. Hát, el is mentek. Odaértek Tokajban egy pincébe, hát le is mentek a két asszony, oszt kóstolgatták a borokat a hordókból. A nagyvőfély pedig úgy gondolta, hogyha már ők is lementek, ő is kiugrott a hordóbul, oszt vótak még ott szőlők felaggatva a pince szájánál. Ő meg vette, hogy majd bizonyosságot tesz evvel a lagzis népnek, hogy Tokajba járt. Hát osztan, mentek visszafele. Mikor bementek, hát akkor a vőfély bevitte a szőlőt, hogy kedves vendégsereg, most gyöttem haza Tokajból, hoztam haza a szőlőt. Hát mán ez utófogás. Hát osztan csak a két asszony egymásra nézett. Megmerevedtek. Hát, aszongya, mit beszélsz, hunnan hoztad vóna már ezt a szőlőt? Ilyen tájba nincsen szőlő. Hát hidd el, Tokajbul való. Majd oszt a két asszony kihíttá, oszt aszonta, hogy úgy próbáljon szólni egy szót is, hogy addig él. Hát úgy oszt az ember, vagy az a legény nem merte elnyilatkoztatni olyan biztosan, mint ő gondolta, hanem mikor meghalt már az asszony, különösen az egyik volt a gonoszabbja, hát akkor mondta el oszt a népnek, hogy kik voltak azok a boszorkányok, akik hordón mentek, oszt ő is benne volt a hordóba. De akkor ő már öreg volt."¹⁴

A történetet, s benne a vőfély szerepét párhuzamba állíthatjuk az ételt beköszöntő vőfélyversekkel, amelyekben a vőfély nemlétező országokban, távoli vidékeken jár, különleges lényekkel viaskodik, s egzotikus - gyakran nem valóságos - ételeket, keleti csemegéket hoz a násznépnek.¹⁵ A lakodalmi édességek sorában szórványosan Szolnok megye több településén valóságosan is előfordult a dió és az alma.¹⁶

A vendégek által hozott süteményt vacsora után tálalják fel, és a vőfély verssel köszönti be. De tésztafélé, sütemény egész nap, állandóan van az asztalon. Ezt a háziasszony vagy segítőkkel maga süti, vagy cukrászt fogad. "Itt, ahogy most voltam, cukrász volt fogadva. És ő egy szeletet se vett le a vendégekből (a háziasszony), ami közbe csinálódott, egész nap a tányérokra, ilyen nagy lapos tányérokra szoktuk kirakni, az mind a sajátja volt, a cukrász ott helyben sütötte."¹⁷

A századfordulón a tiszai lakodalmak legfontosabb tésztaféléje a kalács volt. A *rostélyos kalácsot* az egész nap folyamán, reggeltől kezdve adták a vendégeknek.¹⁸ Kelt tésztából készült, gyakran kacsaszírral vagy vajjal dagasztották. Négy tésztaágot keresztben egymáson átvetve formázták. Kemencében sütötték meg. "Akkor az volt a divat, hogy a legények, mindegyik kapott egy liter bort, és egy lakodalmi kalácsot az üveg tetejére. Oszd mikor mentünk esküdni, akkor az úton aztat mind szétosztogatták. A lakodalmi kalácsot is, meg a bort is."¹⁹ A pap is kapott belőle. A rostélyos kalácsra kívül régi lakodalmi kelt tészta volt a három ágból font, kerek, díszítetlen, esetleg lyukas közepű *nagykalács* vagy *örömkalács*.²⁰ Ezen kívül előfordult a *rangos kalács* megnevezés is.

Szolnok Megye Néprajzi atlaszának adatai szerint a századfordulón a rostélyos kalács mellett jellemző lakodalmi tésztaételek a köttes, herőce, béles, hablepény és ritkán a piskótatorta.²¹ Az 1920-40-es évek lakodalmaiban a *vajas tészta*, *hajas tészta*, a *vízen kullogó*, *pampuska*, *kürtős kalács* voltak a legkedveltebbek, és ekkor jelent meg először inkább csemegeként, mint süteményként a *perkelt* vagy *égett torta*. Ugyancsak ebben az időszakban terjedtek el szélesebb körben a piskóta tészta alapú sütemények, s valamivel később a töltelékes torták. A piskóták az 1960-as évekig rendszerint házilag készültek. Az 1970-80-as években egy ideig gyakran vásárolták a lakodalmi tortát cukrászoktól, napjainkban újra teret hódított a házi sütésük. Az *égett torta* készítése viszont minden esetben speciális tudást s gyakorlatot igényelt. Pörkölt dió és cukor az alapanyaga, amelyből melegen minta alapján disznót kismalacokkal, birkát, nyulat, galambot formáznak a helybeli *Gólya Antalné*, korábban *Bakos Imréné*. Munkáik igen divatosak, a keresztszülő viszi a legmutatósabbat, és az kerül a menyasszonyi asztalra. Minden vendég szokott a kerek piskótatortán kívül egy égett tortát is adni. Előfordul, hogy nem helyben készítetik, hanem Kunmadarasról hozzák. Feltálalására a vacsorát követően kerül sor.

A lakodalmi háznál hívatlanul megjelenteket Tiszaörsön *sírázóknak* neveztek. Halvány emléke él az álmenyasszony, álvőlegény alakjának is.²² A *sírázók* jellegzetes figurái voltak az örsi lakodalomnak. Régebben idősebbek is elmentek, ma már inkább a fiatalok szórakozási alkalmak, akik jobbára csak a zene kedvéért állnak az ablak alá. A hagyomány szerint régen *kaskát* vittek magukkal, s a lakodalmi ételleket gyakran az ablakon adták ki nekik. A mai gyakorlat inkább az, hogy bemennek a sátorba, ahol étellel, itallal kínálják meg őket, amit helyben fogyasztanak el.

A XX. század közepéig az éjféli tálalás sokkal kisebb arányban fordult elő, mint napjainkban. 1950 körül éjféltre szegényebb családoknál csak *rostélyos kalácsot* adtak.²³ Ahol szokásos volt az éjféli tálalás, ott sült tyúkot, sült kacsát, vagy hurkát, kolbászt, töltött káposztát készítettek. Az 1970-es évektől megjelent az éjféli ételek között a rántott hús (ha hízót vágtak), a sült oldalas is. Mellé savanyúságot tettek az asztalra.

A sült tyúk jellemző, a régebbi lakodalmakban is előforduló fogása volt a tiszsaörsi éjjeli lakodalmi étrendnek. A felpucolt tyúkot egészben hagyják, csak belsőségeit veszik ki, lábát, fejét, nyakát vágják le, s így főzik meg a tyúkhúslevesben. A levesből tálalás előtt kiszedik, s amikor kihűl, akkor darabolják fel. Az alsó-felső combját egyben hagyják, mellét hosszában kétfelé vágják, megzsírozott tepsibe, enyhén sózva, borsozva rakják bele. Minden darabra diónyi zsírt tesznek, s régebben kemencében, ma gáztűzhely sütőjében sütik meg.

Az utóbbi évtizedekben elterjedt szokás szerint a lakodalomból távozó vendégeknek ételt csomagolnak, ez rendszerint az éjfélkor feltálalt sültfélé és sütemény. Éjféل után már nincsen asztalbontás, az ételek az asztalon maradnak, egészen addig, amíg vendég van a lakodalomban. A sós süteményeket, pogácsát, sós perccet szintén az asztalon hagyják.

A tiszsaörsi lakodalom jellegzetes vonása, hogy nem ér véget vasárnap hajnalban. A vendégek ugyan ekkor hazamennek, de másnap délelőtt visszajönnek a *másnapos lakodalomra*. Ilyenkor a fogadott szakácsné is ott van, akinek a feladata az ételek megmelegítése és folyamatos tálalása. Tapasztalataink szerint az, hogy segítenek a lakodalmas holmi összepakolásában, csak ürügy az újabb vendégeskedésre. Erre természetesen a háziak jóelőre készülnek, sőt, igen szívesen veszik, ha sokan gyűlnek össze egy kis további mulatozásra. Amikor a lakodalomban szükséges nyersanyagot kiszámolják, belekalkulálják a második napon feltálalni kívánt ételek mennyiségét is. Tehát igazából nem a maradék elfogyasztásáról, hanem a lakodalom megnyújtásáról van szó.

A halotti tor

A századfordulón a halottas háznál nem gyújtottak tüzet, legfeljebb azokon a helyeken lehetett, ahol külső konyha is volt. *Pócs Éva* adata szerint a halotti torra a kalácsot valamelyik rokon sütötte meg, és vitte el.²⁴ A csak kalács és bor tálalása a halotti toron az első világháború előtt szűnt meg.

Tiszaörsi hagyomány, hogy a sírt a halott rokonai, jóismerősei, az ún. *sírhúzó*k ássák. Temetés után volt a tor, akkor hívták be a sírhúzókat, de a rokonok közül csak a legközelebbieket: testvért, gyereket. Nem adtak ételt, egy kis ital volt, meg sütöttek kalácsot.²⁵ A kalács halotti toron történő tálalása a megyében elsősorban a katolikus vallású településeket jellemezte. A szomszédos Nagyivánban például csak perccet

sütöttek, és bort ittak hozzá.²⁶ Szolnok Megye Néprajzi Atlasza a halotti tor érendjének kibővülését mutatja: eszerint a kőttes, vagy kőtt béles nem egyedüli fogása már. Este, temetés után birka vagy tyúkpörköltet tálaltak, az is előfordult, hogy sonkát főztek.²⁷

Az utóbbi évtizedekben sokan elkerültek a faluból, s egy-egy temetésre vidékről, nagyobb távolságból is érkeznek rokonok. Ez is hozzájárult a halotti tor időpontjának és érendjének módosulásához. A századfordulón a tort este tartották, az étkezés időpontja délelőtti temetésnél délre, délutáninál a temetés utánra esik, hogy a messzire utazók ne éhen induljanak el. Ugyanilyen okból kínálják már a temetés előtt megérkező rokonokat hideg süttel, kolbásszal, sült oldalassal, sonkával. A temetés utáni étkezésre gulyáslevest vagy tyúkhúslevest, töltött káposztát főznek. Előfordul, hogy birkát is vágnak. Újabb étele a halotti tornak a kirántott hús.

Megtörtént, hogy a toron a halott számára szintén terítettek: "Jött a közeli rokonság, osztán volt vagy ebéd vagy vacsora, olyankor, akit eltemettünk, annak is egy tányért odatettek, nem azért, hogy, na, egyen, csak ugye, arról megtudták, no, ennek a tányérnak nincs gazdája, mer hát az halt meg."²⁸

Tiszaörsön is ismert az a hagyomány, miszerint a halott lelkiüdvéért már a temetés után, vagy néhány nap múlva kiskalácsokat sütöttek, és azt a szegényeknek adták. *Füvessy Anikó* adata szerint Tiszaörsön a *perecet* a *sírhúzóknak* és három-négy falubeli koldusasszonynak adták. Nyolc nappal a temetés után pedig főztek a szegényeknek. Az étel húsos káposzta és béles volt.²⁹

Az esztendő ünnepei

Luca-nap

A téli ünnepek közül *Luca-nap* az első, amelynek érendje eltér a hétköznapi szokásostól. Tiszaörsön ezen a napon *lucabogácsát* sütöttek az asszonyok. A 77 éves *Tóth Lajos* így mesélte ezt el: "Nálunk is, míg a szüleim éltek, még akkor fiatal voltam, az anyám mindig csinált *lucabogácsát*. Töppörtömaradékból gyúrta. Oszt akkó mindenkinek tett bele egy *tollut*, megjegyezte, hogy melyik kié, olyan kis tollut beleszurkált, oszt aszonta, hogy akié hamar elég, hamarabb meghal. Mindég lestük, hogy kié ég meg. Azér legtöbb része megmaradt, hogy hogy vészelté át, nem tudom."

Hízóvágás

A karácsony előtti napokban került sor a *hízóvágásra*. Ez az ünnepi előkészületek kezdetét jelentette. Minden család igyekezett évente legalább egy hízót vágni. A mezőgazdasági cselédek számára, ha nem tudtak vágni, a rokonságból kapott kóstoló szolgált ünnepi ételként.³⁰ A hízóvágás étvendjén reggelire a sült vér szerepelt. Akkor készítették, ha elég sok vére volt a disznónak. A háziasszony megabálja a vért, kockákra felvágja. Hagymát pirít, amelyre piros paprikát, őrölt borsot, majorannát szór. Ebben megpirítja, átforgatja a vért. Forralt bort ad melléje. Dél előtt tíz-tizenegy órára sül ki a friss *pecsenye* és a pirított máj. Déli étkezés nincsen, a hízóvágás befejezését követően, este esznek legközelebb. Vacsorára húslevest, orjalevest, töltött káposztát főznek, hurkát-kolbászt sütenek. Napjainkra kikopott a disznóölési étvendből a hájas pogácsa, amely korábban elmaradhatatlan fogása volt. Helyette az előző napokban sült tésztafélét, linzert, piskótát kínálják.³¹ A századfordulón a környékre még jellemző tyúkhúsleves szintén nem része már az étvendnek.³²

Pócurkának vagy *maskurának*, esetleg *cigánynak* nevezték a hízóvágáskor, a vacsora alatt vagy után megjelenő alakoskodókat.³³ Fiatal lányok és legények jártak, de az is előfordult, hogy szomszédok, idősebb közeli ismerősök is felöltöztek. Rendszerint a férfiak nőnek, a nők férfinak öltöztek, rossz ruhát, kifordított kalapot vettek magukra, arcukat bekormozták, hangjukat elváltoztatták. A "kibontástól" árral szurkálva védték meg magukat. Az idősebb asszonyok a gyerekeket ijesztgették. Tréfás szövegeikből csak töredékeket sikerült feljegyezni. Ezekben nem ritkák az obszcén, termékenységre utaló elemek. Így például emlegetik, hogy a kérdésre: "Hunnan gyüttél?" ezt felelték: "Bivalybasznádrul." *Jászberényi Attila* jegyezte fel az alakoskodók *Engedi Teréz*, *Löki János* tréfás nevét.³⁴ Az emlékezet szerint az alakoskodók tepsit, fakanalat vittek magukkal, és ezt verték, zörgették. A kapott hurkát a tepsibe rakták. Gyakran ilyenformán heccelték a gazdát, becsmérve a levágott jószágot: "Milyen rossz malacot vágta, odaragadt a *kaszolyba* a hús, nem sült meg a maga zsírján!"³⁵ Az is előfordult, hogy a gazdasszony egy külön edényben még töltött káposztát is adott nekik.³⁶

A disznótori alakoskodás széles körben ismert volt Szolnok megyében, de elsősorban a Tiszafüred környéki településekre jellemző a Tiszaörsön is gyűjtött elem, hogy a megjelenő alakoskodók fémedényeket, leginkább tepsit visznek magukkal, és az ételadományt ebben gyűjtik össze.³⁷

Karácsonyböjt, karácsony

A hízóvágást követően kezdődtek a karácsonyi ünnepi előkészületek. Karácsony hetében bemeszelték a kemencét és a padkát, a házat felmázolták és behomokozták. A karácsonyi ünnepi ételek karácsony böjtjén, sőt, már az ünnep előtt egy-két nappal elkészültek.³⁸

Karácsony böjtje az éjfélig miséig szigorúan szabályozott volt: ezen a napon délig egyáltalán nem ettek, délre *ciberét*, *aszalt levest*, valamint *mákos gubát* lehetett enni. A *korpacibere* készítését Pócs Éva a következőképpen jegyezte le: "Karácsony böjtjére korpaciberét főztek. Leforrázták a korpát, kovászt tettek bele, aztán az megért, savanyú lett. Kilenc napig possadt a sutba. Kilenc nap után már jó savanyú volt, leült már. Aztán szedték róla le a levét, megfőzték, tojással behabarták. A tojással lisztet kevertek el. Aztán felforralták és kész."³⁹ Az *aszalt levest* aszalt szilvából főzték. A *mákos guba* tésztája rendszerint kelt tészta volt, esetleg tört krumplit vegyítettek hozzá. A tésztát gömbölyűre megformálva a századfordulón a kemence földjén, később tepsiben sütötték meg. a kemencéből kivéve forró vízzel *megöntötték*, és cukorral, mákkal ízesítették.⁴⁰ A századforduló első évtizedeiben *mákos gubát* azért főztek karácsonyra, mert a sokszemű mák a szerencsét, sok pénzt biztosította. Ez vonatkozott a töltött káposztában lévő sokszemű rizskására, köleskására is.⁴¹

Tiszaörsön hagyományos és régies karácsonyböjti ételnek számított még a *sült tök* is. A délre tált aszalt leves és tök maradékát fogyasztották el vacsorára. Ugyancsak készíthették vacsorára is a már említett mákos gubát, mézzel ízesítve. A sült tök kedvelt, és a Tiszafüred környéki települések katolikus lakosságánál közsímet karácsonyböjti étel volt. Tiszafüreden úgy tartották, hogy karácsony másnapján sült tököt kellett enni, hogy az új évben sok pénzüik legyen. Kunmadarason két karácsony között sült tököt ettek azért, hogy egészségesek legyenek. Aki pedig karácsonykor eszik sült tököt, annak a következő évben sok pénze lesz.⁴³ Pócs Éva szerint a tökkel kapcsolatos bőségvarázsló elemek "az Alföld északi peremén csoportosulnak: azért esznek sült tököt, hogy sok pénzüik legyen (Szentistván, Borsod m., Tiszaörs, Tiszaszöllös). Az utóbbi helyen minden látogatónak adtak belőle, illetve, ha a szomszédba mentek, vittek magukkal, hogy minél jobban szaporodjék a pénzüik."⁴⁴

A Tiszaörsön is említett méz a közeli Tiszafüreden sajátos karácsonyi erotikus játék főszereplője volt: A zártkörű nőtársaság téli összejövételére tévedt férfit "*elküldték karácsonyi mézéért*". Ez azt jelentette, hogy seprűből szárnyakat kötöttek neki, s az asztal tetejére állították. Egy asszony mögéje állt, seprűvel nagyot vágott a hátára, és azt kiáltotta: - *Szájj el karácsonyi mézéért!* Közben kioldotta a férfi gatyamadzagját, s amikor az leugrott az asztalról, leesett a gatyája. A mezítelen embert kinevették."⁴⁵

A karácsonyfa állítása a századforduló előtt ismeretlen volt Tiszaörsön. *Baranyai Gézánétól* tudjuk, hogy az 1886-ban született édesanyja a század elején saját gyermekeinek száraz akácfa ágát csavart be bevagdossal selyempapírral, és azt díszítette fel pattogatott kukoricafüzérrel, selyempapírba csomagolt kockacukorral, szalagória süteménnyel, kelt tésztából készített, kendermag szemű *pipicske madárral*. A fára aszalt almát, diót és szentjános kenyert kötözött. Nagyváni hagyomány szerint ugyancsak száraz gallyat díszítettek fel úgy, hogy cifrapapírral becsavargatták, és almát, papírba csavart kockacukrot kötöttek rá.⁴⁶

Az 1920-30-as években megtörtént, hogy Tiszaörsön az ablakban lévő muskátlit díszítették fel színes papírcsíkkal, dióval, aszalt almával.⁴⁷ Előfordult, hogy a csemegével, süteménnyel feldíszített ágat 1930 körül fehér lepelbe öltöztött alkoskodó vitte be a házba. A század elején gyakorolt, a környéken is egyedülálló ajándékozási szokást jegyezték le *Füvessy Anikó*: "Karácsony vigiliájának estéjén öreg emberek *Szent Józsefnek* öltöztek fel. Kifordított bundát, kucsmát, kenderszakállt viseltek, és egy nagy bot volt a kezükben. A bunda alatt almát, diót, cukorkát vittek magukkal. Előre megbeszélt helyekre mentek el, ahol a gyerekeknek verset kellett mondaniuk, amiért *Szent József cukrot osztott szét közöttük*."⁴⁸ A karácsony esti, még böjtösnek számító étkezés után, az éjféli misét követően szabadultak fel a böjt alól. Valószínűleg újabb keletű a szokás, miszerint már este el lehetett fogyasztani a zsíros ételeket.⁴⁹ Este dióra kártyáztak. *Baranyai Gézáné* adatai szerint a tiszzaörsiek, mielőtt az éjféli misére indultak, betették melegezni a befűtött kemencébe a hurkát, kolbászt, s a hazaérkezés után ezt fogyasztották el. Az ünnepre még a legszegényebb családoknál is leterítették az asztalt a csak erre a célra használt karácsonyi abrosszal.

Tiszaörsön az 1960-as évekig élt a karácsonyi morzsa összegyűjtésének hagyománya. A morzsát a kertben lévő gyümölcsfa alá szórták, hogy bő termés legyen a következő évben.⁵⁰ Tiszaigaron a morzsát azért kell éjjelre az asztalon hagyni, hogy sok csibéje legyen a gazdasszonynak. A tiszaszentimrei katolikusok szerint minél többet kell "morzsálni" karácsony este, hogy sok morzsa legyen. Ugyancsak tiszaszentimrei katolikusok úgy tudták, hogy a tudós emberek felhasználták a karácsonyi morzsát: lyukat fűrtak a kocsirúdba, és abba dugtak egy kis morzsát, hogy senki el ne köthesse a kocsit.⁵¹

Baranyai Gézáné leírásából tudjuk, hogy milyen volt a századforduló körül a karácsonyi étkezés rendje: "A karácsonyi asztalhoz csak a nagyszülők és a szülők ülhettek, az asztalfőn a családfő ült. A 30-as évek vége felé már nem volt hagyományos ülésrend, a család egy asztalnál ült. Ahol sok volt a gyerek, és nem fértek el az asztalnál, ott a padkán, dikón ettek a gyerekek. A cselédházaknál volt olyan is, hogy a földön ülve ettek. Szokás volt a falunkban, hogy a karácsonyi étkezéskor a család az asztal mellett állva imádkozta el az "asztali áldást. Evés előtt: Édes Jézus, légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk. Evés után: Aki ételt, italt adott, annak neve legyen áldott. Amen. A szokás az 1940-es évek végétől kihalt. A szegény paraszt családoknál az étel felszolgáltatásának nem volt külön szokása. Előre odakészítették az asztalra, cseréptálba a tyúkhúslevest, tótfazékba a töltött káposztát (miben meg is főtt), a hurkát, kolbászt tepsitől. Ebben a módosparaszt családoknál sem volt lényeges eltérés. A falunkban élő földbirtokos családoknál a szobalány szolgálta fel az egyes fogásokat külön-külön."⁵²

A karácsony napi étrend már nem volt szigorúan szabályozott, csak általában határozta meg a hagyomány a fogyasztható ételeket. Az 1920-as években reggelire mákos kalácsot vagy *csupasz kótt bélest* ettek, és mézes bort ittak, amelyből a gyerekek is kaptak egy stampedlivel.⁵³ Ebédre tyúkhúslevest és töltött káposztát tálaltak, vacsorára pedig a déli maradékot ették. Az 1960-70-es évektől váltották fel a kótt bélest, az egyszerűbb kalácsokat a mákos és a diós beigli, valamint a

cukrász sütemények. Ma nem ritka karácsonyi étel a pulykasült és a töltött hús, de szórványosan előfordul a halétel is.⁵⁴ Hagyományörző tiszsaörsi család karácsonyi (december 25-26.) étrendje 1986-ban a következő volt: reggelire sült kolbász, hurka, tejeskávé, ebédre tyúkhúsleves, töltött káposzta, pörkölt, pecsenye, piskótatorta és aprósütemény. Az ebéd után bor, üdítő, déli gyümölcs, alma került az asztalra. Vacsorára a reggelről maradt hurkát, kolbászt ették.⁵⁵

Szilveszter, újév

A karácsony és újév közötti időszak étkezését a következő tilalom határozta meg: a két ünnep között tilos volt babot, borsót főzni, nehogy varasak legyenek a gyerekek. Tiszafüreden és Tiszaroffon hasonló formában jegyezték fel a tilalmat: "két karácsony között szemes ételt, babot, borsót, lencsét nem szabad főzni, mert akkor pattanások, kiütések lesznek."⁵⁶ Tiszaörsön rendszerint jobb ételek, hurka, kolbász, töltött káposzta kerültek még ilyenkor az asztalra. Szilveszterre az 1920-as években kolbászlevest, laposborsó levest, az 1940-es években húsos káposztát főztek, krumplis tepertős pogácsát sütöttek.⁵⁷ A tiszsaörsi szilveszteri étrend hagyományos és jellegzetes süteménye volt a századfordulótól napjainkig a *nyújtott rétes*. "Akkor volt jobbadán malacpörkölt, töltött káposzta, mikor hogy, mikor mi volt. Meg akkor sütötték a *nyútotat*, a rétest. Répást, túróst. Aszonták az öregek, hogy úgy nyútsuk az éveket is, mint a rétest. El kell nyútani, ha nem nyútunk rétest, akkor nem nyúlnak az éveink, nem élünk sokáig. Baromfit nem volt szabad enni, mert a baromfi a szerencsét kikaparja, az ugye, mindég kapar, oszt kifelé kapar, nem befele. Úgyhogy a malac meg dúr, de az mindég befele dúr, oszt malachúst kellett főzni."⁵⁸

A rétes tésztáját szilveszter este gyúrták meg, de régen csak újév hajnalán sütötték meg.⁵⁹ Tölteléke igen sokféle lehetett: reszelt sárgarépa, tört krumpli, párolt édes káposzta, dió, meggy, alma, mák, mák meggyel. Újabban terjedt el a rétes egyszerűbb változata, amelyet *nyújtófás*nak neveznek. Készítése gyorsabb és könnyebb, de a hagyományos nyújtott rétest finomabbnak tartják.⁶⁰

Újév napján hajnalban keltek, hogy egész évben frissek legyenek. Ezen a napon malachúst főztek káposztával, amelybe a malac fejét, orrát belefőzték. A csigatésztával készült orjaleves szintén hagyományos újévi déli ételnek számított. Napjainkban a disznóhúsleves, húsos káposzta, és a rétes mellett az étrenden találjuk a töltött húst is.⁶¹ Bőségvarázsló szerepe volt az újév estéjén kölesből készült ételnek. Eszerint újév estéjén kölest zsírban megdinszteltek, sóval ízesítették, úgy főzték meg. Azért ették, hogy sok pénzük legyen az új évben.⁶² Hasonló célból a szomszédos Nagyvánban főtt kukoricát ettek ezen a napon.⁶³ A megye többi települését - a Tiszazugot különösen - is jellemezte a szemes étel újévi fogyasztása.⁶⁴

Farsang

Tiszaörsön úgy tartották, hogy három napos volt a farsang. Ételsora nem kötött, általában húsos étel került ilyenkor az asztalra. Emlegetik, hogy káposztát főztek e napokon, és a farsang harmadik napján sütötték a fánkot.⁶⁵ Más vélekedés szerint, már a harmadik napon nem volt szabad megenni a fánkot. "Mán akkor *Cibere vajda* meg *Konc vajda* összeveszett, *Cibere* lett az erősebb, aután mindig húsvétig csak *ciberét* lehetett enni. Vasárnapon kívül, vasárnap mindég lehetett húst enni."⁶⁶

A hamvazószerda, és a *hamvazkodás* utáni nap neve *kövércsütörtök* volt. Úgy tartották, hogy akkor még lehetett enni *kövéret*, utána, húsvétig nem. *Mályi Béláné* mesélte, hogy gyermekkorában édesanyja *kövércsütörtök* ön mindig megfőzött egy nagy fazék töltött káposztát, és amíg abból tartott, azt ették.⁶⁷

Nagyböjt

A húsvétig tartó nagyböjt legjellemzőbb étele Tiszaörsön a *cibereleves* vagy *korpacibere* volt. A karácsonyböjti étkezésnél szintén jelenlévő régies erjesztett savanyú levest *lagzis* cserépfazékban, meleg helyen, a kemencesutban tartották. Az egész nagyböjt alatt sosem fogyott ki, amennyit kivettek belőle egy-egy étkezéshez, annyi vizet töltöttek hozzá. Egy héten kétszer-háromszor is az asztalra került, de pénteken mindig ezt főzték. Tejfeles habarással főzték készre, és rendszerint szárasztástát tálaltak mellé második fogásként. A nagyböjtben a szalonnát hiányoló gyermekeknek magyarázatul azt mondták, hogy azért nincs szalonna, mert "*elvittük a templompadra*, majd húsvét után lehozzuk."⁶⁸ A szomszédos Nagyivánban szintén szigorú előírások szabták meg a nagyböjt étkezési rendjét. A korpacibere fogyasztása itt is hasonlóképpen történt, sőt, itt húshagyókedden még a zsíros edényeket is eltették, s csak az olajütőben üttetett napraforgóolajjal főztek.⁶⁹

A nagyböjt utolsó hete, a nagyhét már a húsvéti előkészületek jegyiben telt. A megyében, s másutt is ritka a nagycsütörtöki szabott étrend, így különösen értékesnek tekinthetjük a tiszai adatot: eszerint ez a nap ismeretes még *zöldcsütörtök* néven is. "Az elnevezés az olajfák hegyének zöldelő kertjéről nevezetes, ahol Jézus elfogatása előtt imádkozott. De hajdanán a nagyböjtben ezen a napon zöldségfélén kívül mást nem ettek. Ma is élő szokás Tiszaörsön, hogy az idei első sóskát vagy salátát nagycsütörtökön főzik meg."⁷⁰ Figyelmet érdemlő egyedi párhuzamára *Bálint Sándor* hívta fel a figyelmet, szerinte a zöldcsütörtök és képzetköre, korai zöldfőzelékekből álló táplálkozási rendje későbbi német, illetőleg átvett magyar polgári fejlemény.⁷¹ Karcagon nagycsütörtökön a *szabógallér* nevű tésztát főzték, zsírosan, ízesítő nélkül.⁷²

Nagycsütörtökön este már a másnapi, nagypénteki böjtre készülődtek. Ekkor némultak el a harangok, a magyarázat szerint *Rómába mentek*. Mások úgy vélekedtek, hogy a harangok a Jézus Krisztus halála miatti gyász jeleként maradtak némák Szombaton reggelig a templomtoronyban csak kereplő szólt.

Nagypéntek

Hagyományörző tiszaiak nagypénteken délig nem ettek semmit sem. Ezt az előírást különösen az öregek tartották be nagyon szigorúan, az enni kérő gyermekekről azt mondták, hogy ezt sem bírod ki? A század elején a keményebb böjti szabályok szerint főtt tojást, esetleg olajos krumplit ehetek csak. Emellett a déli étrend része volt még az aszalt szilvából, cseresznyéből, meggyből főzött *aszalt leves*, és a *mézes guba*. Vacsorára a böjtös ételek maradványait ették. Előfordult még e nap étrendjén az említettekén túl a tejbeáztatása is.⁷³

Nagypénteken tilos volt kenyeret sütni, mert ekkor "...a Jézuska halva feküdt. Már olyan is történt, hogy nagypénteken süttött, oszt *vereskőnek* vált a kenyér, meg olyan is történt, hogy nagypénteken mosott, oszt piros vérnek vált a teknőbe a víz. Aztán meg olyan is történt Iványon, hogy ha betették a kenyeret, csak a leghaját vették ki, mind kiette a bélit valami. Meg ha ételt főztek is, nem láttak senkit, mégis megették valaki az ételt."

Barna Gábortól tudjuk, hogy a tiszai juhászok szintén betartották a szigorú nagypénteki böjti előírásokat. Délig nem ettek semmit, délre bablevest meg savanyúlevest, aszaltványlevest és tésztát ettek. Sok helyen ettek csupaszon kenyeret, aszalt gyümölcsöket és pattogatott kukoricát. Jellemző nagypénteki eledel a juhászok készítette és árusította *érett túró* is. Ez az étkezési rend jellemezte a környező Hortobágy széli települések katolikus vallású népességét is.⁷⁵ Megfigyelhető ugyanakkor a Tiszafüred környéki református többségű településektől való elkülönülés, hiszen Tiszaderzsén, Tiszaszentimréen, Tiszaszöllősen a nagypénteki reggeli nem böjtös, a megszokott hétköznapi ételeket tartalmazza. Tiszafüred nagypéntek reggeli böjtje megvan, s ebben Tiszaörshez közelít, a nagyvárasi települések közül Karcagot és Kunhegyest viszont a kötetlen reggeli étrend jellemzi. A Tiszafüred környéki református többségű falvakban az esti étkezés szintén nem volt böjtös jellegű.⁷⁶

A szűkebb, katolikus vallású környezetre jellemzőnek tarthatjuk a nagypénteken délre fogyasztott korpaciberét, amely Nagyváradon, Tiszaörsönben ugyancsak előfordult. A Tiszaörsön feljegyzett olajos bablevest pedig a Jászság északi részén is nagypénteki étel.⁷⁷

Az 1970-80-as évekre a böjti előírások megszabtá étrendet felváltotta a kötetlen, legfeljebb jellegében hasonló savanyúleves, tészta ételsor. Természetesen a reggeli étkezés napjainkban a köznépi megnevezés.

A hagyomány szerint a tiszaiak a harang megszólalása után szabadultak fel a böjt alól. Nagyszombaton már meg lehetett enni az ekkor főzött kocsonyát és sonkát. "Hazagyöttünk a *hálaadásról*, szombaton este, úgy öt-hat óra felé, akkor már lehetett enni, de addig nem. Sonka, hát, az vót, meg kocsonya, de vót, aki tyúkot vágott, csigalevest főzött. Töltött káposztát, az el nem maradhatott, húsvétvasárnapon is."⁷⁸ A töltött káposzta a nagyszombat esti vacsora legfontosabb ételének számított Tiszaörsön. Nagyivánban és Egyeken a nagyszombati feltámadás utáni vacsora étele a kocsonya volt, de sok nagyiváni családban még nagyszombat is böjtösnek számított, és húst csak a következő nap, vasárnap ettek.⁷⁹

A kocsonya főzéséhez az előkészületeket már szerdán vagy csütörtökön megkezdtek. A füstölt körmöket, csülköt karikára felfűrészték, és beáztatták. A körmöket megkapargatták, a vizet leöntötték róla. Ezt addig ismételték, amíg a leve tiszta nem maradt. A besózott és felfüstölt szalonnabőrrel együtt tették fel egy nagy edényben főni. Régen a kemencében, nagypénteken éjjel főzték. Fokhagymával, erős csöves paprikával, a szükséges sóval ízesítették. Öt-hat órán keresztül, csendes tűzön főzték, hogy *éppen csak petyergett*, és éjfél körül szedték tányérokba. *Lezsírozták*, a zsírt kanállal leszedték a tetejéről, minden tányérra egy-egy darab csontos húst tettek, és erre öntötték rá a levet. Szombaton reggelre megfagyott, készen lett a kocsonya. Kísérő ételének az üres kalács számított, amelyet hagyományörző családoknál ma is sütnék. Az ünnep mindkét napján ezt adták a kocsonya és a sonka mellé.

A főtt sonka, főtt tojás mellett napjainkban az újabb típusú húskételek, így a pecsenye, fasírozott, rántott hús is részei az ünnepi étrendnek. Húsvét vasárnap és húsvét hétfő étrendje kötetlen, az elkészített ételek bármelyike megszabott rend nélkül kerülhetett asztalra.

A húsvéti ételszentelésre húsvét napján, a kismiséen került sor. A század elején még jobbra felnőttek vitték a templomba a szenteltetni kívánt ételt, az 1940-es években már inkább a gyerekeket küldték el vele. Erre az alkalomra sütötték a húsvéti szentelt kalácsot. Négy, sodrott ágból fonták, két ágát összefonva egymásra hajtották. A szenteltetni szánt kalácsot kerekre formázták, tésztaággal körbefonták. Kevés sonkát és annyi tojást vittek szenteltetni, ahányan voltak a családban.⁸⁰ A háziasszonyok fehér damaszt szalvétába kötötték bele az egész kalácsot, sonkát és a tojást, a karjukra akasztották, és úgy vitték a templomba. Beharangozás előtt kirakták a padosor szélére az étkeket, s a pap a kismise előtt végigment a padosor között, megáldotta, megszentelte az ennivalót. Mise után hazavitték, feladták az ünnepi asztalra, s csak ekkor fogyasztottak belőle. "Étkezés előtt a kalácsot *megkeresztelték*, keresztet tettek a fenekére, és csak utána lehetett enni belőle."⁸¹

Az ételszentelés gyakorlata az 1950-es években szűnt meg Tiszaörsön. Nagyivánban hasonló módon gyakorolták a szokást, itt kendőruhával letakart kosárban vitték a sonkát, a kalácsot és a kolbászt. A megszentelt kolbászból adtak a papnak és a koldusoknak is.⁸² A pásztorok e napon *nagykalácsot*, vagy *fonott* vagy *kötött* kalácsot, tojást és egy kupica pálinkát kaptak.⁸³

Tiszaörsön a falu szegényeit e napon a terített asztalhoz ültették, ha bármelyik házhoz bementek. A koldusoknak kerek *kolduscipót* sütöttek, s ha jöttek kéregetni, tojással, szelet sonkával együtt adták oda nekik.⁸⁴

Húsvét hétfőjén a locsolkodók közül a gyerekeknek tojást és pénzt, Nagyivánban kiskalácsot, ún. *húsvéti pipicskét* adtak. A nagyobb legényeket Tiszaörsön kaláccsal, süteménnyel és borral kínálták meg.

Pünkösöd

A nyár eleji ünnepek sorában, bár jelen van pünkösöd, de étrendje nem kötött, s nem is tartották igazán nagy ünnepnek Tiszaörsön. Ételsora a koranyári vasárnapi étrendnek felel meg. Ha jól sikerül a gazdasszony korai kelésű csirkéje, akkor csirkepörköltet, rántott csirkét már találhat belőle az asztalra.

Az ebéd utáni sütemény az utóbbi évtizedben általában piskótaféle.

Búcsú

Július 2-a, Sarlós Boldogasszony napja a templombúcsú, az *örsi búcsú* napja. Ez sokkal inkább kiemelkedik étkezési rendjével a hétköznapiak közül, mint a pünkösöd. A távolra költözött, vagy éppen a szomszéd faluba elkerült rokonokat várják vendégségbe a búcsú napjára. Délre tyúkhúsleves, töltött káposztát, *birkás káposztát* főznek, hízott kacsát sütnek, de rántott hús, töltött hús is készül az utóbbi évtizedekben.

A búcsú napján a kihajtó pásztorok két tarisznyával a nyakukban indultak el otthonról, s a gazda vagy a gazdasszony a kiskapuban állva ajándékozta meg étellel, kaláccsal őket.⁸⁵ A kalácsok az utóbbi két évtizedben teljesen kiszorultak a búcsúi étrendből, az 1930-40-es években még a szalagória és az édes aprósütemények voltak jellemzőek. Napjainkban a töltelikes piskótafélek, a boltban vásárolt üdítők, valamint a sör és a kávé foglaltak el jelentékeny helyet az étrendben.

Összegzés

A tiszai örsi önnepi táplálkozás jellemző vonásait kívántuk dolgozatunkban bemutatni. Munkánk szükségképpen csak vázlatos lehetett, hiszen a táplálkozás köznapi részével nem foglalkoztunk. Vizsgálódásunk tanulságai közül jónéhány érdemes a kiemelésre.

A táplálkozás egy-egy nagyobb régió n belül fő vonásaiban hasonló. Települések az alföldi táplálkozási nagytájba soroljuk, Tiszaörs azonban olyan egyedi sajátosságokkal is rendelkezik, amelyek révén szűkebb környezetéhez való kapcsolódása, illetve elkülönülése megrajzolható. Szolnok Megye Néprajzi Atlasza több kérdéscsoportban vizsgált a népi táplálkozás körébe tartozó témákat. Ezek mindegyike mutatja, s mostani vizsgálatunk is megerősítette, hogy Tiszaörs legközelebbi rokonságot a volt tiszafüredi járás községeivel mutat, ezen belül is azokkal a településekkel, amelyek katolikus többségűek (Nagyiván, Tiszaörvény). Mutat közös vonásokat Tiszafüred, Tiszaszentimre katolikus népességével, ezekre a tanulmány megfelelő helyén utaltunk (karácsonyböjti mákos guba, a karácsonyi sült tök fogyasztása, nagypénteki étrend, húsvéti ételszentelés). Távolabbi kulturális kapcsolatai a karácsonyböjti étrendben elsősorban Dél-Borsod felé mutatnak.

A tiszai örsi önnepi táplálkozás jellemző helyi sajátosságának tartjuk a halotti tor után, illetve mindenszentekkor adott kalácsot, a *sírhúzó*k szerepét, és megkínálását a temetés előtt. A szilveszterre sült rétes *nyújtott rétes* terminusa és magyarázata szintén jellegzetesnek tekinthető. Kiemelésre érdemes a káposztás ételek jelentős szerepe az ünnepek táplálkozásában. Ezen belül is fontosnak tartjuk a lakodalomra főzött *birkás káposztát* mint a lakodalmi étrend elmaradhatatlan, hagyományörző elemét.

A katolikus vallás helyi erejével - melynek kialakulásával és történeti vonatkozásaival más, kötetbeli tanulmányok foglalkoznak - összefüggőnek tartjuk a helyi templombúcsú étrendjének nagyünnepi jellegét. A nagyböjti táplálkozásban fontos szerepet játszó *korpacibere* készítése, és a szívósan fennmaradt - ha ma már nem is betartott - szigorú böjti előírások szintén jellemzői a tiszai örsi önnepi táplálkozás rendjének.

JEGYZETEK

- 1 "az én időmbe elhoztak három-négy darab húst, hát, akkor a családnak csak főzni kellett. Mert rászánjuk most azt az egy tyúkot, én is, mikor a keresztjányom szült, rászántam azt az egy tyúkot, vagy gyenge csirkét, mert az meg jó lesz kirántani, emez meg levesnek, oszt akkor az egész család jóllakik belőle."
- 2 Tiszaroffon ugyanez a kifejezés adja a csigacsinálás utáni tánc magyarázatát, de a közeli nagykunsgái településen, Kunmadarason, valamint Karcagon, Türkevén, a Jászágban, Kenderesen, Törökszentmiklóson, Öcsödön egyaránt ismert volt a csigataposás szokása. Mohácsi Bálintné, 1971. 22-23., T. Bereczki Ibolya, 1986. 85.
- 3 "Általába, aki közeli rokon volt, az mind ott volt segíteni. Egy nappal előtte, rendbe vágtak mindent, akkor a birkanyúzást, ilyesmit megcsináltak, sátrat kihúzták, egy napbul kitelt. Este ugye húst kellett főzni, mert ugye, már akkor le volt nyúzva a birka. Sokszor éjfélig dárídó volt." Tóth Lajos 77 éves.
- 4 Somodi Andrásné 63 éves.
- 5 Mohácsi Bálintné, 1978., Micheller Erzsébet, 1964. 8.
- 6 Mályi Béláné 59 éves.
- 7 Jobbágy Gyuláné 53 éves.
- 8 Jobbágy Gyuláné 53 éves. Tiszasülyben a lakodalmom napján a segítőkét szintén reggelivel kínálták, ez baromfi mája volt a vérével és tojással együtt megsütve. T. Bereczki I. 1983. 172.
- 9 "Ha csak vacsora van, itt esküdik, és csak egy helyezn van lagzi, nem két helyen, akkor ott a vacsora van, ott ráérünk később is hozzákezdeni. Mert a vacsorához két órakor tesszük fel a főznivalót. Mer egy vacsora készítésére négy órahosszat számítunk. Mert az se jó, hogyha megfő az étel, és akkor ott van, hogy várja, hogy mikor lesz a vacsora."
- 10 XX. század fordulójára a Szolnok megyei lakodalmak főétkezésévé a vacsora vált, mely részben magába olvasztotta az egykori ebéd elemeit, köztük a káposztás ételeket. Abádon 1880 körül a menyasszonyos háznál még csak káposztás étel, általában húsos káposzta volt, de a vőlegényes ház étrendjén már húsleves, birkapörkölt és a kitolókása szerepelt. SZMNA I.1. 324., T. Bereczki Ibolya, 1986. 90.
- 11 SZMNA Tiszaörs kérdőív, Füvessy Anikó gyűjtése, valamint saját gyűjtés.
- 12 Jobbágy Gyuláné 53 éves.
- 13 SZMNA I.1. 69. Lakodalmi étrend. Füvessy Anikó 323-324.
- 14 Barna Gábor, 1979. 23-24.
- 15 Paprikás hús felköszöntő részlete:
" Ezen ededelért nagy próbát is tettem,
Egy szilaj bikával két nap verekedtem.
Kicsibe nem múltott, hogy a fogam ott feledtem,
De oda se neki, csakhogy legyőzhettem."
- Káposzta felköszöntő részlete:
"Paradicsom kertből sz imént érkeztem,
Mely gyönyörű kertnek gyümölcséből ettem.
Mivel, hogy ottan sokáig kertészkedtem,
Szép fejes káposztát bőven termesztettem."
- Molnár Ágnes-Barna Gábor, 1983. 146., 148.
- 16 SZMNA I.1. Füvessy Anikó. 325.
- 17 Mályi Béláné 59 éves.
- 18 SZMNA Tiszaörs kérdőív. Füvessy Anikó gyűjtése.
- 19 Mályi Béláné 59 éves.
- 20 Tisza II. kutatás. Felderítő kérdőív, Tiszaörs. Jászberényi Attila gyűjtése.
- 21 SZMNA Tiszaörs kérdőív, Füvessy Anikó gyűjtése.
- 22 Tisza II. kutatás. Felderítő kérdőív, Tiszaörs. Jászberényi Attila gyűjtése.

- 23 "Akkor semmi nem volt (éjfélkor a saját lakodalmán). Az az igazság, nem úgy, mint most, hogy nemcsak itt a szomszédba, hanem másfele is, már most biztos jobban van minden, hogy na, éjfélkor is találunk, de akkor nem találunk." Somodi Andrásné 63 éves.
- 24 Pócs Éva gyűjtése (1960) Etimológiai Adattár (EA) 6985. 15.
- 25 Pócs Éva gyűjtése (1960) EA 6985. 26., 63-64.
- 26 SZMNA I.1. 321.
- 27 SZMNA Tiszaörs kérdőív, Füvessy Anikó gyűjtése.
- 28 Tóth Lajos 77 éves.
- 29 SZMNA Tiszaörs kérdőív, Füvessy Anikó gyűjtése.
- 30 Baranyai Gézáné, 1987.3.
- 31 Vécsey Ágoston a múlt század végén Tiszaroffról még a sült vér nélküli, kételemű disznóölési étrendet jegyezte le: "Mikor a hentesi műtétet elvégzik, a gazdasszony a pecsenyének valóból jókorát megsüt, és a disznóölőket jó fölöstökkel (reggeli) ellátja... Disznótör: Az első tál étel csigaleves, mely rendszeren tyúkhúsból fő, és csigával tele, utána kolbász, hurka és pecsenye, befejezésül pedig disznótoros káposzta gyöngyösi hurkával fűszerezve." Vécsey Ágoston, 1897. 450-451.
- 32 Morvay Judit gyűjtése, Tiszaigar. EA 4114. Mohácsi Bálintné, 1976. 16.
- 33 Barna Gábor, 1979. 230., valamint saját gyűjtés.
- 34 Tisza II. Felderítő kérdőív, Tiszaörs. Jászberényi Attila gyűjtése.
- 35 Jobbágy Gyuláné 53 éves.
- 36 Barna Gábor, 1979. 230. és saját gyűjtés.
- 37 Erről T. Bereczki Ibolya, 1992.
- 38 Baranyai Gézáné, 1987. 2.
- 39 A korpacibere nemcsak karácsony böjtjén került az asztalra, hanem a nagyböjt péntekjein is ezt fogyasztották. Pócs Éva gyűjtése (1960) EA 6485. 57.
- 40 Pócs Éva gyűjtése (1960) EA 6485. 57., valamint saját gyűjtés. Az öntött tészta guba elnevezése főleg Észak-Magyarországon, ezen belül Nyitra, Hont, Nógrád, Gömör, Heves, Borsod és Pest megyében jellemző. Előfordul Szolnok, Ung, Bereg és Szabolcs megye több helyén, valamint Arad, Torontál és Bácsbodrog vidékén. Pócs Éva, 1965. 14. A környékbeli települések jellemző karácsonyböjti étele volt a mézsguba, mákosguba, Egyeken a meggyecibere. Barna Gábor, 1979. 128.
- 41 Baranyai Gézáné, 1987. 6.
- 42 Baranyai Gézáné, 1987. 5.
- 43 Barna Gábor, 1979. 129., 169.
- 44 Pócs Éva, 1965. 32.
- 45 Barna Gábor, 1979. 150-151.
- 46 Barna Gábor, 1979. 147.
- 47 Baranyai Gézáné, 1987. 3.
- 48 Füvessy Anikó SZMNA gyűjtését idézi Barna Gábor, 1979. 148.
- 49 Pócs Éva, 1965. 43. és saját gyűjtés.
- 50 Baranyai Gézáné, 1987. 6.
- 51 Pócs Éva, 1965. 82.
- 52 Baranyai Gézáné, 1987. 6.
- 53 Baranyai Gézáné, 1987. 6.
- 54 Uő., valamint saját gyűjtés.
- 55 Baranyai Gézáné, 1987. 10.
- 56 Baranyai Gézáné, 1987. 18., Barna Gábor, 1979, 169., Karkovány Gyula, 1976. 208.
- 57 Baranyai Gézáné, 1987. 14., valamint saját gyűjtés.
- 58 Tóth Lajos 77 éves.
- 59 Baranyai Gézáné a következőképpen írta le a nyújtott rétes készítését: "1 kg nullás liszthez 5 dkg vajat, 1 kanál tejfelt, egy egész tojást, 4 dl langyos sósvizet, 1 evőkanál ecetet veszünk. De jobb a tészta, ha víz helyett savót használunk. Ezeket egy tálban összegyúrjuk, és kézzel jól kidolgozzuk, hogy szinte fényes legyen. Majd a tésztát ketté osztjuk, cipőt formálunk belőle, tetejét nyújtófával tányér nagyságúra laposra nyújtjuk. Lisztezett ruhán egy órahosszat pihenni hagyjuk. Az asztalra fehér abroszt terítünk, meglisztezzük és közepére helyezzük a tésztát. Mindig az

- asztal széle felé emelgetve körbe kinyújtjuk (széthúzzuk), úgy, hogy a tészta leérjen az asztalról. Tetejét olvasztott zsírral, kenőtollal becsapkodjuk, ezután 10 percig szikkadni hagyjuk. A tészta széleit közben kézzel leszedjük. Tetejére túró, vagy sárgarépa, cseresznye, főtt krumpli tölteléket szórunk. A gyümölcs töltelék alá zsömlemorzsát hintünk. A sárgarépát lereszeljük, levétől kicsavarjuk, porcukorral meghintjük, és úgy szórjuk a tésztára. A főtt krumplit a tésztára reszeljük, és lehintjük sóval. Ezután a tészta széleit felhajtogatjuk az abrosz segítségével (négy oldalról betakarjuk a tölteléket), tetejét olvasztott zsírral meglocsoljuk, ha a zsír ráfagyott, feltekerjük. Zsírozott tepsibe tesszük, és kisütjük." Baranyai Gézané, 1987. 14-15.
- 60 A nyújtófás rétes így készült: "10 deka liszt, 14 deka margarin, eztet habosra kikavarjuk. Akkor a tésztához kell 30 deka liszt, egy egész tojás, pici só, egy pohár tejfel. És ezt összegyúrjuk. Utána kinyújtjuk, és így összehajtogatjuk, akkor a nyújtófával megint hajtjuk. Felhajtjuk úgy, mint a bejglit. Akkor két óráig pihenni hagyjuk, és ezt hat részre osztjuk. Hat kislevel van belőle, azt is ugyanúgy lehet tölteni, amivel akarjuk." Mályi Béláné 59 éves.
- 61 Baranyai Gézané, 1987. 16., valamint saját gyűjtés.
- 62 SZMNA Füvessy Anikó gyűjtése.
- 63 Gulyás Éva gyűjtése. DAMNA 1234-76.
- 64 T. Bereczki Ibolya, 1986. 112.
- 65 Készítése a következő: "80 deka liszt, vagy egy kiló liszt, nyolc deci tej, két tojás, tojás sárgája, fehérje nem. Aztán élesztő, eztet jól kidolgozzuk, kiskanállal kiverjük jó simára. Mikor megkelt, akkor forró olajba, kiszaggassuk, a fél oldalát fedő alatt sütjük. Mikor a fele ódala megsült, leveszem róla a fedőt, oszt akkor már szinte magától fordul a fánk az olajba. Akkor lekvárt a közepibe, vagy aki nem szereti a lekvárt, az meg csak sima cukorral." Mályi Béláné 59 éves.
- 66 Tóth Lajos 77 éves. A Jászságban szintén élénken él a küzdelem hagyománya. T. Bereczki Ibolya, 1986. 114.
- 67 Bálint Sándor a szegedi hagyományt bemutatva írja le, hogy a farsangvasárnapot megelőző, a kövércsütörtök ételsora igen gazdag, húsos. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a kövércsütörtök hagyománya keveredik a hamvazószerda utáni csonkacsütörtökével. Tiszaörsön valószínűleg ez utóbbi naphoz való kapcsolódásról van szó. Bálint Sándor, 1977. I. 233-234.
- 68 Tóth Lajosné 72 éves. A Jászságban a megmaradt pampuskát cénára fűzték, és nagypéntekig a padláson tartották. Szabó László, 1979. 163.
- 69 Barna Gábor, 1979. 85-86., 176.
- 70 Baranyai Gézané, 1992. 25.
- 71 Bod Péternél Dies Viridium, zöltségek napja. Somogyi Elek magyarázata szerint a név "a Getsemáni nevű zöld kertetől származott, melyben a mi váltságunk zöldülni és csírázni kezdett." Bálint Sándor, 1973. 206., 385.
- 72 T. Bereczki Ibolya, 1986. 114.
- 73 SZMNA Tiszaörs kérdőív, Füvessy Anikó gyűjtése, valamint saját gyűjtés.
- 74 Pócs Éva gyűjtése (1960)
- 75 Barna Gábor, 1979. 87.
- 76 SZMNA I.1., Nagypénteki reggeli és esti étrend. 320.
- 77 SZMNA I.1., Nagypénteki reggeli és esti étrend. 320.
- 78 Somodi Andrásné 63 éves
- 79 Barna Gábor, 1979. 91.
- 80 SZMNA Tiszaörs kérdőív, Füvessy Anikó gyűjtése, valamint saját gyűjtés.
- 81 Baranyai Gézané, 1992. 52-53.
- 82 Barna Gábor, 1979. 92.
- 83 Gulyás Éva gyűjtése, 1975. Nagyiván. 10. Barna Gábor, 1979. 95.
- 84 Baranyai Gézané, 1992. 52-53.
- 85 Barna Gábor, 1979. 211.

IRODALOM

BARANYAI Gézáné

1987: Tiszaörs község ünnepi szokásai. A karácsonyi ünnepkör szerepe a falu életében. DAMNA 2730-87.

BARANYAI Gézáné

1992: Tiszaörs község ünnepi szokásai. A húsvéti ünnepkör. DAMNA 3408-92.

BARNA Gábor

1979: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest, 1979.

BÁLINT Sándor

1977: Ünnepi kalendárium I. Budapest, 1977.

CS. PÓCS Éva

1965: A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre. Néprajzi Közlemények X. 3-4. Budapest, 1965.

KARKOVÁNY Gyula

1976: Tiszaroffi népi táplálkozási gyűjtés. Néprajzi Közlemények XX. 1976. 193-209.

MICHELLER Erzsébet

1964: Nagykőrű község lakodalmi szokásai 1900-1920-ban. DAMNA 345-64.

MOHÁCSI Bálintné

1971: Házasságkötés Tiszaroffon. Roff érdekességei. DAMNA 821-71.

1976: Táplálkozás Tiszaroffon. DAMNA 1300-76.

MOLNÁR Ágnes - BARNA Gábor

1983: Az Ung-vidéki lakodalom jellemzőiről. In: Lakodalom. Szerk. Novák László - Ujváry Zoltán. Folklór és Etnográfia 9. Debrecen, 1983. 119-153.

SZABÓ László

1979: Jászság. Budapest, 1979.

SZMNA

1974: Szolnok Megye Néprajzi Atlasza I.1. Szerk. Szabó László - Csalog Zsolt. Szolnok, 1974.

T.BERECZKI Ibolya

1983: A tiszasülyi lakodalom a XX. században. In: Lakodalom. Szerk. Novák László - Ujváry Zoltán. Folklór és Etnográfia 9. Debrecen, 1983. 169-182.

1986: Népi táplálkozás Szolnok megyében. Studia Folkloristica et Ethnographica 19. Debrecen, 1986.

1992: Disznótóri alakoskodás Jász-Nagykun-Szolnok megyében. In: Hiedelmek és szokások az Alföldön. Szerk. Novák László. Nagykőrös, 1992.

VÉCSY Ágoston

1897: Néprajzi adatok Tisza-Roff vidékéről. Ethn. VIII. 1897. 447-455.

KALENDÁRIS SZOKÁSOK

Tanulmányomban a jeles napokhoz fűződő szokásokat, hiedelmeket mutatom be az egyházi év rendje szerint. Előtte azonban vessünk egy pillantást Tiszaörs vallási megoszlására, a felekezetek alakulására. Tiszaörs és a környező tiszamenti falvak vallási képe az egri püspökség rekatolizációs törekvései miatt a XVIII. században teljesen megváltozott.¹ A XVIII. század elején a falu lakói még protestánsok voltak. Az egri püspökség azonban, mivel birtokai erre a vidékre estek, tervbe vette a Tiszatáj és Nagykunság fokozatos rekatolizációját. Ennek során 1767-ben az egri püspökföldesúr Tiszaörsön kilakoltatta a református lelkészt és a tanítókat, sőt a templomukat is leromboltatta. Katolikus betelepülők népesítették be a falut a szomszédos falvakból, illetve a püspökség távolabbi birtokairól. Ennek a hosszadalmas egyházpolitikai intézkedésnek a végeredményeként Tiszaörs a XVIII. század végére katolikus településsé vált. Ez a felekezeti változás erős hatást gyakorolt a faluközösség későbbi életére, társadalmára, a szokás és hiedelemvilágra is. A vallási különbség miatt a református környezetben fekvő falu elsősorban néhány szomszédos katolikus településsel (Egyek, Tiszaörvény, Nagyiván) került kapcsolatba, így szokásai is ezekkel mutatnak hasonlóságot.

A katolikus egyház mindenkor nagy gondot fordított az ünnepek megülésére illetve az arra való lelki felkészülésre. Maga az ünnep szavunk is 'szent napot' (*idnap, üdvnep, üdvösség napja* értelemben) jelent, amely már önmagában is jelzi e napnak a többitől való megkülönböztetését.² Az évszakok váltakozása mellett ezek az évközbeli ünnepi ciklusok adták meg a napok rendjét, az élet ritmusát, a mindennapokból való kiemelkedés és megtisztulás lehetőségét.

Az egyházi év tudvalevően *adventtel* kezdődik. Ez a karácsony előtti négy hetes időszak a Jézus születésére való várakozás ideje (adventus Domini = az úr eljövetele). Sejtelmes hangulatát jól tükrözik a hajnali misék, a *roráték*. A falubeliek a decemberi kora hajnali hidegben és sötétségben, a távolabbról jövők lámpással világítva meg az utat, siettek a templomba. Az advent már böjtnek számított, ezért tilos volt menyegzőt és bált tartani, tartózkodtak mindenféle zajos mulatságtól. Az utolsó bált András napján (nov. 30) rendezték meg és az advent utáni első karácsonykor. Néhány éve terjedt el az adventi koszorú állítása, mely ezen a vidéken újabb szokás. Az egyház terjeszti. Fenyőágakból készül, négy szálgyertya van rajta.

A templomban a kis oltáron helyezik el. Minden vasárnap eggyel több gyertyát gyújtanak meg rajta. A gyertya a világ világosságának megszületését jelképezi.

Az adventi időszak jellegzetes népszokása a *betlehemezés*. A betlehemes csoport 10-12 éves fiúkból verbuválódott. Hét szereplő volt: Angyal, József, Első pásztor, Második pásztor, Öreg (pásztor), Első gazda, Második gazda. Egy templomformájú betlehemet vittek magukkal, mely belül a betlehemi istállót ábrázolta: a kisdied Jézus a jászolban, mellette Mária és Szent József, köröttük barmok. Ruházatuk: a pásztorok kifordított bundában, kucsmában, bajuszt ragasztottak és kezükben csörgősbótot vittek. Az Angyal fehér ruhában volt és vitte a betlehemet. József és a gazdák köznapi öltözetben voltak. A játék tulajdonképpen Jézus születéstörténete. A tiszaiorsói változat két fő motívumból épül fel: 1. Mária és József szálláskeresése 2. pásztorjáték: a mezőn alvó pásztorokat az Angyal költögeti és hírül adja Jézus születését. A rest fülű Öreg pásztor komédiázása.

Az alábbiakban közlöm a betlehemes játék tiszaiorsói szövegváltozatát Baranyai Gézáné gyűjtéséből.³

A betlehemes csoport megáll az ajtó előtt, kopogtatnak.

Együtt: Be szabad-e vinni a kis Jézuskát?

Gazda: Igen, gyertek csak be!

Angyal: Dicsértessék a Jézus Krisztus,

Ünnep van ma, fényes ünnep,

A keresztények között.

Bár a természet temploma

Néma gyászba öltözött.

Elénekeltek már régen,

A betlehemi pásztorok,

Hogy eljött az üdvözítő,

Ki segíti a népet.

Tisztelt uram jó gazdánk,

A társaim kinn vannak,

Mit felel a jó gazda,

Bebocsátja a házba.

A csoport bevonul, az Angyal leteszi az asztalra a betlehemet és meggyújtja benne a gyertyát. A pásztorok közben lefekszenek a földre.

József: Szerető Atyámfia, íme eljöttem az én házastársammal a császár parancsolatjára, hogy magamat beírassam. Nincs semmim, csak egy ökröm meg egy szamaram, de az én házastársam teherben vagyon és minden órában várandós, kérlek alázattal, adj valami alkalmas helyet éjszakai szállásra.

Első gazda: Menj isten hírével, házamba nem fogadlak!

József: Szerető uram, a hóban eddig jöttem, a hideg miatt egészen elrekedtem, ha csak az ereszt alatt is, adj szállást nékem, hogy éjjel az utcán ne kelljen maradni.

Második gazda: Bizony rossz ember vagy, hogy ilyen szép asszonyt, magát ott-hon nem akartad hagyni, menj isten hírével, házamba nem fogadlak!

Angyal: Mennyből az angyal,
Lejött hozzátok,
Pásztorok, pásztorok.
Hogy Betlehembe,
Sietve menvén,
Lássátok, lássátok.

A pásztorok ébredeznek és beszélgetnek.

Első pásztor: Az éjjel a juhaimnál láttam az égen szép jelet...

Második pásztor:

Nagy örömet hirdetett,
Az éjjel született,
A mi üdvözítőnk,
Dávid városában.
Lészen a jel, találunk egy gyereket,
Jászolba fektetve és pólýába takarva.

A pásztorok felkelnek és csörgős bottal verve a földet énekelnek:

Pásztorok, pásztorok keljünk fel,
Hamar induljunk el,
Betlehem városába,
Rongyos istállócskába,
Siessünk, ne késsünk,
Hogy még ezen éjjel oda érhessünk,
Mi urunknak tiszteletet tehessünk.
Jaj szegény de fázik, könnyeitől ázik,
Nincs neki párnája,
Se cifra nyoszolyája,
Csak széna, szalma,
Barom szája melengeti,
Ökör, számár lehelgeti.

Öreg: Amint én látom, ti mind egyebet beszéltek? Köszöntsétek ezt a kulacsot, hogy itassam meg az én gyomromat! /Közben isznak/

Oh én gyenge öreg testem,
Feleségre van szükségem,
Cifra lánt kén keríteni,
Cifra köntösbe öltözni.
De ha cifra jányt nem kapok,
Rongyos ruhába maradok.

Első pásztor: Gyere Öreg, menjünk Betlehembe!

Öreg: Nem megyek én a tehenbe!
Első pásztor: Gyere Öreg, menjünk Jézuskához!
Öreg: Nem, megyek én Zsuzsikához!
Angyal: Glória!
Öreg: Hallod pajtás, gomolya!
Második pásztor: Aludj te vén szatyor! Fogok én vigyázni, mert ha botom kezdem körülötted forgatni, hátadat, hasadat lapogatni, mondom három araszt fogsz a földről ugrani.
Angyal: Glória, glória! In excelsis Deo!

Kórusban énekelnek az angyal szavára:

Keljetek fel sietséggel,
Pásztorok, pásztorok,
Istennek szent angyala szól
Hozzátok, hozzátok!

Most a pásztorok mind felkelnek és csörgős botjukat ütögetve vonulnak ki:

Csordapásztorok, midőn Betlehembe,
Csordát őriznek éjjel a mezőben,
Isten angyalai jövének feléjük,
Nagy félelemmel telik meg a szívük.

Amikor megkapták az ajándékokat (alma, dió, szalonna, kolbász, pénz) búcsúzóul ezt énekelték:

Nosza, nosza jó gazda,
Eressz minket utunkra,
Házadra, magadra,
Szálljon Isten áldása!

Az idősebbek emlékeznek még arra, a szüleiktől hallották, hogy a századfordulón felnőtt férfiak is betlehemeztek, s ez nem egyezett meg az itt közölt szövegváltozattal. A felnőttek a környező tanyákba, falvakba is elmentek. Sőt ide is jöttek idegenből vándor betlehemesek, nevezetesen Nagyivánból, Tiszaszöllősről. Még annyit szeretnék megjegyezni, hogy a szokás az 1950-60-as években megszűnt, az utóbbi időben azonban a pap kezdeményezésére az iskolás gyerekek felelevenítették.

Miklós napja (dec. 6) vagy közismertebb nevén *Mikulás napja* az adventi időszak várva várt ünnepe a gyermekek számára. A hagyomány szerint a Mikulás napi ajándékozás annak emlékét őrzi, hogy Miklós püspök hajdanán ajándékokat osztott a gyermekeknek és a szegényeknek. Tiszaörsön már a századforduló óta szokás és egyre nagyobb a népszerűsége. Mikulás előestéjén minden gyerek kibokszolta a cipőjét és kirakta az ablakba, hogy éjszaka a Mikulás belerakja az ajándékot. Régebben aszalt gyümölcsöt, diót, mogyorót, kockacukrot, almát, házi

szaloncukrot tettek bele. A gyerekeknek virgács is járt, ami cirokseprű ág vagy *talamicska vessző* volt valamikor.⁴ A reggeli ébredés után a gyerekek izgatottan szaladtak az ablakhoz megnézni, mit hozott a Mikulás. Sikerült feljegyezni egy 1930-40-es évekből származó Mikulás verset is:

Kiteszem a cipőm a konyha ablakába,
Jó Szent Miklós püspök talán erre jár ma.
Tudja, hogy e házban jó gyermekek laknak,
Aki örülnek ám, ha valamit kapnak.
Én tejsokoládét, pár szem cukrot kérek,
Jaj, de a virgácsot el ne hozd ám véle,
Mert én attól félek.⁵

A két világháború között szokás volt, hogy egy idős, tréfás kedvű ember beöltözött Mikulásnak. Kifordított bundában, birkabőr kucsmában, hosszú kenderszakállal, derékszíjára akasztott csengővel vagy kolomppal, nagy csizmában, kezében görbétartóval, a hátán szalmahordó kasszal vitte a szomszéd, rokon gyerekeknek az ajándékot. Csengetett az ablak alatt és beszólt, hogy vannak-e jó gyerekek, mert megérkezett a Mikulás. Majd bekopogott az ajtón, kiosztotta az ajándékot a gyerekeknek és a lelükre kötötte, hogy jók legyenek, mert különben jövőre nem jön vissza. A szokás hagyományos eleme a Mikulás alakoskodás, mely szerte az országban különböző formaváltozatokban már régóta ismert. A játék lényege, hogy egy szereplő Miklós püspöknek öltözött, aki püspöki ornátusban, hosszú szakállal, oldalán hosszú lánccal (innen a Láncos Miklós elnevezés a Dunántúlon) vagy csengőkkel járja a házakat, sokszor a Krampusz kíséretében. A gyerekeket katekizmusból levizsgáztatja, majd jutalmaz és büntet.⁶ Az ajándékozásban és a virgácsadásban a szokásnak ez a kettőssége (jutalom és büntetés) napjainkig fennmaradt.

A hagyományos Mikulás elnevezés mellett orosz hatásra elterjedt a *Télapó* (Gyed-Moroz: Fagyapó, Télapó) is. A szláv mitológiában *Moroz* alacsony termetű öregember, hosszú, ősz szakála van, a mezőkön futkározik és kopogással idézi elő a csikorgó fagyokat. Az oroszok szerint jégkunyhóban lakik és megajándékozza azt, aki eljön hozzá.⁷ A nyugati kereszténység területén ismeretlen ez a telet szimbolizáló mitológiai alak, nálunk a szokások sokkal inkább a középkori Miklós-kultusból fejlődtek ki. Egyébként a Mikulás szó cseh, a napján rendezett ajándékozás osztrák kapcsolatokra utal.⁸ Ugyancsak nyugati hatásra terjedtek el nálunk a cukor és csokoládé mikulás-figurák.

Luca napja (dec. 13) az adventi időszak másik jeles ünnepe, mely szent Luca (Lucia) keresztény vértanúról kapta a nevét. Az elnevezés minden bizonnyal a 'fény' (lux) latin szóból ered, ami ebben az esetben tisztaságot, szüziességet is jelent, összhangban a szent legendájával. Már a *Legenda Aurea*-ban szerepel a szent élettörténete.⁹ Előkelő szicíliai családból származott, aki egy csodatétel folytán meggyógyította beteg édesanyját. Ennek hatására felvette a kereszténységet, vagyonát pedig szétosztotta a szegények és gyerekek között. Jegyesét elutasította és szüzességet fogadott. Mártírhálált halt. A legendának nem sok köze

van mindazokhoz a szokásokhoz, hiedelmekhez, melyek a magyar néphagyományban a napjához kapcsolódnak. Inkább a téli napforduló ünnepeivel való összefüggésére utalunk, mivel a Gergely pápa-féle naptárreform (1582) előtt ez volt az év legrövidebb napja. Ettől kezdve már egyre több a fény és a világosság a sötét téli napokon, a néphit szerint is 'Luca napjától egy tyúklépéssel meghosszabbodnak a napok.'

Luca napjához számos varázsló (termékenység), jósló (idő, szerelmi, termés) mágikus eljárás, asszonyi munkatilalom és előírás kapcsolódott, melyek már az újévi bőséget, jólétet voltak hivatva előidézni. Ezen a napon a gazdasszony kilencféle magot szórt a tyúkok elé: búzát, árpát, zabot, kendermagot, napraforgót, kukoricát, kenyérhéjat, lencsét és rizst. A magokat lehetőleg abroncsba szórták, hogy sokat és egy helyre tojjanak a tyúkok. A tyúkok helyét piszkafával vagy szénvonóval megpiszkálták, szintén a nagyobb tojáshaszon reményében. A gyerekek csapatostul szaladgáltak Luca estéjén a faluban és bekiabáltak az ablakokon:

A mi tyúkunk tojogáljon,
A kendteké kotkodáljon!

A háziak nem nagyon örültek a kotyoló legénykékeknek, legtöbb helyről elkergették őket.

Ezen a napon nem varrtak, mert bevarrták a tyúkok fenekét és nem tojt. Fonni, szőni, foltozni, újabban kötni se szabad. 'Csak ülni kellett az asztalnál nyugodtan, hogy legyen kotló. Aki fészkelődött az asztalnál, rászóltak, hogy maradjon nyugodtan, hogy legyen jó kotló.'¹⁰ Kölcsönadni sem szabad semmit, mert elviszik róla a szerencsét. 'Luca napján kért tőlük valaki párt, aztán nem gondoltak rá, hogy Luca van, adtak neki. Aztán az adott egy kicsit belőle a tyúkjainak, azok jól tojtak tőle. Az ő tyúkjaik hasznát meg elvitték, nem tojtak.'¹¹

A Luca és karácsony közötti 12 nap különböző mágikus cselekedetek végzésének ideje. Ilyenkor készült a *lucaszéke*, melyről azt tartja a hagyomány, hogy az éjféli misén meg lehet látni róla a boszorkányokat. '...minden nap faragtak rajta egy kicsit, hogy éppen karácsonyra, éjféli misére készüljön el. Elvitték a templomba, letették a kórus alá, de mielőtt ráült, szentelt krétával körbehúzták. És úrfelmutatáskor meglátta a boszorkányokat, mert nagy szarvakkal ültek a padban. Éjféli mise után futni kellett haza és közben mákszemet szórt, hogy ne érék utol. Otthon bedobta a kemencébe a lucaszéket, elégette.'¹² A lucaszék egyébként téglalap alakú, négy lábú kis szék volt, a fejőszékhez hasonló.

Az időjósló *lucakalendáriumnak* két változatát ismerik Tiszaörsön. Az egyik szerint megfigyelték és feljegyezték a Luca és karácsony közötti 12 nap időjárását és ebből következtettek a következő év 12 hónapjának időjárására. A másik változat a *hagyma kalendárium*, mely úgy készült, hogy 'félbevágták a vöröshagymát, sót tettek bele és abból jósoltak a jövő évi időjárásra. Amelyikben megolvadt a só, abban a hónapban esős idő lesz. 12 darabot csináltak, a következő évi hónapokat jelentette. Ha nem olvadt meg, akkor szárazság lett.'

Luca napja a szerelmi jóslások végzésének is kedvelt időpontja. A *lucacédula* úgy készült, hogy a lányok 12 cédulára fiúneveket írtak és az első változat szerint ezt krumpligombócba beletették és megfőzték. Az első gombócot, ami a víz színére jött, kikapták és amilyen név szerepelt rajta, olyan nevű lett a férje. A másik változat szerint a lucacédulákat az eladó lány a zsebébe tette és elvitte az éjféli misére. Úrfelmutatáskor kihúzott egyet és megnézte, hogy milyen név szerepel rajta.

Az advent a karácsonyra való készülődéssel telt el. Jelentette ez a ház teljes rendbetételét, meszelést, takarítást, mosást, az udvar felseprését csakúgy, mint az ünnepi ételek beszerzését, ezért legtöbb helyen ilyenkor vágtak disznót. De jelentette a lelki felkészülést is, az adventi miséken való részvétellel, otthoni imádkozással várták a kis Jézus születését és készültek az éjféli misére. De ezt a célt szolgálták a karácsony előtti népi ájtatosságok is, amikor a vallásos asszonyok egymás házánál összegyűltek és imádkoztak, énekeltek.

A *karácsony* a niceai zsinat határozata szerint két napos ünnep (dec. 25, 26) Jézus Krisztus születésének emlékünnepe. Az előtte való nap *karácsony böjtje* (dec. 24), melyet Tiszaörsön *Ádám-Éva napjának*, *szentestének* is neveznek. Ezen a napon szigorú böjtöt tartottak. Délben aszalt szilva levest és mézes-mákos csíkot ettek, régebben mákos gubát. Sült tököt is eszegettek, hogy sok pénzük legyen. A karácsonyi ebéd morzsáját mágikus erejűnek tartották, ezért nem dobták ki, hanem a gyümölcsfák tövéhez szórták és megfenyegették a fát, hogy bőven teremjen. A böjtöt az éjféli mise oldotta fel, utána már lehetett hurrkát, kolbászt enni. Az éjféli mise után fogyasztott kolbászt *angyalkolbásznak*, a maradék mákos csíkot *angyalcsíknak* nevezték.

Az éjféli misén régen az egész falu részt vett. Úgy tartják, hogy 'éjféltkor született a kis Jézus, annak emléke az éjféli mise'. A pásztorok teljes létszámban megjelentek az éjféli és a hajnali misén, amelyet pásztorok miséjének is neveztek. A pásztorok a lakosságtól elkülönülve, a férfiak padsora mögött egy csoportban álltak. Egyébként jobb oldalt volt a férfiak padja, bal oldalt a nőké, a fiatalok (lányok, legények, gyerekek) a szentélyben a padok előtt álltak, ők nem ülhettek be a padokba. A később érkezők a kórus alatt és a templomajtóban helyezkedtek el.¹³ A betlehemi jászolt az oltár előtt állították fel és érdekes szokás, hogy éjféli mise alatt egy fiatal legény őrizte. A mise végén mindig elénekelték a magyar és a pápai himnuszt. Hogy megérezzünk valamit ennek a napnak a hangulatából, idézzük Baranyai Gézáné leírását: 'Régen az éjféli miséről olyan hosszú sorban mentek hazafelé a hívek, hogy a templomtól az egész Felvéget végigérte a menet. A nagyanyám mesélte, hogy olyan gyönyörűek voltak ezek a karácsonyi éjszakák a századfordulón. Villany nem volt, de a hó és a holdvilág, a csillagok olyan csodálatosan világítottak a hideg csikorgó éjszakában, hogy az emberek valóságos betlehemi éjszakába képzelhették magukat.'¹⁴

A karácsonyfa-állítás szokása nem tekint vissza nagy múltra. Nálunk csupán a XIX. század folyamán terjedt el osztrák hatásra. A főúri családoknak nagy szerepük volt hazai meghonosításában.¹⁵ Sőt az egyháznak is, mivel a templomi

betlehemi jászol és a szentélyben felállított karácsonyfa illetve fenyőág ott volt már templomainkban a század eleje óta. A templomból kikerülve már csak egy lépés kellett a népi gyakorlat kialakulásához.

A karácsonyfát megelőzően szokás volt népünknel, hogy egy *tüskés ágat, gallyat* vittek be a szobába és azt díszítették fel. Tiszaörsi gyűjtés szerint '...nagyanyám még a szépajjától hallotta, hogy ezt *kincsnék* hívták. Felakasztották a mennyezetre és almát, diót kötöttek rá. Később már papírcsíkkal is díszítették. Még az 1880-as években is csak száraz tüskés ágat tekertek be krepp papírral és almát, diót, gyertyát tettek rá. Régen szokás volt, hogy boróka ágat díszítettek fel és a gerendára akasztották. A rajta lévő papírcsíkok a paradicsomi kígyót, a gyertyák a világ világosságát jelképezték.'¹⁶ Arra is volt példa, hogy a szülők száraz akácfa ágat csavartak be gyerekeiknek bevagdosott selyempapírral és feldíszítették pattogatott kukorica füzérrel, selyempapírba csomagolt kockacukorral, szalagóriás süteménnyel, kelt tésztaból készített pipiske madárral, melynek kendermag szeme volt. Aszalt almát, diót és szentjánoskenyeret is kötözték a fára. Néhány családnál az ablakban lévő muskátlit díszítették fel karácsonykor, színes papírcsíkkal, dióval, almával.

A mai értelemben vett karácsonyfa, fenyőfa az 1930-as évektől kezd terjedni ezen a vidéken, elsősorban a falusi értelmiségnél és a módos családoknál. Tiszaörsre az igari cigányok hoztak fenyőket a Széký féle erdőből lopták (ma tiszai arborétum) és élelemért, pénzért árulták. A karácsonyfát az ablak közelébe tették, hogy a járókelők is lássák. A díszeket házilag készítették: házi szaloncukorral, aranyozott dióval, mogyoróval, mézeskaláccsal, piros almával aggatták tele. A piros almát azért tették a fára, hogy az eladó lány olyan szép és egészséges legyen, mint az alma. A házi sütesű mézeskalács díszeknek egészségvarázsló szerepük volt. Sok helyen meglepetésnek szánták a karácsonyfát, ezért titokban díszítették fel és volt nagy öröm, amikor a gyerekek felfedezték. Elhitették, hogy az *angyalka, Jézuska* hozta. Ma már általában a gyerekek is kiveszik részüket a karácsonyfa díszítés örömeiből. Eleinte nem volt szokásban az ajándékozás, illetve az első kis ajándékokat felkötözték a fára: a kisfiúknak házilag készült fakardot, a kislányoknak rongybabát varrtak. Karácsonykor szokás volt a keresztyereket megajándékozni színes pántlikával, szaloncukorral.

A karácsonyfát általában vízkeresztkor bontották le. Szép régi hagyomány, hogy a hozzátartozó sírjára egy fenyőágot szúrtak le, esetleg gyertyát is gyújtottak. Az idősebbek pedig napjainkban fa helyett már csak egy fenyőágot állítanak a vázába.

A karácsonyi ünnepi étrend a következő volt: tyúkhúsleves csigával, tótfazékban főtt töltöttkáposzta, sült hurka, kolbász. A karácsonyi asztalról nem hiányozhatott a hagyományos nagykalács, az un. *kőttbéles*. Ahogy a szólás tartja: 'Karácsonykor kalácsot, húsvétkor kenyeret, pünkösdkor ahogy lehet.' Régen a pap, tanító, jegyző, orvos karácsonyra disznótoros kóstolót vagy hízott libát kapott a falubeliektől. A módos gazda sem feledkezett meg cselédeiről, pásztorairól és karácsonyra 1 pár csizmát, 1 pár bakancsot, 1 öltözet ruhát adott nekik a bérhez

tartozó juttatásként. Ilyenkor a cigányoknak, a falu szegényeinek is juttattak ajándékot.

A fiatalok részére karácsony első napján hajnalig tartó bál volt advent óta először. A századfordulón a Szendrey-féle kocsmában rendezték meg, később a kultúrházban.

Karácsony másnapján került sor az *István és János napi* (dec. 26, 27) *köszöntésekre*, melyeknek nagy hagyományai vannak Tiszaörsön. Barátok, szomszédok jártak egymáshoz és fehér asztalnál ünnepeltek. A cigánybanda is házról házra járt köszönteni, süteményt, bort és pénzt kaptak a háziaktól. Egy rövid köszöntő verset is feljegyeztünk:

István napja ma vagyon,
Elkopogtam a fagyon,
Azt kívánja szívem, szám,
Éljen soká Pistikám!'

Felekezeti különbségre utal a karácsonyi *kántálás* szokása, mely a reformátusoknál divatozott. A fiúgyermek az ablak alá jártak és karácsonyi énekeket adtak elő. Egyébként az a néhány újabban beköltözött református család a közeli tiszaiigari egyházhoz tartozott, oda jártak át templomba is.

Végezetül érdemes röviden összefoglalni azokat a jóslásokat, hiedelmeket, tilalmakat, melyek a karácsonnyal illetve a két karácsony közötti időszakokkal kapcsolatosak. *Két karácsony közének* a karácsony és szilveszter közötti időszakot nevezik. Ekkor már a jövő évre való készülődéssel teltek a napok, így a legtöbb házimunka és tilalma az új évre kiható jelentőséget kapott. A halottkultusszal kapcsolatos az a szokás, hogy a karácsony esti mosdóvizet nem öntötték ki, mert a ház körül járkáló hazajáró lelkeket leöntenék vele. Karácsony böjtjén azért nem volt szabad kenyeret sütni, mert akkor tűz üt ki a háznál. Két karácsony között nem lehetett ruhát szárítani a padláson, mert jövő évben sok dög lesz. Ugyancsak tilos volt babot, borsót főzni, nehogy varasak legyenek a gyerekek. A karácsonyi szemetet sem söpörték ki a házból, nehogy kiséperjék a lányok kérőjét és a szerencsét. Tehát láthatjuk, hogy szilveszter és újév közeledtével egyre jobban megsokasodtak a jövő évi szerencsét befolyásoló és a bajokat megelőző, elhárító cselekmények. Szinte minden cselekvés, gesztus önmagán túlmutató jelentőséget kapott ilyenkor.

A *szilveszter* és *újév* napjához kapcsolódó szokások, hiedelmek központi motívuma az évkezdlet illetve annak megünneplése. Érdemes egy rövid pillantást vetni a történeti előzményekre. A rómaiak a Julius Caesar-féle naptárreform után vezették be a január elseji évkezdést. Az újév szimbolikus megtestesítője a kétarcú Ianus isten volt, aki egyik arcával az óév, másikkal az új felé tekint. A keresztény egyház a középkorban nem vette át a pogány hagyományt, hanem az egyház legnagyobb ünnepére, Krisztus születése napjára, karácsonyra helyezte az évkezdetet. Az egész középkorban karácsonykor kezdődött az újév. XIII. Gergely pápa naptárreformja (1582) tette általánossá a január 1-ji évkezdetet Európában.

De előtte január elsejét keresztény ünneppé tette, Krisztus körülmetélésének napjává.¹⁷ Az erre való áttérés azonban nem egyszerre és nem is mindenütt ment végbe, ezért az újévi óvó, megelőző és jósló hiedelmek egy nagyobb időszakban (karácsony, újév) oszlanak meg.

Szilveszter napja Szent Szilveszter pápa (314-335) névünnepe. Legendája az Erdy-kódexben szerepel. Népi tisztelete nálunk nem ismeretes. Jelentőségét az adja, hogy a polgári év utolsó napja. *Óévestéjének, évutolsó napjának, szilveszter estjének* nevezik. Ezen a napon az óévet elbúcsúztatják. Tiszaörsön az a szokás, hogy szilveszter este sötétedéskor a gyerekek, legények csengővel, kolomppal szaladoztak az utcán, a pásztorok karikás ostorral csörgettek. Jelképesen kergették az óesztendőt. A zajkeltésnek az volt a célja, hogy a házaktól, jószágról elriasszák a rossz, gonosz erőket. Másik magyarázat szerint azért csörgettek óév estjén a pásztorok, hogy a jószág megforduljon a hangra és egészséges legyen. A *szilveszteri nyájjfordítás* szokása egyébként az egész környező tiszántúli térségben ismert, főleg a pásztorok körében.¹⁸ Már csak a nagyon öregek emlékeznek arra, hogy szilveszter délután maszkos alakoskodók járták a falu utcáit. A legények felöltöztek *menyasszonynak, vőlegénynek, vőfélynak*, egy közülük *papnak* és kocsira szállva vígan végigvonultak a falun. Előttük két lovaslegény ment, a cigánybanda pedig követte őket. A menyasszonynak kukoricacsutka koszorúja volt. Mikor már kellő számú közönség gyűlt össze, megálltak és a pap összeeskette a fiatal párt. A szokást *menyasszonyozásnak* nevezik.¹⁹ Az egyház nem nézte jó szemmel a tréfás utcai esketést, úgy vélte, a házasságot megszenteltelenítik vele, ezért már a századfordulón betiltotta a szokást. Hasonló jellegű álesküvő ismeretes a farsangi néphagyományból is, melyeket Ujváry Zoltán kitűnő monográfiájában az ország különböző részeiből tett közzé.²⁰

Szilveszter este a falu népe *hálaadásra* ment a templomba. 'Hálát adtak istennek, hogy az elmúlt évet egészségben megérték. A pap a hálaadáson kihirdette, hogy hányan születtek, hányan haltak meg, hányan kötöttek házasságot és hogyan alakult a falu lélekszáma.'²¹ Csak ezután ült asztalhoz a család. A szilveszter esti étrend: kolbászleves, sült hurka, kolbász vagy húsos káposzta, tepertős pogácsa. A tiszai gazdasszonyok óév estjén rétest nyújtottak, hogy hosszú és bő legyen az új esztendő. A szilveszteri vacsora után, mely már szintén hagyományosnak tekinthető, rokonok, ismerősök, szomszédok együtt beszélgettek, szórakoztak éjfélig. Éjfélkor mindig meghúzták a harangot, jó hosszan harangoztak, így búcsúztatták az óévet és köszöntötték az újat. Régen, amikor még nem volt óra, így adták a falubeliek tudtára, hogy beköszöntött az új esztendő.

Szilveszterkor *ólmot öntöttek* a lányok, hogy megtudják, ki lesz a jövőendőbelijük. Az ólmot kanálban megolvasztották, egy pohár vízbe belecsurgatták és amilyen alak kiformálódott (pl. kalapács, fogó, fejsze), olyan mestersége lett a férjének.

Újév napján korán keltek, mert azt tartották, hogy akkor egész évben frissek lesznek. Ilyenkor sütötték ki az előző nap kinyújtott rétest. Általános hiedelem, hogy amit aznap művelnek, az egész évre kihatással lesz. Ezért igyekeztek egész nap kellemes dolgokat csinálni. Pénzt nem adtak ki a háztól és nem is váltottak,

nehogy egész évben kiadják a szerencsájukat. Nem kértek és nem is adtak kölcsön semmit, mert úgy vélték, hogy elviszik róla a szerencsét. Újév napján disznóhúst főztek, általában húsos káposztát, amibe a fejét, orrát is belefőzték, hogy előretúrja a szerencsét. Óvakodtak a szárnyashústól, mert úgy tartották, hogy a tyúk elkaparja a szerencsájukat.

A lányok az újévi miséről hazatérve 'mentek a malacólba, oszt megrugdosták az ajtót. Ha egyet rőffent, akkor hamarabb férjhez mentek. Ha rőffent öt-hatot akkor a fene egye meg, már megint ilyen sokat mondott, soká megyek férhez.²²

Régi szokás szerint a gyerekek, felnőttek jártak egymáshoz újévet köszönteni. Az alábbi köszöntő verset jegyeztük fel:

'Bort, búzát, békességet,
Szép asszonyt, feleséget
Boldog újévet kívánok!'

Egyébként örültek, ha az első látogató férfi volt, mert szerencsét jelentett. Az első látogató neméből jósoltak a születendő gyermek vagy állat nemére. Ha viselő asszony volt a háznál, úgy vélték, hogy ha az első látogató férfi, fiút, ha nő, kislányt szül az asszony. A vemhes tehát pedig ennek megfelelően bikaborjút vagy üszőborjút ellett.

Újév napja az *ajándékozás, pásztorszegődés* ideje volt ezen a vidéken. Az egri püspökföldesúr 1721-ben kikötötte, hogy a tisaörsi jobbágyok 'Új esztendőbeli ajándékot tartozni fognak adni egy jó metszeni való borjút, másfél száz tyúktojást, tizenkét kappant, tizenöt ludat...'²³ Az is szokás volt, hogy a gazda az évi rendes béren felül megajándékozta cselédeit, béreseit, pásztoraikat. Általában búzát, terményt és szalonnát adtak. Akinek pedig 'kitelt az esztendeje', újévkor szegődhetett másik gazdához.

A karácsonyi ünnepkör *vízkereszt napjával* (jan. 6) ért véget, a télközépi szokások zárónapja, a karácsony utáni 12. nap. A legtöbb helyen ilyenkor bontják le a karácsonyfát. *Háromkirályok napjának* is nevezik. Ekkor került sor a templomi vízszentelésre, melyet annak emlékére végeztek, hogy Keresztelő Szent János ezen a napon keresztelte meg Jézust a Jordán vizében. Nagy fadézsákban állt a víz a templom előtt és mindenki vitt belőle haza. A *szentelt víz* (és általában a szentelmények) paraliturgikus felhasználásának nagy hagyományai vannak a katolikus közösségekben. Hazatérve megszentelték vele a ház négy sarkát, az ólat, az istállót, hogy a baj, szerencsétlenség elkerülje a portát. Még a kútba is öntöttek belőle, hogy jó tiszta vize legyen. Régen a baba ezzel szentelte meg az életképtelen újszülöttet. Ha halott volt a háznál, megszentelték a koporsót. De arra is volt példa, hogy torokfájás esetén kortyintottak belőle. A maradékot soha nem öntötték ki, eltették és szükség esetén felhasználták. Külön kérésre a pap *házszen telést* is végzett, főleg új ház esetében vagy a vallásosabb családoknál, kántornál, harangozónál máskor is. A szokás azonban nem őshonos Tiszaörsön, az 1950-es években egy jázsági pap vezette be, távozásával a szokás megszűnt.²⁴

Vízkereszt napja ugyanakkor egy új ünnepi ciklusnak, a télvégi farsangi szokásoknak is kezdete. A farsang kihirdetésével megkezdődtek a mulatozás, szórakozás hetei. Ilyenkor járták a falut a *pócurkának* nevezett maszkos alakoskodók.²⁵ Bekormozott arcú legények ócska rongyokba öltöztek, még csepübajuszt is ragasztottak maguknak, nehogy felismerjék őket. A házaknál, fonókban vidám tréfálkozásba kezdtek, verseltek, énekeltek, s ha nem vigyáztak a csintalan gyerekek meggyújtották a csepübajuszt. A disznótóri alakoskodókat is *pócurkának* nevezték. Általában cigány házaspárt jelenítettek meg, a menyecske többnyire terhes volt, kitömték a hasát. A cigányember elkiáltotta magát, hogy 'kívánója van a feleségemnek, adjatok neki enni'. A magukkal hozott tepsibe hurkát, kolbászt gyűjtöttek az adakozóktól. Míg a csoport egyik fele a disznótóri vendégeket szórakoztatta, a többiek odakint alaposan megdézsmálták a disznótóri ételeket. Előfordult, hogy a disznótóri alakoskodók áljegyespárt alakítottak *Engedi Teréz* és *Löki János* néven és tréfás, trágár beszélgetésbe, játékba kezdtek.²⁶ Egyébként *drótosótót, katonát, orvost, tisztviselőt, öregasszonyt* is megszemélyesíthettek a játékosok.

A farsang a bálozás legfőbb ideje volt. Az utolsó bált farsang végén rendezték meg és három napig tartott: *farsangvasárnap, farsanghétfő* és *farsangkedd* vagy *húshagyókedd*. Húshagyókedden éjfélkor félbeszakadt a tánc, elhallgatott a zene, megkezdődött a 40 napig tartó böjt. A gyerekeknek azt mondták, hogy a határban *Cibere vajda* és *Konc király* küzdenek, egymásba hányják a kést meg a villát. A farsang-nagyböjt jelképes küzdelméből természetesen Cibere vajda került ki győztesen, mert ezután már csakugyan ciberét is ettek és böjtöt tartottak. Valójában a tél-tavaszi szimbolikus küzdelmét is kifejezi párviadaluk, hiszen a farsangvége már együttal a tél végét is jelzi.²⁷

Mivel a farsang a párválasztás ideje is volt, iparkodtak a lányok, hogy legyen mátkájuk a farsangi mulatságon. Aki azonban ennek ellenére vénlány maradt, húshagyókedden este, a bálból hazamenet, kicsúfolták a legények, bekiabálták az ablakon:

Húshagyó, húshagyó
Itt maradt az eladó
Akinek van vén jánya
Hajtsa ki a gulyára.²⁸

Úgy tűnik, hogy az északkeleti országrészen *kongózás, szűzgulyahajtás* néven ismert lánycsúfoló szokás nyugat felé egészen a Tisza vonaláig elterjedt.²⁹

A téli ünnepkörben számos olyan jeles napot tart számon a népi emlékezet, melyeknek idő- és termésjósló szerepük volt. A régi falusi kalendáriumok csíziós rigmusait idézik ezek a hiedelmek. A *Vince napi* (jan. 22) időjárásból, esőzésből a várható bortermésre jósoltak: 'Ha megcsordul Vince, megtelik a pince'. Ha *Gyertyaszentelő Boldogasszony napján* (febr. 2) szép napos idő volt, a népi meteorológia későbbre nagy hideget jósolt: 'Ha fénylik Gyertyaszentelő, az íziket is szedd elő!' Ezen a napon volt a templomi *gyertyaszentelés* is. Két szál gyertyát elvittek a templomba és a pap megszentelte. Ha misét mondtak a halottjukért,

ezt szokták égetni. Ha nagy vihar volt vagy haldokló beteg, akkor is meggyújtották a *szentelt gyertyát*. *Jégtörő Mátyásról* (febr. 25) azt tartja a néphagyomány, hogy 'Mátyás, ha nem talál, csinál!' Vagyis hogyha nem talál jeget, fagyot, akkor még hoz, ha viszont talál, akkor megtöri a jeget és jobbra fordul az időjárás.

A *nagyböjt* hamvazószerdától húsvétig tartott, Jézus negyven napi böjtölésének, majd kinszenvedésének emlékére szentelt időszak. A katolikusok szigorú böjtöt tartottak. Zsír nélküli tej, habart illetve olajos ételeket készítettek. Tiszaörs jellegzetes böjti étele a *korpacibere* volt. Böjti vasárnapokon tojást is ütöttek bele. Ilyenkor már tilos volt mindenféle zajos vigalom, tánc, menyegző. A nagyböjt kisebb egységekre, hetekre, napokra tagolódott, melyeknek speciális nevük volt. A húsvét előtti hetet *nagyhétnek*, az előtte lévőket pedig *virághétnek* illetve *fekete hétnek* nevezték. A húsvét előtti vasárnap *virágvasárnap* volt, míg az utána következő *fehérvasárnap*.³⁰ Azt tartják, hogy virághéten a legkedvezőbb a virágmagvakat elvetni.

A nagyböjt végi szokások rendjét, menetét erősen befolyásolta Jézus bibliai élettörténete: elfogatása, kinszenvedése, keresztfeszítése és feltámadása. A szokások, hiedelmek ezekhez az egyházi, templomi eseményekhez kapcsolódtak, főleg a húsvét előtti virág- és nagyhét napjaihoz.

Régi idő szerint *virágpénteken* nem fésülködtek az anyák, mert Jézust addig lopták el a zsidók Szűz Máriától, míg fésülködött. 'Es azt mondotta: átkozott legyen az az anya, aki virágpénteken fésülködik.'³¹

Virágvasárnap volt a *barkaszentelés*, annak emlékére, hogy Jézus ezen a napon vonult be számárháton Jeruzsálembe és a lakosok pálmaágakkal üdvözölték, fogadták. A barka valójában a jeruzsálemi pálmaágot jelképezi. A *szentelt barkát* hazavitték, de nem tették be a szobába, mert akkor sok légy lett, hanem beszúrták a tetőbe. Villámcsapás ellen védte a háziakat. Volt, aki leszúrta a kertbe.

Nagycsütörtökön elnémultak a harangok, mert ezen a napon halt meg Jézus. A nagyszombati feltámadásig kereplő szólt helyette. A húsvéti *Jézuskeresés* szokásának egy érdekes templomi változatát sikerült feljegyezni Tiszaörsön: 'Nagy- pénteken *csonka mise* volt. A pap kereste az Ur Jézust. A szentély ajtaját nyitva hagyva a gyertyatartókat föl borigatta, a virágvázákat el döntögette, a könyveket lefordította. A takarót az oltáron föl hajtotta. De az Ur Jézus nem volt, nem találta.'³²

A nagyhét legnevezetesebb napja *nagypéntek* volt, mely már valójában ünnepnek számított. Nagypénteken 'az Ur Jézus halva feküdt.' Ezzel kapcsolatosan egy érdekes vallási népszokás alakult ki, a *szentsír őrzés* szokása. A tiszai templom egyik mellékoltára ezt a bibliai eseményt ábrázolja, *Szent sír kápolnának* nevezik. Az *Ur koporsója* az oltár alatt van, amit ebből az alkalomból virágokkal szépen feldíszítettek. Fiatal fiúk, lányok őrizték felváltva kettesével a sírt. Dárdával a kezükben őrt álltak mellette, mint *Jézus katonái*. A lányok az oltár előtt imádkoztak. Kitétek egy keresztet a szentsír elé, mellé egy tányért és nagypénteken ment a falu népe *Jézust csókolni*. Utána pár fillért tettek a tányérba. A nagyszombati feltámadásig őrizték állandóan, nyitva volt a templomajtó, mehetett

bárki. Szokás volt, hogy a nagypénteki mise után a *passiójátékot* bemutatták a templomban. A Krisztus kínszenvedéséről és haláláról szóló történetet a falubeliek, főleg a dalárda tagjai adták elő. Sajnos itt most nincs módomban a passió szövegét közreadni, csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy igen régi, középkori előzményekre visszanyúló szokás, melyet más böjti napokon - pl. virágvasárnap, péntek - is eljátszottak nemcsak itt, hanem a katolikus falvakban máshol is.³³

A nagyheti-húsvéti népszokásokban a *víznek* igen fontos szerepe volt. A nagypénteki hajnali rituális mosakodásnak tisztító és egészségvarázsló erőt tulajdonítottak. Általános szokás volt, hogy tiszta, friss vízben megmosakodtak, hogy egész évben egészségesek legyenek és ne legyenek szeplősek. Régebben még a Tiszára is lementek mosakodni. 'A szüleink a Páskom laposra mentek vízért és abba mosták anyáink a fejünket. És így mondták: nagypénteken mossa holló a fiát a Nílusban! És olyan frissek legyünk mi is, mint az a holló madár.' Az is szokás volt, hogy a lovat szép piros almával megdörzsölték nagypénteken, hogy olyan egészséges legyen, mint az alma. Nagypénteken egyébként szigorú böjtöt tartottak, tojást, korpaciberét ettek, de volt, aki egyáltalán nem evett semmit.

Nagyszombat a nagyhét illetve a nagyböjt utolsó napja, húsvét vigíliája. Az idősebbek emlékeznek még a nagyszombati tűzgyújtás szokására. A templom sarkánál tüzet gyújtottak, amibe a szent sírt őrző legények beletartották a dárdát és csak ezután szólaltak meg a harangok Krisztus feltámadásának emlékére. Szaladtak a gyerekek a kertbe megrázni a fákat, hogy sok gyümölcs teremjen. Délután került sor a feltámadási körmenetre, amikor a falu népe a pap vezetésével körbejárta a templomot.

Húsvét az egyik legjelentősebb tavaszi ünnepünk, mozgó ünnep, a tavaszi napéjegyenlőséget követő holdtölte utáni vasárnap. A kereszténység Krisztus feltámadását ünnepli ilyenkor. A húsvét szavunk jelentése is utal az ünnep egyik lényeges vonására, arra, hogy a hívek a hosszas böjt után most már magukhoz vehetik a húst. Valójában kétnapos ünnep: *húsvét vasárnap*, *húsvét hétfő*, melyet *vízbehányó hétfőnek* is neveznek, illetve valamikori háromnapos voltára utal a *húsvét kedd* vagy *vízbehányó kedd* elnevezés, melyet a néphagyomány sok helyen, így pl. Tiszaörsön is a lányok locsolkodási napjának tart.

Tiszaörsön húsvét első napján volt az *ételszentelés*. A hívek kendőbe takarva elvitték a sonkát, kalácsot a kismisére és az oltár elé helyezték. A pap sorban megszentelte, a mise után hazavitték, megszegették és csak ezután fogyaszthatták.

Húsvéthétfő régóta a *locsolkodás* napja. A locsolkodás hagyományosan vízzel történt. Itt is láthatjuk a víz fontos, mágikus szerepét a tavaszi népszokásokban. A legények csapatosan mentek a lányos házakhoz, kihúzták a lányokat a kúthoz és egy-két vödör hideg vízzel leöntötték őket. Ezt a locsolkodási formát egészségügyi okokból már századunk eleje óta tiltották. Azóta a locsolkodásnak különböző, finomabb változatai alakultak ki: egy bögre vizet öntöttek a lányok hajára vagy kezére, illetve szagos vízzel, újabban kölnivel is megöntözték őket. A locsolkodás mellé vers is járt:

'En kis kertész legény vagyok,
 Rózsavízzel locsolkodok,
 Szépen kérem az anyját,
 De még szebben az apját,
 Adja elő a lányát,
 Hadd locsoljam a haját,
 Mint a pünkösdi rózsát.³⁴

Egy közismertebb locsoló vers:

Zöld erdőben jártam,
 Kék ibolyát láttam,
 El akart hervadni,
 Meg szabad-e locsolni?³⁵

A locsolkodó legényeket terített asztalhoz ültették és megkínálták. A lányok kedvesüknek festett tojást is adtak. A locsolkodó gyerekek pedig piros tojást és pár forintot kaptak. A tojásfestés a lányok feladata volt, melyet legtöbb helyen már nagypénteken megfestettek. A tojásokat vöröshagyma hajában szép pirosra színezték. A mintás festést itt nem ismerték. Újabban elterjedtek itt is a bolti festékek, illetve a cukor- és csokoládé tojások.

A húsvétra következő *fehérvasárnap* küldték a fiatal lányok illetve fiúk egymásnak a *komatálat*. Ezzel testvérré, komává fogadták egymást és életreszóló barátságot kötöttek. A komatál cserép vagy porcelán fedeles edény volt, melyet az almárium vagy a kredenc tetején tartottak. Szokás volt, hogy ebben a komatálban vitték később a gyermekágyas barátnőnek az ételt is. A komatál átadásakor a következő verset mondták:

'Komatálat hoztam,
 Meg is aranyoztam,
 Hogy váltsa ki magának,
 Ha nem tetszik magának.
 Küldje vissza komának.³⁶

A húsvét és pünköszt közötti vasárnapokon volt régen a lányok és legények *játszója*. A vasárnap délutáni litániák után csoportokba verődve sétáltak a falu fő utcáján, majd énekelve kimentek a szőlőbe *labdázni*, *cicázni*, *fogócskázni*. A szőlőbeli játzókból csordahajtásig kellett minden lánynak hazamenni. Ebből a szokásból az 1930-50-es évekre már csak az maradt meg, hogy a lányok, legények vasárnap délutánonként sétáltak a főutcán és az Egres kertben.

A tavaszi hónapokban számos olyan népszokást, mágikus cselekedetet végeztek, melyek nyíltan vagy szimbolikusan utaltak a természet, a vegetáció megújulására, a gazdasági év kezdetére és valamilyen módon az állatok termékenységét, a növények egészséges fejlődését voltak hivatva előidézni.

A múlt században szokás volt, hogy a falu vezetői kora tavasszal *határjárást* tartottak. Megnézték, hogy helyükön vannak-e a határmezsgyék, határkarók. Egy gyereket is vittek magukkal, akit felültettek a határmezsgyére és ott jól elnászpángolták, hogy még öregkorára se felejtse el, hogy hol van a falu határa.³⁷ *József napja* (márc. 19) az első meleg tavaszi nap volt általában, ekkor kezdték el a szántást, vetést, ásást, veteményezést. Mikor a szekér először ment a határba, lelocsolták, hogy a vetés sikeres legyen és jó legyen a termés. A vetés eredményességét idézték elő azzal is, hogy egy tyúk- vagy madártojást szántottak be az első barázdába. Vetés előtt a parasztember levette a kalapját és istenhez fohászkodott a vetés sikeréért.

A tavaszi jeles napok közül *Szent György napja* (ápr. 24) messze kiemelkedik a hozzá fűződő hiedelmek, szokások gazdagsága tekintetében. Korábban a közigazgatási év kezdőnapja, a városi és falusi tisztújítás (pl. bíróválasztás) ideje volt országosan. Később a gazdasági életben és a pásztortársadalomban töltött be fontos szerepet: a gazdasági év kezdete, az állatok első kihajtásának, a *kiverés* első napja, a pásztorok és cselédek szegődésének, munkábaállásának, helyváltztatásának ideje. Az egri püspökföldesúr már a XVIII. század elején úgy rendelkezik tiszaiorsói jobbágysai felől, hogy 'Ha valamelyek el szándékoznának menni azon Helységből, tartoznak Szent György nap előtt egy hónappal megjelenteni az Uraságnak és mindenekről contentumokat tévén, szabadossan ugyan el mehetnek, de házakat el hordani vagy pusztítani semmi uttal ne merészellyék.'³⁸ A Szent Györgytől Szent Mihályig tartó gazdasági év általánossá vált ezen a vidéken, ahogyan a szólás is tartja: 'Szent György napkor, kiveréskor, minden ember lehet pásztor, Szent Mihálykor, számadáskor, az a pásztor, aki számol.'

Az állatok első kihajtásához számos hiedelem, mágikus eljárás kapcsolódott. Tiszaörsön a gulyások első kihajtáskor megfüstölték a legelőt, hogy a jószág egész évben együtt maradjon. Szokás volt az is, hogy patkót, szöget ütöttek az istálló küszöbébe vagy kakukkfüvet ástak alá és keresztülvezették rajta az állatot. A tejescsököket ekkor kakukkfüvel mosták ki, hogy nagyobb legyen a tejhaszon. De a gyógyító hatású kakukkfű szedésének is ez volt a leghatásosabb időpontja.

Szent György napja, mint boszorkányjáró nap is nevezetes volt. Tiszaörsi hiedelem szerint 'Ekkor mentek ki a tallóra a vajákos asszonyok és szedték a harmatot. Egy ruhát húztak végig rajta. Odaadták a tehénnek.' Ezzel a cselekedettel a saját tehenük tejbőségét biztosították, míg a másét elvették.

Általánosan ismert hiedelem, hogy Szent György nap éjszakáján lángot vet az elásott, elátkozott kincs. Aki kiássa, megszerezheti ugyan a pénzt, de a gödröt nem szabad befednie, mert beteljesedik rajta az átok.

A Szent György nap előtti hullók (kígyó, béka, gyík) megjelenéséhez is sokféle jóslást kapcsol a népi emlékezet. Pl. Ha előtte megszólal a béka, bő termés várható. A Szent György nap előtt talált gyík gyógyító hatású, torokfájás ellen bedörzsölték vele a torkukat.

A tavaszi időszámítás érvénybelépését jelzi, hogy ettől kezdve a harangozás rendje is megváltozott. Tiszaörsön szent Györgytől szent Mihályig reggel egy órával korábban, 7-kor, este egy órával később, 8-kor harangoztak. Szent Mihály napja után visszaállt a téli harangozási rend a korai sötétedés miatt.

Szent Márk napján (ápr. 25) vagy a hozzá legközelebb eső vasárnap volt a *búzaszentelés*. Régebben a falu alatti Káptalan birtok tábláját szentelték meg, 'hogy a jég el ne verje a határt'³⁹ és hogy 'bő termés legyen.'⁴⁰ A falu népe a plébános vezetésével ment ki a határba, '...a pap elmondta az imát és mind a négy világtáj felé megszentelte a búzát. Mindenki kapott egy szál búzát, otthon beletették az imakönyvbe.'

A tavaszi időszak másik nevezetes ünnepegyüttese: *pünkösöd és május elseje*. Pünkösöd a húsvét utáni ötvenedik nap és ahhoz hasonlóan mozgó ünnep. A keresztény egyház annak emlékére tartja, hogy Jézus mennybemenetele után a Szentlélek leszállt az apostolokra.⁴¹ Jellegzetes népszokása a *pünkösdi királyné járás*, mely eredetileg a tavasz eljövételét, a termést, szaporodást kívánta biztosítani.⁴² Tiszaörsön már csak halvány emléke él az egykori szokásnak, az idősebbek emlékeznek arra, hogy az 1880-as években még játszották. Ellenben a pünkösdi ének megváltozott funkcióval továbbélt a vasárnap délutáni *játszókbán*. A tiszai lányok a májusi vasárnapokon litánia után sétáltak, táncoltak, daloltak a falu utcáin. Ez volt a játszó. Különböző énekes-táncos lányjátékokat adtak elő, melyek között felbukkan a pünkösdi szokásdallam is:

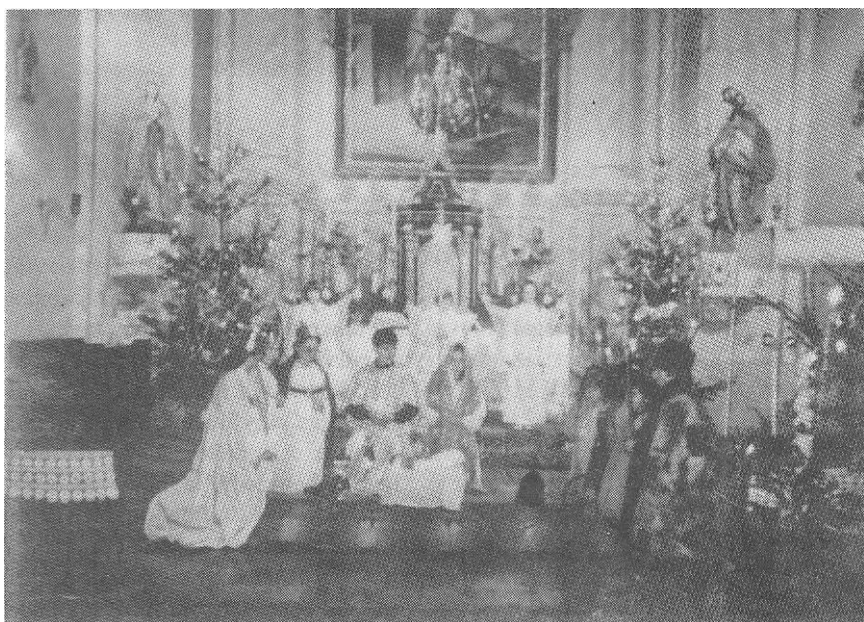
'Mi van ma, mi van ma,
Piros pünkösöd napja.
Holnap lesz, holnap lesz,
A második napja.
András, bokrétás, felesége jó táncos,
Jól megfogd a lovad kantárszárát,
El ne tapossa a pünkösdi rózsát!'

Ezenkívül elénekelték és kaput alkotva eljátszották a Bújj, bújj zöld ág..., a Lányok ülnek a toronyba kezdetű lányjátékokat.

Tiszaörsön az emlékezettel elérhető időben a pünkösddel szemben a május elsejei szokások kerültek előtérbe. A két ünnep naptári közelsége miatt országszerte is nagy ingadozást mutatnak a szokások. Május elsején reggel a kapukat, kerítéseket nyárfa- és orgonaágakkal szúrták tele, ezzel köszöntve a tavaszt, a természet megújulását. Másrészt az udvarlással, párválasztással kapcsolatos szokások is fontos szerephez jutottak ezen a napon. Ekkor vitték a legények kedvesüknek a *májusfát*, mely a szerelem, az udvarolni akarás kinyilvánítása volt a fiatalok részéről. 'Május elsején este májusfát állítottak a legények. Nagy, hatalmas fákat állítottak a ház elé, az erdőből vágták ki, volt olyan nagy fa, hogy hat legény cipelte. A tetejére kendőket kötöttek, selymekendőt meg delinkendőt, melyik milyen pénzes legény volt. Meg hajbavaló selyempántlikákat is tettek a fára. A tetejébe tették, hogy le ne szedjék -igaz, hogy őrizték is. A lány meg leste belülről az ablakból, hogy hogyan állítják fel a fát. A lányok elmentek nézni az egymásét, hogy ki milyen kapott.

1. kép. Betlehemezés, 1991. (Felújított népszokás)

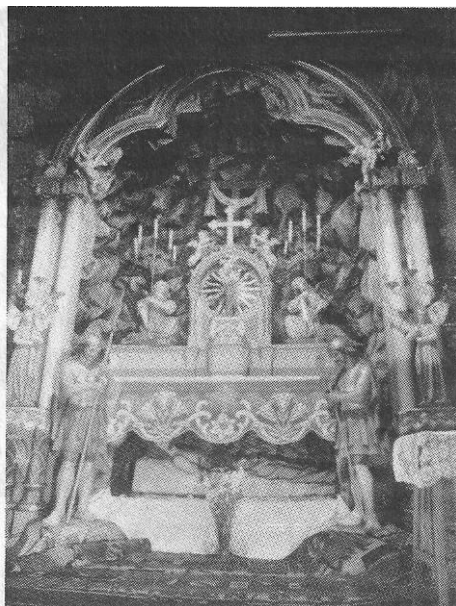
2. kép. Karácsonyi pásztorjáték éjféli mise előtt, 1991. (Újabb népszokás)

Egy napig állt, aztán ledöntötték. A kendőt, szalagot leszedte róla a lány.⁴³

A májusfát az utóbbi időben felváltotta Tiszaörsön a *májusi kosár*, *májfakosár*. Vesszőből font kosár, melybe virágokat tettek, az eladó lánynak rózsaszín, a menyasszonynak hófehér hortenziát. A legény anyja és keresztyánya vagy valamelyik unokatestvére vitte el a lánynak alkonyatkor, hogy lássa a falu is. A legény csak este ment el. A májusi kosarat kítették az ablakba. A szokás a fiatalok kapcsolatának komolyra fordulását fejezte ki, a falu már jegyeseknek tekintette őket. A májusi kosár küldése még napjainkban is élő szokás. Általában a legény anyja csináltatja meg a kosarat Tiszafüreden, az ára ma kb. 2000 Ft.

A májusi kosár ismerete, megléte az észak felé mutató kapcsolatokat erősíti, mivel egy olyan szokással állunk szemben, mely Északkelet-Magyarországon terjedt el elsősorban. Bakó Ferenc külön tanulmányban vizsgálta meg a szokást, mely főleg Eger környékén, a Mátra-, Medves- és Karancsalján ismeretes.⁴⁴ Neve is tanúsítja, hogy a májféval áll genetikai kapcsolatban, hasonló tartalmú, de szelídebb, polgárabb jellegű szokás. Tiszaörsi ismeretét minden bizonnyal az északi, katolikus kapcsolatokkal lehet összefüggésbe hozni.

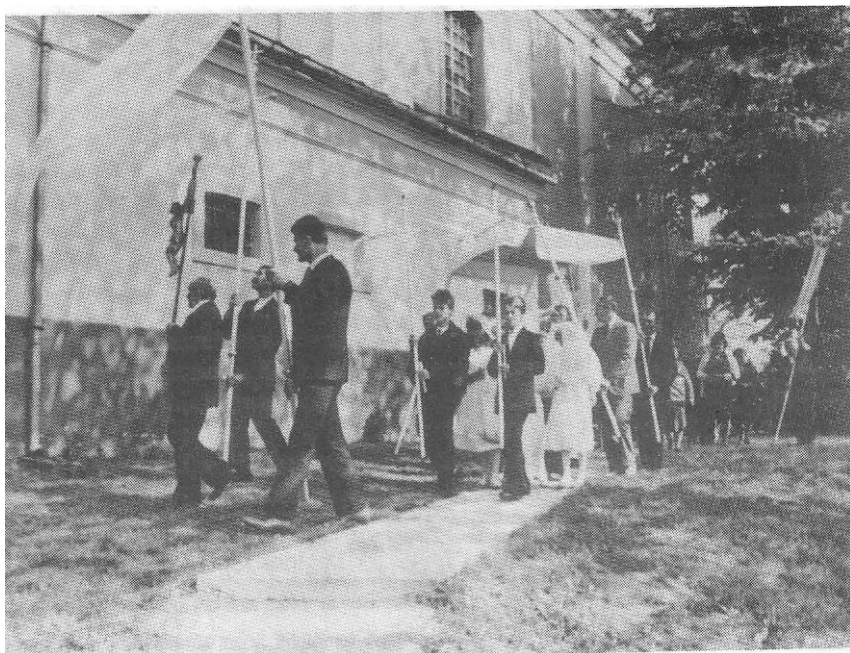
A fentiekhez kapcsolódott még az a szokás, hogy a legény május elsejére virradó éjszaka *szerenád*ot, *éjjeli zenét* adott a

3. kép. A templomi Szent sír-kápolna, melyhez a nagypénteki szentsírörzés szokása kapcsolódik.

4. kép. Úrnapi sátor, 1991

5. kép. Úrnapi körmenet 1991

6. kép. Első áldozók Úrnapján, 1991

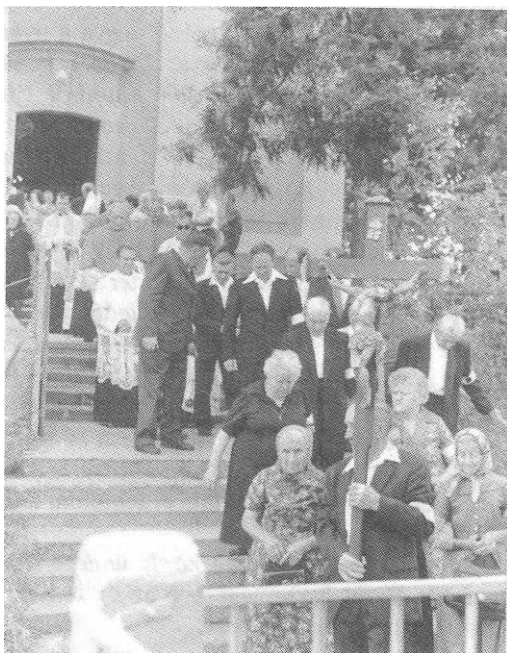
lánynak. Muzsikusokat fogadott és azok kíséretében ment a lányos ház ablaka alá: 'Még valamikor volt itten Nagy Elek bácsi, nagyon szépen tudott tárogatózni, meg Molnár Boldizsár, nagyon szépen tudott dalolni. Ők adták az éjjeli zenét, öröm volt hallgatni.' A lánynak három szál gyufát kellett meggyújtani, jelezve, hogy elfogadta a szerenádot. Ha nem tetszett neki a legény, nem gyújtott gyufát, legfeljebb csak illendőségből. 'Nekem is volt egy, nem fogadtam el a zenét, édesanyám meg - meghalt már szegény, nyugodjon békében - azt mondta, hogy kislányom, nem szabad ilyet csinálni és elővette a gyufát és meggyújtotta helyettem.'

A május elsejei szokások esetében a szokások sajátos kapcsolódásának lehettünk tanúi, mivel a májusfát illetve a májusi kosarat legtöbb esetben szerenádadás is követte.

A tavaszi illetve nyáreleji szokások köréből egyházi vonatkozásai miatt jelentős ünnep az *Úrnapja*. Az egyház ezen a napon az oltáriszentség szerzésének emlékét ünnepli. Szentháromság vasárnapja utáni csütörtökön, pünkösöd után 10 napra van. Régen a napján, újabban a legközelebb eső vasárnap tartották meg.⁴⁵ A szokás legfontosabb mozzanata, hogy a pap az oltáriszentséget kiviszi a templomból és körülhordozza a faluban. Mélyebb értelemben oltalmazó, védő, áldáskérő jelentősége van a körüljárásnak a falura, földekre, jószágokra vonatkozóan. A középkori magyar királyi udvarban rendkívül nagy pompával rendezték meg az úrnapi körmeneteket illetve felvonulásokat. Bálint Sándor írja, hogy 'Évszázadokon át a katolikus társadalomnak legünnepélyesebb: dramatikus elemekkel, misztériumjelenetekkel, látványosságokkal is színezett hitvallása, reprezentációja lett belőle, amelyen ...olyanok is tartoztak részt venni, akik foglalkozásuk miatt helyhez voltak kötve (pásztornép), sőt a nem katolikusokat is kötelezték a passzív ünneplésre.'⁴⁶

Ebből az erős középkori kultusból napjainkig fennmaradt néhány fontos szokáselem, csupán egyszerűbb, falusiasabb formában: az úrnapi körmenet és az úrnapi sátrak felállítása.

Tiszaörsön az úrnapi sátrakat zöld lombokból, nyárfaágakból készítették, melyet a kurátor, harangozó és az egyháztanács tagjai gyűjtöttek. A sátrakat a falu négy

7. kép. Búcsús körmenet, 1990

különböző pontján, a körmenet útvonalán, a vallásosabb családoknál állították fel. A sátrakban kis oltárt készítettek és tavaszi virágokkal, rózsaszirmokkal, kakukkfűvel szórták tele. A körmenet minden sátonál megállt, a pap imádkozott, tömjénezett, áldást osztott, majd haladtak tovább. Az úrnapi körmenet rendje a következő volt: elől vitte a kurátor a keresztet, utána elsőáldozó kislányok vittek fehér lobogót. A pap előtt és mögötte ment 2-2 lobogót vivő férfi, az egyháztanács tagjai. A pap a supellát alatt vitte az oltáriszentséget, mellette haladt a harangozó a füstölővel. Ezután ment a kántor és a hívek. A menet előtt kislányok szórták kosarukból a rózsaszirmot. Énekelve körbejárták a falut. 1950 után az úrnapi sátor és a körmenet beszorult a templom közelébe, azóta a templom négy sarkánál állítanak sátrakat.

Az úrnapi fűvet az idősebbek összegyűjtötték és hazavitték. A harangozó még a templom kövezetére és a padokra is szórt kakukkfűvet, abból is vittek. Belepréselték az imakönyvbe vagy betették a malacólba, tyúkólba, vagy az istállóban a gerenda alá, hogy szerencse legyen a jószághoz és megóvják őket az állatvesztéstől.

A tavaszi ünnepkörben tehát azok a szokások kerültek előtérbe, melyek a tavasz eljövételét, a vegetáció megújulását s ezzel összefüggésben a gazdasági év kezdetét fejezték ki valamilyen módon (pl. Szent György napja, határjárás). A szokások másik rétege az udvarlásra, párválasztásra, házasodásra utaló vonatkozásokat tartalmazta (pl. húsvéti locsolkodás, májusfa, májusi kosár) elsősorban. Ezeket a szokáselemeket nehéz egymástól elválasztani, mivel szimbolikus módon többnyire mindkét vonatkozást, tartalmat magukban hordozzák.

A paraszti munka jellegénél fogva a nyári ünnepek csekélyebb számúak, ám nem kevésbé jelentősek. *Szent János* (jún. 24. - máshol szent Iván) napja régen a halászsok ünnepe volt. *Péter-Pál napjáról* (jún. 29) azt tartja a hagyomány, hogy akkor szakad fel a búza töve, elkezdődhet az aratás. Tiszaörsön azonban a búcsú utáni első munkanap kezdtek el aratni (július első hétfője). A falu nagy nyári ünnepe a *Sarlós Boldogasszony napján* (júl. 2) megtartott búcsú, a templom védőszentjének ünnepe. Szokás volt, hogy friss búzakaralászból koszorút fontak és a búcsúra a templomnak ajándékozták. Olyan nagy ünnep volt, hogy a faluból elszármazott hozzátartozók is hazatértek erre a napra, a családi együttlét, az évenkénti családi találkozás, vendégeskedés jeles alkalmává vált a búcsú.

A templomi szertartás után a *búcsús körmenet* körbejárta a templomot. Ezen a falu apraja-nagyja részt vett. Utána kimentek a búcsú alkalmából megrendezett vásárba, ahol különböző árusok szórakoztatták őket. Volt *sergő*, *céllövölde*, *bazár-árus*, gyermek, ifjú, felnőtt megtalálta az igényeinek megfelelő szórakozást.

Régi tiszaörsi szokás, hogy búcsú napján a koldusoknak, cigányoknak, kéregetőknek *cipót* ajándékoztak. A templom lépcsőjén várakoztak a koldusok és oda vitték nekik az ajándékot.

Augusztus 20-a *István király ünnepe*. Az aratás és cséplés befejező napjának tekintik. Ezzel összefüggésben az *új kenyér* ünnepe is, mivel ekkorra már az új lisztből sütik ki a kenyeret.

Az őszi ünnepkör szokásai tulajdonképpen a gazdasági élet eseményeihez kapcsolódnak, a gazdasági év zárónapjai, illetve az ennek kapcsán megrendezett

ünnepek. Ősszel került sor a *szüreti felvonulásra és bálra*. A fiatalok *csőszlegénynek, csőszlánynak* öltöztek, általában magyaros ruhába. Lovaskocsin vitték a nagy boroshordót, az ifjúság egy része is kocsin vagy lovon ült, a többiek szőlővel teleaggatott rudat vittek magukkal. A kisbíró tréfás beszédbe kezdett és meghívta a jelenlévőket az esti szüreti bálba. A báltermet szőlőfüzerekkel díszítették fel, aminek a végére csengőt szereltek. Ha valaki szőlőt lopott, megszólalt a csengő, keresték a tettest. Ha nem volt elég ügyes és elkapták, pár fillér büntetéspénzt kellett fizetnie.

A pásztoroknak *Szent Mihály napján* (szept. 29) fejeződött be az év. Behajtották a nyáját, megtartották a számadást és megkapták a bérüket. Pásztorünnepeket, vacsorákat és vásárt is rendeztek ilyenkor. A népi regula szerint az idő is hűvösebbre fordult ezután: 'Mihály nap után, ha sutbul fúj a szél, akkor is hideg.' Azt tartják, hogy ezután már a méhek sem járnak ki a kaptárból a hideg miatt.

A halottakról való gondoskodás nevezetes napjai is az őszi ünnepekör idejére esnek. *Mindenszentek és Halottak napján* (nov. 1, 2) a falu népe a temetőbe ment. Mindenszentekre rendbe tették a sírokat, krizantémmal feldíszítették és gyertyát gyújtottak. A századfordulón a temetői kápolnában volt a halotti mise, közben kint a síroknál gyertyát égettek. Régen Halottak napján három misét is tartottak. Szokás volt, hogy ilyenkor is megajándékozták a *koldusokat, Isten szegényeit* élelemmel, a mise után a kurátor osztotta szét köztük a templom előtt az összegyűlt javakat (bab, borsó, liszt stb.) Azért történt az ajándékozás, hogy a koldusok imádkozzanak a halottak lelkiüdvéért. A nagyon öregek már nem mentek ki a temetőbe, hanem otthon égettek gyertyát. A falu lakosságát ezen a napon az I. és II. világháborúban elesett hősök emlékművénél valamint a temetői kápolnához vezető út melletti stációs képeknél is gyertyát gyújtott.⁴⁷

Az őszi ünnepek közül még megemlíthjük *Katalin* (nov. 25) és *András* (nov. 30) napját. Katalin napja időjósító rigmusáról ismert: 'Ha Katalin kopog, karácsony locsog!' Ez az időjárás-regula fordítva is érvényes. András napja az advent előtti utolsó olyan nap, amikor még mulatni lehet. Ettől kezdve szoktak disznóvágásokat, disznótorokat rendezni. A férjhezmenendő lány pedig András nap éjszakáján fiúnevekkel ellátott cédulákat tett a párnája alá. Reggel kihúzott egyet, amilyen név szerepelt rajta, olyan nevű lett a férje.

Összegzés: A kalendáris szokások vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy Tiszaörs az északi és keleti területekről érkező kulturális hatásokat egyaránt magába olvasztotta. A XVIII. század végén katolikussá vált falu elsősorban a környező katolikus falvakkal (Egyek, Tiszaörvény, Nagyiván) és az északi megyékkel (Heves, Borsod megye) került kapcsolatba, sőt maga is korábban közigazgatásilag Heves megyéhez tartozott. A szokásanyagból az északi kapcsolatokat erősíti a farsangi alakoskodók *pócurka* elnevezése, a májusi vasárnapi *játszók* szokása, melynek gazdag palócföldi változatait ismerjük, a *májusi kosár* küldése, a *pünkösdi királyné járás* és a *pünkösdi ének* észak-magyarországi variánsának ismerete, a fehérvásárnapi *komatálküldés* szokása, mely a mátraalji palócoknál is ismeretes. A keleti, tiszántúli területekkel főleg a pásztorkodás, pásztormigráció révén került kapcsolatba, hiszen ez a vidék a Hortobágy nyugati széle is. Nyilván

ennek hatására terjedhetett el egy sajátos pásztorszokás, a *szilveszteri nyájfordítás*. Ugyancsak kelet felé mutat a szakirodalomban kongózás, szűzgulyahajtás néven ismert húshagyókeddi vénlánycsúfoló szokás megléte, ismerete. A Tisza jobb partján, a szomszédos Jászágó katolikus falvaiban a vénlánycsúfoló szokás az ettől teljesen különböző húshagyókeddi bakfázékdobálás.

A külső kapcsolatok felvázolásánál a vándorbetlehemesek és búcsúsok útvo-
nalának követése járhat még tanulsággal. A vándorbetlehemesek esetében azt ta-
pasztaljuk, hogy felekezettől függetlenül mentek református illetve katolikus tele-
pülésre, általában a környező falvakat járták végig. Így pl. a tiszaoérsiek elmentek
Nagyivánba és a református Kunmadarasra, Tiszaigarra, Tiszaszentimrére. Tiszaórsre
pedig Nagyivánból és a református Tiszaszólósról jöttek betlehemesek. A búcsúk
esetében természetesen a felekezeti szempontok domináltak. A tiszaoérsiek a környező
katolikus falvak (Nagyiván, Egyek, Tiszaórvény) búcsúin vettek részt és azok is
viszonozták, főleg ha családi kapcsolatok, rokonság állt fenn. Nagy eseménynek
számított a pünkösdi mátraverebélyi búcsú, melyre a falu lakóinak nagy része elment.

Felekezeti különbségre utal a *karácsonyi kántálás* ismerete, mely az újabban
beköltözött református családoknál volt szokásban. A *húsvéti ételszentelés* gyakorlata
pedig bizonyára nem mentes a közeli tiszántúli görög katolikus települések (pl.
Hajdúdorog, Tiszavasvári) hatásától, mivel a szokás a görög katolikus valláshoz,
liturgikus szokásokhoz kötődött elsősorban.

Végezetül az ünnepi szokások köréből kiemeljük a maszkos alakoskodó játé-
kokat, amely úgy tűnik, nagy hagyományokkal rendelkezett ezen a vidéken. Fonók-
ban, szilveszterkor, farsang idején, disznótorban egyaránt felbukkantak a pócurkának
nevezett alakoskodók, akik sokszor áljegyespárt alakítottak és álesküvőt játszottak el.
A szilveszteri álesküvőt *menyasszonyozásnak* nevezték a tiszaoérsiek.

Érdemes még megemlíteni a nagypénteki *szensír őrzés* szokását, valamint a
passiójáték templomi előadását, melyek Tiszaórs páratlanul gazdag vallásos nép-
hagyományairól tanúskodnak.

JEGYZETEK

1. Ld. Szabó László tanulmányát a kötetben, valamint Soós I. - Szabó I., 1989. 507-520.
2. Ünnep szavunk etimológiájához ld. Szabó L. 1989. 145-161.
3. Baranyai Gézáné gyűjtése. Damjanich Múzeum Néprajzi Adattára (továbbiakban DAMNA): 2730-87.
4. Tamariscus: tamarix german.
5. Baranyai Gézáné gyűjtése. DAMNA: 2950-88.
6. Ld. ezzel kapcsolatban Bálint S. 1977. I. 27-51.
7. Mitológiai Enciklopédia II. 1988. 600.1.
8. Bálint S., 1977. I. 5 o.
9. Jacobus de Voragine, é.n. 20-21.1.
10. Pócs Éva gyűjtése, Néprajzi Múzeum Etimológiai Adattára (továbbiakban: EA) 6985.
11. Pócs Éva gyűjtése, EA. 6985.
12. Baranyai Gézáné gyűjtése, DAMNA: 2950-88.

13. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2730-87. A pásztorokra vonatkozóadat Barna Gábortól, 1979. 145.
14. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2730-87.
15. Bálint S., 1973. 33.
16. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2950-88.
17. Ld. ezzel kapcsolatban Jankovics M., 1988., Bálint S., 1977. I. 112-113., Uő: 1973. 130-134., Németh I., 1982. 43.1., Manga J., 1982. 406.1.
18. Barna G., 1979. 154-161., Szendrey Zs., 1931. 21-26. Gulyás J., 1926. 89-90.
19. Saját gyűjtésemen kívül felhasználtam Szolnok megye Néprajzi Atlaszának idevonatkozó adatait. 95. kérdéscsoport, Pócs Éva gyűjtése.
20. Ujváry Z., 1983.
21. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2730-87.
22. T. Bereczki Ibolya gyűjtése, 1991.
23. Soós Imre, Damjanich Múzeum Helytörténeti Adattára: 413-87.
24. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2730-87.
25. Szolnok megye Néprajzi Atlasza, 97. kérdéscsoport.
26. Jászberényi Attila gyűjtése, 1990.
27. Konc király és Cibere vajda, vagyis Farsang és Böjt vetélkedése az európai folklór középkori eredetű játékhagyományához tartozik. Ezen a vidéken csak szóbeszédben emlegetik harcukat (pl. lejegyeztem a Jászságban is), de a Nyárad menti székelyek bábokkal is eljátszották. Ld. Bálint S. 1973. 175-176.
28. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2950-88.
29. Györgyi Erzsébet - Ujváry Z., 1982. 523-524.
30. Bereczki Ibolya gyűjtése, 1991.
31. Ezt a szép hiedelemadatot egy nagyon idős néni özv. Müller Lászlóné sz. Tóth Erzsébet jegyezte fel. Bár az adat nincs összhangban a bibliai eseményekkel, mivel ott Jézus még csak ezután vonul be Jeruzsálembe.
32. Müller Lászlóné Tóth Erzsébet leírása. A Jézuskeresés a bibliai események rendje szerint feltámadás után, húsvét reggelén szokott lenni, érdekes hogy itt a nagycsütörtökön volt, lehet, hogy az adatközlő téved és a nagypénteki csonka miséről lehet inkább szó.
33. Sajnos a kézirat lezárásáig nem kaptam meg a passiójáték szövegét, melyet szeretnék később külön is feldolgozni.
34. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2950-88.
35. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2950-88.
36. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2950-88.
37. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2950-88.
38. Soós Imre, Damjanich Múzeum Helytörténeti Adattára, Szolnok, 41-87.
39. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2950-88.
40. Bereczki Ibolya gyűjtése, 1991.
41. Tátrai Zs., 1981. 285-287.
42. Bálint S., 1973. 333.
43. Pócs Éva gyűjtése, EA 6985.
44. Bakó Ferenc, 1966.257-304.,ld. még Gulyás Éva - Szabó László, 1989. 408-413.
45. L. ezzel kapcsolatban Baranyai Gézané: Úrnap szokások Tiszaörsön című írását (megjelenés alatt a Múzeumi Levelekben.
46. Bálint S., 1973. 343-359.
47. Baranyai Gézané gyűjtése, DAMNA: 2950-88.

IRODALOM

BAKÓ Ferenc

A májfa és a májusi kosár Heves megyében. Egri Múzeum Évkönyve IV. (1966) 257-304.

BÁLINT Sándor

Karácsony, húsvét, pünkösd. Bp. 1973.

BÁLINT Sándor

Ünnepi kalendárium I-II. Bp. 1977.

BARANYAI Gézáné

A karácsonyi ünnepkör szerepe a falu és a család életében (néprajzi pályázat). DAMNA: 2730-87.

Tiszaörs falu helytörténete a szájhagyomány és egyéb írásos források alapján (néprajzi pályázat).

DAMNA: 2950-88.

BARNA Gábor

Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest, 1979.

GULYÁS Éva - SZABÓ László

Jeles napok. In: Palócok IV. (Rítus és folklór) Eger, 1989.

GULYÁS József

A 'szűzgulya-fordítás'. Ethn. XXXVII. 1926. 89-90.

GYÖRGYI Erzsébet - UJVÁRY Zoltán

Vénlánycsúfolás. Magyar Néprajzi Lexikon. 5. 523-524.

Jacobus de VORAGINE

Legenda Aurea (A szentek csodái és szenvedései) 1230-1298, é.n. Bp.

JANKOVICS Marcell

Jelképkalendárium, Bp. 1988.

JÁSZBERÉNYI Attila

Tiszaörs. Kitöltött kérdőív a Tisza II. Tájvédelmi és Üdülőkörzet kutatásához, 1989. DAMNA: 3241- 90.

MANGA János

Újév. Magyar Néprajzi Lexikon. 5. (1982) 406.

Mitológiai Enciklopédia II. (szerk.: Tokarev - Hoppál M.), Bp. 1988.

NÉMETH Imre

Szilveszter. Magyar Néprajzi Lexikon, 5. (1982) 43.

PÓCS Éva

Vegyes néprajzi gyűjtés, Tiszaörs, 1960. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára: 6985.

Tiszaörs. Szolnok megye Néprajzi Atlaszának kitöltött kérdőíve.

SOÓS Imre

Tiszaörs oklevéltára. DAMHA: 413-87.

SOÓS Imre - SZABÓ István

Tiszaörs. In: Adatok Szolnok megye történetéből, II.k., Szolnok, 1989. 507-520.

SZABÓ László

Az ünnepre való készülődés a Tiszazugban. In: Néprajzi tanulmányok (szerk. Bereczki I. - Gulyás É.),

Szolnok, 1989. 145-161.

SZENDREY Zsigmond

A 'kongózás'. Ethn. XLII. 1931. 21-26.

Szolnok megye Néprajzi Atlasza I. 1-2. (szerk.: Csalog Zsolt - Szabó László), Szolnok, 1974.

TÁTRAI Zsuzsanna

Pünkösd. Magyar Néprajzi Lexikon. 4. 285-287.

UJVÁRY Zoltán

A kalendáris szokások és az agrárkultusz kapcsolatai. In: Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Műveltség és Hagyomány, XI. Debrecen. 101-106.

Játék és maszk. I-III. Debrecen, 1983.

NÉPI HIEDELMEK

A néphit a magyar parasztság hagyományos tudásanyagának hiedelemként minősíthető része, mely a természetről való népi tudással, a vallásos világgéppel és gyakorlattal szoros összefüggésben működött.¹ Babonás tudás ismeretét, illetve babonás célú cselekmények gyakorlatát foglalja magában. Ez a tudás és gyakorlat egymással szoros kapcsolatban áll, a rájuk vonatkozó anyag aránya elárulja, hogy milyen mérvű a néphit egyes elemeinek ismerete, illetve a babonás célú cselekmények gyakorlatának intenzitása.²

A néphitet bemutató munkák - néhány új szempontú tanulmány kivételével - a természethez, az emberfeletti erejű személyekhez, természetfeletti lényekhez, az élet nagy fordulóihoz kötik a hitelemeket. Felöleli az emberi életet, az ember környezetét, a tradicionális paraszti termelés és fogyasztás minden ágát, a világmindenségre vonatkozó hagyományos elképzeléseket, az egyházi tanításoktól részben eltérő lélekre, túlvilágra, világgépre vonatkozó ismereteket.³

Tiszaörs néphitét vizsgálva nemcsak arra törekszünk, hogy a gyorsan változó paraszti világban az egyre fogyó területekre visszaszoruló hiedelmeket rögzítsük, hanem arra a kérdésre is választ várunk, hogy egy református környezetbe került katolikus település északra mutató kapcsolataiból mit őrzött meg. A környék katolikus településeihez (Egyek, Nagyiván, Tiszaörvény) kötődő házassági kapcsolatok is különböző hiedelmek közvetítéséhez járultak hozzá, mely a református környezet hatását is számbavéve a hitelemek nagymérvű keveredését eredményezte.

Tiszaörs néphitére is jellemző a hiedelmek körének szűkülése, a néphit elemeinek gyors bomlása. Közülük az ember életét közvetlenül befolyásoló étek tovább, mely a megyénket érintő korábbi feldolgozásokból is kiderül.⁴ A recens anyag ennek megfelelően igen gazdag a természetfeletti képességű emberek főleg boszorkányok - és a különböző rontások vonatkozásában.

A világgépre, a környező élővilágra már csak töredékes adatok gyűjthetők. Közös jellemzőjük, hogy egy-két adat utal korábbi ismeretükre. Így pl. a föld nem gömbölyű, hanem lapos, az égbolt zárja, fölötte a mennyország, a föld alatt a pokol van. Egyesek szerint a föld nem forog, hanem áll. "Az öreg Hering olyan ember

volt, aki azt tartotta, a föld nem forog..., mert ha ő felugrana, és a föld forogna, akkor ő másik helyre esne."⁵

A holdon látható foltokról azt tartják, hogy abban szent Dávid és hegedűszavára táncoló Cicelle látható, akik Illés próféta tüzes szekeren kerültek a holdra.⁶ A hold alakja (fogyó, növő), udvarának nagysága, színe, a lenyugvó nap pirossága, az ettől átvilágított felhők, illetve a különleges alakú felhők (hüllő alak, vízisikló alak) az időjárás változására, esőre, jégre, szélre, fagyra utal. Az újholdkor alkalmazott mágikus eljárások közül már csak a pénzvarázslás ismert. "Újhold, új király, téged köszöntelek" kezdetű verset mondták ekkor és a zsebükre ütöttek.⁷ A hullócsillaggal kapcsolatos az az országosan elterjedt hiedelem, hogy ez egy-egy ember halálát jelenti.

A növényvilág közül a fűzfa barkájához, a kakukkfűhöz, a búzához, köleshez, mákhoz és a tövises gallyhoz rontásselhárító eljárások kötődnek. A fokhagymát rontás elhárítására és az egészség biztosítására egyaránt felhasználják. A piros alma ambivalens; a jószág ivóvizébe téve egészségbiztosító, de ártó szándékkal az emberrel megégetve rontó hatású.

A növények egy része csak megszentelve fejti ki hatását, így a virágvasárnapi szentelt barka két-három szemének elégetése jégverés ellen véd. Virágvasárnapján a jégverés megelőzése céljából szentelt vízbe mártott barkával és szent Márk napi szentelt búzával hintik be a szoba négy sarkát. A kakukkfűvet szent György (ápr. 24.) napján gyűjtik vagy úrnapján a templomból viszik haza. Más esetben felhasználásuk kötődik meghatározott napokhoz, mint pl. az egészség biztosítása céljából a nagypénteki fokhagymaevés. Számtalan, növényvel kapcsolatos rontásselhárítás fűződik Szent György napjához is.

Az állatok viselkedéséből jósolnak. A huhogó kувik, a vonyító kutya a környezetükben várható halálra utal. Más esetben az időjárásra következtetnek. Az alacsonyan szálló fecske, a Szent György nap előtti békabrekegés esőt jelent. Amikor a pacsirta megszólal "a tavaszi árpát, mákot, borsót lehet vetni. Mondja is a madár: nyitnikék, vetnikék." Az idős férfiak úgy tanulták, "addig le ne vesd a hosszú gatyát, amíg a kis szarkafiú ki nem megy a fészkeből".

A természetfeletti lények alakváltozatai között a boszorkányhoz a kutya, macska, disznó, ló, a *tudóseemberhez* a kutya, veszettkutya kötődik. A táltosok bika alakjában viaskodnak. A kígyóhoz, békához, gyíkhoz fűződő tisztaörsi hiedelmeknek is fontos határideje volt Szent György napja. Azt tartották, ezelőtt nem jó a szabadban lefeküdni, mert kígyó mászik az emberbe. A határban elalvó lány szájába kígyó bújít. "Lement a gyomrába. Összehordták az édes tejet egy kádba, a lányt meg lábánál fogva felakasztották a kád fölé, és a tej szagára kijött a kígyó, kimászott belőle."⁸

A Szent György nap előtt talált gyíkot gyógyászati célokra használták, megszáritva a gyerekek torkát dörzsölték be vele torokgyík ellen. A gennyes seb, a *darázs-fészek* elleni kenőcs egyik alkotóeleme volt. A szárított béka rontó és gyógyító hatása is ismert. Kettévágva a *tyúksegget* (szemölcs) dörzsölik be vele, egyik felét a trágyába ásták, másik felét cigánygyerekeknek adták, hogy arra ragadjon rá a betegség.

Az ásványi eredetű anyagok közül a sónak és a vasnak volt jelentősebb szerepe a tiszai népi hiedelmeiben. Mindkettőnek rontást elhárító szerepe volt elsősorban. Rontás ellen sót szórtak a háztól kiadott tejbe, hasonló célból sót tettek a gyerekágyas anyja ágyának sarkába. Ha *rossz tétemények* jelentek meg, ez ellen is védett a só. "Sorolta az anyósom,... hogy mikor a világra hoztam az első gyereket, begyött az ajtón valami, ... megfogta a hajamat. Hátracsavarintotta fejét, úgy, hogy egészen hátul volt az arca. Akkor nem jutott eszébe, hogy ilyenkor mit kell tenni: az asztal négy sarkára egy-egy csipet sót kell tenni, akkor elmegy."⁹

A természetfeletti lények közös vonása a nem emberi, természetfeletti világhoz való tartozásuk. Alakot változtathatnak, hirtelen megjelenhetnek, eltűnhetnek, láthatatlanná válhatnak. Az emberi világtól elválasztott térben és időben élnek, részben itt fejtik ki tevékenységüket.¹⁰ A hozzájuk kötődő hiedelmek már erősen megkoptak.

A természetfeletti lények körül a kísértetekben való hit a legelterjedtebb, de tevékenységük sokszor a boszorkányéval keveredik. A tiszai népi hite szerint is csak ijesztgeti a megkísértettet, különböző állat vagy fényjelenség alakjában követi az éjszaka utcán, határban járó embert. Hatalma hajnalhasadtával ér véget. Az ilyen jelenség észlelésekor fohászkodnak:

"Minden lélek dicsérje az Urat", erre a kísértő elszalad.¹¹

A szokatlan fényjelenségre mondják, *lidércfény*. A mocsarakban villan fel gyakrabban, egyesek szerint ez jelzi az elásott kincset is. A *tüzesember* is a mocsarak környékén, a határban bolyong, általában a Bűrök-halom környékén. Ez a halom a Hortobágy legmagasabb pontja, és a környék hiedelme szerint belsejében kincs van.

A *szecsku* a Hortobágy környékén a házban zavart keltő szellemként ismert, alakja valószínűleg a betelepült szláv népcsoportokból került átvételre.¹² A nagyiváni *Ruskó*-családnál tevékenykedett.¹³ Az elnevezést az *egyeki emberhez*, *Ságihoz* kötik. Tiszaörsön már csak keveset tudnak a *szecskuról*. "Aki Nagyivánon megette a tööttkáposztát, meg a kenyír belit. A kemencéből a hurkát ellopta." Igen ritkán a gyermekeket is ijesztgették vele, *"vigyázz, elvisz a szecsku"*.

Az új ház építésekor bizonyos rítusokat kell végrehajtani, áldozatot kell a háznak bemutatni, hogy a beköltözőket később ne érje baj. Ezek a cselekmények a háziszellemnek adott áldozat elhalványult nyomai. Töredékes adatok gyűjthetők róla. Az új ház alapjába tyúkot, kakast dobtak, s csak ezután folytatták az építkezést. Más esetben az alap négy sarkába szentképeket tettek. Mielőtt beköltöztek volna a házba, felszentelték, majd az első éjszakára kutyát, macskát tettek be, mert az országosan elterjedt hitnek megfelelően féltek, hogy az új házban elsőként alvó hamarosan meghal. Többen külön kiemelték, hogy erre a célra a kotlóstyúk nem felel meg, mert a következő évben az egész család elpusztul.

A büntető lények képzete már nem ismert, csupán a tiltás, mely a hét meghatározott napjaihoz, illetve meghatározott jeles napokhoz (kedd, péntek, szombat, Luca nap) kötődik. Pénteken tilos kenyeret sütni, "mert nagypénteken halt meg az Úrjézus". A pénteken sült kenyér sohase jó, megfordul a kemencében, kővé

változik. Ha viszont vízbe fültat keresnek, akkor "egész kenyeret sütnék a pénteki napon, majd ezt a vízbe eresztik, és ahol a halott van, ott megserdül a kenyérét". A pénteki tilalmak között szerepel a liba- és kacsavágás, mert akkor "nagyon fáj neki".

Mosni csak nagypénteken és virágpénteken nem lehetett, szombaton viszont általános tilalom a mosás. Ezen a napon szárítani jó, mert szombaton, akár csak egy órára is, de mindig kisüt a nap, hogy a kis Jézus pelenkája megszáradjon.

A jeles napok közül a Luca napi (dec. 13.) fonás, varrás és szövés tilalma ismert. A tilalom már a megelőző estére kiterjed, "nem szabad varrni, mert akkor nem tojnak a tyúkok, mert akkor bevarrják a *seggit*. Fonni se, mert akkor meg befonja."

A gyermekijesztő lényekkel a rosszul viselkedő gyermekeket fenyegetik, egyes cselekedetek végrehajtásától (kútba nézés) tiltják. Nagy részük ma már reális alak (gyerekszedő, ölös zsidó, drótostót, cigány). A képzeletbeli lények közül a *krampusz*-szal, *mókárral*, *markolábbal* ijesztgetik a gyerekeket. A *markoláb* az idős őrsiek emlékezetében szőrös állatként jelenik meg.¹⁴

Hallottak a *váltott gyerekről* is. Az újszülötteket fenyegeti az a veszély, hogy beteg, torzszülött gyerekekre cserélik ki. Boszorkány, ritkábban a táltos személyéhez kötik a cserét. Ha cserére gyanakodtak, egy kis bögrét és egy nagy kanalat adtak a gyerekeknek, majd egyedül hagyták. Ekkor megszólalt, "*kis bögre, nagy kanál, hogy tesznek bolonddád*".¹⁵

A falu hiedelemvilága a természetfeletti képességű emberekre vonatkozó ismeretekben igen gazdag. A paraszti közösségek életében az ilyen emberek mindig fontos szerepet játszottak. Mások voltak, mint a köznapi ember, többletudással rendelkeztek, melyre mindig utaltak is: "*csak volt valami tudása*", "*többet tudott, mint más*". Születésükkor előjel utalt kiválasztottságára (táltosfog), tudományukat örökölték (boszorkány, *tudós* ember), illetve a túlvilágon jutottak tudásukhoz (halottlátó). Gyógyító, jósló, rontást elhárító tudományukra a falu közösségének szüksége volt. Egy-egy településen több specialista is működött, közülük néhányan a falu határán túl is ismertek voltak. Ezek a specialisták gyógyítottak, jósoltak, a boszorkány azonosításában segédkeztek, az általa okozott kárt elhárították, mások a család halottaival kapcsolatot teremtettek.¹⁶

Napjainkra ezeknek a specialistáknak tevékenysége - a halottlátó kivételével - szinte teljesen megszűnt, alakjuk a népi emlékezetben elhomályosult (*garabonciás, tudós pásztor, tudós kocsis*). Az országos összképhez hasonlóan Tiszaörsön is a boszorkányhoz kötődő hiedelmek szívós továbbélését tapasztaltuk.

Boszorkánynak általában az idősebb nőket tartották, de ennek hírében állhatott a bába, a férfi és női gyógyítók is, akik a hiedelem szerint rontani is tudtak. A boszorkányok tudományukat öröklik. A haldokló boszorkány a tudást kézfogás útján adja át a kiválasztottnak. Nehezen hal meg, addig nem tud meghalni, míg tudását át nem adja. Kézfogás helyett seprűnyelet adnak a haldokló boszorkánynak, majd ezt utána elégetik. A boszorkány hírében álló könnyű, gyors, illetve nehéz halálát bizonyító erejűnek tartotta a közösség. "Nem volt az boszorkány, tudom. Mikor meghalt, nem kellett seprűt adni a kezibe, mert meghalt szépen..."

Aki boszorkány, az kéri a seprűt. Anélkül nem tud meghalni... Amikor valaki meghalt, akit boszorkánynak neveztek, na ugye, hogy boszorkány volt, mert micsoda vihar lett! De Julcsa néni nem volt boszorkány, mert ő meghalt nagyon szépen." Ez az adat már azt is tartalmazza, hogy a boszorkány halálát szél vagy vihar követi.

A falu közösségének azonban a halott boszorkánynál sokkal fontosabb, hogy az előtt ismerjék. *Lucaszékre* ülve a karácsonyi éjféli misén lehet meglátni a boszorkányokat, akik szarvuk miatt csak félrefordított fejjel férnek be a templomajtón. Hitük szerint a rontást elhárító mágikus eljárásokat követően is megjelennek a helyszínen a boszorkányok.

Féltek a boszorkánytól, a rontástól. Egy asszonynak gyermekkorában nagyanyja tanácsolta: "Kisjányom, ha találkozol cigánnyal vagy valami olyannal, hogy ki tudja, milyen, akkor magadba' mondjad: *"tör a fülibe, vasnyárs a seggibe"*.

A boszorkány maga képiben, állat alakjában (általában kutya, macska), ritkábban tüzeskerék alakjában jelent meg. A ló alakjában megjelenő boszorkány a megpatkolt boszorkány típusú hiedelemtörténetekben bukkan elő. "A kovácsinas annyira el vót csigázódva, alig vót jártányi ereje. Azt mondta, egy szürke ló minden éjjel fél tizenkettőkor odaáll az ágya elé. Előbb be az udvarba, majd felkölti a gyereket, gyerünk!" Leveszi magáról a kantárt, asszonnyá változik, majd a kantárral fejbevágja az inast, akiből ló lesz. Rajta lovagol a boszorkánypincéhez, majd a mulatozás befejeztével hazaviteti magát. Az inas elbeszéli baját barátjának, aki szintén *tudós* volt, *"tudott valamit"*. Az inas helyett ő várta az éjszakai látogatót. Az asszonnyá változóhoz vágta a kantárt, aki ismét ló lett. Bevitték a műhelybe, megpatkolták, majd az inas lovagolt rajta egész éjjel. Aztán hazamentek. "A ló mondta ha ezt elmondod valakinek, reggelre meghalsz... Reggel a mester korán kelt. A gyerek is kiment a műhelybe, de nem mert szólani. Reggelizni kéne, mondja a mester. Mondd ténsasszonynak, készítsen reggelit. Menjen be maga! Hát, az asszony az ágyban fekszik, meg volt patkolva."

A boszorkánymulatságra az előző történet szerint a boszorkány a lóvá változtatott inason érkezett, míg mások seprűnyélen az égen lovagló boszorkányokról is tudnak. *Barna* Gábor a 70-es években a hordón a tokaji pincébe utazó boszorkányokról jegyzett le történetet: "...azt mondták a két asszony, hogy jó volna egy kis tokaji bort inni. Hát, azt mondja a másik, hogy gyerünk el. De hát min megyünk el? Hát ott van az a két üres hordó, te az egyikben, én a másikon." A beszélgetést kihallgató nagyvőfély is beleült az egyik hordóba. "Amikor mennek, az egyik asszony aszongya, hogy az ő lova nehezen megyen. Aszongya a másik, hát biztasd!" Míg az asszonyok a pincében ittak, a vőfély szőlőt vett magához a pince elején lévő rúdról, hogy elhiggyék neki a többiek, hol járt az éjjel. Ebben a történetben is halállal fenyegetőztek a boszorkányok, ha elárulják őket.¹⁷

Az egyik örsi gulyást boszorkánylagziba hívták a boszorkányok. Selyemruhát adtak rá, a kezébe arany poharat, mely a multság után tehén farcsontjává és a pohár lókörömmé változott.¹⁸ Más olyan esetről számolt be, ahol a multság végén a furulyából lólábszárcsont lett.

A boszorkányoktól féltek, kártételétől tartottak. Úgy vélték, igyekszik eltitkolni természetfeletti erejét, ezért általában a rontás megelőzésére törekedtek. Ha viszont már megtörtént a rontás, cselekményük a rontó személy megismerésére és a rontás feloldására irányult.

A boszorkány rontásának főleg a védtelen gyermekek, újszülöttek, aprójóságok (csirke, kiskacsa, kisliba) és a legutóbbi időkig a tehenek voltak kitéve. Mindent elkövettek a rontás megelőzése érdekében. A szülő asszony ágát *szúnyoghálóval* védték, az ágy sarkaiba fokhagymát vagy sót, sóval kevert fokhagymát tettek. A ház és az istálló küszöbe alá kakukkfűvet ástak, az istállónál az elásott fokhagymát is hatásosnak tartották. Rontás ellen az úrnapi miséről hozott kakukkfűvet akasztották az istállóba. A Szent György napi mágikus eljárások nagy része a tejhaszon biztosítását és a rontás elhárítását szolgálja.

A gyerek születésétől megkereszteléséig igényli a legfokozottabb védelmet. "Azt tartották, hogy nem jó mutogatni, mert megverik szemmel. Mikor az első gyerekem született, Erzsa, az ajtóba tettük *nyírájával* felfelé a seprűt, hogy ne jöjjön be a boszorkány... Még az első gyerek volt, nagyon féltettük. Ezt addig csináltam, míg meg nem kereszteltük." Védelműl szolgált az is, ha a szobaajtót gatyamadzaggal kötötték be. Így a boszorkány nem tudott bemenni a szobába, ha viszont már bent volt, elárulta magát, mert amíg az ajtó így volt bekötve, nem hagyhatta el a helyiséget.¹⁹

A bölcsőbe, a kisgyermek feje alá olvasót tettek, hogy a rontást megelőzzék. Néhányan arról is tudtak, hogy keresztelésig a lámpát éjszaka nem oltották el.

Ha a gyermek betegségének okát nem találták, azt mondták, megrontották. Először az általuk, családjuk és ismerőseik által ismert eljárásokkal próbálták kigyógyítani. Széles körben szokásos volt a füstölés, melyet papíron elégetett hajjal éppúgy gyakoroltak, mint piros szemű kukoricacsutka parázsán.²⁰

Minden családtagtól vagy csak a kisgyermek hajából vágtak erre a célra egy keveset, már csak nagyon kevesen tudtak arról, hogy a rontó hajának füstje fölé kell a gyereket tenni.

A sírós gyerek feje felett ólmot öntöttek. "Azért csináltuk, hogy megnézzük, miért sír, ki rontotta meg, férfi, nő vagy a kutyától fél. A gyereket az ölembe vettem, az egyik kezemben egy pohár víz volt. A megolvasztott ólmot a szomszédasszony tette kanállal a kezembe, ezt öntöttem óvatosan a gyerek feje felett a vízbe, vigyázva, hogy az ólom a gyerekre ne frecegjen. Kutya ugrott ki, a kihűlő ólom kutya alakot vett fel, ettől ijedt meg a gyerek."

Ha ezek az eljárások nem segítettek, specialistához fordultak. Volt olyan asszony, aki a *ráimádkozáshoz* értett. "Imádkozott fölötte a bölcsőnek. Még talán a kezit is megfogta. Már mikor harmadszor ráolvasott a gyerekre, mosolygott..."²¹ Egy másik esetben fürdőt rendeltek egy beteg kislánynak. "Valami olyan füves valamifélében ... kellett a kislányt három nap fürdetni. És azt mondták, hogy arra nagyon vigyázzanak, hogy amíg fürdetik, hogy a konyhaajtón még csak a lábát se tegye be senki." Egy öreg rokonasszony őrizte az ajtót. A harmadik napon jelent meg a rontó, de csak a lábát tudta az ajtón betenni. A kislány meggyógyult, de a fél lába sánta maradt. Egy másik anyának azt javasolták, éjfélkor a temetőből 12

sírról hozzon földet, ez segít a rontás ellen, de csak akkor, ha jövet és menet senkihez sem szól.²²

Egyes emberekről azt tartották, *árt a szemük*, "volt olyan, aki húzódozott az ilyen embertől, mert félt, hogy megveri szemmel." Köztük olyan is található, aki akaratlanul árt. Ő is tudja magáról, hogy *ártó szemű*, ezért ha kisgyerek van a környéken, kéri, takarják le, ezzel is mutatja jó szándékát. Ha véletlenül ránézett a gyerekre, önként adott a hajából, hogy füstöljék meg vele.

Régen nagy baj volt, ha *elment* az anya *teje*. Általában azok vitték el, akiknek kisgyermek volt, az illető vagy idős nő hozzátartozóját gyanúsították meg vele. Az anyák igyekeztek megelőzni a bajt, derekukra fokhagymakoszorút kötöttek a század elején, hogy tejüket el ne vigyék.²³ Egy esetben a tejelvétele módját is ismerték: "azt mondta a szomszédasszony, mán aki elvette tőle a tejet, hogy fejjen az ágy végére egy kis tejet. És evvel ő elvette *mamámtól* a tejet." Ugyanitt a gyógyítás módja a következő volt: "pirítsanak kenyeret, oszt mind a ketten fejjenek a pirítóásra, és egyék meg közösen".

Máskor számba vették, ki járt előző nap a házban. "Ez a piszkos Nagy Ida, az vitte el a tejed! Add ide a gyerek pelenkáját! A küszöbre tette, a fejsze fokával megpüfölte, napfeljött előtt. Majd meglátod, hogy reggel itt lesz Nagy Ida. Úgy is lett! Na, támadott rá anyósom, hová vitted a tejet, éjszaka a gyerekek nem volt tej! Jobb, ha visszahozod!" Ugyanitt az anyós menyét a *tejzavartól* is óvta. Azt mondta, aki szoptat, annak szinte ülve kell aludni, így nem megy a tej az agyára. "Háromszor kel fel a nap, hogy megjön a tejed", tanította menyét.

Az aprójószágot is védték szemmelverés ellen, azt tartották, a kislibát, kiskacsát se jó mutogatni. Ha ártó szemű ember néz rájuk, bele is pusztulnak. "Nagyanyámtól hallottam, hogy szemmel vertek ezelőtt. Nagyanyámnak... vót 25 kacsája. Oszt vót ott egy kerülő, oszt kiabált neki nagyanyám, ne gyűjjön be, János bácsi, míg be nem zárom a kacsákat! Zárhatod mán, mer' mind megláttam! És mind megdöglött a kacsá." Ha az aprójószágot szemmel verték, ugyanúgy jártak el, mint a kisgyerek esetében, megfüstölték hajjal. Szitába tették a beteg jószágot, és alatta meggyújtották a haját.

A legváltozatosabb eljárások a tehénrontás megelőzéséről és elhárításáról maradtak fenn. A rontás-megelőző és tejhaszon biztosító eljárások nagy része Szent György napjához kötődik. Ekkor gyűjtötték éjszaka az asszonyok maguk után húzott lepedővel a harmatot. "*Viszek is, hagyok is*", mondták közben, így más tejhasznát nem vitték el. Tejhaszon biztosítása céljából kakukkfűvel mosták ki a tejesevényeket.

Saját köcsögben nem szívesen adtak tejet, ha mégis, mosatlanul kellett visszavinni, nehogy elvegyék a tehén hasznát. Ha tejet adtak ki a házból, abba mindig egy csipetnyi sót tettek, hogy meg ne rontsák, el ne vigyék a tejet. A rontás megelőzése céljából fokhagymakoszorút, kakukkfűvet akasztottak az istállóba.

Ha elment a tehén teje, rontás okozta a bajt. Az anyatej elvételéhez hasonlóan számbavették, ki jöhet gyanúba. "Ki is vót itt tegnap? Bálint vót itt, ő rontotta meg. Fogta a kisszéket, amin fejtünk, megpüfölte a fejsze fokával. Jött is

Bálint, a sógora vót. Te, Bálint, ez a tehén tegnap sok tejet adott, ma meg nem. Nem ad minden nap egyformán, mondta a sógor. Majd aki elvitte, visszahozza, mondta anyósom, mert a feleségéről azt tartották, boszorkány vót."

Mások helyi vagy a környék híresebb tudósembereihez fordultak panaszukkal. "Volt egy olyan tudós ember... mondom neki: jöjjön már el Palkó bátyám, nálunk olyan jól adott a tehén, most meg rúg." Vászonzőket vetetett a gazdával, "osztán alátartotta a tehén fara alá, aztán belecsúnyított a tehén, aztán felakasztotta a kémény alá, a füstre... meglátod, aki megrontotta a tehenet, idejön. Oszt el is gyűtt nálunk, mert majd megfűlt. Azt mondta, vegyem le a fazekat a kéményről, nem lesz a tehénnek többet semmi baja."²⁴ A falubeliek is tudták, de néha a specialisták is javasolták, hogy a *pandelit*, ingét az istálló küszöbén napfelkelte előtt balta fokával jól verjék össze, "és közben a boszorkány verődött össze. Vót olyan, hogy másnap megtudták, hogy ez az öregasszony, ez a boszorkány milyen beteg, össze van verve, kék, zöd, meg minden."

Az egyeki Sági üvegbe adott gyógyszert, azt kellett a tehénnel megitatni. Más specialisták azt tartották, hogy a megrontott tehén csak más háznál javul meg, el kell adni, ez a leghatásosabb gyógymód. "Elment a teje, akkor a küszöb alá fokhagymát ástunk, de csak nem jött vissza a teje. Azt mondták, adjuk el. El is adtuk, ott meg jó lett, jól tejet." Gyakran fordultak a falubeli gyógyítóhoz, Fehér Róza nénihez. Ő azt mondta: "addig nem is jön vissza a teje, míg nálatok van, el kell adni, majd másnál újból lesz teje".

Ez a hiedelem nemcsak a faluban, hanem a környéken is ismert. Az egyik asszony tehenének a teje "végképp nem vót jó, még az aludttej is olyan vót, hogy ehetetlen... Hát, elvitték Füredre a vásárba, oszt ott megvette egy ember. És megmondta, hogy néném, ez a tehén meg van rontva, maga ennek mán semmi hasznát nem veheti. De én megveszem, mert olyan jó tehén, és nálam rendbejön." Más esetben Szentimrére adták el a tehenet. "Mondja a szentimrei ember, hallják-e, ez a tehén meg van rontva, de nem baj, én azért megveszem, majd én kigyógyítom belőle."

Tehénvásárláskor igen figyeltek. Ha vétel után úgy vélték, hogy megrontották a tehenet, gyorsan elvezették a vásárból, a hátsó lába nyomából meg a zsebkendőbe földet hoztak haza, hogy a vélt bajt elhárítsák.²⁵ Mások viszont éppen úgy tudták, hogy azzal lehet rontani, ha "a tehén nyomából kis port csipegetnek fel, avval... az ő teheninek több teje lett."

A felnőttek rontásáról már jóval kevesebben beszéltek. Az emlékezetben leginkább a különböző állat alakjában ijesztgető boszorkány maradt meg. Ha legényt követett, gyakran arra gondoltak, a szeretője anyja, nagyanyja, aki nem akarja, hogy a házhoz járjon. Más esetben meg arra következtettek, azért akarják a lányos háztól elijeszteni, mert más nézte ki a legényt a lányának. Az ilyen, embert kísérő, gyanús állatot néha elverték. "Ha a boszorkányt meg akarták fogni, vagy meg akarták verni,... bal kézzel lehetett megfogni, visszakézből, másképpnem tudták megfogni."

Másnap keresték is, ki lett beteg a környéken, mivel a boszorkányt állatalakban ért ütések visszaváltozása után is láthatók a testén.

Ha valakinek *lappangó betegsége* volt, amit nem tudtak, hogy mi, vagy abban az esetben ha a betegség elhúzódott, a baj nem múlt, rontásra gyanakodtak. Ilyenkor általában a specialistákat keresték fel, az ő tanácsuk szerint jártak el.

A tiszaiorsiek sok esetben nem névről, hanem településről elnevezve emlegetik a gyógyítókat: *egyeki ember* (Sági), *madarasi ember* (Békési), *karcagi ember* (Orvos Nagy), *kabai ember*, *kunhegyesi tudósasszony*. A helyben lakó gyógyítókat nevükön, az asszonyokat lánynevükön emlegették (*Nagy Mari*, *Fehér Róza*, *Morvai Márton*, *Rigó Péter*, *Juhász Róza*). Többen különböző betegségek gyógyítására specializálódtak, *Nagy Mari* ficamot, törést, *Morvai* és *Rigó* állatokat gyógyított. Rontás ellen *Fehér Rózától* kértek tanácsot, míg *Juhász Róza* a ráolvasással gyógyított.

A helyi és vidéki gyógyítók, *tudósemberek* egy része boszorkány hírében állott. Viselkedésükkel ezt maguk is megerősítették, előre tudtak a látogatásról, a hozzájuk érkezőket a kapuban várták. *Békési* is így várta a beteg tehénnel érkező asszonyt: "... már a kapuban várta az ember, a *madarasi ember*. És azt mondta, hogy jaj, jaj, jóasszony, de soká gyön mán!"²⁶ *Sági* is a kapuban várta a beteggel érkező szekeret, azt is tudta, hogy nehezen érkeztek meg, mondta, "minden küllön egy-egy boszorkány ült".

Gyógyító szereik összetételét titkolták, használatukat mágikus eljárásokkal egészítették ki. Egy nehezen gyógyuló, gennyes sebbel keresték fel Ságit. Azt mondta, a beteget az az alma rontotta meg, amit a nagynénje adott neki. Adott rá gyógyszert és azt mondta "hogya mennek hazafele, (a rontó) majd megy elébük, de amíg a kapun be nem lépnek, addig egy szót se szóljanak hozzá".

A *vesztorvosok* még inkább boszorkány hírében állottak. A veszett kutyát "ezek el tudták egyik a másikához küldeni, hogy ez valami kárt tegyen a másiknak." Így például *Sági*, akit a következő történet karcagi vesztorvosként említ, a kocsin utazó üveges tót veszett kutyát küldött. Az meg visszaküldte: "Ereggy csak vissza! A kutya tényleg visszafordult és visszament. Akkor még kétszer visszaküldte, a tót meg elküldte megint. Ezután maga jött *Sági*, két deressel." A tót azonban nagyobb tudású volt nála, megkötötte a lovat, a kocsit, és *Sági* csak akkor tudott elindulni, mikor a tót elengedte.²⁷

A halottlátót *tudósasszony*, *látóasszony*, ritkábban *nézőasszony*, *beszélgető-asszony* néven említik. Korábban Dormándra, Mezőtárkányba, Egerbe jártak *halottnéző* be, így a halottlátót *dormándi asszony*, *tárkányi asszony* néven említették, újabban a *putnoki asszonyt* keresik fel. Általában akkor mennek a halottlátóhoz, ha az elhunytal álmodnak vagy megjelenik előttük halott hozzátartozójuk. "Olyan is volt, hogy megjelent éjjel a halott, hogy vagy imádkozzanak, vagy a Mária-képhez két szentelt gyertyát állítsanak, vagy alamizsnát adjanak a szegényeknek... Halála után nem sokkal jelent meg, később már nem jött." A hiedelem úgy tartja, hogy egy éven belül jelenik meg a halott, de ha kívánságát nem teljesítik, akkor egy éven túl is.

A halottlátó a túlvilágról közvetíti a halott üzenetét, elmondja halála körülményeit, látja halotti öltözetét. Mezőtárkányban *Erzsú néni* volt a halottlátó. Az őt felkereső asszonynak mondta, hogy "látja a testvérét,... mutatja az ingjét, fogja a mellnél. Kérdezte, miért mutatja az ingjét? Mondták, biztos azért, mert a bátyja ingjét tudták csak ráadni."²⁸ Másnak halott anyja azt üzenté, hogy az imakönyvét nem tették be a koporsóba, egy másik halott az olvasóját kérte. A kért dolgot a következő halottal küldték el, mert addig nem nyugszik meg az elhunyt, míg kérését nem teljesítik.

Sokszor a halottlátó is tudja előre, hogy fel fogják keresni, hogy mit csinált az érdeklődő korábban, mit történt vele út közben. "Készült az én anyám, hogy elmegy,... de olyan rosszul lett a nagyanyám, hogy nem tudott elmenni. Oszt a másik évben ment el. Oszt mindent megmondott, ami igaz volt. Azt is megmondta, hogy a néni egy évvel ezelőtt gyött vóna, de nem tudott elgyönni."

Felkeresik a halottlátót akkor is, ha valaki nyomtalanul elveszett, hogy meg tudakolják, él-e. Ha meghalt, hogyan és hol található. Szalókon elveszett egy fiatalember. Keresték, még a rendőrség is, de nem találták. "Egy hónapra elmentek a *látóasszony* hoz. Oszt az mondta meg, hogy hun van a fiatalember beledobva a nádasba."

Természetfeletti képességű ember a táltos is. Tevékenysége azonban lazábban kapcsolódik az ember mindennapjaihoz, ezért alakjáról már kevés hiedelemtörténet ismert. Kivételt képeznek a *Pénzások Pistához*, a tiszafüredi határban kincset kereső táltoshoz kapcsolódó adatok.²⁹

A foggal születő gyerekből lesz a táltos, *tátos*. Mások szerint az ilyen gyerek *bölcs* lesz. Nagyon kell rá vigyázni, hogy a boszorkányok ki ne szedjék a fogát. Egy asszony úgy tudja, hogy "a pici baba, aki foggal született, annak kivették a fogát, hogy ne legyen táltos. Azt a bába vette ki ezelőtt." A táltosfog "pici volt, olyan, mint a gyerek tejfoga. Rendes fog, mert én ezt szemeimmel láttam". A foggal születő gyerek "valami *tudással* van megáldva. Ezt nem nagyon hirdették, elhallgatták, ha ilyen gyerek született... A túlfejlettségtől van a fog, így mesélte anyám. Ha kihúzzák, akkor nem lesz *tudása*, akkor már *nem tud semmit*".

A táltosok értenek a betegségek gyógyításához, időt jósolnak, megmondják előre, hogy vihar közeledik. Bika alakban mérik össze erejüket.³⁰ Maga a viaskodás ténye is alig ismert, oka pedig - jégesőt hozó táltos elűzése, más táltos tudásának megszerzése - teljesen elhomályosult. A gulyás elpanaszolta egy embernek, "az ő gulyája minden éccaka elszalad. Majd én megmondom, mit csinálj. Gyere ki a Bűrök-halomhoz, és majd jön egy piros bika, meg aztán egy nagyobb, egy magyar bika. Oszt majd összevesznek. Mikor összemegy a két bika, akkor a nagy veres bikának hátul a *kiskaput* üsse a bottal, nem bántja az, csak mindég üsse. Oszt úgy is vót, végül nagy bömbölve elment a magyar bika..., oszt többet nem jött vissza."³¹

Pénzások Pistáról maradt fenn az az adat, hogyha kérését nem teljesítették, viharral fenyegetőzött. Ha rosszul bántak vele, forgószelet hozott a házra. Ismert róla az is, hogy igen gyorsan ment, "nem rendesen", mint más ember. Tőle hallották, hogy ő táltos, és a földbe rejtett pénz meglátja.

A *garabonciásról* még a táltosnál is töredékesebb adatok maradtak fenn. *Vándordiákok* voltak az ilyenek, mások *íródeáknak* ismerték a *garabonciást*, aki járta a falut, tudott szelet, vihar hozni... Megjósolta, hogy óriási vihar lesz, el kell pakolni mindent, szénát, szalmát lekötözni, hogy el ne vigye a vihar."³² A táltoshoz hasonlóan, ahol jól tartották, ott nem történt semmi kár.

A *tudós pásztorról*, aki nyáját bűvös hatalommal tartja össze, illetve a tudós kocsisról, aki meg tudja állítani vagy újra tudja indítani a megállított szekeret, viszonylag kevés adat gyűjthető. Korábban tudtak olyan pásztorról, aki botjára akasztotta szűrét, ő elment, de a birkák nem széledtek szét, "*tudománya volt hozzá*".³³ A juhász kampóját, a gulyás botját tilos is volt feleségének vagy más nőnek megfognia, az ilyen bottal nem lehet az állatokat őrizni, mert szétszélednek.³⁴

Az elszaporodott patkányt a *patkányküldők* segítségével üzték el. Tiszaörsre a szentimrei *Mátyus* Antalt hívták, ha a patkányt el akarták üzni. Egy székesfehérvári fiatalemberről többen is mesélték, hogy üzte el a patkányt. Egy vályút darával töltött meg, majd az erre gyűlő patkányokat megszámlolta, aztán "meg csak intett Kócs felé" és minden patkány elment. Ismert az a módszer is, hogy templomba indulva a három harangszókor azt kell mondani: "Ötözzetek patkányok, gyertek ti is szentmisére!"³⁵

Az emberi világ legkisebb egysége a lakóház volt. Küszöbét vagy a telek kapuját átlépve az ártó lények hatalma megszűnik. A házat, istállót a rontás ellen mágikus cselekményekkel védték, az istállót kölesmaggal szórták körül Szent György napkor, hasonló célból a kapura, a ház ajtajára, az istálló ajtajára, ablakára tövises gallyakat szúrtak. Védelmet nyújtott a házszentelés is, ezt nemcsak új háznál tették meg. Minden vízkeresztkor a ház összes helyiségét és az istállót megszórták szentelt vízzel, miközben mondták: "*Uram, távolíts tőlünk minden bajt, minden betegséget és dögvészt!*"

A tűzhely a családi élet központja, tiszteletének nyomain Tiszaörsön is megtalálhatók. Korábban, ha halott volt a háznál, a temetésig tilos volt tüzet gyújtani.³⁶ Régi hiedelmet őriz az az adat is, hogy a tűzbe sós kenyeret kell vetni, nehogy a ház a tűz martaléka legyen.³⁷ A szabadkémény, a *kulina* részben rontást elhárító mágikus cselekmények helye, itt füstölnek rontás ellen.

Számos mágikus cselekményt meghatározott napszakokban (éjfélkor, napfelkelte előtt), illetve az év meghatározott napjain, a jeles napokon lehetett végezni. Ezek általában valamilyen keresztény ünnephez, különböző szentek napjához fűződnek, és bennük az ősi rítusok a keresztény elemekkel vegyülnek.³⁸

A téli ünnepekhez Luca napjához (dec. 13.), karácsonyhoz, az év utolsó és az új esztendő első napjához, vízkereszthez, (jan. 6.) fűződik a legtöbb mágikus eljárás. Luca napja igen gazdag a baromfival, elsősorban tyúkkal, tojáshozammal kapcsolatos hiedelmekben. Ezek egy részét korábban már bemutattuk. Más részük a szokások körébe sorolható (tyúkok *megkotrása*, tojáshozamot biztosító rigmus mondása). Ezen az estén az asztal mellett nyugodtan kell ülni, hogy a kotlóstyúk jól költjön. Ismert az is, hogy Luca estéjén el kellett menni valahová *tanyázni*, hogy a tyúk hamar elkotoljon.³⁹

Ekkor kezdtek hozzá a *lucaszék* készítéséhez is. Minden nap csak egy munkamozzanatot lehetett elvégezni, előtte tilos volt enni, böjtölni kellett. A *lucaszék* olyan volt, mint a *fejőszék*, csak fából állhatott, szeget nem lehetett beleütni. Karácsonyra készült el. Az éjféli misén segítségével a készítő a templomajtóval szembe ülve meglátta a misére jövő boszorkányokat. A legények még a második világháború táján is készítették, de ekkor már arra szolgált, hogy majdani szeretőjüket ismerjék meg. Mindkét esetben a mise végén a széket a kabát alá rejtve ki kellett szaladni a templomból, kölest vagy mákot elszórva menekülhettek meg a boszorkányok bosszújától. Hazaérve a széket tüzre kellett vetni.

A karácsonytól újévig terjedő időszakot munka- és étkezési tilalmak és előírások határozták meg. Tilos volt kiteríteni a ruhát, nehogy halott legyen a háznál. Karácsonykor az abroszon maradó morzsának, ételmaradéknak gyógyító erőt tulajdonítottak. Étrendjükben mind karácsonykor, mind újévkor a sülttöknek fontos szerepe volt, fogyasztásától várták, hogy sok pénzük legyen. Hasonló célból szerepelt az újévi ételek között a kásásrétes, a lencse. Nem főztek aprólékot, mert a tyúk elkaparja a szerencsét, disznóhúst kell enni, mert az befele túr, betúrja a pénzt.

Az újév reggelén elsőként érkezőnek a neme is fontos volt. Ha férfi jött, az szerencsét jelentett. Az első látogató nemétől függött, hogy ellő tehenüknek bikája vagy üszője lesz-e.

A tavaszi ünnepkör legváltozatosabb néphit-elemeket tartalmazó napja a Szent György nap, melyet gazdaságban a többi jeles nap meg sem közelít. A Luca naphoz hasonlóan ez is boszorkányos nap, védekező- és elhárító cselekményeiről a megfelelő résznél már beszámoltunk. Ekkor mosták ki az asszonyok a köcsögöket kakukkfűvel, és ettől a naptól Szent Mihályig (szept. 29.) tarthatták a tejesedényeket a szabadban. Mindkét eljárást a tehenek megrontásával hozták kapcsolatba.⁴⁰ Egyéb, e naphoz köthető óvó- és elhárító cselekményeknél a kölesnek, sónak, fokhagymának, tövises, szúrós ágnak és a kakukkfűnek van szerepe. Piros almáról itatták a jószágokat ezen a napon, hogy egészségesek legyenek. A György nap előtt talált ürge kiszárított bőrét tették a tyúkfészekbe, hogy hamar elkotoljon.⁴¹

Szent György nap éjszakáján a keresztúton meg lehet látni a falu boszorkányait,⁴² ezen az éjszakán tisztul az elásott kincs, mely akkor marad fenn, lehet kiásni, ha bicskájukat a felvillanó fénybe vágják.

A nagypéntek a katolikus falu életében az egyik legszigorúbb böjtös nap volt. Az első étkezés előtt - gyerekeknél délben, felnőtteknél csillagfeljötté után - egy gerezd fokhagymát kellett lenyelni, hogy egészségesek legyenek, ne kapjanak torokgyíkot. Reggel, általában napkelte előtt, a gyerekeket kiküldték mosakodni, mondván: "*nagypénteken mossa holló a fiát, így lesztek egészségesek*".

Férfjósoló eljárás is fűződik ehhez a naphoz. A lányok este megmosdottak, de arcukat nem törölték meg. A szappant, a fésűt törülközőbe csavarva a fejük alá tették. Aki álmukban megtörülte az arcukat, az lesz a férjük.⁴³

A nyári és őszi ünnepkör hiedelmei viszonylag szegényesek. Itt is ismert, hogy két *Boldogasszony* (aug. 15. és szept. 8.) között eltett tojás sokáig eláll a belőle

kikelő csirke egészségesebb. A disznó, a juh szent Mihály napi viselkedéséből az időjárásra következtettek. Ha összeszorultak, rakásra fekszenek, az tartják, a tél hosszú és hideg lesz.⁴⁴

Az emberi élet három nagy eseménye - születés, házasságkötés és halál - a hiedelemrendszerben is fontos szerepet játszik. Körükbe jósló, szerencsét biztosító és rontásselhárító eljárások tartoznak leginkább.

Az újszülöttet főleg a keresztelésig óvták a mágia különböző változataival. Nem mondták meg nevét, nem oltották el éjszakára a lámpát, az ajtóba felállított seprűt helyezték, mindezeket rontás, elcserélés ellen. Később sem látogathatta meg idegen, főleg cigány. A látogatóknak le kellett ülni, hogy el ne vigyék a gyerek álmát, és a gyermek nyugodt éjszakája biztosítása céljából alkonyat után fürdővizét nem lehetett kiönteni. Alkonyat után a szabadban a pelenka szárítását is tiltották.

Nem nyúlhatták át az anyán, mert elvehették ezzel a tejet. Az *ártó szemű* emberek ellen a csecsemő letakarásával védekeztek, és a faluban általános volt a bölcsőbe, pólyakötőre rontás ellen tett olvasó.

A házasságkötés babonás eljárásai közül megemlítjük a *menyasszony perzselését*. Este, ha a násznép vonult, tüzet gyújtottak. Ez az esküvőt előzte meg, és azt várták tőle, hogy tartós legyen a házasság. Esküvő után más úton ment vissza a menyasszonyos menet, akkor lesz hosszú és boldog a családi élete, ha hosszú utat tesznek meg.⁴⁵ Hazaérve, a kapuba seprűt adtak a kezébe, mellyel egy-két húzást seprett, utalván arra, hogy szorgalmas lesz, nem lusta. A házba lépve a kéménybe kellett nézni, hogy szép, fekete szemű gyereke legyen.

Halotti rítusaik és a halállal kapcsolatos hiedelmeik igen gazdagok. A halott lelkek alkonyat után a ház körül vannak, ezért tilos volt a szennyes vizet este kiönteni, nehogy leöntsék a család halottait. Ha haldokló van a háznál vagy halott, nem szabad nagyon sírni, mert nehéz lesz a halála, illetve "*visszasírnák*". Mosdóvizét oda öntik, ahol nem járnak. Ha szeme felpattan, ez erre utal, valakit vár maga után. A visszatérő halott ellen is védekeznek, lábbal viszik ki a halottat, utána hármat koppantanak a küszöbön, illetve háromszor becsapják utána az ajtót, hogy a lelke vissza ne menjen.⁴⁶

Temetés után a halott lelke még egy ideig - általában 30 napig - a házban tartózkodik, utána megy el végleg. Addig a halottlátót nem lehet felkeresni.

Az agrárrítusok közül a földműveléshez köthetők némileg szegényesebbek, mint az állattartás rítusai. A földművelés az elmúlt száz évben sokkal jelentősebb változáson ment át, mint az állattartás, főként a háznál tartott állatok gondozása. A földműveléshez köthető agrárrítusok egy része jósló jellegű, meghatározott napok időjárásából, az egyes állatok viselkedéséből a termésre következtetnek. Ha Vince napján olvad, bő szőlőtermést várnak, míg a Szent György nap előtti mennydörgésből, békabrekegésekből bő termésre következtetnek. Egyes jeles naphoz különböző növények ültetését kötötték. Zsuzsanna napkor a tavaszi árpat, mákot, zöldséget, borsót lehetett vetni, a burgonyáról azt tartották, József napra a földbe kell kerülnie.

A szekeret vízzel lelocsolták, mikor először mentek a határba, szántáskor az első barázdába tyúktojást, madártojást szántottak.⁴⁷ Szántáskor, vetéskor, aratáskor fohászkodtak, "*Uram segíts!*", "*Segíts meg Isten bennünket!*", kérték. Szent Márk napján körmenet volt, a pap a határban megszentelte a búzát. A cselekmény célja a jó búzatermés elérése, a jégkár elhárítása volt.

A termesztett növények közül csak a búzáról maradt fenn legenda. A búzaszem egyik végén Úrjézus képe látható, ez az a vége a búzának, amelyik nem csírái ki. A búzatövön azért van egy szál kalász, mert egy asszony, mikor a gyereke összepiszkolta magát, lángossal törülte ki a fenekét. Megharagudott érte Jézus, és azt mondta, "nem lesz annyi kenyered".

Az állattartáshoz kapcsolódó hiedelmek közül a téli és tavaszi ünnepek rontásselhárító és bőséget, tejhasznot biztosító eljárásaiból korábban már többet idéztünk. Az állatok első kihajtásához is több mágikus cselekmény tartozik. Ekkor is körülszórák az istállót kölessel. A pásztorok tüzet raknak a mezőn, ennek füstjén hajtják keresztül a jószágot, hogy a veszettség elkerülje, a nyáj egész évben egyben maradjon.

Nemcsak az első kihajtást, hanem az ellést, majd az első fejést is előírások kísérték. Ellés után az istállót kölessel, sóval szórták körül, idegen sem ellés alatt, sem után nem mehetett az istállóba. Első fejéskor, hogy a tejet el ne vigyék, fokhagymakoszorút akasztottak az istállóba. Ebből a tejből *pitét* kavartak, és vittek belőle a szomszédoknak. A *pitét* evőket egy kis vízzel lelocsolták, "*ilyen vajas legyen a tehénnek a teje*", kérte a háziasszony.⁴⁸

Luca napján viselkedési szabályok betartásától (nyugodt ülés, másnál *tanyázás*) tették függővé az elkotló tyúk ülését. A kotlóstyúk alá páratlan számú tojást (19, 21) tettek, a tojásokat kalapból tettek a tyúk alá, hogy sok kakasuk legyen. A tél végi és az *őszikének* nevezett, augusztus végi, szeptember eleji csirkét kedvelték. Az "*őszike a legjobb*, mert gyorsan nő, egészséges".

A háztartáshoz fűződő mágiák közül a kenyérsütése a legváltozatosabb. A sütés minden mozzanatához tilalmak, előírások tartoznak. A kelesztőanyagot, a *morzsolt*-kát, nem szívesen adták kölcsön, ha igen, akkor egy fél marékkaal visszavettek belőle, hogy a kenyeret meg ne rontsák. Dagasztás előtt és a kenyérbevetést megelőzően keresztet vetettek. A kisült kenyeret csak férfiak szeghették meg, megszegés előtt a kenyér aljára késsel keresztet rajzoltak. A leesett kenyeret fel kellett venni, megcsókolni, mert Jézus teste.

Késsel tilos volt a tejbe kenyeret aprítani, mert véres tejet ad ezután a tehén, ugyanezt eredményezi, ha az istállóról leverik a fecskefészket. Még a közelmúltig is tartotta magát az a hit, hogy a házból kiadott tejbe egy csipet sót kell szórni rontás ellen. Köpüléskor nem szívesen fogadtak vendéget, aki ment, az tudta, nem szabad a vajat megdicsérni, mert a köpülés sikertelen lesz.

Tiszaörs néphitének rövid áttekintése is megerősíti a témába vágó kutatásokból leszűrte eredményeket: a néphit egyre gyorsuló ütemben felejtődik, egyre kisebb területre szorul vissza. Csak a mindennapi élethez szorosabban kapcsolódó területeken regisztrálható viszonylagos továbbélése. Mágikus eljárásait részben még ismerik, de alig gyakorolják.

JEGYZETEK

- 1 Néprajzi Lexikon III. 1980. 728-730.
- 2 PÓCS É., 1964. 6.
- 3 Néprajzi Lexikon III. 1980. 728.
- 4 PÓCS É., 1964., GULYÁS É. 1976.
- 5 GULYÁS É. gy. (1991. júl.)
- 6 SZMNA, FÜVESSY A. gy. saját gyűjtést az SZMNA kivételével külön nem tüntetem fel.
- 7 SZMNA, FÜVESSY A. GY.
- 8 GULYÁS É., gy. (1991. júl.)
- 9 EA. 6985. PÓCS É. gy. (1960. nov.)
- 10 Magyar Néprajz VII. 1990. 545.
- 11 GULYÁS É. gy. (1991. júl.)
- 12 BARTHA E. 1984. 61.
- 13 BARNA G. 1971-1974. 1979.
- 14 BARNA G. 1979. 79.
- 15 BARNA G. 1979. 77.
- 16 Magyar Néprajz VII. 1990. 582.
- 17 BARNA G. 1979. 23-24.
- 18 BARNA G. 1979. 24.
- 19 BARNA G. 1979. 26.
- 20 SZMNA, FÜVESSY A. gy.
- 21 EA. 6985. PÓCS É. gy. (1960. nov.)
- 22 EA. 6985. PÓCS É. gy. (1960. nov.)
- 23 EA. 6985. PÓCS É. gy. (1960. nov.)
- 24 EA. 6985. PÓCS É. gy. (1960. nov.)
- 25 EA. 6985. PÓCS É. gy. (1960. nov.)
- 26 EA. 6985. PÓCS É. gy. (1960. nov.)
- 27 BARNA G. 1979. 55.
- 28 EA. 6985. PÓCS É. gy. (1960. nov.)
- 29 BARNA G. 1971-1974, 1979., FÜVESSY A. 1982. 1989.
- 30 GULYÁS É. gy. (1991. júl.)
- 31 GULYÁS É. gy. (1991. júl.)
- 32 GULYÁS É. gy. (1991. júl.)
- 33 BARNA G. 1979. 60.
- 34 GUNDA B. 1972-1974. 235.
- 35 BARNA G. 1979. 68.
- 36 EA. 6985. PÓCS É. gy. (1960. nov.)
- 37 SZMNA, FÜVESSY A. gy.
- 38 UJVÁRY Z. 1969. 103-104.
- 39 BARNA G. 1979. 125.
- 40 BARNA G. 1979. 98.
- 41 BARNA G. 1979. 114.
- 42 DAMNA. 2950-88. BARANYAI GNÉ gy.
- 43 BARNA G. 1979. 91.
- 44 BARNA G. 1979. 114.
- 45 DAMNA. 2950-88. BARANYAI GNÉ gy.
- 46 DAMNA. 2950-88. BARANYAI GNÉ gy.
- 47 DAMNA. 2950-88. BARANYAI GNÉ gy.
- 48 BARNA G. 1979. 216.

IRODALOM

BARNA GÁBOR

1972-1974. Misztikus alakok a Hortobágy környéki falvak és a hortobágyi pásztorok hiedelemvilágában.
In: Tanulmányok a Hortobágy néprajzához. Debrecen. 273-298.

BARNA GÁBOR

1979. Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest.

BARTHA ELEK

1984. Házkultusz. A ház a magyar folklórban. Debrecen

DÖMÖTÖR TEKLA (főszerk.)

1990. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Magyar Néprajz VII. Budapest.

FÜVESSY ANIKÓ

1982. Pénzsó Pistához, a tiszafüredi táltoshoz fűződő néphagyományok. In: Néprajzi Tanulmányok
Dankó Imre tiszteletére. Debrecen, 591-608.

FÜVESSY ANIKÓ

1989. Fejezetek Tiszafüred folklórából. In: Tiszafüredi Tanulmányok 3. Szolnok.

GULYÁS ÉVA

1976. Jászdózsai hiedelmek. In: Folklór Archivum 4. Budapest 7-186.

GUNDA BÉLA

1972-1974. A nő helyzete a juhászközösségben. In: Tanulmányok a Hortobágy néprajzához. Debrecen,
225-244.

ORTUTAY GYULA (főszerk.)

1977-1982. Néprajzi Lexikon I-V. Budapest.

PÓCS ÉVA

1964. Zagyvarékas néphite. In: Néprajzi Közlemények IX. 3-4. sz.

UJVÁRY ZOLTÁN

1969. A kalendáris szokások és az agrárkultusz kapcsolatai.

In: Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Műveltség és Hagyomány XI. Debrecen,
101-106.

UTÓSZÓ

A szerzők nevében is köszönöm, hogy kezébe vette e könyvet, végigolvasta a Tiszaörsről megjelent tanulmányokat. A Tiszaörs történetéről szóló tanulmányok jól szemléltetik a település sorsát, melyet mindenkor az ország és a hátrányos helyzetű alföldi táj társadalmi, gazdasági, földrajzi, politikai körülményei, a helyi adottságok határoztak meg. Képviselő-testületünk a kötet megjelentetését — szponzoraink segítségével — a község fennállása 700. évfordulója alkalmából kezdeményezte. Tette ezt azért, mert úgy gondolta, hogy az alkotó emberre mindig is jellemző volt, hogy a jövő formálásakor számításba vette az eddig megtett utat, a történelem során lerakott alapokra is támaszkodott. A múltnak ismerete kell, hogy erőt adjon a most élő és elkövetkező generációknak is ahhoz, hogy a nehézségeket legyőzve, a lehetőségeiket a legteljesebb mértékben kihasználva segítsük a helyi és országos célkitűzések valóra váltását, az emberek boldogulását. E kötet érthető módon döntően a múlt vizsgálatával foglalkozik. Feltételezhető, hogy az elkövetkezendő egypár évtizedben nemigen jelenik meg majd új könyv a községről. Ezért talán nem árt röviden néhány szót szólni arról, hogy miként néz ki ma Tiszaörs, milyen jövő rajzolható meg.

Az a tény, hogy a község a közigazgatási átszervezések során is megőrizte erejét — akár önálló településként, vagy székhelyközségként funkcionált is —, igazolja életképességét. Ma azt lehet mondani Tiszaörsről, hogy a teljes alapellátást biztosító intézményhálózattal rendelkezik. Ezt az utóbbi 10-15 év fejlődésének köszönheti. Az egészségügyi ellátást korszerű épületben, jól felszerelt rendelőben végzi az orvos, fogorvos, védőnő. Van a településnek gyógyszertára. Az idősök elhelyezése öregek napközi otthonában történik. Bensőséges viszonyokat sugároz a szépen felújított, 75 férőhelyes napköziotthonos óvodánk. 8 tanuló- és 3 általános iskolai napközis csoportot befogadó általános iskolánk részben újjáépített, kellően felszerelt. Torna-terme is a közelmúltban épült. Sportudvarán helyet ad a felnőtt lakosság sportolására is. Büszkéek vagyunk új művelődési házunkra és könyvtárunkra. Ez a szabadidőközpont méltán meghatározó színtere ma és a jövőben is a falu közösségi életének.

Az életkörülményeket jelentősen befolyásoló infrastruktúra fejlettsége talán jobb a hasonló nagyságú alföldi településekenél. A községen átmenő 34. sz. fő közlekedési út nyitást jelent a környező városok felé. Nagyivánon keresztül közvetlen

közúti kapcsolat teremtdött a 33. sz. fő közlekedési út irányába, a Hortobágy felé. Kedvezőtlen azonban, hogy jelentős nagyvárosoktól (Debrecen, Eger, Szolnok) meglehetősen távol esünk, nem előny az sem, hogy nincs vasutunk. Lényegesen jobb a helyzet a község belső közlekedésével, hiszen néhány utca kivételével lakóútjaink szilárdak, portalanítottak. Óriási fejlődést jelentett, hogy az elmúlt évben a község bekapcsolódott a távhívásba. Korszerű, új postaépületünkben 400 állomásos automata központ üzemel. A községben vezetékes vízhálózat van. Korszerű Polgármesteri Hivatalban, esztétikus Takarékszövetkezetben intézzük a lakosság ügyes-bajos dolgait. Kereskedelmi és vendéglátóipari egységeink mennyiségileg kielégítik az igényeket, nemrégén készült el a benzinkút. Az energiaellátást napjainkban a tűzépi ellátáson túl a villamos áram és a pébégáz biztosítja.

Úgy tűnik, mindezek kedvező helyzetbe hozzák Tiszaörsöt. Önkormányzatunknak ma mégis az a legnagyobb gondja és feladata, hogy kezelni tudja a munkanélküliséget, az alacsony jövedelemmel rendelkező lakosság megélhetését segítse elő, hozzájáruljon a szociális megélhetés biztosításához. A település gazdaságának meghatározója továbbra is a mezőgazdaság marad. A föld magántulajdonná válásával elkerülhetetlen a tsz új szövetkezeti alapokon nyugvó átszervezése. A Fogyasztási Szövetkezetnél hasonló átalakulás, önállósodási folyamat mehet végbe. A helyi foglalkoztatottság javítása megkívánja a Sikk Ruhaipari Szövetkezet működőképességének fenntartását, valamint férfiak számára — döntően vasas szakmákban — a Tiszafüred-kocsi Vasipari Szövetkezet megkezdett fióküzeme építésének befejezését, mielőbbi beüzemelését. A község természeti adottságaira építve a fejlődés egyik segítője lehet a +40 °C-os termálvizes tiszaoärsi fürdő. Jódos vize gyógyvízzé nyilvánítandó. Lakossági megfontolásra ajánljuk a falusi, családi vendégházakat kiépítését. Saját erőforrásaink és a környék lehetőségei a turizmushoz nyújtanak alapot. A vezetékes földgázellátásra kistérségi összefogás esetén nyílik csak reális lehetőség.

700 éves tehát Tiszaörs!

Büszkén és meghatottan mondjuk ezt így ki. Tisztelettel gondolunk elődeinkre, őseinkre. A múlt iránti tisztelet, a jövőért érzett felelősség, a település önbecsülése alapján vállalta fel képviselő-testületünk a község címerének és zászlájának elkészíttetését, a község történetének megírtását. Bízom benne, hogy e tudományosan megalapozott és most megjelentetett mű valamennyi olvasójában — kötődjön az szoros szálakkal Tiszaörshez, vagy legyen csak érdeklődő olvasó — erősíti a nemzettudatot, a jó értelemben vett lokálpatriotizmust.

*Bordás Imre
polgármester*

TARTALOM

Szabó István: Előszó	5
Vadász István: Tiszaörs természeti viszonyai	9
Béres Mária: Tiszaörs növény- és állatvilága	27
Szabó Géza: Tiszaörs régészeti emlékei	39
Szabó István: Tiszaörsi krónika	63
Bagi Gábor: Tiszaörs és környékének története a honfoglalástól a török kiűzéséig	75
Szabó László: Tiszaörs rekatolizációja és népességének kérdése a XVIII. században	107
Szabó László: Tiszaörs társadalma	133
Gulyás Katalin: A katolikus lakosság eredete és házassági kapcsolatai	171
Botka János: Tiszaörs címere	187
Fazekas Mihály: Tiszaörs történeti topográfiája	213
Novák László: Tiszaörs településtörténete	235
Ágfay Antal: A római katolikus egyház története Tiszaörsön	261
Zsolnay László: A tiszai késő barokk katolikus templom	283
Losonczi Miklós: Balkay Pál	293
Szabó Antal: Fejezetek Tiszaörs oktatástörténetéből 1919-ig	301
Nagy Molnár Miklós: Tiszaörs gazdálkodásának főbb jellemzői	315
Baranyai Gézáné: Szegény emberek élete a századfordulón	331
T. Bereczki Ibolya: Az ünnepek táplálkozása Tiszaörsön	343
Gulyás Éva: Kalendáris szokások Tiszaörsön	365
Füvessy Anikó: Népi hiedelmek	391
Bordás Imre: Utószó	407